

Məhəmməd Əmin
Rəsulzadə

ƏSƏRLƏRİ
1915-1916

Ar $\frac{2012}{367}$ Məhəmməd Əmin Rəsulzadə

ƏSƏRLƏRİ
III CİLD
(1915-1916)

92471

71

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

Bakı - "Elm" - 2012

53462

137(2A)4
Araşdırıb toplayanı, ərəb əlifbasından
latın əlifbasına çevirəni, ön sözün müəllifi,
lüğətin tərtibçisi:

ŞİRMƏMMƏD HÜSEYNOV

Translitterasiya redaktorları:

professor **ŞAMİL VƏLİYEV**
elmi işçi **SAMİR XALİDOĞLU (MİRZƏYEV)**

Kitabı nəşrə hazırlayan:

f.d. **AYGÜN ƏZİMOVA**

Kitab Ş. Hüseynova verilən təqaüddən qənaət etdiyi vasitə ilə nəşr olunmuşdur.

Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. III cild, – Bakı: “Elm”, 2012, – 596 səh.

ISBN 978-9952-453-20-1

Oxuculara təqdim olunan “Əsərlər”in III cildinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasına başçılıq etmiş, 20-ci yüzilliyin görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimlərindən olan, istedadlı alim, jurnalist və publisist, türk dünyasının tanınmış tarixi şəxsiyyətlərindən M.Ə.Rəsulzadənin 1915-1916-cı illərdə qələmə aldığı, dövrü mətbuatda dərc olunmuş 200-ə yaxın əsəri daxil edilmişdir.

Zənnimizcə, bu əsər Azərbaycan tarixi və bütövlükdə I dünya müharibəsi dövrü tarixi ilə maraqlananlar üçün faydalı olacaqdır.

0503020907
655(07)-2012

© “Elm” nəşriyyatı, 2012

Ön söz

Ankarada Azərbaycan siyasi mühacirəti və Türkiyə ictimaiyyəti 1954-cü ilin yanvarında Azərbaycan milli qurtuluş hərəkatının ideoloqu və tanınmış lideri, ilk milli demokratik Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcısı Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 70 illik yubileyini təntənə ilə qeyd etmişdi. Yalnız Türkiyədə deyil, dünyanın bir sıra demokratik və müstəqil ölkələrində sığınacaq tapmış həmvətənlərimiz, həmçinin Rusiyanı tərk etməyə məcbur olmuş digər millətlərin və xalqların istiqlal mücahidləri yubileyi təbrik edir, öz arzu və istəklərini bəyan edirdilər. Bu tarixi təbriklər içərisində tanınmış tatar milli mücahidi Seyid Cəfər Kırımərin M.Ə.Rəsulzadəyə göndərdiyi məktubda deyilirdi: "Bir gün həyatınızı yazacaq bəxtli bir türk gənci, yaxud da şəxsiyyətinizi canlandıracaq bir türk sənətkarı ömrününüzün hər dövrünü qavrayıb anladığıca "nə şərəflidir mənə ki, bu yaşamağa dəyər səhifələri canlandırırım" – deyə sevinəcəkdir. Bunların əsərlərini oxuyan və ya seyr edənlər də Sizi daima sonsuz məhəbbət, hörmət və rəhmətlə anacaqlardır".

Uzaqqörənliklə, peyğəmbərcəsinə yazılmış bu sətirlər mənim də həyat devizim olmuşdur. Uzun müddətdir ki, mən bu sevinci yaşamaqdayam.

M.Ə.Rəsulzadənin elmi-nəzəri, siyasi-ictimai, ədəbi-bədii və publisistik irsi çox zəngin bir xəzinədir, xalqımızın milli intibah və milli istiqlal hərəkatının canlı salnaməsidir. Yarım əsrlik bir zaman kəsiyində mən saysız-hesabsız dövrü mətbuat orqanlarını, tarixi sənəd və məmuarları nəzərdən keçirərək bunun şahidi olmuşam.

Azərbaycan nə qədər ki Sovet imperiyasının tərkibində idi M.Ə.Rəsulzadə irsini nəinki nəşr etmək, hətta onun adını belə hörmətlə çəkmək yasaq idi. Lakin zaman ulu mücahidimizin də yəqinliklə söylədiyi kimi öz hökmünü verdi. Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdi. M.Ə.Rəsulzadə 1919-cu il mayın 25-də Azərbaycan Milli Məclisindəki çıxışında demişdi: "Cəmaət istiqlala o qədər manus olmuş, hürriyyət və istiqlal fikri o qədər xalqın təninə sinmiş, ruhuna işləmişdir ki, şimdi artıq istiqlal fikri bir fırqənin, bir kütlənin arzusu deyil, bütün cəmaət vətəni və milləti istiqlalsız və dövləti hürriyyətsiz təsəvvür edəmiyor".

Artıq 20 ildir ki, sifarişsiz və təmənnaşız bu böyük millət fədaisinin əsərlərini araşdırmaq, toplamaq və nəşr etdirməklə məşğulam. 1992-ci ildə əsərlərinin I cildini (1903-1909), 2001-ci ildə II cildini (1909-1914) çox böyük çətinliklə də olsa nəşr etdirməyə müvəffəq olmuşam. İndi III cildi, yəni 1915-1916-cı illərdə "İqbal", "Yeni İqbal", "Açıq söz" qəzetləri və "Qurtuluş" məcmuəsində dərc edilmiş əsərlərini oxuculara təqdim edirəm. Bu çox zəngin, mürəkkəb, təhlükəli, qeyri-adi dövr idi. Bəşəriyyət ilk dünya müharibəsi faciəsini yaşayırdı. Millətlərin, xalqların, dövlətlərin taleyi həll olunurdu. Dünyanın siyasi durumu, xəritəsi dəyişirdi. Dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü itirmiş, hətta fiziki mövcudluğu təhlükə altında olan Azərbaycanı xilas etmək kimi tarixi bir vəzifə yaranmaqda idi. Millətin bütün sağlam qüvvələrini vətəni və milləti xilas etmək uğrunda mübarizəyə hazırlamaq lazım idi. Bu müqəddəs vəzifəni öhdəsinə götürmüş mücahidlərin öndəri M.Ə.Rəsulzadə idi. Onun 1915-1916-cı illərdəki fəaliyyətinin, o cümlədən publisistik fəaliyyətinin məğzi, qayəsi də bu idi. Dövlət müstəqilliyini bərpa etmək fikri, məfkurəsi məhz bu illərdə yaranmağa başlamışdı. İki il sonra 1918-ci il mayın 28-də bu arzu çin oldu. Azərbaycanın müstəqilliyi elan edildi.

Ümid edirik ki, xalqımızın böyük mütəfəkkir oğlu, görkəmli dövlət xadimi, müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin banisi M.Ə.Rəsulzadənin əsərlərinin III cildi də oxucu kütləsi tərəfindən rəğbətlə qarşılanacaq, Azərbaycan və onunla əlaqədar Rusiya, İran, Türkiyə və I Dünya müharibəsi tarixini öyrənmək istəyənlər üçün dəyərli mənbə və vəsait olacaqdır.

Şirməmməd Hüseynov

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə

Siyasətçi, yazıçı və jurnalist Məhəmməd Əmin Rəsulzadə 1884-cü il yanvarın 31-də Bakı quberniyası Bakı qəzasının Novxanı kəndində doğulmuşdur. İlk təhsilini bu kəndin axundu olan atasından almışdır. Bakı Texnika Məktəbini bitirdikdən sonra inqilabi fəaliyyətə başlamışdır. 1904-cü ildə Zaqafqaziya ilk müsəlman sosial-demokrat qrupu olan "Hümmət" in ("Enerji") təşkilatçılarından birinə çevrilmiş, 1909-cu ildə isə İrana gedərək oradakı inqilabi hadisələrdə fəal iştirak etmişdir. 1911-ci ildə Rusiya ordusu İrana daxil olanda o, Türkiyəyə keçmişdir. 1913-cü ildə Romanovlar sülaləsinin 300 illiyi münasibətilə verilmiş amnistiyadan bəhrələnərək Bakıya qayıtmış, "Müsavət" ("Bərabərlik") müsəlman demokratik partiyasının yaradılmasında iştirak etmişdir.

Azərbaycan tarixşünaslığı belə hesab edir ki, müsəlman xalqlarının və ölkələrinin milli azadlıq uğrunda mübarizədə həmrəyliyi ideyası "Müsavət" partiyasının ilk proqramından qırmızı xətlə keçmişdir. Azərbaycan milli hərəkatının liderləri islam həmrəyliyinə yalnız ümumi ideya - müsəlman xalqlarının Avropa dövlətlərinin müstəmləkəçilik zülmündən qurtulması uğrunda birgə mübarizədə qarşılıqlı fəaliyyət və qarşılıqlı yardım kimi başa düşürdülər. Bunun panislamizmlə heç bir əlaqəsi olmamışdır.

Fevral inqilabından sonra açıq fəaliyyətə keçən "Müsavət" partiyası tədricən Zaqafqaziyanın azərbaycanlı əhalisi arasında ən nüfuzlu təşkilata çevrilirdi. Bu partiyanın liderlərindən olan Rəsulzadə Azərbaycanın hüduqlarından kənar da məşhurlaşmaqda idi. Ümumrusiya müsəlmanlarının qurultayında (Moskva, 1-11 may 1917-ci il) çıxışında o demişdi ki, gələcək dövlətçilik iki əsas söykənməlidir. Bunlardan biri ümumbəşəri maraqlar, digəri isə ayrı-ayrı millətlərin inkişaf azadlığıdır. Ona görə də müsəlmanlar özəlliklərinin qorunub-saxlanması və xüsusi maraqlarının təmin edilməsi uğrunda mübarizə aparırlar.

Xalqların milli simalarının qorunması bütün bəşəriyyətin mənafeyinə xidmət etdiyi üçün zəruridir. O, xüsusi qeyd edirdi ki, hər bir xalq müstəqil şəkildə təşkil olunmalıdır. Onun fikrincə, islam bir "binadır", deməli, ayrı-ayrı müsəlman xalqları bu ümumi evin "otaqları" olmalıdır. Üstəlik, onun sözlərinə görə, "biz əvvəlcə differensiasiya olunmalı, sonra birləşməliyik". Rəsulzadə deyirdi: "Biz arzu edirik ki,

dövlət idarəçiliyinin gələcək forması federativ əsaslara söykənən demokratik respublika olsun, amma onu da əlavə edirik ki, Rusiya dövlətinin böhranlı vəziyyətindən sui-istifadə etmək istəmədiyimiz üçün məsələnin həllini Məclisi - Müəssisənin çağırılmasına qədər təxirə salırıq". O, müsəlman federalistlərinin ölkənin iflasını istəməyən liderləri sırasına məxsus idi və bu cəhdin özünün etnopsixoloji motivləri vardı.

Onlardan biri deyirdi: "Biz azərbaycanlıları, yəni Zaqafqaziya türklərini Rusiyada çox az tanıyırlar... Bir vaxtlar bizi rəsmi olaraq "Zaqafqaz tatarları" adlandırırıldı, bədxah köhnə ayyamdan miras qalmış bu istilah elə indinin özündə də yaşamaqda davam edir. Bizi tez-tez "Zaqafqaziya müsəlmanları" (Məhəmməd ümməti) deyə şərəfləndirirlər. Bu məfhumların heç biri qətiyyənlə məqbul deyil. "Tatar" adlandırmaqla "ehtiyatlı" rus dövləti sadəcə olaraq bizi qonşu türklərdən "qoruyub" mühafizə edirdi". Müsəlmanlıq bizim milliyyətimizi yox, dini mənsubiyyətimizi bildirir. "Azərbaycan türklərinin" öz dili, ədəbiyyatı, musiqisi, tarixi var və "milli-mədəni fizionomiyaları" o dərəcədə aydındır" ki, Rusiya Federativ Respublikasının bütün millətləri ilə ittifaqda bu xalq özünün öz müqəddəratını təyin etmək hüququna hörmət bəslənilməsinə tələb etmək səlahiyyətinə malikdir". Versal sülh konfransında təqdim edilmiş memorandumda Rusiyadakı azərbaycanlıların sayının 3 milyon nəfərə yaxın olduğu bildirilirdi.

Bir çox məsələlərdə mövqeləri üst-üstə düşdüynə görə 1917-ci ilin iyununda "Müsavat" partiyası Türk Federalistləri Partiyası ilə birləşərək Azərbaycanda ən böyük siyasi qüvvəyə çevrildi, həm Bakı, həm də əyalətdə çoxluq təşkil edən müsəlmanlar arasında məşhurlaşdı və yenə də qısaca olaraq "Müsavat" adlanmaqda davam etdi. Onları birləşdirən cəhət dini zəmində deyil, milli özüllə üstündə federasiya yaratmaq istəyi idi ki, amerikalı azərbaycanşünas T. Sviyetoxovskinin fikrincə, müsəvatçılığın əsl mahiyyəti də elə bundan ibarət idi. 1917-ci ilin payızından Rəsulzadə "Türk Ədəmi-Mərkəziyyət "Müsavat" xalq fırqəsi" MK-nın rəsmi lideri, yəni sədri olur.

Müsəvat liderlərinin sovet hakimiyyətinin qurulmasına münasibətləri barədə tarixşünaslıqda müxtəlif yozumlar var. Sovet mənbələrində göstərilirdi ki, ilk vaxtlar müsəvatçılıq Bakıda vəziyyətin necə olacağına gözləyirdilər. Bildirilirdi ki, Bakıda və Zaqafqaziyanın digər yerlərində hakimiyyət məsələsində onların arasında fikir ayrılığı olmuşdur. Bakıda müsəvatçıların qurultayında müvəqqəti hökumətin dəstəklənməsi və Bakı Şurasına nümayəndələr göndərilməsi haqqında qərar qəbul edilmişdi; eyni zamanda Yelizavetpolda, Tiflisdə və başqa şəhər-

lərdə müsəvatçılar açıq şəkildə sovet hakimiyyətinin əleyhinə çıxış edirdilər. Müasir Azərbaycan araşdırıcıları hesab edirlər ki, "Müsəvat" partiyası oktyabr inqilabını rəğbətə qarşılıq və ümid etmişdir ki, öz müqəddəratını təyin etmək və muxtar Azərbaycanda dövləti yaratmaq mümkün olacaqdır. İnqilabdan sonrakı ilk günlərdə bolşeviklər və müsəvatçılar Bakıda praktik olaraq cari dövrün bütün əsas məsələlərinə münasibətdə yaxın mövqə tutmuşlar. Lakin onların əməkdaşlığı xalis konyunktur xarakterdə olmuşdur. Müsəvatçıların taktikasının bu cür qiymətləndirilməsi Rəsulzadənin və onların digər liderlərinin Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə üzv seçilməsinə dair məlum faktla uyuşmur.

Müsəvatçıların Xalq Komissarları Sovetinə münasibətdə seçdikləri taktikaya Türküstan hadisələri çox böyük təsir göstərmişdi. Dekabrın 13-də Türküstanın müsəlman əhalisi elliklə Türküstanın noyabrın 27-də Kokandada keçirilmiş fəvqəladə müsəlman qurultayında elan edilmiş muxtariyyətinə (Rusiyanın tərkibində) dəstək verdiklərini bildirməyə hazırlaşdılar.

Bununla belə, yerli bolşeviklərin zəmanət vermələrinə baxmayaraq müsəlmanların bayram nümayişi dağıldı. Hakimiyyət şəhərin mərkəzində nümayişçilərin gülləbaran edilməsinə fitva vermişdi. Bu tədbirdə məqsəd bir tərəfdən Türküstan muxtariyyətini "əks-inqilabçı", anti-Rusiya və anti-rus hərəkət kimi rus əhalisinin gözündən salmaq, digər tərəfdən isə, müsəlmanları "müqəddəs müharibəyə" (yəni müsəlmanların öz əqidələrini müdafiə etməsinə) təhrik etmək idi. Bu, baş tutmadı.

Daşkənd hadisələri Müsəvat ideoloqlarının etirazına və bolşevizmi tənqid etmələrinə səbəb oldu. Onlar bildirirdilər ki, "minimum proqram pərdəsi altında" bolşeviklər Türküstana çar rejiminin üsullarını gətirirlər; Daşkənd bolşevikləri "çar rejiminin ən pis dövrlərinin rus məmurlarıdır"; "müsəlmanlara öz müqəddəratını təyin etmə və öz taleyini qurma azadlığı verilsə", xalq komissarlarının işi "yalnız müsəlmanları elə onların özlərindən qorumaqdan ibarət olacaqdır". Bakı müsəvatçıların 1918-ci ilin yanvarında Ümumrusiya Müəssislər Məclisinin dağıdılmasını və Brest-Litovsk sülh müqaviləsinin pozulmasını dəstəkləmələri də bir fayda vermədi. 1918-ci il martın sonunda təkəcə Bakıda əksəriyyəti azərbaycanlı olan 10 mindən çox insanın məhvi ilə nəticələnmiş faciəli hadisələr baş verdi. Bütün bunları sovet tarixşünaslığı müsəvatçıların törətdiyi vətəndaş müharibəsi kimi təqdim edir, məhz müsəlmanlar üz döndərdiklərinə görə mart hadisələrinin burada sovet hakimiyyətinin sonunun

başlangıcı olması faktının üstündən sükutla keçirdi. Bu hadisələrdən sonra müsavatçılar Azərbaycanın tam dövlət müstəqilliyi xəttini seçdilər.

Məlum olduğu kimi, Zaqafqaziya seymi 1918-ci ilin martında Zaqafqaziyanın Sovet Rusiyasından ayrıldığı, apreldə isə Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının (ZDFR) yaradıldığını elan etmişdi. Lakin gürcü, erməni və azərbaycanlılar arasındakı milli ziddiyyətlər bu qurumun uzun müddət yaşamasına imkan vermədi. Tezliklə, 1918-ci il mayın 26-da, seym özünün buraxıldığını elan etdi və nəticədə ZDFR-in əvəzinə Gürcüstan və Ermənistan respublikaları yaradıldı, mayın 28-də isə müsavatçıların bazasında paytaxtı Cəncədə olmaqla Azərbaycan Respublikası elan olundu. Bu işin təşəbbüskarlarından biri - Rəsulzadə Respublikanın ilk rəhbəri, Azərbaycan Milli Şurasının (parlamentin) sədri oldu. Bu parlament Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə seçilmiş və onun buraxılmasını qəbul etməyən deputatlar daxil idilər. Parlament Bakıya köçəndən sonra onun 1918-ci il noyabrın 17-də keçirilmiş iclasının açılışında Rəsulzadə vurğulamışdı ki, "rus inqilabında millətlər mərkəzi hökumətdən öz ayrılmaz hüquqlarını almağa nail ola bilmirdilər və özləri özlərini təmsil edərdilər ki, bu da onları öz talelərini həll etmək işində təşəbbüsü ələ almağa sövq edirdi".

1918-ci il dekabrın 7-də ilk Azərbaycan parlamentinin iclasını açarkən Rəsulzadə demişdi: "Rusiyada xalqlara azad inkişaf və demokratik əsaslarla azad təyini-müqəddərat ümidi vermiş çevriliş bizim ümidlərimizi doğrultmadı. Ümumrusiya Müəssislər Məclisinin üzvü kimi Rusiyaya yola düşən, azad millətlərin birliyinin yaradılmasına ümid bəsləyən xalq nümayəndələri aldadıldı; Mərkəzi Rusiyada yaranmış anarxiya vəziyyəti dövlətin müstəqil şəkildə öz müqəddəratını təyin etmə və xalqların birliyi kimi yeni əsaslara söykənərək yenidən təşkilinə yönələn hər hansı iş imkanını aradan qaldırırdı və onların hər biri üçün sosial-siyasi hüquqlarını əldə etmək baxımından yalnız birçə yol qoyurdu: müstəqilliyin elan edilməsi. Başqa çıxış yolu yox idi... Bizim Rusiyadan ayrılmağımız Rusiyaya qarşı ədavət aktı deyildi. Biz rus xalqından pislək görməmişik, o da despotizm zülmünə bizdən az maraz qalmamışdır, bizim indiki hərəkətimiz isə Rusiyada hökm sürən anarxiya nəticəsində meydana gəlmiş başqa zülmə izah edilir". Belə bir etnoregionçuluq psixologiyası o zaman ölkənin öz xalqının psixologiyasını bilən müsəlman liderlərinin əksəriyyətinə xas idi.

Azərbaycan parlamentinin 1919-cu ilin fevralında, təxminən bir il müstəqillik şəraitində yaşadığıqdan sonra keçirilmiş yığıncağında Rəsulzadə "Müsavat" fraksiyasının lideri kimi çıxış edərkən Müsavat ideologiyasının Azərbaycan türkləri arasında dərkədimlə səviyyəsinə toxunaraq bildirmişdi: "Biz türklərlik (yəni azərbaycanlılar - S.İ.), lakin aramızda fərq var. Güman edirik ki, türklərdə milli şüur hələ kifayət dərəcədə deyil və xalqa bu şüuru aşılamağı özümüzə borc bilirik". Özünə bu cür tənqidi yanaşma o demək idi ki, müsavatçılıq hələ də geniş xalq kütləsinin dərinliklərinə nüfuz etməyib və bunun üçün, təbii ki, müəyyən vaxt tələb olunur. Bir sıra tədqiqatçılar hesab edir ki, o zaman əksər azərbaycanlıların psixologiyası dünya müsəlman icmasının (ümumtə) həm xaricdəki, həm də yerlərdəki səviyyəsinə uyğun idi, dünyəvi hökumətə münasibətdə tipik laqeydlik özünü göstərirdi, yəni əhalinin çox hissəsində Azərbaycan dövlətçiliyi ideyası kök salmamışdı, milli özünüdərk əvəzinə onlarda bir yerdə yaşayan və eyni din, birgə sosial qayda əsasında birləşmiş insan kütləsinə məxsusluq hissi daha güclü idi. Belə ki, onların şüuru və kimliyi yenicə meydana gələn hansısa milli duyğudan çox ümumət adət-ənənələrinə söykənirdi. Belə təsəvvürlər inandırıcı əsaslardan məhrumdur. Xalq kütlələrinin psixologiyasının məxsus etnokonfessional (etnik - dini - red.) konstantların (sabit kəmiyyətlərin - red.) mövcudluğu faktına diqqət yetirmək kifayətdir.

Rəsulzadə "Müsavat" partiyasının 2-ci qurultayında (Bakı, 2-11 dekabr 1919-cu il) mahiyyətə bu barədə bəhs edərək demişdi: "Türk olaraq biz işıqlı gələcəyə ümidimizi heç vaxt itirmirdik. İnanırdıq ki, ideyalarımız həyata keçəcək və bir vaxtlar əcdadlarımızın həyatını qorumuş bu inam indi də bizi xilas etdi... Bir müsəlman olaraq biz həmişə inanırdıq ki, siyasi hüquqlarından müvəqqəti məhrum edilmiş, ölü təsəvvürü bağışlayan xalqımız yaxın gələcəkdə diriləcək və öz layiqli yerini tutacaqdır". Çağdaş Azərbaycan araşdırıcılarının qeyd etdikləri kimi, Azərbaycan "qərbçiliyi" hələ XIX əsrin fəlsəfi, ictimai-siyasi və etik-estetik fikrində özü haqqında Azərbaycan cəmiyyətini dəyişdirməyə qadir olan real qüvvə kimi danışır. XX əsrin əvvəllərində də milli ziyalılar mühitində "Qərbpərəst oriyentasiya" üstünlük təşkil edirdi.

Azərbaycanda milli müstəqillik, xalq demokratiyası prinsipləri əsasında milli dövlət, azad siyasi həyat yaradılması ideyalarını Azərbaycan ideoloqlarından H.Zərdabi (1837-1907), M.Axundov (1812-1878) hələ XIX əsrdə irəli sürmüşdülər. Müasir Azərbaycan tədqiqatçıları hesab edirlər ki, "azərbaycançılıq" milli burjuaziyann

azərbaycanlıların dirçəlməsinə, kökündə pantürkizm, panislamizm və panirənizm elementləri olsa da, bunlardan seçilən, xüsusi ictimai-siyasi cərəyana əsaslanan ideologiyasıdır. XX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının digər müsəlman xalqları üçün də avropalaşmaya meyli səciyyəvi idi.

Azərbaycan Respublikasının süqutundan az əvvəl - 1920-ci ilin martında - parlamentin iclasında çıxışında Rəsulzadə qeyd etdi ki, Rusiya inqilabı ilə rus inqilabını qarışdırmaq lazım deyil. "Üç il əvvəl alovlanmış Rusiya inqilabı öz nəticələrini verdi və biz şahidlik ki, xalqların öz müqəddəratını təyin etmə haqqında bu inqilabın ortaya atdığı şüar tam gerçəkləşmişdir. Həzrətdə rus xalqının içində baş verən inqilabı rus milli inqilabı kimi dəyərləndirmək gərəkdir. Rusiya inqilabı türk (Azərbaycan - S.İ.) xalqı üçün xilasedici xarakter daşıyırdı və onu çarizm dövründə boğulduğu tilsimlənmiş dairədən xilas etdi. Rusiya inqilabına bizim baxışımız belədir".

1920-ci il aprelin sonunda XI ordu Azərbaycana yaxınlaşanda qırmızılar parlamentdən ultimativcəsinə tələb etmişdilər ki, səlahiyyətlərinin icrasından əl çəksin. Parlamentin aprelin 27-si axşamı keçirilmiş fəvqəladə iclasında Rəsulzadə "daxili müharibəyə yol verməmək üçün" bu tələblə razılaşmaq lazım gəldiyini bildirmişdi. Həç bir təqib olmaması şərtilə hakimiyyətin Azərbaycan kommunistlərinə təhvil verilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Lakin Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, bir çox başqaları kimi, Rəsulzadə də gizlənməli oldu. Tutulub həbs olunsada, İ.V.Stalin 1920-ci ilin noyabrında Bakıda olarkən onu güllələnmədən xilas etdi.

Stalin Bakı həbsxanasına onun yanına gələrək demişdi: "Siz mənim köhnə yoldaşsınız. Çarizmə qarşı birgə mübarizə aparmışsınız. Ona görə də buraya gəlmişəm. Çarizmə qarşı mübarizədə, ümumən inqilabi bərkətdə nə qədər böyük işlər gördüyünüzü bilirəm. Siz bizim inqilabımıza lazımsınız, Sizi nə güllələmək, nə də həbsxanada çürütmək olmaz... Dünyanın istədiyini yerinə gedə bilərsiniz... Seçiminzdə sərbəstsizsiniz". Stalin onu əvvəlcə özü ilə Moskvaya aparır, Rəsulzadə burada iki ilə yaxın, əsasən, elmi fəaliyyətlə məşğul olur. 1922-ci ilin yazında, Stalinin göstərişi ilə onu Xalq Millətlər Komissarlığı nəzdindəki Ümumrusiya Şərqsünaslarının Elmi Cəmiyyətinin tərkibinə daxil etdilər. 1922-ci ilin yazında o, Petroqraddan Finlandiyaya qaçır, sonra Almaniyaya, oradan Parisə, Parisdən İstanbula gedir.

1923-cü ildə Rəsulzadənin İstanbulda türk dilində "Azərbaycan Cümhuriyyəti" adlı kiçik həcmli kitabı çap edilir. Bu kitabda, rus türkoloqu A.İ.Samayloviçin qənaətinə görə, "ən yeni dövrdə islam

dünyasının bir guşəsində baş vermiş ictimai-siyasi hərəkətlərin tarixi üçün qiymətli material" var. Başqa bir tarixçinin fikrincə, bu kitabda Rəsulzadə, emosional üslubda olsa da, bu dövlətin, respublikanın, müsəlman regionlarının birində dünyəvi demokratik dövlətin yaradılmasının ilk təcrübəsinin dramatik tarixini düzgün əks etdirmişdir. Sovet tarixşünaslığı Stalinin Rəsulzadənin fəaliyyətini "ifşa etmək" göstərişini rəhbər tutaraq onun əsərlərini təhrif edilmiş şəkildə təqdim edirdi. Rəsulzadəni burjuva millətçisi, panislamist, pantürkist və s. adlandırırdılar.

1923-1927-ci illərdə İstanbulda Rəsulzadənin redaktorluğu ilə iki həftədə bir dəfə nəşr edilən "Yeni Qafqasiya" jurnalı bütün türk və qismən Qafqaz mühacirətinin ilk mətbuat orqanı idi. Bu jurnalın yanvar sayında (1924) onun Stalinə məktubu dərc edilmişdi. Məktub belə başlanırdı: "Hörmətli Stalin! Dostlarım mənim xüsusi şöbənin həbsxanasından buraxılmağıma çox təəccübləndilər... Bu möcüzə Sizin sayəzində mümkün olmuşdu, məhz Siz bizim keçmiş dostluğumuzu xatırlayaraq məni oradan çıxartdınız". Daha sonra sovet Rusiyasında baş verən hadisələr, xüsusən bolşeviklərin müsəlman xalqları ilə bağlı milli siyasəti kəskin tənqid edilirdi".

Mövcudluğunun beşinci ilində jurnal sovet dövləti ilə münasibətləri qəlizləşdirmək istəməyən kamalçı hökumət orqanları tərəfindən qapandı. Azərbaycan mühacirəti mühitində Rəsulzadənin vəziyyəti o qədər də yaxşı deyildi, ona qarşı çox ciddi ittihamlar irəli sürülürdü, bunların ən başlıcası Azərbaycan Respublikasının kədərli aqibəti idi.

Parisdən Türkiyənin xarici işlər naziri T.Rüştinin adına göndərilmiş məxfi məlumatda (iyun 1928-ci il) onun müəllifləri Rəsulzadəni Azərbaycan dövlətinə başçılıq etmiş və "onu şərfəsizcəsinə bolşeviklərə təhvil vermiş" "Müsavat" lideri kimi nüfuzdan salmaq istəyirdilər.

1931-ci ilin sonunda sovet diplomatıyası Türkiyə hakimiyyət orqanlarının Azərbaycan mühacirətinin digər dövrü nəşrlərini bağlamasına da nail oldu. Azərbaycan mühacirətinin mərkəzi tezliklə Türkiyədən Varşavaya köçürüldü. Rəsulzadəni Polşa hökumətinin rəhbəri Y.Pil-sudskiyə təqdim etdilər (onun qardaşı qızı Vanda ilə Rəsulzadə arasında yaxın münasibətlər vardı, onlar bir yerdə yaşayırdılar). Rəsulzadə öz fəaliyyətini digər Avropa ölkələrində, xüsusən Almaniyada və Fransada genişləndirərək nəşirlik və nəzəri-təbliğati işlə məşğul olurdu.

Onun bəlkə də ən məşhur kitabları 1930-cu ildə Parisdə nəşr edilmişdir. Onlardan biri (fransız dilində) Azərbaycanın 1918-1920-ci illərdə öz müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizəyə həsr edilmişdi, o

birisi "Panturanzizm haqqında. Qafqaz probleminə dair" adlı topludan ibarət idi; tarixşünaslıq ikinci kitabı Rəsulzadə yaradıcılığında ən dəyərli əsər hesab edilir. Onun adının pantürkizm nəzəriyyəçiləri sırasına daxil edilməsinə məhz bu kitab əsas vermişdir.

20-30-cu illərin Azərbaycan mühacirət tarixşünaslığında qeyd edilirdi ki, XX əsrin əvvəllərinə yaxın həm ümumtürk miqyasında, həm də Azərbaycan daxilində milli hərəkat məxsusi cizgilerini kəsb etməyə başlamışdı. Bu dövr türk xalqlarının tarixinə milliyətdən millətə keçid kimi daxil olmuşdur. Rəsulzadə 20-ci illərdə yazırdı ki, birinci anlayış dil, din, etnos, tarix, coğrafiya, iqtisadiyyat və siyasət amillərinin təsiri ilə formalaşmış mühiti bildirir, ikincisi isə bu mühitdə ümumi şüurun və kollektiv iradənin olduğunu göstərir.

Rəsulzadənin başçılıq etdiyi "Müsavət" partiyası mühacirətdə uzun müddət birligini saxlaya bilməmişdi, lakin 1934-cü ildə, Azərbaycanın başqa bir lideri - Ə.M.Topçubaşov vəfat edəndən sonra Azərbaycan təşkilatlarında böyük bir parçalanma baş verdi. Milli Mərkəz (ona da Rəsulzadə rəhbərlik edirdi) və Sülh nümayəndə heyəti dağıldı; Rəsulzadə eyni zamanda Müsavatın Polşanın Xüsusi Xidmət İdarəsi (1929-cu ildə SSRİ-yə qarşı kəşfiyyat fəaliyyətini aparmaq üçün yaradılmış 2 №-li ekspozitura - Polşa Baş Qərargahının II Şöbəsinin (kəşfiyyat) bölməsi) ilə əlaqəsi olan Varşava qrupunun da rəhbəri idi.

1934-cü il yanvarın 12-də Rəsulzadənin əsağında mətni verilən "Azərbaycanda milli hərəkat" məqaləsi 2 saylı ekspozituraya daxil olur. Onun 1-ci səhifəsində 1933-cü il noyabrın 19-da Varşavada yazıldığını göstərilmişdir. Bu sənəd onun Polşa kəşfiyyatı üçün hazırladığı çoxlu materiallardan biri idi. Aydın məsələdir ki, bu təşkilatla təkcə müsavətlər deyil, Rusiyadan çıxmış digər şəxslər də əməkdaşlıq edirdilər.

Polşa kəşfiyyatçıları "Prometey" təşkilatı vasitəsilə Fransa hökuməti, ictimai-siyasi təşkilatlar və mətbuatla əlaqə saxlayaraq 30-cu illərin ikinci yarısında azərbaycanlı Rəsulzadə və M.Y. Mehdiyevdən başqa, ukraynalı A.İ.Udoviçenko, A. Y. Şulgin, gürcü N.N.Jordaniya, A.İ.Çxenkeki, Y.P.Qeçəçkori, kabardin M.Q.Sunş, qazax M.Çokayev, kalmık Ş.Balinov və başqaları vasitəsi ilə də iş görürdülər. 1936-cı il yanvarın 17-də Parisdəki "Prometey" klubunda "Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı" mövzusunda məruzə edən Rəsulzadə qeyd etmişdi ki, "Balkanlarda müharibənin başlanması, Rusiya hökumətinin əşkar qərəzli siyasəti və təkcə bir dövlət kimi Türkiyəyə deyil, həm də ümumən türkcülüyə qarşı kin və ədavətini gizlətməyən rus cəmiyyətinin şovinist ovqatı bütün Azərbaycanda milli duyğuların və siyasi hiddətin coşmasına səbəb olur... Azərbaycan dünə müharibəsi

dövrünə belə qıcıqlanmış vəziyyətdə daxil olur. Müharibə bu qıcığı daha da gücləndirir".

1936-cı il avqustun 9-da Polşanın Parisdəki diplomatı və kəşfiyyatçısı İ.Skarjinskiyə göndərdiyi müşayiət məktubunda Rəsulzadə izah edirdi ki, "əlyazma formasında geniş materiallar göndərir" və bilir ki, bu, "müəyyən çətinlik törədəcək, lakin zamanın tələbinə, tələsikliyə və əl altında yazı makinası olmadığına görə bununla kifayətlənmək lazım gəlmişdir". Söhbət bu materallardan gedirdi: "Müsavət" partiyasının 1936-cı il avqustun 5-dən 7-dək keçirilmiş konfransı haqqında məlumat. Bu konfransda Rəsulzadə "milli mübarizədə" partiyanın siyasəti barədə məruzə etmişdi. Konfrans "Müsavət" partiyasının siyasi platformasını, partiyanın xarici və daxili siyasətinə dair tezislər və bir sıra başqa qətnamələr işləyib hazırlamışdı. Partiyanın siyasi platformasında deyirdi ki, "müsavətcilik respublika, azadlıq və milli müstəqillik ideallarına sadıq qalan, ümumbəşər sivilizasiyasının və ulu türk mədəniyyətinin yüksək idealları ilə özvi surətdə bağlı olan Azərbaycan vətənpərvərliyidir".

Rəsulzadə "Müsavət" partiyasının programını şərh edərək yazırdı: "Partiyamız, keçmiş rus imperiyasının gərçəkliyindən çıxış edərək milli - yerli muxtariyyətə əsaslanan federativ xalq respublikası formasında rus respublikasının yaradılmasını tələb edirdi. Partiya eyni zamanda muxtar Qırğızistan (Qazaxistan - S.İ.), Başqırdistan, Türkcüstan və Azərbaycan üçün milli - yerli müstəqillik, Volqaboyu və Kırım üçün milli muxtariyyət tələb edirdi. O zaman nəzərdə tutulan bu məqsədlər etiraz və protestlə qarşılanarsa da, bunlar hazırda fakta çevrilib, yəni müəyyən qüsurları olsa da, yuxarıda göstərilən muxtariyyətlər faktik olaraq mövcuddur. Bu qurumlar içində Azərbaycan təkcə muxtar qurum olaraq qalmadı, həm də yetərinə müstəqil oldu".

"Azərbaycanın inqilabi "Müsavət" partiyası" adlı qeydlərində Rəsulzadə polşalı ekspertlərə izah edirdi ki, "ideologiyası və maksimum programı etibarilə "Müsavət" türk partiyasıdır. Ancaq özünün türk ideologiyasına və türkpərəstlikdə ittiham edilməsinə baxmayaraq, o, heç zaman Qafqaz xalqlarının bir siyasi bütöv kimi birləşməsinə inkar etməmişdir. Bu məqsədlə 1919-cu ildə partiyanın 2-ci qurultayında Qafqaz konfederasiyası haqqında qərar qəbul edilmişdi və bunun arxasında həm Bakıdakı Ermənistan - Azərbaycan konfransında, həm də Tiflisdəki Ümumqafqaz konfransında Azərbaycan dövlətinin nümayəndələri Qafqaz xalqlarının federativ əsaslarla birləşməsi zərurətinə dair bəyanatlarını elan etmişdilər.

Partiyanın fikrinə, Qafqazın bu cür, siyasi forma kimi, birləşməsi onun Rusiya müdaxiləsindən və istilasından azad edilməsinə imkan yaradır, türk xalqlarının bu mənfur Rusiya imperializmindən xilas olması maraqları ilə ziddiyyət təşkil etmirdi; əksinə, Şərqdə möhkəm sülhün qarantı və Rusiyanın cənuba nüfuz etməsinin qarşısında maneə rolunu oynayaraq türk xalqlarının birəsrlik düşmənlə mübarizəsində ən yaxşı amil ola bilər". Rəsulzadə sözlünə davam edərək yazırdı ki, "Müsavət xalqın, geniş xalq kütlələrinin, kiçik burjuaziyanın, kəndlilərin və milli ziyalıların partiyasıdır. Partiya türk fəhlə sinfinə də böyük təsir göstərirdi.

Rəsulzadə müsavətçiliğin nəzəri məsələləri ilə məşğul olmaqla yanaşı, ali dövlət strukturlarının nümayəndələri və kütləvi informasiya vasitələri ilə də əməkdaşlıq edirdi. 1937-ci il mayın 2-dən 22-dək Berlinə səfəri haqqında Müsavatın Mərkəzi Komitəsinə hesabatında Rəsulzadə məlumat vermişdi ki, NCDAP (Almaniya Nasional-Sosialist Fəhlə Partiyası - red.) Xarici Siyasət İdarəsinin, Almaniya Təbliğat Nazirliyinin və s. yüksək vəzifəli məmurları ilə görüşmüşdür. Bu görüş və söhbətlərdən aldığı ümumi təəssürat ondan ibarət idi ki, bu dairələr sovet Rusiyasında milli problemlə çox ciddi şəkildə maraqlanırlar. Mayın 21-də Humbolt Ali Məktəbinin əzəmətli klubunda onun bu hesabatını dinləməyə ölkənin müxtəlif idarə və təşkilatlarını, elm, mətbuat və ictimai-siyasi dairələri, eləcə də Rusiya, İran və Türkiyə mühacirətinin 200 nümayəndəsi gəlmişdi. "Azərbaycan məsələsi" mövzusunda məruzə ilə çıxış edəcək Rəsulzadəni yığıncağın sədri, Almaniyanın məşhur dilçi türkoloqu və diplomatı Q.Yaşke öz giriş nitqində təqdim etmişdi. Rəsulzadənin düşüncələri nasist mətbuatının ("Volkischer Beobachter") diqqətindən yayınmadı və 1938-ci ildə həmin məruzə Berlinədə "Das Problem Aserbaidshan" adı ilə kitabça şəklində çap edildi. 1939-cu ildə Almaniya Polşanı işğal etdikdən sonra Rəsulzadə Türkiyəyə getdi, lakin orada çox qalmadı. Berlinədə onu unutmamışdılar.

Bir qədər sonra Almaniya qayıtdı, 1947-ci ildən isə Türkiyədə məskunlaşdı. Stalinin ölümündən sonra burada onun haqqında xatirələrini dərc etdirdi. Rəsulzadə 1955-ci il martın 6-da Ankarada vəfat etdikdən sonra bir neçə kitabı (fransız, türk, alman və polyak dillərində) qalmışdır.

"Yenidənqurma" dövründə onun haqqında çox yazdılar, Azərbaycanda əsərləri çap olunur, adı Bakı Dövlət Universitetinə verilib. Doğulduğu Novxanı kəndində ucaldılmış əzəmətli heykəlinin yanında Rəsulzadənin ad günündə müasir siyasətçilərin təşkilatçılığı ilə

mitinlər keçirilir. Lakin Azərbaycan tarixçilərinin "Rəsulzadə şəxsiyyətini bu dövrdə kəşf etdiklərini" söyləyən tədqiqatçımlı haqlı saymaq çətindir. Azərbaycan tarixində onun önəmli rol oynaması həmya bəlidir, bu faktı hətta sovet tarixşünaslığı da etiraf edirdi.

Azərbaycan siyasətçilərinin və politoloqlarının polemikalarında onun adından indinin özündə də tez-tez bir arqument kimi istifadə olunur. Məsələn, Azərbaycanın keçmiş prezidenti A.N.Mütəllibov yazır ki, Rəsulzadə hökuməti yalnız bolşeviklər Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibində saxlamağı vəd etdikdən sonra hakimiyyəti müqavimətsiz təslim etdi. Azərbaycan politoloqu R.Ağayev qeyd edir ki, əvvəllər panturanizmin (pantürkizmin) banilərindən biri olmuş Rəsulzadə "artıq 30-cu illərdə "Panturanizm haqqında" kitabında bu "izm"ın perspektivsiz olduğunu etiraf etmişdi". Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sərəncamında (30 yanvar 1998-ci il) deyilir ki, 23 ay mövcud olmuş respublika Şərqdə ilk demokratik quruluş yaratmış və Azərbaycan xalqının tarixində dərin iz buraxmışdır.

Təqdim olunan yazıda Rəsulzadə Azərbaycanda bolşevik hakimiyyətinin necə "qurulması", onun ardınca hansı mübarizənin gəlməsi haqqında xeyli məlumi fakt barədə məlumat vermişdir. Bununla birlikdə polşalıların diqqətini Azərbaycanın xalq təhsili, milli ədəbiyyatı və mədəniyyətinin gerçək nailiyyətlərinə yönəldə bilməsi onun yüksək dərəcədə obyektivliyinə və Azərbaycan xalqının psixologiyasını dərinləndirən etnososial təhlil etmə qabiliyyətinə malik olduğuna dəlalət edir. Ancaq mühacir mətbuatında bu tipli material sovet quruluşunun lehina bir arqument kimi qiymətləndirilə bilərdi ki, bu da müsavətçilərin lideri üçün yolverilməz idi.

XX əsrin ən məşhur azərbaycanlılarının siyahısına daxil olsa da, onun siyasi karyerasının, xüsusən xaricdəki fəaliyyətinin bir çox cəhətləri hələ də lazımcına öyrənilməmişdir.

İsakov Salavat Midhətoviç,
tarix elmləri doktoru, professor,
Rusiya EA Tarix İnstitutu,
baş elmi işçi

Yaponiya məsələsi

Neçə zamandan bəri arada bir Yaponiya məsələsidir müzakirə olunuyor.

Siyasət dilində "məsələ"lər kiçik və zəif dövlətlər ilə millətlərin adlarına tərdif olunmaq bir adətdir: Albaniya məsələsi, Ermənistan məsələsi, Şərqi məsələsi, Balkanistan məsələsi kibi.

Bu nöqteyi-nəzərdən "Yaponiya məsələsi" ünvanı əlbəttə ki, nəzərə qərib gəlir. Fəqət bu kərə "məsələ"nin tam başqa bir mənaya malik olduğunu düşünürsək, əlbəttə, burada bir qəribəlik olmadığı anlaşılır.

Hali-hərbində olan Avropa millətləri üçün Yaponiya məsələsi bu gün olduqca ciddi bir məsələ şəklini almaqdadır. Bittəbii avropalılar bu məsələni həll edəcək degildirlər. Biləks Yaponiyanın əli ilə həll olunacaq Avropa məsələsi vardır.

Bu da qərib bir siyasət təcəllisi degilmidir?

Daha müharibənin əvvəllərində idi ki, Yaponiyanın da etilafi-müəlləslərinə işə qarışacağı şeyinə olmuş və həтта, bu dövlətin Avropa toprağına qoşun çıxarır da almanlar əleyhinə vuruşacağı zəhinlərə yol tapmışdı. Fəqət nəticə başqa dürlü oldu. Çenduni aldıqdan sonra "şəms şəriq" hökuməti artıq özünün bu müharibədə alacağı hissəni almış kibi hərəkət edib, sakit qaldı kibi nəzərə gəldi. Avropa işlərinə qarışmağı Yaponiya rəva görmədiyi kibi avropalılar da mümkün olduğu qədər bu müavinətdən istifadə etməmək təəffürləri idilər.

Müharibələrin uzun çəkəməsi və davaların şəklində dəyişib sənğər halını alməsi artıq sayları çox olan etilafi-müəlləslə dövlətlərində belə yeni və cəngərvər bir qüvvəyə möhtac olmaq hissini doğurdu.

Müharibənin ən şiddətli bir zərbəsinə yemiş olan Belçika hökuməti bir an əvvəl zavallı məmləkətini düşmən ayaqları altından xilas etmək ümüdüdədir. Fransa, İngiltərə və Belçika ordularından ibarət olan müttəfiq ordu bu məqsədi ifa etməkdə işə də, məmləkətlərinin kamali-sürətlə azad olmasını görmək istəyən belçikalılar müttəfiq ordunun ağır bir surətdə vəqə olan müvəffəqiyyətlərindən çox da məmnun olamiyorlar. Binaəniləh yaponiyalıların Avropaya əsgər çıxarmaları üçün hər kəsdən ziyadə onlar çalışır, can atırlar.

Paytaxt qəzetlərinin aldığı son teleqraflara nəzərən Belçika hökuməti öz ərazisini düşməndən təmizləmək üçün mütləqə yapon ordusunun Avropaya gəlməsinə lüzum görüyor və bu nəzərini İngiltərə və Fransa siyasilərinə izhar eləmişdir.

"N.V." müxbirinin Kopenhaqdan verdiği xəbərə nəzərən ora məhəfili-siyasiyyəsi Yaponiya hökumətinin Avropaya qoşun göndərməsi haqqında əsasən razı olacağına şübhə etmiyorlarmış. Fəqət böylə mühüm bir ordunun bu qədər uzun bir yol ilə dünyanın o başından bu biri başına nəql olunması böyük bir məsarifi-mucibdir.

Bu qədər məsarifi isə Yaponiya hökuməti ödəyə bilməz. Müxbirin aldığı məlumata nəzərən, bu xüsusda İngiltərə kömək edəcək və pul məsarifini öz öhdəsinə götürəcəkmış. Yaponiya əsgərindən bir hissəsi Sibiriyaya dəmir yolu vasitəsi və Arxangelsk yolu ilə Belçika ərazisinə çıxacaqmış. Yenə eyni mənbədən gələn həvadisə görə rus diplomasiyası da bu işə razılıq vermişdir.

Əcəba, bu nəzəriyyə dönüb də bir həqiqət şəklini alacaqmı?

Almaniya imperatoru yaponların müvəffəqiyyəti üzərinə vaxtilə Avropanı "sarı təhlükə"dən qurtarmış idi: Əcəba, bu qorxu imdi Almaniya üçün həqiqətdən də bir təhlükə təşkil edəcəkmı?

Əlbəttə, bir çoxlarından ötrü Yaponiyanın Əqsayi-Şərqdən qalxıb dənizlər, dağlar, təpələr ötüb ta Əqsayi-Qərbə qədər gələcəği və buradakı müharibələrin nəticəsi üzərində qəti bir təsir oyadacağı, əlbəttə ki, şər və ecəz qəbiləndən bir şey ədd olunar. Fəqət zamanımızın bir ecəz zamanı olduğuna qənaət edənələr də yox degildir.

Fəqət hər nə qədər fəvqəladə təzahürlər müqabilində qalmış olsaq da, möcüzə kibi nəzərə gələn şeylərin zühurunda belə maddi bir saiq görməmək qəbil degildir. Hələ yaponlar kibi maddi düşüncə bir millət heç də "N.V."-nin düşündüğü kibi şər və həmasət naminə qan axıdamazlar. Mikado hökuməti Avropaya qoşun göndərməğı qərara aldığı zaman hərəkət ordusuna "yürü!" əmrini verməzdən əvvəl şübhəsiz ki, bu əmrin bahasını təmin edən övraq və vəsaiti əldə etmək istəyəcəkdir.

Əlbəttə, etilafi-müəlləslə dövlətləri düşmənlərin hesabına olan Əqsayi-Şərqi sularında Yaponiyaya nə istərsə verə bilər və bu xüsusda onu təmin edə bilərlər. Fəqət ittifaqi-müəlləslə hesabına alınacaq şeyləri Yaponiya Avropa səfərinə çıxmadan da hasil eləmişdir.

Binaəniləh, Belçika hökumətinin Yaponiyadan kömək gətirtmək xüsusundakı təklifindən bəhs edərəkən Fransa mətbuatı nahaq degildir. Bu müavinətin Asiyadakı Fransa müstəmləkəti bahasına oturaçağından ehtiyatda olduqlarını bəyan eləmişlərdir.

Fəqət bu məsələnin yalnız Avropadakı mənfəətlərin iqtizası nöqteyi-nəzərindən degil, Əqsayi-Şərqi-dəki və bilxassə Yaponiyanın özündəki əhval nöqteyi-nəzərindən də təhlil etməlidir.

Bəhri-mühiti-Kəbirdə olan beynəlmiləl mənfəətlər o qədər biri-biri-nə qarışmış və o qədər mülhəqq və müşkül bir şəkil almışdır ki, onu

Balkandaki ixtilaf-mənafe-dən heç də geri tutmaq olmaz. Nə ticarətin azadlığını təmin edən "acıq qapı" siyasəti, nə də məntəqəyə nüfuz təmin etmək tədbiri vəqə olan və mənfəət ixtilafını aralaşdırmıyır və aralaşdırma da bilməz. Diplomatlər nə kibi məharətlə burada məntəqəyə nüfuz ayırsalar da, ünsürü bir surətdə böyüyüb artmaqda olan digər bir dövlətin sənaye və ticarəti hamən təyin olunan xətalərı pozub dağınmaqdadır.

Amerika, Yaponiya və Avropa kibi sənaye və ticarət dövlətləri məmləkətlərin qayət sərih bir surətdə böyüyüb artmaqda olan ticarətləri hamən mallarını işə vermək üçün bazar aramaqda və hər yana soxulmaqdadırlar. Çin, Hindicini, Siyam, bəhri-mühitdə olan bir çox cəzirlər, Avstraliya, Şimali, Mərkəzi və Cənubi Amerika günbatan sahilləri həsəd aparılacaq bazarlar olduğundan dövlətlərin hirs və tamahını cəlb etməkdə, buna görə dünya rəqabətinə meydan olmaqdadırlar.

Başqa dövlətlərin buralardakı mənfəətləri nə qədər çox olsa da, bu tərəflərdə başlıca rəqabət edən, biri-birinə qarşı şiddətli surətdə göz olan Yaponiya ilə Amerika cəmahiri-müttəfiqəsidir.

Panama kanalı qazıldıqdan sonra Amerika hökuməti Avropa rəqiblərinə qarşı böyük bir müvəffəqiyyət qazandısa da, Yaponiya hamən mühüm bir rəqib olaraq qaldı. Bəhri-mühiti-Kəbirə üstünlük etmək bəhsi, imdi bu iki dövlət arasında həll olunacaq bir məsələdir. Cəmahiri-müttəfiqə dövləti bəhri-mühit üzərindəki üstünlüğünü təmin edə bilmək üçün "şəmsi şərq" hökumətini əzmək məcburiyyətindədir. Fələn camahiri-müttəfiqənin xariciyyə siyasətini əllərində bulunduran Amerika imperialistləri bu xüsusda bəsləməkdə olduqları fikirlərini gizlətmıyörlər da, onlar elənən izhar edıyörlər ki: "Mühiti-Kəbir Amerika gölü olmalıdır".

Bittəbii Yaponiya imperialistləri də Amerikaya qarşı dəfaya hazırlanmaqda olub "krasyasti" adı ilə məşhur olan millətlərindən zərrə qədəri geri durmıyörlər. Bilxassə iş başında olan imdiki hökumət bu məsləki təqib etməkdədir.

Yaxın zamanlarda Yaponiya baş vəziri olan qraf Yakuma Yaponiya məclisi-məbūsənuna müraciət edərək Koredə yeni əsgəri firqələr təşkili üçün təxsisat istəmişdi. Daxili islahat tərəfdarı olan müxalifət firqəsi qrafın istədiyi bu təxsisatı təsdiq etmədiğindən kabinə ilə məclis arasında ixtilaf əmələ gəldi və hamən qanun-əsasi mövcubincə yapon məclisi fəsx və yeni intixablar təyin olundu. Hal-hazırda Yaponiya məmləkəti intixab keşməkeşləri ilə məşğuldur. Bu intixabların nəticəsi məlum işdir ki, Yaponiyanın xarici siyasətini də təqib edəcəkdir.

Yaponiya xarici siyasətinin təyini isə Avropa müharibəsinin çıxardığı bir çox məsələlər nəqtəyi-nəzərindən mərəqəngizdir.

Əgər qalibiyyət qədim Kore politikasını aparmaq istəyən imdiki Yaponiya hökuməti firqə lehinə çıxarsa, o halda Əqsayı-Şərq sularında yeni bir təmən həvadisə intizar etmək olar ki, bu da imdiki müharibələri – tam mənası ilə – aləmşümul edə bilmək xassəsinə malikdir.

Bu iki əsas nəqtəyi-nəzərdən məsələni müzakirə edib Belçika nəqtəyi-nəzərindən bəhs olunan Yaponiya məsələsinə, yəni Yaponiyanın Avropaya qoşun göndərməsi məsələsinə gəlirsək, hər halda çox da nikbin ola bilmərik.

Dəha Çindov məsələsində Amerika dövlətinin Yaponiya siyasətinə qarşı nə kibi vəziyyət aldığı məlumumuzdur. Amerika hökumətinin nüfuz və təzyiqli altında olaraq Yaponiya dövləti Çindouni almanlar əlindən alıb zəbt elədiyi halda, keyfi istədiyi kibi orasını öz məmləkətinə ilhaq edə bilməyib Çinə qaytarılacağını zahirən də olsa bəyan etmək məcburiyyətində qaldı.

Bu vəqə göstəriyör ki, Amerika hökuməti heç bir vəchlə Yaponiya dövlətinin Koreyə çıxıb "artıq" müstəmləkələr sahibi olmasına razı olamıyör. Çünki bu xüsus Bəhri-Mühitin Amerika gölü olması əleyhinədir. Halbuki, Yaponiya Avropaya göndərəcəyi əsgər müqabilində alacağı "təvizatı" Avropada, Afrikada degil, mütləq bəhri-mühit sahillərində istəyəcəkdir. Bu isə Amerikanın mənfəətinə toxunmaya bilməz. Binaən iləy Yaponiya xarici siyasətində fəal bir məslək tutmaq istərsə, Yaponiyanın öz başında böylə bir "mollası" olunca bittəbii Avropaya qoşun göndərmək məsələsi ikinci dərəcədə qalır. Yox, islahati-daxili firqəsi qələbə çalarsa, o vəqət Avropa işlərinə qarışmaq təbii ilə həll olanmıyub qalacaq və ya daha doğrusu, mənfəi bir surətdə həll olunacaqdır.

İmdiki siyasətlərdə əsil təşkil edən iqtisadi və siyasi mənfəətlər nəqtəyi-nəzərindən düşünilədikdə Yaponiyanın Avropaya əsgər göndərməsi yuxarıdakı mülahizələrə görə nəzərə basid gəliyör. Nikbinlərin düşündüğü külli bir möcüzə vücudə gəlib də xaruqə törədirsə, o başqa.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 1 yanvar 1915, №828

Şəriq – parlayan, tülu edən
Şümür – hesablanmış
Həməsət – şücaət, cəsarət
Hirs – acgözlük

Ecəz – möcüzə
Saiq – sövq edən, səbəb
Təvizatı – əvəzində

Qurama

Qarelərimizdən təşviq gördük. Qurama qura bilərmişik. Qarelərin xoşuna getmiş.

Birisi diyordu ki: nə olaydı Niş "ignəsini tez-tez saplıyırdı", biz də hər gün qurama görəydik.

Belə qare ilə dünyada nə etmək olmaz?!... Maşallah, qare degil ki, kəklik!

Qarelərin qurama haqqındakı rəyinə baxmaq gərək. Çünki məlum a, bunlar iş əhlidirlər. Əhli-xəbərənin sözü hər yerdə keçər. Bir də, bildigimiz kimi, qurama əsla qarı işi degilmi?

Bunu yazarkən yanımda birisi oturmuşdu. Demə, yazdıqlarımı oxuyurmuş. Dedi ki:

- Qare-dən qarıya nə var?

Doğrudan deyəsən burada bir yanlışlıq olmuş, "qare" sözü ilə "qarı" kəlməsi biri-birinə oxşayır. Bu da çox kərə xəlqin zehniini qarışdırıyor. Keçəndə hətta birisi deyirdi ki:

- A balam, bu qəzetəçilərin sözü varsa, bizə desinlər, arvadlarımızla nə işləri!

Qəzetəçiləri zənpərəsti ilə ittiham eləyən bu sözdən bən doğrusu heyrətə gəlmiş və kəməli-təəccüblə soruşdum ki:

- Necə məgər?

- Görmüyormusan ki, qəzetələr həmişə bir sözləri olanda: "qarılarla məlumdur, qarılarımızla ixtar ediyoruz" - deyə yazıyorlar?

Bən haman barmağımı dişləmiş, yelin hankı tərəfdən əsdigini sızmış və izah üçün:

- Əzizim, qəzetələrin dedigi türk qarısı degil, ərəb qaresidir - demişdim.

- Üzür bətdər əz günah... de görək türk qəzetəsinin ərəb arvadı ilə nə alacağı və verəcəgi?

- Yox, əzizim, yanlışmıyız, "qare" demək - yəni oxucu!

- Çox gözəl də, Allah sənə ömür versin: türk sözü durarkən nə lazım ki, xəlqin ırz və namusuna toxunan ərəb sözləri işlədəsiniz! - deyə müsahibim artıq açıqlanmaq dərəcəsinə çıxmışdı.

Bu dərs mənim qulağımda idi...

Türk qövlərinin zavallı taleləri vardır. Öz sözlərini işlətmədiklərindən dilləri vüsetsiz qalmış, daralmışdır. Bunu genişlətmək və ədəbiləşdirmək qasdılla və yainki qeyri-ixtiyari olaraq ərəbdən, farsidən bir çox sözlər almışlar. Fəqət bunda da müəyyən bir qaidə gözdənilməmiş. Burada bir məna ilə alman kəlmə başqa tərəfdə digər mənada alınmışdır ki, bu hal əcaib hallara və gülməli anlaşımalara səbəb olmaqdadır.

Böylə bir hal osmanlı mühərrirlərindən Cəlal Nurinin də başına gəlmiş: Nuri Əfəndi "Şimal xatirələri" adlı bir kitabında Kazana getdığını və tatarlar haqqındakı təəssüratını yazarkən bir yerində deyir ki:

"Volqa sahilində bir camei - şərifə getdim.

- Eynən iqtibas ediyoruz - imam və müəzzin ilə müsahibət ediyordum. Qapı açıldı, içəriyə ağsaqqal ruhanlığa bir pir girdi. Adəti - səhabədən olduğu üzrə əllər qalxdı, bir fatihə oxundu.

İxtiyara biz, bizə ixtiyarı təqdim etdilər. İxtiyar bizə şöyle tamitdirildi:

- Məhəmməd... Əfəndi yaxşı kişidir. Həm qəvi adamdır. Kəndisi böyük sevda (?) sahibi, həm karxanəçidir (?) müsəlmanlara kup (çək) yararlığı toxunmuşdur. Kəndi məsrəfilə bura müsəlmanları üçün bir qarı (?) gətirdi. Bu qarını bu gün sizin xidmətinizə verəcəgiz, gecə-gündüz sizinlə qalacaqdır.

Bu sözlər üzərinə bir İstanbul cocuğunun gülüb qanılmaması mümkün degildir. Bu qarabəti icab edən, bəzi kəlmələrin bizdə başqa tatar məmləkətlərində başqa məna və mövqedə istemallarıdır. Sevda eşq və məhəbbət mənasına olmyub, sadəcə ticarət mənasındadır. Karxanə - ümumxanə və fəhşəxanə degil, fabrikadır. Qarı isə qare kəlmeyi-ərəbiyyəsindən başqa bir şey degildir və hafız - Quran deməkdir".

Gərək yuxarıdakı dərs və gərək isə Nuri Əfəndinin başına gələn bəni vadar elədi ki, yazdığım bu sətrlərə müvafiq bir ünvan arayıb atası, anası, babası və caddi-əqrabası türk oğlu türk bir kəlmə tapam, tapdım da:

- Qurama.

Bu daha kimsənin nə zövqünə dəgər, nə də namusuna!

Quramanın təqibi qarelərin, yaxud qarılıarın, ya da ki, oxucuların təqdirinə buraxılmışdı. Bunun üçün də göz-qulaq idik ki, görək nə deyirlər?

Konkada gedirkən iki şəxsin söhbətlərini eşitdim. Söhbətin zəmini bizim qurama idi.

"İqbal"ın quramasını oxudunuzmu?

- Oxudum. Özü də yolkalı bir müsəlman evində!

Demək ki, lap yerinə düşmüş.

- Hə, lap... Ancaq bir şey məlum ki, niyə bəs buna türkcə bir ad qoymayıb qurama demiş?

- Məsələn, nə deyəydi?

- Parça – tikə.

- Parça da, tikə də – ikisi də farsı. Qurama özü türkcədir.

- Yəni belədir? Mənim bunda şəkkin var.

- Canım, qurmaq quramaq sözündən degilmidir?

- Sənə nə var ki, keçəndə də diyordun ki, gediş türkcədir.

- İmdi nə olub məgər?

- Oxumadığımı ki, qəzetdə "gedişat" - deyə yazılmışdı.

- Xub, bundan nə çıxar?

- O çıxar ki, gediş türkcə degil, ərəbcədir.

- Nə dəlil ilə?

- Gedişat fərmayişat vəznində degilmidir?

- Fərmayiş də ərəbcə degil.

- Siparişatə nə deyirsən?

- O da, bu da, ikisi də farscadır.

- Əcəb adamsan vallahi, o da farsidir, bu da farsidir. Hələ dildə demək aşandır: Bəs bu zəhrimar ərəb "at"ı burada nə gəzir?

Hə... əsl "məharəti-ədəbiyyə" də bundadır ki, türk gedişini, fars siparişini ərəb atına mindirmək. Buna ədəbiyyat deyirlər. İştə, bu at haman ədəbiyyatın axırında və yaxud altındakı atdır. Hankı söz ona süvar oldusa, adıdır.

Bunların bu maraqlı müsahibəsi məni məşğul eləmiş idi. Dəlğün-dəlğün düşünüyordum. Ərəb atı, fars siparişi və türk gedişindən qarışıq dil kəşküli olan "ədəbiyyatımızı" düşünüyordum.

Ərəb atımız yalğı və yaxud – Bakı təbircinə becidlili ilə məşhur.

Fars siparişi də əhval və xəyalpərəstliyi ilə məlum.

Türk gedişi dəxi tarixlərdə yıldıırım və şimşək kibi təsvir olunmaqda...

İştə, üç iti qaçan şikər bir yerə yığılmış da avam xələfə məram anladan bir vasitəyi-ədəbiyyat olmuş. Bu surətlə xəlqimiz ədəbiyyatımıza çata bilmiyorsa, nə üçün təəccüb edəlیم?

Düşüncədən ayılınca gördüm ki, söhbət ələyənlər dayanmış, yanlarındakı başqa ikisi müsahibin danışqlarına diqqət ediyolar. Bunlar söhbətlərində ərəbi və farsı işlətmədikləri halda, sözlərinin axırı haman "at"dan ibarət idi.

Məsələn, bənim ilk eşitdiyim cümlə bu idi:

- Vremiya otnimat ələyib, tak skazat getdim. Zakazat elədim. Kim isprəvivat eliyəcək ki, nə var və nə yox?

Əvvəlki müsahiblərdən birisi durub yoldaşına baxdı və yavaşcadan dedi ki:

- Bu danışan da ədiblərdən olmasınımı?

- Atlarının bolluğundan öylə bir şeyə bənziyor.

Deyəsən mən də ədibləşdim. Lap ərəb atına minmiş adam kibi baş götürüb gediyorum. Zətən yazıçının, rəssam, musiqar və bu kibilərin təbi deyirlər ki, haman ərəb atı kibi bir şeydir.

Öylə isə:

- Təbim, du... ur!..

Niş

"İqbal", 4 yanvar 1915, №830

"Əsli və Kərəm"

Opera mövsümü "Əsli və Kərəm" ilə açıldı.

Məlum olduğu üzrə "Əsli və Kərəm" hekayeyi-aşıqanəsi Azərbaycan, Qafqasiyada və Anadolu türkləri arasında məşhur olan milli hekayələrdən, müəllif və şairi bəlli olmuyub xəlq yaratdığı və saz aşığı denilən xəlq sənətkarlarının böyük bir xüsus və səmimiyyətlə gəzib oxuduqları məşhur əfsanələrdən biridir.

Hekayənin məzmunu bir türk oğlan ilə bir erməni qızının yekdigərlərinə qarşı şairanə və səmimənə bəslədikləri "haqiqi bir eşq" ilə mövcud şəraitdən dolayı hər iki aşiq üçün bunun bir fəlakət təşkil etdiyini təsvir edir.

Haqiqətən də tarix və məişətə biri-birinə mərbut olan və biri digərilə qapıbir qonşu yaşayan iki millət öz halı-təbiyyəsinə buraxıldıqda xəlq hekayəsinin göstərdiyi kibi bir "müsəlman" oğlu ilə bir "erməni" qızı – yəni xarici təsirlərdən mübərri qalan sadə xəlq sevişə bilirlər. Hətta yek – digərini sevmək üçün dəli bir aşiq də kəsirlər.

Fəqət bunların bu qovuşmasına, bu birləşməsinə mane olan səbəblər vardır. Xarici bir taqım təsirlər.

Bu təsirləri xəlq hekayəsi "keşiş" surətində göstərmiş.

Fəqət nə qədər təsadüf və nə qədər təbii bir təsadüf ki, xəlqin dühası ilə Avropa təsir və nüfuzi altında yazı yazan mühərrirlərimizin dühası bu məsələdə birləşiyorlar.

Məlum olduğu üzrə doktor Nəriman bəy Nərimanovun "Bahadır və Sona" adlı bir hekayəsi vardır. Burada da bir müsəlman oğlan ilə bir erməni qızın sərgüzaştı-aşıqanələri təsvir olunuyor. Kərəm ilə Əslinin eşqlərini onlar üçün bir fəlakət edən "keşişin" bəddüası və qarışdır. Bahadır ilə Sona da məqsədə irişməyib fəlakət və həlakətə düşər oluyorlar. Bunların fəlakətini icab edən şey "uçurum dərələr"dür.

Əfsanədəki "keşiş" ilə hekayədəki "uçurum dərə" xəlqin səmimiyyəti və sadə hikməti üzərinə sui-təsir icra edən haman "xarici təsirlərdir".

Kim bilmiyor ki, bu zamanda, işte bu "xarici təsirlər" sayəsində "Əsli və Kərəm" əfsanəsinin vaqə bulduğu yerlərdə nə kibi fəlakətlər və nə kibi faciələr icra olunuyor.

Ah, mümkün olsaydı da, millətlərin kütlə və əvamını idarə edənlərdə xəlqin özü qədər salim bir məntiq olsaydı... O vaqt "xarici təsirlər" bu qədər möhlik və qorxunc olamazdı!..

"Əsli və Kərəm" əfsanəsinin icra olunan yerləri əfsanənin xasiyyəti və vaqənin xüsusiyyəti nöqtəyi-nəzərindən İran ilə Osmanlı hüdudunda vaqə Şərqi Anatoluda və yaxud Ermənistan denilən tərəflərdə vaqə olsa gərək.

Əlimiz altında "Əsli və Kərəm" in xəlq arasında mütədavil olan nüsxəsi yoxdur. Bəlkə də orada İsfahandan bəhs olunuyor. Çoxdan oxuduğumdan xətirəmdə degildir. Fəqət Urmiyəyə səyahət etdiyim əsnada asarı – ətiqəsi ilə məşhur olan Kuntiyə denilən bir xristian kəndinə getmişdim. Orada kəndin keşişinə qonaq olduq.

Qədim bir kənd kəlisəsi: Kəlisənin ətrafı haman köylərə qədər uzanan qələrlə məhsur: yanı güllük, giyahlıq. Kəlisə hasarından bir neçə qədər aralıq bir çeşmə, çeşmənin üzərində summəvəri bir bina, kəndin qızları gəlib də bu çeşmədən su aparıyorlar.

Xülasə, olduqca şairanə bir mənərə. Aşıqanə macərələr başlanmasına yarər gözəl bir mövqə. Bunun üzərində düşündüğümüz əsnada bizə deməsinlərimi ki, bu çeşmə, bu kəlisə əfsanələrin yadbud etdiyi birər yadigarlardır... Məgərsə Əslinin atası keşiş bu kəlisədə olarmış, məgərsə Kərəm də Əslini ilk dəfə bu çeşmə başında görmüş aşiqləmişdir!..

Biz bəlkə də Amerika kəşfi qədər sevinmiş idik. Haman qonağımız keşişdən rica etdik, köy qızlarından birini çeşmədən su götürmək vəziyyətində bulundurdu. Əksini aldıq. Böylə şairanə bir mənərə daxilində su aparmaqda olan bir köylü qız sevilə bilər. Fəqət bundan ötrü "vətən"dən ayrılıb dərbədar düşmək lazım gəlirmi?

Bunu bittəbii bəndən, səndən degil, Kərəm ilə dəli eşqdən xəbər almalı.

Böylə bir sualı Məcnunə vermişlər, cavabında:

"Tu mubin və məcnun bi çeşmə

Tu əbru u işarəthayi əbru" demişdi.

Üzeyir bəy arkadaşımızın bu əsəri haqqındakı mütaliəmizi keçən mövsümdə oynadığı zaman sərd etmişdik. Bən "Əsli və Kərəm"i

mövcud olan bilcümlə operalara tərcih edərəm. Hətta "Leyli və Məcnun"a da, səbəbi də bu operanın mövzusu ilə musiqisinə daxil olan türk ruhi və "türk havası"dır.

"Opera mövsümü" olduqca parlaq bir surətdə başlandı. Sarabski, Ağdamski və Tanrıkuluyev cənabları bu gecə birər mühüm qüvvə olduqlarını təkrar isbat etdilər.

Sarabski binəzir bir aşıqdır. Ağdamski arvadsız səhnəmiz üçün böyük bir nemətdir. Tanrıkuluyev isə sözün tam mənası ilə tam bir opera aktyorudur.

Digərləri də vəzifələrini hüsni-ifa etməklə seçildilər. Hələ Məhəmmədov cənabları nə qədər iqtidarlı bir "piri-sənət" olduğunu bu dəfə də göstərdi.

Xor ilə musiqi dəxi ahəngdar və müntəzəm idi. Yalnız Sofi rolundakı zat bir az təsir nöqsan gətiriyordu.

Tamaşaçılar məmnun idilər. Məmnuniyyətlərini bizzat bəstəkar həzrətlərinə bildirmək üçün alqışlayaraq onu səhnəyə çıxartdılar...

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 6 yanvar 1915, №832

Xülus – xalislik, saflıq
Mübərra – təmiz
Möhlik – təhlükəli
Mütədavil – tədavüldə olan, işlənən
Giyah – göy at
Məhsur – asarlanmış
Sovmə – bəlkə, şayə
Binəzir – misilsiz

Avstriya əhvalı

Müharibə başlayalı bəri biz haman Avstriya sındı, Avstriya qoşunları asir düşdü deyə, varid olan xəbərlərə adət etmiş kibiyyiz.

Avstriyalıları hər kəs döğüyör. Ruslar da, serblər də, hətta serblərin ən yorğun düşdükləri bir anda belə Avstriya korpuslarını məhv və talan edə bilmək üçün özlərində qüvvət və cəsarət buluyorlar.

Avstriyanın müxtəlif millətlərdən təşəkkül edən və buna görə də zəif olan ordusu etilafi-müsəlləs dövlətlərinə bilxassə Rusiya məhfəli-siyasiyasına Ümumavropa müharibəsinin həll olunacaq nöqtəsini nişan verməkdədir. Məsələ həll olunsa haman Avstriya təriqlə həll olunacaqdır. Bu düğünün açılacaq nöqtəsi oradadır. Binaənileyh Avstriya Qaliçya tərəfindən yeriməkdə olan müzəffər rus ordularının təsiri və hər daim Avstriyaya qarşı diş bülövləməkdə olan İtaliya ilə Rumıniya dövlətlərinin təhdidi altında ehtimal ki, müharibələrlə xüsusi bir sülh əqdinə yanaşar deyə düşünülür və bu münasibətlə də hərdən bir Avstriya sülh arzu ediyör, deyə qəzetələrdə xəbərlər nəşr olunub duruyör.

İtaliya ilə Rumıniyanın Avstriyaya qarşı aldıqları şübhəli vəziyyətlərlə rus ordusunun haman Macarıstana tərəf eməkdə olduğu Avstriyada bəzi həyəcanlara səbəbiyyət veriyör və bu münasibətlə zahirdə böyük bir çaxnağa dəlalət edən bəzi xəbərlər bütün iqtari-ələmə nəşr olunuyör. Bu xəbərlərin tacı məqamında bulunanı isə son teleqraflar vasitəsilə alınan Ber Xetvaldın istefası xəbəridir.

Qraf Ber Xetvald çoxdan bəri Vyana hökumətinin xariciyyə nəzarətində bulunub bu məmləkətin siyasətini idarə edən zətdir.

Ber Xetvald Avropa müharibəsinin müsəbbibi ədd olunmaqdadır. Çünki etilafi-müsəlləsə Avropa müharibəsinin səbəbini təşkil edən Avstriya ultimatumunu qraf Ber Xetvald tərtib etmişdi. Serbiyaya qarşı verilən ultimatum olduqca şədidül-məsul olub məzkur dövlətə fəvqəlhədd bir "qulaq burması" vermək məqsədi ilə tərtib edilmişdi. Bu ultimatum üzərinə müzakirə girişmək istəyib məsələni sülhən yatırtmaq üçün çalışan siyasilərə qarşı o zaman Ber Xetvald olduqca sovuq rəftar edib dediginin nüstündə bərk duracağını və Avstriya dövləti qərarının dəğişməz bir qərar olduğunu hər kəsə, bilxassə ruslara qarşı hiss etdirmişdi. Hətta diplomatların fəzlə "dindirib danışdırmalarına" məruz qalmamaq üçün Ber Xetvald işləri müavininə tapşırıb Vyanadan çıxmış və müraciət etməkdə olan diplomatlara qarşı

Ber Xetvaldın müavini olduqca sovuq bir əlaqə göstərməkdə bulunduğundan rus nümayəndəsi knyaz Şerbakovun: "raftarınız müvafiqi-nəzakət degildir" - deyər etirazı varid olunca heç qırpınmadan: "Mənafei-dövlət iqtiza etdigi zaman nəzakət də gözlədilməz" cavabını vermişdi.

Diyorlar ki, Ber Xetvaldın bu dərəcədə inad və israrı ancaq rusların müharibə etməyəcəgi həqqindəki etiqadından iləri gəliyyəmiş. Bunun böylə olduğunu sonradan vaqe olan əhval ilə isbat etmək istiyorlar. Ber Xetvaldın inadı sayəsində siyasət əlməni böyük bir həyəcan qapladığı və almanlarla ruslar qəti-münasibat dərəcəsinə gəldikləri sırada Ber Xetvaldın qalxanı atmaq dərəcəsinə gəlmiş və rus səfərinə müraciətlə müzakirətə girişə biləcəgini bildirmişsə də, artıq iş – işdən keçmişdir.

İştə, bu surətlə Avropa müharibəsinin səbəbi – rəsmisi ədd olunan qraf Ber Xetvald imdi istefa vermiş və işdən çəkilməmişdir.

İlk nəzərdə nəzərə öylə gəliyyə ki, bu istehfa Avstriyanın sülh əqd eləmək arzusunda olan xəbərlərlə bir növ əlaqədardır. Öylə təəvvür ediyordular ki, macar siyasilərinin təzyiqi ilə Vyana artıq sülh etmək səddinə gəlmiş və bu cərəyanı əksəriyyətlə və nüfuz qazandığından müharibə səbəbcisi qraf Ber Xetvald istefaya məcbur edilmişdir.

Halbuki, həqiqət heç burada da degildir. Ber Xetvaldın yerinə macar dövlətinin sər adamından qraf Tissa iş başına gəliyyə. Bu adam əzim, səbat və macarlara məxsus olan mətanət və inad ilə məşhurdur. Hətta söyləndiyinə görə işin ibtidasından belə bərxetvaldları müharibəyə sövq edən yenə bu qraf olmuşdur. Yaxında alman ərkani-hərbində müttəfiqlərin iştirakı və imperator Vilhelmin sədarəti ilə böyük bir şura vaqe olmuş və Avstriya tərəfindən nümayəndə olaraq iştə qraf Tissa getmişdi. Qraf Tissanı rus qəzetələrindən ciddi düşünənləri haman Avstriyanın Ənvər Paşası məqamında tutuyorlar. Ənvər Paşa nə qədər sülh tərəfdarı isə qraf Tissa da o qədər sülhpərvərdir, diyorlar.

Ber Xetvaldın istefası ilə məzkur Tissanın bütün mənasilə sərkarə gəldiyini Ber Xetvaldın əvəzinə Buryanın təyin olunduğu xəbəri də təsdiq etməkdədir. Buryan qraf Tissanın adamıdır.

Bu surətlə demək olar ki, qraf Ber Xetvaldın istefası Avstriyanın sülhçülüğuna degil, biləks daha ciddi bir surətdə hər bədəcəgine dəlidir.

Son zamanlar Serbiyaya təzədən hücum edə bilmək üçün macar prinslərinə birinin komandası təhtində yeni bir ordu təşkil olunduğu

ilə rus hüdudundakı yeni müqavimət xəbərləri də bunu az-çox təəyyid etməkdədir.

Digər tərəfdən teleqraflar ingilislərin qraf Ber Xetvaldın istefasından xoşlanmadıqlarını ifham edər bir fəqərədə nəşr etdilər. Bu fəqərədən anlaşıyyə ki, Britaniya diplomatları kəza etiləfi-müsəlləs siyasəti nöqtəyi-nəzərindən iş başında macar partisi və qraf Tissa nüfuzundan ziyadə qraf Ber Xetvaldı görməgi arzu etməkdə imişlər. Qraf Ber Xetvald daha yola yavuuq və güzəştkar imiş, inad və səbatı ilə məşhur olan bir qövmin övladı olan Tissadan isə böylə bir güzəştə gözləmək müşküldür.

Müharibə düğününün həlli Avstriyanın zəif nöqtəsinə dökməklə hasil olacaq fikri zehnlərə hakim isə də, qraf Ber Xetvaldın istefasından bu fikri müəbbəd bir əlamət görənər pək o qədər də həqli degildirlər.

Nəzərə öylə gəliyyə ki, qraf Tissa və onun adamı Buryan Avstriya siyasətini sülh degil, inad və israr ilə ruhlandıracaqlar.

M.Ə.

"İqbal", 8 yanvar 1915, №834

Müəssib – səbəkar

İfham – anlama, başa düşmə

Möbəd – bilikli

Azərbaycan xatiratından Təbriz

Səthi-dəryadan 5000 fut yucalığında geniş bir dağ dərəsi; bunun bir tərəfi açıqca da, üç tərəfi boz və sarı dağlarla əhatə olunmuş ki, onların otəkləri bir çay vasitəsilə qət olunmaqdadır. Mərkəzdə Acı çay denilən suyun kənarında bir çox boz topraqlı damlardan ibarət şəhər evləri qərar tutmaqda, yekrəng və geniş bir bozluq təşkil edən bu meydanın bir çox yerlərində asimana baş qaldırılmış qələlərlə çinarlar yaşillanmaqda, bəzən boz rəngli palçıq damlarla hasarları haman kölgələməkdədirlər. Tamam bir bozluq və tala-tala gögörti.

Nə bizim gördüğümüz daş qalaqlarından ibarət olan müəzzəm bir bina, nə də fabrika və zavodların qüllələrindən də yüksək qalxan bacaları. Xülasə, böyük şəhər haqqında təsəvvür elədigimiz şeylərin heç birisi yox.

Gecələri qaranlıq. Küçə fanarlarının asimanə pərtov salan tənviratı da yox. Hər tərəfdə bir səmt və sükut. Şair bəlkə də Təbriz gecələrini görmüş də:

"Gecə Təbriz səmti-xülyadır" - demişdir.

Arabir bu "səmti-xülya"nı xələldar edən varsa, o da nəzmiyyələrin "Gələn kim!"-deyə bağrını "ismi-şəb" istəməsilə məhəllə itlərinin ulamandıran ibarət.

İran şəhərlərində öylədir, itlər olduqca əsəbi və məndədir. Bir məhəllənin iti gecə digər bir məhəlləyə keçə bilməz. Məhəllə itləri haman yabançı itə həmlə edib bir qovğa çıxar və "düşmən" "vətən"dən çıxuncaya qədər bu mühərrikə dayam edər. Şairin bundan xəbəri olsa və şirin uyğusuna yatmışkən bir "hay və huyu kələb" ilə hərasan qalxsaydı, yəqin ki, gecənin təsvirinə:

"Gecə mənis hay və huyi kələb"

məsəlində bir misrai daha əlavə edərdi.

Kamançanın əmaği-ruhə işləyən incə tellərindən hasil olan iniltisi İran nəğmələri ilə xoş ləhn və səda xanəndələrin həzin və danışın sədaları da bəzən gecənin sükutu ilə "səmti-xülyasını" yarmaqdadırlar. Bu ixtilalçıların heç biri olmayıb səhərə qədər xamuşanlıq keçsə belə, şübhəsiz ki, müəzzinlərin sədası səni uyğudan qalxızacaq, "xülya"nın intəhası gəldiyini xəbər verəcəkdir.

Bu Təbrizin gecəsi və gecədəki həyatı.

Günüzləri bittəbii şəhər başqalaşır. Fəqət yenə də bizim bildiyimiz gurultu yoxdur.

Burada gurultu əvəzinə həman bağrıtı vardır. Yoldan keçən çarvadər bağrır, şərbət və şirniyyat satan tabaqqı bağrır. Baqqal və sair əsnaf bağrır. Burada bu tərəflərin lövhələr vasitəsilə ifham etdiklərini haman Qafqasıyanın müsəlman şəhərlərindəki bazarlar kibi bağrıtı çağırmaqla qandırmaq istiyirlər. Təbrizin ən qələbəlik və bağrıtılı yeri bazarıdır. Bazar böyük bir çarsudan, üstü örtülü küçələrdən ibarətdir. Təbrizin İran toprağında nə kibi böyük bir ticarət mərkəzi təşkil elədiyi işte buradan anlaşılmaqdadır. Bu bazarda bilxassə yeyinti satılan qışni ilə dəmirçilər və misgər aləti tərəfində bir bağrıtı, bir gurultudur ki, göl görəsən.

Bütün bu bağrıtılara – biz Təbrizdə ikən – yeni bir şey əlavə olunmuşdur ki, xəlq hənuz ona adət etməmişdi. O da şəhərdə gəzişməkdə olan rus qitaəti – əskəriyyəsinin musiqisi ilə əskəri nəğmələr oxumasından ibarət!

Burada küçələr dardır. İki-üç saim enliyində, bəzən də üç arşın enində dalanlar vardır. Bir çox yerlərə fayton ilə getmək qeyri-mümkündür.

Yayda burası olduqca isti və tozlu olur. Divarlar qızırsız, toz haman "asimana bülənd" oluyor. Şəhərdə axşama qədər səqqalar dallarında ağır müşkləri ilə gəzib mühüm küçələri sulayırlar. Fəqət bunun o qədər faydası yox. Yalnız gecə gəldimi, Təbriz cəhənnəmdən dönüb həman cənnət oluyor. Dağ tərəfdən əsməkdə olan nəsim həmişəki qaydası ilə əsməyə başlayor, bir gecə olmaz ki, bu canbəxş olan nəsim təbrizliləri məhrum buraxsın. Bunun sayəsində yayım tam isti aylarında belə axşam olunca həman hava sərinlər və bir-iki saat sonra hətta soyuq belə olar. Bu yel sayəsində səhər qalxan toz zail olub, hava saf və bərraq olur. Ehtimal ki, Təbrizdə göründüyü kibi asimanın bəzəgini təşkil edən yıldızlar heç yerdə bu qədər parlamaz. Yıldızlar adətən bir almaz qədər işıqlanıb bərq vuruyorlar. Qaranlıq gecələr adətən yıldızların işıqları sayəsində yarım aydınlıq kibi olur.

Təbriz – saf bir hava şəhəri olub, xəstəlikləri dəf edən bir yerdirdir. Zətən burasının adı da əlatmaqdadır. Təbriz, yəni qızdırma təkən, qızdırma dağdan.

Təbrizin özünəməxsus hekayəsi var. Ənənət nəql ediyor ki, Harun əl Rəşidin arvadı məşhur Zibeydə Xatun şiddətli bir qızdırma azarına mübtələ oldu. Təbiblər müalicədən aciz qaldılar. Təsədüfən Zibeydə Xatun bildi ki, Azərbaycanda saf havalı öylə bir yer vardır ki, oradakılar qızdırmanın nə olduğunu bilməzlər. Zibeydə həman oraya

əzimat etdi və bir az sonra affiyət kəsb elədi. İşlə bunun xatirəsi olmaq üzrə Zibeydə Xatun burada bir şəhər binasını əmr etdi. Adını da Təbriz qoydu. İmdi də şəhərdə bir qonaq vardı ki, o vasitə ilə şəhərə içməli su gəlir və bunun əsası qədim zamanlara aiddir. Bu qənatın adı da "Zibeydə arı"dır.

Şəhər ortasında qədim zaman işi olaraq bir Ərk vardır. Ərk böyük bir qələnd ibarət olub ətrafı hasarlanmış, qələnlənmişdir. Burada toylar nəsb edilmişdir ki, şəhərin müdafiəsində çox işə gəlir. Məsrutiyyət müharibələri əsnasında mücahidlər Ərkdən çox istifadə etmişlərdir. 1912-ci ildə ruslara qarşı dəxi bu Ərkdən istifadə etmək istəmişlərsə də, qədim bina təzə toplara qarşı müqavimət edə bilməyib təxrib və təslim olmuşdu.

Təbriz bazarı Ərkin yanında və şəhərin mərkəzində vəqə olmuşdur. Bazar demək böyük bir məhəllə deməkdir. Bazarlar Şərq məmləkətlərinin və İran şəhərlərinin hər birində olduğu kimi üstüörtülü küçələrdən ibarətdir. Təbriz bazarı Şərq bazarlarından ən böyüğüdür. Hətta Tehran bazarından da böyükdür. Yuxarıda denildiyi kibi burada daimi bağırı və çığırtdır davam ediyor, Şərq həyatı-ticariyyəsi qaynıyor.

Bazarın yanında geniş bir meydan – top meydanı. Duradur iki mərtəbə binalar. Vaxtilə buralarda toplar varmış. Sonralar bu binalar məhbəs üçün istifadə edilmiş. İmdi işə dağılmış, tökülmüşdür. Zətən İranda hər tərəfdə topxanə gördümsə, haman xarabə gördüm. Qədimdə görünür ki, top da olmuş, topxanə də. İmdi artıq top yox, xanəsi də xarəb.

Vəliəhd sarayı top meydanı hasarlarından birinə yanaşmaqdadır. Bu saray vaxtilə məşhur Abbas Mirzə tərəfindən yapılmışdır.

Sarayın kiçik hasarı boyu ilə "əndərun" denilən həərəmsəralar tikilmişdir. Bu binalar olduqca vashə olub şərqkari bir surətdə təzyin edilmişlərdir.

Hal-hazırda bu saray nəzərdən salınmışdır.

Ruslara məxsus olub da Təbrizin gözəl binalarını təşkil edən binalar rus bangi binası ilə bank müdirinin bağı-şimal yanındakı evidir ki, rus ordusu da burada mənzil eləmişdi. Təbrizdəki rus koloniyası çox da böyük degildir. Bunlar Konsulxanə əzasi, bank və Təbriz – Culfa yolu qulluqçuları, nəqliyyat idarəsi müstəxdimləri və sairədən ibarətdir. Fəqət Rusiya təbəəsi olan qafqasiyalı müsəlmanlar ilə ermənilər və iranilərdən Rusiya təbəəsinə keçənləri də hesaba alsanız, o halda rus təbəələri koloniyası 200 ailəyə qədər varar.

Əcnəbi nümayəndələrindən burada: Türkiyə, ingilis, Fransa və Amerika konsulluqları ilə sair dövlətlərin konsul agentləri vardır.

Konsulxanələrdən əlavə burada biri amerikalılara, digəri də Fransa lazaretlərinə məxsus iki məktəb vardır. Amerikalıların bir danə də xəstəxanaları vardır. Rusların da qorodskoy işkola darxanasində çox da mükəmməl və müntəzəm olmayan bir işkolları var.

Misyonerlər burada varsalar da, müsəlmanlar arasında o qədər dikiş döndirə bilmiyorlar. Təbrizdə məşhurdur ki, bir Fransa misyoneri 22 il çalışdıqdan sonra bir təbrizlini döndərüb xristian edə bilmiş. Xristianlıq qəbul edən təbrizli haman aşıqlandığı bir fransız qızını da almaq müvafiqətinə nail olmuş. Bir az keçdikdən sonra özü təkrar ehtida etdigi kibi arvadını da müsəlman dininə keçirmişdir. Zavallı xristian dayəsi "iti də, ipi də" itirib heyran və gıryan qalmışdır.

Avropa misyonerlərinin müsəlmanlar arasındakı ədəmi-müvafə-fəqiyyətinə hekayət edən bu kibi fəqəralar az degildir. Təbriz zərəfası ilə urmiyalılar bu xüsusda sizə bir çox maraqlı hekayələr nəql edə bilərlər.

Avropalı məktəblərdən əlavə Təbrizdə bir neçə İran məktəbi də vardır. Bunlar üsuli-cədid ilə təsis olunmuş mədrəsələrdir. Buralarda farsı, təbiyyat, riyaziyyat, coğrafiya, tarix elmləri tədris edildiyi kibi, fiqhi-islami də oxutduruluyor. Əcnəbi dillərdən birisini ögrənmək dəxi proqram cüzindəndir.

Üsuli-qədim mədrəsələrdən ruhani mədrəsələr vardır ki, hali haman bildigimiz "mədrəsələr"dən ibarət.

Fəqət köhnə məktəblərlə üsuli-qədim mədrəsələr "əql və hikmət" ögrətmələri artıq xəlqi kəndisən cəlb etməməkdədir. Əql və huşu yerində olanlar övladlarını üsuli-cədid üzrə təsis olunan mədrəsələrə, ya da ki, avropalıların açdıqları məktəblərə veriyorlar. Hal-hazırda görək Amerika və görək Fransa məktəblərində oxuyan iranilər çoxdur. İran cavanlarının bir çoxu haman müntəzəm təhsillərini bu məktəblərdə görüyorlar. İstanbula, Avropaya və Rusiyaya gedib təhsil edən təbrizlilər çoxdur. Hal-hazırda Təbrizdə, İstanbula, Fransada, İngiltərədə təhsil görmüş maarifməndlər də vardır. Onlar miyanında Moskva darülfünunu qurtarmışlar da yox degildir.

Avropalılar əksəriyyətlə "Lilabad" denilən məhlədə yaşiyorlar. Əvam dilində burasına "Lilva" denilir. Burası Ermənistandır. Ermənilərin sayı Təbrizdə 5000 qədərə variyor. Bunlar kəməli-ittihad və faiqlə yaşiyor. Olduqca vashə bir hürriyyətlə dolanıyorlar. Özlərinə məxsus məktəblər, xəstəxanələri və sair ürfani-müəssisələri vardır. Burada ermənilərə məxsus kiçik bir baxça da vücudə gətirmişlər ki, bu baxça daxilində teatro səhnəsi də vardır. Bu baxçaya ancaq ermənilərin gələ bildiyini və müsəlmanların işə buraya haqqı-düxulları olmadığını təsadüf oraya getdigimdə ögrəndim və müsəlman olduğum üçün

məmləkətin ikinci paytaxtını (Moskvasını) təşkil edən Təbrizdəki ümumi bir baxçadan çıxarıldım (bunun təfəsil vaxt ilə "Tərəqqi"də dərc edilmişdir). Bura erməniləri mütərəqqi işlər də, həddən ziyadə xudbindirlər ki, "baxça fəqərəsi" dəxi bunu isbat etməkdədir. Ermənilər banklarda, konsulxanələrdə, böyük ticarət kontorları və yol idarələrində qulluq ediyər və böyük ticarətxanələr saxlıyurlar. Bu münasibətlə Təbriz ticarət ələmində artıq nüfuza malikdirlər.

Təbrizin nüfusi-ümumiyyəti 225 min rəbəsindədir. Burada 26 məhəllə, 40 minə qədər ev vardır. Hər məhəllə bir kəndxuda vasitəsilə idarə olunuyor. Ərk dəxi daxil olduğu halda 5 mərkəzi məhəllə kəndxudalarının böyüğü-qalabəgi namilə adlanıyor. Bunlar hamısı şəhər hakiminə tabedirlər. Hakim hökuməti – mülkiyyə nümayəndəsidir. Ticarət və sənayeatin nəzarəti də onunladır. Çörəgin, ətin və sair məvadi – zəruriyyənin qiymətini təyin etmək dəxi onun öhdəsindədir. Şəhərin ən yuxarı zabitiyyə hökuməti dargəyaya məxsusdur. Maliyyat və ticarət işlərinə isə "mübaşir" namində bir məmur baxmaqdadır.

Təbriz Azərbaycan əyalətinin mərkəzi olduğundan burada "canişin" oturmaqdadır. Azərbaycan canişinləri ənənə ilə həmişə vəliəhdlər olmuşlardı. Fəqət həqiqətən işləri idarə edən vəliəhd özü olmuyub, onunla bərabər Tehrandan təyin olunub da pişkar şıxvanı ilə göndərilən zatdır. Vilayətin hakimi – həqiqisi iştə bu pişkardır və tamam Azərbaycandakı 12 vilayətin hamısı ona tabedir.

Pişkardan əlavə Təbrizdə əyalətin qoşun böyükisi olan rəisi-nizam, maliyyə müdiri, məarif müdiri kibi, məmurlar olduğu kibi kargüzər da yaşamaqdadır.

Kargüzərliq İranda məxsusi bir məmuriyyətdir ki, iranilərin xaricilər ilə olan əlaqə və münasibətləri bu məmuriyyət vasitəsi ilə həll olunmaq məcburiyyətindədir. Demək ki, bu İrandakı kapitulasion icab etdigi bir növü-müəssədir.

Bələdiyyə fəaliyyəti Təbrizdə olduqca zəifdir. Məşrutiyətdən əvvəl bu xüsus heç də mövcud degil idi. Məşrutiyət elan və əncümən əyaləti təşkil olunduqdan sonra bələdiyyə də təşkil olundu. Yeni təşkil olunan bu bələdiyyə Təbriz üçün az xidmət də görmədi. Bəzi küçələr döşədildi, bəziləri genişləndirildi, bir çoxlarına fanarlar nəsb edildi. Ümumi güzərgahlar hamən süpürülüb təmizləndirilməyə başladı.

Bələdiyyə rəisi Təbriz əyanından Qasımxan cənabları idi. Bu adam eyni zamanda Fransada təhsil görmüş maarifməndlərdəndir. Vaxtilə Təbrizdə telefon ilə elektrik işığı tərtib edən də bu zat olmuşdur.

Təbriz bələdiyyəsinin tənzimatından birisi də minik arabaları olan duruşkələrə (faytonlara) təsərrüfə təyin etmək idi.

Təbrizin özünəməxsus "pir"i də vardır. Şəhərin şimal-şərqi tərəfində Təbrizə nazir olan gözəl bağı bir yerdə İmamzadə "Eynəl-Zeynəl" in məqbərəsi görülməkdədir. Ali rəvayətə burada sahib və kəşfi-kəramət olan iki müqəddəs zat dəfn edilmişdir. Bunlar iki qardaş olub biri Eyn Bin Əli, digəri də Zeyn Bin Əli adında imişlər. Buna görə kəsəti-istemaldan bu iki ad denilə-denilə "Eynəl-Zeynəl" olub qalmışdır. Bu hekayə həqiqi-tarixiyyə ilə talifi-qəbul etmiyorsa da, xəlq ona artıq dərəcədə etimad etməkdə və buraya ətrafdan bir çox zairlər gəlməkdə və "Eynəl-Zeynəl" pirinin mütəvəlliləri olan seyidlərlə şeyxlərə böyük mədəxillər gətirməkdədirlər.

Təbrizin böyük məscidləri ilə artıq nüfuz və müridlərə malik olan molla və müctəhidlərindən də bəhs etmək istərsək, məqaləməz çox uzanar.

Bu gün vəqəi-siyasiyyəyə təkrar bir meydan olub qalan Təbrizin əhvali-ümumiyyəsinəndə bu qədərlik iktifa edib, ikinci məqaləməzdə bunun tarixdə keçirdigi əhval ilə son illər zərfində aldığı vəziyyətdən də bir az bəhs edərik.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 9 yanvar 1915, №835

Daniş – bilik, elm

Ətaq – dərinlərə

Əmiq – dərin

Ləhn – gözəl və ahəngli səs, nəğmə

İfham – anlama, dərkətmə

Cərsu – dörd yandan küçəsi olan meydan, üstü örtülü və ya açıq bazar

Qitəət – bölüklər

Ərk – iç qala, möhkəm hasar

Qənat – yeraltı suvarma kanalı

Nəsb – dikinə basdırma, quraşdırma

Fiqh – şəriət, dini elmlərdən biri

Pişkar – rəhbər, başçı

Zair – ziyarətçi

Mühərrik – təhrik edən, qızısqıran, yerindən tərpədən

Müstəxdim – qulluğa götürən

Məənd – güclü, qüdrətli

Qurama

Xüsusi müxbirlər bu axır zamanlarda mərkəz ediyolar. Əsl qurama bunlarınkıdır. Biz yalan. Bunların quradığını boynuma alıram ki, nə nənəm qurya bilər, nə də mən!

Doğrudur, qurama əlvan, rəngləri, biçimləri müxtəlif olar. Ciddi bir üsul və intizamə tabe olmaz. Amma nə qədər olsa da, hər quramaçının özünə görə yenə bir zövq və səliqəsi olur. Fəqət bu Allah bədnəzərlərdən saxlamışlar, o qədər xoş mənzər və yaxud gülnəzərdirlər ki, ağı göyə yamar. Yenə onda bir zövqsüzlük duymazlar.

Bu müxbirlərdə nə kibi xasiyyət, nə qədər iqtidar istəsək var.

Öldürmək istəsin - əzrailə rəqib ola bilərlər.

Dirilməkdə dəxi sanki isənəfsdirlər.

Kimi istərlərsə bu gün öldürüb, sabah yenə dirildə bilərlər.

Dava elan olunalı bu gülnəzərlərin neçələrini öldürüb, təkrar dirildiklərini görmədikmi?

Müxbirlərin əzrailik qüvvəsindən ən çox mütəzərrər olan şübhəsiz ki, Ənvər Paşadır. Fəqət başqalarının sinəsinə dəxi bu ölümləmləkləri az qondularmı?

Lap əzrailin özü kibi bular da dosta-düşməne fərq qoymayaraq istədiklərinin sinəsinə çöküyorlar. Fəqət bir kəs və person ki, bir neçə gün sonra rəhmə gəlib məsiha nəfslərini göstərməkdə dəxi gecikmiyorlar.

Ənvər Paşaya nə işə yeridir. O, özünə şan və şərəf olsun - deyə böyük bir məmləkəti təhlükəyə salmış. O, asi və xudsər bir prometevidir.

Dəha yunan əsatirində oxumuşu ki, prometei qəzəbə keçmiş və iki yırtıcı quş daima onun bədənini dağıdıyorlar; fəqət o yenə dirilir, yenə quşlara yem olur, təkrar dirilir ...

Əsətir və əfsanə nöqtəyi-nəzərindən baxarsaq, Ənvər Paşanın ölüb - dirilməsinə yenə bir məna vermək olar.

Ənvər Paşa prometeysinin müvəkilləri də şübhəsiz ki, əzrailiklə isənəfslik cünbəsini özlərində cəm edən bu müxbirlərdir.

Onun da cəzasıdır ki, ölsün - dirilsin, yenə ölsün.

"Türkiyə Napoleonu"nun bu kibi mütəvaliyən ölüb-dirilməsinə rusiyalı oxucuların ehtiyacı varmı, yoxmu?

Bu bir hikmətdir ki, onu, əlbəttə gülnəzərli müxbirlər bilər: bizim kibi quramaçaların əqli belə dərin şeyləri kəsməz.

Prometənin cəzası quşlara yem olmaqdır. Buna sözümlə yox. Yalnız zavallı Şucaüddövlənin günahı nə idi ki, müxbirlər onu da öldürdülər.

Günahsız "öldüğü" üçün olmalıdır ki, xan həzrətləri müxbirlərin canbəxş nəfsinə ərzi ehtiyac göstərmədən xortdadı və isbatı-vücut edərək müxbir əfəndilərin tam gözüne tiqandı da:

- Yox ağalar, yox bən ölməmişəm! - dedi.

Fəqət müxbirlər susmuyor, gündən-günə meydanlarını genişlədiyorlar.

Müharib dövrlərdə adam azalınca haman bitərəf məmləkətlərə əl atıyorlar. Əfqan əmiri də hələlik bir ay təcrübə - bir dəfə öldürüleb dirildi;

Ancaq yazıq bizim Əhməd bəy bu günə qədər daha müxbirlərin tərhimini cəlb edə bilmədi.

Birisi öldürüldü - dedi, durdu, daha dalısı gəlmədi. Fəqət dirildiyini də söyləmədi.

Gülnəzərli müxbirlər görünüyor ki, "bəsbədülmüvvət" əqidəsinə qaidirlər. Bunlarca ancaq öldükdən sonra hər kəs üçün bir dirilmək müqərrəridir. Əhməd bəy bu vəqtə qədər dirilmədisə, demək ki, daha öldürülməmişdir.

Fəqət müxbirlərin iqtidarı yalnız öldürüb diriltməklə qalmıyor. Onlar eyni zamanda gözəl müvərrix, cəfərlüfiyədə mütəbbür lisaniyatda mahir əddi olunmaqdadırlar. Məsələn: keçəndə "Yeqipet" in türklər tərəfindən - Misir "pəra"nın bəg oğlu Adriyannopolun - Ədimə, Aleksandropolun - İskəndəriyyə - deyə yazılıb oxunacağını bu fəzilətməab ağaların elm və dərrakələri sayəsində öyrəndik.

Bu xüsusdakı teleqraf xəbərlərini yaqinən "İqbal" qareləri - yox a - oxucuları oxumuşlardır. İstəsələr, bən onlara bu müxbirlərin bundan sonra verəcəkləri teleqraflardan da bir nümunəsini göstərə bilərəm. İştə:

Moskva - Tiflisdən Moskva qəzetələrinə verilən xəbərlərə görə, Qafqasiya müsəlmanları bu qərara gəlmişlər ki, bundan sonra

Yelizavetpola - Gəncə, Aleksandropola - Gümrü və Nuxaya - Şəki, Şamaxıya - Şirvan, Şuşaya - Şişə, Bakıya da Badukubə - deyib o surətlə yazsınlar. Hətta məşhur şəhərlərin adları müsəlman qəzetələrində haman bu qərar ilə yazılmağa başlanmışdır.

Qəzetə müxbirlərinin yuxarıda saydığımız fəzilətlərini isbat etmək üçün Bakı qəzetələrindən biri Lehistan qəzetəçilərinin Qafqasıya haqqında nəşr etdikləri xəbərlərdən toplayaraq bir "əfsanə" nəşr etmişdir. Bu əfsanədə deyilir ki:

"Varşava mətbuatı Qafqaz ərkani-hərbini təbliğatından bəhs edərək "K.S." yazdığı vəch ilə, Qafqasıya ilə bilaxsə sərhəddə vəqə olan şəhərləri, qəsəbələri haqqında qəribə məlumata malik olduqlarını göstərir. Məsələn, "Varşavski utro" qəzetəsi uzun bir məqalə yazıb burada Qafqaz komitələrinin türk qəsəbəsi olan Sarıqamışda vücuda gətirdikləri işə mərkəzlərdən bəhs edir. Bu Sarıqamış məzkur qəzetənin dediyinə görə, müharibə başladığı zaman ruslar tərəfindən zəbt olunmuş". Məqalə sahibi haman zəbt olunan bir şəhərdə böylə bir sürət və ciddiyyətə işə girişib də bu kibi müəssisələr vücuda gətirən qafqasiyalılara qarşı bəyani-heyrət edir.

Poşa qəzetələrindən biri rus ordusunun ildırım kibi vəqə olan hücumundan bəhs edərək "kürd ocağı olan İqdır"ın alınmasını alqışlıyır.

Digər polyak qəzetəsi bu günlərdə heyrətəngiz bir xəbər nəşr etmişdir. Böylə ki: "Azərbaycan şəhərində İrəvan quberniyasında İran ermənilərini yoldan çıxarmaq üçün İstanbuldan göndərilmiş əlli türk əysi həbs olunmuşdur".

Coğrafiyaya aid bu kibi kəşfiyyatlar da var:

"Ərzurum istehkamlarının keçilməz bir səngərinə təşkil edən Ararat silsilələrində olmazın qarlar yağmış və erməni padşahlığının paytaxtına olan hücumumuzu saxlamışdır".

Və yənkə:

"Tarixi Araz çayı vasitəsilə qət olunan Fərat dərəsi hal-hazırda Van səncaqındakı müharibələrə qanlı bir meydan təşkil etməkdədir"...

Fəqət müxbiri-məxsusindən alıb da aşağıdakı teleqrafı nəşr edən bir Poşa qəzetəsi bu xüsusda "küyi-səbqət" qazanmışdır. İştə o teleqraf:

"Ənvərin rus bəndəri Trabzon vasitəsilə Ərzuruma keçmək istədisə də, müvəffəq ola bilmədi"...

Siz Allah, bundan əlvan bir qurama olarmı?

Yuxarıdakı əlvan quramaya rusca nəşr olunan məhəlli qəzetələrindən birisi "əfsanə" – deyə gülmüş və bunları da gülmək xətrini üçün qəzetəsində dərc etmişdir. Fəqət müharibəyə aid teleqraf qismində dərc edildiyi aşağıdakı teleqrafı da "əfsanə" qisminə keçirsə idi, daha müvafiq olmazmıdı?

İştə o teleqraf:

- "Yafədə böyük bir mitinq olmuş və bir alman keşişi cəmaətə xitabən söyləmişdir ki, Hacı Vilhelm həzrət Məhəmməd əleyhissəlamın bacısı nəslindən yetişmişdir. Və qeyrə..."

Fəqət bu teleqrafı dərc edən idarə yaxşı olardı ki, zəhmət çəkib də Lehistan qəzetəçilərinin məlumatına müraciətlə təhqiq edaydı ki, əslində Məhəmməd əleyhissəlamın bacısı olmuşmu, olmamışmı?

Niş

"İqbal", 12 yanvar 1915, № 837

Prometə - yunan əsətirində baş iləhiyə asi olmuş bir sərkəşi-ileyhdri ki, Qafqasıya dağlarında işğəncələrə məhkum olmuşdur - M.Ə.

Dəha - düha

Mütəvaliya - ardıcıl, mütəmadi

Tərhimini - rəhm etmə, yazığı gəlmə

Əysi - xristian

Kuyi - səbqət - keçid rayonu, döngəsi

Milli bir vəzifə qarşısında

Aşağıda Kars qubernatorunun müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi rəisi adına çəkdiyi bir teleqramını dərc edirik.

Bu teleqraf "İqbal"ın dekabr 22 tarixli məqaləsi ilə cəlbli-nəzər etdiyi məsələni, məəttəəssüf tabyid etməkdədir.

Kars mahalının müsəlmanları görək general qubernator Zuyevin dünki qəzetlərə vasitəsilə nəşr olunan bəyannaməsindən və görək bu gün nəşr elədigimiz Kars qubernatoru polkovnik Podqorskini cəmiyyəti-xeyriyyə naminə çəkdiyi teleqramından anlaşıldığı kibi müharibədən olduqca xəsarət çəkmiş və ianəyə möhtac olmuşlardır. Bu ehtiyac müdhiş və vəseh bir dərəcədə olmasaydı, şübhəsiz ki, qubernator cəmiyyəti-xeyriyyəni rahatsız etməzdi.

Karsdan qaçıb da Bakıya gələnlər o tərəf müsəlmanlarının nə kibi bir halə giriftar olduqlarını anlatmış və dərdlərinə dərman istəmişlərdi. Fəqət xeyrat və ehsan sahibi olanlarımız işə ciddiyyətlə yapışmaq və ianəyə ehtiyacın lüzumunu hiss edə bilmək üçün 17 nəfərin şahadətini kafı görməyib, daha əsaslı məlumata müntəzir qalmışlardı. Bittəbii bu "əsaslı məlumat"ı da aramaq zəhmət və müşkülətinə təhəmmül etməyinə degil, hüzurlarında hazır və nazir olaraq görmək diləmişlərdi. Artıq rəsmi məmurların müraciəti ilə böyük bir ehtiyacın mövcud olduğu sabit olmuş deməkdir.

Əfkari-ümumiyyətin hissən və qəlbən dərk etmiş olduğu şeyi imdi haman rəsmən bir əmri-vaqə şəklini almışdır.

Bu əmri-vaqə qarşı müsəlman cəmaəti nə ələyəcək, müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi nə istiyəcək?

Cəmiyyəti-xeyriyyədən milli mətbuat neçə zəmandan bəri bu xüsusda rəsmi bir tədbir və iqdəmdə bulunub da ianə etmək və əlindən gələn köməgi istəyən xəlqə yol göstərüb də, onların himmət və həmiyyətlerini təhrik və təşviq eləməgi tələb etmişdi.

Bu kərə idarə və himayəsinə tapşırılan Rusiya təbəəsi müsəlmanların qorxunc ehtiyacları içində qaldığını görüb öz əlindəki vasitələrlə o qədər böyük bir ehtiyaca müavinət edə bilməyəcəgini hiss etmiş olan Kars qubernatoru dəxi eyni bir müraciətlə Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsinə müraciət ediyər.

Əşitdigimizə görə cəmiyyəti-xeyriyyə idarəsi bu xüsusda Bakı qorodonaçalnikinə müraciətlə müharibədən xəsarətdidə olan müsəl-

manlar üçü ianə yığmaq və bu xüsusda bir ianə dəftəri açmaq xahişində bulunacaqdır.

Fəqət bizcə məsələnin ibtidasi bittəbii böylə başlamaqla bərabər, bu xüsusi daha ciddi bir surətdə həll edib bu işə lüzumunca əhəmiyyət verməlidir.

Əvvəlcə də təklif elədigimiz kibi müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi cülbündə müharibədən xəsarətdidə olan müsəlmanlara kömək qəsdilə bir şöbə təşkil olunmalı, cəmiyyət əzaları miyanında işləyəcək vəqti müsəid və fəal adamlar az işə kənardan adamlar cəlb olunmalı və onlardan iş istəməlidir. Böylələri yox degildir. Yetər ki, siz onları dəvət edib işləmək təklif edəsiniz.

Xüsusi surətdə təşəkkül edəcək olan bu komsiyonun vəzifəsi, əlbəttə, bir tərəfdən bu xüsusə sərf olunan əsasi-sərmayənin çoxlaşdırılması ilə cəmaət arasında təşviq və tərgibdə olub ianə yığmaq, digər tərəfdən xüsusi adamlar göndərib məhəlındə ehtiyacın nədən və nə qədərdən ibarət olduğunu ögrənməkdir.

Bu xüsusda cəmiyyəti-xeyriyyə ümummüsəlman cəmiyyətləri ittifaqının mərkəzi komitəsi ilə də işlərini birləşdirə bilər. Məlum olduğu üzrə cəmiyyətlər ittifaqının qərarlarından birisi də müharibədən xəsarətdidə olan müsəlmanlara müavinət etməkdir. Bu xüsusda lazım gələn yerindən icazə alınmış olursa, o halda cəmiyyəti-xeyriyyə edə bilər ki, həmiyyət və himmət tələb edən səsini bütün Rusiya müsəlmanlarına da eşitdirsin və ianə işini daha vəseh və mətin əsaslar üzərinə qursun.

Cəmiyyəti-xeyriyyəmiz nədən işə bu kibi xüsuslarda haman nəzərini müəyyən əşxasə tutub alacağı ianələrdən ötrü "qarı-qarı" gəzməgi çox da sevmiyor. Cəmiyyəti-xeyriyyə hər hanki bir ehtiyacı qarapmaq üçün ancaq istinad elədiyi varlı və həmiyyətli ağaların səxavət və ikramına iktifa eləməgə çox məildir.

Əlbəttə, əyanlarımızın bu surətlə vəqə olan səxavətlərinə qarşı təşəkkür edəriz. Fəqət ümumi və milli ehtiyacların dəfi və rəfi üçün ən gözəl və fəidəli iş ümummillət və cəmaətin iştirakı ilə vəqə olan müavinətdir. Cəmiyyəti-xeyriyyə idarəsi, əlbəttə, görək ki, ümum cəmaətimizi bu kibi işlərə ögrətsin. Bunu yapa bilərsə, əmin olsun ki, ən böyük bir xidməti ifa eləmişdir.

Cəmiyyət tərtib edən vəzifədən bəhs edərkən cəmaətimizin bir çoxları tərəfindən istehqar olunan "qara cəmaətin" vəzifəsindən də bəhs etmək məcburiyyətindəyiz.

Biliyoruz ki, cəmaət arasında milli ehtiyaclarımıza qarşı böyük bir həyəcani-ruh vardır. Müsəlman mühacirləri məsələsi mətbuatda çıxar-

çıxmaz bir çoxları idarəmizə müraciət edib də nə vasitə ilə bu xüsusda müavinət ediləcəyini və toplayacaqları ianələri hankı bir mərkəzə verəcəklərini soruyorlar.

Cəmiyyəti-xeyriyyənin bu xüsusda lazım gələn müsaidesini aldıqdan sonra açacağı ianə dəftəri bittəbii açıq və aydın bir surətdə verilən bu suallara şafii bir cavab olacaqdır. Fəqət bunu gözləmədən dəxi ianə etmək istəyənlər haman işə başlayıb qüvvələrindən gəldigi qədər müavinət edə bilərlər. Bu xüsusda Murtuza bəy Palavəndov cənablarının gözəl nümunəsi meydandadır.

Şübhəsiz ki, hər qism ehtiyacın dəfi üçün pul, pul və yenə pul lazımdır. Qanuna məmnu olmayan bir məqsəd üçün hər zaman və hər yerdə hər kəs istədiyi qədər ianə edə bilər. Buna bina edə ianə etmək fikrində olan varsa, gözləmədən haman qeyrat və həmiyyətə gəlib şəxsən və yaxud neçəsi bir yerdə qüvvələri yetdigi məbləği qəzetə idarəxanələrinə və yaxud, cəmiyyəti-xeyriyyə kassasına verib tələb edə bilər ki, bu pul müharibədən xəsarətdidə olan müsəlmanlara sərf olunacaq əsas sərmayəsinə hesab olunsun. Bəylə bir şərt və qeydlə verilən pulu da bittəbii cəmiyyəti-xeyriyyə başqa bir məqsədə sərf edə bilməyib, eyni məqsədə sərf olunmaq üçün saxlayacaq və ehtiyacı təhqiç edib də müsadəyi-rəsmisi alındığı kibi məhəlinə sərf edəcəkdir. Müsaide almaq isə iki günün və cəmiyyət tərəfindən qorodonaçalnikin adına yazılacaq bir ərizənin işidir.

Məsələnin rəsmi tərəfi ilə ehtiyacın feli cəhəti işte bu haldadır.

Müharibə meydanına yaxın olan yerlərin müsəlmanları müşkül gūzar keçiriyor və böyük xəsarətlər görüyorlar. Bu hal bizdə bir hissini müavinət oyatmalı qeyrat və həmiyyətimizin də bir təməlidir.

Bu kibi mövqələrdə başqalarını misal göstərmək qəzetəçiliyimizin əsas üslublarından birini təşkil eləmişdir. Fəqət bən buna lüzum görmüyorum. Çünki yaxınlarına kömək etmək insanlıq vəzifəsini, müsəlmanlıq təklifini və qardaşlıq borcunu iddia etmək üçün rəqabət hissinə müraciət etmək mənsub olduğumuz cəmətin əslı hissələrdən məhrum olduğuna qənaət yetirmək deməkdir.

Bu kibi tarixi mövqələrdə millətdeşlərümü bən bəylə ruhsuz və hissiz bir halda təsəvvür etmək istəməm.

Müsəlman cəməti, əvvəlcə də söylədigimiz kibi, müharibə münasibətilə öhdəsinə düşən vətənpəərəstlik vəzifəsini parlaq bir surətdə ifa elədi. Milliyətpərvərliyinə tərəttüb edən xidməti şübhəsiz ki, o dərəcədə parlaq bir surətdə ifa etməlidir.

Növbət imdi bu xassəyi isbat eləmək və bu xüsusdakı həkk olmuş olmadığını göstərməyə gəlmişdir.

Haydı, qardaşlar, uzadınız əllərinizi Kərsdəki fəlakətədə qardaşlarınıza, artıq dayanmaq zamanı degildir.

Rəsmi bir teleqraf "fəlakətin qorxulu" olduğunu etiraf edirsə, Kars soyuqlarındakı müsəlmanların nələr qəkdigini təsəvvür ediniz, ediniz də islamiyyətin tərvic etdigi rəhm və təvənhiss və xassəsindən məhrum olmadığınızı isbat ediniz.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 13 yanvar 1915, №838

Məhəl – yer, məkan, məqam

Tərsib – müdafiə etmə, qoruma

İstəhqar – saymama, etina etməmə

Müsaide – kömək edən

Tərəttüb – tərtib edilmiş

Şafii – kafi, qənaətləndirici

İdarədən: İanə edəcək olursa - bu məqsədlə təsis olunacaq ianə mərkəzinə təhvil vermək şərtilə "İqbal" idarəsi kəndinə tapşırılacaq ianələri qəbul etməklə bərabər, ianə edənlərin ismini nəşr etməyə də kəməli-minnətlə hazır olduğunu elan edər.

Tarixi vəqəələr qarşısında Qonşuluq münasibəti

Böyük Rusiya böyük və ağır günlər keçiriyor.

Müştərək vətənin vermək məcburiyyətində olduğu vətəndaşların onun övladları bilafərq millət və məzhəb bir dərəcə vətənpərəstlik əlaqəsi göstərərək hər kəs məmləkətinə qarşı sadiq və səmimi qaldığını bütün qəlbilə ibraz etməkdə gecikmiyor. Bütün Rusiya mətbuatının da təsdiq etdiyi kibi bu xüsusdə Rusiyada yaşayan millətlər bilafərq millət və məzhəb hamısı bir dərəcədə vətənpərvərdirlər.

Ən mütəəssib və "inorodis" düşməni olan qəzetlər belə bu gün xaricə qarşı Rusiyanın bu müəssir bir surətdə göstərdiyi ittihad və vəfaq xüsusiyə ilə iftixar etməkdədirlər!

Bu xüsus bilxassə bizim Qafqasiyada özünü göstərdi. Məlum olduğu üzrə Qafqasiya müxtəlif millətlərin yatağıdır. Və yenə məlum olduğu üzrə Qafqasiya hüduduna hücum etməkdə olan düşmən ilə Qafqasiyadakı əhalinin bir qismi arasında dini bir rabitə vardır. Bu rabitə Rusiya müsəlmanlarının hər hankı bir vəqə qarşısında olursalardı sadiq bir vətəndaş olduqlarını şayəsiz və riyasız bir surətdə izhar edədiklərinə rəğmən, bilxassə Qafqasiya islamlarının sədaqəti haqqında xristian əhalinin "qeyri-mədəni" qismi arasında bir növ "ehtiyat hissi"nin mücib olduğunu məəttəəssüf hiss ediyoruz.

Xristian vətəndaşlarımızdan bir qismi madam ki türklər və yaxud bir islam hökumətilə müharibə olunuyor, bu müharibə müsəlmanlarla icra olunuyor – deyər batil bir fikrə sahib kibi görünüyor və bica təəvvürlərə düşmüş bir batil təəvvürün verə biləcəyi fəna nəticəyi düşünmədən öz qapıbir qonşuları haqqında sui-niyyət bəsləmişlərdir. Bu "sui-niyyət" məəttəəssüf Kars mahalında olduqca müəssir bir nəticə hasil eləmiş və general qubernator Zubovun bəyannaməsindən anlaşıldığı üzrə xristian cəməatinin əvəm və köylüləri tərəfindən sülhcü yerli müsəlmanları haqqında bir taqım narəva hallara səbəbiyyət vermışdir.

Rusiya məmləkətinin sair millətlərlə bərabər vətənin hər bir qanun və qaidəsindən bilsəviyyə mənfəətbərdar olmaq haqqına malik olan müsəlmanların bu kibi narəva hallara qarşı müdafiəsini hökumət öz öhdəsinə götürüb "xristian əhalinin əvəmi tərəfindən vəqə olan bu fənalığın" önünü almaq üçün hər b zamanının icab elədiyi "şiddəti-

tədbir" in müfsid və müqəssirlər haqqında icra olunacağı elan olunmuşdur.

Əlbəttə, müsəlman cəmətinə düşən vəzifə və tənbeəsini ifa elədiyi sırada hökumətin ədalətinə sığınaraq malı ilə şəxsinin mühafizət və məsuniyyətini ondan gözlədiyi və istədiyi kibi onun tədbir və iqtidarına da etimad edər. İştə, Kars general qubernatoru Zuyevin bəyannaməsi ilə qubernator Podqorskinin cəmiyyəti-xeyriyyə naminə çəkdiyi teleqraf müsəlmanların bu etiqadını müəyyid birər bir anlırdır.

Fəqət bu kibi mövqələrdə yalnız hökumət tədbirləri bəsdirmir?

Əhalinin əvəm və cahil qismi bin dürlü saiq və həyəcanlar nəticəsində bu kibi müəssif hallara meydan verəcək bir sövbədə isə, bu əhalinin mədəni və məarifmənd qismi üzərinə tərtib edən böyük bir vəzifə vardır ki, onun ihmali bütün məsuliyyəti haman məarifməndlərin boynuna yüklədir. Xristian əhali arasında imdiki vəqəələr münasibətilə bir çox dedi-qodular çıxar, bu da bir çox fəsadlar törədicə əhvali-ruhiyyənin qabarmasına səbəb olar. Fəqət qərinələr, sənəldən bəri qapıbir qonşu yaşayan və bundan sonra da yaşamaq məcburiyyətində bulunan millətlərin başbilen, dil anlayan və mətləb qanan məarifmənd qismi bu kibi hərəkətlərə meydan verildiyini soyuqqanlıqla görə biləcəkmiz?

Xristian əhalinin əvəm qismi cəhalətdən dolayı fəna bir işə qədəm qoymuş. Əcəba, bu xristian əhalinin məarifməndləri nədən bu işin zühurinə meydan vermiş və nədən bunun çarəsini piş əz vətə düşünməmişlərdir?

Xristian və müsəlman başbilen və dərd anlayan məarifməndləri bilməlidirlər ki, imdiki cahan müharibəsi, hər nə qədər dəhşətli olursalardı, onun yandırmış olduğu fitnə hər nə qədər yandırıcı olursalardı, yenə bir gün gələcək bu qətlə-əqvam xitamə verəcək və ondan sonra da dünyada adam övladı qalıb bu insanlar millətlərə bölünəcək və bu millətlər mədəni bir həyat ilə "qapıbir qonşu olaraq" yaşamaq məcburiyyətində qalacaqlar.

Bu gün dövlətlərin siyasətən biri-birinə qarşı açmış olduqları müharibə yarın bitər və ehtimal münasibəti – siyasiyyənin dəyişməsi nəticəsində bu günkü müharibələr yarın müttəfiq kasilə bilərlər. Fəqət bir məmləkətin övladını təşkil edən əhali arasında hüznilləh bünövrəsi bigünah qanlarla islanmış palçıqdan yapma münafirət binası yapılsa, bu münafirət bir çox zaman məzkur həmşəhirlərin həyatimədəniyyəsinə durdurub onların ikisini də tərəqqi və təməddün denilən himmətdən məhrum edə biləcəkdir.

Vəqət nə qədər ağır olursa-olsun, şərait nə qədər dəhşətli kəsilirsə-kəsilsin, əqli-səlim heç bir zaman Rusiya vətəndaşlarını idarə etməkdən uzaqlaşmamalıdır. Bu xüsusda bilafərq millət və məzhəb, xristian və müsəlman məarifməndləri əl-ələ verib illərdə qonşuluq hüsnü-münasibətini xələldər edəcək hər hanki bir hərəkətdən sakınmayı tabe olduqları cəməətə və bilxassə onun əvəm qisminə təbliğ etməlidirlər. Bu xüsusda ən böyük vəzifə şübhəsiz ki, xristian məarifməndləri öhdəsinə düşməkdədir.

General qubernator Zuyevin bəyannaməsində zikr olunan Kars vəqəyi-müessifəsi şəhərimizdə müxtəlif millətlərin məarifməndləri tərəfindən təşəkkül etməkdə olub, məqsədi bilafərq millət və məzhəb qaçanlara müavinət etməkdən ibarət olan cəmiyyətin öhdəsinə böyük bir vəzifə tərtib ediriyor.

Bu cəmiyyət məlum olduğu üzrə yalnız qaçanlara müavinət etmək degil, eyni zamanda millətlər arasına münafirət gətirməməsinə çalışacağını və müharibədən xəsarətdidə olanlara mütəmadi kömək edəcəğini bildirmişdi.

Bu xüsus imdi məzkur cəmiyyətin nəzərini Karsdakı müəssif vəqəələrə döndərməlidir. Məzkur cəmiyyətin əksər əzası haman xristianlardan ibarətdir. Binaən iləy bu xüsusda onlar pək əlatəsirat yapa bilərlər. Ələlxüsus ki, beynəlmilliyət xassəsilə təşəkkül edən bu cəmiyyət əzası olduqları üçün bu xüsusda daha səmimi hərəkət edə bilər və bu cəhətdən də vəqə olan təşəbbüsləri təsirsiz olmaz zənnindəyiz.

Şübhəsiz ki, tarixi vəqəələr qarşısında bulunuyoruz. Öylə günlər, saatlər keçiriyoruz ki, bəlkə də hər dəqiqəsində bir çox canlar qurban olmaqda, bir çox bigünah qanlar tökülməkdədir. Böylə ümumi bir qətl zamanında bəlkə də bu yanda və ya o yanda verilən fəzlə bir neçə qurbana o qədər də əhəmiyyət vermək lazım degildir, deyənlər bulunur. Başqa bir şərait təhtində olsaydı, bəlkə biz də bu mütəliməyə şərik olur və bu gün qonşuluq həqqında bəhsə lüzum görməzdik. Fəqət iş fəzlə və yersiz həqq qurbanlarda degil, bu "fəzlə qurbanlar"ın daimi olaraq qonşuluq münasibəti üzərində icra edə biləcəgi fəna təsirdədir.

İştə, bu fəna təsiri düşünərək tarixi zamanlarda bilxassə qonşuluq həqqını gözləmək lazım olduğuna qənaət gətiriyoruz və bu qənaət kəməli ilə bütün məarifməndlərə, bilxassə xristian ərbabi-ürfinə müraciətlə diyoruz ki: vətəndaşlar, səy ediniz ki, qonşuluq hüsnü-münasibəti üzərinə sui-təsir icra edəcək vəqəələrə Qafqasiyamız meydan olmasın! Çalışınız ki, Kars vəqəyi-müəssifəsi haman oradaca qalib daha ziyadə qüvvət kəsb etməsin!..

Əvət, vətəndaşlar, müharibə müvəqqətidir. Fəqət qonşuluq və onun həqqı daimi!

Daimi bir mənafe və rahatimizi müvəqqəti hisslərlə həyəcanlara fəda etməyelim: yoxsa mədəniyyət və tərəqqi sözlərini unudalım!

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 14 yanvar 1915, №839

Mütəəssib - təəssüb çəkən

Müəssir - iş görən, amil

Batıl - doğru olmayan

Müəssif - kədər gətirən, təəssüf etdirən

Məsuniyyət - toxunulmazlıq

Müəyyid - əsaslandırın, qüvvətləndirən

Sövbə - paltar, şəkil

Bu gün münasibətilə İşıqlı bir gün – mövludi Nəbi!

Dünyanın ağır və bəlalı bir zamanındayız! Hər tərəfdə müharibə və xunrizliqlər, cəhənnəmdən nümunə kibi vəqəələr, qiyaməti andırır hadisələr getməkdə, böyük zülmət və vəhşət pərdəsi dünya səfəsini çulğamaqdadır.

İslam aləmi də bu bələdan kənar degil, o da mübtəlayi-fəcaye! İştə dünyanın böylə bir zamanında bu işıqlı günü istiqbal ediyorus.

Övladi-bəşərin başına bin bələlar açmaqda olan bu zülmətdə də bu günün məşəli-ışıqlıqlarının əhəmiyyəti dərk edilərsə, yaxın bir zamanda insan övladının arzu etdiyi işıqlı həyatı da bulmaq mümkündür.

Milyonlarla kütleli-nasın min sənələrdən bəri əql və fikri üzərinə hakim olan dinlərin mənbəini təşkil etməkdə olan peyğəmbərlərin mahiyyəti hamın nuraniyyətiyəndən ibarətdir. Din rüəsəlarında dərin bir səmimiyyət və əmiq bir ruhaniyyət, bunlardan müttəhəssil parlaq bir nuraniyyət olmuynca əmin olunuz ki, onların təbliğ etdikləri din də ələşümül bir cazaniyyət olamaz.

Bu gün bütün əqtari-ələmdə üç yüz milyondan artıq qəlbələr hamın bir şəxsə və bir qəlbə, qəlbə-əzəmə mütəvəccədir. Bu böyük qəlbə hankı bir qüvvəyi-mafövq əltəbiyyə ilədir ki, bunca böyük bir ələmi, bunca əsrlərdən bəri təsxir edib gəlmiş və əlyovm—əliyyəmə dəxi təsxir edib gedəcəkdir.

Musa, İsa və sair böyük peyğəmbərlər kibi Məhəmməd Əleyhissəlam da mütədəyyinlərinə ülvyyətdə dəvət ediyordu. Ülvyyətdə isə nuraniyyətdən müştəqdird. Bunda daima yaxşılığa, əbədi səadətdə sövq edən xüsusyyətlər vardır. Dünya rəzəllərindən, yer səfəllərindən ələmi-sufli zülm və vəhşətlərdən bıkıdığı vəqt, insan oğlu düşdüğü yas və gəmdən qurtarmaq üçün özünə bir çarə, bir pənah arar. Əksərənin sığınacaq bir ümidgahı daima dinlərin tərvic etdikləri ülvyyətdə ilə ruha niyyətdə bular. Axirət və əqibəti – umur həqqində bütün dinlərdə mövcud olan etiqadlar iştdə dünya rəzəllərinə qarşı xəli – əlnasda zühura gələn yas və fiturə qarşı təbi, təbi olduğu qədar də ülvə və səmimi bir tədbirdir.

Axirəti-əqibət mənasını alırsaq, həqiqətdən də bu yalnız dini etiqadlarda degil, bütün etiqadların həssasət cəhətini təşkil edən bir iqnəmdir.

Bir mütədəyyin axirətdə naili-məram olacaq. Bir millət mütləqə bələdigi əməli-təəssibə milliyəsinə nail olacaq!

Dünyanın zəhmətini öhdəsində bulunduran zəhmətkeşlər sinfi bilaxirə dünyanın sahibi-əslisi olacaqdır!

Bəşəriyyət bir gün gələcək də sözün tam mənası ilə məsud olacaq!

Elm və sənət qarşısında layən həlli bir məsələ qalmayacaq!

Bəşəriyyət bütün qüvvəyi-təbiyyəyi özünə ram edəcək!

Xəstəliklərin hamısı olmasa da, əksəriyyət çarəsini bulub təbəbət araraq sonradan müalicəsini degil, pişəvəqt dəfinə də nail olacaq!

İştə, bu kibi bir çox etiqad və əmlər ki, mədəniyyəti – hazirə imdiki həlda istiqbal həqqində bələnlənən bu ümidlərlə yaşamaqda və bu etiqadlar sayəsində tərəqqi və tərvic bulmaqdadır.

Şübhəsiz ki, bəşəriyyətin səadətdə və ümrənini təmin ələyən bu istiqbal ümid və əməlləri üzərində dinlərin əqibət həqqindəki bələlətdirdikləri etiqadın hər nə cürsə bir təsiri olmuşdur.

İştə, böylə işıqlı bir gündə nurani vücudun dünyanı işıqlandırdığı günün nişində qəlbərimiz fəxri-kainat iləyissələmin o böyük qəlbinə mütəvəccə olarkən onun daima tərvic ələdigi əqibət fikrində ələlim də, istiqbala qarşı ümidvar kəsiləlim.

Fəqət böylə mənəvi və ruhani bir səfiyyəti-viddan və imanə nail ələ bilmək üçün o büzürğvarın məhəbbət və üxüvvəti-islamiyyə həqqindəki böyük tövsiyələrinə də unutmayalım. Unutmuyalım ki, müsəddəri-nəbutidən sadar ələb də biza təsnə bir xəbərə görə müfrindəki müsəlmənin canı acırsa, məşriqdəki müsəlmən onun acısı ilə mütəəssir ələmli-dir.

Varmıdır bundan böyük, bundan əli bir ümümi təkəfül və təəvün düsturu! Mədəni millətlər arasında tərvic bulan təəvün əsası iştdə bundan artıq degildir.

Bu gün Nəbi-zışanımızın işıqlı günü ələqə münasibətilə müsəlmənlər yekdığlərlərini təbrik ələrkən şübhəsiz ki, Kars həvalisindəki hərbdədə qardaşlarını da unutmazlar. Onlar fəlakət və səfəllət içində qalıb da qarılara, soyuqlara, qışın min dirlü şiddətləri ilə ələlim hər qism bələyi-müsibətinə qatlanıyır və qubernator Podqorskinin tələqrafında degildigi kibi bir yerdən də müəvinət görmiyorlar.

Bunun böylə ələduğunu bilib də ələmizdən gələn müəvinəti müzaiqə ələcəkmiyiz? Edərsək, bu günün şərafətini dərk etmək həmmətindən məhrum ələmadığımızı isbat etmiş oluruz.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 15 yanvar 1915, № 840

Xunriz – qan tökən, zalım

Əmiq – dərin
Əqtar – ölkə, məmləkət, rayon
Mütəvəcc – rəğbəti olan .
Mafövq – başçı, ali
Təsxir – istila etmə
Əlqəyyum – əbədi var olan
Müşəqq – düzəltmə
Süfli – etibarsız, pərişan
Ümur – qətlər, əmrlər
İqnum – əsas
Xəndə – gülmə, gülüş
Fütur – süstlük
Ümran – rifah, tərəqqi
Büzürqyar – yüksək mövqə tutmuş
Müsəddər – ödə çəkilməmiş
Təşnə – arzukeş
Təkaffü – eyni cür olmaq
Nişin – əlamət, iz, oturmuş, oturan, məclis
Zişan – şanlı, möhtərəm, hörmətli

"Arşın mal alan"

"Arşın mal alan" operettası ictimai azarımızı operetta zəminində gülgü və "keyf" ilə qarışdıraraq tənqid edən lətif bir əsərdir.

Bu dəfə "Arşın mal alan"ın əsl lətafətinə oyunun olduqca səlis və müntəzəm bir surətdə keçməsi bir daha lətafət əlavə elədi.

Soltan bəyin mülkədar rolunu ifa edən Ə.Hüseynzadə cənabları nə qədər gözəl bir "pambıq bəyi" tipi verdi. Hüseynzadə ciddi rollara girərək elədiyi "günahlar"ın "kəffarə"sini verdi.

Hüseynzadəyə məxsus bəzi rollar vardır ki, onda artist adına bir xilafət ibraz ediyor. Soltan bəy rolunu Hüseynzadənin əlində öylə muma dönüb yumuşalıyor ki, artist tamamilə öz vəzifəsinə hakim olur və oyununu su kibi axır.

Ağdamski cənabları doğrudan da təkrar söylədiyimiz vəchlə arvadsız səhnəmiz üçün böyük bir təsəllidir. Gülçöhrə rolunu nə qədər lətif, nə qədər təbii oynuyordu. Başqa arvad rollarını yeni oynayan xanım Alinskaya lap gözəl oynadılar.

Sarabskinin oynadıqları ciddi aşiq rolları olduğu halda, qeyri-ciddi bir aşiq rolunda da müvəffəqiyyət göstərə bildi. Cahan xanım rolunu oynayan cənab Süheyli də gözəl oynayıv və sadələvh bir "xalanın" vəzifəsini tamamilə dərk ediyordu.

Əsgər bəy rolundakı Tanrıqulov Tanrı vergisi var bir artist olduğunu isbat elədi.

Vəli rolunu ifa edən X.Həsənov cənabları da rolunu hüsn ifa edə bildi.

Musiqi gözəl idi.

Bu kərə səhnədən şikayət ediləcək bir şey olmayıb. Xəlf olduqca məmnun olduğunu qəhqəhələr çalıb gülməsi ilə göstəriyordu. Fəqət bu gecə şikayət olunacaq bir şey varsa, o da xəlqin şuluğludur.

Nə oleydi də xəlqimizdə bir az tərbiyyə-i-ictimaiyyə oleydi...

M.Ə.

"İqbal", 18 yanvar 1915, №841

Hərbzədə müsəlmanlar üçün

Karsdan gələn faciə xəbərləri haman cəmaətimizin hissi-həmiyyətini təhrək etməkdədir. Hər təbəqədən ziyadə bu haldan mütəəssir olub da, müavinətə tələsən cəmaətimizin "əvam" və əsnaf qismidir. O qism ki, onun "qəpigi" üçün "qapısına getməyi" "ağır vəznli" xeyratçılarımız bir az "yüngüllük" ədd ediyolar. Fəqət əhali bu kibi şeylərə alışdırılmaqla bərabər öz manatları və abbasılarını fəlkəzədə qardaşlarına yetirmək üçün "yüngüllük" göstərib idarəmizə qədər gəlməyi müvafiq görüyolar.

Əlbəttə, ianə təşkilatı daha vasim və daha rəsmi bir əsas üzərinə təsis olunursa, o zaman şübhəsiz ki, ianələr imdiki halı ilə degil, daha parlaq, daha fəidəli bir surətdə cəm olacaqdır.

Cəmiyyəti-xeyriyyə idarəsindən elədigimiz təhqiqata nəzərən bu xüsudə cəmiyyət idarəsi tərəfindən qorodonaçalnika ərizə verilib, bu günlərdə ianə dəftəri açmaq icazəsi gözlənilməkdədir.

Fəqət "Nicat" məarif cəmiyyəti bir növ ənənəsini təşkil edən həssaslıqla haman zavallı hərbzədə qardaşlarına müavinətini yetirmək qəsdinə düşərək "Leyli və Məcnun" operasının mövqei - tamaşaya qoyulması ilə Kars və ətrafındakı müsəlmanların ələmlərini azaltmaq istəmişdir.

Bəli, bu axşam "Nicat" məarif cəmiyyəti tərəfindən Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrosunda məşhur milli operamız "Leyli və Məcnun" tamaşası veriləcəkdir.

"Leyli və Məcnun" xəlqimizin sevdigi bir əsərdir. Hər daim böyük gəlirlər təmin eləmişdir. Fəqət bu dəfəki "Leyli və Məcnun" digər bir nöqtəyi-nəzərdən tərcih verməli və oraya böyük şövq və həvəslə gətirməlidir.

Bu kərə Leyli ilə Məcnunun lahuti eşqlərini seyr edənlər eyni zamanda baxanlarına məhəbbəti-millət və milliyətə eşq hissələri ilə də sinələrini qabartmalı və bilməlidirlər ki, verdikləri pul müqabilində ədəbi və musiqi bir zövq və ləzzət bulmaqla bərabər, mənəvi bir vəzifəni ifa ediyolar.

"Leyli və Məcnun"dan gələcək hasilatın hamısı Kars və ətrafındakı müsəlman hərbzədələrinin mənfəətinə gedəcəkdir.

Həmişə teatrolarımızı dolduranlar "qara cəmaət"dir. O "qara cəmaət" ki, cəmaətimizin "ağ təbəqəsində" bulunalar onların ruh və qəlbləri haqqında olduqca yanlış bir təəvvürdədirlər. İştə bugünkü

"Leyli və Məcnun" tamaşası bizə göstərməlidir, görəlim ki, cəmaətimiz içindəki təbəqələrdən hankısı millət ələm və əmalı ilə daha ziyadə əlaqədardır.

Bugünkü teatroya gəlmək yalnız çalğı və oyuna tamaşa ələməkdən ibarət degildir. Bugünkü tamaşada bu əməl, bir məhəbbət və milliyət əlaqəsi göstərmək rəmzi və əlaməti vardır. İştə bu əlaməti nəzərə əlaraq dövrlətli, kasıb, xəvvas, əvam və ziyalı qismimizin hər sinfi hazır olmalı və bilet üstündə ədatə biri-birilə müsəbiqəyə girişməlidirlər.

"Leyli və Məcnun" operası bu sənə xeyriyyə məqsədi üçün ikinci dəfədir ki, oynanıyor. İlk dəfə xəstə və yaralı əsgərlərin nəfinə oynanmış və olduqca muntəzəm-parlaq və mənfəətli keçmişdi.

Bu qabaqdakı mütəliə elədigimiz müləhizələrin hamısı o dəfəki "Leyli və Məcnun" tamaşasında mövcud idi. Şəhərin əyan və əşrəfindən bir çoxları ilə ürəfa qismindən əksəri də heç türk (müsəlman) teatrosuna gəlmədikləri halda - o gün gəlmişlərdi. Gözləməlidir ki, bu dəfə də eyni ruh və həvəslə gəlib də ürəklə verdikləri pullarla teatro kassasını - dava istiləhinca - deyəlim - bombardman edəcəklərdi.

"Nicat" cəmiyyətlərimiz məbadidən əvvəlincisidir ki, bu xüsudə əhdəsinə düşən vəzifəni dərdəhdə etmək üçün qədəm qoyur. Xəlqimizə tərtib edən vəzifə də odur ki, bu qismi canü-dildən əlqışlayıb onun dəvətini qəbul ilə bu gecə Tağıyevin teatrosunda hazır olmağuna, bu münasibətlə əhdəsinə düşən vəzifənin ifasına tələssin.

Bir həftədən bəri xəlqimizi karşılırların imdad və müavinətə dəvət etməkdə olan "İqbal" idarəsi böylə bir mütəlimədədir ki, yenə karşılırla məxsus olmaq üzrə idarəmizə verilən ianə pullarının müqabilində əlınan məqbuzun əhəmiyyəti nə isə, bugünkü Tağıyev teatrosunun teatro bileti də o əhəmiyyətdədir.

Gediniz, qardaşlar, bu günki operaya, biliniz ki, oraya getmənlə ac və çıplaq qalmış müsəlmanlara müavinət edirsiniz. Əlbəttə ki, siz böylə cüzi bir müavinəti əsirgəməzsiniz. Bilkəsə ki, verəcəyiniz məbləğ müqabilində özünüzdə də ruhani bir zövq əlacaq və bu gecənizi zövq və ruhi qidalandıracaq bir surətdə keçirəcəksiniz.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 18 yanvar 1915, №841

Məqbuz - əlınan, əlınmış

Müharibənin altı aylığı

Böyük və dəhşətli müharibə altı ayını buldu.

Dün yanvarın 19-u idi.

İyulun 19-dan tam altı ay keçiyor.

İyulun 19-da Almaniya ilə Rusiya arasında hərbi elan edilmişdi. Bir Serbiya ixtilalçı uşağının partlatdığı bomba Avstriya-Serbiya ittifakına səbəbiyyət vermiş və bu surətlə indiki dünya yanğınının məntiqi-ərbabı təbircə "cəzə axir illət tam" nı təşkil eləmişdi.

Əvət, ümumi Avropa ixtilafını mucib olan səbəblər çoxdan bəri ehzar edilmişdi. Böyük bir yanğın vücudu gətirəcək məvaddi-ehtiriyyəyə hamam toplaşmış durmuşdu. Hər tərəf neftlənmiş, hər yana planlar konulmuşdu. Yalnız bir kibrit lazım idi ki, bu böyük bina od tutub yansın və bugünkü Avropa mədəniyyəti tə əsasından sarsılsın.

Diyorlardı ki, Avropa müvazinesi-siyasiyyəsini sarsacaq şey hamam Balkan məsələsi olacaq, diyorlardı ki, Balkan müvazinəsi pozulunca Avropa da biri-birinə dəgəcək. Çünki yek-digərilə həyat və məmat qovğasına mühəyyə olan iki ünsürün ən həyati mənafeleli burada biri-birilə təsadüm ediyor və ancaq buradakı müvazinə üzərinə bir növ sükun bulub duruyorlar.

German irqilə slav irqinin tarixi keçməkeşləri hamam burasında vüqu bulmuş və nəhayət, mənfəetləri iqtizası olaraq slavlıq ələminə yardım etməni müvafiqi-məqsəd görən İngiltərə dövlelilə Fransa Cümhuriyyəti dəxi bu xüsusda slavlığa zəhir çıxararaq məsələyə təbir cəizsə - Avropaşümül bir şəkil və mahiyyət vermişdir.

Balkan müvazinəsini sütunu Türkiyə hakimiiyyəti ədd olunuyor-du.

Balkan müharibəsinin əsnasında bu sütun yıxıldı. Daha o zaman hər kəs bunun Avropa müharibəsinə səbəbiyyət verəcəyindən qorxmış və zühur edəcək böyük bir dünya yanğınının dəhşətnüma mənzərəsi təsvirinin önündə tit-tir titrəmişdi.

Şübhəsiz ki, germanlıq ələmi slavlığa digər bir rükni-əzim təşkil edəcək "Balkanistan ittifaqını" çəkəməz və Türkiyənin qəti bir məğlubiiyyəte uğraması dəxi onun üçün bir fəli-xeyir təşkil edəməz idi. Binaən gözlənilirdi ki, german militarizmi hamam əldə silah olaraq işə girişəcək.

Fəqət o zaman bu təsvirlər tətbiq olunamayıb qaldı. German silahından ziyadə Avstriya siyasəti işə girişdi. Məlum olduğı üzrə "Balkanistan" ittifaqı hamam müttəfiqlərin öz qanlarına qərq etdirildi.

Nəhayət, Türkiyə məğlubiiyyəti üzərinə zühuru gözlənilən xəter Avstriya vələhdinin öldürülməsi mənasibətilə vüqu buldu. Müharibənin zühuru və buna səbəbiyyət verənlər haqqında bir çox söz söylənmiş. Bir çox mülahizələr yürüdülmüşdür. Tərəfindən hər biri şəkini hamam bu böyük qanın səbəbi olaraq göstərməkdə və qüsuru ovza və haldan ziyadə əşxasə təhmil etmək istəməkdədirlər.

Avropa mədəniyyətini iyicəsinə tədqiq etmiş olanlar, oradakı tərəqqiyati-maddiyənin əfkar üzərindəki təsirini təhlil etmiş zatlar və bu maddi mənfəetlər ilə bunlardan doğan milli idealların ixtilafına aşına olanlarca vəzəh və aşkardır ki, sənələrdən bəri biri-birinə qarşı silahlanmaqda olan iki Avropa kütləsi şübhəsiz ki, bir gün gələcək də kəllə-kəlləyə dəgəcəklərdi. İştə təbii olduğı hər kəsə təsdiq edilməkdə olan toqquşma - hər hanki bir surətlə olursa olsun, bunun əhəmiyyəti yoxdur - vəqə oldu.

Müharibə elan olunur olunmaz Avropanın tərəqqiyati-maddiyə və ticariyasi ilə bunun millətlər arasında vücudu gətirdiği irtibat və mənasibəti nəzərə alaraq bir çox nəzəriyyəçilərə təbən əksər əhali öylə təsəvvür eləmiş idi ki, bu dəhşətli müharibə hamam üç aydan fəzlə sürməyib bu yanlıq, yaxud o yanlıq olacaq.

Fəqət heyhat, bu gün yeddinci aya girdigimiz halda daha müharibənin intihasına yaxınlaşmaqda belə degiliz. Daha bir tərəf digərinə "qələbə çaldım" deyəcək qədər bir zərbə endirə bilməmişdir. Müharibənin dairəşümülü işə hamam gündən günə genişlənməkdə və yanğın evləri kənarında olanları belə yalayib yandırmaqdadır.

Altı ay zərfində müharibənin varid etdiği xəsarəti saymaq qabil olsa, yekunu ehtimal ki, əslərdən bəri vəqə olan müharibələrin verdikləri maddi və mənəvi xəsarətlərin yəqununa bəliğ olar.

Bu altı ay müddətində müharibədən gələn zərər və ziyanları saymaq həmm imkandan xaric, həmm də qeyri-mümkündür, bu xüsusda ən doğru məlumatı və ən maraqlı həvədisi bittəbii müharibələr bitdikdən sonra oxuyacağız.

Germanlıq xaricində olan Avropa millətləri meydanı-müharibəyə gedərkən bütün mədəniyyət ələmini təhdid etməkdə olan german cəngəculuğuna qarşı mübarizə etməkdə olduqlarını elan etməklə

bərabər təftin sovlətini qırmaqla da bütür: millətlərin kəməli-hürriyyət və istiqlalla yaşayacaqlarını təmin etmək üçün fədainə halına mühəyyə bulunduqlarını elan ediyörlər.

Bu xüsus, həm də imdiki müharibələri vücuda gətirən böyük illət (ki o da bir millətin digər millət üzərindəki zülm və etisafından ibarət olub küçük millətlərin əsarətindən ibarətdir) hər kəsdə öylə bir iman vücuda gətiriyor ki, tökülən bu qədər qanların ən müvafiq bir kəffarəsi varsa, o da müharibələrdən sonra hər bir millətin öz hürriyyət və istiqlal ilə yaşamasının təminindən və hər kəsin öz yağında qovrulacaq bir hala gəlməsindən ibarətdir.

Bu müharibə dünyanı milliləşdirəcək, milliyəti-nəzəriyyə, siyasiyyə və mədəniyyəsinə olduqca mətin bir əsas verəcək və təkrar qanlı və böyük müharibələrə meydan buraxmamaq üçün hər kəsin haqqı üzərinə verilmək bir dəsturi-ittixaz olunacaq; böylə bir dəsturun ittixazı qabil olmasa belə şübhəsiz ki, bu aqlərə nazif və hakim bir ideal şəklini alacaqdır.

Ümumi cahən müharibəsinin ən ağır yükünə dərəhdə edən Rusiya vətəndaşları bu qədər fədakarlıqdan sonra əlbəttə ki, düşmənə qalib gələcək və bu qalibiyyətlərinə mükafat olaraq şübhəsiz ümuri-daxiliyyədə Rusiya vətəndaşı olan bütün millətlərin hürriyyəti-milliyə və müsavəti-hüquqiyyətlərini təmin edən ədalət qanunlarına nail olacaqlar. Ümumi fəlakət qarşısında müəssir bir surətdə qardeşliq və vətəndaşliq imtahanı vermiş olan rusiyalılardan ötrü şübhəsiz ki, bu bir amaldır.

Bütün Rusiya tərəqqipərvər mətbuatı bu gün bu böyük və müqəddəs əmalın mürəvvididir. Arada (Novoye vremya) kibi "Əski rəçdən" ayrılmayanlar varsa da, Rusiyada bunların o qədər daha nüfuz və əhəmiyyəti qalmadı, deyə düşünmək istəriz.

Polşaya, Qaliçiya və Buqovinaya hürriyyət və müsəvat aparan, Avstriyadakı millətlərə qarşı milli azadlıqlar elan edən bir qüvvət şübhəsiz ki, əsl rusiyalıları da fəramüş etməyəcək və böyük Rusiyanı, böyük küçük bütün millətlərinə isindirmək üçün hamən doğma bir ana edəcəkdir.

Əvət, vətənin müdafiəsində ögey doğmalığı göstərməyən Rusiya vətəndaşları arasında əvət, dəhşətli hərə kabusu dəf edildikdən sonra da ögey doğmalığı qalması!

İştə, altı aylıq müharibənin Rusiya vətəndaşlarında bilafərq millət və məzhəb vücuda gətirdiyi yeganə bir ideal.

Bu idealən rusiyalılar ilham alıyor və bu ümidlə qüvvətlənərək ənid düşmənə ən möhlük zərbəni endirmək qüvvətini özlərində buluyorlar.

Müharibə ikinci yarım illiyinə girməklə ikinci bir dövrünə dəxi girməkdədir.

Qazmalarda birləşib biri-biri qarşısında şiddətli surətdə müdafiə bir vəziyyət almış olan düşmənlər hər bir qarış yer üçün böyük tələfat vermək və böyük riyazətlər görmək məcburiyyətindədirlər. Müharibələr gərək şərqdə və gərək qərbdə böylə "həll edilməz" bir şəkil alınca, hamən uzandıqca və adətən imdiki müharibənin bizi alışdırdığı dəhşətlərinə nisbətən vəqə olan toqquşmalar hamən "cüzi atışmalar"dan ibarət olub qalıyor.

Fəqət təbiidir ki, iş böylə qalmayacaq və bu surətlə də həll olunmayacaq.

Düşmənlər hər tərəfdə hamən bahar üçün hazırlıqlar görməkdədirlər. İngilis hökuməti neçə zamandan bəri az çox təfsilatı qəzetələr vasitəsilə bildirilən, böyük bir qara ordusu hazırlamaqda olduğu kibi, almanlar da bu baharda dörd milyonluq bir qüvvə hazırlamaq təşəbbüsündədirlər.

Bahar olunca havalar qızacaq, qarlar əriyəcək və şübhəsiz ki, bu bahar tovlid edə biləcəgi xəstəliklərlə bərabər bəşəriyyəte yeni bir takım böyük və qanlı müharibə səhnələri də gətirəcəkdir. Şübhəsiz ki, baharda olacaq bu vuruşlar qəti olub bəlkə də bizi müharibənin ikinci ilini görməkdən xilas edəcəkdir.

Yeni il arzuları miyanında rusca qəzetələrdə ən görkəmli yer tutanı hamən qələbə və sülh idi. Kim bilir bəlkə də müharibənin ikinci səhifəsini təşkil edəcək olan "bahar vəqələri"ndən sonra arzu olunan sülhün didarilə köntüllərimiz şad olacaq!

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 20 yanvar 1915, № 843

Mühəyyə – hazırlanmış, tədarük olunmuş

Ehtiraq – yanma, alışma

Cəngü – militarizm

Təftin – fitnə salma, ara qarışdırma

Sovlət – şiddət, çox iti, qızgın

Etisaf – məcbur etmə; təcavüz etmə

İttixaz – qəbul etmə; əldə etmə

Əndişəli əlamətlər

Görünür ki, səhneyi-hərb təşkil edən hüduddakı yerlərdə uyğunsuz hallar hala davam edib duruyor. Görünür ki, Kars və həvaliyyətindəki müsəlmanlar general qubernator Zuyevin "dəfələrlə nəşr olunan dövətnamələrinə" rəğmən hala "xristian əhalisinin ədavətkarənə həmlələrinə" maruz olub qalıyorlar.

"Xristian əhalinin qeyri-mədəni qismi" tərəfindən vəqə olan təcavüzləri durdurmaq üçün məlum olduğu üzrə Kars general qubernatoru dekabrın 22-si tarixində şiddətli bir bəyannamə nəşr edib müqəssirləri edam cəzası ilə qorxutmuşdu. General qubernatorun "İqbal"ın 842-ci nüsxəsi vasitəsilə tərcümə və nəşr etdigimiz digər bir bəyannaməsindən anlaşılır ki, "xristian əhalinin düşmənanə həmlələri o gündən bəri əksik degil, biləks getdikcə daha ziyadə şiddətlənəkdədir". General qubernatora yetişən xəbərlərə görə "xristian əhalisi qətiyyətin günahsız və biqüsür müsəlmanları öldürməklə qalmayıb türklər girdikdən sonra intiqam almaq qəsdilə silahlanıb müsəlman kəndlərini talan və yağma etmələ, qarətçərlik ələməyə girişir və hər dürlü zülm, təədi və cəbrlik yapıyorlar".

General qubernator Zuyev cənablarının-lisani-rəsmiyyənin icab elədığı vəchlə qısa və müxtəsər bir surətdə əlam elədığı "zülm, təədi və cəbr" in nədən ibarət olduğunu bir az olsun təəvvür edə bilmək istəyənlər Faiq əfəndinin məqalələrini, bilxassə "Bir loğma ətmək" ini oxusunlar.*

General qubernator cənablarının birinci bəyannaməsi ilə ikincisinin fasiləsi tamam igirmi gün çəkmişdir. Bu igirmi günün ərzində Rusiya təbəəsi "sülhpərvər və sadiq" müsəlmanlar haqqında rəva görülmən "zülm, təədi və cəbrlər" haman davam edib durmuş, hətta günü-gündən də şiddət etmişdir.

Görünür ki, general qubernatorun ən dəhşətli bir cəza ilə vəqə olan təhdidi belə caniləri qorxutmuş, yapıqları cinayəti əksildə bil-məmişdir.

* [Ömər Faiq Nəmanzadənin bu məqaləsi "İqbal" qəzetinin 1915-ci il yanvarın 19-u 842-ci nömrəsində dərc olunmuşdur. Bax: Seçilmiş əsərləri, 1992, səh.210-213 – Ş.H.]

Aldığımız xüsusi xəbərlərdən biliyoruz ki, müsəlmanlar haqqında yapılan "zülm və cəbr" icra edənələr çox da xristian əhalisinin əvəm zümrəsindən olmayub, işin içərisində başqa amillər mövcuddur. Bu amilləri yapıqları cinayətdən saklatmaq üçün də "atlı qaravulların gözətçiligi" kafi degildir.

Nə imiş bu zavallı müsəlmanların günahı ki, böylə "zülm və gədrələrə" tutuluyorlar?

Burasına aid olmaq üzrə general qubernator öz bəyannaməsində deyir ki: "Əgər vilayətin müsəlman əhalisi hal-hazırda türklərə meyl və hüsn-təvəccöhat bəsləməkdə və hətta bizim əsgərlərə və xristian əhalisinə təcavüzdə onlar iştirak etməkdə müqəssir görülsə, o halda bunun üçün onlar hökumət məmurlarının tədəbiri mucibincə ən şiddətli məcazati-vüqutə giriftar olurlar. Amma intiqam surətilə xristian əhalisinin müsəlmanlar üzərində hər dürlü təcavüz və qəddarlıq etmələrinə heç bir fəchlə müsaidə verilməz"...

Görünür ki, canilər öz məqsədlərini ifa edərkən bəhanə olaraq müsəlman əhalini "xain" göstərmək təşəbbüsünə də girişiyor və bu surətlə "əl-qollarının açıq qalmasını" ümid ediyorlar. Müsəlmanların hökumətlərinə qarşı vəqə olan sədaqətləri izhari-mən-əşəms olduğu halda bu kibi "bəhanə"lərlə "cinayəti örtmək" mümkün olmaz zənnindəyiz.

Bunun, yəni müsəlmanlar üzərində "bir qism əhali" tərəfindən yapılan "gədr və zülm"ün əsil səbəbləri bitərəflik və ədalətlə aranırsa, o zaman burada başqa şeylərin mövcud olduğu meydana çıxar.

Fəqət biz bu sırada bu kibi "başqa şeylər"i arayıb-araşdıracaq degiliz. Bu əsnada bizcə yapılacak bir şey varsa, o da bir tərəfdən müsəlmanların qalxıb da kəməli-həmiyyət və qeyratlə hürzədə müsəlmanlara müavinət etmələrinə, digər tərəfdən də keçəndə yazdığımız kibi ürəfa qisminin əl-ələ verib də, mumlanəs önünü almaqdan ibarətdir.

General qubernator Zuyevin ilk bəyannaməsi münasibət ilə yazdığımız "Tarixi vəqələr qarşısında qonşuluq münasibəti" məqaləmizə bu vəqət qədər hər hanki bir əks-səda bulunmadığı kibi, Kars ətrafından gələn fəci xəbərlər də təskinəvər bir şəkil almayıb. Biləks daha dəhşətəngiz bir hal aldı.

Böylə bir dəhşətin önünü almaq üçün təbiidir ki, tədəbiri-mövcudə bas degildir. Bu xüsusda daha ciddi, daha şiddətli və qəti tədəbirlər lazımdır.

Biz müsəlmanlar onu pək əla biliriz ki, bu gün Qafqasiya əhalisi miyaninə nəzür-billah düşəcək niza hali-hərbədə bulunən məmləkətimiz

üçün böyük bir fəlakət təşkil edəcək. Bu daha ziyadə mədəni olmaları ilə təfaxur edən "qismi-əhali" dərk etmirsə, "az mədənilikdə" ittiham olunan bizlər pək əla anlıyoruz. Biliyoruz ki, igirmi günün ərzində daha bir dürlü ölü alınmayan Kars vəqələri şədidd tədbirlər və qəti əmrlər vasitəsilə dayandırılmazsa, o vaxt çox fəna nəticələr verə bilərlər ki, bu hal vətən müdafiəsi zamanı tarixinin ləkəli bir səhifəsini təşkil edəcəkdir.

İştə, general qubernator Zuyev cənablarının ikinci bəyannaməsindən aldığımız təəssürat işlə əndişəli əlamətdir!

Bu əlamətlər daha asanlıqla yatırılacaq: qolaylıqla rəf olunacaq bir haldadır. Haman çarəsinə baxmalı, çünki:

"Sər çəşmə şayəd gireftən be mel

Çu por şod nə şayəd gözəştən be pil!"*

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 20 yanvar 1915, №843

Havali – ətraf

Niza – qovğa, tutuşma

Təfaxur – fəxr etmə, öyünmə

Mümlü (mümləkəs) – imla yazdırın

*"İşin başlanğıcında necə meyl (etsən)

Elə ki göldə heç filnən də keçmək olmaz"

Bir münəqişə münasibətilə

Öylə bir şərait və zaman içində yaşayoruz ki, ən açıq və ən aşkar şeylərin "ört-basdır" edilmək istənilməsi seyr ediyoruz.

Kars general qubernatorunun gərək əvvəlinci və gərək ikinci bəyannaməsinin kəməli-sərahət və qətiyyətlə anladığı bir məsələ vardı ki, kimsənin o xüsusda bir şək və şübhə edə biləcəyini kimsə təəvvür edə bilməzdi. General qubernator cənabları, məlum olduğu üzrə yerli "xristian əhalisinin əvam" qismi tərəfindən yerli müsəlmanlar haqqında rəva gördükləri zülm və qəddarları dayandırmaq üçün ən şiddətli cəzalara müraciət etmək məcburiyyətində qaldığını bildiriyor və şiddətli cəzaların tətbiqini əmr etməklə bərabər, xristian xəlqinin ürfə qismi dəxi bu işdə icrayi-nüfuz etməyə dəvətlə hərfən diyardı ki:

"Türkiyə ilə müharibənin əvvəlindən etibarən xristian əhalinin əvam xəlqi tərəfindən yerli müsəlmanlara qarşı bəzi düşmənlilik hissi biraz ediyordu ki, bu hiss son günlərdə açıq bir hücum şəklini alıb bir neçə sülhcu müsəlmanların qətli ilə nəticələnməmişdir... Rusiya xətti-hakimiyyətində Rusiyaya qarşı hissiyyəti-ədavətəkarane göstərənlər belə olsa, onlar haqqında zülm və özbaşnalığa müsaidə verilməz... Kars mahalının əqli başında olan xristian əhalisinə müraciətlə onları əvam xəlqə icrayi-nüfuz üçün dəvət ediyoram ki, heç bir şeydə qüsurlu olmayan müsəlmanları qırmaqdan və onlara əziyyət verməkdən sakınsınlar, çünki, bunlar zühura gələn əhvali-hərbiyyədən heç dövrlər məsul degildirlər".

General qubernator Zuyevin xristian əhalisinin əqli başında olanlarına qarşı vəqə olan müraciətini "Kaspi" qəzetəsi təyid eləmiş və xristian ürfəsindən istəmişdi ki, "əvam xəlqi" bu yaramaz hallardan saxlamağa çalışsınlar.

Bu arzunu general qubernator Zuyevin ilk bəyannaməsi çıxdığı sıralarda "İqbal" dəxi bəyan eləmiş, bu xüsusda bütün Qafqasiya ürfəsi haqqına düşən vəzifədən bəhs edərəkən əsl məsuliyyətin bilxəssə xristian ürfəsinə aid olduğunu da qeyd eləmiş idi. "İqbal": "Tarixi vəqələr qarşısında: Qonşuluq münasibəti" ünvanımdakı məqaləsində: "Xristian əhalinin əvam qismi cəhələtdən dolayı fəna bir işə qədəm qoymuş. Əcəba, bu xristian əhalinin məarifməndləri nədən bu işin zühuruna meydan vermiş və nədən bunun çarəsini piş əz vaxt düşünməmişlərdir?" - demişdi.

"Kaspi"yə cavab olaraq yazdığı bir mütaliəsində "Baku" qəzetəsi məəttəəssüf bu qədər açıq bir məsələyə başqa bir rəng vermək səddinə gəlmiş, xristian ürfasına tövcih olunan müraciətlərin yersiz olduğunu meydana çəkmiş, demişdir ki:

"Biz razı ola bilmərik ki, ancaq xristian əhalisi Kars general-qubernatorunun xitabına mərcə olsun və ancaq onlar öz əvamlarına icrayı-nüfuz etmək məcburiyyətində qalsınlar. İş böylə birtərəfli təsvir etmək Kars general-qubernatorunun elanının ruhunu təslit etmək deməkdir ki, bu xüsusda o heç bir istinayə məhəl buraxmayıb öz elanına müsəlmanları da xristianları mərcə ittixaz eləmişdir.

"Bu haqiqətən də doğrudur və ancaq iki tərəfdən vəqə olan sülh təşviqləridir ki, faidə bəxş ola bilər".

Bu xüsusda "Kaspi" qəzetəsinin "Baku"ya qarşı nəşr olunan cavabı lazım gələn nöqtələri cəmeidir.

Ən ciddi bir məsələyə nisbətli bu qədər qeyri-ciddi bir əlaqədarlıq göstərdiyindən naşi "Kaspi" ilə bərabər olub da, "Baku"ya təəssüf etməmək olmaz.

Məsələ gün kibi aşkar. Xristian əhalisi miyanından böyük Rusiyanın heysiyyət və hüquqi-hökmrənisinin haris və tərəfdarlığını taqnan bir taqım könüllülər zühur etmiş də "vətən xainidir" deyə bunu – onu boğazlayıb keyfləri istədiyi məzalimi icra eləmişlərdir. Düşmənlərə hessiyyati-dustanə göstərmək kibi böyük bir ittihad altında bulundurulən müsəlman xəlqi işte bu fürsəti-çuğmaçılərin qurbanı oluyorlar. Böyük Rusiyanın səlahiyyətədar şəxsi və idarələri durub-dururkən onlar aranı ittilələ veriyorlar. Vətənpərəstlik namindən sui-istifadə edən bu "həvəskarlar" isə general-qubernator Zuyev elannaməsinin sərahət və bələğətlə isbat elədiyi kibi, şübhəsiz ki, xristian əhalisindən bir qismidir, madam ki, böylə bir haqiqət meydandadır ki, o halda şübhəsiz ki, sülh və əsayişi təmin naminə deniləcəək nə varsa, hücum olunanlara degil, hücum edənlərə denilməlidir.

Əvət, biz bunu qanıyoz ki, müsəlman, xristian və sairə kim olursa-olsun, bu gün daxili əsayişi və Qafqəsiya əqvamini biri-birindən soyudacaq, aralarına munafirət salacaq hərəkətlərdən sakınmalıdır. Bunu bilksəə ürfə qismi yapmalıdır. Bu xüsusda "İqbal", "Baku" mətbuatı miyanında hər kəsdən əvvəl bəyani-fikir eləmiş və ürfəni biləfərq millət və məzhəb böylə bir məqsədə dəvət etmişdir.

Fəqət əmri-vaqeyə qarşı bir vəziyyət almağa gəlincə, bittəbii ilk sübhəyi-ışa xristianlara rəci olmaq üzrə, yenə xristianlar tərəfindən vəqə olmalıdır.

- Nə yapırımsız, dərurunuz, qatillər! – bağırılmalıdır. Bunu şübhəsiz ki, xristianlar bağırmaqlı; sonra:

- Bu bir sızənd və təqim nəticəsidir. Qonşuluq və həmvətənlik xatirinə aləminizi unudunuz! Əqailə ama sələf – deyə təskin etmək nəvişi müsəlman ürfəsinə gəlsin.

İşin, hal-hazırın, əmri-vaqəin icabi bunu tələb edirkən məmafia "Baku"nun arzu etdiyini müsəlman mətbuatı on gün bundan əqdəm ifa eləmiş və xəlqi qonşuluq həqqini gözləməyə dəvət eləmişdir. Halbuki, "Baku"nun bu yolda vəqə olan ilk bəyani da işte bir məqalədən ibarətdir.

Fəqət biz "Baku"nun məqaləsinə şübhəsiz ki, bütən xristian qismi ürfəsinin əhvali-ruhiyyəsinə tərcüman olaraq qəbul etmək meylində degiliz. Yalnız çox arzu olunardı ki, onlar da meydanı "Baku"ya buraxmasınlar. Çünki "Baku"dən ötrü əsl mətləbi dərk edib də vəqə olan insani müraciətləri qanmaq bir az müşkülədir. Çünki təqib elədiyi ruh və təsnif elədiyi əxbarın təvliid edə biləcəyi əhvali-ruhiyyə ilə Kars faciələri arasında bəlkə də mənəvi bir rabitə olduğunu kəndisi də səziyor.

Fəqət heç olmasa imdi kəndisinin iltihad edəcəyini elan eylədiyi "qarışlıq əziyyətləri unutmaqla qonşuluq sülh" təşviqatı naminə "Baku" qəzetəsi səmimiyyəti-əsari göstərəydi.

Məəttəəssüf, bu da yox.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 23 yanvar 1915, №846

Mərcə – müraciət olunan

Haris – əkinçi

İnşa – nümünə

Race – aid

Suzənd – yanğın

Təqim – səmərəsiz

İltihad – qatılma

Almaniya ilə İngiltərə

Bir çoxları Almaniya diplomasiyasını tənqid edərkən diyorlar ki, "Faterland" (almanlarda vətən təbiri baba yurdu mənası ilə gələn "Faterland" sözü ilə ifadə olunur) siyasiləri İngiltərənin müharibəyə qarışmayacağını təxmin edərkən allanmışlar. Bu allandıqlarındandır ki, imdi ən böyük kin və bügzlərini ingilislərə tövçih eləmiş və əvəmə varıncaya qədər "cəzərilərə" qarşı düşmənlik bəsləmişdir.

Fəqət bizə öylə gəliyor ki, ümumi bir Avropa müharibəsi çıxdığı zaman Almaniya mütləq İngiltərəni öz düşmənləri cərgəsində görmək məcburiyyətində idi. Başqa dürlüşünü təsəvvür etmək qabil də degildi. Çünki az-çox siyasət ələmindən xəbəri olanlarca bəllidir ki, Almaniya rəqəbatından ən çox mütezərrər olan İngiltərə idi. İngiltərə doryalar ölkəsi olub kənarı su ilə yıkanan nə kibi bir cəzirə və şəbə-cəzirə varsa, hamısına taməllik etmək və yaxud orasını təhti-nüfuzuna almağı özünə gögündə təsdiq elədiyi bir həqiq bilərkən Mərkəzi Avropa hökmdarı olan Almaniya haman tərəfdə bu "ingilis hakimiyyətinə rəqib sifətilə çıxmış və meydana çıxardığı ucuz və münasib malları ilə ingilisləri özlərinin (yəni ingilislərin) müstəmləkələrində belə aciz buraxmışdı.

Son sənələrdə Almaniya artıq dünya ticarətinə tamamilə əlinə ala bilmək üçün qüvvətli bir qüvvətə ehtiyac görmüş və haman düşündüğünü qüvvədən fələ çıxarmağa girişmiş idi.

Almaniyanın bir tərəfdən xarüqülədə surətdə tərəqqi edən ticarəti, digər tərəfdən böyük bir sürətlə artan gəmiçilliyi ilə dəhşətnək bir hal alən quru və dəniz qüvvələri ingilisləri qorxutmuş idi.

Bu qorxu səbəb oldu ki, İngiltərə hökuməti ənənətə istinad edən politikasından vaz keçib fransızlarla uyuşdu. Bizim Rusiya ilə barışdı, əvvəlcə rus kölgəsini qılınclamaq siyasəti ənənəsindən olan İngiltərə meydana Almaniya təhlükəsi gördükdəndən islam ələmi ilə dostlaşmağı müvafiq gördü və buna görə də İran, Tibet və qismən də Əfqanıstan ilə Türkiyəyə aid olmaq üzrə hökumətimizlə əşnalıq elədi və əvvəlcə iki böyük dövlət arasında davalı olan bu qitələr, bilxassə İran, ayırd olunub nüfuz mantaqələrinə bölündü.

İngilis politikasının bu zəmindəki təhvilini göstərən bir çox misallar gətirmək olar. Fəqət bu misallarda məqaləmizin uzanması mucib olduğundan bu qədər iktifa edəlīm.

Demək ki, Almaniya qorxusundan ən qədim siyasətini təğyir və təbdil etmiş olan İngiltərəni ümumi bir Avropa müharibəsində, həm də Almaniya əleyhinə olunan müharibədə Almaniya düşmən miyanəsində görməmək əqlə belə gəlməməli. Binaən iley alman siyasilərinin də düşmənləri miyanında İngiltərəyə ehtimal vermədiklərinə inanmaq, bizzə bir az sadəlik təşkil edər.

İngilislər cəzirələrində əsudə oturub da kimsənin oraya çıxacağını təsəvvür etməzək birdən-birə meydana Almaniyanın çıxmasını görüb ürkmüşlər və bu german dövlətinin əzəmət və qalibiyətində öz məğlubiyətlərini haman sezmışlərdi. Binaənileyh ilk fürsətdə bu qorxunc rəqiblərini əzmək və onu Britaniya üçün zərərsiz bir halə gətirməyə çalışıcaqlardı. Böylə də oldu və böylə olacağını Almaniya da bilməz degildi.

Diyorlar ki, Almaniya əvəmə varıncaya qədər hər kəs ingilislərdən nifrət ediyordu. Müttəfiqlər miyanından ingilislərə qarşı bəslənən ədavət hissi Almaniya kimsəyə qarşı hiss edilməməkdədir. Hətta tarixi düşmənləri olan fransızlara qarşı belə ingilis həqqında bəslənən büğz və kin hissi ibraz ediləməkdədir. Bunu da almanların ingilis düşmənlərinə ümid etməzəkən allandıqlarını gördüklərindən hasil bir kin kibi tələqqi ediyorlar.

Almaniya ingilislərə qarşı böylə bir kinin mövcud olduğu, əlbəttə cərh ediləməz. Fəqət bu ümid etmədikləri bir düşmən qarşısında bulunmaqdan ziyadə ən məzic bir hərif qarşısında bulunmalarından iləri gəlsə gərəkdir. Məlum olduğu üzrə düşmənləri Almaniyanı acılığa təhdid ediyor və yəne məlum olduğu üzrə Almaniyanı bu xüsusda tənqligə salan hamıdan ziyadə İngiltərədir. İngiltərə qüvvətli flotu sayəsində Almaniya sahillərini amluqə edərək oraya ərzaq gətirilməsinə mane oluyor. Şübhəsiz ki, ingilislərin bu hərəkəti almanları ən həssas yerlərindən vurmaqdadır. İngilislərin heç bir şeyləri olmasa da, bu xüsusda müttəfiqlərinə göstərdikləri xidmət az bir şey degildir.

Fəqət almanlar nəmsələrə məxsus olan qətiyyət və mətanətli bu tədbirə qarşı da mübarizənin çarələrinə təbassül ediyorlar. Əvvəla ac qalmamaq üçün Almaniya ən doğru tədbir olaraq ərzaq qənaətinə təvəssül ediyor. Almaniyanın 10 aylıq ərzağı vardır. Almaniya torpaqlarından hasil olan ərzaq da 7-8 ay qədər Almaniya əhalisini əhatə edəcəkdir. İmdi müharibədən altı ay keçir. Demək ki, Almaniyanın dörd ay qədər ərzağı vardır. Bu surət gələcək bəşinə qədər Almaniya məmləkəti yalnız bir-iki ay bir az qəhətlik çəkəcəkdir. İştə, bu bir-iki ayı atlatmaq üçün hökumət hər qışm tədbiri görmüşdür. Heyvanlara artıq arpa və suluf yemi verilməyir. Yeyintilərin tükəntisi

məxsusi bir surətdə yığılıb məxsus zavodlar tərəfindən onlardan heyvanlar üçün yem hazırlanıyor. Əlavə olaraq çörəgin qənaətlə işlənməsi haqqında hökumət tərəfindən bir çox tədbirlər görülmüşdür. İngiltərənin Almaniyayı ac buraxmasına müqabil daxilə bu kibi iqtisadi tədbirlər itixaz idi. Almaniya xaricdə iki nov tədbir təvəssül etməkdədir. Əvvəla, Amerika əfkari-ümumiyyəsi oradakı mübəlləğləri vasitəsilə icrayı-təsir və nüfuz edib ticarət kəşblərinin ingilislər tərəfindən müşküləta uğradıldığı başda Amerika hökuməti ilə Britaniya hökumətləri arasında ixtilaf və soyuqluq salıyor, digər tərəfdən də əsgəri və bəhri tədbirlərə təvəssül işinə gərək çipillənləri və gərək sualtı qayıqarı vasitəsilə İngiltərə müttəfiqini talaşa buraxıb Britaniya ticarət gəmilərini fəlc halına gətirmək istiyor. Bu yolda vəqe olan Almaniya ləşitləri haqiqətən də heyrəti mucib hallardandır. Son günlərdə Almaniya sualtı qayıqlarının hətta ingilis cəzirlərinin qərbi sahilində olan Liverpul bəndərinə qədər varıb orada duran bir gəmini patlatdıqdan sonra səlāmət olaraq geri dönə bilmişdir. Bu təşəbbüs hətta ingilis mühaqqində indi İrland dənizini Almaniyadan təmizləmək məsələsi belə qalxmışdır.

Almaniyanın yaxın bəndərlərindən Liverpul və oradan geriyə 2000 mildən artıq bir məsafə vardır. Bu qədər yolu gedib məqsədi hasil edə bilmək sualtı qayıq üçün böyük bir cəsərətdir. 4.500 mil məsafəni teyy edən qayıqlar varsa da, bu məsafə adi zamanlarda qorxusuz olaraq seyr etmək zamanlarına məxsusdur. İmdiki kibi qorxulu bir zamanda 2000 mil məsafə teyy etməkdə münhəssis yer haman böyük bir qəhrəmanlıq görüyorlar.

Gərək bir az bundan əvvəl London sahillərində vəqe olan ceys hücumu və gərək bu kərə zühura çıxan cövrənə sualtı qayıqları həmləsi isə almanların təqib etdikləri yeganə məqsəd haman İngiltərəyi qorxudub da ticarətlərini acizlənmədən ibarətdir. Bu məqsədlə almanlar məzmunu neçə gün əvvəlki məqafilədə nəşr olunan təhdidnaməni nəşr eləmişlərdir. Bu təhdiddən anlaşıldığı vəchlə Şimal dərvası bitərəf dövlətlərin gəmiləri üçün də xətərlidir – deyə elan olunur. Çünki düşməni təqib edirkən ingilislər bitərəf gəmilərin şəkil və qiyafəsinə girməkdən çəkinmiyorlarmış.

Yaxınlarda qəzetəçilərlə vəqe olan bir müsahibəsində Almaniya baş vəziri Bisman Hulusək demişdir ki, İngiltərə bizi acından öldürmək istiyor. Amma bizdə 70 milyonluq əhalini aclığa məruz buraxmamaq üçün hər dürlü tədbirdən çəkinmiyəcəm və bu silahı ingilislərin özlərinə qarşı işlədəcəgiz.

İngiltərə Almaniyanı ac buraxmaq istiyor. Buna görə də almanlar ən çox ingilisləri sevmiyorlar. Çünki pək əla bilirlər ki, onları mağlub edəcək son bir qüvvə varsa, haman aclıqdır. İştə, bu aclıq təhlükəsindən qurtara bilmək üçün hər qism əməli tədbirlərlə bərabər almanlar ingilisləri təhdiddən də geri qalmiyorlar. Fəqət gərək çipillənlərin hücumu və gərək sualtı qayıqların arabir vəqe olan cəsərləri daha məzkur təhdidin vücudə gəldiyinə dəlil olamiyib, yalnız məzkur alman təhdidinin təkrarən vəqe olduğunu isbat etməkdədir.

M.Ə.

"İqbal", 26 yanvar 1915, №847

Tövcih – döndərmə

Mucib – səbəb, bais

Əknaf – cəhətlər, tərəflər

Cərc – sancma, biabır etmə

Müzic – usandırıcı

Fəlc – iflic

Mühaqqində – təhqiq olunmuş, öyrənilmiş

Ceyş – qoşun, ordu

Gürcüstanın böyük şairi

Gürcüstan matəmədir. Böyük oğlu, böyük şairi Akaki Seretelinin mətamında.

Gürcü sağlığının, gürcü cəmiyyətinin Zaqafqasiya şairiyyətinin gözəl bir nümayəndəsi, böyük gürcü şairi 75 yaşında ikən vəfat eləmiş, bütün Gürcüstan bu gün işte bu böyük şairinə ağlamaqda və onun ziyai ilə dağıdır olmaqdadır.

Hər millətdə müxtəlif sinif və cərəyanlar vardır. Bu cərəyanlara məxsus hər millətdə müxtəlif mütəfəkkirlər və cəməat xadimləri mövcuddur. Fəqət sinfi mütəfəkkirlər, sənətkarlar və millət xadimləri vardır ki, onlar haqqında bütün millət ittihad edər və o bir firqə və sinfin degil, bütün millətin malı olur. Akaki Sereteli də gürcü millətinin böylə yeganə bir pirini təşkil etməkdə idi. Çünki bu böyük şair yazdığı mənzumələrində Gürcüstanın ruhunu, gürcülərin qəlbini oxşayor və şübhəsiz ki, hər bir gürcü, haman bir gürcü olmaq hissilə bu böyük qəlbın təsvir elədiyi doğma mənzərələrə aşna duyğular və nəcib hissələrdən ali bir zövq duyur və Akaki cənablarının təbi-şairanəsindən mütəhəssis olaraq ərzi-şeylərdən təcahüd edərək ruha, məaliyyəyə tərəf pərvaz ediyordu.

Fəqət Akakilər yalnız bir qövmin, bir millətin, bir qitənin degildir. Bir millətin bütün əfradi-nas üzərində hüsn-təsir oyadan dahilər bəşəriyyət beynəlmiləliyyətinin bir rüknünü təşkil etməkdədirlər. Akaki cənabları da bu nöqtəyi-nəzərdən əvvəlcə bütün Qafqasiya, sonra da bütün dünyanın təqdir edəcəyi zatlardandır. Çünki o, insanları tövhid edəcək məsləkin, həqiqi şairliğin dəgərli bir nümayəndəsidir.

Akakinin bütün qafqasiyalılarda təqdir edildiyini qafqasiyalılar 1908-ci ildə göstərdilər. 1908-ci ildə böyük gürcü şairinə yubiley yapılmışdı. Yubiley sahibi Bakıya da gəlmişdi. Bakıdakı bütün millətlərə məxsus bilməmlə məarif cəmiyyətləri haman bir tək vahid kimi şairin hüzurunda cəm olub olduqca səmimənə bir surətdə kəndisinə ehtiram göstərmişlərdi.

Qafqasiya ənasiri arasında bu kibi nəfasəti-ədibiyə istedadları mövcud ikən təəssüf olunacaq bir şey vardır ki, o da biz qafqasiyalıların necə ki, lazımdır biri-birimizdən xəbərdar olamadığıdır. Əgər bu yek digərindən uzaq düşmək olmasaydı, şübhəsiz ki, bu gün müsəlman qareləri də Akakinin şairliyi və ədəbi

məziyyəti haqqında az-çox bir məlumatı-ədəbiyyəyə malik olarlardı. Heyhat ki, qafqasiyalılar daha bu nəmətdən – biri-birinin ədəbiyyatını və dilini bilməkdən uzaqdırlar.

Nə əla olardı ki, Akaki kibi nəcib bir millətin sevgilisi olan bir zatın ziyaidən hasil olan təsir bu yolda qafqasiyalılar üçün bir intibah təşkil edaydı və böyük şairin müntəxabatı – əsarini türkcədə görəydik.

Nəcib gürcü milləti nəcib bir müəllimini itirərkən duyduğu qəm və qüssələrdə özünü yalnız görməsin. Bütün qafqasiyalılarla bərabər ümumi vətənin böyük bir ünsürünü və gürcü millətinin səmimi bir qonşusunu təşkil edən müsəlmanları da özləri ilə həmdərd ədd edə bilərlər.

Şad olsun böyük gürcü şairinin böyük ruhu. Var olsun onun insani xitablarına bilavasitə müxatəb olan gürcü millət!

Yaşasın şairin nəşr etdiyi insani duyğular!...

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 28 yanvar 1915, №850

Nəfasət – nəfislik, zəriflik

Müxatəb – xitab olunan

Möhtəşəm və milli bir gün Gürcü şairi Akakinin mərasimi - dəfnindən

Fevralın 8-i Tiflis üçün başqa, gürcülər üçün özgə bir gün idi.

Nəcib gürcü milləti "bəzən göyləri, bəzən də yerləri inikas etdirən" böyük şairinə son borcunu əda etmək üçün bütün qüvvəsini toplayaraq bu gün bir araya gəlmişdi. Heç bir vəchlə təsviri qail olmayan bu mənzərə görülməli bir hal idi. Görməli idi ki:

"Dağları dərələrə əvəz etmək istəyənlərlə öz millətini unudub da vətənə xəyanət edənlərə minlərcə lənət!

"Yalan bir şən və şöhrət üçün doğma dilini yadırgayanlara və hər dəqiqə vətənin səadəti üçün çalışmayanlara da min nifrət" - deyən böyük şairini gürcü milləti nə kibi səmimi bir hissiyyat ilə sevir və onun nəşini nə kibi bir əlaqə ilə topraqlara nəql ediyordu.

Gözəl və aydın bir gün. Xoş hava. Milli amalın, hürriyyət düşüncələrinin ürəklərə verdiyi inşirah və bunun gözəl gürcü simalarında hasil etdiyi inikas... otuz minə qərib xəlqin böyük bir ədəb, ehtiram və intizam ilə yürüməsi... Nə ali bir mənzərə, nə şairinə bir lövhə. Böyük Akakinin qüvmi-qəriyyəsi qədər böyük bir iqtidara malik olmaq istər ki, şairin ölümündən hasil olan bu şairinə mənzərəni təsvir etmək mümkün olsun.

Tiflisdəki gürcülərin hamısı dışarıda: qoca, qarı, ər, arvad, oğlan, qız, böyük, kiçik, hamısı... Hamısı gəlmiş, evdə kimsə qalmamış... Yalnız Tiflis gürcüləri degil, Gürcüstanın hər tərəfindən, ən uzaq guşələrlərdən dəxi bir çox nümayəndələr, vəkil göndərilmiş. Yalnız gürcülərdən degil, qonşu millətlərin hamısından hazır olanlar var. Bunlar miyanında müsəlmanlar naminə gələn vəkillər mümtaz bir mövqə tutmaqda...

Müsəlmanlar naminə dəfn mərasiminə hazır olanlar arasında atıdki zəvət görünüyörlərdi. Bakıdan cəmiyyəti-xeyriyyə və məarif müəssisələri naminə Əlimərdan bəy Topçubaşov, Qasım Qasımov, müsəlman mətbuatı tərəfindən - Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, "Kaspi" naminə: Həsənağa Hüseynov, Gəncədən: bələdiyyə rəisi Xəlil bəy Xasməmmədov, uyezdindən - Səməd bəy Zülfüqarov, Borçalıdan: Həsən bəy Yadigarov, Tiflisdən: polkovnik İbrahim Ağa Vəkilov, müəllim Nərimanov, Mirzə Hüseyn Həsənzadə və müəllim Rövşən Əfəndiyev ilə sairləri. İran cəmiyyəti-xeyriyyəsi nümayəndələri,

bunlarla bərabər başqa millətlərə nəzərən mümtaz bir hal təşkil edərk Zaqafqasiya şeyxülislamı Pişnaməzadə həzrətləri, idareyi-ruhaniyyə əzası və mufti əvəzinə də idareyi - ruhaniyyə əzasından Ələləddin Əfəndi ilə sair ülamayi-kiram hazır idilər. Ələlümüm müsəlmanlar naminə igirmidən ziyadə nümayəndə vardı.

Müsəlmanların görək bu heyəti-tammə ilə dəfn mərasimində hazır bulunmaları və görək İrəvan meydanında bələdiyyə dairəsi qarşısında rusca və türkce (rusca Əlimərdan bəy, türkce Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Rövşən Əfəndiyev) olaraq söylədikləri nitqlər görməli ki, gürcü qonşularımız üzərində nə kibi gözəl təsir oyandırıyor və müsəlmanlara qarşı nə kibi məvəddət və məhəbbət hissələri tovlid ediyordu. Bu gün deyə bilərəm ki, mütəvəffi şairin tabutundan sonra gürcülərin ikinci bir nöqtəyi-nəzərləri haman müsəlman nümayəndələri idi. Müsəlman nümayəndələri hər tərəfdən ibraz olunan salamlar, iltifatlar, ibtisam və xoş ayəndlərə qarşı nə dürlü təşəkkür edəcəklərini bir dürlü bacarmıyörlərdi. Keşişlər varıncaya qədər gürcü xadimləri, mətbuat müntəsiləri, mühərrir və advokatları əsilzadəgən və ürfəsi bir-bir galib müsəlman, bilxəssə Bakı nümayəndələrinin əllərini sıxır, təşəkkür ediyörlərdi. Keşişlərdən birisi Əlimərdan bəyin nitqindən bəhs edərk "siz bizim şairimizi bizdən əla dərk etmişsiniz" dedi. Bir çoxları mənə müraciət edib "sözünüzü məəttəəssüf dərk etmədimsə də mükəmməl və səmimi bir nitq söylədiyinizə haman qənaət yetirdim. Sanki siz bir şeir oxuyordunuz. Əlbəttə, tərcüməsindən qəzetə vasitəsilə bizi məhrum etməzsınız!!" - diyörlərdi.

Cənəzə səhər saat 11-dən qaldırılmış, kilsədən İrəvan meydanına gətirilmiş idi. Meydanda əksəri gürcüce, bir azı rusca və ikisi də türkce olmaq üzrə bir çox nitqlər söyləndi. Nəhayət, islam öləməsi tərəfindən başda Şeyxülislam olduğu halda cənəzəyə dua oxundu və oradan qaldırılaraq nəşi Kalovinski ilə götürürlüb ehtifali-nam ilə Şeyx Sənan sovməssinə çıxarıldı və orada da İlya Cavcavadzə ilə bərabər basdırıldı. Mərasimi dəfn ancaq saat altıda qurtarmışdı.

Böylə möhtəşəm və milli bir mənzərəni seyr etdikdən sonra, nə qədər kiçik də olsa, gürcü millətinə öz milliyyət həqq və hüququnu verməmək ədalətdən degildir. Akaki kibi dahi şairlər yetirən və sonra da ona bu qədər qədər və qiymət qoya bilən bir millət əlbəttə ki, istədiyi bir cəhətlə yaşamaq həqqinə malikdir. Bu günki bu ixtifalda da sübhəsiz ki, gürcülər burasını göstərmək istəmişlərdi. Həmin bunu göstərmək üçün şairin öz vəsiyyətinə rəğmət onu Şəçkərə kəndində gömməyib Tiflisə gətirmiş və Gürcüstan paytaxtına hakim və kabiri-müqəddəs bir məkanda dəfninə qərar vermişlərdi. Gürcülər şairinin

Müsəlman mətbuatı nümayəndəsi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin nitqi

iradəsi Şağkerədə basdırılmaq idi... Onun bu iradəsinə ehtiram üçün biz onun üçün orada bir yadigar dikəldərik: fəqət sevdiyi millətinin iradəsi Şeyx Sənanda basdırılmasıdır. İradəyi-millətisə hakimdir. Akaki sağlığında millətin idi, öldüyündə də onun olmalıdır – diyorlar. Milli hissiyyatlarını oxşayn və milli amallarına xidmət etmək üçün bu nəzəriyyədə böyük bir faidə görüyorlardı. Fevralın 8-dəki ehtişam bunun doğru olduğunu göstərdi.

Akaki dəfinin ehqəqində iştirak edən gürcü firqələri ilə müxtəlif təbəqələri nəzər diqqətə alınırsa, həqiqətən iradəyi-millətin bu gün tam mənası ilə müttəhid olduğu isbat edilmiş olur. Bütün gürcü ürfəsi və bütün gürcü milləti bu gün burada idi. Sınıf və firqə ixtilafı götürmədən bütün gürcülər bu gün birləşmişlərdi. Tabuti-əzəmə qarşısı nitq edənlər arasında mültəci gürcülər ilə yan-yanə olaraq Qeçeqqori kibi məşhur sosial – demokratlar da vardı. Bu günkü gürcü qəzetələri dəxi eyni ilə böylə bir ittihad əlaməti göstərmişlərdi.

Gürcülər naminə söylənilən nitqlərin hamısı haman gürcücə idi. Qoca bir müsəlman acarlığının gürcücə söylədiyi nitqin də olduqca müəssər olduğunu söyləyirlərdi. Qoca acarlı böyük şairdən istimdad ediyor, diləyordü ki, tapşır bizi də qardaş bilsinlər, rəyət etsinlər. Yalnız bu qardaşlıqdır ki, bu gün bizə gələn müsibətləri yüngülləşdirə bilər.

Bu sözləri qaralayan aciz, məlum olduğu üzrə mətbuat nümayəndəsi olaraq bu ehtifaldə iştirak etmək şərəfinə nail olmuşdur. Mətbuat naminə söylənilən nitq isə aşağıda dərc ediliyor.

M.Ə.Rəsulzadə "İqbal", 11 fevral 1915, №862

İnsirah – məmnunluq
Məvəddət – sevgi, məhəbbət
Tovlid – doğma, səbəb olma
Sovmə – ibadətqah, hücrə
Ehqəq – meydana gətirmə
Mültəcə – pənah gətirən, qaçqın

Müsəlman mətbuatı nəcib gürcü millətinə gələn müsibətinə iştirak etmək və müsəlman əfkari-ümumiyyəsinin təsəlisini müsibətdə qonşularımıza yetirmək üçün birləşdi. Birləşmiş müsəlman mətbuatının böylə qardaşca hissiyyatını sizə yetirmək üçün vasitə olmaq şərəfi mənim öhdəmə düşmüşdür. Bununla həqiqətən ixtisar edərim.

Nədir müsəlman mətbuatını böylə bir iqdəmə vadar edən? Nədir səbəb ki, gürcü milləti ilə bərabər müsəlmanlar da bu böyük şairi təqdir ediyorlar. Məlum olduğu üzrə Akaki amaliyyə və insaniyyə şairidir. Onun istədiyi odur ki, hər millət öz dili ilə danışsın, öz yazısı ilə yazsın, özi bildiyi kibi Allahına ibadət etsin.

Bittəbii böyümək, tərəqqi etmək və dəğərli bir həyat keçirmək istəyən hər millət üçün nəcib gürcü millətinin şairi tərəfindən gözəl surətdə təsvir olunan bu əsas mənidardır, əzizdir.

Fəqət Akaki yalnız bununla qalmıyor idi, o öz millətini xoşbəxt və mütərəqqi görmək istərkən, bu həqqi başqa millətlər üçün də istiyor, başqa millətləri də öz arzu və amalları məvcibincə böyümək, artmağa həqli görüyordu. İştə, onu yalnız gürcülərin olmaqdan çıxarıb da ümumiləşdirən cəhət də budur.

Mədəniyyəti-başəriyyə, ayrı-ayrı millətlərin mədəniyyətlərindən əmələ gəlmiş bir hasildir. Dünyanın tərəqqisi kamil olmaq üçün ayrı-ayrı millətlərin tərəqqisinə əngəl olmamaq lazım. Gürcü şairi bu nəzəriyyənin tərəfdarı və onun müqtədir bir nümayəndəsi idi. Bunun üçün də o yalnız Gürcüstanın degil, əvvəlcə bütün Qafqasiyanın, sonra da bütün ələmindir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, ey nəcib gürcü milləti, sənə gələn müsibətdə özünü yalnız görmə, milli tərəqqilərini hər bir qeyddən qurtarmaq istəyən bütün millətlər, bilxassə, müsəlmanlar sənəin ən səməimi dərddəşlərimdir.

Ey böyük şair, ey nəcib bir millətin yetirdiyi ali düha, sən sağlığında birlik və məhəbbət tərvic ediyordun. Öldün: Fəqət əmin ola bilərsən ki, sənəin ruhun ölməmiş, o hala diridir. Bu nə idi, iştə buraya kəmalidiqqətlə toplanmış on minlərlə əhali burada, sevdiyin gürcülərlə də birləşmiş, mədəniyyətlərinə ehtiram etdiyin qovmlər, dostlar da həzər!...

Bugünkü bu münir lövhəyi-ittihadın bəisi, ruhu sənənsən, sənəin ilhamındır. Binaənileyh sənə, ey dahi, minlərcə ehtiram!

"İqbal", 11 fevral 1915, №862

Qeyddən-əsərətdən

Şeyxülislamın təsdiqi münasibətilə

İki gün əvvəl Petroqrad agentəsi bir az şübhəli bir xəbər gətirmişdi. Teleqraf deyirdi ki:

"İdareyi-ruhaniyyə əzası Molla Məhəmməd Axundzadə cənabları şeyxülislamlığa təsdiq edilmişlərdir".

İlk nəzərdə öylə görünüyordu ki, guya hal-hazırda Şeyxülislam olan zat Axund Molla Məhəmməd Pişnamazzadə cənabları məqamından əzl edilmişlər də, yerinə başqa birisi: Molla Məhəmməd Axundzadə nəsb olunmuşlardır. İdareyi-ruhaniyyə əzasından Molla Məhəmməd Axundzadə namində birisinin mövcud olmadığını nəzərdəki bu şübhəni bittəbii bərtərəf edib Pişnamazzadə əvəzinə teleqraf səhvi olaraq Axundzadə deyə yazıldığını ehtimalən verdiriyordu. Öylə də oldu. Sonradan gələn xəbərlərdən vüzuhilə anlaşıldı ki, şiəlik məqamına nəsb və təsdiq olunan hal-hazırda məzkur məqami işğal etməkdə olan zat özü, yəni Pişnamazzadə cənablarıdır.

Burada bir təzad da bu qədər. Çünki Pişnamazzadə cənabları bu vəqətə qədər şiyəlik məqamında yalnız Şeyxülislam vəzifəsini ifa etmək surətilə duruyorlardı. Bunun səbəbi də var idi.

Rusiyahlıların ümid və arzularını ələnən-izhar edib hər millətin istədiyini tələb etməyə məxsus olan illərdə, yəni 1905, 1906 sənələrində müsəlmanlar arasında böyük bir cərəyan hasil olub və bu cərəyan şeyxlik və müftülük mənəsinə təyin olunacaq zatlardan müsəlmanlar tərəfindən intixab olunmasını tələb və bunun üçün Zaqafqasiya müsəlmanları hökumətə müraciət etmişlərdir.

Şeyxülislamlıq məqamının münhəll qalması münasibətilə meydana çıxan bu məsələ yuxarıda məzkur sənələrdə görək müsəlman mətbuatı və görək başqa milli məhfillərə bir çox müzakirələrə meydan vermişdi. O vaxtın mətbuatına inikas edən arzuyi-milli şeyxülislamlıqda imdiki üsulun iqtizadə olduğundan daha artıq bir milliyət və müsəlman xəlqi ilə mərbutiyyət cəhətlərini düşünməkdə idi. Ruhanilərə hələ onların başçısı olan şeyxlər və müftülər ilə cəməatin arasında yaxın bir rabitə və ruhani bir əlaqə bulundurmaq üçün Zaqafqasiya müsəlman əfkari-ümumiyyəsi hökumətdən istəmişdi ki, şeyxülislamların əhali tərəfindən intixabına müsaidə verilsin. Bu məqsədlə Bakıdan və Zaqafqasiyanın sair nöqtələrindən böyük bir heyət Tiflisə getmiş və Canişin həzrətlərindən xahiş etmişlərdi ki, onların bu arzusunu məqamati-əlilyə yetirib istədiklərini hasil etməyə səy buyursunlar. Canişin

məhafilində o sıralarda müsəlmanların təbii olan bu arzularına hüsninəzərlə baxıb söz verilmişdi ki, bu xüsusda Petroqrad ilə lazım gələnlə müzakirətdə bulunulsun.

Bittəbii dövlətə mühüm bir məsələ təşkil edən bu xüsusun həllini haman tez bir zamanda gözləmək olmaz idi. Məməfiyə bu məsələnin həlli bəbətə olan bir çox digər mühüm dövləti məsələlər zümresinə keçmiş kibi sayılmaqda idi. Hətta bir aralıq Zaqafqasiya müsəlman əfkari-ümumiyyəsi məsələnin istədikləri kibi həll olunacağına ümidvar kibi görünmüş, ilk intixab olunacaq həqiqi müsəlman şeyxinin şəxsindən belə bəhs etmiş, bəzi namizədlər də göstərilmişdi. Namizədlər miyanında Molla Məhəmməd Pişnamazzadə cənabları dəxi var idilər.

Pişnamazzadə cənabları əslən gəncəli olub Qafqasiyanın münəvvər və iqtizai zamanə aşına üləməsindən ədd olunmaqda idi. Üsul-cədid məktəbləri həqqində bir çox məsəisi görülmüşdür.

Böylə olmaqla bərabər məsələnin əsasən həllini gözləməkdə olan müsəlmanlar Pişnamazzadə cənablarının yalnız müvəqqətin təyini ilə iqtizam etmişlər və buna müvəffəq olmuşlardı. Məqsəd məsələnin amali-milliyəyə müvafiq həllini gözləməkdən ibarət idi.

Pişnamazzadənin şeyxülislamlığa degil, şeyxülislamlıq vəzifəsini ifayə təyin olunması və bu sifəti illərə saxlaması ilə denilmək istənilir ki, bundan sonra şeyxülislam olacaq zat yeni üsul ilə hissi-milli intixabı ilə olmalıdır. Bu intixab əsli müsbət olaraq həll edilincəyə qədər bu məqamda olan zat əsil degil, fər kibi qalacaqdır.

Fəqət artıq bir əmri-vaqə şəklini alan təsdiq göstərir ki, bir çox zamanlarda və sürüncmədə qaldıqdan sonra məsələ qəti bir surətdə həll edilmişdir. Fəqət heyhat ki, bu həll amali-milliyənin tələb elədiyi vəchlə degil, onun əksinə vəqə olmuşdur.

Şeyxülislamlıqların intixabi-milli surətilə olması yalnız Zaqafqasiya müsəlmanlarının tələbini degil, bütün Rusiya islamlarının ümumi bir arzusunu təşkil etməkdədir.

Bu arzunun ən şamil və ən kamil bir şəkil və ibarəsini Ümumrusiya müsəlmanları idarəsinin məşhur qətnaməsi göstərməkdədir.

Rüəsayi-ruhaniyyənin milliləşdirilməsi və onların cəməat tərəfindən intixabı bütün Rusiya islamlarının əxi-amalını təşkil etməkdədir.

Rusiya müsəlman mətbuatı tədqiq olunacaq olursa, bu amalin zaman-zaman meydana çıxıb da ən qızqın bəhslərə meydan verdiyi görünür.

Ümuri-ruhaniyyəyə aid keçən sənə ehqaq edən Petroqrad müsəlman beyni münasibətilə vaqə olan nəşriyyatda da bu xüsus haman görünməkdə idi.

İmdiki müdhiş bu müharibənin nəticəsində var-yoxunu vətən müdafiəsinə həsr edərək hər kəsin ürəyində bəslədiyi ən böyük amalı haman düşməni basdıqdan sonra Rusiyaya böyük islahat dövrü gələcəyinə iman etməkdən ibarətdir.

Müsəlmanlar kəza gözlərdi ki, ümumi imtahan nəticəsində gələcək səadətli günlər onların da üzünü güldürsün. Onlar da arzu edərdi ki, milli ümidlərinə yetişmək üçün qarşılarında bir dürlü mane görməsinlər. Fəqət heyhat ki, şeyxülislamıq əsasına təəllüq edən yuxarıdakı əsaslı məsələnin məlum şəkildə həlli başqa bir təmayilin mövsif bir əlamətidir.

Buradan yalnız bir nəticə çıxarmaq qalıbdır ki, o da amali-milliyəmizin hədəfə aldığı biganəlik daşa toxunmuş olduğudur.

Əlbəttə, bununla ümidimizi kəsir edib də tamamilə məyus olmayalım. Biləlim ki, hər bir ana kibi Rusiya da ancaq ağlayan cocuqlarına sud verir.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 13 fevral 1915, №864

Ələlən – açıq

Mühəll – həll edilmiş

Məhfil – məclis, heyət

Ehqaq – aşkar etmə

Kəza – həmçinin

Təəllüq – mənsub olma, asılı olma

Beyn – iclas, vaxt

Tanrıquliyevin bənefisi

Cümə gecəsi operaçılarımızdan müqtədir aktyorumuz Məhəmməd Hənəfi Tanrıquliyevin bənefisinə olaraq Üzeyir bəy Hacıbəyovun "Şah Abbas və Xurşidbanu" operası mövqei-tamaşaya qoyulmuşdu.

Bu gecə "Səfa" cəmiyyəti tərəfindən fransız elektro bioqrafında müsəlman hərbezədlərin mənfəətinə bir tamaşa vaqə olub da əldə bilət satıldığı və Mayılov teatrosunda digər bir dəstə tərəfindən "Molla Cəbi" operettası oynandığı halda Tanrıquliyevin bənefisinə oynanan operanın oynandığı Tağıyev teatrosu da dolu idi.

Oyun ümumən bəd keçmədisə də, bu gecəki musiqinin idarəsi tam bir təsir bağışlamıyordu. Müslim bəy xəstələndiyindən müəllif cənabları özləri idarə ediyordular.

Bənefis sahibi Tanrıquliyev bu gecə özü-özünə təfəvvüq etmişdi. Sair aktyorlar da yoldaşlarının bənefisinə ehtiram edəcək bir əlaqə göstəriyorlardı. Bilxassə, Sarabski ilə Ağdamski vəzifələrini hüsnə ifa ediyordular.

Tanrıquliyev Məstəvər rolunda səhnəyə çıxarkən üzərinə təbriki mütəzəmmın kağız paralar saçıldığı kibi, pərdə nahayəsində xoristlər, müəllimlər müəllif və sairləri tərəfindən bənefis sahibinə təhfələr təqdim edildi.

M.Ə.
"İqbal", 15 fevral 1915, №865

Təfəvvüq – üstünlük, yüksəklik
Mütəzəm – içərisində

Bayramın yaxınlaşması münasibətilə

Mart gəlir. Təbiət qışdan çıxır. Sovuqların sövləti qırılır. Havaya bir etidal, ruhlara bir təzəlik arız oluyur. Şərqin sairəna ruhunu oxşayan gözəl günlər, bütün heyvanat ilə nəbatətə can verən havalarla ruhabəxş bəstələr və nurlar gəlir. İslam Şərqinin, bilxüsusə Zaqafqasiya müsəlmanlarının əziz bayramı novruz yaxınlaşıyor.

Novruz adından da bəlli: yeni gün.

Fəqət bu martın doqquzu bizim üçün həqiqətən də bir yeni gün təşkil edəcəkmiz?

Dəhşətli müharibənin qanlı vəqələri. Milli mübarizələrin cansuz faciələri təbiətin ən gözəl bir gününü bayram saxlayan bizim ələmə də az bəla və az müsibət gətirmədi.

Zavallı dindaşlarımızın, bələli millətdeşlərimizin Kars və Ərdahan dağlarında çəkdikləri gədr və zülmələri, gördükləri fəlakət və səfəlləri mümkün olsaydı da, bütün təfsilatı ilə təsvir edə bilsəydik, o zaman qarələrimiz bayrama degil, haman matəmə hazırlanarlardı.

Fəqət yalnız matəmə hazırlanmaqdan nə çıxar?

Təfsilən olmasa da müxtəsərən bizə yetişən xəbərlərdən anlıyoruz ki, Osmanlı sərhəddində olub da hər b meydanı təşkil edən yerlərin müsəlmanları olmasın bəlayə düşər olmuşlardır: kişilər doğranmış, arvadlar qaçırılmış, uşaqlar dağlara, meşələrə pərakəndə olmuş, vilayət bir xarabazara dönmüşdür.

Düçari-ğədr olan mahallardan ətrafa qaçan zavallılar öylə səfil bir haldadırlar ki, soyuqlara qarşı müdafiə üçün degil, həyəllərini saxlamaq üçün belə arvadların bir qarqadları da yox...

Qaçqınlar ac, çıplaq və möhtacdırlar. Ehtiyac həddindən artıqdır. Bu ehtiyacları rəf edə bilmək üçün əvvəla mənəvi həmyiyyət, sonra da maddi müavinət lazımdır.

Bu vəqtə qədər cəmiyyəti-xeyriyyə vasitəsilə toplanan ianələrin yekunu 25 min radəsində bir şeydir. Sarıqamışdan kərbəlayi Ağabala Quliyev ilə doktor Məhəmməd Rza Ağavəkilov cənablarının teleqrafı ilə istədiklərini göndərmək üçün ilk sifariş olaraq haman 11 min manat sərf etmək lazım gəlir. Demək ki, bir daha böylə sifariş olursa ki, mütləq olacaqdır, çünki sair yerlərin ehtiyacı Sarıqamışdakindən yüz dəfə artıqdır – işte 25 min manat qurtardı. Buradakı ehtiyacı rəf edə bilmək üçün minlər degil, yüz minlərə ehtiyac vardır.

Xəلقىmizə əminiz ki, bu ehtiyacın rəfi üçün əldən gələni əsirgəməz. Görüyoruz ki, Rusiya müsəlman ələminin hər tərəfində Zaqafqasiyadakı fəlakət xəbərləri bir təsir oyatmış, bu təsirdən istifadə edə bilmək və ondan zavallı hər bəzədlər üçün də bir fəidə çıxarmaq lazımdır.

İştə, qabağı bayram gəlir.

Yəqinən ki, imdidən belə bir çoxları bayram tədərükündədirlər. Fəqət bir kərə düşünsün insanlığı, müsəlmanlığını və türklüğünü hiss edib də qardeşliq və millətdeşliq vəzifəsi ilə ruhlanan bir insan eyləyə bilərmi ki, böylə qanlı ildə millətdeşinin, vətəndəşinin, dindəş və qardeşinin başına min bəla gələn böylə bir zamanda hüzzuri-qəlb ilə bayram saxlaya bilsin.

Bayram millətləri ayrı-ayrı fərd olmaqdan çıxarib bir tənə-vahid kibi hiss etdirən vasitələrdən biridir. Bayram olunca diri olan millət bir adam kibi mübini-hissiyatə malik olmalıdır. Novruz bayramı da böylə bayramlardan biridir. Bu günü məhdud bir dairəyə alarsaq, bütün Zaqafqasiya özünü bir adam kibi hiss edib hamısı sevinər, şənələr, təbiətə qarşı gülümsünər. Fəqət Zaqafqasiya hər ilki kibi bu bayramda da sevinə biləcəkmiz?

Heyhat, nasıl sevinə biləriz ki, bugünkü gündə minlərcə müsəlmanın çöllərdə səfil və sərgərdan olaraq dolandıqlarını xəbər alıyoz.

Nəzərvər uşaqlarını başına toplayıb bayram süfrəsi ətrafında şadman oturan bir ailə, əcəba, igirmi saatlik bir fəsilədə düçari-ğədr olan ailələri unuda biləcəkmiz? Əcəba, bayram ləzzətlərinə uyub da fəlakətləri görmək istəməyənlərin nəzarində keçən sənə bayram xoңçası başında və öz xanımında otub övladları ilə bərabər zövq duyan bir zavallı arvadım imdik halda yetim qalmış balalarını "ana, acıq" - deyə zarıllayan yavrularına qarşı xəcil və şərmənd qalıb da daldalanmağa bir yer, istilənəmə bir paltar, yeməyə yavan çörək tapmadığını təsəvvürlərindən qova biləcəklərmi?

Müsəlman imanı və türk qanı olan bir şəxs övladına bayram libası geydirdikdə bu günü yüngülləşdirmək üçün götürə bilmədiyi yavrularını qarlar içində buraxıb da son bir buseyi-vidayla Allaha tapşırın fəlakətədə qaçqınları düşünməzmi?

Xayı, böylə bir çox kabuslar və qan qarartan xəyallarla pərişan olacaq bir bayramdan imtina edəlim. Qoy bu ilki bayramımız tənənəsiz və şövkətsiz keçsin. Qoy bu ilki bayram zahiri alayışlardan, bəzəklərdən mübərta olsun.

Bəli, qoy bu ilki bayramımız mənəvi və həqiqi bər-bəzəklə zinetlənsin, zavallı qardeşlərə müavinət zinetlə!

Demək istiyoruz ki, ay müsəlmanlar, bu ilki bayrama sərf edəcəyinizi müsəlman hərbdədləri üçün veriniz: veriniz də biliniz ki, şəkərləmələr, noğullar və şirnilərə verəcəyiniz bu pullar quru çörək degil, arpa qorğasını belə tapmayan aqları doyuracaq.

Şair bir ürəgin ələ götürülməsini min həçdən əfsəl görmüşdür.

Şübhəsiz ki, fəlakətə uğramış bir zavallı qaçqını geyindirib doyurmaq min bayram xönçəsindən əfzadır.

Yaxınlarının dərdini aldırımyıb də öz keyflərindən qalmyıyan insanlar bilməlidirlər ki, onların keyfi də tez pozula bilər.

Dindaşlarının ağlar gözlərinə yazıqlanmayan ağalar Faiq əfəndi dediyi kimi, öz gözlərinin güvvətli olduqlarına heç inanmasınlar.

Şadlıq və bayram günlərində fəlakət və səfalətə uğrayanlarını unudan bir millət əmin olsun ki, həqiqi bir bayram üzü görməkdən məhrum olub qalar.

İştə, milli bir bayram gözlüyor və həqiqi bir novruz amalımızdan isə bu ilki novruza sərf edəcəyimizi Kars və Ərdəhan hərbdədlərinə verəlim!

Həqiqi bir müsəlman, rəhmdil bir insan üçün bu ən mütəntən bayramın verəcəgi zövqdən min dəfə artıq bir zövqi-ruhani bəxş edir.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 19 fevral 1915, №869

Sövlət – şiddət

Etidal – mülayimlik

Cansuz – qəlbi yandıran

Ğədr – zülm

Nazpərvər – nazla bəslənən

Cəmiyyəti-xeyriyyə rəisinin izhari münasibətilə

Keçən nüsxələrimizdən birində cəmiyyəti-xeyriyyə rəisi Mirzə Əsədullayev cənablarının bir izhari dərc edilmişdi. Bu izhar adətən cəmiyyəti-xeyriyyə rəisi tərəfindən bir bəyənəmə idi.

Əsədullayev cənabları vəqə olan izharlarına müsəlman məarifməndlərini dəvət ediyorlar ki, cəmiyyətdə üzv olsunlar. Bu dəvət yalnız cəmiyyətin işıqlı üzvlərini artırmaq marağı ilə vəqə olmuyor. Mirzə cənabları bununla gərək kəndiləri və gərək həmsinifləri olan təbəqə həqqində vəqə olan tənqidlərə qarşı çıxmaq üzrə məarifməndlərə xitabən mühüm bir ixtarda bulunuyorlar.

Cəmiyyətlərimiz arasında cəmiyyəti-xeyriyyənin nə qədər mühüm bir müəssisəyi-milliyə olduğu məlumumuzdur. Bu mühüm müəssisə bu vəqətdə qədər əhəmiyyəti ilə münasib bir iş görə bilməmişdir. Bu xüsusda milli mətbuat vasitəsilə vəqə olan tənqidləri təfsilən burada yazacaq degiliz. Bunu hər kəs bilməkdə və yadında saxlamaqdadır. Çünki on sənəlik ömründə "arayıb da 20 fəqir bulamadığı" cəmiyyəti-xeyriyyəni olduqca məşum bir halə qoymuşdur.

Fəqət əsl məsələ bu işsizlikdə, bu ruhsuzluqda, bu əcib və qeyrilikdə degil: bu halları tovlid edən cəhətdədir.

Bu cəhət nədən ibarətdir? İştə, əsl cəməətin, bilxəssə məarifməndlərdən bir qisminin etirazına mucib olan şey də budur.

Cəmiyyəti-xeyriyyə üzərində hakim bir ruh varmış. Bu ruh müəyyən şəxslərdən başqa digərlərinin işinə müvafiqət göstərməz. Məhdud bir təqim şəxsləri ancaq iş başında gərmək istər. Bu ruhun hakimiyyəti və bu halın istiqrarı ürəfanı cəməət işindən ümumən və cəmiyyəti-xeyriyyədən xüsusən qaçırmıyormuş.

Bir baxışda iş böylədir. Bu nöqtəyi-nəzərdən etiraz edənlər həqli çıxa bilərlər. Həqli olduqlarını isbat üçün bir çox dəlil və bəhanələr də iqamə edə bilərlər. Fəqət məsələyə bir az da əsaslı və ciddi baxılırsa, o halda möhtərizlərin özlərində az günah olmadığı meydana çıxar. Bu günahın mühəqqəq olduğuna etimadlıdır ki, cəmiyyəti-xeyriyyə rəisi kəmalı-cəsaratlə məarifməndlərin bir qismi tərəfindən vəqə olan tənqidləri üzlərinə vuruyor və məsələni deyir ki:

- Ağalar, doğru diyorsunuz isə, işlə cəmiyyəti-xeyriyyənin intixabları yaxınlaşmaqdadır. İltifat edib də üzv yazılız. Gəliniz nə istərsəniz ediniz.

Bu sözün mənası mühüm bir şey degildir. Cəməət və cəmiyyət işlərinin ən bəsit əsasına istinad edilmiş bir sözdür. Bir kərə tədqiq olunsun. Cəmiyyəti-xeyriyyə üzvlüyünə mənsub neçə əhli-məarif var? Və yainki, digər cəmiyyətlərimizdə "oxumuşlarımızdan" nə qədəri görünməkdədir?

Bu suallara cavab alınrsa, mütləq bizim məarifməndləri həqli çıxaracaq bir nəticəyə varlamaz.

Madam ki, böylədir, o halda cəmiyyət ərbabini tənqiddən əvvəl Bakı müsəlman məarifməndləri özlərini tənqid etməli, haman "təzkiyə-nəfsə" başlamalıdır. Bu təzkiyə-nəfs isə cəməət işinə qarışmadan ibarətdir. Cəməətdən uzaqda oturub da cəmiyyətləri tənqid etmək müvafiq bir üsul olamaz. Cəməətə və cəmiyyətlərə gəlib əgər tənqiddə ehtiyac varsa, orada yalnız sözlə degil, işlə də yol göstərməli, şayanitəqlid hərəkətlərlə gözəl bir nümunə təşkil etməlidir.

Cəmiyyəti-xeyriyyə rəisi işlə məarifməndlərimizi böylə bir işə dəvət ediyor. Bu dövətdə hüsni-niyyət olmadığını iddia etmək həqqinə malik degiliz. Bu dövətdə hüsni-niyyət olduğuna şübhə edənlər olsa belə, yalnız bir şübhə ilə işdən sovməq həqqinə malik degillərdir. Bunu fələn isbat edib göstərməlidirlər ki, onlardan asılı olan nə varsa edildi. Fəqət onlara aid olmayan başqa alətlərə görə "su yenə körpüdən o yanda qaldı". Bu vaxtə qədər cəmiyyətləri "yədi-inhisara" alanlar şübhəsiz ki, hər bir səbəbdən əvvəl bu işlərinə bücudə gətirdikdə şəxslərinə aid bəzi mülahizələrlə dayanmışlardır. Əlbəttə, cəməət və cəmiyyət işlərinə bu kibi çürük əsaslara söykənmək xətanın ən böyüküdür. Böylə böyük bir xətanı təshih etmək istəyənlər şübhəsiz ki, hər şeydən əvvəl özlərini bu xətanı təkrar etmək bəlasından qurtarmalıdır.

Vaqe olan dövəti səmimi tələqqi edərək qəbul etmək və səmimi bir surətdə cəmiyyət üzvlüyünə yazılmaq, bizim nəzərimizcə hər bir həqiqi məarifməndin borcudur. Cəməətə və cəməətin işlərinə xidmət arzusu ehtiyacını hiss edən və bu ehtiyacın rəfi üçün bir cəməət işi axtaran məarifmənd üçün bundan münasib bir məqam olamaz. Üzv yazılmalı, məclisə gəlməli, vicdanın, qəlbin, əqlin təcrübə və elmin göstərdiyi üsulları tətbiqə say etməlidir.

Yalnız bu surətlədir ki, bizim işlərimiz düzələr və yalnız bu yol ilədir ki, cəmiyyətlərimizdə görülən qeyri-təbii hallar bərtərəf olub da milli işlərimiz yoluna girər. Yoxsa kənarəgirlik və guşənişlik edərək klublarda ruzigar keçirməklə milli işlərimiz ürfənin dilədiyə kibi

düzəlməz və düzəlmədiginə kimsənin etiraz eləməyə də mənəvi bir həqqi olamaz.

Cəmiyyəti-xeyriyyə rəisinin ixtarı da bizcə bu yolda bir itmam həcətdir. Bu ixtara qarşı ürfəfamızda müqabil bir itmam həcətində bulunmaq məcburiyyəti-mənəviyyəyindədir.

Mühüm bir zamanda yaşayırız. Bu zamanın əhəmiyyətini ürfə hər kəsdən əvvəl dərk etmək məcburiyyətindədir. Həç olmasa bu idrakın sovqilə olsun diksinməli və vicdanlarımızı hərəkətə gətirməlidir.

Ehtimal ki, zamanın iqtiza elədiyə mühüm işlə üçün cəmiyyəti-xeyriyyə kibi səlahiyyətləri məhdud cəmiyyətlərin kafi gəlmədigini səyliyənlər bulunur. Böylələri ilə əsasən iştirak etməklə bərabər əlifba cavan bir cəməət üçün səlahiyyəti məhdud cəmiyyətlərin belə birə böyük məktəbi-ictima olduğunu qeyd etməklə xitami-məqal edərəm.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 23 fevral 1915, №872

Məşum – uğursuz

Möhtəriz – özünü qoruyan

Mühəqqəq – doğru

Təskini-nəfs – ehtirasını yatırtma

İtımam – tamamlama

Məqal – söyləmə, mövzu

Xitəm – sona yetirmə

Müslim bəyin benefisi

Sabah Azərbaycan türk operasının müqtədir dirijoru Müslim bəyin benefisidir.

Sarabski – Məcnun və Kərəm rollarında, Tanrıquliyev – Müstəvə və Keşiş rollarında, Ağdamski – Leyli və Əsli rollarında nə qədər nəzirsiz və misilsiz aktyorlarımızasalar, Müslim bəy cənabları da, onlardan daha artıq deyilsə də, onlar qədər əvəzsiz bir dirijordur.

Yuxarıda zikri keçən üç aktyordan birini türk operasından ayırsanız – mütləq naqis bir səhneyi-tamaşa qarşısında bulunacaqsınız, öylə də Müslim bəy dirijor olmadımı, opera musiqisində tam bir ahəngsizlik görəcəksiniz.

Söylədiklərimizi türk operalarını mütləq təqib edənlər ehtimal bizzat görmüşlərdir.

Müslim bəyin nə qədər mahir və müqtədir bir sənətkar olduğuna musiqarları idarə edərkən göstərdiyi məcz və niyəti şahid ola bilər. Müslim bəy dirijor yerinə çıxdığı zaman adətən sənətinin mühyi olub gediyo. İdarə etdiyi işə yalnız əql və şüuru degil, bütün batini və zahiri havası ilə iştirak ediyor. Opera musiqisini hüsn-i idarə etmək üçün Müslim bəy yalnız əlindəki "çöp təəllim"-i degil, bütün ruh və qəlbini haman işə sərf ediyor. Malik olduğu yuca boyu, pək çuşə gedən canlı və ruhlu hərəkatı Müslim bəyi sadə dirijorluqdan çıxarıb nəfis bir aktyor halına saliyor. Xülasə Tanrıquliyev necə bir avropalı aktyor təsirini veriyorsa, Müslim bəy də haman dərəcədə avropalı bir dirijor kibi görünüyor.

Nəfasətpərvəran nəzərində bu az bir iqtidar degildir. Böylə bir iqtidar və məharəti təqdir edib də onun sahibini təşviq etmək hər kəsin, bilxəssə musiqinin nə kibi bir vasiləyi-təməddün olduğunu dərk edənərbabi-elm və hikmətin borcudur.

İştə, sabah Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrında bu qiymətli və müqtədir musiqarımızın benefisidir. Binaənileyh qədrşünəşliq göstərmək üçün gözəl bir vasilədir. Buyursunlar, sənətkarın xatirini oxşamaqla öz nəfasətpərvərliklərini göstərsinlər.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 5 mart 1915, №881

Mühyi – canlandırın

Məcz – cəzb

Nəfasət – nəfislik, incəlik

Vəliəhdin Təbrizə gəlməsi münasibətilə

Qəzetələr İran vəliəhdi-səltənətinin Təbrizə getmək üzrə bulunduğunu xəbər verdilər. Varid olan xəbərlər şahzadənin İran ricalı ilə isveçli zabitan, jandarma, sərbaz və kazak alayları məyyəti ilə Qəzvinə keçdiyini bildiriyorlar.

İran hökumət siyasətində vəliəhdi-səltənətin Təbrizdə oturməsi ənənələrə müstənd mühüm bir üsuldur.

Məhəmmədəli Mirzənin təxtə cülusi anından etibarən bu ənənə pozulmuş, bu günə qədər daha düzəlməmişdir. 1906-cı ildən bəri vəliəhd nişinliyindən məhrum olan Təbriz 9 ildən sonra öz hüququna çatmaq üzrə kibi görünməkdədir.

Bu doqquz ilin müddətində Təbrizin vəliəhdsiz qalmasına qismən dəxildə olan itxillallar, qismən də Təbrizin əcnəbi qoşunlarına məskən olduğu səbəb olmuşdur.

Son zamanlar vəqə olan bir çox siyasi təşəbbüslərə qarşı İran hökuməti vəliəhd-səltənəti Təbrizə göndərməkdən boyun qaçırır kibi bir tövr göstəriyordu. Gərək əhalinin və gərək sair məhafilin arzu və tələbinə qarşı Tehran hökuməti ibrai-ümurinə az çox bələd olan birisinin rəvayətə görə vəliəhd-səltənəti Təbrizə göndərməkdən əmma ediyor və daha doğrusu bu mətləbin ifası üçün Təbrizin əcnəbi qoşunlarından boşalmasını lazım görüyordu. Türklər müvəqqəfətən Təbrizə girib də özlərini oraların sahibi-nüfuz ədd etdikləri dəmlərdə Tehran hökumətinə rəsmən bildirdilər ki, vəliəhd-səltənət Təbrizə gələrsə, türk əsakiri haman şəhri təxliyə etməyə mühəyyadır. Bu niyyəte bir təmin alınca dəxi İran hökuməti vəliəhdin Təbrizə göndərilməsinə hazırlandı. Bu əsnada idi ki, türklər Təbrizdən çəkmək məcburiyyə-tində olub şəhər təkrar rus qoşununun əlinə keçdi. İş böylə bir şəkil alınca vəliəhdin ezamı-təxirə uğradıldı kibi göründü.

Bir çox təxir və təviqdən və bu münasibətlə vəqə olan bir çox təfsirat və nəşriyyatdan sonra vəliəhdin "şahgəldisindən" də uzun çəkən səfəri iştə bir əmri-vəqə halına gəlmək üzrədir.

Vəliəhdin Təbrizə tərəf əzimatı ilə qəzetələrdə görünən bir teleqraf arasında – əgər bu teleqraf doğru isə – bir münasibət mövcud olduğuna ehtimal vermək mümkündür. Bu teleqrafda degiliyordu ki, İran hökuməti yenidən Rusiya hökumətinə müraciətlə Azərbaycanın rus qoşunundan boşaldılmasını xahiş ələmişdir.

Böylə bir təşəbbüs həqiqətən də vəqesə, o halda İran hökumətinin müharibənin ibtidasından bəri elan etmiş olduğu bitərəfliik məsləkində özünəməxsus bir tərz-i-rəvişlə hamən davam etdiyini göstərir. Çünki, Tehran siyasiləri "N.V."-nin təsdiqlərinə rəğmən elan etdikləri bitərəfliik məsləkini öz iddialarınca hamən sədaqətlə güdməkdə və bunu təmin üçün Azərbaycanın gərəək türklərdən və gərəək ruslardan boşaldılmasını arzu etməkdədirlər. Bittəbii lazım gələn qüvvəyə malik olmadığından məzkur hökumətin bu xüsusda vəqə olan ən səmimi arzuları hamən arzudan ibarət olub qalıyor. Bununla belə İran hökuməti hər münasibət gəldikcə bitərəflii nə şəkildə anladığını hər daim iki tərəfə də hiss etdirərək gəlmişdir. İran hökumətinə yeganə bir arzu vardır ki, o da zavallı Azərbaycanı səhneyi-hərb təşkil etdirməməkdir. Bunun üçün də əlindən yalnız bir xahiş və tələb gəliyor. Onu da əsirgəmiyor.

Bu sırada, yəni vəliəhdin Təbrizə göndərilməsi zamanında İran hökuməti, əlbəttə, hər bir zamandan daha ciddi bir xahişlə istər ki, Azərbaycanda iki düşmənlik edən qüvvələrin heç birisindən olmasın.

Vəliəhdi-səltənətin Azərbaycanda olmadığı müddətdə bu əyalətin xudşar illəri- Azərbaycanı mərkəzi İran hökumətindən ayrılmış bir ölkə kibi tələqqi ediyorlardı. Çünki daima mərkəzi hökumətdə vəliəhdi-səltənəti görməgə ögrəmiş olan bu mübtədi düşüncəli qafalar bir gün mücahidin birisini, o bir gün özündən çıxan bir xanı, üçüncü gün də bir başqasını görüncə İran hökuməti ilə öz aralarındakı rabitənin pozulduğuna, binaənileyh keyfləri istədiyini icrayə həqli olduqlarına gətiriyorlar.

İştə, böylə pozulmuş bir rabitəni təkrar bərqərar etmək və Azərbaycan xəlqi (bilxassə bədəvi bir hal keçirən oba və el xəlqi) nəzarində burasının hala müstəqil İran hökumətinin ayrılmayan bir qitəsi olduğu fikrini qalxızmaq qəsdilə Tehran vəliəhdi Təbrizə göndəriyor və İranilərin mütaliələrinə baxılırsa, ümid də ediyor ki, İran bitərəfliyinə ehtiram etmək vədini vermiş olan müharibə dövlətlər dəxi iranlıların məşru olan bu arzularına mane olmaslar.

Müsahibədə bulunduğumuz iranilərin bu xüsusda bəslədikləri ümidlərinə Türkiyədə nə surətlə əlaqə olunacağı ilə işimiz yox. Rusiyaya gəlincə keçənlərdə xariciyyə nəzarəsində İran bitərəflii haqqında qəzetəçilərə verilmiş elani-bəyanat göstəriyor ki, iranlı müsahiblərimiz öz ümidlərində çox da əsassız degildirlər.

Məlum olduğum üzrə vəliəhdi-səltənət olan zat daha kiçik yaşdadır. Binaənileyh bütün məsələlərin tətbiqi özündən artıq məiyyətinə göndərilən məmurlardan asılıdır.

Pişkar olaraq vəliəhdlə bərabər gedən zat Nizamülmülk cənablarıdır. Peşkar demək həqiqətən əsil hakim deməkdir. Bilxassə ki, vəliəhd özü dəxi kiçik yaşda olduğundan bizzat idareyi-siyasət edəcək bir halda degildir. Nizamülmülk İranın vətənpərəst ricalından ədd olunub bir çox İran ricali kibi o qədər xaricpərəstliklə məşhur degildir. Qədim İran hökuməti adamlarından olub Azərbaycanda bununla neçə dəfədir ki, pişkarlığa təyin olunuyor.

Pişkarla bərabər əcnəbi işlərinə baxmaq üzrə Şərifüldövlə cənabları təyin olunmuşlardır. Şərifüldövlə bəkilərin tanıdığı Mirzə Əli Məhəmmədخان cənablarıdır ki, vaxtilə Bakı konsulu olub "İttihad" mədrəsəsinin banisi və mütəşəbbüsü ədd olunmaqdadır.

Bunlardan əlavə və ən mühümü odur ki, vəliəhdin məiyyətinə işvəcat zabitləri də gədiyorlar. Bunların məqsədi həm əyalətdə jandarma təşkilatı vücuda gətirmək, həm də Təbriz polisini tənzim etməkdir.

Bu gün İran hökumətinin yeni tənzimatını təcəssüm etdirən bir qüvvə varsa, o da jandarma təşkilatıdır. Hər nə qədər bu jandarma təşkilatından "N.V." kibi qəzetələr bir çox şikayətlər ediyor və onların apardıqları siyasətdən dad və fəryad çıxarıyorlarsa, bu təşkilatın iranlılarca böyük bir nüfuzu vardır. Jandarmanın ayağı dəgən İran nəqətləri hamən üzərində ədalət və əsaiş təmin edən bir hökumət mövcud olduğunu hiss ediyorlar. Bu vəqətdəki bu kibi tənzimati hər hansı bir İran əyalətindən daha övz və daha ciddiyyətə tələb edən Azərbaycanda əyaləti məlum səbəblərə görə iranilərin öz təbirlərinə "bu jandarma nemətindən" məhrum idi.

İştə, arzu edəlim ki, əski karəşna və müdəbbir bir hökumət kişisinin durbunluğu ilə bitərəf bir dövlətə mənsub olan avropalı zabitlərin hüsni-təşəbbüs və qeyrətləri sayəsində Azərbaycan bitərəf bir dövlətin bitərəf bir əyalətini təşkil edə biləcək bir halə gələ bilsin də, özünü hər dürlü narəva hallardan çıxararaq əvvəlki heysiyyət və etibarını qaytara bilsin.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 6 mart 1915, №882

Rical – kişilər

Vəzaif – vəzifələr

İbra – bəraət

Mühəyyə – hazırlanmış

Mübdə – icad edən, yaradıcı

Məiyyət – yanında

Novruz

Bu ilki Novruz başqa bir şərait içində daxil oluyor. Öylə bir şərait ki, kəndisinə "qara bayram" deditdiriyor.

"Qara bayram" - çünki, bəşəriyyət böyük bir fəlakətə məruzdur. - Çünki vətənimiz ağır günlər keçiriyor. - Çünki qardaş və dindaşlarımız olmanın səfalət və fəlakətlərə düşər oluyurlar.

"Qara bayram" - çünki yaxınlarımızın sovuqdan, qardan, acıdan və xəstəlikdən çəkdiqləri məşəqqət və fələgin kəndilərinə nəsib etdiyi qanlı və bəlalı qismət nəticəsində Kars və Ərdahan dağlarından inikas edən nalə və istimdadları qardaşlıq və insanlıq hissində, mərhəmət və şəfqət ürəginə malik olan hər birimizi hər ilki qəlb hüzu və vicdan rahatlığı ilə xonça qurub şadlıq etməkdən istər-istəməz saxlamaqdadır.

"Qara bayram" - çünki övlad sahibləri istəklə balalarını həfti-sin ilə bəzənmiş bayram süfrəsi ətrafına yığıb da samlar yandırarkən yuxarılar ilə çəkilən şöleyi-şəmi görünəcə həssas qəlblərimiz, dün varlı ikən bu gün dilənçi halına gəlmiş zavallı ataların, bəlalı anaların ac övladlarına qarşı çəkdiqləri soyuq, fəqət yandırıcı ahlamların unuda bilməzlər.

Əfv qıl, ey qare, bilaixtiyar qələm başqa bir yanə çəkdi, mövzudan kənar düşüb səni rıqqətə gətirdim.

Bu bayramın günündə rıqqətə gəlib də ağılyacaq olursaq, sanki bundan nə çıxar?

Ağlamaq bir vasitəyi-nicat olsaydı - dünyanın ən nicat tapmış milləti biz olmalıydıq. Çünki biz yeganə bir millətiz ki, ağlamaqla ağılatmaq da bizdə bir sənət halına belə gəlmişdir.

Fəqət bən heç tərəfdar degiləm ki, rıqqət ağlamaqla nəticələnib də qalsın. Rıqqətə gəlməli, fəqət ağlayıb da boşalmaqdasa, rıqqəti mucib olan bu şəraitin azalmasına çalışmalı.

Şübhəsiz ki, bənimplə sən bir gün istərsək dünyaya, vətənimizə və millətimizə gələn müsibətləri tamamilə rəf etmək imkanında degiliz. Fəqət heç olmazsa bir neçəmiş bir araya gəlib də bir yetimin göz yaşlarını qurudar, bir dul arvadı yetimlərini bəsləmək imkanını verə bilərik.

İştə, bayram gününün rıqqəti bizi böylə bir həmiyyətə sövq etməli, bu günlərə məxsus olan bihudə məsarifi zavallıların dərd və qəmlərini azaltmaq üçün verməlidir.

İştə, cəmiyyəti-xeyriyyə binasında bu günə məxsus bir görüş məclisi quruluyor, burada hərbdadələr üçün pul yığılacaq bayram münasibətilə bihudə sərf edəcəginizi buraya verə bilərsiniz.

Özünü və uşaqlarını üçün tazə paltarlar, bayram xətləri almışsınız, əgəninizdə əski paltarları əginbaşsız qalan fəqirlərə bağışlaya bilərsiniz.

Cəmiyyəti-xeyriyyə naminə Kars və Sarıqamış tərəflərinə gedən nümayəndələrin dediginə və başqa kəslərin də nəql etdiginə görə zavallı qaçqınlar sözlün bütün mənası ilə çırpılpaqdırlar. Altlarında bir həsiləri də yoxdur.

Novruzdur. Tazə il gəliyor- köhnə sözü təkrar edəcəgiz:

- Tazə iliniz mübarək!

Tazə iliniz mübarək. Bu bir arzui-ümididir ki, hər il təkrar olunuyor. Bu təkrar göstərir ki, bəşəriyyət nə kibi bir hal və gün keçirsə də, yenə ondan razı qalmıyor və gələcək ilin mübarək olacağı, onun üçün bir amal təşkil ediyor. Heç bir tərəfdə, heç bir millətdə görməzsiz ki, tazə il münasibətilə yek digərələrini təbrik edərkən köhnə ilin mislini arzu etsinlər. Daima yeni arzular, yeni ümidlərə yeni il istiqbal edilməkdədir.

Bu isə bəşəriyyətin tərəqqisinə baidir. İnsandakı naməmnunluq hissi onu irəliləməyə, tərəqqi etməyə vadar ediyor. Hər hankı millət ki, hayatından naməmnundur, o millət daima hərəkətdə, tərəqqidədir. Mütəvəkkil keçinib az, qonaət edənələr daima təməyi çox olanların təməsi olub gediyorlar.

Əlbəttə, təhlil olunursa, bizim də bir çox yeni arzularımız vardır ki, bu tazə ildə onların hüsulə gəlməsini dilərik. Fəqət əski sənələrdə etdigimiz arzuları bir kərə nəzərdən keçirmək olursaq, görərik ki, köhnə arzularımızı təkrardan və onları tələb etməkdən müvafiqət yoxdur.

Novruz bayramının bir duası vardır ki, o dua tazə il təmənniatının ən şamil bir ibarəsini təşkil edər:

"Ya məhvəl əl hövl və əla hüval

Hövl halinə ali əhsən əlhal!"

İştə, bu novruzdan istədigimiz də hər sənə təkrar edəcəgimiz əhsən-haldır.

"Əhsən-hal" təbiri bir az qeyri müəyyən mənalardan olub elastikdir, degilə bilər. Fəqət biz bunu sərih bir şəkildə qoya bilərik.

Bəncə daha yenilgini duya bilməmiş bir millət üçün "etiraf-nəqs"dən böyük bir hüsnihal olamaz. Özünü tanımaq bir fərdin bütülg və rüşdli-mostəlizm olduğu kimi bəşər millətinin də özünü tanıması onun mədəni bir rüşdibuluğa girməsinə dəlalət edə.

Bütün dünyanın, vətənimizin və nəhayət millətimizin keçirməkdə olduğu hazırki böhran, əlbəttə ki, müvəqqəti bir haldır. Bu hal bir gün gələcək də rəf olacaq. Fəqət o gündən etibarən bu böyük vəqəcin böyük təsirləri dəxi görünməyə başlayacaq.

Allah o günü bizə göstərəydi ki, dünya müharibəsinin hüsninətəciəsi olaraq mənsub olduğunuz milləti özünü tanımış görəydik.

Başımıza gələn fəlakət ürəklərimizdə böylə ali bir hiss təvliq edə bilərə, hamısı tələfi olunur və haman həqiqi bir novruza nail ola bilərik.

Bir millət üçün özünü tanımaqdan daha əhsən bir hal olamaz. "Əhsənihal" təbirini bu mənada anlıyaraq novruz övrədinə təkrar edəlīm:

Yə məhvəl əl həvl və əla hüval

Həvl halına ali əhsən əlhal.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 9 mart 1915, №884

İstidal – yalvarış

Sin – "bismillah" sözünün ixtisarı

Şətt – böyük çay

Rıqqət – yazığı gəlmə, rəhmi gəlmə

Mütəvəkkil – ümid edən, bel bağlayan

Müvafiqət – uyğunluq

Nəqs – nöqsan

Rüşd – doğru yol getmə

Mostəlizm – vacib

Bəsar – göz

Təvliq – doğum

Övrəd – əzbər

"Qardaş köməgi" nəşri münasibətilə

Milli fəlakət qarşısında milli mətbuatımızın ittihadını göstərən bir "Qardaş köməgi" qəzetəsi nəşr olundu.

Rusiya müsəlman və türk mətbuatında "Qardaş köməgi"nin nəşri bundan sonra bu qəbildən nəşr olunacaq qəzetələrin birincisini təşkil edəcəkdir. Hətta "Qardaş köməgi"nin birinciliyi yalnız Rusiya dairəsində qalmıyıb, ehtimal ki, bütün İslam ələminə dəxi şamil olur.

Qardaş köməginin mündəricatını burada tənqid və ya təqriz edəcək degiliz. Bu vəzifə hər halda bizə, yəni bu qəzetənin mühərrir və nəşirləri olan Bakı müsəlman qəzetəçilərinə aid degildir. Az vəqtdə – üç-dört günün ərzində sansorun ən qatı və diqqətli şəraitini nəzərə alaraq, bu qədərini bacara bildik.

Qəzetənin satışı da müvəffəqiyyətlə keçdi. Qafqasiya müsəlman mətbuatı üçün görülməyən bir "tiraj"la nəşr olundu. Nüsxəsi 10 qəpikdən olmaq üzrə on mindən fəzlə dağıdıldı.

Fəqət məsələnin əsl əhəmiyyəti nə qəzetənin şəraiti-mövcudə daxilində tərtib verilən mündəricəsində, nə də onun satışındadır.

Doğrudur ki, mündəricatı qəzetəçilərimizin iqtidari-təhriyyəsinə və satışı xəlqimizin hissiyyəti-milliyəsinə göstərmək üçün birər dəlil ola bilər. Fəqət bununla bərabər işin ən ümdə cəhəti bizə görə mətbuatın iki-üç günlüğe olsun öz xüsusiyyətlərini, bənləklərini unudub milli işdə birlik göstərmələrində və özlərinin bir amala, bir məqsədə xidmət etdiklərini nümayiş etdirmələrindədir.

Xəlqimizin bir qismi aid vəqtlərdə qəzetəçilərimiz arasında vəqə olan münəqişəti-qələmiyyə və müşəzəhati-fikriyyəni, nəşirlərimiz miyanında vəqə olan rəqabəti-ticaryyəni nəzərə alaraq mətbuat haqqında dün bir fikir bəsləməkdə idi. Bu fikri bilənlər hər nə qədər əksərən işlərin həqiqətinə yetişməkdən aciz əvamlar olsa da, işlərində qəzetəçilərin bəzan pək lüzumsuz və yersiz olaraq yekdigərlərinə qarşı vəqə olan təcavüz və tərzilərdən dilgir və narazı olanlar da yox degildir.

Oxuculardan bir qisminə anlatmaq müşkül olurdu ki, qəzetələrin adı vəqtlərdəki ixtilafına baxmıyınız. Mətbuatın ixtilafından zərər gəlməz. Bu gün müxtəlif gördüğünüz qəzetələr, yarım lüzum gəliyə, milli bir müsibət, milli bir məsələ qarşısında mütəhəhid və mütəttəfiq olurlar. Mətbuat tərəfdarlarının bu müdafiəsi ilə razı olmayanlar

vardısa əvvəlki gün "Qardaş köməgi" nəşr olunduğu zaman yaqınən ki, təslim olmuşlardır.

İştə, "Qardaş köməgi"nin ən böyük həmiyyəti bu nöqteyi-nəzərdəndir. Buna görə də "Qardaş köməgi"nin çıxdığı gün əməlpərvər cavanlarımız üçün müstəqil bir gün təşkil eləmiş idi. Qəzetə moizələri miyanında bir çox müəllimləri, mühərrirləri, aktyor və tüccarları da görəndiniz. Bunları namüsaid, soyuq və "xətər"li bir havada küçə-küçə dolaşib da biri iki şahıya qəzetə satdıran şey işdə bir tərəfdən zavallı hərzbədalərə hüsnü-mərhəmət, digər tərəfdən də "milli məsələlərdə ittihad" fikrini gözlərə göstərmək idi.

Əsası бүрүməmiş, xəstəliyi müalicənəpəzər bir halə gəlməmiş olan millətlər öylədirlər. Adı vəqtdə aralarında bir çox ixtilaf lar olur, müxtəlif məslək və firqələrə bölünürlər. O məslək və firqə ərbabi yekdigərleri arasında bəhsləşiyor, çənəboğaz oluyor, hətta döğüşüyorlar da... Fəqət bu ixtilaf heç də qorxunc degildir. Biləks ictimai – əməliyyəsincə mühəqqəqdır ki, millət tərəqqi etdikcə əfradi – millətin elm və səvadi artdıqca aralarındakı məslək ixtilaf ları da çoxalır. Məslək ixtilafının çoxluğu tərəqqi və təməddünün şahidi sayılır. Fəqət bu şərtlə ki, millətin ümuminə xaricdən bir bələ gəldigini duyunca bu ixtilaf lar unudulub da məzkur məsələdə bütün firqə və məslək ərbabi ittihad edə bilsinlər.

Avropanı бүрүmüş müharibə bütün dövletlərlə bərabər ayrıca bir dövlet təşkil etməyib də böyük bir dövletin kiçik bir cüzini təşkil edən millətlər üçün böylə ümumi məsələ və ümumi təhlükələr çıxardı. Bunun nəticəsində də dövletlər və millətlər arasında mövcud olub da ən barışmaz düşmən sayılan firqələrin bu gün müəssir bir lövhəyi-ittihad vücudə gətirdiklərinə tamaşa ediyoruz.

Baxınız Rusiya firqələrinin ittihadinə, baxınız qonşularımız ermənilərə, gürcülərə: sinif, firqə və məslək münaziati hələlik bir kənar da qalaraq hər kəs ümumqüvvətlə milliyətini qorumaqda və millətə gələ biləcək təhlükələrə qarşı müttəhid bir surətdə köks gərməkdədir.

Bizdə ixtilafdan çox şikayət edilər. Fəqət bən bizdə məttəəssüf ixtilaf olmadığına müttəəssüfəm (məqsəd hər bir qarəz və mərzədən mübərri və əqidə və məslək ixtilaf ıdır, şəxsi ixtilaf lar degil) "İxtilaf əmti rəhmə" kəlamının qəsd etdig i ixtilaf – yəni ictimad və fikir ixtilaf ı – bizdə necə ki, lazımdır daha kök salmamış. Demək ki, yuxarıda zikri keçən ələmi – ictimai nöqteyi – nəzərindən daha arzu olunur bir pilləyi – təməddinə ırməmişiz.

Böylə bir pillədə olmayan millətlər, bəzi əqidə və ictimad üzündən məslək və firqələrə ayrılmayan millətlər, bu böyük vəqəələr qarşısında lazımlı olduqca dəxi güclüklə anlaşıb birləşə bilirlər. Çox çətinliklə nə yapacaqlarını, haradan tutacaqlarını kəsdirə bilirlər.

"Qardaş köməgi" vasitəsilə vəqə olan mətbuat ittihad ı bu xüsusda bizə ümidlər veriyor. Bu əsər göstəriyor ki, hər nə qədər müntəzəm təşkilatı – fikriyyə və ictimaiyyəyə malik degilsək də, bir millət olaraq yaşamağın bədbəhəyatını dərk etməkdən dəxi aciz degiliz. Şan və şərəf həmkarlarımız... iki gün əvvəl vəqə olan təşəbbüsləri ilə göstərdilər ki, fəvqəladə mühüm və tarixi bir mövqədə vəqtin iqtizasını dərkdən aciz degildirlər.

Fəqət könül arzu edirdi ki, bu idrak müvəqqəti və ani bir nümayiş ilə qalmayıb, daimi olaraq millətimizə rəhnüməliq etsin.

Mətbuatın nə kibi bir qüvvə təşkil elədiginə ərbabi-mətbuata söyləyəcək degiliz.

Fəqət bunu buradaca qeyd etməliyiz ki, biz müsəlmanlar arasında artıq mətbuat başqa millətlər nəzərindəki əhəmiyyət və etinani qazanmaq üzrədir. Yetər ki, mətbuatı idarə edənler, saf bir niyyət və ali bir məqsədlə ruhlansınlar və böylə ruhlu bir surətdə oxucularına xitab etsinlər.

Bəzi müttəəkkirlərcə imdiki zaman artıq söz zamanı degildir. Fəqət səmimi olub da ürəkdən degilən ciddi söz heç bir zaman əhəmiyyətini itirməmiş və bundan sonra da itirməyəcəkdir. Hələ bu kibi həyəcənli zamanlarda böylə əqidəli bir sözün yapacağını ehtimal ki, heç bir qüvvəyi-zahirə də yapamaz!..

"Qardaş köməgi" vasitəsilə göstərdigimiz ittihad və səmimiyyət, bu ali xislet, qoy mətbuatda çalışınlarımız rəhbər olub da milli və ümumi məsələlərdə əbədi bir ittihadımıza mucib olsun.

M.Ə. Rəsulzadə

"İqbal", 13 mart 1915, №885

Namüsaid – köməksiz
Münaziət – söz davası, mübahisə
Mübərri – təmiz
Əfifə – saf, namuslu
Qəsd – istək, niyyət
Qüvvəyi-qahirə – cəbr edən qüvvə

Bayram təəssürlərindən

Bu ilki novruzun müsəlmanlar üçün başqa bir şəkildə gəldiyini "İqbal" bayram günü nəşr olunan nüsxəsində qeyd etmişdi.

İmdi artıq bu başqalığın nə kibi bir xüsusiyyət aldığını nəzərdən keçirmək lazımdır. Həssasiyyət və doğru təsəvvür edə bilmək nöqtəyindən bəyülə bir mütalinin vaxtı keçmiş sanılsa da, mütalie olunan dairənin genişliyinə nəzərən bunun sırası əsl imdi gəldiyi təsdiq olunur.

"İqbal"ın hərbdədə müsəlmanlar qismi diqqətlə oxunmuş, hər bir tərəfdə bu ilki Novruzun başqa bir rəng aldığı və bu rəngin nədən ibarət olduğu yəqinən görülmüşdür.

İştə, sizə bircə nümunə:

Gəncədə möhtərəm xanımlar toplanmış, şəhri məhləsincə bölmüş və hər səmtə adamlar təyin olunmuş ki, bayram günü gəzib şəhliklər əvəzinə hərbdədə müsəlmanlara təxsis olunan nəzirləri yığınsınlar.

Moskvadakı müsəlman tələbələri icazəli olmaq üzrə bir novruz məclisi qurub burada ciddi bəxşlər etmiş və aralarından könüllülər çıxaraq hərbdədələ mütəvənnətə gedəcək heyətə qoşulmaq üçün Qafqasiyaya gətməyi təhti-qərara almışlar.

Bibiheybdədə görüş məclisi qurularaq əmələ arasında pul toplanmış.

Balaxanıda təməddün məktəbində yenə o qəbildən bir məclis əmələ gəlmişdir.

Balaxanı həvəskarları novruz münasibətilə xüsusi bir teatro tamaşası düzəldərək hasilatını hərbdədələ vermışlər.

Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsi tərəfindən hər il qurulan görüş məclisinə bəyülə bir xüsusi rəng verilmişdir.

Tiflisdə ilk dəfə olaraq qurulan bayram görüş məclisi kəza müsəlman hərbdədələ məxsus olunmuş və Tiflis üçün görülməyən maddi və mənəvi bir müvəffəqiyyətlə keçmişdir.

Müsəlman mətbuatının ömründə ilk dəfə olaraq bir ittihad əmələ gələrək Bakı qəzetçiləri ümumi əməllərlə "Qardaş köməyi" qəzetasını nəşr etmiş və bu qəzetəni Qafqasiya müsəlman qəzetələrindən ötrü qeyri-təbii olan bir miqdarda satmışlardır.

Şamaxıda yenə bu xüsusa aid olmaq üzrə bir teatro tamaşası göstərilmiş, böyük bir müvəffəqiyyət hasil olmuşdur. Qazaxda da kəza!...

Və qeyra, və qeyrə...

Fəqət bütün bu təzahürat içində bir hadisə vardır ki, bir nöqtəyindən – Qafqasiya millətlərinin qonşuluq hüsnü-rəftarları nöqtəyindən – həqiqətən də vəqə olan xüsusiyyətlərin ən dəğərli, şahkaridir.

Bu öylə bir dəğərli vəqədir ki, onun mislini olsa-olsa, yalnız "Qardaş köməyi"nin nəşri təşkil edə bilər.

Bu ilki novruzun qəblərə ilqa elədiyi dəhşətəngiz təsəvvürlər miyanında çox böyük əhəmiyyət verdikimiz bu vəqə qorxu və həyəcanlar içərisində hasil olan ən parlaq bir ümid şölasidir.

Məqsədini gürcü qonşularımızın bu novruz münasibətilə Bakı müsəlman mətbuatına çəkdikləri təbrik teleqraflarıdır.

Baharın özü kibi saf və aydın olan gürcü qəlbini şəiranə ilhamı və səmimənə hissiyyəti ilə yazılan bu teleqraflarda "qardaş müsəlman milləti"na böyük bir qəlb ilə, nə ali bir hiss məvəddətlə təbrik olunuyor.

Nə də hüsnü-təsədüf: müsəlman mətbuatı milli bir fəlakət qarşısında, hərbdədə müsəlmanlara müavinət məqsədilə birləşmiş, müttəhid qüvvə ilə yeganə bir qəzetə nəşr etməkdə ikən Tiflis teli qardaşlıq və həqiqi qonşuluq müxəbiqələrini gətiriyor. Bu müxəbiqlər ayrı-ayrı idarələrə çəkildikləri halda, ümumi qəzetənin "Qardaş köməyi"nin ən gərkəmli bir yerinə dərc olunmaqla, oxucuların gözləri ilə bərabər ən qəlbli hissiyyətlərini da oxşayır.

Gürcü qonşularımız nə qədər istiqanlı dostlar olduqlarını yalnız bu teleqrafları ilə degil, Bakı görüş məclisində "Nicat" tərəfindən – yenə novruz münasibətilə tərtib verilən Şərq müsəmirəsində və bilxəssə Tiflis görüş məclisində göstərdikləri əlaqeyi-dostanələri ilə də göstərmişlərdir.

Gürcü qəzetələrinin şəiranə cümlələrlə ibraz elədikləri hissiyyəti eyniylə gürcü mütəbərəninin Tiflisdə "Yeni klub"da söylədikləri təbrik nitqlərində də oxuyuruq.

Qafqasiya millətlərinin hüsnü-münasibəti tarixində səbt olunacaq bu teleqrafların birisində degildir ki: "Baharın parlaq və ruhnəvaz bayramı ilə müsəlman cəməətini kəməli-hərərətlə təbrik və müsəlman ziyahlarının ölkəmizin cəmi millətlərinin rifah səadəti uğrunda ki əməl və arzularının tezliklə hasil olmasını təmənnə ediyoruz".

Arzumuz örtülü bir şey degildir. Arzumuz bütün Rusiya millətləri, bilxəssə Qafqasiya millətləri ilə bərabər bir millət olaraq yaşamaq, kimsəyə əziyyət verməmək və kimsədən əziyyət görməmək surətilə böyüyüb artmaq, öz təməddünimizi, öz milliyətimizi güdərək, qoruyaraq keçinmək, eyni zamanda da bu həqləri bütün Qafqasiya

övladları üçün və bütün Rusiya xəlqi üçün lazımlı görməkdən ibarətdir.

İştə, gürcü qonşularımızın bizim üçün təmənna etdikləri də budur. Və zənn edərik ki, hər hanki bir milliyətə mənsub olan mütərəqqi, aqlı və dərrakəsi başında olan bir mərifəməndin dəxi bundan başqa arzusu və öz qonşuları haqqında bundan ayrı bir təmənna olamaz.

Təbiətdə bahar ancaq qışın ardından gəlir. Bütün dünya ilə bərabər Rusiya dəxi tarixi bir qış keçirmək üzrədir. Əlbəttə, bunun ardından da bir bahar gələcək. Gürcü qonşularımızın teleqraflarında və göstərdikləri münasibətlərində bulunan səmimi bir hissiyat bütün Qafqasiya millətlərini idarə edəcək olursa, şübhəsiz ki, əziz Qafqasiyamız dəxi gələcək o baharın feyzlərindən məhrum qalmaz.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 19 mart 1915, № 890

Təəssür – mütəəssir olma

İlqa – təsir

Məvəddət – sevgi, məhəbbət

Bəzi yazılar münasibətilə

"Kavkaskoye slovo" qəzetəsi yalançı mühərririnin yazdığından keçən nüsxələrimizdən birində bir neçə sətir yazmışdıq. Bəzi qanı isti olanlarımız hətta bu kibi böhtançılara o qədər nazikənə yazı yazanı kafi görməmişlərdi. Bunlarca bu növdən olan füzulların burunları ovulmalı ki, bir də həqlərini bilsinlər.

Fəqət bizcə bir yazıçı üçün nəzakətlə də olsa, "yalan diyorsun" ixtarı "burun ovmaq" qədər vardır.

Binaəniyəh türk əsirləri haqqında müsəlman mətbuatına istinadda bulunan "bu mühərrir" haqqında biz yazdığımızdan artığını təkrara lüzum görmüyoruz.

Fəqət bu gün təhlil eləmək istədiyimiz "bəzi yazılar" başqa növdən olan yazılardır.

Keçənlərdə müsəlman mətbuatından çox naqis olaraq rusca mətbuatına keçən iqtibaslara dayanaraq Bakıda nəşr olunan rusca qəzetələrin mühərrirlərindən birisi müsəlman mətbuatının bir nüsxəsinə bir az əql ögrətmiş və təshihdə bulunmuş idi.

Əvvəlcə mühərririn mövzui-bəhs elədiyi iqtibaslarla oxucularımızı aşına etməliyiz ki, mətləb açılsın.

"Qardaş köməgi"ndə Ömər Faiq Əfəndinin "Ümidsizlik" ünvanı ilə bir məqaləsi vardı. Bu məqaləsində Faiq Əfəndi kəndilərinə xas olan bir həssasiyyətlə bütün təbəqə və siniflərimizin ətalət və hərəkətsizliyindən şikayət ediyər və bunların hamısını bir yas və peşimanlığa tutulmuş gördükdən ümidvar olmağa və var qüvvətlə çalışmağa dəvət ediyordu – bu bir.

Təqribən ay yarım bundan müqəddəm "Sədayi-həqq" qəzetəsində müsəlmanların rus hökumətinə olan mərbutiyyətlərini mütəəvvür "Biz kimik" ünvanında bir məqalə dərc olunmuşdu. Məqalənin müqəddiməsində Rusiya müsəlmanlarının Rusiya hökumətinə sadıq olmalarını zikr edərkən, hətta bu sədaqətlərdən dolayı tərəqqipərvər ruslar nəzərində belə həqir görüldükləri qeyd olunmuşdu.

Məqalə mühərririnin böylə bir müqəddimədən məqsədi nə olduğu dəxi məttəəssüf anlaşılmaz bir halda qalmışdı. Çünki məqalənin ziəlmüqəddiməsini sensor cənabları mərhəmətsizcəsinə çıxarıb atmış və məqalə dümbürində çıxmışdı.

İştə, "Sədayi-həqq" qəzetəsinin bu dümbürində məqaləsi Tiflisdə nəşr olunan fəvqüzziqr "Kavkaskoye slovo" tərəfindən tərcümə və

şhrimizdə nəşr olunan "Baku" qəzetəsinə də haman nəql olunmuşdu. Və nədənsə tərcümə və nəql olunarkən məqalənin başına nə kibi bir qəza gəldiyinə heç də iltifat olunmayıb rusca qərelərə səhih əleyhəza bir məqalə kibi təqdim olunmuşdu – bu da iki.

İştə, bu iki fəqərədən bilaistifadə "Baku" mühərrirlərindən Startsev günü-günüə yazdığı "Müşahidat"larından birində bir az da müsəlman mətbuatı ilə məşğul olmuşdur.

Startsev ad vermədən əvvəlcə "Ümidsizlik" məqaləsindən bəhs etmiş, demişdir ki, müharibə ilə bağlı olan vəqəələr hər halda müsəlmanları ümidsizləşdirəcək bir halda olmadığından sahibi-məqalənin rəngləri qəlizləşdirməsinə ehtimal gediyor.

Bunu söylədikdən sonra mühərrir biləks müsəlman cəmaəti arasında bədbinliyi degil, nikbinliyi mucib hərəkətlər gördüyünü söylüyor və dəlil olaraq "pək sönük və ruhsuz olan" müsəlman mətbuatından imdi fikirli məqalələr və düşüncəli səslər eşidildiyini göstəriyor.

Demək ki, artıq müsəlman xəlqinə də bir hərəkət, bir cünbuş görünüyör. Müsəlman mətbuatı da emalı-fikr ediyor. Bu işə ümidvər bir hadisədir.

Ümidvər olan bu hadisənin təhlilinə keçincə Startsev "Sədayi-həqq" qəzetəsinin yuxarıdakı fəqərəsindən bilaistifadə vəqə olan fikir hərəkətinin bir az azarlı olduğunu təşxis ediyor, diyor ki:

"Bəzi müsəlman qəzetələri müsəlmanların rus tərəqqipərvər qismindən ayrılıqlarını ayrıca qeyd edərək, bunu bir növ özlərinə iftixar da ədd ediyorlar".

Böylə bir nəzərin səhv və günah olduğunu mühərrir cəanbları ayrıca qeyd etməkdədirlər.

Əlbəttə, böyük bir günahdır ki, ümumi bir vətəndə yaşamıb da o vətənin istiqbalını hakim olacaq ünsürlərlə dostluq degil, biganəlik edəsən.

Heç şübhəsiz ki, bütün sair millətlərlə bərabər Rusiya müsəlmanları dəxi bu vəqət qədər Rusiya üzərində əhrai hökumət edən qaidə və qanunlardan tamamilə razı degildirlər. Fəqət narazılıqla bərabər, əlbəttə, Rusiyadan naümid də degildirlər. Çünki, Rusiyanın böylə qalma həqqini və hər bir cəhətə tərəqqi edib rus xəlqinin tərəqqipərvər xəlqi istədiyi kibi idarə olunacağını ümid etməkdədirlər.

Milləti-məhkumə mətbuatı olmaq həsbilə güman etməyiz ki, müsəlman qəzetələri arasında Startsevin əndişə etdiyi cərəyanə tabe bir qəzetə və ya məarifmənd bulunsun. Müsəlman qəzetəçiləri və müsəlman məarifməndləri pək əla biliyorlar ki, onlara bir millət olaraq

yaşamaq imkanı Rusiya tərəqqipərvərləri ilə bərabər olduqları zaman hasil olacaq. Bunu dərk etmək üçün son sənələrin tarixini təhlil etmək və Rusiya ictimaiyyətinin rəviş və təkamülünü gözədən keçirmək kafidir.

Rədd etməyiriz ki, yeni inkişaf etmiş olan fikir və düşüncə cərəyanı doğru kölgəsini solunca bir çox kəcvəclərdən keçmək məcburiyyətindədir. Və şübhəsiz ki, müsəlman xəlqində doğan ictimai fikirlər dəxi böylə bir qanuna tabedirlər. Fəqət rusiyalı olmaq və Rusiya daxilində yaşamaq fikrinə gəlinəcə, müsəlmanlar arasında o qədər də böyük bir məslək fərqi yoxdur. Kəndi millətini, mədəni istiqlalını şəxsiyyəti-milliyə və diniyyəsinə mühafizə etmək şərtilə Rusiya müsəlmanlarının amalı haman böyük və şövkətli Rusiyanın azad və hüquqlu bir üzvünü təşkil etməkdir və müsəlman məarifməndlərindən bilxassə qəzetəçilərdən kimsədən ötrü məchul degildir ki, böylə bir arzu ancaq rus xəlqi tərəqqipərvər qisminin hüsn-i-təvəccöh və müzahirəti ilə hasil ola bilər. Bu hüsn-i-təvəccöh və müzahirəti xələdar edəcək hər hankı bir hərəkəti-təəvvürə uymaq Startsevlə şərik oluyoruz ki, günahdır, müzürdür.

Fəqət Startsev cəanbları da qəbul etməlidirlər ki, yanlış və naqis tərcümələr üzərinə bir heyət və ya bir millətin mətbuatı haqqında bu, ya o fikri hasil edib də təhqiq kifayət edəcək vəsilədən bizzat məhrum olan oxuculara müəyyən bəzi təqlinlərdə bulunmaq dəxi o dərəcədə günah və o dərəcədə müzürdür.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 20 mart 1915, №891

Mərbutiyyə – bağhıq
Dümbüridə – quyruğu kəsik
Emal – meydana gətirmə
Rəviş – hərəkət, cərəyan
Müzahir – aydınlaşdırın, kömək edən

"Yəhudi istiqlal"

Millət ölmüyor. Milli ideal, milli istiqlal fikri daima yaşiyor. Ölmüş, bitmiş millətlərin təkrar dirildiyi də uzaq degil. Yaxın tarix də şahiddir. Dirilmək və bir millət şəkil və həyatına girmək, hələ millətin ən kamil şəkli-xariciyyəsi olan müstəqil bir hökumət təşkil etmək təsəvvüründən olduqca uzaq olan yəhüdidlik belə "ərzi-moyud"ini özünə qaytarmaq ümidindən qalmar.

Millətlərin ənvai-təsəllütlərə, cürbəcür təzyiqlə və sıxıntılara giriftar olduğunu görən bəzi hissələr vardır ki, istiqlaldan nəümid olub da "Yəhudi kökünə" düşəcəgimizi? – deyər sovuq bir ah çəkərlər.

"Yəhudi kökünə düşənlər" degil, yəhudilər özləri belə milli bir istiqlal, bir istiqlal gözlüyorlar. Mühəribə bir çox ümidlərlə bərabər qeybaldan ibarət olan "sionizm" fikrinə bir az daha gərmiyyət veriyor.

Yəhudilərin min sənələrdən yer və istiqlallarını qeyb edib ruyi-ərza dağıdıqları məlumdur. Əvam və qədim yəhudilərə təkrar bir yəhudi padşahlığı vücudə gələcəyi təsəvvürlə degil idi. Fəqət bu Allahın öz məşiatı və öz himayəsi ilə olacaq. Yəhudinin öz əlindən isə bir şey gəlməyəcək idi. Fəqət bir çox ağır ömürlər keçirdikdən sonra yəhudilərin oxumuşları dinnən mühafizə olunan bu istiqlal ümidinə elmi və fənni bir şəkil verdilər. Əslən Avstriya yəhudilərindən olub da qəzetçiliklə məşğul olan Teodor Kirtel 1896-cı ildə bir kitab nəşr etdi.

Bu kitabda mühərrir böyük bir imanla yəhudi istiqlal haqqında bəyan-mütalib edib Fələstində bir hökuməti-İsrailiyyə vücudə gətirilməsini təşviq ediyordu. Sion Tursina adına nisbətə mühərririn vücudə gətirdiyi bu yəhudi millət-pərəstliyinə sionizm denilirdi. 1897-ci ilin intəhasında sionistlərin Bazel şəhərində bir yığınları oldu. Öz məqsədlərini hasil edə bilmək üçün sionistlərin vasitələri bundan ibarət idi:

1) Fələstini yəhudi mülkdarları, əkinçiləri, sənətkar və tarcirlərlə iskan etdirmək.

2) Dünyadakı bütün yəhudiləri olduqları məmləkətlərin qanuni mövcubinə təşkil olunan cəmiyyətlər və ittifaqlar vasitəsilə birləşdirmək.

3) Yəhudi millətinin mərifəti-qövmiyyə və milliyətini inkişaf etdirmək və bir millət olduğu fikrini özünə bildirmək.

Sionistlik cərəyanı bilxassə Şərqi Avropada, Rusiya, Qaliçiya və Rumıniya məmləkətlərində rəvac tapmışdı. Halbuki, Almaniya

yəhudiləri bu fikir və təşkilatı rəsmən protesto edib rədd etməslər və böylə bir təşəbbüsü öz alman vətənpərəstlikləri üçün bir təhqir, eyni zamanda da Fələstin hökuməti fikrini xam bir xəyal saymışlardır.

Almaniya yəhudilərinə rəğmən Avstriya ilə sair məmləkətlərdə yaşayan yəhudilər, Amerikada bulunan müsəvilər Kirtelin meydana atdığı fikri təqib etdilər və yəhudilərin yeni bir gəzətləmələri ilə doğru gətirən bu fikir tez bir zamanda Rusiya və Polşa yəhudiləri arasında külli tərəfdarlar qazana bildiyi kibi, sionizm təşkilatı da Amerika, Fransa və İngiltərə yəhudi sərəvətdarlarının himayəsi ilə külli pullar toplaya bildi. Və haman yuxarıda zikr olunan vasitələrlə məqsədləri yolunda çalışmaya başladılar. Sionistlər haman Fələstində yer almaq, oralarda iş açmaq birləşmək fikri kamali-sürətlə işə buraxıldı. Ətrafdan yəhudilər Fələstinə köçməyə başladılar. Rusiyadan dəxi buraya bir çox toplaylar köçməyə başladılar. Bu məqsədlə təşkil olunan xüsusi yəhudi bankları Fələstinə köçənlərə təhsisat verib kömək etdilər. Bir zaman Rusiya hökuməti özü dəxi bu cərəyanə müvafiqət etdi. Fələstinə köçənlərlə işi olmadı.

Az zamanda Fələstində kiçik də olsa bir yəhudi müstəmləkəsi vücudə gəldi. Yuxarıda degildiyi kibi xüsusi surətdə vücudə gətirilən banklar yəhudi əkinçilərinin işini yüngülləşdirmək məqsədilə onlar üçün ziraət makinaları gətiribdilər. Ərazinin sulanması üçün lazım gələnlər maddi müavinəti əsrgəmədilər və haman xüsusi surətdə dair olunan komisiyon idarələri təşkil olunub Fələstin yəhudilərinin məhsulunu Avropa bazarlarına apardılar. Yəhudi şərabı, yəhudi malı deyər reklamlar çıxardılar. Digər tərəfdən də Fələstin müstəmləkəsini məktəb şəbəkələri ilə doldurdular. İbtidai məktəblərlə bərabər yəhudi gimnaziyası belə təsis etdilər. Az zamanda Fələstində yəhudilərin ədəbi yüzdə onu buldu. Osmanlı hökuməti dəxi sionistlərin bu təşəbbüsünə müqabil durmadı, kəndilərinə təzyiqlə etmədi. Böylə ki, türk hökumətindən gördükləri hüsn-i münasibətə müqabil sionistlər son yığınlarının birində bütün dünya hökumətlərindən dağın və küskün olduqlarına dair qətnamə çıxarırkən, Türkiyənin yeganə ədalətpərvər və həqiqi insaniyyət dostu bir dövlət təşkil etdiyini məzkur qətnamələrində qeyd etdilər.

Fələstindəki xristian və müsəlman ərəblər yəhudilərin bu hütlündən o qədər xoşlanmasalar da, zahirdə öylə böyük bir etirazında dəxi bulunmadılar.

Bir yandan bu surətlə təşəbbüslərində davam etməkdə ikən, digər tərəfdən də yəhudi siyasiləri və dünyanın ən nüfuzlu qəzetlərinə yolları olan müsəvi qəzetçiləri gərək Amerikada və gərək Avropa əfkari-

ümumiyyəti nəvvacihəsində Fələstin təşəbbüsünü təqviyə edib dururdular.

"İqbal" vasitəsilə də nəql etdigimiz bəzi nəşriyyatdan anlaşılr ki, böyük Avropa müharibəsinin hər hankı donmuş fikir və hissiyatları belə təhrik edən təsir ilə yəhudi sionistligi dəxi qəti bəzi təşəbbüslərə girişmişdir. İtaliyada xüsusi bir komitə təşkil olunaraq Fələstində yəhudi hökuməti vücudə gətirmək məsələsi bu komitə tərəfindən mətbuat səhifələrinə belə keçirilmişdir.

İtaliyada vəqə olan nəşriyyat üzərinə Rusiya qəzetələrindən "Russkoye slovo" hər nə qədər məsələyə bir az əhəmiyyət verib də Rusiyada olan yəhudi mütəfəkkirlərinin rəylərini ögrənmişsə də, mətbuat tərəfindən məsələyə o qədər böyük bir əhəmiyyət verilməmişdir. Çünki rus əfkari-ümumiyyəsi şimdiki öz məsələləri ilə daha ziyadə məşğuldur.

Fəqət bəzi nəşriyyata nəzərən yəhudi mütəşəbbisləri bu xüsusda İtaliya hökuməti ilə İngiltərə hökumətlərinin razılıqlarını almışlar. Başqa hökumətlər kəza bu fikrə yardım edəcəklərmiş.

Fələstin Türkiyə ərazisindəndir. Şübhəsiz ki, Türkiyə ilə hali-hərbiyə olan İngiltərənin Türkiyə başına bir yəhudi məsələsi daha çıxaracağı təbiidir. Başqa dövlətlər də kəza bu və yaxud başqa bir siyasi mülahizələrlə yəhudilərə bəzi vəd və növbədə də buluna bilərlər. Fəqət bu vədlərlə daha Fələstin hökumətinin vücudpəzir olacağını ümid etmək doğru olamaz. Buna pək maddi və nazik düşünən yəhudi əqli də əlbət ıktifa etməz. Müharibə və ya qeyri-müharib dövlətlərin rəy və mütaliəsindən ziyadə burada düşünüləcək bir xüsus vardır ki, o da Fələstinin özündəki şəraiti-ictimaiyyə və həqayiqi-tarixiyyə və coğ-رافیadır.

Yəhudilərin Fələstində ancaq yüzdə on bir cüzi təşkil etdiklərini nəzərə alan müstəşriq Krımski böylə bir fikrin yəhudi səltənətinin vücudini hüsn-i-ədələtə və hikməti-ictimaiyyəyə müvafiq görmədiyi halda, sionistlər, biləks böylə bir fikrin qövlədən-fələ çıxarılacağı haqqında ümid bəsləməkdədirlər. Onlar bu ümidləri ilə bərabər gözəl fikirlər də basliyorlar: Fələstin hökumətinin təsisilə dünyaya əhya olunmuş yeni bir millət gələcək, bu millətin istedad və qabiliyyəti sayəsində isə mədəniyyəti-bəşəriyyə bir çox girənbəha şeylərə malik olacaqdır...

Fəqət nə bu, ya o dövlətin verdiyi vədə, nə də şairinə xülyalar, əlbəttə, daha yəhudi padşahlığı bayramının axşamında olduğumuzu düşünmək üçün bizə həqə verməz. Fəqət bütün bu təşəbbüslər bizə

milli ruhun ölməz olduğu ilə milli istiqlal fikrinin sönməz bir nur, müqəddəs bir atəş olduğunu göstərir.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 22 mart 1915, №892

Ərzi-moyud – həsrət çəkilən ölkə
Ənvai-təsəllüt – yaxasını əldən buraxmama
Gərmiyyət – istilik, səmimiyyət
Ruyi-ərz – yer üzü
Məşiet – istək, arzu
İskal – məskən salma
Hülul – daxil olma
Məvvac – tərəddüd edən
Əhya – dirilmə, bərpa etmə

Dəlil və sübut arxasında

Tiflisdə nəşr olunan "Kavkazskoye slovo" mühərrirlərindən "T.Q." müctəhiddəki xəstəxanəyə "gedib" də oradakı türk əsirlərinin hallarını görüb yazmışdı: Əsirlər gözəl keçiniyor, "evlərindəkindən daha rahat yaşayırlarmış".

Məzkur xəstəxanədəki türk əsirlərinin hallarından razı olduqlarını Tiflis müxəbirimiz də təsdiq ediyor. Vəliəlümüm imdiki halda xəstəxanələrdəki əsirlər fəna keçinmiyolar.

Bu xəstəxanədəki türk əsirlərinin halını yazmaq, əlbəttə, öylə dediqoduya, nəfi və isbatə dəgər bir məsələ degildir. Fəqət yuxarıda zikri keçən müsyo, oxucularımıza məlumdur ki, məsələyə başqa bir rəng vermişdi. Müctəhiddəki xəstəxananın təsvirini türk qəzetələrinin nəşriyyatı "təzkib" üçün dərc etmişdi. Bu da müqəddiməsində söylədiqi səbəkaranə bir cümləsindən aşkar oluyordu.

Bu müqəddiməsində "T.Q." hərfələri pərdəsinə bürünən müsyo diyordi ki, "Bakıda çıxan türk qəzetələrində gün yoxdur ki, türk əsirlərinin bizdəki məşəqqəti, qeyri-qabil təhəmmül hallarından şikayət edilməsin".

Məsələ vəzehdir. Məayət bütün mənası ilə movcuddur. Türk qəzetələri yazıyorlarmış ki, Rusiyada türk əsirlərini bilxassə incidiyolar. Onlara yaxşı baxmıyorlarmış. Bunu da müntəzəm və daima hər günki nəşriyyatlar ilə icra ediyorlarmış. İştə, türk qəzetələrinin guya vəqə olan bir "qərəzkarənə" nəşriyyatı müsyo mühərriri haqiqəti-halı bilməgə vədər eləmiş. Nəticədə işin türk qəzetələri yazdığından başqa bir şəkildə olduğu anlaşılışıdır.

Başqa bir vəqət olsaydı, əlbəttə ki, bu kibi qərəzkarənə yazılara çox da əhəmiyyət verilməzdi. Fəqət imdiki zaman əql və təsəvvürün degil, hiss və həyəcanın hökm elədiqi bir zamandır. Ona görə başqa vəqətlərdə zərərsiz ədd olunan hər hanki yolsuz bir vəqətə belə, bu kibi zamanlarda ümidədməz zərərlər verə bilər. Rus əskari-ümumiyyəsini təftiş edərəkən mühərririn məqsədi də bu olsa gərəkdir.

İştə, buna görə də müsyo "T.Q."-ni vəqə olan isnadı gərəkdir türkcə qəzetələrin və gərəkdir bəzi rus qəzetələrinin etiraz və təzkiblərini müciib oldu.

Mühərririn türkcə qəzetələr haqqında dediklərinə istinad ediyoruz. Çünki iddia elədiqi "nəşriyyatı-yövmiyə" qətiyyəyən türkcə qəzetələrində

görülməmişdir. Fəqət, bu kərə Tiflisdə nəşr olunan "Zakavkazskaya reç" qəzetəsi tərəfindən sıxışdırılan "Kafkazskoye slovo" mənbəyi göstərmək məcburiyyətində qalmış və nə qədər tühəf ki, göstərdiyi mənbə məhəssirən "İqbal"dan ibarət olmuşdur.

"İqbal" 866-cı nömrəsində yazmış imiş ki: "Bəzi qəzetələr türk əsirlərinin nə kibi çətin şərait daxilində bulunduqlarını göstərən bəzi məlumat dərc etdilər", və "Bakı müsəlmanlarından bir komitə hökumətə müraciətə istəmiş ki, öz xərcilə türk əsirlərdən ötrü xəstəxanələr təsis edilsin. Məttəəssüf bu komitəyə cavabi-rədd verilmişdir".

Bu iki "açıq və aşkar surətdə yazılan fəqərədən əlavə "İqbal"da Kazan qəzetələrindən "Quyas" və "Yulduz", Orenburq qəzetəsi "Vəqt" və Kırım qəzetəsi "Tərcüman"dan nəqlən 865, 870 və 876-cı nömrələrdə bir çox əslə və müttərcim fəqərələr və məqalələr (?) dərc edilmişdir ki, həpsi "türk əsirlərinin nə kibi çəkməz şərait təhtində olduqlarını təsvir etməkdə" imiş.

Əvvəla, 866-cı nömrəli "İqbal"da "Qara ilə ağ üzərində" degil "sətilər arasında olsun belə türk əsirləri haqqında bir kəlmə də yazılmamışdır. Ö.F.Əfəndi "T.Q." müsyonun müctəhiddəki xəstəxanədə bulunan tabur imamı Lütfüllah və zabıt Süheylə bəy əfəndilərlə görüşmədiyini zahirə çıxartdığı kibi, yazmış olduğu izahnaməsində dəxi əslə 866-cı nömrəli "İqbal" oxumamış olduğunu dəxi müsyo özü meydana qoyur.

Zatən yalnız 866-cı nömrə degil, göstərilən digər nömrələrdə də mühərririn müddəasını, bəzi "türk əsirlərinin çəkməz şərait təhtində yaşadqlarını və ondan şikayəti" isbat edəcəkdir bir sətir belə yoxdur.

"İqbal" 865-ci nömrəsini də (eynən) alhyoruz "türk əsirlərinin haqqında qəzetələrdə bəzi məlumat dərc edilmişdir. Dərc olunan bu məlumatdan əsirlərin halı nə kibi fəna bir yolda olduğu anlaşılıyor idi" - dedikdə məqsədi türkcə qəzetələr degil, haman rusca qəzetələr bilxassə, Tiflis qəzetələri idi. "Fəna hal" dəxi xəstəxanələrdə degil, səhneyi-hərbədən alınib da bu xəstəxanələrə gətirildikləri zaman vəqə oluyor ki, bu xüsusda "əsirlərin günlərlə ac qalmış olduqlarının, xəstəliklərdən son dərəcə zəhmət çəkdiqlərini, paltarsızlıqdan tir-tir titrədiqlərini "Kafkazskoye slovo" özü az yazmamışdır".

İştə, Bakı müsəlman komitəsi degil, Bakı müsəlmanlarından bir cəmiyyət (qruppa, bir heyət)-in istədiqi də bu idi ki, bu kibi zavallı bir gündə olan türk əsirlərinə sərih bir müavinəti-tibbiyyə və səhiyyə yetirmək üçün öz xərcinə olaraq yollarda işə mərkəzləri sazlasın. Böylə bir müavinətə ehtiyac olduğunu qəzetələrin (türkcə qəzetələr

degil) təsvirətı kibi səhiyyəyi-əskəriyyəyə mənsub hökumət məmurlarının müraciəti də göstərməkdə idi.

866-degil, 865-ci nömrədə yazılan fəqərə bu ikisindən başqa bir şey degildir.

Zatən "Kafkazskoye slovo"nun təhriflə iqtibas etmiş olduğu fəqərələr dəxi bundan artıq bir şey göstərmiyor. 870 və 876 nömrəli "İqbal"larda digər türkçə qəzetələrdən nəql olunan fəqərələrə gəlinca, onlarda yalançı mühərririn dedigi kibi türk əsirlərinin Rusiya idarəsində keçirdikləri çəkilməz şəraitdən kəza qətiyyəən bəhs edilənməkdədir. Bunu oxucular alıb özləri də təhqiq edə bilirlər.

Burada ancaq filən müsəlman xanımının türk əsirləri üçün ianə topladığı, filən cəməətin türk əsirlərə papiros, şəkər və bu kibi məlzumat verdigi və filən molların türk ölənələrini kəfən və dəfn edib namazlarını qıldığını xəbər veriliyor.

Yoxsa müsyo mühərrircə türk əsirlərinə ianə etmək, onların halını sormaq, onlara əlbisə, papiros və qənd-çay götürüldüğünü, ələlümum əhali tərəfindən müavinət gördüklərini söyləmək əsirlərin çəkilməz bir şərait təhtində yaşamalarını elan etməkdir?

Əlbəttə, degil. Bunu "Kafkazskoye slovo"çılar özləri də çox əla biliyorlar. Çünki ordu üçün əhali tərəfindən vəqə olan ianələri və soldat xəstəxanələrinə xəlq tərəfindən göstərilən himayəni qeyd etdikləri zaman ordunun "çəkilməz bir şərait təhtində" yaşadıklarını yazarkən ordunun "çəkilməz bir şəraitdə bulunduğunu" yazmış olduqları qətiyyəən xəyallarına da gəlmiyor. Bir kimsənin əqlinə də gəlməz...

Qospodin "T.Q."dən əlavə "K.S." müdiri özü də bu məsələyə müdaxilə etmiş "müsəlman qəzetələrini müdafiə etməgə lüzum yox. Çünki türk əsirlərinin fəna halda bulunduqlarını yazmışlarsa, qəbahətli bir şey işləməmişlər. Əsir hər yerdə möhtərəmdir və insaniyyət naminə onun halına qalmaq mətbuatın vəzifəsidir. Müsəlman mətbuatı bu vəzifəsini ifa edərsə, kimsə onun başqa bir işdə ittiham etməz" misalında bir mütaliədə bulunduqdan sonra "Zaqafqazskaya rəç" vasitəsilə həflərin yalanını çıxaran "Müsülmanın" cənablarına hücumavər olub onu öz qəzetələrini oxuyacaq qədər kəmsavad olmaq və yaxud tədqiq və təhqiq istedadında olmamaqla ittiham ediyor və ədəbi nəzakətdən kənara çıxaraq şəxsiyyəət keçmiş və bir rus mühərriri degil, faytonçu və yaxud çəkməkisinə yaraşır bir surətdə söğrək tərəf müqabilinə qəzetə çıxarınca "lülə kabab" bişirməgi tövsiyə ediyor.

Həqsiz olduğu halda bu qədər bir cəsarət göstərmək üçün insan ya sərxoş, ya da ki, cahil olmalıdır.

Paxsa münasibətilə vəqə olan "içgi azadlığı" olmasaydı, biz "K.S." müdirinin bu cəsarətini ancaq özünün cəhalətinə, türkçə bilməyib də yalnız qurnaz mühərririn tərcüməsinə inandığına həml edərdik. İmdiki halda məsələnin ikisinə də ehtimal vermək olar.

Niş
"İqbal", 31 mart 1915, №900

Tühəf - gülünce
Mühəsirən - yalnız
Məlzumat - zəruri olan şeylər
Həml - boynuna qoyma

Bakı darülmüəllimini münasibətilə

İmdiki məarif naziri İqnatyev mütəvəffi Kasvinin yerinə oturduğu zaman məarif-ümumiyyəyə bir az azadca nəfəs almaq dövrü gəldiği mülahizəsində bulunanlar çox olmuşdu.

Vəzirin Avropa üsuli-tərbiyə və tərz-i idarəsi tərəfdarı bilnibə tərəqqipərvər bir zat olub da həqiqi rus ehtiyacına rəəyatkar bir idarə adamı olduğu dəxi qəzetələr tərəfindən ayrıca bəyan edildiyi kibi, Kasvindən qalan bir çox xarabalıqların bu vəzir zamanında tərhim və təmil olunacağına ümidlər izhar olunmaqda idi.

Hər nə qədər tərəqqipərvər Moskva qəzetələrindən birisinin dediyi kibi İqnatyev tam "məarif bəhəri" vücudə gətirəcək "bir gül" değılsə də, hər halda Kasvin bir vədinin sui-ögləqindən çıxmaq üzrə bulunduğumuz bir dəlil ola bilər.

İştə, bu sui-ögləqlərdən çıxmaq üzrə bulunduğumuzun dəlilləri bu günlərdə təşəkkül edən bir çox ürfani yığımlarla vəqə olan bəzi tədbirlərdəndir.

Hər gün qəzetələrdə məarif müdirlərinin müşavirəsi, coğrafiya müəllimlərinin ictimai, tarixşünaslar və tarix müəllimlərinin yığını və bu kibi elmi və ürfani hərəkatların zühurə gəldiyini qəzetələrdə oxuyuruq. Şübhəsiz ki, bütün bunlar hər şeyi ancaq vəzərat məsasında və qayəttar bir nöqtəyi-nəzərdən baxaraq hazırlayan "kasviliq"ə heç də bənzəmiyər.

Yuxarıda dediyimiz məarif müdirləri müşavirəsində (ki vəzirin öz rəyasəti altında və Petroqradda iniaq etmişdi) movqei-müzakirəyə qoyulmuş maddələr arasında qeyri-rus olan millətlərin dəxi məktəb və məarif işlərinə əhəmiyyət verilməsi və bu məktəblərdə təlim dili olaraq öz ana dillərinin qəbul edilməsi məsələsi qalxızıldığı kibi, müsəlman məktəb və mədrəsələrindəki tədrisatında zəmanə müvafiq bir surətdə islah edilib Rusiyanın digər məktəbləri kibi məlum bir nizam və qaidə altına alınması lüzumi danışılmışdı.

Bu fəqərənin mövcud olduğu bu vəqətə qədər milli məktəblər açmaq haqqında önümüzə çıxan sədləri dağıda biləcəyimiz xüsusunda şübhəsiz ki, az-çox ümid verir və bu günədək milli arzularımızı təşkil edən milli məktəblər vücudə gətirmək üçün yeni təşəbbüslərdə bulunacağımızı təhrik qılar.

Bugünkü nömrəmizdə "Tərcüman" rəfiqimizdən nəql etdiyimiz məqalə dəxi zətən vəzir cənablarının müsaidəkarlığına etimadən yazılmışdır. Bu xüsusda digər daxili Rusiya türk mətbuatının da kəza bəzi fəqərələr közə çarpmıqda və milli məktəb məsələyi mübrəməsi təkrar mövqei-müzakirəyə qoyulmaqdadır.

Burası vəzəhdəndir ki, Rusiyada yaşayan qeyri-rus, başqa təbirlə məhkum millətlərin məarif və milli ehtiyacları ancaq rus məarif idarəsinin və ələlümüm idareyi-hökumətin başında az-çox tərəqqipərvər zatların bulunduları zaman nəzəri-etibarə alınıb onlardan ötrü nəfəs çəkmək imkanı hasil oluyor.

Hər nə zaman ki, Petroqrada məhafili-aliyyəsinə imansız və mərhəmətsiz "həqiqi rus millətçiliyi" hakim və nəfiz olmuş - o zaman rus üləm və məarifilə bərabər qeyri-rus millətlərin dili ilə, dini dəxi sıxışdırılmışdır. Rus xəlqinə vəsh bir məarif, rus elminə geniş bir hürriyyət təmin edən nəzəriyyə Petroqrada hakim olunca biləks, rus darülfünunları, rus edadiləri, rus ibtidailəri ilə bərabər, qeyri-rus milli məktəbləri də kəndilərinə sıxmaqda olan mənğənənin boşaldığını hiss etmişlərdir.

Kasvi rus darülfünunlarını oyuncaq və naqis bir halə gətirdiyi zaman qeyri-rus məktəblərini dəxi mümkün olduğu qədər ruslaşdırmaq politikasının amili etmək istəmişdi.

İmdi isə İqnatyev Rusiya darülfünunlarının əvvəlki hürriyyətini kəndilərinə qaytarmaq və ali ünəs məktəbləri olmayan yerlərdə qadınların dəxi darülfünunlara girə bilmələrini təmin etmək istərkən, qeyri-rus məktəblərin ehtiyaclarını da gözədiyər.

Rus hökumət idarəsi bilxassə məarif vəzəratının təşəbbüsləri Həzrət Yusif zamanında Firovnun gördüğü yuxuya pək bənzər. Firovn yuxusunda görmüşdü ki, olduqca bərəkətli və hasilli illərdən sonra yeddi dənə arıq öküz zühur edib bütün məhsullarını yedilər və Misirə aqlıq üz verdi.

Rusiya məarif politikası da bu tərtiblədir. Bir zaman bərəkətli və kök illər olur. Məktəblərə vəzəh ixtiyarlar verilib xəlq ilə məarif yekdigərinə rabit oluyor. Hər tərəfdə məktəblər və darülfünunlar açılır, sonra baxırsan ki, ac öküzlər çıxdı. Kök və bərəkətli sənələrin vücudə gətirdikləri məhsulları birər-birər yeməgə başladılar.

Hal-hazırda Rusiya məarifinə darəsən ac öküzlərin əkinəcəkdən dəf olunduları sezilməkdədir.

Bunu bizim Bakı da hiss edər bir halə gəldi. Dünki nüsxəmizdə oxunduğuna görə vəzir Bakıda məhzen rus-müsəlman məktəbləri üçün

müəllimlər hazırlamaq üçün bir darülmüəllimin təsisinə icazə vermişdir.

Bakıda darülmüəllimin, həm də müsəlman məktəbləri üçün müəllim hazırlayan bir darülmüəllimin açmaq fikri çoxdan mövcuddur. Daha 1905 və 1906-cı illərdə bu fikir araya atılıb kəməli-ciddiyyətə müzakirə edilmiş və bu xüsusda hökumət nəzdində az təşəbbüslər olunmamışdır. Fəqət bu vaxtdək məsələnin həll edilmək səmtinə yanaşdığı yox idi. Xəlf tərəfindən rus-müsəlman məktəblərinə qarşı göstərilən tövçə və etibar gündən-günə artmaqda ikən müəllim yetişdirmək üzrə haman Qori seminariyasının müsəlman şöbəsinə başqa bir müəssisə yox idi. Məlum işdir ki, Qori və yaxud bir İrəvan darülmüəlliminlərinin vicudilə böyük Qafqasiya müsəlmanlarının müəllimə olan ehtiyacı rəf olunamazdı.

Gərək "Nəşri-məarif" cəmiyyəti və gərək sair müəssəsəti-rəsmiyə və qeyri-rəsmiyə tərəfindən şəhərlərdə və kəndlərdə açılmaqda olan ibtidai məktəblərdə dərs verməklə məşğul olan müəllimlər tədqiq olunsun, o vaxt Bakı kibi yerdə bir darülmüəllimin təsisini su ilə hava qədər lazım olduğu bila tərəddüd təsdiq olunar.

Zatən darülmüəlliminin Qafqasiya türkləri üçün su ilə hava qədər lazım olduğu Bakı türkcə qəzetələrində dəfələrlə yazılmışdır.

Qafqasiya türkləri arasında bu qədər mətlub olan məarif-ümumiyyəni təmin etmək üçün bir degil, bir neçə darülmüəllimin təsisinin vacib olduğu şübhə götürməz bir məsələdir.

Binaənileyh məsələnin əsasən təsdiq olunmuş olduğuna sevinərik. İndi artıq bu xüsusun qövldən-felə gəlməsinə çalışmalı, bir dəqiqə olsun bu xüsusda təxir etməməlidir. Ac öküzlərin zühurini bəkləmədən çalışmalıdır.

Qarələrimizə məlum olduğu üzrə vəzərat Bakı darülmüəlliminin vücudə gəlməsinə bəzi ibtidai məsarifinin məhəlcə təmin olunmasına bağlanmışdır.

Vəzəratin qoyduğu şərtlər bunlardır:

1. Darülmüəllimin üçün xüsusi bina tikilənə qədər ona müvəqqəti növbəti bir mənzil vermək.

2. Darülmüəlliminin tərtibatı – ibtidaisinin məsrəfini ödəmək.

Darülmüəlliminin kirayəsi ilə pansiyon məsarifi ilədə 10.000 manat hesab edildiği kibi, tərtibatı-ibtidaisi üçün də 20.000 manat istənilmişdir.

İstənilən bu şəraitin müvafiq və yaxud kafi olub-olmadığı xüsusinə daxil olmayacağız. Fəqət bu qədər deyə bilərik ki, bu qədər arzu olunan bir müəssəsin bir an əvvəl vücudə gəlməsi mənafe-i-vətəniyyə və

milliyyə naminə mətlubdur. Bilaxirə istənilən məsarifin məhəlli mənbələrdən təmini lazım gələrsə, Bakı kibi dövlətli bir şəhərdə birdəfəlik olaraq 20.000 manatla sənəvi 10.000 manat üçün işin müəvvəq qalmasını gözləmək olmaz.

Hər halda şəhər qlasnılarının, bilxassə müsəlman qlasnılarının, öylə də məarif-ümumiyyə ilə əlaqədar olan dairələrin müqəddəs borclarıdır ki, məsələnin qanuni və idari cəhətlərini nəzərə alaraq həç dayanmadan Bakı darülmüəlliminin açılmasını felən təminə çalışsınlar ki, bu çalışmaları ilə çoxmilyonlu Qafqasiya müsəlmanlarının məarifini əxsamaqdan mühafizə edəcəklərdir.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 3 aprel 1915, №903

Mütəvəffi – ölmüş

Mübrəm – mütləq icra edilməli

Məhafil – məclis

Müəvvəq – gecikdirilmiş, təxirə salınmış iş

Boğazlar məsələsi

Tələsmişlər tərəfindən bu pasxa bayramı üçün yarılıb keçilməsi gözlənilən Dardanel bombardmanının hal-hazırda "yənə başdan olmaq üzrə" yenidən başlandığı məlumdur.

Yeni bir planla başlanıb da daha "Qəmçələ" və "Sədülbəhr" ətrafında və Sarus xəlicində pəturdi çıxarmaqda olan bombardmanın nə kibi bir nəticə ilə qurtaracağı bittəbii daha məlum degildir. Fəqət yalnız bombardmanın nəticəsi degil nə kibi bir müvəffəqiyyətlə güzəran etdiyini dəxi Çanaqqala "Dardanel" boğazından bir dürlü açılmayan sislərdən (duman) seçib ayırd etmək olmuyor.

Dardanel boğazı böylə top tüstüsü və sislərlə dudi-alud olduğu bir əsnada Bosfor (İstanbul) boğazı da bizim Qara dəniz flotumuzun nümayişlərinə məruz olub qalmış və bu nümayiş ilə Türkiyə bəhriyyəsinin dəxi biləks nümayiş icra etməsini mucib olmuşdur.

Gərək Çanaqqala və gərək İstanbul boğazı ətrafındakı Türkiyə istehkamətı böylə sislər və tüstülərlə örtülü bir takım əsgəri hərəkətlərə məruz və müthiş gəmilərin ağır toplarına qarşı mübarizə etməyə məcbur ikən boğazlar münasibətlə vəqə olan siyasi nəşriyyat haman öz qaidəsilə davam edib durmaqda və yalnız etilafi-müsəlləs dövlətləri degil Amerikaya varıncaya qədər bütün bitərəf dövlətlərin qəzetələrinə belə müzakirə və bəhs olunmaqdadır.

Şübhəsiz ki, boğazlar məsələsi "Şərç məsələsi" deyə məşhur və Osmanlı müqəddəratının həllindən ibarət olan məsələnin özəğini təşkil etməkdədir. Bu məsələdə bütün Avropa dövlətləri degil bütün dünya dövlətləri – bir az fərqlə – hamısı zimdəxəldirlər. Fəqət bu məsələ hər kəsdən ziyadə Rusiyanı əlaqələndirir və Rusiya məsəli-siyasiyyəsi arasında baş bir rol oynuyor və oynamışdır da. Rusiyanın bu vaxta qədər türklərlə vəqə olan müharibələri hər nə qədər müxtəlif nam və ünvanlarla vəqə olmuşsa da İstanbulla malik olmaq və boğazların hakimi kəsilmək daima Rusiya siyasətinin ənənətə bağlı bir siyasəti olmuşdur.

Daha böyük Petro böyük islahatına başlarkən böyüklükü ilə mütənəsb mədəni bir mövqə işğal edə bilmək üçün Rusiyanın Bəhri-mühitə çıxması və ələmi-təməddünlə açıq və xətsiz bir dəniz vasitəsilə bitişməsinə lazım görmüşdü. Bunun üçün də Petroqradın təsisini ilə Rusiya dahisi Avropaya bir "pəncərə" açmaq istədi. Bunun üçün cənubə doğru aqın edib Qara dəniz sahillərini zəbt etmək fikrinə

düşdü. Özündən sonra böyük Katerina dəxi onun çızdığı planlara sadiq qaldı.

Hər nə qədər Petroqrad böyük Petronun istədiyi kibi Avropaya qarşı bir "pəncərə" işini görə bilməmişdisə də açıq mühitə çıxmaq üçün bir "qapı" ola bilməmişdi. Çünki Baltik dənizi ilə bu dənizi Şimal dərəcəsinə rəbt edən rahrular Almaniya ilə sair Avropa dövlətlərinin əlində olub tam qarşıda da Rusiyanın kölgəsini qılınclayan İngiltərə duruyordu. Bundan əlavə Petroqrada səmt olan dənizlər qışın buzlandığından burası yalnız siyasətən degil, iqtisada da "qapı" olacaq bir məziyyətdə degildir. Halbuki böyük Rusiyanın tərəqqisi daimi surətdə kəndisini Bəhri-mühit ilə rəbt edən su yoluna məhtac idi. Bu böyük ehtiyacı rəf edəcək ən düz yol isə boğazlar ilə İstanbul idi. Boğazlar Rusiyanın "qapısı" idi. "İstanbul ilə boğazlara malik olan şəxs isə Rusiya qapılarının açarlarını özündə bulundurmuş oluyor".

Rusiya mühərririni-siyasiyyəsinin təbirincə də "rus hökuməti öz evinin açarını başqa əllərdə buraxa bilməz".

İştə, "öz evinin açarını türklər əlində buraxmamaq" üçün Rusiya Osmanlı dövləti ilə neçə kərə vəqə etdi və bu dövlətin əzəmət və şövkətini qırmaq üçün əlindən nə gəldisə əsirgəmədi. Rus ordusu az qaldı ki, İstanbula girsin. Az qaldı ki, "Novaya vremya" təbirinə görə Ayasofiyanın başına təkrar xaç takılsın. Az qaldı ki, əsrlərdən bəri xristianlıq ələmi ilə müsəlmanlıq ələmi arasında bir ittilaf alması təşkil edən İstanbul qəti surətdə rus əzəməti-siyasiyyəsi xonçasının bir bəzəğini təşkil eləsin. Fəqət bu qədər fədakarlıqlara rəğmən yənə məqsəd əldə ediləmədi. Yənə "Rusiya qapısının açarı özgülər əlində qaldı".

Rusiyanın müzəffəkən böylə böyük məqsədinə yetişməkdən mane olan yalnız Türkiyə degil idi. Türkiyə məmanəti qırıldığı zamanlar belə Rusiya öz məqsədinə irəməmiş idi. Rusiyanı durduran və Ayastafanusdan döndərib də Berlin konfransına aparən bu gün müttəfiqləri olmaq surətilə boğazı zorlamaqda olan dövlətlər bilxassə İngiltərə idi. İngiltərə və Fransa hökumətləri Rusiyanın Bəhri-Səfidə çıxmaq hərəkətini durdurmaq üçün yalnız konqrelərdə degil müharibə meydanlarında da Türkiyə ilə bərabər və rus ziddinə olaraq hər b etmişlər və qan tökmüşlərdir. Sevastopol müharibəsində türklərlə müttəfiqən qan axıtmış olan Fransa, ingilis əsgərlərinin qardaş qəbri İstanbulun məzaristanlarından birini təşkil etməkdədir.

Bəhri-Səfidə çıxmaq Rusiya üçün bir ehtiyac, açıq dəryalarda özündən başqa böyük və əzəmətli bir dövləti çəkə bilməyən İngiltərə üçün isə Rusiyanın açıq dənizə çıkmaları böyük bir təhlükə təşkil edə

bilərdi. İştə, bu iki mülahizə daima toqquşmaqda və bu iki toqquşma məşhur rus və ingilis rəqabətini dastanlara dastan etməkdə idi.

Qurnaz ingilislər bir aralıq bütün Avropanı dəxi ruslara qarşı özləri ilə həmrəy edə bilmiş və 73 müharibəsindəki müzəffəriyyətdən sonra Berlin konfransı vasitəsilə Avropa boğazlarının açarlarını türklərə tapşırırdı. Demək ki, son fədakarlıq dəxi faidə verməmişdi.

Bir aralıq bu müvəffəqiyyətsizliyi görərək rus siyasiləri açıq dənizə çıxmaq üçün boğazlardan sərfi-nəzər edib Əqsayi-Şərqə atlandılar. Fəqət orada da yenə İngiltərə müttəfiqi olan Yaponiya mane oldu və o məşhur şükəstlik üz verdi. Bunun nəticəsində dəxi təkrar buraxılmış əski siyasətə əhəmiyyət verilməyə başlandı.

Bu dəfə Avropanın vəziyyəti dəyişmişdi. İngilislər nəzərində ruslardan daha müdhiş bir rəqib meydana gəliyordu – Almaniya.

Almaniya qorxusu ənənətə müsənd rus düşmənligi siyasətini yaddan çıxartdırıyordu. İslavlıq ələmi ilə germanlıq ələmi arasında mövcud olub da gündən günə artmaqda olan ziddiyyəti-mənafe ruslar ilə almanların sui-övləqinə səbəb oluyordu. Digər tərəfdən də alman tərəqqiyati-əsgəriyyə və iqtisadiyyəsi İngiltərəni qorkutuyordu. İngiltərənin dənizlərə hakim olması üçün Almaniya böyük bir təhlükə təşkil ediyordu. Berlin konkresində rusları təklədikləri kibi bu kərə də ingilislər almanları təkləməyə başladılar, həm də müvəffəq oldular. Məşhur rus-Fransa ittifaqi və dəlayısı ilə də İngiltərə-Rusiya etilafi İran və Tibet məntəqeyi-nüfuzu kibi uyuşmalar hasil oldu. Dünki düşmənlər bu gün dost kəsildilər. Nəhayət bu günki bu qorxunc müharibədə işte Berlin konkresində ruslara qarşı müttəfiq olaraq rəy verən dövlətlər indi ruslara müttəfiqən almanlara qarşı hər b ediyörlər.

Bu hal rus imperatorları üçün Rusiya qayeyi-amalını təşkil edən İstanbul məsələsinin bu kərə rusların istadığı kibi həll olunması məsələsinin bütün ənənəti ilə təkrar meydana qoyur. Türkiyənin müharibəyə qarışdığı gündən etibarən bilafərq məslək bütün rus qəzetələri bir ağızdan "İstanbul ilə boğazlar rusların olmalıdır" deyə yazmağa başladılar. Hələ müttəfiq təhriyyə tərəfindən Çanaqqala boğazı bombardman edilməyə başlanınca bu məsələ bütün əsbiyyətilə təkrar başlandı. Siz bir qəzetə tapmazsınız ki, İstanbul məsələsinin rusların olmaqdan başqa məsələnin digər bir surətlə həlli yakınına yanaşsın.

Rusiyanın müttəfiqləri (Fransa və İngiltərə) müharibənin ən böyük ağırlığını dərəhdə etmiş olan Rusiya müttəfiqlərinin bəslədiyi bu əmələ qarşı nə kibi bir əlaqədə bulunuyörlər əcəba?

Gərək İngiltərə və gərək Fransa qəzetələri rusların boğazlardakı istəqlərini təminə bilatərəddüd rəzidlər. Fəqət bu təminin xarici

şəklini təyinə gəlincə Rusiyadakı kibi orada mətin və sınılmaz bir təsəvvürə təsadüf olunmuyor. Hətta xariciyyə nazirimiz Sazanovun İstanbul və boğazlar haqqında söylədiyi nitqi-məşhurundan belə İngiltərə xariciyyə naziri rəsmi surətdə bəhs edirkən diplomatcasına idareyi-lisan etmişdi... Diplomataca söylənilən bu nitq hətta boğazdakı bombardmanların nə yolda getdigini örtən sis qədər pərdəli bir fikir hasil etdirmişdi.

İngilis və firəng mühərririni-siyasiyyəsi miyanında rusların düşündüğü kibi boğazlarla İstanbulun tamamilə ruslara verilməsi tərəfdarı olanlar varsa da məsələyə başqa bir surəti həll düşünlər də çoxdur.

Bunlarca İstanbul ya küçük və bitərəf bir dövlətin əlində olub da ticarət üçün azad qalmalı, yaxud bütün dövlətlərin əlində olub da bir idarəyə malik bulunmalıdır. Xülasə öylə bir həli-vəz edilməlidir ki, kimsəyə artıq boğazlardan keçmək müşkül olmayıb və heç bir surətlə və heç bir zaman kimsənin yolu bağlana bilməsin.

Fəqət buna Rusiya əfkari-ümumiyyəsi qətiyyəən yanaşmıyör. Boğazlarla İstanbul məhz rus əlinə keçməli əks halda günün birində yenə Rusiya qapısını yabançı əllərdə bulunmaq üzündən hasil olan təhlükəyə qarşı Rusiyanın heç bir təminatı yoxdur - diyörlər.

Demək ki, boğazları zorlarkən müttəfiqlər ən müşkil bir mövqədə bulunuyörlər. Həm düşmənin "can alacaq" nöqtəsinə vuruyörlər, həm də müttəfiqlərin əsəbinə toxunub kəndilərini fəzlə həyəcan verişlərə cəlb edəcə bir nöqtəyi qurcalıyörlər.

Əlbəttə, hal-hazırda məsələnin həll olunan bir cəhəti varsa o da cəhəti-əsgəriyyəsidir. Siyasi cəhətinə gəlincə o bittəbi topların atıldığı və əfkarin gələyanda olduğu bu cidal zamanında degil müharibədən sonra qurulacaq sülh məclisində həll olunacaqdır.

Şübhəsiz ki, rus siyasiləri, rus əfkari-ümumiyyəsinin tələbi vəchilə sülh məclisinə girərkən İstanbul məsələsinə ayrıca bir əhəmiyyət verdirmək istəniləcəkdir. Və heç şübhəsiz ki, bu məsələnin həlli üzərində keçirilmiş olan müharibədəki müvəffəqiyyətlərlə bərabər müharibədən sonra hasil olan müvazineyi-siyasiyyə də icrayi-təsir edəcəkdir.

Ehtimal ki, müharibə vüquatu ilə ondan hasil olan müvazinin təsiri təvəm olur. Bu iki təsirin yek digəri ilə mübariz olmasına da az ehtimal yoxdur.

Hər halda bu bir gələcək məsələsidir.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 5 aprel 1915, №904

Gələcək дума seçkiləri

Şəhər dumaları ilə zemstvolər Rusiyada mövcud kiçik miqyasda bərabər cəmaət idarələridir. Dövlət duması bütün Rusiyanın həyat-siyasiyyə və ictimaiyyəsinə müdaxilə edər böyük bir xəlf məclisi isə şəhər dumaları da kiçik miqyasda şəhər cəmaəti işlərinə baxan ümumi müəssisələrdir.

Şəhər dumaları hər nə qədər həddi-zatində ancaq şəhər işlərilə məşğul və səlahiyyətləri məhdud bərabər müəssisələrə də mənən bundan daha böyük bir mahiyyət və əhəmiyyətə malikdirlər. Şəhər dumaları və şəhər idarələri adətən hökumət ilə Dövlət dumasının kiçik miqyasda bərabər nümunələridir. Dövlət idarəsi və Dövlət duması idarə və üsuli-intixabi haqqında nə kibi mülahizə və nəzəriyyələr mövcud isə onların eyni şəhər idarə və dumaları haqqında da variddirlər. Dumalar xəlqi intixab üsuluna öyrədir. Cəmaətin arasındakı bacarıqlı və xəlf işini görə bilən adamların zühura gəlib də təcrübə kəsb etməsinə meydan verir. Ələlüm olar ki, şəhər dumaları nümayəndəlik üsuli-idarəsinin kiçik bir təcrübəgahlarıdır.

Bu təcrübəgahlar nə qədər müvafiq, azad və ədalət üzərinə təsis və təşkil olunarlarsa, o dərəcədə də şəhər işləri təbii bir yolda tərəqqi edər, həm də xəlqin tərbiyyəsi-siyasiyyə və ictimaiyyəsi təbii və məmül bir yolda artar.

Buna görədir ki, dövlət idarəsi və Dövlət duması haqqında nə kibi bir üsul və intixab arzu edirlərsə hər hankı bir parti və nəzəriyyəyə tərəfdar olan şəxslər, haman arzularını zemstvolərlə şəhərlərə də tətbiq etmək istərlər.

Rusiyanı kəndisində yaşamaqda olan bütün millətlər üçün doğma bir ana halına qoymaq istəyən siyasilər gərək hökumət tərəfindən qanunən təmin olunan hüquqda və gərək əyan məclisi (Dövlət şurası) ilə дума məclisləri intixabatında bütün millətləri müsəvi və bərabər görmək istərlər.

Bu müsəvat bələdiyyə idarələri ilə şəhər dumalarında da gəzəndirilməlidir. Buna rəyəət olunmuyub da şəhər xəlqi "əali" və "ədna" cinslərə bölünərsə o halda şəhərin tərəqqisi bittəbii bir ünsürün ləhinə, digər bir ünsürün əleyhinə olaraq artar ki, bu da heç şübhəsiz müxtəlif millətlərdən təşəkkül edən Rusiyada milliyət nəzəlinə olduqca meydan verir. Hələ bununla bir kəc siyasətin Qafqasiya və bilxəssə

Bakı kibi qitələrdə nə kibi bir nəticə verəcəğini uzun-uzadına söyləməyə də ehtiyac yox.

Altı ay sonra Bakı duması gələcək dörd il üçün yeni qəsnilər seçəcəkdir. Şəhər idarəsi imdidən bu seçgiyə hazırlaşmaqdadır. Bu xüsusda məzkur idarənin dumaya təqdim elədiyi bir məruzəsi "İqbal" vasitəsilə nəşr olunmuşdu. Bu məruzədə intixablardan əvvəl iki cəhatin müəyyən olunması dumadan istənilmişdir. Bunlardan birisi дума intixabatının texnikası (üsuli-icrası) və digəri isə hüquqi cəhatinə aidir.

Texnikaya aid olan xüsus qəsnilərin bir məclisdəmi, yoxsa məhəllə-məhəlləmi intixab olunmaları xüsusinin təyini məsələsidir ki, bizcə bunun o qədər əhəmiyyəti yoxdur. Çünki, məlum olduğu üzrə, bələdiyyə intixabları olduqca məhdud olub şəhərin müqəddəratı həmin bir təqım şəxslərin əlindədir ki, bunlarda əksəriyyətlə mülkdarlardan ibarətdir. Şəhər idarəsinin məruzəsindən anlaşıldığı vəchlə iki yüz mindən ziyadə nüfuzu olan bir şəhərdə işlə bu intixab haqqına malik olub da seçgilərdə iştirak edən xoşbəxtlərin sayı 1500-dən ziyadə təxmin olunmuyor. İş bu surətdə ikən bittəbii seçkilərin bir yerdəmi yoxsa müxtəlif yerlərdəmi icra olunacağı seçiləcək дума həyatının kəmiyyətini bir o qədər dəyişdirə bilməz. Komitəyi-icrai təsir edəcək xüsusin təyir və təbdili isə yalnız Bakı dumasının arzusu və yalnız onun istəməsi ilə həll olunacaq bir şey degilsə də dumanın bu xüsusda vəqə olacaq bir təşəbbüs və arzusu şübhəsiz ki, maddi olmasa da mənəvi bir faidə verə bilərdi. Məqsədimiz şəhər dumaları üsuli-intixabının ümumiləşdirilməsidir. Дума qəsniləri həyatının kəmiyyətə dəyişməsi arzu olunarsa imdiki yüksək ləyaqəti-maliyyə üzərinə qurulmuş olan intixab üsuli fəsx olunub, yerinə daha elmi (demokratik) bir üsul tətbiq olunmalıdır ki, bu da şübhəsiz ali hökumət müəssisələri və nəşri-qəvamin yolu ilə hasil ola biləcəkdir.

Rusiya demokratiyası hər bir şeyi müdhiz müharibəyə sərf edən və vətəni müdafiə üçün hal-hazırda hər istədigindən sərf-nəzər edərkən ürəmində yalnız bir amal bəsləyir ki, bu da müharibədən sonra Rusiyanın demokratik üsullar üzrə idarə olunacağı ümidindən ibarətdir. İşlə, vətən üçün yaralanan sinələrdə bəslənilən bu ümidlərə ehtiram oluyorsa, o vəqət Rusiya bələdiyyələrinin intixab cəhatindən vəqə olan bu üsulsuzluqları da təshih olunmuş olar.

Şəhər idarəsi məruzəsinin həll etmək istədiyi ikinci mühüm cəhat isə əhalinin hüsnü-münasibəti üzərinə pək çox ehtirami – təsir edən hüquqi bir məsələdir.

Bələdiyyə qərarlarında ruslaşdırmaq siyasətinin ən fəna ən təhqiramiz əlaməti təşkil edən bir maddə vardır. – 44-cü maddə.

Bu maddə mövcubincə "duma qqlarılarından xristian olmayanların miqdarı beşdən bir dərəcəsiəndən artıq olmamalıdır. Fəqət Qafqasıya şəhər dumalarında isə qeyri xristianlar bütün qlasni heyətinin yarısından ziyadə olmayacaqdır".

İştə, görürsünüz ki, bu maddə Rusiya xəlqini "cins" və "nacins" olaraq iki hissəyə bölüyor. Xristianlara "cins" bir növdən kibi ayrıca bir üstünlük bəxş olunuyor. Qeyrilərdə qeyri xristianların (müsəlman və yəhudi) ədədi bütün qlasni heyətinin beşdə birindən və qədri olmamaq qanun ikən Qafqasıya şəhərlərinin əksəriyyətinə qeyri-xristian (yəni müsəlman) əhalinin çoxluğunu nəzərə alaraq moqənnən bir az insafa gəlir kibi olmuş və buralara məxsus olmaq üzrə bir az şəfqət olaraq qeyri-xristian qlasnların qlasni heyətinin təsfi qədər seçilə biləcəklərini caiz görmüşdür.

Böylə bir ədalətsizliğin nəticəsi olaraq Bakı kibi bir müsəlman şəhərində sənələrdən bəri duma heyəti xristian əksəriyyəti əlində olduğu kibi, Quba, Şəki, Şirvan və sair bir çox qitələr dəxi növ dumun qəzəbinə gəlmişlərdir.

Fəqət son sənələrin vücudə gətirdiyi bəzi tərəqqi və təbəddülət bu bariz ədalətsizliyi dəxi bir az ixlal etmiş kibi oldu. Gəncə və Bakı kibi əksəriyyəti müsəlman xəlqindən olan şəhərlər üçün canişin tərəfindən müstəsna bir surətdə 44-cü maddənin qərar verdiyi hədd götürülmüş oldu. Gəncə müsəlmanları vəqə olan bu istisnadan kəmalınca istifadə etdilər. Bakı kibi böyük və münəvvər olması icab edə bir mərkəzin müvəffəq ola bilmədiyi seçgilər əldə etdilər. Bu gün Gəncə şəhər idarəsi ilə şəhər duması ədalət və insafında rəva gördüyü bir halda olub, Gəncə duması, şəhər əhalisinin ədəd və etibarı ilə mütənəşib qlasni və idarə heyətinə malik bulunuyor.

Halbuki, Bakı vəqə olan istinadan istifadə edə bilmədi. Müsəlman qlasnları artımına girən şəxsi-qərəz və uyğunsuzluqlar bələdiyyə seçkilərini gülcünc bir hala qoydu və nəhayət isə məlum və məşhur olduğu üzrə 44-cü maddənin canişin tərəfdən təkrarən təzyiqə münəcər oldu.

Şübəhis ki, bakılı müsəlman qlasnları tənbiş etmək üçün canişin həzrətlərinin vəqə olan bu əks qərarının bir nöqtəyi-nəzərdən caiz görər bulur. Fəqət böyük bir xəlqi mühüm və müqəddəs bir haqdan amadəyə məhrum buraxmaq üçün əlbəttə ki, dörd sənə bundan müqəddəm mütaqibəyə Bakıda vəqə olmuş o nüfusuz bir xətaiyi dəlil

tutmaq olmaz. Çünki bu ədalətə də, hökumət dairəyə də müvafiq degildir.

Hökumətimiz vəqə olan bəyannamə və elanları ilə özünün kiçik millətlərin həqqi-həyat və baqası üçün müharibə etdiyini söylüyor. Əlbəttə ki, öylə böyük bir qəlb və ali bir hissələ hərəkət etməkdə olan bir qüvvət xaricindəki məzlum millətləri qurtarmaq istərkən, daxilindəki ədalətsizliklərə də barmaq arasından baxamaz.

Şübəhis ki, hali-hərbədə olan bir dövlət üçün bir çox müğləq və hali müşkül xüsuslardan ibarət olan daxili məsələlərlə ciddi və qəti surətdə məşğul olmaq fürsəti olamaz və böylə bir zamanda kəndisindən bu yolda bir takım tələblərdə bulunmaq da artıq olar.

Fəqət 44-cü maddənin Bakı həqqində tətbiq olunmaması kibi cüzi bir tələbdə bulunmaq məsələsinin əvvəlcə də mövcud olan nəzirəyə görə idari bir surətdə həll olunmasını canişin həzrətlərindən istəməkdə əlbəttə ki, öylə bir məhzur yoxdur.

Zatən bunu nəzərə almış olmalıdır ki, əgər şəhər idarəsi dəxi bu məsələni araya salmışdır.

Şəhər idarəsi bu məsələni şübəhis ki, qaldırmalıdır. Bu əsnada məzkur məsələnin qaldırılıb da maddeyi-məzkurun tətbiq olunmaması surətilə həll olunması yalnız şəhər işləri nöqtəyi-nəzərdən deyil, ümumi Qafqasıya siyasəti nöqtəyi-nəzərindən də mühümdür.

Rusiyahlılar bilafərq millət və məzhəb müdafiəyi-vətən əmrində bulunmuşlardır. Bu ittihadı xələldar edib də araya münafirət sala bilən hər cəhəti haman ittihadı-ənasir xatirinə bir ən əvvəl kəsib atmalıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən əhalidən bir qismini milliyəti və dini səbəbinə digərinə mürəccəh tutmaqdan daha fəna, daha müzür bir şey olamaz. Şübəhis ki, bunu bizimlə bərabər tərəqqipərvər və demokratik düşüncən bütün xristian vətəndaşlarımız da təsdiq edərlər.

Ümid edəlim ki, dumadakı xristian qlasnları rus məarifpərvərlərinin tərəqqipərvər və demokratik düşünür qismindən olub da şəhər idarəsi ətrafında verilən məruzənin bu cəhətini Qafqasıya millətlərini biri-birinə uzaqlaşdıracaq bir yolda degil, qeyri-xristianlar nöqtəyi-nəzərindən müsbət bir surətdə həll etməkdə müsəlman yoldaşları ilə həmrəy olarlar.

Xristian qlasnların bu surətlə vəqə olacaq rəftarlarının əhalimizin hüsn-i-münasibəti üzərinə faydalı bir təsir icra edəcəyinə heç bir şübəhis edilməz.

Fəqət bu xüsusda ən böyük məsuliyyət yenə müsəlman qlasnlara aid olduğunu bizimkilər unutmasınlar. Bilsinlər ki, onların kiçik məqsəd və niyyətlər ardında olub da öz aralarında uyuşa bilməmələri

böyük bir cəmətin ən böyük mənfəətlərini bərpad edib ən müqəddəs hissələrini təhqir etdiriyor.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 13 aprel 1915, №911

Əali – əlalar, yaxşılar
Ədna – çox rəzil, çox alçaq
Moqənnən – qanunvericilik

İran əhvalından bir az

İran üçün keçirməkdə olduğu imdiki zaman olduqca mühüm bir zamandır. İran bütün məhrumiyyətlərinə və bütün səfəzlərinə rəğmən istəmək və iş görmək həvəsinə sahib olar və yaxud, bu xislətdə bir neçə fədakar oğullara malik bulunursa, şübhəsiz ki, ümumi Avropa müharibəsindən hasil olan şəraitdən istifadə ilə kökündən titrəmiş istiqlalını təhkim edə bilər.

Böylə bir məqsədi əldə edə bilmək üçün İran istiqlalının təminatına xidmət edər həqiqi bir politika aparmalıdır. Şübhəsiz ki, böylə bir politika dəxi macərəçuluqlardan mübərri bitərəflik politikasından ibarət olur idi.

Türkiyə ilə Rusiya münasibəti açıq müharibəyə münəcər olandan bəri İran hökumətinin bitərəflik elan edib, həqiqətən də öz daxili işlərini islahə məşğul olmaq istədiyi görülməkdədir. Fəqət bu istəməklə bərabər İran bütün ələmi sarsıtmaqda olan vəqəələrin təsirindən də tamamilə kənarında qalamıyor. Nasıl da qala bilər ki, vüqat yalnız hüdudlarında vəqə olmaqla qalmayıb İran qələmrovi daxilinə belə sirayət etməkdə və bitərəf İran topraqları iki düşmən üçün qanlı meydanlar təşkil etməkdədir.

İran hökuməti şahın təxtə çülusundan sonra daxilən nüfuzunu artırmaq üçün üçüncü dəfə olaraq məclisi-millinin dəvətinə lüzum gördü. Əvvəlki məclislərə təhtitlə naqis bir surətdə olsa da, məclisi inşad etdi. İki əvvəlinci məclislərin keçirmiş olduqları təcrübə üçüncü məclis üçün böyük bir dərs təşkil etməli idi. Məclis sarsılmaz və möhkəm-cəməat nümayəndələrinin etimad və etibarlarına malik – dövlət heyəti vücudə gətirib də işlərin islah və icrasını ondan istəməli idi.

Əvvəl nəzərdə deyəsən ki, bu məclis öylə də yaşamaq istədi. Vətənpərəstliyi, namusi-siyasiyyə və şəxsiyyəsi ilə məşhur olub da İranın ən alim olmasa da, ən şərəfli və namuslu bir ricalından tanınmaqla da məruf olan Müstövfi Əlməmaliki iş başına gətirdi. Avropa müharibəsində bitərəf qalmaqla İranın istiqlalı-daxiliyyəsi ilə hakimiyyəti- milliyəsinin təminatını məzkur heyət əhdəsinə buraxdı.

Müstövfi Əlməmalik İran siyasi cərəyanlarından ingilis qəzələlərinin təsirinə görə "ifrad millətpərvər" məsləkinə mail ricaldan ədd olunduğu üçün təbiət ilə ingilis-rus etilafını xoşlamıyanlardan olduğu məlum idi. İranda mövcud siyasi nəzəriyyələr miyanında hər nə surətlə

olursa-olsun, "Firdovsi vətəninin "Şahnamə"də təsvir olunan müstəqil və müqəddər bir hal ilə yaşaması" üçün rus-İngilis məntəqəyi-nüfuzu ədd olunan tərddən (ayadən) xilas olmasını tələb edən bir nəzəriyyə İran demokrat sinfi arasında olduqca böyük bir nüfuzə malikdir. İran demokratları İran şəraitində daxilində hər cəhətcə bərbad məmləkətin vaxtına bilnəsibə aməd bir təşkilatını vücudə gətirmişlərdi. İkinci məclis zamanı demokratlar məclisin açılışını təşkil etdikləri halda, malik olduqları intizam və təşkilat sayəsində ümuri-məmləkətə təsirsiz degillər idi. Bir aralıq demokrat Hüseynquluxan Nuqabın da xariciyyə naziri sifətilə iştirakı ilə yenə Müstovfi Əlməmalikin rəyasəti altında bir İran kabinəsi təşkil olunmuşdu ki, buna hətta "demokrat kabinəsi" diyorlardı. Bunları zikr etməkdə məqsəd Müstovfi Əlməmalikin İran siyasi məsləklərindən nə tərəfə mail olduğunu bir dərsəyədək təyin etmək və bu məsləkin İranın bir rəhmayətkarları ədd olunan rus və İngilis hökumətləri nəzərində nə kibi bir tələqqiyə uğraya biləcəgi haqqında bir fikir hasil etdirməkdir.

İştə, Müstovfi Əlməmalik kibi rus-İngilis mənətiq nüfuzuna xoş nəzərlə baqmayan bir şəxsin İran sərkərində bulunması (məzkur dövlətin elan etdiyi bütün bitərəfliklərinə rəğmən) London ilə Petroqradı əndişəyə salıyordu. Bittəbii özlərini bu əndişədən xəvatircəm bulundurmaq üçün İranda böyük və qüvvətli siyasi və iqtisadi təşkilatə malik bulunan etilaf dövlətləri lazım olan tədbirlər inqazından aciz bulunmazlar idi. Bulunmadılar da.

Türklərin Təbrizə daxil olub da təkrar oradan çıxmaq məcburiyyətində qalmaları və Qafqasiya hüdudundan Sarıqamış vəqələrinin zühuri və nəhayət Dardanel boğazının bombardmanı İran məclisi ilə "İfrat millətçilərə" də təsir etmiş oldu. Bu sırada indiki Müstovfi Əlməmalik də istefa etdi.

Müstovfi Əlməmalikin istefasından bərlisan təəssüf bəhs edən İran qəzetələri müşarileyhin İran istiqalını təhkim üçün icra etmiş olduğu xidmətlərini sayarkən Azərbaycanın Şücaüddövlə Səməd xanın əzlini, vəliəhdin Təbrizə göndərilməsinə, belçikalı maliyyə məmurlarının amerikalılardan qalma fəvqəladə ixtiyarlarını təslimini və jandarmna təşkilatının fəaliyyətini və məclisi-milliyənin iftitahını, kəndisinin parlaq müvəffəqiyyətlərindən ədd ediyor və onun yerini tutan Müşirəldövlədən dəxi o yolda hərəkət etməsinə tələb ediyorlar idi.

Müşirəldövlə cənabları dəxi bitərəflik elanı ilə işə daxil oldu. Başqa dürlü də olamazdı. Fəqət Müşirəldövlənin aparacağı bitərəfliklə Müstovfi Əlməmalikin gözlədiyi bitərəflik arasında böyük fərq bulanlar mövcud idi. Məntiq də böylə bir fərqi olmasını icab etməz

degildir. Birisi gəlib, digəri gedirsə, şübhəsiz ki, gələn ilə gedən arasında bir fərq olmalıdır. Bu fərqi təyin etmək istərkən bəziləri Müşirəldövlənin Moskva darülfünunda təhsil etdiyini bir çox zaman Rusiyyə siyasi xidmətlərdə bulunduğunu və oranın xəddi-zatında etedəlpərvər bir zat olduğunu nəzərə alaraq bu dəfəki, hökumətin etilaf hökumətləri belə razı burakacaq bitərəflik təmininə çalışacağını təxmin ediyorlardı. Halbuki, "N.V." kibi qəzetələr bu kabinetin təşkilindən sonra dəxi İran haqqında vəqə olan nəşriyyatlarından vəz keçmədilər və "Şir və Xurşid" məmləkətinin bitərəfliyini həqiqi bir surətdə təmin etmək üçün Tehrandaki Türkiyə – alman – Avstriya səfərat heyətlərinin tərddə təbyidini tələbdə israr edib durdular. Digər tərəfdən də İran hökuməti ölkədən az məəttəl təriqlə olsa da, öz siyasətini aparmaqda davam etdi. Bitərəfliyi saxlamaqda etilaf dövlətlərindən müavinət istəyərək bu müavinətin məzkur dövlətlərin qoşunlarını İrandan çıxarmaq surətilə fəidəbəxş olacağını izhardan çəkinmədi.

Etilaf əleyhinə görünən bu kibi hərəkətləri ilə bərabər Tehran hökuməti digər tərəfdən Türkiyə dövlətinin bəzi təərrüzlərinə düşər oldu.

Qəsr-i Şirin, Girmənşah kibi İranın (bitərəf məntəqəsində mövcud olub da rus və İngilis əsakiri nizamiyyəsinə xali olan yerlərdə Osmanlı nizamiləri keçdilər. Hər nə qədər Bağdad valisinin İran personalına vəqə olan mübasasətə nəzərən bu hal Hüseyn Rauf bəgin özbaşına icra etmiş olduğu "mövsif bir vəqə" isə də yenə İran əhval və siyasəti üzərinə təsirsiz qalamaz, hətta qalmamışdır belə.

Dün varid olan teleqraflardan anlaşıldığına görə Müşirəldövlə kabinəsi Girmənşah vəqəsi haqqında lazım gələn tədbirləri görməkdən aciz qaldığından istefa vermişdir.

Etədalpərvər Müşirəldövlənin kabinəsinin bu surətlə istefası ilə bərabər Tehrandan digər bəzi xəbərler dəxi alınmışdır. Varid olan bir xəbərdə deyilir ki, Tehranda əlavə seçkilər təmin olunaraq məclisə 5 nəfər məbus intixab olunmuş və bu dəfə ki, intixablarda demokratlar qazanmışlardır. Demokratlara Türkiyə və alman sərfədarlıqları deyə bitərəf ayrıca bir izah da dəxi olunur.

Demokratlara bəlkə bir əməli-nəzərdən Türkiyə və alman tərəfdarı demək doğru olur. Fəqət həddi-zatında onlar hər şeydən əvvəl İran tərəfdarıdır və bu tərəfdarlığı da etilaf dövlətləri əleyhinə olmaqla bərabər diyorlar ki, nəticə etibarilə teleqrafın izahı doğru çıxıyor.

Bu iki vəqəni yeni demokratların Tehran intixablarında qazanmaları ilə türklərin Girmənşah tərəflərindəki təərrüzlərini

yanbayan qoyub da bir az düşündükdə Müşirəldövlə kabinəsinin mütləq gərək daxili və gərək xarici nüfuzlar nəticəsində süqut etdiginə inanmaq lazım gəlir.

Demokratlarla İran üləmasının türk tərəfdarlığı haqqında rusca qəzetələrdə məbzulən görünən xəbərlər doğru isə, o halda gözləmək olar ki, hökumət başına təkrar Müstəvfi Əlməmalik və yaxud o məsləkdə birisi gələcək, yəni İran bitərəfligi etilaf nöqteyi-nəzərindən bir az əndişəli bir hal ala biləcəkdir.

Fəqət böylə bir siyasətin icrası üçün İran təşkilati-siyasiyyə və nizamiyyəsi bəslək edərmi?

Əlbəttə yox!

İş bu halda ikən İrana qalan yeganə bir təsəlliyyət var ki, o da həqiqi bir bitərəflikdən ibarət olub mütləq İranın siyasi və iqtisadi ittihadı-istiqlalını təmin üçün bir an qəflət etməyərək çalışmaqdan və bunun üçün dəxi bütün milli qüvvətləri səfərbər hala qoymaqdan və mövcud olan bilcümlə milli təşkilati-təbiyyə və siyasiyyəyi birləşdirməkdən və bir daha kabinə böhranlarına meydan verməməklə bütün tam mənası ilə həqiqi bir bitərəflik saxlamaqdan ibarətdir...

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 14 aprel 1915, №912

Tərd – qovma, uzaqlaşdırma

Müşir – müşavir, məsləhətçi

Təbzulən – bolluca

Təbid – sürgün etmə

Yenə darülmüəllimin haqqında

Bakıda açılacaq darülmüəllimin məsələsi keçən bir məqaləmizdə əsasən alqışlanmış və bu məsələnin bir an əvvəl vücudə gətirilməsini təşviq etmişdik.

İndi bu ərfan məsələsinin nə kibi bir ehtiyacı dəf üçün hazır olunması və nə kibi bir proqrama malik bulunması lazım olacağı cəhətindən bir az bəhs etmək istəyiriz.

Bakı şəhər duması təhtində vəqə məkatib şöbəsi rəisi İonesyanın Tiflisə gedib Qafqasiya məarif müdiriyyəti-ümumiyyəsi ilə görüşdükdən sonra hasil olan məlumatından anlaşıldı ki, açılacaq darülmüəllimin əvvəlcə qəzetələrə düşdüyü kibi yalnız rus-müsəlman məktəbləri üçün degil, rus-müsəlman və rus-erməni məktəbləri üçün müəllimlər hazırlamaq vəzifəsi ilə mükəlləf olacaqdır. Demək ki, Bakı darülmüəllimini müsəlman və erməni şöbələrinə malik bulunacaqdır.

Məsələnin böylə bir şəklin alması, əlbəttə ki, zati-məsələni dəyişdirəcək bir məhiyyət alamaz. Müsəlmanlara məxsus bir darülmüəllimin yoxsa da, hər halda müsəlmanlar üçün müəllimlər hazırlayacaq bir darülmüəllimin vücudə gəlir deməkdir. Doğrudur ki, rus-müsəlman məktəblərinin müəllimə olan ehtiyaclarını münhəsirən müsəlman müəllimləri hazır edən darülmüəllimin dəxi dəf edə bilməzdi. Təsis olunacaq darülmüəllimin şərikli olursa, bittəbii ehtiyacın çox az bir hissəsinə çarə edilmiş olub, deməkdir.

Fəqət külli-çarəni tələb edərkən cüzi əlacdan imtina etmək dəxi mətlub olmasa gərək. Burası hər halda məarif komisyonu və şəhər idarəsinin həll edəcəgi bir məsələdir ki, bu xüsusda daha nə kibi qəti bir qərarə gəldikləri bizcə bəlli degildir.

Bu məqaləmizdə biz məsələnin üzünü degil, digər bir lövhəsinin mütalifə etmək istiyoruz.

Bakı darülmüəlliminin idari və mali cəhətindən ümdə bir cəhəti vardır ki, o da məzkur məktəbin proqram və hədəfidir.

Bu məktəb milli məktəblər üçün müəllimlər, mürəbbilər yetişdirəcək. Surəti-zahirdə Qori darülmüəllimini ilə İrəvan darülmüəllimləri də bu məqsəd və bu hədəflə təsis olunmuşlardır.

Fəqət bu ilki darülmüəlliminin fariqül-təhsilləri olan seminaristləri tədqiq etsəniz, milli bir məktəbin mürəbbisi olmaq məziyyəyindən nə qədər uzaqdırlar. Seminaristlər miyanında həqiqi millət müəllimi olaraq yalnız o kəslər zühur ediyor ki, darülmüəlliminə girərkən

türkcədən az-çox biligi olub və müsəlman həyat və məarifini ilə bir az da olsa, aşinalığı olmuş, yoxsa seminariya qurtaran əfəndilər ana dilindən və türkcə üsul və qəvaidindən olduqca piyada və aciz olaraq müəllimlik diplomu alıyırlar və bittəbii öhdələrinə məhvəl olunan vəzifəni biarzui-ümumiyyə uyğun bir surətdə yola verə bilmıyörlər. Seminaristlərdən olunan şıkkayət və mövcud seminariyalara qarşı ibraz olunan ədəmi-məmnuniyyət zətən bir məsələdir.

Rus-müsəlman məktəbləri müsəlman cəməati arasında ibtidai məlumat nəşr etmək üçün təsis olunmuş bir növ xəlq məktəbləridir. Burası xəlqə iki növ məlumat və iki növ tərbiyə vermək məcburiyyətindədir:

1) Dövlət dilinin təlimi və 2) vətəndaşlıq hissının tərbiyəsi və milli dilin tədrisi ilə milliyət və din sevgisinin təlqini.

Rus-müsəlman məktəbləri mümkün olduğu bir hüdud daxilində öz şagirdlərini qövmiyyət və milliyətini, dilini və dinini sevər, eyni zamanda da təbəə olduğu dövlətə qarşı yabançı bulunmaz adamlar hazırlamalıdır. Yaxud bu fikir və tərbiyələri təhsilə yarar məvad yaratmalıdır. Digər bir təbirlə müsəlmanlara məxsus olan ibtidai məktəblər mədəni bir həyatın səfayəsini təşkil edən milliyət, dəyanət və məişət əsaslarını möhkəmləndirən tərbiyə və təlimlərə müqtədir olmalıdırlar.

Böylə bir məktəb vücudə gəlmək üçün müəllimin yalnız üsulicədidə aşına olması kafi degildir. Burada üsulitəlim ilə bərabər müəllim şagirdlərinin dili ilə dininə də kəmalincə aşına olmalı və bu iki amilin (yəni dil ilə dinin) keçirmiş olduğu tarix və ənənəti də olduğu kibi bilməlidir. Yoxsa öz millətinin ehtiyacatidiniyəsindən bixəbər və öz dilinin, əvamnəsın ədəbiyyəsindən qafil bir müəllimin nə özündə həyəcanlı bir hissi-millii olur, nə də öylə həyəcənsiz bir müəllim kəndi şagirdlərinə arzu olunur milli bir tərbiyə bəxş edə bilər.

Bizə deyə bilərlər ki, istədiginiz müəllimləri hökumət tərəfindən təsis olunan darülmüəllimlərdən ala bilməzsınız. Bu xüsusda milli bir darülmüəlliminə ehtiyacat vardır. Böylə bir etirazda heç şübhəsiz ki, bir çox hisseyi-həqiqət vardır. Məəmafihə bir az səy olarsa, mümkündür ki, açılacaq Bakı darülmüəllimini də bu arzu olunur bir halə qoymaq mümkün olmasa da, mətlubinə yaxın bir halda bulundurmaq olsun. Bundan ötrü lazımdır ki, məzkur darülmüəlliminin milli tədrisatına ziyadəcə əhəmiyyət verilib orada keçiləcək tədris həqiqətən də hədəfə isabət edəcək bir halda olsun. Məsələn, bənə öylə gəliyə ki, bu darülmüəllimini qurtaracaq əfəndilər türkcə üsul və qəvaidini, türk ədəbiyyatının tarixini, türk və müsəlman tarixinin ədvari-

mühümməsini seminariyada ögrənərək çıxmalı və şəriyətdən əsaslı məlumat almalıdırlar.

Böylə bir məqsədi əldə etmək üçün də yalnız gözəl proqramlar tərtib edib də qalmaqla olmaz. Bu gözəl proqramı tətbiq edəcək ustadlarda lazımdır ki, açılacaq darülmüəllimində bulunsunlar. Demək ki, darülmüəlliminin proqramına fəvqəladə əhəmiyyət verildiyi kibi idarə və müəllimləri heyətinə də bir o qədər, bəlkə də daha ziyadə əhəmiyyət verilməlidir.

Yuxarıda məmul görölən proqramı tədris etmək üçün layiqli adamlarımız bulunduğu kibi, o proqramın tədrisinə lazım olan vəsaiti də bulundurmaq imkan xaricində degildir. Yetişir ki, bu hissəyi-səddə bir istək olsun və yetişər ki, bu istəyi iqbəl edib də təşviq etsinlər və müqabilinə maneələr və əngəllər çıxarmasınlar.

Ancaq səmimi bir arzu ilə təsis olunub da milli məktəblərin həqiqi və təbii ehtiyaclarını təmin üçün hazırlanmış bir darülmüəllimindir ki, Qafqasiya ibtidai məarifini aksaməqdan xilas edər, yoxsa Bakı darülmüəllimini də Qori və İrəvan seminariyaları kibi olarsa, bundan hasil olan faidə gözləndiyi qədər olmaz və "su yenə körpüdən o tərəfdə qalar".

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 15 aprel 1915, №913

Səfayə – üçayaqlı
Ədvar – dövrlər

İran böhranı

İki gündən bəri Tehrandan alınan teleqraflar İran əhvalının müşəvvəş bir dövrə girdiyini göstərməkdədirlər.

Müşirəldövlənin istefası İrani böyük bir böhrana döndərmişdir. Əvvəlcə varid olan teleqraflar Müşirəldövlənin istefasını türklərin Gırmanşah tərəflərindəki hərəkətləri ilə münasibətdar bir şəkildə təsvir ediyordular. Fəqət dünki teleqraflar arasında Petroqraddan gələn bir xəbər istefanın əsl səbəbi ola biləcək bir haldan xəbər verməkdədir. Rusiya xariciyyə nəzarətindən sızan bir xəbərə görə Müşirəldövlənin istefası türk təcavüzündən ziyadə İrandakı rus və ingilis qoşunları ilə əlaqədar imiş.

Anlaşılan ikinci məclis məsələsi, üçüncü məclis dəxi rus və ingilis qoşunlarının İrandan çıxarılması üçün hökuməti istizahlara məruz qılmış və bu istizahlara qarşı vəqə olan izahata isə Müşirəldövlə kabinetəsi bu işin – yəni rus və ingilis qoşunlarının İrandan çıxarılmasının qeyri-mümkün olduğunu məclisə anlatmaq istəmişdir. Fəqət vəqə olan izah və iqnailərsə məclisi inandırarmıyınca bittəbii istefaya getmişdir.

Bu surətlə vəqə olan istefa həqiqətən də İran üçün böyük və təhlükəli vəqəçələr dövrü başlayacağını göstərir. Çünki hal iki şeydən xaric olamaz. Ya məclisə həmrəy olaraq yeni bir kabinetə gələcək və arzu-ümümiyyəyə tabe olaraq rus və ingilis qoşunlarının İrandan çıxmalarını tələb edəcək, yaxud böylə bir tələbin felən icrasından aciz olduğuna qane olan İran hökmdarı məsələyə Müşirəldövlə kabinetəsinin nəzəri ilə baxıb da, bu nəzəri hər bir müqavimətə qarşı yeridəcək bir kabinetə dəvət edəcək. Hər iki təqdirdə də hər hankı bir taqım keşməkeşlərə münəcərlə olacağı icabıdır. Birinci təqdirdə şübhəsiz ki, etilaf dövlətləri ilə əlinən vuruşmaq lazım gələcək. İkinci təqdirdə dəxi məclisin fəsxı ilə bir taqım daxili ixtilallara meydan açılacaqdır.

Bu iki "şərr"dən hankı birisini İran hökuməti "ümür" ədd edəcək?

Teleqrafların gətirdiyi xəbərlərə nəzərən şah rus səfərat vəkilləri ilə ingilis səfirini hüzuruna qəbul edib də onları tövsiyyəsini dinlədikdən sonra kabinetə təşkilini Səidüldövləyə tapşırılmışdır.

Səidüldövlənin iş başına gətirilməsi doğru isə və iş başına gətirilən kabinetə təşkilinə müvəffəq olarsa, demək olar ki, daxili ixtilafın zühuri etilafı-müsəlləsə qarşı çıxmaya tərcih verilmişdir. Çünki

Səidüldövlənin etilaf tərəfdarı olduğu ilə bərabər İran millətpərvərləri nəzarində mərdud bir zat olduğu məşhuri-cəhəndir.

Səidüldövlə birinci məclis dövründə məclisin ən fəal, ən müfərrit hürriyətpərvər vəkillərindən keçinib və xəq tərəfindən "Əbul-Əmələ" ləqəbinə nail bir xəq adamı ikən məclisin Məhəmmədəli şah tərəfdən bombardman edildiyindən sonra şahın əmri üzərinə məşrutiyətpərvəran əleyhində bir kabinetə təşkilinə razı olduğundan kəndisin "xaini-millət" şöhrətini qazandırmış və ikinci məclis dövründə şahı-məxluh ilə bərabər İrandan tərd olunan bir sıra müstəbidlər cərgində o da vətəndən qovulmuşdu.

Sonralar ikinci məclisin fəsx olduğu zamanlarda hər təsasə Səidüldövlə İran hökumətinin əleyhinə məzhər olaraq Tehrana döna bilmış, bəzi təreddüdlər sayəsində kabinetə rəyasətinə keçmək belə istəmişsə də, müvəffəq olmamışdı.

Görünüyor ki, Səidüldövlənin Məhəmmədəli şah sədr-əzəmi olmaq kibi bir "zəlləyə" boyun qoyması İran xəlqini o qədərdə özündən nifrətləndirmişdir ki, bu dəfə dəxi istər Tehran xəlqi və istərsə məclis Səidüldövlənin təşkil edəcəyi kabinetəyə təhəmmül edəməyəcəklərini ələnen izhar etməkdədirlər.

Yəni dəxi teleqraflardan ögrəniyoruz ki, məclis şahə xəbər göndərərkə camaət və millətin etimadına məzhər olmayan bir şəxsın təşkil edəcəyi kabinetəyə etimad və etibar göstərə bilməyəcəyini şahı-aliyə, sərkara, gələcək zatın millətin etimad etdigi zatlarlardan olduğu lazım gəldiyini ibrəğ etmişdir.

Məclis tərəfindən vəqə olan bu ixtarla bərabər Tehran xəlqində də böyük bir həyəcan və gəlayən mövcud olub bir taqım narəva hallara intizar edildiyindən küçələr polis və jandarma nəfəratı tərəfindən kəsb və kədar olunaraq mühit və əsayişi saxlamaq üçün hər növ tədbirlərə təvəssül olunmuşdur. Digər tərəfdən də xəq həyəcana gələrkə təkəbbürənə müraciətlə əllərindəki kağız pulların gümüşə əvəz olunmasını tələb ediyorlar.

Səidüldövlənin təşkil edəcəyi kabinetənin etilafı-müsəlləs tərəfində olacağı teleqraflarla gələn bir fəqərədən dəxi aşkar olmaqdadır. Fransa səfiri İran xidmətində bulunan işveçli zabitləri hüzuruna dəvət edərək yeni təşkil edəcək kibinəyə xidmət edib-etməyəcəklərini onlardan ögrənmək istəmiş və İran hökuməti ilə vəqə olan müqavilələrində müvafiq kabinetə təşkil edən hər hankı bir İran hökumətinə xidmət etmək məcburiyyətində olduqlarına aid onlardan müvafiq bir cavab almışdır.

Bu xüsusi nəql etdikdə teleqraf əlavə ediyor ki, İsvəç zabıtlərinin bu bəyanatdan sonra yeni kabinetin almanpərəstlərlə edəcəgi mübarizə bir az asanlaşmış oluyor.

Demək artıq Səidüldövlə kabinetinin Almaniyə və Türkiyə siyasəti əleyhinə olaraq təşəkkül etdiginə şübhə yeri qalmıyır.

Əhval böylə bir şəkil alınca demək ki, bu itilaf yalnız məclis ilə hökumətə münhəsir olmuyub, daxili İran məsələsindən ziyadə, Avropa dövlətlərindən iki müharibə kütləyə təəllüq edən bir məsələ şəklini almaqdadır.

Bu surətlə ümumi Avropa müharibəsinə bir səhneyi-vaqə dəxi əlavə olunuyor – Tehran.

"Tehran səhneyi hərbində" hər nə qədər hal-hazırda etilafi-müsəlləs tərəfi daha hazır və daha müsəlləh görünüyorsa da, etilafi-müsəlləs tərəfi dəxi ümid etdigəi qüvvələrinə toplamaq üzrədir. Elə alman səfiri prins Robs ilə Avstriya səfirinin böyük bir təntənə ilə Tehrana vürudları şübhəsiz ki, işə daha da gərmiyət verəcək və hər iki tərəf qəti vəziyyətlərdə bulunacaqlardır.

Teleqraflar diyor ki, alman səfirinin 5 alman və o cümlədən məşhur topçu Qaaza müşayət etməkdədir. Qaaza İran itilafı əsnasında şöhrət bulmuş bir topçudur. Əslən Bakıda əmələlik etməkdə olan bu adam məşrutıyyətpərvaranın Tehrana hücum etdikləri əsnada topçuluq vəzifəsi ifa etmiş və Tehran fəthində böyük yararlıqları görünmüşdü. Tehran fəthindən sonra dəxi Qaaza İran xidmətində bulunaraq daxili üsyanları yatırmaqda bir çox xidmətlər göstərmiş və mahir topçu olmaqla şöhrətyab olmuşdu. Görünüyor ki, əvvəlcə müvəffəq bir əmələ olduğu halda sovqi-tələlə İranda bir çox rollar oynamış Qaazayə bu kərə də bir rol oynatmaq istiyorlar ki, kəndisini səfirin məiyyyətinə almışlardır.

Daha Səidüldövlənin kabinetə təşkil elədigəi məlum degildir. Varid olan teleqraflardan birisində Səidüldövlənin təşkil edəcəgi kabinetəyə hərbiyyə vəziri sifətilə Bəxtiyari-Səmsamülsəltənə, daxiliyyə vəziri mənsəbilə də Eynüddövlənin daxil olacaqları təxmin edilməkdə isə də, bu xəbərin doğru olduğunu qəbul etmək üçün bir az daha intizar etmək lazım gəlir. Ələlxüsus ki, bu teleqraftan sonra gələn bir teleqraf Səidüldövlənin halə kabinetə təşkil etmədiyini xəbər verməkdə və qüvvətli bir hökumətin yoxluğu sezilməkdə olduğunu söyləməkdədir.

Bu bədbəxt məmləkətin zavallı paytaxtından teleqrafların daha nə kibi xəbərlər gətirəcəgini yəqinən bilmıyorsaq da, hər halda mühüm bir taqım həvadisatın zühuruna intizar etmək gərəkdir.

Böhranın hankı tərəfin qələbəsilə qurtaracağını məhəlli-vəqədə olan müxbirlər belə daha təyin etməmişlərdir. İran hökuməti qüvvətli və mətin bir hakimiyyəte malik olsaydı, əlbəttə ki, böylə qorxunc bir böhranə tutulmazdı. Məsələnə həll edib nə yapılacaqsa, bir an əvvəl yapar və yabançı qüvvələrin işə qarışib da əhvalı alt-üst etmələrinə imkan verməzdi. Məəttəəssüf böylə bir hökumət mövcud olmadığı vəqai - ayrı bir izah və təfsirə ehtiyac qalmadan – göstərməkdədir. Görünüyor ki, bütün arzu və tələşlərinə rəğmən İran hökuməti də istər-istəməz bu yavaq surətlə ümumi mərəkəyə cəlb olunub, neçə illərdən bəri keçirməkdə olduğu müşkül günlərini, daha müşkül günlərlə təkmil etmək məcburiyyəti-əlimməsində bulunacaqdır.

Hər halda İran mühüm bir taqım vəqəələr əxşamındadır. Bakalım sabah nə kibi bir nəticə ilə açılacaq...

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 16 aprel 1915, №914

B.T.

Məqələmizi qurtardıqdan sonra Tehrandan mühüm bir teleqrafın varid olduğunu gördük. Bu teleqrafta deyiliyor ki:

"Səidüldövlənin kabinetə təşkilində gördüğü müşkilat davam ediyor. Davam etməkdə olan hökumətsizlik rus və ingilis səfirələrini rahatsız edərək ikinci dəfə şah hüzuruna çıxmış və qüvvətli bir hökumət təşkilinin təxirə ugradılmasına zati-humayunlarından təvəqqi eləmişlərdir. Şah Tehranın əmniyyət və İranın bitərəfligi haqqındakı iradəsinin layitəxir olduğunu nümayəndələrə qarşı bəyan eləmişdir. Məclis nümayəndələrinin, ruhanilərin və bütün paytaxt əhalisinin Səidüldövlə əleyhinə bəyani-əfkar etdiklərini görərək şah Səidüldövlənin kabinetə təşkil etməyəcəginə qənaət hasil etdigindən iki böyük dövlət nümayəndələrinin razılığı ilə kabinetə təşkilini daha məruf və məqbul olan şahzadə Eynüddövləyə təklif eləmişdir. Vaqə olan böhranın izaləsi üçün Eynüddövlə kabinetə tərəfindən görülecək tədbirə məclis dəxi etimad edəcəgini bəyan etməkdədir. Eynüddövlə şah dərbərinə dəvət edilmişdir. Şəhər gələyandadır. Fəqət intizam və əsayiş pozulmamışdır. Günorta zamanı saat ikidə Banki-Şahənşahi (ingilis bankı) qapılarını bağladı. Bankın qabağına yığılan xəlp polis tərəfindən saxlanılmaqdadır. Kabinetə daha təşkil olunmamışdır. Gecələyən məclisdə məbuslar fəvqələdə bir iclas yapmışlardır".

Səidüldövlənin iş başına gəlməsi ilə vüqaa gələcəgi məlhuz olan fəvqəladə hadisə bu teleqrafın ehtiva etdiyi fəqərələrə nəzərən şiddətindən düşmüş ədd oluna bilərlər.

Şahzadə Eynüddövlə İranın qədim ricalından ədd olunur. Kəndisi hər nə qədər fikri məsrutiyyətilə imtizağ edəcək bir zehniyyətə malik degilsə də, əcnəbi nüfuzu təhtinə girməz vətənpərəstliyi ilə məşhurdur. Məsələyə bu nöqteyi-nəzərdən baxılacaq olursa, Eynüddövlənin təşkil edəcəyi müqtədir bir kabinə bəlkə də böhranın önünü ala bilər.

Hər halda Səidüldövlənin geri qalıb da Eynüddövlənin iləri düşməsi ilə məsələ tamamilə həll edilmiş ədd olunmasa da, əhvalın əmniyyət bəxş bir çıxıra girdiyi təxmin olunur.

Demək, "ikicanlı gecə"nin doğmaq üzrə bulunduğuna şübhə edilməzsə də "növzad"ın nə olduğunu layiqincə anlamaq üçün yenə "səhər" işiğünü bəsləmək lazımdır.

İqna – razı etmə

Mərdud – rədd olunmuş

Müfəssir – şərh edən

Zəllə – səhv, nöqsan

Təsə – qərarlılıq

İbلاغ – yetişdirmə

Kəsb – ələ keçirmə

Məlhuz – nəzərə çarpmış, təsəvvür olunmuş

M.Ə.R.

Müdhış rəqəmlər, acı həqiqətlər!

1914-cü ildə şəhər idarəsi tərəfindən şəhərimizin xəlqi sayılıb yazıldı. Məxsus istilahnıca şəhərimizin statistikasına tutuldu. Bu əhsa işi icra olunduğu zaman şəhər müsəlman xəlqi buna şübhə ilə baxmış və bir çox adamlar avamlıqlarından ailələri əfradını gizlətməyə səy etmişlər idi.

1914-cü ilin əhsaiyyətinə (statistikasına) nəzərən mədən və zavod lokantını çıxıqdən sonra Bakıda 214.679 can vardır ki, onlardan 120.798-i kişi və 93.881-i arvaddır.

Milliyyət etibarını ilə şəhər əhalisi bu tərtiblə hesab olunuyor: rus 79.229 və yaxud yüzdə 36 (bütün əhalinin bir ikisindən artıq), qafqasiyalı müsəlmanlar 45.972 və yaxud diyorusu da 21,3, ermənilər 41.675 yaxud, yüzdə 19,5, iranlılar 25.097, yaxud yüzdə 11,7, yəhudilər 9.689, yaxud, yüzdə 4,5, gürcülər 4.077 yaxud yüzdə 1,9, nemsələr 3.280 yaxud yüzdə 1.1 və sair millətlər 8.650 yaxud yüzdə 3,7.

Qafqasiyalı müsəlmanlarla iranlıları bir yerdə hesab eləsək, Bakıdakı müsəlmanların cəmi 71,070 can olur ki, bu yüzdə 33,1 (yəni bütün əhalinin üçdə birini) təşkil edər. Bu hesabla Bakıda müsəlmanlar ruslardan az çıxırlar. Halbuki, təxmin bunun fəvqündədir. Və həqiqətən də müsəlmanlardan özlərini gizlədənləri ən azı yüzdə on alsaq, bu 7 minə qərib bir şey edər ki, 71 minin yekuni 78 minə çıxar. Bu da bütün əhalinin yüzdə 33,1 hissəsi degil, yüzdə 37-sini təşkil edərdi ki, ruslarla bərabər və bir az da artıq deməkdir.

Fəqət insan cahil olursa, sayı da azalırımış. Cahilligimizi görmək üçün aşağıdakı rəqəmi gözdən keçirəlim:

Şəhərin üçdə bir hissəsini təşkil edən müsəlman xəlqinin beş yaşından yuxarıdakıları arasında oxumaq, yazmaq bilənlər yüzdə 18,3 faiz təşkil ediyor ki, bu beşdə birdən də azdır.

Halbuki, şəhərin xristian xəlqi ilə yəhudiləri arasında oxumaq və yazmaq bilənlər baistilah savadlılar yüzdə 65 faizdir.

Müsəlmanların savadsızlıqlarını göstərmək üçün statistikanın digər səhifələri də şəhadət verməkdədir. Məsələn: gəlmələrin yüzdə 55-i savadlı ikən yerlilərin ancaq yüzdə 30-u savadlıdır. Bunun səbəbi yerlilərin əksəriyyətlə müsəlman olduqlarıdır.

Bundan əlavə şəhərin məhəllələrinə görə təsnif olunan statistika rəqəmləri kəza müsəlmanların cəhəletini göstəriyor. Məsələn:

Kərpixanə, Naqorni küçələr, Şamaxı yolu və İçəri şəhər kibi müsəlman məhəllələrinin savadlıları yüzdə 7 ilə yüzdə 44 arasında gözişikən, erməni və rus çox olan məhəllələrdə təbəddüd yüzdə 45-lə yüzdə 76 arasında müşahidə olunmaqdadır.

Demək ki, xristian məhlələri hesabi-vəsəti ilə yüzdə 61 savadlı verdigi halda, müsəlman məhlələri ancaq yüzdə 9,3 savadlı veriyor ki, onda birdən də azdır.

1902-ci ilin statistikasına nəzərən Moskva yüzdə 67 savadlı veriyor, Petroqrad isə 1900-ci ildə yüzdə 71,9 faiz vermişdi. Son 1913 ihsasında Riqa şəhri 85 faiz savadlı göstərmişdi.

Halbuki, Bakı degil, bu şəhərlərə, hətta bütün Avropa Rusiyası şəhərlərinə nisbətə də girməyədir. Daha 1897-ci il əhsasına görə Rusiyanın Avropadakı şəhərləri yazıdan ziyadə savadlı verdikləri halda, Bakıda beş yaşından yuxarı, yəni savadlı olmaları icab edən 191.312 adamdan dil fərqi olmadan ancaq 93.986 adamın savadlı varmış ki, bu – yüzdə 49-nu, yarından az bir şeyi təşkil ediyor.

Bakının bu surətlə məarifcə geri qaldığı səbəbini arayınca əhsaiyyun haman müsəlmanları göstəriyorlar. Müsəlmanların, bilxəssə müsəlman arvadlarının məarifə qarşı göstərdikləri cəhəlat Bakının qeyri şəhərlərdən geri qaldığına səbəb oluyor. Demək ki, ictimai və mədəni yaşayışda məarifsizliklə yalnız özümüzə degil, ümumi və müştərək işlərin, mədəni həyatın tərəqqi və iləriləməsinə dəxi bir əngəl oluyoruz.

Nə acı həqiqət!

Kəçən sənə – heç yadımdan çıxmaz – Bakıda elektrik tramvayı çəkmək məsələsinə aid şura edən fənni bir iclasda rus injinerlərindən birisi məsələni, demişdi ki, bu vəqtə qədər Bakıda tramvay yoxsa, bir səbəbi də müsəlman arvadlarının çarşısıdır. Bu injinərə görə tramvaylara ən çox madaxil verənər arvadlardır. Halbuki, şəhərimizin böyük bir hissəsinə təşkil edən müsəlman xanımları çarşab həyasına mərbut olduqlarından vaqona çox nüdrətlə miniyorlar.

Əlbəttə, bir rus injinerinin ehtimal olaraq söylədiyi bu sözün nə qədər saçma olduğu meydandadır. Fəqət bu saçma sözdə dəxi bir hisseyi-həqiqət vardır. Hələ ümumbakı məarifinin dalda qalmasını izah edərkən müsəlmanların, bilxəssə müsəlman xanımlarının cəhəlati göstərilirsə, buna kimin nə sözü ola bilər. Bu məstəəssüf eyni həqiqətdir. Acı bir həqiqətdir!

Yuxarıdakı rəqəmlərdən bir şey aşkar oluyor. Bakıdakı müsəlman xəlqinin digərlərinə nisbətə dun bir dərəcəyi-məarifdə bulunmaları.

Müsəlmanların cəhəlati başqalarının tərəqqisinə əngəl oluyor.

İştə, bu rəqəmlərdən sizən böyük bir təhqir! Bu təhqirə təəmmül edəcək qədər karlaşdıq, korlaşdıqmi?

Başqalar yüzdə 65 savadlı verirkən, bizimkilər ancaq yüzdə on savadlı çıxara bilərlər. Həqiqəti bizim üçün bir məsiheyi-intibah təşkil etməli və var qüvvəmizlə məarif-iibtidainin aramızda yayılmasına çalışmalıyız. Bu xüsusdakı çalışmalarımızı ona bərabər etməliyiz.

Biz Qafqasiya müsəlmanlarında, məarif və tərəqqimiz üçün çalışqanlarında belə böyük bir nöqsan vardır. Bizə tərəqqi verdirmək istəyən pişrovlar məarif-iibtidaidən ziyadə ali təhsilə əhəmiyyət verdilər. Bu sayədə bu gün Qafqasiyada digər Rusiya ismlarına nisbətə ali təhsil görmüş müsəlmanlar nisbət götürmüyəcək dərəcədə çoxdur. Halbuki, məarif-iibtidaiyyəcə Qafqasiya ismları bərbad bir haldadırlar. Bakı kimi Qafqasiya müsəlmanlarının mərkəzi ürəfasını təşkil edən bir yerdə qafqasiyalı müsəlmanlar yüzdə 22 savadlı çıxara bilməyəcəkləri halda, yənə Bakıda bulunan şimalı tatar qardeşlarımız yüzdə 33 savadlı veriyorlar. Bakıda bulunan tatarların əksərən əmələligə gələn, binaənileyh yazısız və savadsız olması təxmin edilən qismdən olduqları halda, yerli xəlqdən daha ziyadə məsud olmaları şimal qardeşlarımızla bizim aramızdakı məarif-iümumiyyəməz fərqini nə istifadəbəxş bir surətdə təsvir ediyor.

Bakıdakı müsəlman doktorları, injinerləri və sair ali təhsil görmüş ağaları saysanız, yüzdən ziyadə edər ki, bu qədər ali təhsil görmüş müsəlman bəlkə bütün Tataristanda bulunmaz. Fəqət ibtidai məarifə gəlincə, Bakımız beşdə bir savadlı verdigi halda Bakıdakı tatar əmələləri üçdə bir savadlı veriyorlar. Kazan və Orenburq kibi şəhərlərdə isə tatarların yüzdə 60 və ya 70-i savadlı verdiklərinə şübhə yoxdur.

Əvət, yuxarıdakı müdhis rəqəmlər cəməət məarifini üçün xidmət etmək istəyənlərimizi diksindirməli və kəndilərinin ibtidai məktəblərə fəvqələdə əhəmiyyət verməgə sövq etməlidir.

Fəqət bu ərqəm şəhər idarəsinin məarif politikasına da təsir etməlidir. Şəhər idarəsi bilməlidir ki, bir şəhərin bir qismi ancaq o şəhərdə yaşayan millətlərin mütənəşib bir surətdə tərəqqi etmələri sayəsində fəidəli ola bilər. Məarif və mədəniyyət işlərində həyat-ictimaiyyə və mədəniyyədə tənəsüb iqdami gözləmək vacib və lazımdır. Bu təbiətin də iqtiza elədiyi bir əmərdir. Bədənin səhhətini gözləmək üçün bütün əzanın mütənəşibən tərbiyə və tərəqqisini gözləmək lazımdır. Yoxsa, münhəsirin əzadan birsinin tərbiyə etmək digər üzvləri fəlc halına yetirib də işdən salmaq bəməkdir ki, bu surətlə bədənin müzür olacağı mühəqqəqdır. Bununla bizə maliyyə idarəsi sair millətlərin məarif və mədəniyyət həyatını dayandırıb da yalnız müsəlman-

larkinə pul versin demiyoruz. Fəqət, bunu tələb ediyoruz ki, müsəlman xəlqinin məarifə olan əşəddi-ehtiyacı nəzərə alınaraq bu xüsusə indikindən daha ziyadə əhəmiyyət verilsin.

Müsəlmanları cahillikdə ittiham etmək qabilsə də, cahillikdə qalmağ istəməklə artıq ittiham etmək olamaz. Şəhərimizdə mövcud rus-müsəlman məktəblərinin hamısında həddindən artıq şagird olduğu ilə bir çox məktəblərdə mütəəddid şöbələrin vücudi-iddiamızı isbat edə – zənnindəyiz.

Xəlg içinə məarif yaymaq üçün təsis olunan cəmiyyətlərimizin ən müqəddəs, ən böyük xidmət və vəzifələri məhəllə əhllərini məktəb istəməgə təşviq etmək və bu xüsusda kəndilərinə bələdiyyə idarəsinə müraciət etmək, ərizə vermək üçün rəhbərlik etməkdir.

Duma qlasnılarının da borcudur ki, cəməət tərəfdən vəqə olan bu kibi tələbləri nəzəri-ətinayə alıb müsəlman xəlqinin məarif haqqındakı tələblərini iqbal etsinlər.

Bələdiyyə idarəsi şəhərin mənafəi-həqiqəsini nəzərə alar və şəhərin mədəni bir qisminə tənəsüb verdirmək istərsə, şübhəsiz müsəlman xəlqinin məarifcə geridə qalmasını və bu gerilikdən şəhərə fayda gəlməyəcəgini məarif politikasının tətbiqi əsnasında hər daim nəzərində bulundurmalıdır.

İştə, müdhiş rəqəmlərlə, acı həqiqətlərin müsəlmanlarla şəhər idarəsi öhdəsinə təhəmmül etdiyi müqəddəs vəzifə.

Bu vəzifənin ifasını müsəlmanlar tələb, şəhər ağaları da qəbul etmək məcburiyyətindədirlər.

M.Ə.Rəsulzadə

"İqbal", 20 aprel 1915, №917

Ehsa – hesaba alma
Ərqəm – rəqəmlər
Mütəəddid – çoxlu, müxtəlif
Vəsət-orta hesabla
Nüdrət-nadir, az-az

Məcburi qəraradlar haqqında

Bazar və dükən alış-verişi ilə ticarətxanə və sənətxanələrin açılıb-bağlanması xüsusunda şəhər duması tərəfindən 1906-cı ilin yanvarının 15-də və 1907-ci ilin sentyabrın 12-də çıxan qanunlar mövcubincə dövrü qərarad qorodonaçalnik tərəfindən elan edilmişdir.

Elan olunan bu qərarad şəhərimizin ticarət və sənəət həyatına daha müntəzəm bir qaidə qoymuşdu və ticarətxanələrdə çalışan əmələlər üçün lazımı bir istirahət görməkdədir.

Bu nöqtəyi-nəzərdən qəraradadı təqdir etməkdən başqa bir deyəcək ola bilməz.

Fəqət bu qəraradın müsəlmanlar öhdəsinə yüklətdiyi vəzifə xüsusunda bir çox söz söyləmək caiz, həm yalnız caiz degil, lazımdır.

Qərarad mövcubincə müsəlmanlar bütün ortodoks olmayan millətlərlə bərabər, ortodoks dini bayramlarını tətil etmək məcburiyyətində olduqlarından əlavə, cüməni tətil etmək məcburiyyətində ikan yekşənbə günlərini daha günortaya qədər tətil etmək məcburiyyətində qalırlar.

Demək ki, bir xristian bilxassə, bir ortodoks xristian ildə həftə tətilindən başqa nə nə qədər tətil edərsə, bu tətildə bir müsəlman, bir erməni, bir yəhudi dəxi onunla şərikdir, əlavə olaraq ildə doqquz gün müsəlman, dörd gün də erməni öz bayramlarını saxlayacaq.

Bu azmış kibi müsəlmanlar hələ həftə tətilindən də başqa bir ədalətsizliyə düşər oluyurlar. Müsəlmanlar yalnız cümə tətili ilə işin içindən çıxamayıb, yekşənbə gününü də yarı gün başlamaq məcburiyyətində qalırlar. Demək ki, sair alış-verişiçiləri yoldaşları həftədə bir gün məttəl qaldıqları halda, müsəlman alış-verişiçiləri gün yarım tətil etmək məcburiyyətində qalacaqlardır.

Yanvarın əvvəli olan sənə pas bayramı, fevralın 19-u kəndilərin azad edildiyi günün xanədan səltənətinə məxsus padşahlıq dövlətinə aid olan ali günləri, əlbəttə ki, bilafərğ millət və məzhəb bütün Rusiya vətəndaşları ayrı-seçgi gözləmədən müttəfiqən bir bayram saxlamaq və bu surətlə bir vətənin övladları olduqlarını hiss etmək və bu bayramlar vasitəsilə müştərək bir vətənə mərbut bulunduqlarını göstərmək məcburiyyətindədirlər. Buna heç bir ünsürün, heç bir millətin, əlbəttə ki, deyəcəgi olamaz. Fəqət ortodoks məzhəbinə məxsus olan bir taqım sırf dini və milli bayramları başqalarına da döndərmək və onun ortodokslara verdiyi dini hissiyyatla, məsələ, müsəlmanları da mütəhəs-

sis etdirmək şübhəsi ki, ədalətdən uzaq qaldığı kibi, Rusiya milliyətləri arasına küdurət və münafirdən başqa faydalı bir xəta salmağa də yaramaz.

Rus milləti öz hakimiyyətini Rusiyada yaşayan sair millətlərin vicdanı üzərinə icra elədiyi təzyiqa ilə degil, hər kəsə kəndi hüquqi-başəriyyəsinə təmin etmək və hər bir millətin hissiyyəti-milliyə və diniyyəsinə ehtiram eləmək və onların konlünü ələ almaq surəti ilə təmin edə bilər.

Rusiyada olan müxtəlif millətləri malik olduqları sifəti-məxsusidən ayıraraq bir qazana tökmək və orada onları qaynadıb da "böyük Rusiya milləti" bişirmək istəyənlər, əlbəttə ki, səhv ediyörlər.

Böylə "böyük bir səhv" və yaxud "ümidin" nəticəsi olaraq vəzə olunan qanun movcibinə ortodoks məzhəbinin bütün dini bayramları Rusiya təbəələrinin hamısından ötrü ehtirami vacib bir bayram hökmünə qoyuldu. Milləti-hakimənin dinən müttəhic bulunduğu günlərdə bütün məhkum millətlər dəxi öz işi və güclərindən fəraqət etməklə bu günlərin əzəmət və şövketini artırmalıdır, budur məzkur qanuni tətbiq edənlərin fəlsəfəsi. Fəqət dininin etiləsi xətiri üçün icra olunan bu mənəvi haqsizlikdən zənn etməyiriz ki, ruhi-İsa şad olsun.

Böylə bir tədbirdən ruhi-İsa əleyhissələm şad olmadığı kibi, rus millətinin səlim düşünür ədalət gözəl ricalı da məmnun degildir.

İmdiki böyük müharibədə rus əfkəri-ümumiyyəsinə məhəyyuc edən "hürriyyət-pərvərlik hissi" də bu ədalətsizliyə təsdiq etməmək məcburiyyətindədir. Rusiya aciz və kiçik millətlərin hüquqi-milliyə və diniyyələri üçün təşhiri-sələh edərək öz daxilindəki millətləri dinən tanımaq məcburiyyətində bulunmadıqları günlərdə iş və güclərindən avara olmaqla hissi təhqirlərə məruz qalmaqla fikrində, əlbəttə ki, israr edəməz.

Fəqət nə isə, xristian olmayanların yalnız hissiyyətinə toxunmaq degil, bu bayramlardan əlavə öz bayramlarını saxlamaq məcburiyyətində bulunduqlarında dövlet iqtisadən dəxi zərərlerini mövcib olan bu qanuna vaxtilə müsəlmanlar ilə bərabər bütün ədalətpərvərlər dəxi etiraz edirlər. Fəqət məsələnin fəlan həllini öz əllərində bulunduranlarca bu etirazlar nəzərə alınmadı və bu qeyri-təbii müəmma qanun hökmünə girdi.

Məmləkətin qanunlarına tabe olmaq bərcdur. Hissiyati-diniyyələrinə ağır gəlsə də, müsəlmanlar bu bərcun altına girdilər.

Fəqət arada rus məzhəb bayramlarından əlavə, yekşənbə-cümə məsələsi də vardı. Bütün Rusiya təbəələri həftə tətili olaraq yekşənbə günlərini saxlamağı qanun hökm ediyordu. Halbuki, müsəlmanların həftə tətilləri cümədir.

Bu məsələ İcəri Rusiya müsəlmanları arasında böyük bir məsələ təşkil etdi. Polisə dükənlərin yekşənbə günə bağlatdırmaq xüsusunda, müsəlmanlar da əksində israr eddilər. Hotta Kazan müsəlmanları bir ay nüməyiş, bir neçə həftə yekşənbələr dükənlərini açdılar və yenidən əleyhlərinə protokol yazılıb məhkəməyə verilməklə otuz rubl cəriməyə məhkum ediddilər. Bittəbii nüməyiş üçün yapılmış olan bu hərəkəti alış-verişçilər müttəsil davam etdirməzdilər. Məvaqqədən bu qərara tabe olub daxiliyyə nəzarətinə ariz oldular və bir çox təşəbbüsdən sonra bu xüsusda dumaca müsəlmanlara aid yeni bir qərar veriləcəyinə qədər müsəlmanların həftə tətilini cümələr icra etmələrinə müsəidə verildi (bu xüsusda vaxtilə "İqbal"da təfsilat verilməşdir).

Qafqasıya haqqında bu günə qədər böylə həftə tətili müsəlmanlar üçün cümə gününə tətbiq olunmuş. Binəniləy cümə, yekşənbə davasına meydan qalmamışdır. Fəqət bu kərə nəşr olunan qərardad məsələyə olduqca əcib bir şəkil vermişdir. Müsəlmanlar həftə tətili olmaq üzrə cümə gününü dükən qapamaq məcburiyyətində ikən yekşənbə gününün yarısını da fəda etmək vəziyyəsinə tabe tutuluyörlər.

Xəyalə öylə gəlir ki, bu surətdə iki şey əldə edilmək istənilir. Birisi bu ki, xristianların yovmi tətili ikən, qeyri-xristian ünsürdə bu günə nisbət bir ehtiram olsun. İkincisi də bu ki: madam ki, əsasən yekşənbə günləri tətil ediriləcək və birdən bu qərarı tətbiq etmək müsəlmanların İcəri Rusiyada olduğu kibi etirazlarına səbəb olacaq, yaxşısı budur ki, cümələrin tətil etməklə bərabər yekşənbə tətilinə də ögrəşörlər və şübhəsiz rəqəbat iqtisadi həqqinə də gün yarım vaxt qeyb etmək istəmiyərək tədricən öz-özlərindən cümədən vaz keçib yekşənbəyi qəbul edörlər.

Fəqət nə kibi politika ilə rəftar edilə də, bu qərardadi tərtib verənlər böylə bir qərarın müsəlman alış-verişçilərini iqtisadən xəsarət və müşkülətə uğrandığını görməli idilər. Gərək şəhərə və gərək xəzinəyə başqa bir xristian qədər xərc və vergi verən müsəlman alış-verişçisinə həftədə yarım gün olmaq üzrə ildə 26 və xüsusən müsəlman bayramları surətilə də ildə və cəmən 35 gün qonşusu və rəqibi xristiandan artıq tətil etdirmək hissiyyəti-milliyə və diniyyədən başqa, iqtisadən bu son bir ədalətsizlikdən ibarət olduğu heç düşünülmiyormu?

Dumanın salonları və yaxud idarələrin masaları başında oturanlar bu xüsusda düşünməyə ehtiyac gərməmişlərsə, digər böyük dövlet adamları bu xüsusə rəayət etmək məcburiyyətindədirlər.

Digər bayram məsələləri ümumi bir vəzi-qanun məsələsi isə də, güman edirik ki, yekşənbə bayram günündən xilas ola bilmək üçün sərih bir rəh və çarə yox degildir.

Bu günə qədər müsəlman dükənləri ancaq cümə günü bağlanmış və yekşənbənin yarı gününü bilməmişlərdir. Artıq vəzin bu surətlə bağı qalmasını müşküllətdən düçar edəcək məqamətə-aliyyədən nəşət edən yeni bir qərar və əmrin sadiq olduğundan isə xəbərimiz yoxdur. Hər aynə bu qərar əvvəlcə mövcud olan qanun mövcubinə tətbiq edilmək istənilirsə, bu günə qədər tətbiq edilmədiyi nə kibi bir mülahizə və əsaslara bağlı idisə, o mülahizələrin hala da mövcud ola biləcəyinə müftəq hamın hökm etməkdədir.

Buna görə də əgər bütün müsəlman alış-verişçiləri söz və əl birligi ilə kəməli-ittihad və vəfaqla hərəkət edib lazım gələn məqamına bu xüsusda ərizə verərlərsə, şübhəsiz ki, sözlərinə etina olunur və nəhaq yerə yekşənbə günləri yarım gün dükən bağlamaq kibi maddi və mənəvi bir zərəmə qatdaşmazlar.

Böylə bir təşəbbüsdə bulunmaq ticarəti fəidələrinə lazım olduğu kibi milli və dini vəzifələrinə dəxi təəllüq edər bir məsələdir.

M.Ə.Rəsulzadə
"İqbal", 26 aprel 1915, №922

Məhəyyüc – həyəcanlanma
Təşhir – xalq arasında yayma

Yaponiyanın qələbəsi

Avropa dövlətlərinin başını qarışıq görəncə Yaponiya hökuməti fürsəti fəvri etmək istəmədi. Haman bir zərbədə Çin torpağı üzərində bəslədiyi arzularının hamısını nail oldu. Hətta sair vaxtlarda ehtimal ki, tədricən olsun xatirinə gətirəməyəcəyi tələblərini belə Yu An Şiqay hökumətinə qəbul etdirdi.

Aprelin 26-da tarixi-ələmin böyük bir vaxəsi vücudə gəldi. Çin hökuməti Yaponiya tərəfindən kəndisinə verilən tələbatın hamısını qəbul etdi.

Yaponiya tələblərinin nədən ibarət olduğunu əvvəlcə xəbər verildiyi kibi, dünkə "İqbal" vasitəsi ilə də nəşr olunmuşdu. Nəşr olunan bu məlumatdan oxucularımız Yaponiya tələbatının nədən ibarət olduğunu görmüşlərdir. Sözü müxtəsəri, Yaponiya Avropa dövlətlərinin baş qarışıqlıqlarından istifadə edərək bütün Avropa qədər təbəəlik bir cəməat ilə tükənməz bir sərvəti-təbiiyəyə malik qoca Çin məmləkətini bəniməyir.

Teleqraf Çinin Yaponiya ultimatumunu qəbul etdiyini xəbər verdi. Demək bu gündən etibarən Misirin ingilislərə qarşı vəzi nə isə, Çin dövləti-asimaniyəsi də yaponlara qarşı öylə bir vəziyyət aldı.

Yaponiya hökumətinin bu surətlə Çində yerləşməsi Almaniya hökumətinin Çindəki mənafeinə bir zərbə olmaqla bərabər Yaponiya müttəfiqləri olan rus və ingilis dövlətlərinin mənfəətləri nəqteyənəzərindən də xoş görünəcəkdir bir hərəkət degildir. Hətta Yu An Şiqay hökuməti əvvəlcə Yaponiya tələblərinə qarşı əhzar etmiş olduğu müqabil layihəsində digər dövlətlərin mənfəətlərinə aid xüsuslarda müsahiləkar davranmış olduğu halda ingilis və rus mənafeinə toxunur xüsuslarda bərk durmuş və güzəşt etmək istəməmişdi. Bununla da şübhəsiz vaxt qazanaraq, bəlkə də bu iki dövlət də Yaponiya üzərinə icrai-nüfuz edərlər deyə mülahizədə bulunmuşdu. Fəqət nədə. Yaponiya bunların müttəfiqi və ondan əlavə bu iki dövləti-müəzzəmə o qədər Avropadakı baba topraqları ilə məşğul ki, Əqsayi-Şərqdəki asiman məmləkətini düşünməzlər. Avropa müharibəsinin vücudə gətirdiyi "yer" işləri düzəlməyincə məlumdur ki, avropalılar "göy"lərlə məşğul olamazlar. Bu yalnız xoşbəxt Yaponiyadır ki, 25 ilin ərzində biri-digəri arımdan vaxə olan üç müvəffəqiyyətli müharibə (Yaponiya – Çin, Yaponiya – rus və Yaponiya – alman) nəticəsində istədiyi yerlərin işini bitirib, imdi də asimanə əl atmışdır.

"Kare zəmin ra saxtə, bər asiman pərdaxtə" Avropa dövlətlərinin məşğuliyyəti hər nə qədər Yaponiya üçün bir fürsət təşkil ediyorsa da, yəni başında mövcud Amerika dövlətinin dəxi bu sırada səs çıxarmadığı heyrəti-mucib olmaqdadır. Yaponiyanın ən böyük rəqibi və onun bu surətlə böyüməsini çəkəmiyən ən qüvvətli hərif şübhəsiz Amerikadır. Yaponiyanın imtiyazlar və dəmir yollar haqqında vəqə olan inhisar tələbi isə şübhəsiz ki, Amerika mütəşəbbislərinin mənfəətlərini də bərbad etməkdədir. Şu surətdə nədən Amerika ilə bir ittilaf çıxmıyır, halbuki, Amerika böyük bir bəhriyyəyə malikdir. İstərsə Yaponiyanın bu hərəkətlərinə təsir icra edə bilər.

Burada iki mülahizə varid xətir oluyor. Ya Amerika dövləti bu sırada Yaponiyaya elanı-hərb etmək surətilə etilafi-müsəlləsə arasını pozmaq istəmiyir, yaxud Yaponiyaya Çində sərbəstlik təmin edərək buna qarşılıq olaraq cəzirələrdə bir taqım təvizat bəklıyir.

Məlum olduğu üzrə Çin ilə Yaponiyanın ittilaf etdikləri məsələlər bilxassə Bəhri-mühiti-kəbirdə vəqə cəzirələre aid idi. Qitayə doğru axın edən Yaponiya cahangirliyindən intizar etmək olar ki, cəzirələrdən hələlik sərfi-nəzər etmiş olsun. Bu surətdə Amerika ilə uzlaşmaq dəxi qeyri-mümkün degildir.

Çin-Yapon məsələsi müzakirə olunurkən mühüm bir xüsusun gözə çarpmadığını görməmək mümkün degildir. Çin Yaponiyaya müqavimət edə biləcəkmı, bilməyəcəkmı xüsusi təhlil olunurkən bu böyük məmləkətin öz qüvvətindən degil, beynəldüval münasibətindən bəhs olunuyor. İştə, ümidini özünə degil, günə və göyün göndərəcəgi, xarici köməgə bağlanmış olan Baqdi Xan məmləkətinin əsl faciəsi də buradadır. Qoca bir vücut, böyük bir dövlət, fəqət özünü müdafiədən aciz.

Bu acizin etirafı ilə Yu An Şıqay hökuməti Çin dövləti asimanında öz hökumətindən başqa Yaponiya günəşinin tülüinədə razı oluyor. Etimal ki, bu günəş Çin nəbatati-siyasiyə və mədəniyyəsinin nəşvünümasına səbəb olur. Fəqət şübhə yoxdur ki, Baqdi Xandan tövrat edən Çin hökuməti olsa-olsa artıq məmləkətin yeganə mənbəi-həyat olan bir günəşini degil, digər bir günəşdən nur və feyz alan anını təşkil edər.

Yenə Çinin xoşbəxtliyindəndir ki, kəndisinə "feyz və nur" bəxş edəcək bu yeni "nur" ruh və mənəviyyətcə qan və ürfəcə o qədər də kəndisinə yabançı bir qüvvə degildir.

Burası bəlkə də Çin üçün o qədər bir yadlığı mucib olmaz.

Fəqət Yu An Şıqay hökuməti hər nə mülahizə ilə olsa da, Yapon tələbatına sərfirü etmişkən acəba Çin inqilabçıları və Çindən müstəqil

və müəzzəm bir dövləti-asimani görmək amalında bulunan hətta milliyətpərvərləri dəxi bu tələblərə baş əgəcəklərmi?

Etimal ki, daxildə bir taqım ittilallar və üsyanlar zühur edər: Fəqət bu kibi naməmnunları təskin etmək Yaponiyanın əlində müşkül bir əmr degildir.

M.Ə.

"Yeni İqbal", 28 aprel 1915, №1

Xəlic – körfəz

Vəzi – təyin etmə, üzərinə qoyma

Sərfirü – başı aşağı

Müsahilə-barışma, sülh

Bəstəkarımızın benefisi

Hər hankı millətin tərəqqi və təcəddünündən bəhs edənlər o millət arasında rəvac bulan sənaye-nəfisəyə diqqət edər və məzkur xəlqin nə kibi bir bədialar vücudə gətirdikləri ilə hesablaşarlar.

Sənaye-nəfisə növündən başlıca üç şey vardır: şeir və ədəbiyyat, musiqi və nəqqaşlıq.

Şeir ilə ədəbiyyatın əhəmiyyət və qiyməti bizdə, biz müsəlman millətlərində az-çox təqdir edildiyi halda, musiqi ilə nəqqaşlıq gözdən salınmışdır. Fəqət uzun bir dövr inhitat keçirdikdən sonra bizə tərəf əsməkdə olan intibah və həyat nəsimi bu iki xüsusda düşülməkdə olduğunu göstərdi. İstanbulda rəsm və heykəltarılığa məxsus sənaye-nəfisə məktəbi açıldığı kibi son zamanlar teatr və musiqi sənəti təsəlim üçün bir taqım fəidəli təşəbbüslər görülməkdə idi. İranda dəxi bu xüsusə İran şərəitinin verdiyi imkan və ölüçü daxilində əhəmiyyət verilmiş və məşhur İran rəssamı Kamalülmülk rəyasəti ilə bir sənaye-müstəzarifə məktəbi açıldığı kibi, digər bir İran bəstəkarının rəyasət ilə xüsusi surətdə bir musiqi heyət və məktəbi tərtib edilmişdir.

Fəqət musiqi tərtibatının Avropa şəkli olan ədəbi opera və operetta xüsusunda məmaliki-islamiyyədən heç birisi daha qafqasiyalılar qədər iləriləməmişdir. Bu xüsusda biz İstanbulu da, Tehranı da keçmişiz. Şübhəsiz ki, türk sənaye-nəfisə tarixini yazacaq olan müvərrix musiqi bəhsinə gəlincə, Qafqasiya türklərinə bir çox səhifələr ayırmalı və bu səhifələrin başında arkadaşımız Üzeyir bəy Hacıbəyov cənablarının fotoqrafını qoymalıdır.

Fəqət bizə (Üzeyir bəyin biz müasirlərinə) bir bu qədər ruhani və bədii qızalar bəxş edən, lətif və zərif əsərləri ilə könüllərimizi açan, ümidlərimizi güldürən, bəzən də düşüncələrə sövq etdirən ilk bəstəkarımızı yalnız müvərrixlərimi təqdir etsin?

Fəqət yanılmıram ki, tarixcə təqdir olunacaq şəxslər müasirlərindən ədəmi-təqdir görülsə, bu müasirlər haqqında veriləcək hökm tarix müvaxizələri olur.

Fəqət Üzeyir bəy öylə xoşbəxt sənətkarlarımızdandır ki, nümayiş etdirdiyi tamaşaların boş keçdigi görülməmişdir. Tamaşaya gələnlər də məsələnin hər tərəfini düşünmüş təqdirkar az olduğunu iddia edənlər bulunsada, bizcə "gəlmək" özü bir əsəri-təqdiridir.

İştə, bu hər daim cəmaətimizin sevgilisi olan Üzeyir bəy bu cümə gecəsi öz benefisini icra ediyor və cəmaətimizin təqdirini görüyor,

sənətkarlar nə qədər məharətli olsalar da, daima möhtaci-təqdir və təşviqdirlər. İştə, biz də bunu nəzərə alaraq öz möhtərəm sənətkarımıza bu şövqi əsirgəməyəlim.

Üzeyir bəy öz benefisləri olmaq üzrə qərib bir şeyi düşünmüşlərdir, benefis opera mövsimini tamam edəcək. Bundan sonra artıq opera tamaşası olmayacaq. Fəqət bunun əvəzində demək olar ki, Üzeyir bəyin əksər asarı bu gecə göstəriləcəkdir. Birdən-birə dörd oyun oynanacaq. Eləndə göstərildiyi kibi bu dörd oyunun hamısı bilatəqsiman olub, özü də saat 8-də başlayıb 12-də qurtaracaqdır.

Bu da bir sirr.

Fəqət Üzeyir bəy diyor ki, teatroya gəlməyən bu sirrindən ibarət olduğunu bilməz. "Yeməyən bilməz" reklamına bənzəyən bu elan bir az zövqümə müvafiq gəlmədi. Binaənileyh bu siri öyrənmək üçün bu günki opera tamaşasına gedəcəgiz tövsiyəsində bulunmaq da istərəm. Bəylə bir tövsiyə zətan Üzeyir bəy sənətkarlığını təqdir nöqtəyi-nəzərindəndə müvafiq gəlməzdi.

Cümə gecəsi mütləq Tağıyevin teatrosuna getməli və hər bir hissədən əvvəl dəğərli bir musiqiarımızı təqdir etmək niyyətilə yola çıxmalı! SIRR öyrənməyə degil.

M.Ə.Rəsulzadə

"Yeni İqbal", 30 aprel 1915, №3

"İqbal" idarəsi tərəfindən (İdarəyə məktub)

Müdiri-möhtərəm!

"İqbal" qəzetəsi idareyi-əskəriyyə rəisi general Volskinin əmrinə mücibincə tətil edildiyindən Kars müsəlman hərəbzədələri fəidəsinə açmış olduğu ianə cədvəlini qapamaq, binaənileyhə artıq ianə qəbul etməmək məcburiyyətində bulundu. Bu vəqtə qədar toplanan ianənin bir vüəati-hesabını qəzetəmiz vasitəsilə elan etməklə bərabər aşağıdakı ixtarının da möhtərəm oxucularınıza bildirmənizi rica edər:

"İqbal" qapandığı günə qədar idarəsinə gəlmişdi: 24.109 manat 73 qəpik.

Qəzetə qapandıqdan sonra gəlmiş: Kazandan möhtərəm "Quyaş" idarəsi vasitəsilə Çayaqar uyezdi Qariş qəryəsi əhli-islamiyyəsinəndən yığılmış 5 manat 50 qəpik və Kazan quberniyası Çistay şəhəri müsəlmanlarından Həbibulla Cabbarov və oğlanları ticarətxanəsi tərəfindən toplanmış 157 manat 50 qəpik, cəməən 162 manat 50 qəpik.

Sibiryada Barnaul şəhər imamı Nəcib bin Məhəmməd tərəfindən Məhəmmədşərif Əliyev cənabları vasitəsilə 28 manat 10 qəpik.

Naməlum bir şəxs tərəfindən 13 manat.

Teymurxanşuradan Məhəmməd Hacı Hüseynov vasitəsilə 581 manat 50 qəpik.

Məcmui 24.954 manat 38 qəpik.

Bu iyirmi dörd min doqquz yüz əlli dörd manat otuz səkkiz qəpik müxtəlif vaxtlarda cəmiyyəti-xeyriyyə idarəsinə tapşırılmışdı.

Bundan sonra ianə göndərəçəklərə tövsiyə olunur ki, müstəqilən cəmiyyəti-xeyriyyə idarəsinə müraciət etsinlər.

Əvvəlki ehtiyac üzrə bizə gələcək olacaq ianələri də "İqbal" haman cəmiyyəti-xeyriyyəyə təhvil verəcək ki, tafsili məzkur cəmiyyət tərəfindən "Yeni İqbal" vasitəsilə nəşr olunacaqdır.

Tovqifdə bulunan "İqbal" naminə

M.Ə.Rəsulzadə
"Yeni İqbal", 1 may 1915, №4

Duma intixabları

Şəhər dumasının keçənki iclasında duma intixablarına aid şəhər idarəsi tərəfindən hazırlanan layihə müzakirə olunaraq təsdiq və tədil olunmalı idi.

Fəqət müzakirənin nəticəsində degil, daha ibtidasında ikən layihə təsdiq də degil, tədil də degil, intizar olunmadığı bir halda təxir edildi.

Gözlənilmədiyi bir halda təxir məsələsi çıxaran qlasını Taqianosov olmuşdur. Taqianosovca intixab bir çox zəhn və fikirləri, məsələ və qüvvətləri alır bir məsələdir. Böylə bir zamanda (ki hər kəs bacardığı qədar öz şəxsi qüvvəsini müdam vətən işinə sərf etməkdə və bu böyük işin meydana gətirdiyi zəruriyyət ilə mübarizə etməkdədir) intixab məsələsi ilə məşğul olmağa gəlməz imiş.

Binaənileyh intixab xüsusunun tədiyası ilə 46-cı maddənin (müsəlmanların hüququnu təhdid edən maddə) Bakıya tətbiq olunmaması üçün hökumətdən rica etmək xüsusunda göz örtülüb əvəzində duma qlasnıları intixabın gecikdirilməsi üçün hökumətdən müsaidə istəməlidirlər. İstənilən bu müsaidəyə müharibə qurtaranadək qlasnılara qlasnılıqlarında qalmaq imkanını verəcək və bu müddətdə uprava duma qərarədadının əsasən tədili xüsusunda mülahizə olunması lazım olan məvədi toplamaqla məşğul olacaqdır.

Bütün uprava heyətilə qlasnılardan Qasım Qasimov cənabları hər nə qədar intixabın gecikdirilməsi əleyhinə bulunmuşlarsa da, fayda verməmiş və iki qlasniyə qarşı tam bir əksəriyyətlə intixabların təxirini istəməyə qərar verilmişdir.

İntixabların gecikdirilməsinə bu surətlə qərar verildikdən sonra dumanın uprava layihəsi haqqındakı əsasi nəzərləri də bittəbii örtülü və müsəlman cəməətini olduqca maraqlandıran 46-cı maddə xüsusü da naməlum bir halda qalmışdır.

İntixabların gecikdirilməsi əleyhinə olaraq bələdiyyə rəisi demiş ki, Batum duması böylə bir tələbdə bulunmuşsa da, hökumət vəqə olan tələbi rədd etmişdir. Qasım Qasimov cənabları da söyləmişlər ki, qlasnıların öz səlahiyyətlərini qanun xaricində və bu surətlə arturmağa heç bir məənəvi həqləri yoxdur. Çünki işin həqiqətinə baxdıqda bu şəhər intixabçılarının hüquqi əsasilərinə qarşı bir təcavüzdür. Xələq hər dörd ildə bir dəfə şəhər dumasına qlasni göndərmək həqqinə caiz ikən qlasnılar bir taqım qeyri-varid mülahizələrlə onları bu hüquqdan məhrum etmək istiyorlar.

Qasımovun bu xüsusda haqqı vardır və qısları Taqianosov bu günə irada qısların əhalinin hüququnu silib degil, yalnız bu hüquqlarının vaxtı-zühurini təxir etdiriyorlar deməsində bir haqiqət varsa da, bu haqiqəti təbiiqə belə duma özünü səlahiyyətə girməməlidir. Xəlqi bir hüquqdan məhrum etmək səlahiyyətinə malik olmayan bir heyət şübhəsiz ki, haman səlahiyyətsizliyi ilə onu (yəni xəlqi) o hyuququn izharı üçün təmin olunan vaxtı-müəyyəndən də məhrum qılamaz. Yoxsa yerlərini isti görmüş olan qısların hər vaxt bir bəhanə bulub da "Yenidən seçki intixabları keçirmək" istəməzlər və yaxud bir vaxtı kəndi mülahizələrində "seçkiyi-namüvafiq" gördükdə təxirə qərar verər və müvafiq bir əhval gözləməyi canlarına minnət bilirlər.

Qıslardan Əliağa Həsənov cənanlarının seçki təxiri xüsusunda gətirdiyi dəlillər də kəza bu təxiri haqlı göstərə bilməz. Əliağa duma seçkiləri arasındadır bir çox zəpasnoylar varmış ki, onların doğma şəhər işlərinə iştiraklarını gözləməli imiş. Fəqət zənn olunuyor ki, çox yüksək bir ləyaqəti-maliyyəyi iltizam edən hazırki duma intixabnaməsi mucibincə zəpasnoylar arasında şəhər intixabçılarından etina olunur dərəcədə qısların mövcud olsun. Bizim bildiyimizə görə indiki qanun mucibincə şəhər miqdaratına hakim olan qism əhali arasında müdafiəyi-vətəne getmək məcburiyyətində bulunanlar o qədər degildirlər ki, onlardan ötrü intixablar təxir olunsun. Məlum olduğu üzrə müharibə meydanına gedənlər əksəriyyətlə cavanlardır. Halbuki, Bakı intixabları daimən mülkdarlar və buna görə də əksəriyyətlə atalar – demək ki, bir dərəcəyədək sinləri ötmüş ağsaqqallar əlindədir. Və haqiqətən böylə mülahizə varid olsaydı, şübhəsiz ki, bu dəlildən Əliağadan əvvəl zəpasnoylarla daha ziyadə əlaqədar olmaları icab edən qısların istifadə edərlər idi.

Hər halda görünüyör ki, Taqianosovun "Həzərat, bir az daha oturalım, yerimiz xoşdur" məsələsinə uyan təklifi bütün qıslarımızın ən zəif nöqtəsinə toxunmuşdur ki, haman bir yıldırım təsiri icra edərək duma heyətini başdan-ayağa təxir eləmişdir.

Fəqət madam ki, duma qərarı imdiki hal ilə baqidir və madam ki, duma seçkilərinə əhalinin əksəriyyəti buraxılmayı, halə bir çox zaman dəxi dumamızın böylə təxir olunur bir hal keçirmək məcburiyyətində qalacağını gözləməlidir.

Dumanı bu azardan xilas etmək və kəndisinə daha müvafiq bir ruh və cən vermək üçün intixab üsulünün tədili ilə xəlqin duma seçkilərinə vaxt vaxt iştirakını təmin etməlidir.

Bu xüsusda qısları İlyuşkinin təklifini təqdir etməmək əldə degildir.

Qısları İlyuşkinin təklif etmiş ki, duma naminə uprava hökuməti fəruş ərz-halda bulunub mövcud şəhər qərarınınin tələqqi etmiş, böyümüş şəhər ilə işıqlanmış əhalisininin təmin olunan əsaslarına bəzən, duma seçkilərinə daha vaxt vaxt iştirakınınin təminini istəsin.

İlyuşkinin vaxt vaxt təklifində misal olaraq Lehistanı göstərir. Şübhəsiz ki, Lehistan bələdiyyəsinə təmin olunan əsaslarına bəzən Rusiyanın hər hankı bir şəhəri ilə, hər hankı bir əyalətini alsanız, müstəxdir. Hələ Qafqasiyanın bu xüsusdakı ehtiyacı gün kibi aşkardır. İlyuşkinin Lehistanı əksəriyyət əhalininin duma işlərinə iştirakı nöqtəyindən misal alarlarsa, biz bunu dumalardakı məhəlli – Lehistanın istemalı ilə dumalara məhəl xəlqininin mənəvi və maddi bir mərbutiyyət lüzumunu göstərmək üçün də ala bilərlər.

Bu yolda sair Rusiya bələdiyyələri tərəfindən dəxi ərizə hallar verilmişdir. Zətan bu imdi degil, Rusiya şəhərləri tərəfindən çoxdan bəri tələb olunan, gələcək bir məsələdir. Həm də çətin və müəmm bir məsələdir. Dumaların bu kibi dövlət işlərinə qarışmağa səlahiyyətləri olmadığını söyləyənlər əlbəttə ki, fəzə ehtiyat ediyorlar və böylə bir ərz-halda bulunmağın kimsəyə heç bir zərər olamaz, fəidələri isə aşkardır.

M.Ə.Rəsulzadə
"Yeni İqbal", 1 may 1915, №4

Məcburi qəraradlar haqqında

Şəhər duması tərəfindən hazırlanıb və hökuməti-məhəliyyə tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra ticarətxanə və dükanlarda çalışan xidmətkarların istirahətinə əl elan olunan məcburi qəraradların müsəlmanlar haqqında göstərdigi ədalətsizliklərdən keçən dəfə müfəssəl surətdə bəhs etmiş idik.

Görünür ki, yekşənbə və bayramlara aid olan hüquqi xüsuslardan əlavə bazardakı səbzəvat və meyvə satan müsəlman alış-verişçilərinin alış-verişləri iqtizası olan şərtlər də gözdə saxlanmamışdır. Səbzə satanlar şəhər idarəsinə verdikləri ərizələrində deyirlər ki, yeni qəraradlara əməl etmək onlar üçün yalnız zərərli olmaqla qalmayıb həddi-zatında qeyri mümkündür belə. Çünki qabağı yay gəlir. Səbzəvat kəndlərdən gətirilir, kəndli üçün müəyyən vaxt təyin etmək qabil degildir. Bir də alınan təzə meyvə və səbzəvatı haman sağ-çürük etmək və rahlamaq lazımdır. Yoxsa yarısı ələ gəlməz.

Bundan əlavə eşitdiyimizə görə müsəlman bazar alış-verişçiləri qəraradın kəndilərinə cümədən başqa yekşənbə günləri də bayram günü əlavə olaraq dükan bağlatdırmaq istənilməsinə protesto edirlər. Digərləri ilə bərabər vergi verdikləri halda onlar həftədə bir gün dükan bağlamaq məcburiyyətində ikən bunların günyarım tətıl etmək məcburiyyətində qalacağılarının aşkar bir ədalətsizlik olduğunu və bu ədalətsizliyin haman dəyişdirilməsini istiyorlar.

Görünür ki, şəhər idarəsi müsəlman alış-verişçiləri tərəfindən vəqə olan bu şikayətləri haqlı görmüş və bu xüsusda yeni дума məclisinə bəzi təkliflər daxil etmişdir. Bu təkliflər sabahkı дума iclasında müzakirə olunacaqdır.

Sabahkı iclasda дума qəsnilər yalnız ədalətin təminini istəməkdən ibarət olan bu tələbləri qəbul etmək degil, bu tələblərin qəbulu ilə bərabər rəva görmüş olduqları xətanın təshihə ilə də vəzifədardılar.

Bazar səbzə satanlarının əhvali-xüsusiyyəsinə bazarlıqlarla o qədər üns və ülfətləri olamıyan xristian qəsnilər qafil olmasalar da, müsəlman qəsnilər bundan qəflət etməməli idilər. Çünki "dalda qara göstərməyə" ehtiyac hiss etdikləri zaman "bazar"a yüngürüyor, oradan istimdad ediyorlar.

Fəqət eyibdir ki, "böhranlı" zamanlar keçdikdən sonra üç kəlmə ilə də olsa bazar əhlinə mənafeyini müdafiə etmək zəhmətinə əgilmiyorlar.

Fəqət yekşənbə məsələsinə gəldikdə, hər nə qədər yenə günahın böyüğü müsəlman qəsnilər öhdəsinə gəlsə də, bu xüsusda xristian qəsnilər də qəbahətsiz degildirlər. Bütün qəsnilər heyəti bilməlidir ki, həftədə bir gün tətıl etməklə günyarım tətıl etməkdə fərq vardır. Əcəba, qəsnilərımız bir ilə biryarımın fərqini anlamıyacaq dərəcədə elmi-hesabdan məhrumdurlarmı?

Fəqət müsəlman qəsnilərinin bu xüsusda ağızlarına su almalarını hesab bilmədiklərindən əlavə, dini və milli xüsuslarda dəxi kahil olduqlarını göstərir. Təəccüb olunur ki, bir müsəlman alış-verişçisini həm cümə, həm də yekşənbə günü dükan bağlamağa məcbur etmək istərlər ki, müsəlman qəsnilər nə cür olur da bu qərarı bilətirəz qəbul edib duruyor. Hər nə isə məcburi qəraradların elanı ilə müsəlman alış-verişçiləri haqqında rəva görülməz haqsizliklər təshihə möhtacdır və sabahkı дума bunu mütləqə təshihə etməlidir.

M.Ə.Rəsulzadə
"Yeni İqbal", 4 may 1915, №6

Qurama

İran etidalıyunları həmişə deyirdlər ki:

"Əz sütüni be sütüni fərcəst!"

Bu bir zərbül məsəldir. Bunun qəribə də bir hekayəsi var.

İran imdi də hərc mərcədədir a, ancaq istibdad zamanı başqa cürədir. Hər hakim istədiyini asar, istədiyini kəsərdi.

Bir kərə də hakimin kefinə çatmış Allah bəndəsinin birini sütünun birisinə sarıdirmiş və sərbazdan birinə əmr vermiş ki, biçarəyə bir güllə vursun.

Zavallı adam nə eləsin. Ölümü mühəqqəq. Budur sərbaz çaxmağı çəkdi, imdi atacaq, part, canı çıxacaq.

Zalım çox olduğu yerdə hiylə də çox olur. Qol qüvvəti ilə dəf olunmayan bəla əql və tədbir gücü ilə rədd olunurmuş.

Sütuna sarılı olan məhkum:

- Əgər müsəlmansınızsa Allah xatirinə, Peyğəmbər hörmətinə bu axır nəfəsimdə bircə xahişim var, onu qəbul ediniz! - demiş, yalvarmış, gözünün yaşını tökmüş.

Sərbaz nə qədər cəllad olsa da adamdır. Ürəgi yanmış, söylə görün nə istəyirsən, - demiş.

- Qardaş bu sütünə ölmək istəmiyəm, bəni buradan açıb o biri sütünə sar, orada öldür, - demiş.

Sərbaz böylə boş bir xahişi qəbul etməkdə nə zərərlə olduğu əql erdirməyərək məhkumun istədiyinə əməl etmiş. Gəlmiş adamcıqazın qollarını açmış və o biri sütünə bağladıqdan sonra geri çəkilməmiş, tufəngini rastlayaraq çaxmağını çəkmiş, gözələrini yum demiş.

Gözləri yumulmuş.

Sərbaz - bir, iki, üç deyincə baxmış ki, qırmızı geyinmiş fərraş qaça-qaça gəlir.

Fərraş yaxınlaşınca:

- Aman sərbaz əl saxla, demiş.

- Olmaz demiş, hakim bana öldürülməsini əmr etdi!

-Yok demiş, dayan, hakim özü əzl olundu. Tazə hakim buyurdu ki, edam icra olunmasın.

Sərbaz tufəngini çiyinə saldı, məhkumun qolunu açdılar və haman anladılar ki: əz sütüni fərcəst.

Bən bu hekayəni nə münasibətilə nəql ediyordum - hə lap az qala yadımdan çıxmışdı.

Duma qısları seçkiləri gecikdirmək istiyorlarmı?
İştə o münasibətlə.

* * *

İmdiki quramadır, çarçuydan aldığımız aşağıdakı sualı da buraya quryalım!

Məmməd Əliyof namində birisi bizi dünya işinə aid olan məsələlərin şəriətmədarı kibi tələqqi edərək bir molladan cənaət qüsulu haqqında nə cür sual olunursa öylə ifadə ilə xəbər alır ki:

Ağayı - müdiri - məsulə:

Hər bir tacir çay səbzın putunu otuz manata alıb altmış, bəzən də həştad manata satsa və həştad manata aldığı bu çayı ikinci alıcı bin məşəqqət ilə satıb onunla on beş baş ailəyə çörək qazanmaqla güzəran etmək istədikdəki, çay putunun içindən otuz gırvənkə daş çıxsə, həm də aldığı çayı misqal-misqal satmaq məcburiyyətində olduğu üçün aldığı daşı kimsəyə sata bilməsə o halda bu daşı kim qəbul etməlidir, çay satanımı, yoxsa alanı?

Qədim zamanda olsaydı bu daşı aparıb satıcının təpəsinə vurarlardı. Fəqət imdi sən aparıb bu daşı onun başına vursan ehtimal başına otuz gırvənkəlik daşdan böyük bir kələk çıxar. Yaxşısı budur ki, siz tərəflərdə ədalət təmin edən tapılırsa, onlara xəbər ver bu məsələni həll etsinlər.

* * *

Vaxtı ilə bəndən başqa bir məsələ də soruşmuşlardı; bilmiorum hansı şəhərdən idi, birisi bənə bir kağız yazıb böyük alış-verişçilərdən şikayət edir və bunun çarəsinə soruşurdu.

Əlbəttə, anlaşılr ki, kağız yazan özü xırda fəruşlardandır. Xırda fəruş şikayət ediyor ki, biz hərəməz bir böyük külfətik, gündəlik kəsbü karımızla bir sürü "xırdacal" bəsliyirik. Amma nainsaf "optovıçılar" o qədər zülm edirlər ki, bizə yaşamaq müşkül olur. Bizə çox zülm edirlər. Bir-iki gırvənkə alan müştərilər ilə bizə təfəvüt qoymuyorlar. Qoyanda da o qədər cüzi ki, bundan "Fətiyə tuman çıxmır".

Əlbəttə, padişahı uzaqda və Allahı göydə görən bu "məzlum" dərdinə öz şəhərlərində bir çarə tapmamış ki, qəzetəçiyə rücu eləmiş, rücu edincə də güman etmiş ki, qəzetə mühərriri yazar, bazardakı optovıçının ürəginə rəhm salar. Onun da xırda fəruşların bir sürü "xırdacallarına" canı yanar.

Fəqət zavallı xırda fəruş elə bilirəm ki, sənin heç bir çarən qalmamış, bilməlisən ki, dünya qüvvət dünyasıdır, zəif olan altda qalar və hər kəs ki, altda qaldı vay onun halına, üstəki malik olacaq canına, acığın da gəlsə - təsəllüt edəcək rizinə, namusuna, malına.

Qüvvətlinin üç rükni vardır:

- 1) Cib gücü – pul
- 2) Qol gücü – məlum
- 3) Əql gücü – elm

Səndə ki birincisi yoxdur, olsaydı sən də xırda fəruş degil, zorba fəruş olardın və altıda qalmayıb üstə çıxardın.

Qolun bəlkə də güclüdür. Bəlkə də iş yumruğa gəlsə, optovıçını əzərsən, şil-küt edərsən. Ancaq zamanə elədir ki, artıq qol gücü iş görmüyor.

Bənə deyə bilərlər ki, Bakı qoçuları ilə bəzi pulluları sənin bu sözlərini təkzib etməkdədir. Ancaq bən də onlara diyorum ki, "bir güllə ilə bahar olmaz!"

Bərfərz, ay xırda fəruş, acığın olsa gedib sənə zülm edən böyük taciri kötək altına salsan, bundan xırdacallarının qarınına bir loxma ətmək getməz. Biləks xırdacalların məcbur olurlar ki, öz ətməklərindən kəsib sənin üçün qazamata pay götürsünlər. Bəs çarən nədir?

Əqlin güclüdürmü? Elmin, biliyin varmı?

- Bilirəm yok, diyərsən.

- Yokmu? Onda bil və ağah ol ki, optovıçı dedigin adam nə sənin işinə, nə ağarmış rüşinə, nə də tökülən göz yaşlarına baxmayacaq və səni üzüquyulu qoyub üzərinə bir taxta qoyacaq özü də çıxıb lap üstündə oturacaq. Sən də dilini yarım arşın çıxaracaqsan. Qan qusaqsa can verəcəksən.

- Nə qorxunc nəticə.

- Öyləmi?... O halda sənin üçün olmasa da uşaqların üçün bir çarə vardır. Ondan bəri qəflət etmə. Boğazından kəs, paltarından kəs, uşaqlarını məktəbə ver. Qoy gözləri açılsın. Qoy dil ögrənsünlər. Üsula aşına olsunlar, sənin böyük oğlun məsələn, bən diyən kimi olsa və sənin yerinə keçsə, o şübhəsiz sən bacarmadığın optovıçının öhdəsindən gələr. Məsələ, sizə baha qiymətə satdığı mətahın əsl mənbəyini öyrənib mümkün vasitələrlə oradan yazdırar və şübhəsiz ki, ucuz tamam edər.

Hələ bundan başqa xırda fəruşlarda bilik olsa və işin yolunu tapa bilərsiniz başqa vasitələrlə də sizi sıxan optovıçılarla mübarizə edə bilərsiniz.

Yoxsa "Quran oxumaqla donuz darıdan çıxmaz" - demişlər. Allah onlara rəhmət eləsin – yaxşı da demişlər.

Niş

"Yeni İqbal", 5 may 1915, №7

Qardaş günü!

Sabah (pəncənbə günü) cəmiyyəti-xeyriyyə tərəfindən oğlanlı-qızlı cavanlar əllərində ianə cəbbələri, sinələrində "Qardaş köməgi" həmayili olduğu halda, Bakının küçələrinə yayılacaq, Kars və Ərdəhan səmtlərində fəlakətə uğrayan müsəlman qaçqınlar üçün kömək istəyəcəkləridir.

Bu köməgi biləfərq millət və məzhəb hər kəsdən istəyəcəkləridir. Çünki fəlakətədəyə kömək xüsusunda millət gözədliməz. İnsan məzh insan olduğu üçün hər hanki bir zavallıya kömək etmək məcburiyyətində ikən, zavala uğrarkən hər hanki bir insandan dəxi kömək diləyə bilər. Bilxassə bir məmləkət və vətəndaş olaraq yaşayan insanlar müxtəlif cins və millətlərə tabe olsalar da, bu kibi xüsuslarda haman böyük Sədinin:

"Bəni-adəm "Əzai-yekdigərənd" düsturuna görə hərəkət etməlidirlər. Fəqət sabahkı qardaş günü müsəlmanlardan ötrü başqa mənyə malikdir.

Din və qan qardaşlarımız insanların anlaşılmaz vəhşətinə düçar olduqdan sonra imdi də təbiətin amansız soyuqlarına, rəhimsiz xəstəliklərinə giriftar olub, ölümlə cəngəlləşməkdədirlər.

Fəqət "insan ölürkən belə qardaş qucağında ölsə, kəndisi üçün bir təsəllidir". Bu sözü cəmiyyəti-xeyriyyə köməkçilərinə demişlər, həm kimlər demiş. O, Ərdəhan düzündə, Kars dağlarında müsibətlərin ən böyüğüne giriftar olan qardaşlarımız. O beləli qardaşlarımız demişlər.

Əvət, bizim Kars və Ərdəhan fəlakətədələrinə göstərəcəgimiz müavinət maddədən onların ehtimal ki, yüzdə bir ehtiyaclarını ödəməyəcək. Fəqət bu ianə mənanə nə qədər böyük bir mənyəyə, ali bir tərbiiyyə-iictimaiyyəyə malikdir.

Bugünkü Kars məktublarında verdığımız ianələrin, göstərdığımız müavinətlərin nə kibi hissələr təvəllid etdigindən bəhs olunuyor.

İştə, yarın ki, qardaş günü hasil etdiyi maddi hasilatdan başqa böyük bir mənyəyyəyə malikdir: şübhəsiz ki, bundan hasil olacaq pulun çoxluğu, göstərilməsi arzu olunan mənyəvi rəbitənin çoxluğuna dəlil olacaq!

Buna görə, ey oxucu, sabahkı günə hazırlan, bütün səmimiyyətinlə bu günün əlamətini saqqınmaqda olanları istiqlal et və nə verə bilərsən ver, ver ki, sənin bu qəpiklərinlə dul arvadlara əgin-baş, ac balalara

əkmək alınıb, yetimlərin göz yaşı silinəcək və ehsan edənlərə səmimi dualar olunacaqdır.

Qardaş, qardaş kəlməsi yəqinən ki, səndə də tutulmaz bir hiss təvəllüd ediyor. İştə, yarın bu hissini aşsın, daşsın, həqiqi bir səmimiyyət nümunəsi göstərsin!

Haydi himmət göstərməyə hazırlan, çünki:

Sabah qardaş günüdür!

M.Ə.Rəsulzadə
"Yeni İqbal", 6 may 1915, №8

Bu gün

Bu gün Bakı müsəlmanlarının ictimai diriliklərində daha misli keçməmiş bir gündür. Bu gün məlum olduğu üzrə Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsi mərifətilə Kars və Ərdəhan ətrafındakı hərbdə müsəlmanlar fəidəsinə bütün qorodonaqlstvo dairəsində ümumi "cəbbə ianəsi" tərtib veriləcəkdir.

Əvət, möhtərəm oxucu, bu gün səhər tezdən işinə gedərkən yolda bir əlində cəbbə, boynunda "Qardaş kəməgi" yazılı həmayil, digər bir əlində bəzi xırda rəsmlər dolusu bir səbət bulunan cavan qızlar və oğlanlara rast gələcəksən.

Bunları görəncə dayan. Sənə təklif olunan o nişana bir diqqət et, boyalı küçücük bir kağız üzərində görəcəksən ki, səfil bir arvad tərsim olunmuş, arvadın gözləri acında çuxura düşmüş, üzündə bir qorxu və vəhşət əsəri görünməkdə, yanındakılara diqqət et. İştə, qucağında çırpıraq bir bala, məmə uşağı, yanında ayaqyalın, yırtığa bürünmüş digər iki səfil cocuq.

Nədir bu mənzərə!

Bu sual yəqin ki, səni düşündürəcək. Gəl sənə anladım ki, təqdim olunan bu səfalət mənzərəsi nədir?

Gördüyün səfil arvad, əgər ailə böyüğü isən, evdə buraxdığın arvadın kibi xatiri sevilər, könlü alınır bir xanım, yanındakı fəci hallar təşkil edən balalar da Allah sənikildərdən uzaq eləsin, onun nazpərvər balaları! Onlar bir gün əvvəl səmtəbzə yaşarkən başlarına fəlakət enmiş. İştə, dilənçi və səfil olmuşlar!

Harada bu fəlakət?..

Ah, bu sualı vermə ki, rəsmdə gördüyün səfillər ondan xəbər alsalar məşəqqətləri birə on üst olar?

Hardamı soruyorsın!

Qardaş qardaşından da bu qədər bixəbər qalarmı? Bizi biri-birimizə tapşırمامışlarmı? Kars və Ərdəhan fəlakətlərini, ora müsəlmanlarının qədr və ehtiyac içində can çəkməkdə olduqlarını eşitmədikmi?

İştə, bu səfalət mənzərəsi o zavallı müsəlman hərbdələrlərinin bir nümunəsi!

Fəqət bu nədir? Bu xərvardan bir nümunə! Hansı rəssamdır ki, orada vəqə olan faciələri cəynilə təsvir edə bilsin!!

Zatən burada mərsiyəxanlığa, şəbəğərdanlığa da ehtiyac yox. Bir azacıq düşün: bir kəndə, bir qəsəbəyə od və qılıncla gəlirlər.

Qotliam... kişilər, çörək qazananlar itlaf olunur, evlər, xanımınlar dağılır, yeməliklər, geyməliklər aparılır. Bu halda bir də qalan qoca kişilərin, dul arvadların, xırda balaların halı nə olar?

İştə, sənə təqdim olunan səfalet mənzərəsi bu halı bir dərəcə olsun sənün təsəvvürünə gətirmək və onların haqqında mərhəmətini cəlb etmək istiyor!

Sən böylə bir xahiş müqabilində təsirsiz qalacaqmısan? Sən ki, bala məhəbbətinin nə olduğunu bilirsən, sənki bacı, qardaş, ana əlaqəsindən xəbərsiz degilsən!

Ay müsəlman, bil ki, bu gün verəcəgin beş qəpik başqa bir yerdə sərf elədigin beş manatdan daha əfsəldir.

Ay mömin, bil ki, bu günki ehsan, ehsanların ən yerinə düşəndir.

Ay Hacı, sən bu gün verəcəgin ianənlə həc-əkbər etmiş olacaqsan, çünki cəbbələrg atacağın şahırlarınla sən bir çox şikəstləri ələ gətirəcəksən.

"Del bedəst avərke həcc əkbərəst
Əz həzəran həcc yek del behtər əst!"

Möhtərəm Şəfiqə xanım yuxusunda gördüğü kibi dünyanın ən böyük bir müsibətinə uğrayan qardaşlarımıza vaxtında kömək etməmədigimizdən, bir çox müsəlman balaları acından, soyuqan tələf oldular. Bir çoxları da suya çəkildi, Rusiyaya göndərildi, polklara, atryadlara övlad edildi.

Fəqət daha artıq tənbellikdən qalalım. Gec də olsa başladığımız ianəni müzaiyə etməyəlim. Bu günə əhəmiyyət verib onu milli bir bayram, milli bir gün qədər bənimsəyəlim. Bu bənimsəməklə biz zavallı fələkzədə qardaşlarımıza yalnız pulla degil, ruhla da kömək etmiş oluruz.

Bu günün adı nə əla düşünülmiş - "Qardaş köməği"

İştə, bu gün sizə rast gələcək ianəçilər sizdən istəyəcəklər ki, bu günki gündə qardaşlığınızı isbat edəsiniz, "Qardaş köməği" üçün ayırdığınızı sədəqənizi verəsiniz!

Əlbəttə ki, böylə ali və səmimi bir təklif müqabilində siz dayanmayacaq, haman bir parça həmiyyət kəsbi çəksəniz və nə qədər imkanınız varsa verəcəq və müsəlmanların qardaş olduğunu isbat edəcəksiniz.

M.Ə.Rəsulzadə

"Yeni İqbal", 7 may 1915 №9

"Qardaş köməği"nin müvəffəqiyyəti

Bu sətirləri qaralamağa başlarkən daha 450-ə yaxın paylanan ianə cəbbəlinin hamısı açılıb hesabı görülməmişdi. Fəqət təxmini hər halda 20 ilə 25 min arasında idi.

İşin ümdəsi əlbəttə ki, bu igirmi beş min manat degildir. Müsəlmanlar tərəfindən yapılan bixəssə müsəlman xanımlarının köməği ilə icra olunan bu işin təşkilində, təşkilatca müsəlləm olan bir çox nöqtəsilə bərabər maddədən bu qədər müvəffəqiyyət özü özlüğündə şübhəsiz ki, sevincli bir haldır.

Fəqət mayın yeddisinin mənəvi cəhəti, ruhani tərəfi heç bir müqayisə ilə ölçülür şeylərdən degildir. Müsəlman həyatı-xüsusiyyəti nöqtəyi-nəzərindən təhlil olunduqda bu gün Bakı müsəlmanları böyük bir tərəqqi keçirmiş olduqlarını göstəriyorlardı.

İki yüzə qədər satıcı xanımlardan yüz əlliyyə yaxın böyük bir miqdarı haman özümlüklər, müsəlmanlar idi.

On sənə əvvəlisi barmaq ilə sayılıb da adları belə bir növ ehtiyatla çəkilib tərbiiyəli xanımlara ancaq malik ikən bu gün küçələrə yayılıb da qapı-qapı, dükənbadükən, küçəbəkükə gəzən və zavallı qardaşları üçün rəhmət və şəfqət diləyən tərbiiyəli bir qafileyi-nisvana malik olmaqla istiqbalmızdan əlbəttə ki, əmin ola biləriz.

Bugünkü ələmə bir nəzər ediniz. Hər yerdəki kadın da camaat işi ilə əlaqədardır, hər yerdə ki, kadın möhtərəmdir, hər yerdə kadının az-çox ictimai bir mövqeyi vardır, tərəqqi, qüvvət, ümuran da oradadır. Bu yalnız bu gün degil və yalnız bugünkü təməddün ələminə də münhəsir degildir. Müzəffər islam ordularının fəteç vaizləri yaralarını saranlara öz müasir nəsihət və nitqiləri ilə onları davaya təşci edənələr, yənə kadımlar, müsəlman xanımları idi. Bunu tarixi-qəzavat bizə göstərməkdədir. Bununla bərabər müşahiri-islamın təranim əhvalını qeyd və zəbt edən əsərlər dəxi bizə göstəriyir ki, islamın rövnaqlı günlərində müsəlmanların halı gördüğümüz və təsəvvür etdigimiz hallardan başqa olmuşdur.

Mövzudan uzaq düşdük. Əvət, mayın yeddisi maddi böyük bir faidə təmin etdigindən əlavə mənəvi bir məziyyətə malik idi. İanə yığanlarda və ianə verənlərdəki görülmə ruh qabarıqlığı mənəvi şətəret ərbabi-zövq üçün öylə böyük bir ruh ianasidir. Həqiqətən də maddi miqyasların heç bir növü ilə ölçülməz.

Hər bir millətdə olduğu kimi biz müsəlmanlarda da şübhəsiz ki, müxtəlif sinif və təbəqə, müxtəlif məslək və nəzəriyyə sahibləri vardır. Hələ bizdəki rəy itilafı və məslək ayrılığı məttəəssüf başqalarındakı şəkildə də degildir. Bir çox şeylərdə tacrübə edildiyinə görə bizdə ixtilafı şiddətləndirən ədəmi-təhəmmül, biri-birinin fikrini çəkməməlik var. Halbuki, bu gün öylə bir şey müşahidə olunmuyordu. Bu gün hər kəs, hər kəs birləşmişdi. Kars və Ərdahan faciələri və bu faciələrdən hasil olan dərd və ələmləri yüngüllətmək hissi əvamü-xəvas, dövlətli və kasıb, arvad və kişi, itilgent və qara cəməət, köhnə və təzə, böyük və kiçik – hamısı, hamısını birləşdirmişdi.

Əllərinə cəbbə alıb da ianə yığanlar arasında müəllimlə bərabər müəəllim, müəllimə ilə bərabər müteəllimə, ağa ilə bərabər əmələ mövcud olduğu kimi sinələrinə bu günün satılıq malını təşkil edən səfil ailə mənərəsindən ibarət "Qardaş köməgi" əlaməti ilə təzyin edənlər də işte bu növ müxtəlif və biri-birinə müttəzad təbəqə və siniflərə malik idilər.

Əlbəttə, əllərinə cəbbə alıb da qəpik-qəpik para toplayanlar arasında olanlardan Ağamusa Nağıyev, İsmayıl bəy Səfərəlibəyov, Liza xanım Muxtarova, Tamara xanım Əsədullayeva kimi milyonçular və milyon xanımları özləri istəsələr haman bu gün toplanacaq paranın mislini, iki mislini ianə edə bilərdilər. Fəqət əmin olunuz ki, o surətlə verəcəkləri minlərin bu surətlə yığıqları onlar qədər mənəvi əhəmiyyəti olmazdı. Təkrar ediyorum ki, burada iş maddidən ziyadə mənəvi, ümumi millət ehtiyacı qarşısında ümumi millətin ittihad etməsindədir. Əlbəttə, dövlətilərimizin bu vəqtə qədər öz ciblərinə az əl uzatdıqları onlardan ötrü bir qəbahət təşkil etməkdədir ki, hər zaman üzələrinə vurulacaq. Fəqət bununla bərabər öylə milli bir işdə millətin ən adı bir fərdi kimi cəməətə qarışıb da işləmələrinin dəxi qədrü-mənəviyyəti bilinməlidir.

Şübhəsiz ki, millətimizin cavan ünsürünü təşkil edən ianə yığanlar cavan ünsürə məxsus böyük bir şövq və həvəslə işə yapışmış və bu xüsusda var qüvvələrinə sərf etmişlər idi. Fəqət bunların bu şövq və zövqlərini, bu qədər ruhan qəbariq olduqlarını cəməətdən gördükləri hüsnü-qəbul doğurmuşdu. "Müstəmə sahibi-süxənra bər sərkar avərd" misrayi məşhur sözlərdəndir. Bu sözü bir az təgyirlə bu münasibətlə də təkrar edib demək olar ki: "Pul verən pul yığanı şövqə gətirər". Həqiqətən də pul verənlər özgə bir həvəslə veriyor və yaxasında on beş nişanı olan on altıncısını alarkən yenə şükayət etmək istəmiyordu.

Məqələminizin uzanmasına səbəb olsa da burada görək ianə yığanların ciddiyyətini və ianə edənələrimizin şövqünü rənə göstərmək üçün bir neçə misal zikr edəcəgəm.

Dörd yolun ayrıcında, şəhərin ən işlək bir yerində nişan satanlar mərkəz qurmuşlar. Təsədüfən burası bir kor dilənçinin həmişəlik mərkəzi imiş.

Bu, başqalar naminə dilənçiliyə çıxan saillər özü üçün sual etməkdə olan dilənçinin bazarını batırmasınlarımı? Zavallı dilənçi rəfiqələrini güclü hiss etdikcə "amansızlar, haradan gəldiniz də bənim bazarımı yatırdınız" deyər protesto etmiş. Fəqət təzə varid "dilənçilər" özlərinə nədən ötrü "dilənçiliyə" çıxdıqlarını zavallı kora hali edincə o da bir qəpik vermisi və yaxasına bir əlamət taxtırmışdı.

Yorğan tikən bir qoca kişi nişan satanları saxlatmış, nədir bu, nə üçün toplayırsız? – deyər sormuş.

Buna anlatmışlar ki, Kars və Ərdahanı fəlakətədələr üçün yığılır.

Bunu duyunca qoca haman ağlamağa başlamış "atam, anam onlara fəda" deyər cibindən bir ovuc ağ pul çıxararaq tökmüş və haman ağlaya-ağlaya dönüb getmişdir.

Çarşafa bürünüb də yastı başmaqlarını süründürərək gedən bir dəstə arvadlara rast gələn ianəçilərdən qız olanı yoldaşından ayrılmış, haman arvadların içinə soxulmuş, mətləbi anlatmış və köməkliklərini istəmiş. Arvadlar haman çarşafalarının ucuna düymələmiş olduqları xırda pullarını açaraq kamalla cəbbəyə atmışlar. Üstündən "Allah imkanınızı qəbul etsin" - deyər duada bulunmuşlardı.

Bu kimi lövhələr, misallar çök.

Vətənə ariz olan bələlərin yetirdiyi xəsarətlər çöksə, fəidələri də az degildir. Bu fəidələrdən böyüğü işte bu ittihad və yeganəlik hissini doğrulmasıdır.

Mayın yeddisi bu hissini yalnız müsəlmanlar və müsəlman sinif və təbəqəsi arasında doğulmuş olduğuna şahid olmadı. Bu gün bir vətəndə yaşayan müxtəlif millətlərin hüsnü-İmtizacına daxli böyük bir vəsilə və hüsnü-İmtizacın mövcud olduğunu göstərməyə yaxşı bir vasitə təşkil etdi.

Bu gün ianə toplayanlarla arasında qeyri qonşu millətlərə mənsub xanımlar, əfəndilər olduğu kimi şəhərin bütün əhalisi də bilafərq millət və məzhəb ianədə bulunmuşlardı. İanə edənələr hər hanki bir millətə mənsub olursa-olsun, ianə yığanların haman bir bəşasət və mənəviyyətə qəbul edib onlara qarşı bir istisqal göstərmiyorlardı. Bu işə bu günün mənəviyyət və əhəmiyyətini daha da artırır. Bu gün yalnız şəhərə məxsus olmayıb mədənlərə və ətraf kəndlərə də şamil idi.

Qala, Mərdəkan, Maşdağə, Xilə, Bülbülə, Suraxanı, Zabrat, Biləcəri kibi kəndlərə dəxi cəbbələr gedib janələr toplanılmış. Hər yanda haman müvəffəqiyyət, haman ruh və şətərat görülmüşdü.

İanə yığmaq qəsəmləri arasında işin mənəvi cəhətini mülahizə edərsək, bəncə, cəbbə ilə ianə toplamaq ən müvəffəq və ən müstəhsən bir üsuldur. Çünki burada əvvəla bütün təbəqətinə ianə ilə iştirak elədiyi kibi kimin nə qədər verdiyi də bir dərəcəyədək sezilməyib özü ilə öz Allahu arasında qalıyor.

Bakının bu gözəl təşəbbüsü əlbəttə ki, sair yerlərin müsəlmanları tərəfindən də təqlid edilir. Bu təqlidə bilxəssə bu sırada başlamalıdır ki, ehtiyac günü-gündən artıyor və haman nə qədər olsa məsrəf olunacaq. Dün Səfikürdski cənablarından aldığımız bir teleqrafdan anlaşılır ki, fəlakətədə yerlərdə aqlıq və səfəlat xəstəliyi olan yatalaq mərəzi – müsriyyəsi təxribat icra etməkdədir. İştə, bu zavallılara təbiblər göndərmək və o yerlər üçün səhiyyə heyətləri təşkil etmək lazım gələcək və əlbəttə ki, bütün bunları bacara bilmək üçün pul, pul və yenə də pul lazım olacaqdır.

M.Ə.Rəsulzadə
"Yeni İqbal", 10 may 1915, №11

Təşği – ürək vermə, ürəkləndirmə
İstisqal – pis qarşılama, pis yola salma
Qəsəm – and, and içmə

Təbib köməgi gərək

Cəmiyyəti-xeyriyyə nümayəndələrindən Səfikürdski cənabları cəmiyyətə çəkdiyi bir teleqrafında fəlakətədə yerlərin yatalaq azarından dəhşətli zərərər çəkməkdə olduğunu bildiriyor.

Barđus uçastokunda Zəkima kəndində 150, Kuraşxanə kəndində 100 və Tuz kəndində 130-a qədər adam tələf olmuş.

Göstərilən rəqəmlər müdhışdir. Bir kənddən 150 və 100 adam tələf olursa, azarın nə dərəcədə şiddət etməkdə olduğu anlaşılmalıdır. Demək ki, xəstəliyə tutulan kəndlər haman tamamilə qırılıb tələf olmağa məhkum kibidirlər.

Cəmiyyəti-xeyriyyə nümayəndəsi bu bəlayə qarşı tədbirlər görmək üçün bir təbiblə üç-dörd də feldşer istəmişdir. Cəmiyyəti-xeyriyyə burasına diqqət verib də bir an əvvəl istənilən tibbi müavinəti göndərməlidir. Çünki millətin ən saf və billurin qismini təşkil edən bu zavallıları ölümdən qurtarmaq və müsri xəstəliklərə tutulmuş kəndləri tibbi tədbirlərlə təcrübə edib də başqa kənd və qəsəbələri sirayət bəlasından saxlamaq millətə qarşı göstərilən ən böyük bir xidmətdir.

Kars və Ərdahan tərəflərinə göndərilən heyətin tibbi kömək istəmək üzrə vəqə olan bu tələbi əvvəlinci degildir. Bundan təqribən bir ay əvvəli dəxi doktor Xosrov bəy Sultanov cənabları da bateleqraf səkkiz tibbiyyəli tələbənin göndərilməsini istəmişdi: bu istəyişdə tələbələrin son sinifdən olmasa da, heç olmasa üçüncü sinifdən olmaları dəxi ayrıca arzu edilmişdi.

İmdiki halda təbiblə tibbiyyəli tələbə bulmaq işinin müşkül olduğunu təqdir etməklə bərabər, bu vəqətə qədər vəqə olan bu tələbin cəmiyyəti-xeyriyyə tərəfindən əmələ gətirilməsinə barmaq arasından baxmıyacağız!

Əcəba, təbiblər və tibbiyyələrimiz arasında yoxmudur öylə fədakar adamlar ki, Kars və Ərdahan tərəflərindən gələn istimdadi eşitsinlər?

Güman ediyoruz ki, əgər cəmiyyəti-xeyriyyə bu işə daha ziyadə ciddiyyətlə yapışıb da bu xüsusda doktorlarımıza müraciət edər və kəndilərini maddətən təmin elərsə, şübhəsiz ki, havəskarlar tapılar. Bu xüsusi nəzər-diqqətə alaraq cəmiyyəti-xeyriyyə təklif edərək ki, bundan sonra fəlakətədə yerlərə göndərəcəgi köməkçiləri intixab edərəkən tibbiyyəli tələbələri başqalarına tərcih etməklə bərabər, nümayəndələrimizin də haman mümkün dərəcə doktordan intixab olunmasını təmin eləsin.

Hər halda yubanmaq olmaz. Çünki doktor və feldşersiz keçər hər gün yüzlərcə müsəlman canı bahasına oturuyor və bir çox köylər və qəsəbələr yatalaq kibi müdhiş xəstəliklərə tutuluyorlar.

Tibbi müavinəti olduqca artırılmalı və bu xüsusə başqa xüsuslardan daha ziyadə əhəmiyyət verməlidir. Bu yolda sərf edəcəgimiz hökumət dəvairi məxsusunin iştirakını təmin etmək cəhəti dəxi mümkündür. Hətta keçəndə doktor Xosrov bəy Sultanov teleqrafa tibbiyyəli tələbə ilə bir-iki doktor istərəkən bu xüsusda təhric eləmiş və demişdi ki, təbiblərin də, tibbiyələrin də məaşı dava zamanında xidmətdə bulunan təbib və tibbiyəlilərə məxsus üsul və qaidə üzrə haman hökumət təhsisindən veriləcəkdir.

Cəmiyyəti-xeyriyyə ərbabi, əlbəttə, bilirlər ki, onların vəzifəsi yalnız müsəlman xəlqindən para toplamaq və fəlakət yerlərinə ancaq un və dügü alıb göndərməkdən ibarət degildir. Müsəlmanlardan ianə yığmaqla bərabər, hökuməti-təxsisatlardan və ümumi ianə mərkəzlərindən dəxi müsəlmanların hissəsinə düşəni təhsil etmək, cəmiyyətin birinci borcundan olub zavallı fəlakətçələri can alıcı xəstəliklərdən qorumağa çalışması da öhdəsinə düşən mühüm vəzifələrdəndir.

Kars müxbirimiz Əhməd Cövdət əfəndi ora müsəlmanları əxlaqının saflığını təsvir etdikdən sonra məktublarından birində millətin saf bir özəgini təşkil edən bu xəlqin hər fərdinin sağlam qalmasına çalışmaq hər bir qeyrətli müsəlmanın borcudur - deyirdü.

İştə, bu böyük vəzifəni bu gün Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsi dərdəhdə etmişdir. Dərəhdə elədiyi vəzifəsində Nəuzi-Billah təkamül göstərsə, böyük bir vicdan məsuliyyəti altına girmiş deməkdir ki, bu məsuliyyətə qarşı günahkar çıxmamaq üçün Xosrov bəy Sultanov ilə Səfikürdski cənəblarının tibbi müavinət istəyən teleqraflarına bir an əvvəl surət verməlidir.

M.Ə.Rəsulzadə
"Yeni İqbal", 11 may 1915, № 12

Qurama

Şalyapinin Bakıya gəlib də iki konsert verdigi məlumdur. Konsertlərdə mərəkə olduğu, bilet üstündə basırıq və qovğa çıxdığı da yadımdan yəqin çıxmamış.

Gəlməsindən bir ay əvvəl Bakı qəzetləri haman Şalyapin gələcək - deyə uzun-uzadı şeylər yazdılar və xəlqi başa saldılar ki, Şalyapinin xasiyyəti bəddir. Özü də dəgmə-düşərdir. O oxuyanda kimsə gərək cıqqırını çıxartmasın. Və müsəlman opera və operettalarında olduğu kibi, "aman" "oxay" səslənməsin. Çünki xəlq nizamı pozarsa, Şalyapinin arxasını görər, xanəndə küsüb səhnədən çıxar, gedər.

Xülasə, bir pah, pah ki, İran xanlarının belə paxıllıqları tutar.

Yəqin oxucularımızdan bir çoxu Şalyapinin kim olduğunu bilmiyorlar. Əlbəttə, maraqlananlar bilsinlər ki, bu qədər şan və şöhrət sahibi olan kimdir?

Çətini elə bunu başa salmaqdır.

Fəqət burada ərəb dilinin qüdsiyyətindən kömək istəyəlim.

Bəli, ərəbdə bir söz var deyirlər ki: tərif-əl-şaiyə becinsha. Yəni şeylər öz cinsləri ilə anlaşılır. Bəli, kəndisincə məchul və namələm bir şəxsi bir mühitə tanıtdırmaq üçün məzkur şəxsi o mühitə məşhur və məlum olan bir şəxslə tuşlamaq lazım. Məsələn, "Şahnamə" sahibi Firdovsini avropalılara tanıtdırmaq üçün İran Hömeri Firdovsi deyirlər.

Bizim mərhum Mirzə Fətəli Axundov Avropaya bildirmək üçün - kəndisinə Qafqasiya türklərinin Molyeri adını taxmışlar.

Nadir şah - İran Böyük Petrosu degilir.

Ənvər Paşanı - Türkiyə Napoleonu adlandıırırlar.

İmdi biz də Şalyapini tamamilə oxucularımıza tanıtdıra bilmək üçün bu məchul şəxsi bizdəki məlum zatlardan birisi ilə tuşlamalıyız.

Biz də rusların Sarabskisi Şalyapini desək, qiyamətmi qopar?

İmdi anlaşıldımı?

Zatən Sarabskinin Şalyapinə qiyas olduğuna, eşitdığımız görə Sarabski özü də qaildir. Artistimizin kabinetini görmüş olanların rəvayətinə - vəbalı deyənlərin boynuna - Şalyapin ilə Sarabskinin fotoqrafları yan-yanə asılmışdır. Necə ki, rəvayət edirlər Ənvər Paşa da öz fotoqrafını Napoleon ilə Soltan Məhməd Fateh əksləri arasında asmış imiş!...

Teatr, səhnə, opera nə olduğunu bilməyən oxucularımıza tanıtdırılmaq üçün də Şalyapinə rusların Cabbarı da deyə bilərik.

İmdi Şalyapinin kim olduğu bir dərəcəyədək anlaşıldı.

Fəqət deyoram Sizcə anlaşılmaz bir şey qalır.

Yaxşı bas bizim Sarabski ilə Cabbar bir yana gedəndə heç bu qədər küy-kələk çıxmıyır. Niyə bəs elə rusların Sarabskisi yaxud Cabbarları bir yana gedəndə bu qədər bəh-bəhə nəşib oluyurlar?

Siz birdən güman edərsiniz və, yaqın rusların Sarabskisi bizimki kibi fəqir bir ailədən yetişmə o, yaşağı təbəqəyə mənsub bir adam olmayıb xan zadələrdən – zaddandır.

Yox, əmin olunuz ki, əgər Sarabski daş yolan olmuşsa, Şalyapin də adi bir əmələ və şəhərbəşəhər gəzib də özünə iş tapa bilməyən bir "rəboçi" olmuşdur.

Hətta imdiki halda böyük əziyyət və ehtiramla qəbul olunduğu Tiflisdə belə bir çox zaman ac qalmış, iş axtarmış da, tapa bilməmişdir.

Bilmirəm qəzetələrin hankısında idi ki, kinayə ilə baqqaldan, arabacıdan artist olmaq – deyə yazılmışdı. Bax, sizə Sarabski demiyəlim, çünki, buna artist degil, benefistçi deməyə başlamışlardır. İştə, Rusiya musiqçisi və rus operasının bütün mədəniyyət aləminə məşhur və müsəlləm bir iftixarı - Şalyapin – ibtida "basyak" idi.

Tiflis qəzetələrindən birində rusların Sarabskisi özünün Tiflisdə keçirdiyi fəhləlik həyatından bəhs edərkən deyir ki, keçən gün getdim görüm ki, taxta karxanalarını su basmış, ya nə? O zamanlar buraya gəlmiş, iş istəmişdim. Başımda şlyapa olduğu üçün mənidər bir surətdə üzümə baxmış, "burada əfəndilərə iş yoxdur" demişlərdi, deyir.

Halbuki, imdi Şalyapinin ehtiram və izzətlə mütənəşib qazancı da vardır. Məsələn, bu il dava münasibətilə Şalyapin Londona gedə bilmədiyindən hər sənə London operalarından aldığı 75 min manatı itirmişdir. Bir o qədər də Amerika səfərindən qazana bilərdi ki, o da əlindən çıxmış, hələ qiymətli kağızları ucundan itirdiyi ayrı. Artıq bu adamın nələr qazandığını özünüz düşününüz.

Fəqət maddədən itirdiyini Şalyapin mənəm qazanmaq istiyor. Sırf öz xərcinə olaraq Şalyapin Petroqradda Moskvada bir neçə danə xəstəxanə saxlayır. Öz xərcinə olaraq yetim uşaqlar üçün məktəb saxladığı da məşhurdur. Və şəhərləri gəzərək oxuyur və oxumaq surətinə yığdığı pulları dava münasibətilə lazım olan xeyir işlərə sərf ediyor.

İştə, millətdən və vətəninəndən gördüyü xidmətə müqabil vətən və millətin bərk günündə rusların Sarabskisi hamın öz vəzifəsini ifa ediyor.

Bizə də lazımdır ki, şalyapinlər tərbiyəsinə çalışsaq, öz şalyapinlərimizin qədrini bilək, şalyapinlərimizə də lazımdır ki, məqami-ehtiyacdə öz millətlərini unutmasınlar.

Şalyapinin xanəndəlik edib də azarxanə saxlaması münasibəti-hidayəsi də nədənsə Petroqradd xanımlarının öpüş verib xeyir iş üçün pul yığmalarını yadıma saldı.

Qəzetələr xəbər verirlər ki, Petroqradda hasilati-yarahılar fəidəsinə gedən bir müsəmirənin xanımları gəliri çoxaltmaq üçün fikirləşmiş, nəhayət qəribə bir şey düşünmüşlərdir.

Öpüş satışı!

Taqsə: əldən beş manat, əldən yuxarı biləkdən 10 manat, dirsəkdən yuxarı 15 manat, çigin, yaxud sinədən 25 manat, ondan yuxarısı xüsusi danışıqla.

Öpüş satışı elan olunandan bir az əvvəl xeyriyə məqsədilə fəruşə çıxarılan xeyriyə əraqından məsti-laiqül düşən "kavaler"lər busə bazarının müsərrəf müştəriləri kəşilmişlər və bir saat içərisində külliməblə yığmışlar.

Demək ki, hali-hərbdə ikən hər şey səfəqət və mərhəmət üçün sərf olunuyor. Yalnız musiqi həvəsi, vodka keyfi degil, qadın gözəlliyi də işə gəlilyor.

Bu surətlə ianə yığmaq Amerikada vəqə idi. Rusiyaya da təza gəldi.

Doğrusu bu təza ədət bənim heç xoşuma gətmiyor. Müsəlmanlıq damarına toxunur. Yəni çə? Nə qədər böyük məqsədlə də olsa, namus sərf olunmaz!...

Fəqət nə edərsən ki, namus məşhumu özü rezin kibi, çəkdikcə uzanıyor bir şeydir. Bir mahiyyətə namussuzluq sayılan bir şey digər mahiyyətə eyni ədəb və nəzakətdir. Bir yerdə ki, qadının əlini öpmək ədəb və ehtiramdan sayılır, o yerdə şübhəsiz ki, vətən yolunda öpüş bazarı açmaq o qədər qəribə bir iş təşkil etməz! Məməfəh bənə öylə gəlir ki, vətən müdafiəsi xatirinə hər şey fəda edilə də, vətən məşhununun bir cüzisini təşkil edən milli ədət və qaidələr fəda edilməməlidir. Çünki vətən deyincə bu ədətlər də ona daxildir.

Fəqət uzun məsələyə girişdik ki, heç də quramaya gəlməz.

Petroqradd xanımları öpüş verib xeyir iş görüyorlar. Bu bir növ ticarət!

Bakınız Qarasu bazar müsəlmanlarının arvadlara nəzərləri nədir?

"Kırımki vestnik" qəzetəsi Qarasu bazar istiqraz mütəqabilə şirkətinin 1912-1913-cü ilə məxsus hesabnaməsindən bəhs edərkən bu hesabnamənin cəmməsini nəql edərək yazıyor ki:

"Hesabnamənin 38 səhifəsi: Həzrin hekayələri qurtardıqdan sonra bir az da gülməli əfsanələrlə əylənəlim. Bank rəisinin yanına bəlli bir müsəlman gəlib şirkətə üzv qəbul olunub da kəndisinə borc verə bilməsini xahiş edər. Müsəlmanın əhvali-iqtisadiyyasının bərabad bir halda olduğunu bildikdə bank rəisi aldığı pulları sonra qısa surətlə qaytara biləcəgini kəndisinə sorar, vəqə olan bu sualdan inciyərək müsəlman deyər ki, "bu nə sözdür" Əlhəmdüillah bənim beş qızım var ki, beşi də ürfandır. Nə cür olsa da, hərəsindən yüzər manat kalım alaram ki, bu bənim borcumda da, özümə də bəsdir". İştə, şirkət bu qızı öz rəhnində hesab etməlidir.

İkinci bir vəqəə daha:

Hamam bankın rəisi yanına digər bir müsəlman gəlir. Duldur: bir az borc istiyor ki, evlənsin. Bir arvad var, bir az da gözəldir. Qırx manat kalıma razıdır. Bu qiymətə imdi arvad tapılmaz. Əgər qırx manat verməsəniz, fürsət əlimdən çıxar. Sonra xəsarətə uğraram – deyə təxsisat tələb edər.

Bu da bir növ ticarət!

"Kalım" Turkistanda moddur. Qafqasiyanın bəzi obalarında da var. Görünüyor ki, Kırmda da varmış... Kalım qızı və yaxud bir dul arvadı ər evinə köçürtmək istərkən qız və ya arvad sahibinə verilməsi lazım olan məbləğin adıdır ki, aşağı-yuxarı satın bahası deməkdir.

Kalım məsələsi olduğu yerlərdə mühüm bir məsələ təşkil etməkdə də Rusiya türklərinin bir qismi arasında ictimai bir mərəz təşkil etməkdədir. İştə bu mərəzlə bitab düşənlər banklara qədər varıb özlərini və özlərilə sərəsar böyük bir cəmaəti də məsxərə etdiriyorlar.

Niş

"Yeni İqbal", 19 may 1915, №19

Fırış – sayış

Qurtuluş

Dünyanın ilk sahibi olan hər böyük millət kimi türklər də soylarının qüvvətini bir məsalik qaynağından almışlardır.* Türklərdən Budda dinində olanlar özlərinin Budda anasından olduqlarını söylərlər. Müsəlman olan türklər də Yafasın yeddi oğlundan biri olan Türkün nəslindən gəldiklərini iddia edərək.

Türkün beşinci qərinədə Moğol və Tatar adı ilə iki oğlu varmış. Moğol xanın dörd oğlundan birisi də Qaraxan imiş.

İştə, bu zamana aid olaraq moğollar arasında bir məsələ vardır. Bu məsələ görə:

Moğal hökmdarı Elxan tatarların xanı Siyunc ilə müharibə ediyor. Siyunc xan qırğızlarla ittifaqda olduğundan Elxanı məğlub ediyor. Elxan bütün qoşunu ilə bir yerdə qılmcdan keçirilir. Elxanın ən kiçik oğlu Qiyan, kiçik kürəkəni Toquz və iki qızı ancaq bu möhlükədən qurtara biliyorlar. Bunlar dağlardan aşır, çayları, dərələri keçiyorlar. Bir cəmənlidə önlərinə rast gələn bir ala keçini qovalayıb arxasından gediyorlar. Keçini qovalamaqda ikən özlərini meyvəli, güllü, kiyahlı bir yerdə görüyorlar. Burada keçi bunlardan qaçmayır. Dördü bir yerdə gəlib yerləşiyorlar. Burada qalıyorlar. Ürunub artiyorlar. Uşaqları çoxalıyor. Bir nəsil vücuda gəliyor. Aradan 400 il keçiyor. Artıq bu yer bunlara dənışqallıq edir. Bir yana çıxmaq istiyorlar. Fəqət yol bulamıyorlar. Yol axtarmaq düşüncəsizlə məşğul ikən bir gün bir qurd görüyorlar. Bu vəhşi heyvanın nərədən gəldiyini araşdırarkən kiçik bir dəlikdən çıxdığını görürlər. Gəlib baxıyorlar bu dəliyin ətrafı keçilməz dağdır. Bir dəmirçi bu dağların dəmirdən, misdən tökülmə filiz olduğunu görür. Od vurub dağı əridir. Türklər yenidən ətrafa yayılır, beşinci əsrə bütün ələmi dəhşətə getiriyorlar.

Bunlar yol tapdıqları günə yeni gün deyirlər. Və bu günün şərafinə hər il şənliklər qururlar. Yeddi bətni bəsləyən bu yurdun adı Ərkənəqon (Ərkənə - dağ belı; qon - qonaq) qalıyor. Qurda bir xilaskarlıq təmsalı veriliyor. Dağdan çıxdıqları zamandaki xanlarının adı Pürtəcnə - boz qurt oluyor.

Bu məsələ Moğal dilindən başqa çinlilərin tarixi də qeyd ediyor. Çin tarixlərində bu məsələnin günü belə göstərilmiş. Türklərin tilisimlənməmiş mühasirədən çıxdıqları gün martın 9-u imiş, moğollar da əski türklərdə martın 9-nu bayram saxlamaq adətı müsəlmdir. Demək Novruz əsla türklərə yabançı bir şey deyildir.

Qurd ilə 9 rəqəminə türklərdə 9 türk asarı - tarixiyyəsində böyük bir ehtiram görülür.

Qədim türklər bayraqlarının başına qızıldan bir qurd başı taxıyırlardı. Ayıq nam müstəarı ilə yazan "Xalqa doğru" mühərririnin iddiasına görə Osmanlı köylərində 9 rəqəminə qarşı bir hörmət hissi var. Əkin biçildiyi vaxt küylülər komalarını doqquz - doqquz yığıyorlar, adına da doqquz küy deyirlərmiş. Padşahlar verdikləri hədiyyələri doqquz - doqquz veriyorlarmış. Osmanlıda vəzirlik dərəcəsinə göstərən tövqi 1, 2, 3, 4 ikən padşahın tövqi doqquz ədəd olub.

Qədim türklər xan götürdükləri zaman onu bir səccadə üzərinə oturdurdu və hörmət əlaməti olmaq üzrə bir neçə dəfə qaldırırmişlar, hörmətlərinin dərəcəsinə çoxaltmaq istədikdə doqquz dəfə yüksəl-dirmişlər.

Qurtuluş, qurtulmaq kimi sözlər heç şübhə yoxdur ki, qurd sözündən müştəqq oluyor. Lisaniyun bu kəlmə ilə yuxarıda bilmünasibə zikr olunan məsəl arasında bir rabitə görürlər.

Qurtuluş demək - nicat deməkdir. Fəqət türkcə kəlmə bəzən o qədər işlənməmiş qalaraq məhcur olmuş ki, mənasını bir türkə anlada bilmək üçün mütləqə ərəbcə, farsca, yaxud ruscanın köməyinə ehtiyac göstərmək məcburiyyətindəyiz. Şübhəsiz ki, bu təbii olmayan hal məsələdə ki "ərkənəqun" tilisiminə bənzər.

"Ərkənəqon"dakı türkləri "purtəcnə" boz qurd qurtardı.

Zamanımız milliyət əsridir. Milli bir ruh və məslək sahibi olan gənc cəhəlatdə və qəflətdə yaşayan millətimizin xilaskar qurdudur. Yenica təsis olunan "Qurtuluş" doğma türkcəsi ilə sevdijyi türk dilinə və türk elinə xidmət qəsdilə müasir bir qurd xidməti görəcəkdir bununla bir azca xidmət edə bilərsə əlbəttə iftixar edə bilər.

M.Ə. Rəsulzadə

"Qurtuluş" məcmuəsi, 1 oktyabr 1915, №1

• "Xalqa doğru" həftəliyi sayı 51

Məsəlik - məsləklər

Möhlik - təhlükə

Bətni - sirri

Müslim - istəatli

Müstəar - buruvuz, alınmış

Tövqi - şahlıq möhrü

Səccadə - canamaz döşşək

Müştəqq - düzəltmə

Məhcur - unudulmuş

Tutacağımız yol

Dəhşətlərinə şahid olduğumuz böyük müharibə bir həqiqəti - əsrimizin milliyət əsri olduğunu - isbat etdi.

"Dünyanın xəritəsi qərribə dəyişəcək" - deyə heyratlı qarışıq bir cümlə imdi bir çox ağızlardan eşidilməkdədir. Dünya xəritəsinin alacağı yeni şəkllə vətəndaşların fədakarlığı, dövlətlərin təşkilatı və orduların əzəməti ilə bərabər heç şübhə yoxdur ki, vüzuh və rüxus peyda etmiş milliyət məfkuralərinin də böyük təsiri var və olcaqdır.

Özünü lüzumunca bilib də istiqbal üçün müəyyən bir ideal (məfkurə) bəsləyən millət şübhəsiz ki, böyük bir qüvvət təşkil edə. Şübhəsiz ki, sözün tamam mənası ilə deyiləcək qədər kuhəfkən topların hakim olduğu hər bə meydanlarında təsirsiz qalmayan bu qüvvət yaşıl mahudlu bərişiq məsası üzərində də əsaslıq bir təsir yapacaq.

Hər hankı qalib tərəf az-çox sürunclu bir dinclik vücuda gətirmək istərsə əsrin vicdanları üzərində ən çox təsir icra edən qüvvəti - milliyət məfkurəsinə - ehmal etməməz! Bunun böylə olacağı arabir gələcəyin sülhü haqqında söz söyləyən Avropa mütəfəkkirlərinə də təsdiq olunmaqdadır. Sülhuyunə mənsub siyasilərcə, milliyət əsasına riayət etməyəcək, millətlərin hüququnu gözətməyəcək bir sülh əqdnaməsi çox çəkməz yırtılar və sürunclu bir dinclik təmin etməz.

Hüquqi-təbiiyyəsi paymal olmuş bir millət baqi qalincaya qədər Avropa müvazinciyi-dövlyyəsi hüquqi və sürunclu bir sülh üzü görməkdən məhrum qalacağı kimi, kəndi vətəndaşları arasında ögey-döğməliq gözədən bir dövlət də həqiqi bir qüvvətə söykənməyəcək, mütərəqqi və qüvvətli bir təşkilata malik olmayacaqdır.

Demək ki, müəyyən bir məfkurəyə və əksər əfradınca müşəxxəs bir qayeyi-amala malik olan millətlər, dövlətlər arasındakı münasibətdə əhəmiyyət qazandıqları kibi, dövlətlərin daxili siyasətləri üzərinə də böyük təsirlər icra ediləcəklərdir. Bu surətdə ayrı-ayrı millətlər bir millət olaraq yaşaya bilmək üçün hər şeydən əvvəl özlərini bilməli, müəyyən fikir və amallar ətrafında birləşərək böyük bir məfkurəyə, qayeyi-xəyala hədəf olacaq o işıqlı yıldızla sahib olmalıdırlar. Çünki müttəhid bir ruh və müştərək bir yıldızla malik olmayan millətlərlə yeni əsaslar üzərinə qurulacaq həyat hesablaşmayacaq və böylə silahdan məhrum qalan heyətlər kimsəyə söz eşitdirəmiyəcəklərdir!

İştə, millətimizin bir qəzetəçisi olmaq hesabı ilə öhdəmizə düşən rəhbərlik vəzifəsinin ifası üçün tutacağımız yolun nöqteyi-əzimatini təşkil edəcək əsas – milliyət əsası.

Fəqət sui-təfahümə meydan qalmamaq üçün həmən ixtar edəlīm ki, bizim qəbul etdiyimiz milliyət düsturu "Zəmşinə", "Novaya vermya"nın və sair bu kimi sağ qəzetə və məhəfillərin bəhimi millətçiliklərindən, əlbəttə, başqadır. Məhəfil onlarca özgə millətlərin mənfəyi milləti-hakimənin mənfəyinə fəda edilməlidir. Halbuki bizim tərviç elədiyimiz əsas bütün milliyətlər üçün bir dərəcə hürriyyət və müsavət tələb edir ki, bununla biz rus cəməatinin də salim düşüncə qismilə heç bir ixtilafda bulunmuyuruç.

Hər bir millət azadə yaşayıb da tərəqqi edə bilmək üçün üç əsasa istinad etməc məcburiyyətindədir:

Dil, din və zaman.

Dilcə biz türkcüz, türklük milliyətimizdir. Binaənileyh müstəqil türk ədəbiyyatı, türk sənəti, türk tarixi və türk mədəniyyətinə malikiyyətimiz məqsədimizdir. Parlaq bir türk mədəniyyəti isə ən müqəddəs qayeyi-amahımız, işıqlı yıldızmızdır.

Dinə-müsəlmanız. Hər bir din öz mütədəyyinləri arasında məxsusi bir təməddün vücudə gətirmişdir ki, bu təməddün də bir beynəlmiləliyyət səbəbi təşkil edər. Müsəlman olduğumuz üçün biz türklər beynəlmiləliyyəti-islamiyyəyə daxiliz. Bütün islam millətlərilə şərikli bir əxlaqa, dini bir tarixə, müştərək bir yazıya, xülasə ortaq bir təməddünə malikiz. Qəlbələr bir Allaha mütəvəccə və dilimiz müəyyən virdlər və dualarla mütəzakkir olduğundan bütün müsəlmanlarla şərik bir ruha sahibiz. Bu şəriklik islamiyyətdə daxil olan zərərli təsirlərdən bizi mütəzərrər etdigi kibi, bu yoldə olacaq islahat feyzlərindən də bizi nəsisiz qoymaz.

Zamanca da-biz texnikanın (alyatın) elm və fənnin möcüzələr yaradan bir dövründəyiz. Türk və müsəlman qalaraq müstəqilən yaşamaq istərsək, mütələq əsrimizdəki elmlər, fənlər, hikmət və fəlsəfələrlə silahlanmalı, sözü'n bütün mənasıyla zəmanə adamı olmalıyız.

Demək ki, sağlam, mətin və oyanıq məfkurəli bir milliyət vücuduna çalıışmaq istərsək ki, zaman bunu iqtizadə ediyor – mütələqə üç əsasa sarılmalıyız:

Türkləşmək, islamaşmaq və müasirləşmək.

İştə, millətimizin həyati-ictimaiyyəsinə islahat üçün üzərinə dayandıığımız səpayeyi-mədəniyyətd!

Şərikli vətənimiz Rusiyanın müqəddəratına gəlincə bütün vətəndaşlarımızla bərabər bizdə hər şeydən əvvəl Rusiyanın müzəffəriyyət və müvəffəqiyyətini arzu edəriz. Fəqət nə gizlədəlim bütün tərəqqipərvər Rusiya ilə bərabər biz dəxi arzu olunan bu zəfərin ancaq daxili islahat-təriqlə hasil olacağına qəneyiz.

Rusiyaədə yaşayan bütün millətlər bu müharibə əsnasında ibraz etdikləri səmimənə əlaqələr ilə göstərdilər ki, hər bir şübhə və sui-zənnlərin fəvqində saf bir niyyət və ataşın bir vətənpərvərlik hissi bəsliyorlar. Bunun mükafatı olaraq şübhəsiz ki, bütün millətlər, o cümlədən də müsəlmanlar gözliyorlar ki, islah olunmuş Rusiya kəndi cənəhi-şəfqətdinə yaşayan bütün millətlərə mədəni bir istiqbal ilə yaşamaq, hürriyyəti-təbiisini müzəyiqə etməsin. Böylə bir hürriyyətin heç şübhəsiz ki, Rusiya istiqbalı nöqteyi-nəzərindən – cəsür düşməni təpələyib də gəldigi yerə qovmaq qədər böyük bir əhəmiyyəti vardır.

Oxucularımızı artıq yormamaq üçün "Açıq söz"ün təsisi ilə tutacağımız yolun əsl nöqtələrini müciç bir surətdə zikr etdik. Şübhəsiz ki, bundan sonra burada müxtəssərən sərđ etdigimiz əsasları daha təfsilli və daha açıq bir surətdə yazacaq, fikirlərimizin ümumiləşməsinə çalıışacağıç. Ehtimal ki, türkləşmək, islamaşmaq və müasirləşmək nəzəriyyələrini təşrih edərəkən bir çox nöqtələrdə bizə müarizlər bulunacaq və ehtimal ki (bəlkə də yaqin) Rusiya daxili siyasəti həqqində bəslədiyimiz məsləkə görə rus tərəqqipərvərləri ilə bərabər biz də bəzi əksəl-hərəkətlərə tutulacağıç.

Fəqət hanki fikir və qələm mübarizəsi bundan azad olmuş.

Sərđ elədigimiz fikir və nəzəriyyələrimizi tərviç üçün "Açıq söz" açıq bir dil ilə yazmağa səy etməklə bərabər isminin müxəmmasına müvafiq olduğunu üslubunun aydınlığından ziyadə nəşr edəcəyi fikir və mənalərin açıqlığından göstərmək istəyəcəkdir.

Yazdığı şeylərə səmimənə surətdə müariz olanlarla qəzetəmiz böyük bir həvəs və ehtiramla mübahisə edəcəc. Fəqət "Açıq söz"də kəndi şəxsi mənfəətlərinin düşməni görərək qərəzlə meydana girəcəklərə də sözü'n lap açığı ilə qarşı çıxacağıçdır.

Xülasə tutacağımız yoldə önümüzə çıxacaq olanlara qarşı yegənə vasitəmiz olacaq açıq söz!

M.Ə. Rəsulzadə

"Açıq söz", 2 oktyabr 1915, №1

Vüzuh – aşkarlıq, bəlli

Kuhəfkən – dağı qazan, dağçapan
Ərbədə – qovğada, davada
Rosux – qətiyyət, möhkəmlik
Müşəxxəs – tanınmış, seçilmiş
Əzimət – niyyət, məram
İxtar – xatırlama
Bəhimi – vəhşi
Məhfəl – cəmiyyət, məclis
Təfəhhüm – dərk etmə
Təməddün – mədəniyyət
İqtiza – tələb
Zünun – düşüncələr
Cənah – qanad

Yeni daxiliyyə vəziri

Bu günlərdə vəzirlər heyətindən çıxmış daxiliyyə vəziri mənsəbli idarəyə təyin olunan Xvostovun qəzetə müxbirlərinə kəndi proqramı haqqında verdiği müfəssəl bəyannaməni son gələn Petroqrad qəzətlərində oxuduq.

Az-çox tərəqqipərvərlikləri və siyasi məsləkə bilnisbə xəlqlə yola getmək tərəfdarı olmaları ilə məşhur olan iki vəzirin: (Şərbatov və Samarin) kabinetdən çıxmaları daxili siyasətdə bir az genişlik gözləyənləri əndişəyə salmışdı.

Yeni gələn Xvostov dumanın buraxılmasından əvvəl təsis olunan tərəqqipərvər blokun xaricində olub bu bürokratlıqdan yetişmə bir məmur və sağ fırqə rəisi olduğundan kəndisindən bittəbii geniş bir proqram gözlənmiyordu.

Fəqət yuxarıdakı bəyannaməsindən anlaşılır ki, yeni gələn vəzir o qədər də qatı tədbirlər və əsayiş fikirlərilə gəlməmişdir.

İçində bulunduğumuz şərait daxilindəki söz ilə iş arasındakı fasilə xaricində mücərrəd olaraq düşünülüyorsa, Xvostov idarəsindən bir çox məqbul tədbirlər gözləmək lazım gəliyor.

Xvostov adətən дума hüzurunda nitq söylər dərəcəsinə müfəssəl olan bəyanatında hökumətin qüvvətli olması luzumundan bəhs eliyor. Fəqət qüvvətli hökumət cəbr və zəcr yapan hökumət olmadığını da haman əlavə qılıyor. Hökumətin qüvvətli olması Xvostovun bəyanına görə qanunları gözetməsindən ibarətdir. Yoxsa zorbalığa salıb da qanunsuzluq yapmaq və şiddət göstərmək degildir.

Mətbuat yeni vəzirin rəyincə bir genişlik hiss etməlidir. Vəzir təməmilə keçəndə tətbiqi düşünüləmək istənən əskəri senzurdan başqa digər bir sensor təşəbbüsünün əleyhindədir. Mətbuat vətənpərəstliyini, vətən işində nə qədər fəidəli olduğunu göstərdi. Bunda şəkk və şübhə yei qalmadı. Buna görə də mətbuatı sıxmaq degil, azad buraxmaq lazımdır. Mətbuatı azad buraxmaq demək bir yazı anarşisinə meydan vermək demək degildir. Mətbuat yazar. Qanunun kəndisinə vermiş olduğu əlahiyyətindən çıxarsa, cəzasını görər. Qanunun ədalətlə tətbiqindən yaxşı sensor olamaz. Vəzir mətbuatı sıxışdırıb da yalnız bir elan vərəqəsinə döndərməkdən nə səltənət, nə də millət üçün bir fəidə gərmiyənlərdən olduğunu söylüyor.

Bahalıqla mübarizə etməyə və almanların Rusiyayı iqtisadən istila etmələrinə müqabil çıxmağa yeni vəzir böyük bir əhəmiyyət veriyor. Hətta tərəqqipərvər дума blokundan bəhs edərək proqramına bu iki məsələni daxil etmədiyi üçün sövqi-müaxizə və tənqid ediyor. Bahalıq öylə bir dərəcəyə gəlmiş ki, artıq dövlət onunla məşğul olmalı və bu xüsusda ümumi bir tədbir gözlətməlidir. Cəmaət müəssisələrindən olan zəmvstvo və şəhərlər idarələrinin bu yolda gördükləri işləri vəzir böyük bir zaid kimi təlaqqi ediyor.

Alman istilayı – iqtisadisi Rusiyadan qalxmalı. Fəqət bu ayrı-ayrı fərdləri incitmək və fəmiliaları nemes fəmilialarına bənzəyənləri sögmək surətilə olan iş degildir. Rusiyanın daxili sənaye və ticarətini Almanlarla əlaqələndirən bəhiyyə bir halə qoymalı ki, alman istilası özlüğündən zail olsun.

Yoxsa alman istilası qalxıb da yerinə başqası, məsələn yapon və yaxud Çin istilası daxil olar.

Daxili sənaye və ticarəti yüksəltmək üçün vəzir əmələ ittifaqlarına böyük əhəmiyyət veriyor. Həmkarlar ittifaqı təzyiq olunmuyub biləks imkan verilməlidir ki, əmələlər iqtisadi hallarına aid olan hüquqlarda birləşsinslər. Əmələlər bu müharibədə inqilabiyyon firqələrin təsiri altında olduqları halda, nə qədər vətənpərvər olduqlarını göstərdilər. Onların qanun və nizami dairəsində ittifaq yapmalarından fəidədən başqa zərər gəlməz. Çünki vətən sənaye və ticarətini qüvvətləndirən ancaq təşkilatlı sərmayə ilə təşkilatlı səydir.

Şəhər idarələri ilə zəmvstvolər həqqində fikir bəyan edərək vəzir özünün zəmvstvo düşməni olduğunun qəlati-məşhur olduğunu isbat etmək səddindən sonra ordunun mühümətini hazırlamaq, xəstə və yaralı əskərlərə kömək etmək və sair cəmaət işlərinin təşkilatı həqqində zəmvstvolərlə şəhərlərin göstərdikləri xidməti təqdir etmiş, keçənlərdə Moskvada toplanan yığınlarla söz keçirərək, bu yığıncaqların əməli cəhətini bəgənmış. Fəqət aldıkları məşhur qətnaməni rədd edərək bunu siyasi bir xəta saymışdır. Vəzirin düşündünə görə bu xüsusda ictimai-dəkilər bir az məclisi-müəssisən cəhətə meyl etmişlər. Özü də istədiklərini müəyyən və müşəxxəs etməyib ələl-əlaq hökumətin başqa bir rəng almasını tələb eləmişlərdir.

Milliyyət məsələsinə gəlinə, vəzir özünün bütün Rusiyada yaşayan millətlər üçün xoş keçilməsi tərəfdarı olduğunu söyləmiş: qoy onlar tərəqqi edib də məsud olsunlar. Fəqət bu şərtlə ki, bizə zərərli toxunmasın – deyə əməli bir cümlə işlətdikdən sonra Rusiyanın Allah verib o qədər sərvəti-təbiyyəsi var ki, hamıyı doyurar – demişdir. Yəhudi məsələsi hal-hazırda kökü ilə həll olunacaq asan bir məsələ

olmayıb diqqət və fərağətlə gərilür bir işdir. Fəqət bu sırada yəhudilərin bilxəssə həqqi-əsnkalərinə aid cəhətə vəzir böyük bir diqqət sərf olacağını və bu xüsusda qubernatorlara verilən təmmim (sirkulyor) də yəhudilərin bir yerdən o biri yerə köçmələrini asanlaşdıracaq tədbir gərmələri xüsusunda əmrlər veriləcəgi təsrih olunmuşdur.

Bəyanatın xatiməsi olaraq ələlüm əhvali-həzirəyə söz gətirərək Xvostov müharibənin əvvəllərində bütün Rusiya ilə bərabər Məclisi-Məbusan və əyani (Duma ilə Şurayı-səltənəti) çulğalayan ruh yüksəkliyi ilə və vətənpərvərlik hissənin təkrar iadəsinə böyük lüzum olduğunu bəyan edərək düşməni dəf etmək və Rusiyayı düşdüğü girovdan qələbə və şən ilə çıxarmaq, ancaq bu ruh yüksəkliyi ilə mümkündür – demişdir.

"Bir çox şeylər dəğişmiş, bir çox qiymətlər bahasını itirib başqa qiymət və əhəmiyyət hasil etmiş. Hökumət şüurlu hərəkət edərək bütün bunları nəzəri-diqqətə almalı və o surətlə rəfətar etməlidir. Bəzi güzəştlərə gətməkdən qorxmamalı, güzəşt etmək əlaməti – zəif degil. Bəlkə məqul bir tədbirdir".

Vəzir ümid ediyor ki, Rusiya bu təhlükədən böyük və şanlı qalaraq qurtaracaqdır. Bu surətlə Rusiya əfkəri-ümumiyyəsinin hökumətdən daxili siyaset dairəsində tələb etdiklərinin mümtədil bir qismini Xvostov ixtisar elədizimiz bu bəyanatında mühəqq gərmüş və məmləkət üçün bunların lazım olduğuna mütarəf olmuşdur. Bu qədərlik bir etiraf yənə həqq ilə tətbiiq olunsa, bir şeydir. Neçə zamandan bəri arzu olunan daxili islahata tərəf bir qədəm millətlə dövlətin ittihadına bir meylidir.

Ümid edəlim ki, yeni vəzirin dedikləri tətbiiq olunmamış qalmasın. Fəqət siyasi əhvali-ümumiyyəyə siyasiyyə dəğişməyincə böylə bir ümid bəsləmək qabilmi?

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 4 oktyabr 1915, №2

Zəcr – zülm etmə

Məhlikə – təhlükə

Müaxizə – sorğu-sual etmə, töhmətləndirmə

İmdiki əhdlər

Bolqariyanın Serbiya ilə müharibə halında olduğu rəsmən elan olundu və Makedoniya çətaçiləri haman Serbiya torpağına saldırdılar.

İkinci Balkan müharibəsindən sonra Serbiya ilə Bolqariya arasında mövcud olan ittifaqnaməyə görə bolqarlar əllərində silah olaraq Serbiyayı müdafiə etmək məcburiyyətində ikən teleqraflar bunun əksini göstərən bir xəbər gətirdilər. Yunan özünün Serbiyaya kömək etmək məcburiyyətində olmadığını söyləyir.

Diyor ki, Yunanıstan ilə Serbiya arasındakı ittifaqnamə balkanlılar arasında çıxacaq müharibəyə aiddir. İmdiki halda isə Serbiya üzərinə yalnız Bolqariya deyil, Almaniya və Avstriya qüvvələri dəxi gəlir. Buna görə də Yunan hökuməti özünü adətən Serbiyaya kömək etmək məcburiyyətində görmür.

İnsanın bir şeyə meyli olmadıqda heç bir əhdnamə onu bu işə vadar etməz. Çiy süd əmmiş insan oğlu verdiyi sözü anmaq qəsdinə düşüncə hər zaman bir bəhanə tapar. Yunanıstanın bəhanəsi də şübhəsiz ki, öylə çiy süd əmmişlərin bəhanəsindəndir. Fəqət dünki nüsxəmizdə "İki od arasında" ünvanı ilə nəşr etdığımız mütaliəni oxumuş olanlar bilirilər ki, Yunanıstan bu surətlə hərəkət etmək üçün çox da haqsız degildir. Əlbəttə, Yunanıstan istərdi ki, Bolqar kimi bir düşməninə qarşı Serbiya kimi təbii bir müttəfiqindən məhrum olmasın. Fəqət nə etsin giriftar olduğu tərəddüdlü hal və övza onu bu yolda qəti bir hərəkətdə bulunmaqdan saxlayır.

Hissiyat və vicdan heç şübhəsiz ki, Yunanıstanı müttəfiqi Serbiyaya kömək etmək tərəfinə çağırıyor.

Fəqət hazırdakı əhval ilə maddi mənfəət onu böylə bir "risq" etməkdən saxlıyor.

"Siyasətdə hissiyyat yoxdur" sözü ağızlarda məşhurdur. Böyük müharibədəki təcrübələrlə ağızlarda gəzən sözlər arasından ən doğru çıxanı şübhəsiz ki, bu sözdür.

Bir kərə diqqət edilərsə, görüyoruz ki, əhdindən qaçan yalnız yunan degildir. Bu böyük müharibə zətən başdan-ayağa əhdi-şikənləklərdən ibarət degildirmi?... Alman ordusu dəmir ayağını Belçikanın zəif sinəsinə qoyarkən özünün də imza etmiş olduğu Belçika bitərəfligini təmin edən əhdnaməyi "bir kağız parçası" deyə yırtıb atmamı? Fəqət siyasi düşünülüb də hissiyata qapılmasaq, bu işi ilk dəfə olaraq yalnız almanları yapdılar? Bütün Avropa Türkiyə

tamamıyyəti-mülkiyyəsinə təəhhüd etməmişmi? Sonra Ədirnəyi bolqarlara vermiş olan böyük dövlətlər Ənvər Paşanın təkrar oraya girməsilə özlərini bir əmri-vaqə qarşısında sanmadılarımı? Balkan məsələsində imdiki halda belə dil-dodaq çəynəyən İtaliya dövləti otuz iki ildən bəri müttəfiqi olan Avstriya və Almaniyaya qarşı elani-hərb edərək üçlü ittifaqdan çıxmamı?

Bütün əhdi-şikənləklər icra olunurkən baxırsan ki, bir bəhanə bulunur. Əhdnamənin maddəyi-məxsusəsi arzu olunur bir yolda təfsir olunaraq icra olunan haqsızlığa xüsusi bir həqqaniyyət rəngi verilmək istənilir.

Dövlət ilə xəlf arasında mövcud olan yazılı qanunlar, qanuni-əsaslar üçün deyirlər ki, onlar bir məmləkət daxilində olan müxtəlif qüvvələrin biri-birinə qarşı tənəsübündən hasil olan müvazinənin fotoqrafləridir. Məmləkətdə qüvvələrin tənəsübi dəğişdimi, qanunlar da dəğişməlidir. Xoşluqla dəğişilməzsə, haman bir ittilal və inqilabla dəğişir. Eyni qaidəni dövlətlər arasında olan münasibətlərlə əhdnamələrə də tətbiq etmək olar. Əhdnamələr dövlətlər arasında mövcud olan əskəri və siyasi qüvvələrin müvazinəsini göstərir bir əkslərdir.

Müvazinə dəğişincə şübhəsiz ki, o əkslərin qiyməti də düşəcək. Yunanıstanın Serbiyaya qarşı göstərməkdə olduğu əhdsizlik də işlə dəğişilməz olan bu qanunun yeni cılıvəndən başqa bir şey degildir.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 6 oktyabr 1915, №4

Xristian olmayan dəva vəkilləri haqqında

Rus və xristian olmayan Rusiya təbəələrindən ötrü Rusiya qanunlarında bir çox hədd və hüduqlar qoyulduğu və xristian olmayanların bəzi həqlərdən məhrum qıldığı məlumumuzdur.

Bu məhrumluqlardan birisi də xristian olmayan dava vəkillərinə aiddir. Keçənlərdə Dövlət dumasının müsəlman fraksiyası ilə bərabər bəzi müsəlman heyətləri daxiliyyə nəzarətinə müraciətlə müsəlman vəkillərini bir çox müşkilata salan bu həddin müsəlmanlar üzərindən götürülməsini tələb etmişlərdi. Bu günlərdə Petroqrada agentasi vasitəsilə gələn bir teleqrafdan anlıyoruz ki, ədliyyə vəziri hüzurunda iclas edən bir məclisdə yəhudi və müsəlman vəkillərinə aid olan bu məsələ müzakirəyə alınmış və xüsusda müəyyən bir qərar veriləcəkdir.

İş burasındadır ki, imperator ikinci Aleksandr zamanında məhkəmələr haqqında nəşr olunan nizamnaməyə görə darülfünunun hüquq şöbəsinə qurtaran zatlar millət və məzhəb fərqi olmadan dava vəkilliyi silkinə girmək istədikləri təqdirdə okrujnoy sudlarda və ya prisayjni cəmiyyətlərə ərizə verərək o surətlə təsdiq olunarlardı. Fəqət Rusiya ali idarələrində hökmü-fərma olan ruslaşdırmaq politikası və yəhudi əleyhdarlığı təsiri ilə sonradan bu nizam təğyir olundu.

1889-cu ildə böylə bir qərar verildi ki, xristian olmayan millətlərdən vəkillik silkinə girmək istəyənləri gərək ədliyyə vəziri özü bizzat təsdiq eləsin. Bu qanunun nəşrindən məqsəd ələlumdə yəhudi vəkillərin ədədini əskiltmək idi. Necə ki, bu qanundan sonra vəzirə müraciət edən yəhudi hüquqşünaslarının cüzi bir qismi təsdiq edilər. Edadi məktəblərdə oxuyan yəhudi uşaqlarından ötrü prosent göstərildiyi kibi burada xristian vəkilinə müqabil ancaq beş yəhudidən artıq təsdiq olunmamaq şərtidir.

Fəqət ibtidada yəhudilər əleyhinə hazırlandığı iddia olunan bu qanun nəticə etibarilə müsəlmanları da, xristian olmadıqları üçün haman təzyiq etməyə başladı. Son zamanlar ali məktəbləri bitirməkdə olan cavanlarımız arasında hüquqyunumuz da gündən-günə artır. Fəqət bu din ayrılığı gündən qanun əhalinin hüququnu müdafiyyə hazırlanan cavanlarımızı haman sıkmaya başlıyor. Biçərə cavanlar aylar və bəzən illər ilə gözləyərək qalmadırlar, tainki vəzarət tərəfindən vəkillikləri təsdiq olunsun.

Fəqət xristian olmayan hüquqşünaslar bu təsdiq məsələsindən başqa dəxi bəzi ixtiyarsızlıqlara düçardılar ki, bunların hamısı şübhəsiz ki, hüquq üzərinə müstənd bir məmləkətdə olmasın gərək.

Ədliyyə nəzarətinə müzakirəyə qoyulan bu məsələnin nə yolda həll ediləcəyi məlumumuz degildir.

Fəqət hazırki əhvalın təsiri və zamanın göstərdiyi təcrübə bəlkə məsələnin arzu olunur bir surətdə həllini ədliyyə vəzarətində əql-əqlə verən məsrutəçilərə tələqin edər.

M.Ə.

"Açıq söz", 7 oktyabr 1915, №5

Müstəmənd – zavalı, yazıq

Ehtiyaclarımız

"Müsəlmanların ehtiyacı nə isə bana söyləyiniz!" – deyə böyük knyaz Nikolay Nikolayevič həzrətləri görüş əsnasında Şeyxülislam həzrətlərinə iltifat etmişləridir. Zətan Biləcəridən keçərkən kəndilərini istiqbal edən müsəlman nümayəndələrinə də izhar buyurmuşlardı.

Bu münasibətlə bir az ehtiyaclarımızdan danışmaq istiyoruz.

Qaranlıq və avamlıqda qalan xəlqimizin işıqlanıb da zamanın tərəqqisi ilə münasib bir yaşayışa layiq olması yalnız müsəlmanların degil, hökumət və dövlətin də mənfəətləri iqtizasındadır. Keçirdiyimiz böyük imtahanlar zətan bu xüsusda şübhə yeri buraxmadı.

Xəlqin işıqlanması üçün ibtidai məktəblərin artması və bu məktəblərin mümkün olduqca xəlqin ruh və adəti ilə müvafiq olması heç şübhəsiz ki, ən əvvalinci şərtidir. Demək ki, ən birinci ehtiyacımız ibtidai məktəblərin artması və milliləşməsidir. Bunun üçün də bu məktəblərin proqramları düzəlib artmaqla bərabər, idarələri də öylə bir əsasa bağlanmalıdır ki, xəlq ilə əlaqəsi və cəməat arasında hörmət və etibar olan cəmiyyətlərlə münasibətdar olsun.

Fəqət xəlqi həm təsis olunan bu məktəblərə rağib qalmaq, həm də məktəb yaşında olmayan xəlqi həqiqi mədəniyyət və tərəqqi nemətindən məhrum etməmək üçün ruhaniyün qismini tərbiyə etmək lazımdır. Kəndlərimiz, hətta şəhər və qəsəbələrimiz mütəəssib və burnunun o tərəfini görməyən çox kərə də əxlaq degilən şeydən uzaq bulunan cahil mollalar əlində olduqca, məktəblərin kamili-müvəffəqiyyəti şübhəlidir. Demək ki, mollaların qiyməti-şəxsiyyələri xəlqimizin tərəqqi və təcəddünü nəqteyi-nəzərindən böyük bir əhəmiyyətə malikdir. Şübhəsiz ki, yeni eimlərdən bəhrəsiz, dünya və ələmdən xəbərsiz olan bir molla yeni üsul məktəbləri özünə rağib görüyür və xəlq arasında köklənmiş avam fikirliləri tərvinə ruhani bir zövq duyur. Ehtimal bunların arasında xəlqi olduğu bərbad halında saxlarkən ən səmimi düşüncələri və gördüyü işləri ən müqəddəs bir əmr sayanları da yox degildir. Həqiqətən də intihası köhnə sxolostik məktəb fəlsəfəsinə müəyyən aydınlanmış bir molla hardan bilsin ki, zaman artıq ölmüş, getmiş qədim Yunan filosofları ilə degil, kantların, nişşələrin duyğu və düşüncələri ilə yaşamağa üz qoymuşdur.

Bu surətdə xəlqi zülmətdən nura çıxarmaqda olan zamana kömək etmək üçün xəlqin üzərində böyük təsiri olan mollaları aydınlan-

dırmağa səy etmək borcumuzdur. Bunun üçün də ali ruhani bir darülmüəllimin təsis şübhəsiz lazımdır. Demək saf əsaslar, elmin ən lüzumlu binalara və zamanın ən gərəklı ehtiyacları üzərinə dayanan faydalı bir proqramına təsis olunan bu darülmüəllimin idareyi-ruhaniyəməzə lazım olan mollalar yetişdirəcək, buradan çıxacaq mollalar məlumdur ki, artıq halvaxorluqdan və "əməleyi-möv-tiyə"likdən xilas olaraq həqiqi xəlq müəllimi və mollası olacaqlardır.

Fəqət mollanın cəməat nəzərində etibar və əhəmiyyəti olmaz və cəməat onu sevməzsə, öylə bir molla nə qədər alim və fəzil də olsa, öhdəsinə tapşırılan işi yaxşıqla görə də bilməz. Buna görə də mollalar və ruhani rəislərlə xəlq arasında mənəvi bir rabitə bulundurmaq üçün ruhanilərin cəməat tərəfindən intixabı böyük və kəskin bir ehtiyac halını almışdır.

Fəqət gərəklı darülmüəllimini-ruhaniyyənin təsis və gərəklı xəlq tərəfindən seçilən mollaların, yenə xəlq tərəfindən seçilmiş idarey-ruhaniyyə tərəfindən maaşlarının verilməsi üçün müəyyən bir gəlirimiz olmalıdır.

Bu gəlir də yox degildir. Məlum olduğu üzrə Qafqasiyadakı müsəlman mövqəfləri istifadə olunmayıb əmanət surətilə xəzinədə yatıyor. Mövqəfinin və idarə və məsrəfi müsəlmanlar tərəfindən seçilən idareyi-ruhaniyyəyə verilsə, darülmüəlliminin də xərci mollaların da maaşı təmin edilmiş olur.

Yuxarıdan bəri zikr etdiklərimizi xülasə edərsək ehtiyaclarımız aşağıdakı dörd maddə şəklini alar:

1. İbtidai məktəblərin yayılması və milliləşməsi.
2. Ali mədrəsəyi-ruhaniyyə (Darülmüəllimin).
3. Ruhanilərimizin cəməat tərəfindən intixabı.
4. Mövqəfəti-islamiyyənin özünəməzə qaytarılması.

Şübhəsiz ki, burada bəyan etdiklərimiz maddələrin hər biri bəlli-başlı bir mövzu olub əsaslı bir şərh və bəyana möhtacdır.

Hələlik bu qədər.

M.Ə. Rəsulzadə

"Açıq söz", 9 oktyabr 1915, №6

Rağib – rəğbət göstərən

Bahalıq və qəhət

Müharibənin ayrılmaz yoldaşları: bahalıqla qəhət. Bütün dünyaya ərzəq verən böyük Rusiyanı bu gün bahalıq və ərzəqsizlik əndişəsi tutmuşdur. Daxiliyyə vəziri Xvostov qəzetlər vasitəsilə vəqə olan bəyanatında bahalıq və ərzəqsizlik məsələsinə dövlətin həll edəcəək ən birinci məsələsi yerində qoymuş, həm haqqıqətən də öylədir. Petroqrada, Moskva və sair böyük şəhərlərdə imdiki halda çörək, qənd, cövhəri - neft, odun və sair zəruri maddələr adətən tapılmayıv. Çörəkçi dükənlərinin qabağında xəlq məşhur rus xanəndəsi Şalyapinin konsertinə bilet alar kibi cərgəyə duruyorlar. Adama iki girvənkədən artıq çörək satılmayıv. Bir əmələ adətən bir gün çalışıb da ikinci gününü çörək almağa sərf etməlidir. Movskada, Petroqradda adamları olanlar bayramlıq tövhə olaraq yaxınlarına iki girvənkə qənd ilə 5 girvənkə neft cövhəri göndərməyi ən münasib görüyorlar.

Tiflis dəxi böyük Rusiya şəhərlərinin kökünə düşməkdədir. Burada da çörək, qənd və neft cövhəri yavaş-yavaş asari-ətiq hökmünə giriyor.

Əcəbə, böyük şəhərlərdə tapılmayan bu şeylər Rusiyada qurtarmışmı? Yox. Qəzetlərdə oxuyuruz ki, Moskvada çörək tapılmadığı halda, Ufa quberniyası buğdanın əlində acizdir. Putu 50 qəpiyə nəyəə aparacağını bilmiyor.

İrana bələd olanlar biliyorlar ki, qış gəlincə daima şəhərlərdə çörək azalır. İl yoxdur ki, çörəkçi dükənlərinin qabağı imdi Rusiyada olduğu kibi cəməatlə dolmasın. Bunun ən ümdə səbəbləri İranın yolsuzluğu- dur. Çox oluyor ki, Təbriz acından yarı torpaqla qarışığı çörək yemək məcburiyyətində ikən, məsələn, Sərab firovanlıq içində dolanıyov.

Nədir yolları qar basmışda karvan gələ bilmiyor. Bundan istifadə edərək möhtəkir ambardarlar da ambarların ağızını bərk qapayorlar.

Məlum işdir ki, hər hanki mədəni bir dövlətdən dəmir yollarını götürsəniz, halı İranın halına bənzər. İştə, müharibə bizi bu xüsusda görünüyov ki, İrana çatdırmışdır.

Doğrudur, dəmir yolları xarab edilməmiş, aradan qalxmamışdır. Fəqət müharibə ehtiyaclarına işlədigindən malü-ticarə daşımaq üçün bir növ yox olmuş deməkdir. Yol məsələsi tənzim olsa və lazım olan şeyləri daşımaq üçün vasitə bulunarsa heç şübhəsiz ki, caar ətrafı meşə olan paytaxtlar odunsuz qalmazlardı.

Fəqət görünüyov ki, hər şeyi müharibə zamanının fəvqəladəliyi ilə izah etmək də o qədər doğru degildir. Petroqrada qəzetlərində

oxuyuruz ki, daxiliyyə vəziri Xvostov diqqət edərək ögrənmiş ki, Petroqrada gələn vəqəonlar ərzəqdan əvvəl başqa az lazım olan şeylər daşıyorlar. Demək idarəsizlik və sui-məamələ məmləkətə yolsuzluqdan da çox zərba vuruyov.

Müharibə zamanından istifadə ilə milyovner olanların ədədi gündən-günə artıyov. Adları-sanları bəlli olan möhtəkirlər dövlətləndikcə dövlətləniyorlar. Müəyyən şəxslərin başına adətən altun yağıyov.

Hökumət hər zaman bahalıqə qarşı tədbir görmək istərəkən görülüyov ki, xırda tüccarlardan başlıyov. Çörəkçilərə təksə qoyulur, halbuki, unçular gündən-günə kəsənin üstünə gəliyorlar.

Şübhəsiz ki, bu hala intəha vermək imkan daxilində olmasa da bunu şəddindən saxlamaq mümkündür. Fəqət cəsarət və qüvvət istər ki, yalnız ticarət ələminin zəifləri degil, qüvvətliləri də təmbeha olunsunlar.

Dəmir yollarını tənzim və zəruri maddələr satan böyük tacirlərin qiymətlərini təhqiq etmək surətilə hökumətin bu xüsusda, əlbəttə işə bir köməgi dəgə bilər. Fəqət ən çox bu cəhətləri düşünüb də çarəsiniə qalan yənə cəməat özü və cəməat müəsisələri olmalıdırlar.

Bakı bu vəqətə qədər yuxarıda təsvir olunan yoxsulluqları görməmişdir. Fəqət bu günlərdə görölən əhval yaxında bizim də böylə bir günə mübtələ olacağımızı göstəriyov. Unçular gün yoxdur ki, qiymətin üstünə gəlməsənlər. Artıq çörəkçilərə də un satmaq istəmiyorlar, bəzi dəgirmanlar adətən buğdasız qalmışlardır. Qismi-məxsusimizdə yazıldığı vəchlə Skoblev Rostovdan teleqraf çəkərək bildiriyov ki, Bakıya ərzəq və buğda göndərmək üçün vəqəon vermiyorlar. Hələ su yolu Hacıtərxan bağlandıqdan sonra bu cəhət daha şiddətli bir surətdə hiss olunacaq. Bu cəhəti şəhər idarəsi çoxdan düşünməli, çarəsinə baxmalı idi.

Fəqət şəhər tərəfindən seçilən ərzəq komissiyonunun bu yolda gördüğü təşəbbüsdən yeganə bir əsər olaraq ancaq əlli vəqəon un aldığı qəzetlərdə görüldü.

Hər halda gərək şəhər idarəsi, gərək hökumət adamları Bakının qışını nəzərə alıb, burasını ərzəq tərəfindən təminə var qüvvələrilə çahşmalıdırlar. Bakı xəlqinin mənafeyindən əlavə Bakı neftinin bütün dövlətə olan əhəmiyyəti dəxi bunu tələb etməkdədir.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 11 oktyabr 1915, №7

Müsəlman dəvə vəkilləri haqqında

Dün alınan teleqraflardan anlaşılır ki, daxiliyə vəziri Xvostovun pişnəhadına görə, ədliyə vüzarəti tərəfindən bütün okrujnoy məhkəmələrə əmr olunmuşdur ki, bundan sonra müsəlman dəvə vəkillərini başqa vəkillərlə bərabər olaraq vəkilliyə qəbul eləsinlər.

Bu məsələ haqqında neçə zamandan bəri vüzarətlərdə şura olunurdu. Bu şura münasibətilə "Açıq söz" dəxi bəzi məlumat vermişdi. Məsələ bundan ibarət idi ki, hüquq şöbəindən qurtaran cavanların vəkillik silkinə daxil olmaları sadə bir ərizə verməyə bağlı ikən, müsəlman vəkillərini xristian olmadıqları üçün ədliyə vəziri özü qəbul etməli idi.

Qeyri-xristian vəkillər üçün böylə hüdud təyin edərkən hökumət adamları düşünüyörlər ki, bununla rus məhkəmələrini qeyri-xristianların istilasından saxlasınlar. Fəqət əslində hüquq üzərinə qurulan bir məmləkətdə çəkilməyən böylə bir əsas belə müsəlmanlara gəlincə bir məntiqsizlik təşkil ediyordu. Çünki 25 milyonluq xəlqə nisbətə sayları 30-a varmayan müsəlman vəkillərinin rus məhkəmələrini istilasından bəhs etmək əlbəttə, gülünc idi. Fəqət nə edərsən ki, gərək məmləkətdə və nə gərək mənsub olduqları millət və cəməət arasında hüquq əsaslarını nəşr etmək istəyən bir çox cavanlarımız bu gülünc məntiqin fədası olub vəkillik silkinə hazırlanmıyordardı. Bu gün hüquqşünaslarımız barmaqla sayılacaq dərəcədə əzsalar, səbəbi işte bu idarə sıkıntısıdır.

İmdi görünüyör ki, məmləkətin böylə mühüm bir zamanda daxili əhvalın gözəl surətdə idarəsi üçün daxiliyə vəziri müsəlman vəkilləri haqqında mövcud olan bu haqsızlığın qalxmasına lüzum görmüş və bunu ədliyə vüzarətindən istəmişdir.

Hər hankı bir məmləkət, qələmrovunda yaşayan bütün təbəələrində həqiqi və səmimi vətəndaşlıq hissiyyatı bəsləmək üçün əhəlisini hüquqlu və hüquqsuz qismlərə bölməməlidir. Bunu hökumətlər və idarələr haqqında mövcud tərəqqipərvər nəzəriyyələr qəbul etdiyi kimi, hər bir nəzəriyyədən daha müəssər və daha qüvvətli olan zaman da isbat etdi. Sağlara mənsub olmasına nisbətə parlaq bir proqramla meydana çıxan Xvostov görünüyör ki, zamanın göstərdiyi ehtiyacları az da olsa nəzərə almaq niyyətindədir. İşte, neçə zamandan bəri həlli düşünülüb də hər zaman həll olunmaz bir surətdə qalan

yuxarıdakı məsələnin həlli dəxi bu niyyətin mövcud olduğuna bir dəlidir. Vəzir cənabları bu niyyətlərində ciddiyyət göstərüb müsəlmanları təzyiq edən digər bir çox idari haqsızlıqlardan daha azad edərsə, həm məmləkətə, həm də müsəlmanlara böyük xidmət etmiş olar.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 12 oktyabr 1915, №8

Qələmrov – idarəsi altında olan
Müəssir – amil, iş görən

Berlin – Bağdad

Birinci Balkan müharibəsi qurtarmışdı. Türklər basılmış, kiçik Balkan dövlətlərinin qurtu ulamışdı. Qalibyyət nəşəsi ilə sormast olan bəlkənlər böyük Balkanıstandan dəm vuruyordular. İslav aləmi ilə üçlü etilaf bayram tutuyordu. Çünki almanların Asiyayı səğiriya tərəf icra etmək istədikləri axıntının önu alınmışdı. Çünki irəlidə üçlü etilafın böyük bir rüknünü təşkil edəcək "Balkanistan" vücudə gəlmişdi. İşin böylə bir nəticə ilə qurtaracağını bir növ xəyala getirməyən alman siyasiləri həməən əl-ayağa düşmüş, Balkan ittifaqını pozuşdurmağa qoyulmuşlardı. İkinci Balkan davası çıxmış, islavlıq və xristianlıq naminə birləşən bəlkənlilər öldürdükləri şirin dərisi üstündə qovğa çıxarmışlardı. Bu qovğa "Balkanistan"ın böyük və qüvvətli bir rüknünü təşkil edən Bolqarıstan əzilmiş, kiçilmiş və Bukreş müahidənəməsinə illərdən bəri bəslədiği əməllərindən və ilk müharibədə sərf etdiği əməklərindən ayrılmaq surət ilə sinəsi dağlanmışdı.

Bu dəmlərdə idi ki, bəzi alman mühərrirləri dövlətlərinin göstərdiği zəif tənqid edib Türkiyəyi əldə silah olaraq müdafiyyə çıxmadığı üçün gərək Almaniyə və gərək Avstriya siyasilərini qamçılıyordular. Onlar Balkan müvazinəsinin pozulması ilə Avropa müharibəsinin çıxacağını mühəqqəq görüyor və bunu təxir etdirməkdən bir faidə gözləmiyordular. Bunun üçün də Berlin ricalini cəsəretsizlikdə ittiham ediyordular. Daha o zamanlarda idi ki, alman mühərrirlərindən birisi "Berlin – Bağdad" adı ilə bir kitab nəşr etmişdi. Bu kitabında alman siyasi mühərriri nemes dövlətlərinin Avropanın mərkəzində vəqə olmaqla müşkül bir mövqədə qaldıqlarını söylüyor və gündən-günə böyüməkdə olan Almaniyanın dünyanı bölüşmüş olan qüvvətli qonşular ortasında hasarlanmış bir surətdə qaldığını təsvir ediyordu. Balkanıstan ittihadından və Türkiyənin zəif düşüdügündən sonra nemes dövlətlərinin dörd tərəfini düşməən sarmış oluyor – deyə məzkur alman mühərriri Bismarkın "Almaniyanın vəzi öylədir ki, bir top atmadan basıla bilər?" sözünü təkrar ediyordu.

Böylə çar ətrafından mühasirədə qalmaq dəhşətindən titrəyən mühərrir, kitabının böyük bir fəslində etilaf dövlətləri ilə ittifaq dövlətlərinin maddi və əskəri qüvvətlərini biri-biri ilə tutuşdurub Almaniyə üçün qorxuyordu. Müttəfiqimiz İtaliyaya inanmaq mümkün olmaz diyordı ki, bu mühərrir peyğəmbərlik edərək ən müşkül bir zamanda İtaliyanın nemes dövlətlərindən ayrılacağını qərib bir surətdə

xəbər veriyordu. Fəqət eyni zamanda İtaliyanın lazım olan vaxtdə Almaniyə və Avstriyadan ayrılan çağından o qədər təlaş etməyərək məzkur alman mühərriri biləks, hər nə qədər tez olursa, İtaliyadan sərfi-nəzar etməyi öz siyasilərinə tövsiyə ediyor: bunun yerinə Türkiyə ilə ələni bir ittifaq bağlamağı ciddən təklif ediyordu.

1913-cü ildə yazılmış olan bu kitabın sahibi ümumi Avropa müharibəsində etilafa qarşı çıxarılacaq ən təbii ittifaq-alman-macar-türk ittifaqını buluyordu. Almaniyə siyasiləri Türkiyə ilə əl-ələ verdikdən sonra aradakı Balkan dövlətlərindən ibarət olan həili qaldırılmalı və İstanbulu yol açaraq böyük "Berlin-Bağdad" hökuməti vücudə gətirməlidir. Berlin ilə Bağdad bilavasitə biri-birinə vəsl edilərsə, o zaman nemes dövlətləri kəndilərini sarmış olan düşməən həlqəsindən qurtarmış olarlar. O zaman Türkiyə möhtac olduğu təşkilat qüvvəsini Almaniya, Almaniyə da gərəgi olan təbii maddələri Türkiyədən ələqə, mütaəqabilən faidə görürlər.

Berlin-Bağdad siyasətindən bəhs edərək məzkur mühərrir bu planın vücudə kəlməsilə İngiltərənin də, Rusiyanın da, Fransanın da Şərqdəki nüfuzlarına böyük zərbələr endiriləcəğini söylüyor və Almaniyə üçün bundan böyük, bundan doğru və bundan irəli bir siyasət olmayacağını dəlillər və sübutlarla göstəriyordu.

Kəndisindən bəhs olunan alman mühərririnin İtaliya haqqında söylədiyi ilə təfsilinə girişmək istəmədiyimiz digər bir çox mülahizələri on beş aylıq müharibə əsasında həməən görülmüş oldu. Bilxəssə İtaliya haqqında söylədiyi bütün cüziyyəti ilə doğru çıxdı. İştə, ən zor qüvvəsini Serbiya üstünə yığb da İstanbulu doğru yürüməkdə olan alman ordusunun məqsədi işte bu Berlin-Bağdad siyasətini sözdən işə keçirmək üçündür.

Berlini Bağdada vəsl etmək üçün düşüən yalnız qəzetə mühərriri degil, Almaniyanın ən binam əskərləri də bunu düşünmüşlərdir. Keçənki sayımızda Türkiyə ordusunu islah edib də hal-hazırda dəxi türk ordusunda bulunan "Müsəlləh millət" əsərinin sahibi Fon-der-Qolç paşanın bir layihəsi dərc edilmişdi. Bu layihə dəxi yuxarıda zikr olunan kitab kibi eynilə "Berlin-Bağdad siyasəti" ruhu ilə yazılmışdır. Bakalım ruzigar bu qədər ümidlər bəslədikləri İstanbul səfərinə almanları müvəffəq edə biləcəkmiz?...

İstədiklərinə müvəffəq olurlarsa, o zaman heç şübhəsiz ki, almanlar düşündükləri kimi Berlini Bağdada vəsl edərək bir çox müvəffəqiyyətlər əldə edəcək və bulunduqları mühasirə halından doğrudan da qurtaracaqlardır.

Fəqət Berlinin bilavasitə Bağdada gələcəginin nə demək olduğunu yaxşıca dərk edən müttəfiqlər şübhəsiz ki, bütün qüvvətini almanların bu fikirlərini əqim buraxmağa səif edəcəklər.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 13 oktyabr 1915, №9

İslav – slavyan
Vəzi – duruşu
Çar – dörd
Ələni – açıq
Hail – əngəl, maneə
Vəsl – qovuşma

Vaqon məsələsi

Bəzi filosofların iddiasına görə dünyanın bütün qovğaları qarın davasından ibarətdir. Buna görə də davanın böylə şirin vaxtında hər tərəfdən qarın davasından ibarət olan bahalıq və qəhətdən şikayət eşidilərsə, heç də təəccüb etməməlidir.

Bahalıq və qəhət, aclıq, hər bir düşməndən daha qorxunc olan bu düşmənlər təbii bir yolla olarsa, yenə dərd yaradır, yenə xəlq təhəmmül edər, çünki vətən yolunda ac qalmaqlar.

Fəqət işlər təhqiqləndükdə görülüyor ki, xəlqin aclığı çox da vətən üçün, yəni canını vətənə fəda edən qəhrəman əskərlər üçün olmuyub, bir təqim fürsətdən istifadə edən qansız möhtəkiqlər üçündür.

Müharibə zamanı olduğundan məlum işdir ki, vaqonlar müharibə ehtiyaclarına işləyir, buna görə də şəhərlərə lazım olan ərzağı göndərmək üçün vaqon tapılmayıb. Vaqon tapılmadığından da Petroqrada, Moskva, Tiflis kimi böyük şəhərlər çərəgə, qəndə, oduna möhtac qalıyolar. Fəqət böyük şəhərlərə un göndərmək üçün vaqon tapılmadığı halda, nədənsə təzə çıxmış "qovğa" adında bir mədəni suyu böyük şəhərlərin restoranlarını dolduruyor, nədənsə Petroqrada gələn qatarlar qənd və ərzaq əvəzinə krım qarğızı ilə, gözəl xanımlara təqdim olunmaq üçün təzə güllər tapıyolar. Bakı Un üçün vaqon istəyib də tapmadığı halda, Rostovdan gələn vaqonlar İran üçün qənd yükliyolar.

Malü-ticarə üçün mal daşımağa verilən vaqonları Don üzərindəki Rostovda mövcud bir komitə paylayır. Bu işin intizamı onun öhdəsindədir. Fəqət gərək şəhər idarələri və gərək istehlak cəmiyyətləri (Putermitelni obşestvalar) bu komitənin əlindən dad çəkməkdədirlər. Tiflis qəzetələrində görülür ki, şəhər idarəsi Tiflis üçün lazım olan ərzağı gətirtməkdən tamam acizləmiş, Tiflisin şəhər idarəsi üzvü Cabbar Qafqaz paytaxtını kəndisini qorxutmaqda olan aclıqdan qurtarmaq üçün hazırladığı layihəni dumanın iclasına vermiş və bu layihənin müzakirəsi əsnasında qəribə şeylər meydana çıxmışdır. Tiflis bələdiyyə rəisinin dediyinə görə Tiflisdə ancaq üç günə yetişəcək qədər – un varmış. Şəhər böylə aclıq qarşısında ikən şəhər idarəsi münasib qiymətlə almış olduğu 300 vaqon unu Tiflisə yeritdirməkdən aciz qalmış. Qubernator şəhər idarəsinin istədiyi naryadları (cəvazları) bir an saxlamayıb verdiyi münəqilati-əskəriyyə rəisinin köməgi hər anda

olduğu, hətta canişin həzrətləri müavininin də müavinəti müsəlləm bulunduğ u halda, Tiflis bələdiyyəsi Rostov vaqon komitəsinin mərhəmətini cəlb edə bilməyib aldığı unu şəhərə gətirdə bilməmiş və yenə bu surətlə şəhər üçün alınan kartoflar vağzallarda qalib çürümüş. Şəhər idarəsi kibi Tiflis istehlak cəmiyyəti dəxi bir vaqon olsun bir şeyi gətirdə bilmiyor. Halbuki, cəmaət müəssisələri vaqon almaqdan acizkən heç bir hökumət dairəsinin müavinətini görməyən bəzi möhtəkir tacirlər istədikləri qədər vaqon alıb və istədikləri şeyləri daşıdırıyorlar. Görünüyor ki, Rostov komitəsinə dərd andırmaq üçün cəmaət müəssisələri ilə rəsmi idarələr lazım olan vasitəyə malik degildir.

Tiflis bələdiyyə rəisinin bu bəyanatına qarşı söz söyləyən bütün Tiflis qəsnıları haman acizlik hissindən hasil olan bir infial ilə irad etdikləri nitqlərində və əlahəzrət Canişin həzrətlərinin şəxsinə müraciətdən başqa bir çarə qalmadığına qənaət hasil etmiş və bir an əvvəl və əlahəzrət Nikolay Nikolayeviçin şəxsinə müraciət edib ondan kömək istəməgə qərar vermişlərdir.

Həqiqətən də acınacaqlı bir hal Rostov komitəsindən bələdiyyə idarəsi, qubernator, münəqiləti-əskəriyyə rəisi, hətta canişinin müavini belə vaqon almaq iqtidarında yox ikən, əllərində cəvazları, naryadları olmayan möhtəkirlərin müvəffəqiyyətinə heyran qalmamaq əldə degildir.

Bir qəzetənin dediyi kibi şeytan fikirli möhtəkirlərin nüfuz və etibarlarına bax ki, məmləkətin bir cümlə rəsmi və ümumi müəssisə idarələri belə onlar qədər bir etibara malik degildirlər.

Ümid olunur ki, böylə təhəmmül olunmaz bir üsulsuzluqdan hasil olan müşküləti nəzərə alaraq vilayətimizin böyük müdiri bu xüsusda lazım gələn qəti tədbirlər ittixazını əmr buyurub şəhərlərimizi achiq çəkməyə qoymazlar.

Şübhəsiz ki, arxada qalan vətəndaşların mənafeyi səfi-hərbdəkilərə fəda edilməlidir. Fəqət şəhər idarələrinin təşəbbüsü ilə cəmaət müəssisələrinin xahişləri bir taqım möhtəkirlərin zirəkliginədəmi fəda edilsin?...

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 14 oktyabr 1915, №10

Cəbaz – icaza

Məkulat məsələsi (Duma iclası münasibətilə)

Dünyaya çörək verən Rusiya, keçən il yaxşı məhsul götürdüğü halda, çörsəksizlik məsələsi kibi mühüm bir məsələnin həlli qarşısında bulunuyor. Bütün böyük şəhərlər hamən un qəhətindən şikayət etməkdə, çörəgi güclə tapmaqdadırlar.

Tapılmayan yalnız buğda ilə un degildir, çörək və taxıl dərəcəsinə zəruri olan maddələrin heç birisi bas edər dərəcədə yoxdur. Paytaxtlar daxil olduğu halda, böyük şəhərlər haman məkulat yoxsulluğu ilə üz-üzə qoyulmuşlardır.

Məkulatın azlığını nəzərə alan Almaniya ta müharibənin əvvəlindən əhvali-vəzn edərək çarəsini düşünmüş məmləkətdə mövcud olan bütün taxıl mövcudunu dövlətin ixtiyarına alaraq işə böyük bir nizam və qayda daxil etmişlərdir. Bu nizam və qaidə sayəsində əslində taxılsız olan Almaniya məmləkəti bizim qədər müşkülət çəkməməkdədir. Halbu ki, Rusiyada taxıl və sair yeməli şeylər bol olduğu halda nizam və qaidə yoxsulluğu bizi bu gün həll olunacaq ən müşkül bir məsələ qarşısında bulundurmuşdur.

Nəçə zamandan bəri Petroqrada və Moskva cəmaəti müəssisələri ilə şəhər idarələri bu məsələ ilə məşğuldurlar. Tiflisdə dəxi keçəndə bu xüsusa aid bir qərar və təşəbbüsə gəldiyini xəbər vermişdik. Nəhayət qismi məxsusumuz də təfsil verildiyi vəchilə Bakı duması da bu məsələ ilə məşğul olub bəzi qərarlar ittixaz etdi.

Biz burada hər şeydən əvvəl dumanın dünki iclasından aldığımız xüsusi təsürlərimizdən də bəhs edəcəgiz.

Məsələ mühüm. Həyat məsələsi. Xəlqin məişət və güzəranına təəllüq edən bir məsələ. Nə idi, bu məsələdə şəhərin əsl sahibləri yerli xəlqinin vəkilləri olan müsəlman qəsnılarının rəyi? Heyhat, əvvəl bu mübarəklər digər "cüzi" məsələlər kibi bu məsələyə də əhəmiyyət verməmiş, cələsəyə gəlməmişlərdi. Gələnələr dəxi sanki bu məsələdə bir əlaqələri yoxmuş. Sanki bu məsələ üstündə heç fikir etməmiş kibi oturub baxıyorlardı. Arada bir söz söyləyənlər də o qədər zəif, o qədər məntiqsiz ki, nə məsələnin əhəmiyyətinə, nə də söylənilən digər sözlərə heç yaraşmıyordu.

Əcəba, bu ruhsuzluq, bu hərəkətsizlik, cəmaət işlərində bu əlaqəsizlik nə vaxta qədər davam edəcək?

Məsələnin əhəmiyyəti və xalqın ilk mütəəssir bir nöqtəsinə toxunduğundan olmalıdır ki, xəlf müsəlman qıasnilarından daha ziyadə əlaqədarlıq göstərərək duma salonu tamaşaçı ilə dolmuşdu. Məsələnin müzakirəsi əsnasında olduqca mühüm məsələlərdən bəhs olunub heyrəti mövcud şeylər danışılırdı. Natiqlərin əksəri dəmiryol rüsvayçılığından, bilxüsus Vladıqafqaz dəmir yolunun nizamsızlığından şikayət ediyordırları.

Düni sayımızda "Vaqon məsələsi" ünvanı ilə yazdığımız məqalədə dəmir yoluna istinad olunan şeylər az da artıqlaması ilə burada zikir olunuyordu. Serebiryakov bu məsələyi Tiflisdə müzakirə edərkən orada imiş. Deyir ki, Tiflis idarəsinin bəyanına görə şəhər idarəsi əlində civazi olduğu halda, vaqon ala bilmədiyi halda, xüsusi bir tacir istədiyi qədər un gətirtmiş və ağır bir qiymətə şəhər idarəsinə təklif etmişdir. Əcaib burasıdır ki, məzkur tacirin dediyinə görə o özü üçün vaqon almaq degil, şəhər idarəsinə vaqon verilməmək üçün "taşəbbüs" etmiş və müvəffəq olmuşdur.

Gərək şəhər idarəsinin bəyanından və gərək unçu Skoblevin izharından anlaşılır ki, bu gün – sabah Bakı dəxi çöhrəksizlik bəlasına mübtəla olacaq. Çünki əhli-xeyrənin təxmininə görə Bakıda olsa-olsa, ancaq 10 günlük qədər un vardır. Bakını doyurmaq üçün gündə 70-80 vaqon məkulata ehtiyac varkən, Rostov vaqon komitəsinin qərarınca Bakıya ancaq 100 vaqon veriliyor ki, bundan 70-80-i də neft daşımaq üçündür. Deməli, Bakıya ancaq 30 vaqon məkulat gələ bilər.

Əlbəttə, məsələ olduqca mühümdür. Bunu əsaslı surətdə həll edə bilmək üçün ümumi dövlət qərarı lazımdır. Bu da bəzi qıasniların söylədikləri vəchlə əsaslı və ümidli bir surətdə ancaq dövlətin ümidli əllərdə olması ilə həll oluna bilər. Fəqət quru ehtiyac, quru çarələrə də möhtacdır. İştə, quru çarə olmaq üzrə Bakı duması bir neçə maddədən ibarət bəzi tədbirlər ittixatına qərar verdi. Oxucularımız bu maddələrin nədən ibarət olduğunu qismi-məxsusumuzda bularlar.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 15 oktyabr 1915, №11

Polşa müsəlmanları

Müharibə Daxili Rusiya müsəlmanlarını yeni bir ehtiyac ilə dəxi üz-üzə gətirmişdir. Məlum olduğu üzrə İçəri Rusiyadakı irqdaşlarımız saldat gedirlər. İndiki halda Volqa Boyu tatarları ilə Krım əhalisindən sayı yüz minlərdən yetmişən müsəlmanlar rus saldatları ilə bərabər vətənin müdafiəsi yolunda müharibənin hər qism şiddət və zəhmətlərinə qatlanıb qanlarını axıdıyordılar. Buna görə də bütün Rusiyada olduğu kibi Şimal türklərində də bir ev yoxdur ki, əzasından birini və ya bir neçəsini itirməklə dağdır olmasın. Əlbəttə, vətən uğrunda fəda olan bu adamların köməksiz qalmış ailələri, dağılmış yurdları ucundan hasil olmuş ehtiyaclar, bir araya gəlib də mili bir ehtiyac hökmünü almışdır ki, şimalı qardaşlarımız onunla məşğul olmaq məcburiyyətindədirlər. Bu ehtiyacı nəzərə alaraq vaxtilə mərkəzi Petroqradda olmaq üzrə müharibədən zərər görə müsəlmanlara müavinət edən müvəqqəti komitə üçün müsaidsə alınmış və əksər şəhərlərdə bu komitanın şöbələri təsis olunmuşdu. Bu komitə gərək idarə miyanında olan müsəlman saldatlarının ehtiyacı və gərək onların arxada qalan ailələrinin dərdinə qalmaq niyyətilə vücuda gəlmişdi.

Şimali qardaşlarımız indiki zamanda ikinci bir məsələ ilə də məşğuldurlar. Polşanın, Qaliçyanın və ələlümum Qərb vilayətlərinin düşmən əlinə keçməsi ilə Rusiya böyük qaçqınlar seli müqabilində qaldı. Düşmən təkməsi altundan əzilən quberniyaların xəlqi içəriyə doğru qaçmağa başladılar. Lehistanlılarla yəhudilərin bu yolda nələr çəkdiqləri, başlarına nələr gəldiyi qəzetələrdən məlumdur. Fəqət bu bəla seli müsəlmanları da hissəsiz buraxmamış. Əski zamandan bəri Polşa və Litvada yaşayan müsəlmanlar vardır. Bu müsəlmanlar da qaçmaq məcburiyyətində qalaraq qaçqınlığın bütün zəhmət və əzablarına məruz qalmışlardır.

Polşa müsəlmanları əslən tatar cinsindədirlər. Bunlar vaxtı ilə Polşa padşahlığında əsgərlik xidməti görmüş və Lehistanın düşmənləri ilə icra elədiyi müharibələrdə kəndisinə müavinət üçün göndərilmiş və Lehistan panlarının vaqe olan arzularına görə orada qalıb da artıq geri dönmək istəməyən igid tatarların nəslindədirlər. Sair müsəlman vilayətlərindən uzaq düşən bu müsəlman türklər vaxtilə dillərini də unutmmuş, tamamilə mühitə qarışmışlardır. Polşa tatarları türkçə bilməzlər. Yalnız dincə zahiri bir əlaqə ilə islam ələminə mərbut qalmışlardır. Müsəlmandırsa, Lailah iləllah kəlməyi-təbiyyəsinə hala

zıkr edib duruyorlar. Qürbətə qalmağ surətilə Allahın ən böyük neməti olan dinlərini unutməğ bədbəxtliyinə mübtələ olan bu müsəlmanlar imdi də məmləkətlərində olan digər həmsəhəriləri kibi qaçqınlıq səfalətinə uğramışlardır. Şimal türkləri (tatarlar) bu əsrlərdən bəri ayrı düşən qardaşlarının dərdlərini səmimi bir surətdə bənimmiş, kəndilərini qardaşca istiqbala qarar vermişlərdir. Moskvada, Kazanda, Orenburqda və s. yerlərdə məxsus komitələr təsis olunaraq ianələr toplanmış və Qərb quberniyalardan gələn qaçqın müsəlmanları istiqbal etmişlər. Onlara yer-yurd bulmuş, dərdlərinə qalmışlardır. Hər tərəfdən qaçqın Polşa müsəlmanları üçün ianələr toplandığı Şimalı türkcə qəzetələrdə görünür. Bunların kədərli halları haqqında mütaliələr yazılıyor. Qafqasiyada çıxan türkcə qəzetələrdən ötrü Kars hərbdələrinin halı nə isə adətən Polşa müsəlmanlarının bədbəxtliyi şimaldakı rəfiqələrimizdən ötrü odur. Şimalı rəfiqələrimiz Polşa müsəlmanları ilə sair müsəlmanlar arasında bağı qalan müsəlmanlıq camiasinin cüzi bir əlamətini belə göstərdiklərini bu əlaqə üçün kafi görüyorlar. Milli məktəb o yanda qalsın, rusca olsun belə, əqaid və şəriət tədrisatından məhrum bulunan bu Qərb müsəlmanları bittəbii dini ədəb və əqayid haqqında olduqca səthi məlumata malikdirlər. Fəqət bununla bərabər müsəlmanlıqlarından əl çəkib də xristianlıq qəbul etməmişlər, "Əl-həmdülillah müsəlman qalmışlardır". "Vəqt" qəzetəsində Polşa müsəlman qaçqınlarından bir mollanın halı təsvir olunuyor. Bu təsvirdən görünür ki, tatarca bəzi dualar hala Lehistan müsəlmanları arasında baqıdır. Fəqət onlar özləri bu duaların öz qədim ana dilləri olduğunu bilməyib tatarcanı ərəbcə sanmışlardır. "Vəqt" mühərriri bu qədərlik zəif bir rabitənin belə bağı qaldığını "itmiş" bu qardaşlarımızın təkrar "bulunması" üçün böyük bir nemət sayıyor.

Polşa müsəlmanları tarixi bir bədbəxtliyə uğradıqlarından, nə kibi bir halda olsalar da, türk və müsəlman olduqları üçün böylə fəlakətli bir günlərdə bütün Rusiya müsəlmanlarının müavinətini gözləmək haqqına malikdirlər. Onlara müavinət etmək yalnız maddi ehtiyaclarını rəf etmək üçün degil, onların Qərb ruhunda yenidən qardaşlıq və doğmalığ hissini oyandırmaq üçün dəxi vacib və lazımdır.

Sibiryanın ta uzaq bucaqlarından Qafqasiya dağlarını aşan istimdad fəryadlarına ləbbeyk dedilər. Qafqasiya cəbhəsində duçarigədər olan müsəlmanların fəidasinə sərf olunmaq üçün qəpik-qəpik topladıqları pullarını göndərdilər. Gözləməlidir ki, Volqa Boylarından gələn "əlqiyas" nidaları da Qafqasiya dağlarının yüksək şahiqələrinə dögrək əksi-nida verir.

Bizə öylə gəlir ki, Bakı müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi bu xüsusda ilk qədəm götürüb idarəsindəki məbləğdən bir miqdarını polşalı müsəlman qaçqınlara sərf olunmaq üzrə müvafiq gördüğü Şimal cəmiyyəti-xeyriyyələrindən birinə göndərsə, ona kimsə etiraz etməz!

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 16 oktyabr 1915, №12

Bugünkü günlər

Tam bundan on il əvvəl bugünkü bir gün idi. Vətənimiz Rusiya keçirməkdə olduğu böyük imtahanların kiçik bir mislini keçirmiş və xarici düşmənlə çəkişdikindən sonra daxili bəzi islahatı-əsasının elanını lazım görmüşdü. Əvət, 17 oktyabr fərmanı-aliyasının xəbəri bugünkü gün Bakıya çatmışdı. Bu günü xatırlayanlar söz, ictimai, ittifaq, mətbuat və şəxs azadlığını təmin edən fərmanın xəlf arasında hüsula gətirdiyi şadlığın dərəcə və göstərişlərini, əlbəttə, unutmamışlardır. Çünki bu kibi vəqəələr bütün cüziyyəti ilə insan ömrünün axırına qədər unudulmayan şeylərdir. Bugünkü gün bütün Rusiya sevinirdi. Bütün demək olmasa da, cəsarətlə Rusiyanın böyük bir qismi sevinirdi – demək olar. Sevinirdi çünki Rusiyanın əzəmətinə, tərəqqi etməsinə, mədəni olub da sair Avropa millətləri kibi ayaq tutub tərəqqi yoluna düşməsinə hürriyyətlərin payidar olmasında görüyordu. Bugünkü gündə söylənilən nitqlər Mancuriya səhralarında məğlub olan qüvvətin rus milləti olmayıb, rus haqsizliyi olduğunu söyləyir və artıq məğlub olmamaq üçün xəlqin azad olmasına lüzum göstəriyorlardı. Rus xəlqi fərmanı-ali möcibilə kəndisinə verilən hürriyyətlər sayəsində məmləkətin idarəsinə qarışacaq, cəməətin etimad və etibarına malik milli hökumət vücudə gətirəcək, arada mövcud olan bütün haqsızlıqlar qalxacaq, Rusiya bütün əksikliklərini düzəldəcək həqiqi bir məşrutə qazanacaqdı.

Rusiyada sakin olan bütün millətlər, bütün siniflər sevinirdi. Hürriyyəti-viddan elan olunduqdan, imsanın hüquqi qəbula keçdikdən sonra bittəbii məzhəb və milliyət üzündən təzyiqatə uğrayanlar olmayacaq və böyük Rusiyada yaşayan qeyri-rus xəlqlər də milliyətlərinin bəqa və tərəqqisi üçün su və hava kibi lazım olan təbii müsaidələri alaçaqlardı.

Böylə idi rusiyalıların intizarı, böylə idi 1905-ci il oktyabrının 17 və 18-nin zəhnlərə yerləşdirdiyi ümid.

Fəqət bu sevinc günləri çox çəkmədi, keçdi. O gündən bu günə qədər tam on ildir. Bu günə qədər fərmanı-alidə vəd olunan hürriyyətlər haman bir arzu halında qalmaqdadır. Mətbuat qanunu bu günə qədər meydana gəlməmiş. Hürriyyəti-şəxsiyyə həla idarəyi-ürfuyələrə qurban olunmaqda, ictimai və ittifaq azadlıqları da onların kökündə.

Bu böylə olmaqla bərabər, böyük hürriyyət vəqəəsi, Dövlət dumasının intixabı və bunun ətrafında vəqəə olan hadisələr nəticəsiz və fəidsiz dəxi qalmadı, xəlq az da olsa, məşrutə həyatına ögrəsməyə başladı. Az da olsa, milli təşkilatın vücudu hiss olunaraq xəlq bu yolda tərbiyə olundu.

Böyük Avropa yanğını çıxdı. Məmləkət tarixində misli görülməmiş bir imtahana tutuldu. Yalnız hökumətlərin intizamı, qoşunun qüvvəti degil, əxqlin təşkilat və təşəbbüsünün də qələbə üçün vacib və lazım olduğu meydana çıxdı. Yarımçılıq, hürriyyətlərin təmin elədiyi yarımçıq təşkilatın bu müharibədə göstərdiyi vətənpərəstlik əsərləri bildirdi ki, Mancuriya imtahanından bu böyük miqyasda fəidsində olmaq istəməyən Rusiya nə böyük xəta etmişdir. Rus mətbuatı ilə rus xəlqinin əfkarını idarə edən şəxslərin düşüncələri araşdırılırsa, xarici düşməne qalib gəlmək üçün Mancuriya imtahanından sonra təyin olunan çarələrdən, yəni daxili islahat ilə etimada şayan milli bir hökumət vücudə gətirməkdən Rusiyanın azadlığından başqa bir çarə görülmüyor.

Ənid və cəsur düşməni ancaq müttəhid və azad rus milləti sındıracaq.

Məhəlli rəfiqlərimizdən birinin dediyi kibi, "ümumdünya yanğınının alovları içində islahat dövrindən əvvəl olan çürük parçalar yanacaq, onun yerində işə yenə bu atəşlərin içərisindən yeni Rusiyanın maddəsinə təşkil edən saflanmış mədəni parçası çıxacaqdır ki, bundan on il əvvəl elan olunan əsasların sözdən işə keçməsinə imkan verəcəkdir".

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 18 oktyabr 1915, №13

Ənid – inadçı, tərs, həcət

İki yol ayrıcında

Güman olunuyor ki, artıq Balkan müharibələrinə diplomasi vasitələrlə kömək edib Serbiyanı o surətdə xotərdən çıxarmaq fürsəti qalmamış. Fəqət hər nə qədər ilk nəzərdə məsələ böylə isə də, batində dörtlü etilaf dövlətləri Yunanistan ilə Rumaniyadan tamamilə əl üzüb oturmamışlardır. Almaniya – Avstriya - Bolqariya – Türkiyə orduları müqabilində döğüşmək məcburiyyətində qalan kiçik Serbiyaya lazım olan müavinəti yetirmək üçün müttəfiqlərin fürsəti yoxdur. Bu fürsətsizlik İtaliyanı Balkanlara qoşun göndərməkdən saxladı. İngiltərə göndərdiği qüvvələrdən artıq bir qüvvə göndərə bilməyəcəgini Lak-sudvanın ağzı ilə əvam məclisində söylədi. Əksəriyyətlə fransızlardan ibarət olan Salonik desantı (sudan quruya çıxarılan qoşun) da bitibəii düşmənin böyük qüvvətinə müqabil qoyulacaq qədər degildir.

Bu surətlə ən ümidli çarə Yunanistanı Serbiya ilə əvvəla itifaqnaməsinə əməl etməyə vadar etmək və Romaniyanı da dörtlü etilaf fəidəsinə olaraq müharibəyə atdırmaqdır.

İki yol ayrıcında mütərəddid qalan bu iki Balkan hökumətlərində hala bir münarizədir gediyor və bu tərəddüdlərin günlük halını təsvir edən teleqraflar bir gün böylə, o biri gün də öylə bir xəbər gətirməklə zehnləri məşğul ediyorlar.

Yunanistanın siyasətcə nə kibi iki od arasında yandığını keçənlərdə bir məqalə ilə izah etmişdik. Yunan bir tərəfdə İtaliyayı, digər tərəfdən də Bolqariyayı görərək hər iki yana yanaşmaqdan qorxuyor. Buna görə də fəidəni bitərəflikdə bularaq dörtgözlə müharibənin keçirdiği səmtlər və halları güdüb duruyor. Yunanistanın bu tərəddürlü halı tarixin əcib bir halını meydana gətirmişdir. Bir tərəfdən bitərəf qalan Yunanistan, digər tərəfdən torpağından keçən müharibələr müqabil dustanə bir vəziyyət saxlayır.

Romaniyaya gəlincə, əhval başqa bir şəkil almaqdadır. Serbiya əhvalı fənallaşdıqca, Balkan davaları qızıxdıqca, Romaniya siyasəti də itiləşir və biri-birilə çəkişməkdə olan daxili partiyaların münasibətləri qızıyır. Əsl iki yol ayrıcında qalan siyasət Romaniyanın siyasətidir.

Bütün Balkan padşahları kibi Hühinslurn xanədanına mənsub olan nemes kral başında olan almanpərəstlərlə bərabər Almaniya tərəfində olub var qüvvə ilə çalışıyorlar ki, hal-hazırda iş başında olan Bratyanu hökumətini salıb, yerinə almanpərəst bir kabinə qoysun. O biri tərəfdən də bütün müxalif fırqələr başında köhnə vəzirlərdən

Fliyesko, Takyenosko olduğu halda məmləkətdə böyük və gurultulu bir propaqanda çıxarıb, hər nə cür olursa-olsun dövlətinin dörtlü etilaf lehində olaraq işə qarışmasını tələb ediyorlar. Böyük Romaniya əməli bəsləyən müxaliflər Transilvaniya və Buqavina kibi və əhalisi sırf rumın olan əyalətləri əlində bulundurduqca Avstriya dövlətini öz milli müttəfiqlərinin düşməni hesab edərək, indiki fürsətdən istifadə ilə vətənin ayrı düşən o iki qitəsini almaq üçün zamanın yetişdığını iddia ediyorlar.

Bratyanu özü paytaxt qəzetələrinin təsdiqinə baxılırsa, dörtlü etilafa mail bir adamdır. Fəqət kabinetində həmcinslik yoxdur. Vəzirlərdən bir neçəsi almanpərəstdir. Buna görə də imdiki Romaniya hökuməti o siyasəti ixtiyar etmək iqtidar və qətiyyətdəndən uzaq bir iradəsi qeyri-müəyyən bir heyətdən ibarətdir.

Fəqət bu iradəsizlik çoxmu çəkəcək? Vaqiələr bir ildırım surətilə gətməkdədir. Müharibələrin surəti və müharibə meydanlarının vüsəti artdıqca məlum işdir ki, iki yol ayrıcında dayanıb da hankı tərəfə gedəcəgini bir növ kəsdirə bilməyən Romaniya sətəin əmredici təsirinə bu yollardan birinə yönələcəkdir.

Bu gün etilafçıların, bir gün də almançıların müvəffəqiyyətini xəbər verən teleqraflar son günlərdə Romaniya müxalif fırqələrin hərarətli təşəbbüslərindən, hətta küçə qovğalarına qədər çıxdıqlarından xəbər gətirdikləri halda, o biri tərəfdən də kralın alman tərəfdarı bir kabinə təşkil fikrindəndən olduğunu bildiryorlar.

Şübhəsiz ki, Romaniyanın gedəcəyi yolu müxaliflərin istədiklərindən ziyadə dava meydanında üz verən tərəddülat təyin edəcəkdir. Buna görə də dörtlü etilaf dövlətləri siyasi təşəbbüslərlə bərabər Balkan müharibələrinin əskəri cəhətinə əhəmiyyət verməli və bütün qüvvələrilə almanları dəf edə bilməsələr də, hücumlarının şiddətini saxlamalıdır ki, iki yol ayrıcında qalanlara düşünmək imkanı qalsın.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 19 oktyabr 1915. №14

Milliyyət və bəşəriyyət

Keçən il "Milli dirilik" ünvanı ilə yazmış olduğum məqalələrdə mədəniyyəti-bəşəriyyənin ayrı-ayrı millətlərin mədəniyyətindən hasil olma bir məcmui olduğunu və hər bir milliyyətin bəşəriyyət mədəniyyəti sərgisinə əsl və ziqiyət şeylər bağışladığını, bir milliyyətin məhv olması ilə yalnız o millətin degil, bütün bəşəriyyətin də itirdiyini söyləmiş və bu yolda 6-7 məqalə yazmışdım. Bu kərə Petroqrada matbuatından "P.Vedomosti" qəzetəsində yuxarıdakı ünvan altında, Dövlət duması əzalarından Aleksandrov bu mövzuda bir məqalə yazmışdır ki, eynilə aşağıya dərc edilməsini faydasız görmədik. Aleksandrov diyor ki:

"Milli hissiyat ilə milliyyət fikrinin idrakı hər hankı bir mədəniyyəti-bəşəriyyənin yalnız əsası degil, hərəkət etdirən bir amildir də, heysiyyəti-bəşəriyyə ayrı-ayrı degil şəxslərin bir yerdə köməklikləşərək şərik-müştərək bir təşkilata malik olduqları qədr ayrı-ayrı millətlərin də kömləşmələrindən ibarətdir. Ayrı-ayrı şəxslərdə təqdir olunan xasiyyət başqa insanlarla şərik olduqları xasiyyət olmayıb biləks kəndilərinə məxsus olan icad qüvvəsidir; yəni o şeydir ki, ancaq o onu bacara bilər. Əlbəttə, bu hal insanların bir yerdə olub da bərabər çalışmalarına mane olmaz, əslinə də baxanda insan da bəzində təqdir olunan şey başqalarına bənzədigi degil, haman bənzəmədigidir, bir adamdakı şəxsiyyəti öldürmək, elm, sənət və bəlkə də hər bir icad və xilqəti öldürmək deməkdir. Bu düstur bir adam haqqında dürist olduğu kimi, milliyyət haqqında da düristdür. Hər bir millət kəndisinə məxsus bəzi əsl xasiyyətlərə malikdir. Milli icad qüvvəsi hər bir millətin səlahiyyəti və sənəti deməkdir. Dünyadakı icad qüvvəsi millətlərdəki icadın məcmuidir və hər bir millət kəndisi üçün olduğu qədr bütün bəşəriyyət üçün də çalışıyor. Milli icad və yaradışın ən yüksək göstərişi olan dahi həmişə millidir. Fəqət onun icad etdigi şeylər yalnız kəndi millətinə məxsus olmayıb, bütün bəşəriyyətin də. Dostayevski ilə Tolstoy olduqca millidirlər. Fəqət eyni zamanda onlar şəksiz Servantes, Göte qədr bəşaridirlər. Çünki hər bir millət kəndisi üçün nə qədr çalışırsa, bir o qədr də bəşəriyyət üçün çalışmış olur. Bir milləti məhv etmək – mədəniyyəti-bəşəriyyənin müvazinasını pozmaq və onu mədəniyyətə qiymətdar nüsxələr bəxş edən mühüm faydalı bir tərəqqi amalından məhrum etmək deməkdir. Ruslar olmasaydı, Tolstoyla Dostayevski də olmazdı. İtalyanları tarixdən

silsəniz, Milan kilsəsini, Rafaeli, Luqardı və İtalyan mədəniyyətinin bircümlə əsərlərini dəxi silmək məcburiyyətindəsiniz. Tarixin təcrübələri ilə bərkəyin əqlin ən böyük tələbləri ilə böyük ədalət bir adamın digər bir adam tərəfindən, o dərəcədə bir millətin digər bir millət tərəfindən təzyiq olunmasını mən edər. Bütün insanların hüququn müsavı olmaları ilə, bütün millətlərin azad və müstəqil yaşamalarının lüzumu işte buradan zühur ediyor.

İnsan olduqca mütəfərriddir. Fəqət onun bir fərd olaraq yaşaması insanların ictimə və siyasətə bir yerdə ictimə ilə yaşamalarına mane degildir. Öylə də milli həyat, milli məhəbbət, öz xəlqi ilə özünükülərinə yavuqluq hissi başqa millətlərin istimdadını münkər olub onlara ədavətə səbəb olmaz. Biləks öz millətini hər həqiqi bir millətpərəst başqa millətlərin hüquq və hissiyyətinə də hörmət edər. Kəndi millətinə qarşı bəslənən hər hansı məhəbbət ancaq başqa mədəniyyətləri sevrəkən və onlardan çıxan gözəl nəticələri əxz edərəkən hasil olur.

Milliyyət dövlətdən çox böyükdür. Hətta demək olar ki, milliyyət dövlətdən daha dərin və daha şümulludur. Milliyyətlər bəzən olur dövləti gəyb edərler, sonra yenidən onu qazanarlar. Fəqət dövlət millətdən daha geniş, daha vüsətlidir. Bəzən bu vüsət o qədərdir ki, onun daxilində bir çox milliyyətlər birləşib böyüyürlər və bundan dövlət heç də zəifləşmiyor. İngilis, Amerika və İsveçrə "dövlətxanə"ləri göstərir ki, orada bir çox millətlər azadlıqla yaşaya bilərlər və bir qorxu olduğu zaman yan-yana olaraq dövləti müdafiə də ediyorlar. Fəqət bu ancaq o zaman mümkündür ki, hər bir millət dövlət daxilində özünü öz evində kibi hiss eləsin və o zaman mümkün olur ki, dövlətin əsası digər millətləri bir millətin xatiri üçün sıxmaq degil, bütün millətlərin bərabərliyi ilə həriyyəti üzərinə qurulmuş olsun. Bərabərliyə həriyyət müxtəlif millətləri siyasi bir millət şəklində birləşdirə bilər. Zülm, cəbr və haqsızlıq isə dövlətin üzvlərini biribirindən ayırıyor. Araya nifaq salıyor, dövləti zəiflədiriyor və cəbr edənərlə cəbr olunanların ikisinin də əxlaqını pozuyor. Bu nöqtəyənəzərdən bir millətin digər millət tərəfindən cəbrə uğraması dövlətin vücudunda öylə bir qanqren təşkil ediyor ki, bunun hər tərəfə səhm yeridib dövlətin bütün vücudini çürüdüyor. Yəhudilərin Rusiyadakı haqsızlıqları (yalnız yəhudi haqsızlığımu?) Rusiya dövlətinin möhlik bir yarasıdır. Bu öylə bir qanqrendir ki, hər zaman Rusiyanı məhv etməklə təhdid ediyor. Yəhudi məsələsini sağaltmaq - bir çox mülahizələrlə Rusiya vücudunu, Rusiya dövlətini sağaltmaq deməkdir. Bu məsələni sağaltmağın işə yegane çarəsi vardır ki, o da yəhudiləri dəxi hüquqda

müsavi görməkdən ibarətdir. Rus mədəniyyəti-milliyətini təhdid edən nə yəhüdidir, nə də başqa birisi. Bunu təhdid edən başqa şeydir. Rusiyayı təhlükəyə salanlar əsrlərdən bəri onun ehtiyacını, rus xəlinin ehtiyacını nəzərə almıyanlardır. Rusiyayı təhdid edən haman rus dövləti özüdür ki, əsrlərdən bəri millətin maddi və mənəvi əhvalını düzəltmək üçün heç bir iş görməmişdir. Rus həyatının bütün şadlıqlarına meyxanə onda da dövlət meyxanəsi əvəz olduğunu görəncə rus milləti naminə utanmamaq əldə degildir... Meyxanə, çəhalət, savadsızlıq, əkinciligin ibtidai bir halda olması, yolsuzluq, kəndlərdə mədəni müəssisələrin yoxluğu, siyasi əsarət sayəştə rus mədəniyyətinin əsil düşmənləri. Milləti söylədiyim bu əqrəblərdən xilas ediniz, o vaxt görəcəksiniz ki, iki nəsil sonra rus xəlqi nə olacaq. O zaman onu kimsə qorxutmaz: nə polyak, nə yəhudi, nə də Rusiyada mövcud olan o 120-yə qədər millətlər ondan ötrü bir təhlükə təşkil etməzlər".

M.Ə.

"Açıq söz", 21 oktyabr 1915, №16

Mümkən – inkar olunan. qəbul edilməyən

Şumul – əhatə etmə, şamil olma

Səhm – hissə

Acarahılar və karşlıların işi

Oxucular bilirlər ki, yerləri dava meydanı təşkil edən Qafqaz müharibə meydanındaki müsəlmanlar yalnız talanib çapılmaq, yeryurdlarından avara düşmək, soyulub bir soğana dönmək surətilə degil, bunların hamısından daha böyük, daha ağır bir bəlaya dəxi düşər olmuşlardı. Əvət, hər şeyləri fənyə gedən bu zavallıların "namusi-vətəniyə"ləri də ləkədar olmuşdu. Acariya ilə Kars ətrafı müsəlmanlarını düşmən qoşunu tərəfinə keçmək və Rusiyaya xəyanət etmək kibi böyük bir günahla ittiham ediyorlardı. Bir zaman bütün Rusiya qəzetələri bu xəyanətdən bəhs əlamış, durmuşlardı.

Batum məhkəməyi-əskəriyyəsi 49 ardanuclu acarlıy məhkəməyə cəlb edərəkən onları cinayət qanunnaməsinin 108-ci maddəsi mücibincə ittiham etmiş idi. Bu maddə dövlət və vətənə xəyanət edənləri cəzalandırmaq üçündür.

Məhkəmə işə başlarkən bütün Rusiya onun verəcəyi qərarı böyük bir maraqla gözləməyə başlamışdı. Bu xüsusda ən çox əlaqədar olanlar gürcülərlə Qafqasiya müsəlmanları idi. Çünki acarahılar birincilərin qan, ikincilərin də din qardaşdırlar. Onların öhdəsinə sabit olacaq vətən xəyanəti şübhəsiz ki, gürcülərə də, müsəlmanlara da rəva olmayacaqdı.

Batum məhkəməsi bu qədər həyacanlarla gözlənilən qərarını verdi. Məhkəmə əsnasında keçən müzakirələr göstərdi ki, Acariyada müharibə meydanı olmaq bəlasına gələn bədbəxt yerlərdə zühuru təbii olan bəzi şuluqluqlardan başqa bir xəyanət əsəri vaqe olmamış, ordunun birisi gəlmiş, o birisi çəkilmiş, sonra çəkilən dönmüş, gələn getmiş, orada bir hökumətsizlik, başlı-başınalığ dövrü, bir hər-ci-mərc hasil olmuşdur. İştə, bu zaman çətəçiligə gedənlər də tapılmış, hökumətsizlikdən faydalanmaq qəsdilə qonşularının mal və əmlakına təmah edən cinayətkarlar da bulunmuş, arabir düşmənin israrı qarşısında səbat göstərə bilməyən qəlbi zəiflər də görülmüşdür. Yoxsa bəzilərinin təəssüf, bəzilərinin də ədavətlə gözlədikləri "vətən xəyanəti" bir əmri-vaqe şəklini almamışdır.

Batum məhkəməsi əsasən bu böyük töhmətdən acarahıları xilas etdi. Fəqət müttəhimləri qismən dava zamanı düşmən ordusuna istər-istəməz daxil olduqları (çünki hər iki təqdirdə qanunun hökmü birdir) qismən də qarətçilik və çapavulda bulundularından kimisini edama, kimisini də katorqaya məhkum etdi. Fəqət məhkumların cəzalarını

yüngülləşdirmək üçün Cənibə-ali hüzuruna əfv ərizələri vermək üçün dəxi kəndilərinə imkan verdi.

Acarahlıların mühakiməsi bu surətlə qurtardığı kibi karslı müsəlmanlardan 20-sinin Türkünstan ordu məhkəməsi tərəfindən vəqə olan mühakiməsi də bitmişdir. Kars mühakiməsi də vətən xəyanəti ittihamını rədd etmiş, hətta müttəhim olan müsəlmanların türklərə ciddi bir surətdə kömək etmələri də sübut edilməmişdir. 20 adamın arasından ancaq 8-i türklərə qarşı cüzi bir təvəccöh göstərdiklərindən naşi dördər və iki şər katorqaya məhkum edilmiş, qalanı bəraət qazanmışdır.

Demək vaxtı ilə cəsusluq, sirr vermək, yol göstərmək kibi böyük cinayətlər ittihamı altında qalıb da, bu ittihamlar sayəsində bir çox cəza və bəlalara düçar olan Kars həvalisi müsəlmanlarının rəsmi bir mühakimə müvacihasında bu kibi töhmətlərin hamısından pak və mübərra olduqları meydana çıxdı* (iki sətir senzör tərəfindən pozulub-Ş. H.)

Sədaqət müsəlmanların ayrılmaz sifətidir, ona görə də aqillərin həyəcan və gələyanda olduqları zaman nəşr olunan bu kizb və böhtanlar müsəlman xəlqini narahat etmiş idisə də, novmid qılma-mışdı. Çünki onlar çox yaxşı biliyordular ki, həqiqət arandığı zaman xəcalət onların həmcinsləri degil, həmcinslərini ittiham edənlərə aid olacaq! Öylə də oldu. Əskəri mühakimələr müsəlmanları üzərində asılı olan ümumi xəyanət məsələsinə bənzər bir şeyi tapmadıkları o yanda; müsəlmanlardan ayrı-ayrı şəxslərin belə cəza qanunnaməsinin 108-ci maddəsilə məhkumiyətini dəxi rəva görmədi. Şübhəsiz ki, bu qərarlar bütün Rusiya əfkari-ümumiyyəsi ilə bərabər lazım gələn dövlət dairələrində də diqqət və etinayə alınacaqdır.

Vətən xəyanəti ittihamını rədd edən bu məhkəmə qərarlarını fəidəli gördüğümüz qədər Kars, Ərdəhan müsəlmanları faciəsində dəxli və nüfuzu olanların dəxi divani-ədalət hüzurunda cavab verəcəklərini görmək istərdik?

M.Ə. Rəsulzadə

"Açıq söz", 22 oktyabr 1915, №17

Balkan əhvalı Etifaf kabinələri və sülh xəbərləri

Bu həftə yuxarıdakı üç hal və şeyənin güzərişi və dedi-qodusilə keçdi. Uzun zamandan bəri vəqə olan Bolqariya siyasətinin şübhənak olduğuna və almanların Balkan səfərini gizləməyib bir aydan bəri o fikirdə olduqlarını qəzetələri vasitəsilə söyləyib durmaqda olmalarına rəğmən Bolqariya çıxışı dördlü etifaf dövlətlərindən ötrü intizar olunmaz bir vəqəə halını aldı.

Alman generalları ilə Bolqariya boyurdları Serbiya toprağında bir-birinə qovuşub zəfər və qələbə nəşəsilə öpüşüb qucaqlaşarkən, dörlü etifaf dövlətlərinin siyasətə başçısı sayılan ingilis hökuməti Serbiyaya lazım gələn müavinəti göndərmək üçün hala təhiyyə və tədarükdə olduğuna söyləməkdən və almanların qabağı Serbiyada degil, Bolqariyada saxlanacağından daha münasib bir bəyan tapmamışdı.

Balkan siyasətində dörlü etifaf

Dövlətlərin böyük məhfilləri ilə həmişə münasibətdar olmaqla məşhur olan "Tayms", "Tan" və "Novoye vremya" kibi qəzetələr ilə London, Paris və Petroqrad kabinələrində bəzi təbəddülat vəqə olacağı xəbərləri də aranı doldurdu. Hətta Petroqrad həqqində daha şaiyə halında qalan bu xəbər London və Paris kabinələrindən ötrü bir əmri-vəqə şəklini aldı. Müttəfiqlər hədis olan yeni hallar məvvacihəsində daha mətin və daha qüvvətli kabinələrə möhtək olduqlarını hiss etdilər və bu səbəbdən dolay etifaf hökumətlərində həqiqi səbəbləri elan olunmayan bəzi istefalar vücudə gəldi. Bu yolda ən çox nəzər-diqqəti cəlb edən Fransa kabinəsinin fəal əzasından xariciyə vəziri Dolqasonun istefası idi. Dolqasonun məşhur tərifi "Dolqasə demək hər b deməkdir" təbiri ikən, onun böylə mühüm bir zamanda iş başından çəkilməsi zəhnlərə bir çox şəkk və şübhələr ariz ediyordu. Çox çəkmədi ki, Vyuyani kabinəsinin mövqei dəxi mütəzəlzəl oldu və haman Fransa kabinəsi istefayə gedib müharibənin ibtidasında baş vəzir ikən almanların Parisə yaxınlaşdıqları nəticəsində istefaya getməkdə yerini müstəfa Vyuyaniyə tərək etmiş olan Birbiyan gəldi.

İngilislər dəxi öz hökumətlərindən razı degildirlər. Bu narazılığın rəf etmək üçün ingilis ricalı-hökuməti kabinəsi daha mütəcanis və daha qüvvətli əllərdə bulundurmaq qəsdindədirlər. Yaxında ingilis kabinəsi əzasından Edvard Karsonun istefası münasibətilə ingilis kabinəsinin

dəxi bəzi təbəddülata uğrayacağı kabinədə olan vəzirlər sayının azalacağı ilə ən müqtədir və qüvvətli tanınmış olan Lord Kerzon, Çerçil və sairlərinin kabinədə qalacaqları söylənib gediyordu. Qərribəsi budur ki, İngiltərənin deleqası olan xariciyyə naziri Edvard Gireyin də qıxacacağı, qalacağı məsələsi müzakirə olunmaqdadır.

Müttəfiqlərimizin Fransa ilə İngiltərənin böylə külli və cüzi kabinə böhranlarına məruz qaldıqları bir zamanda bizim kabinədə dəxi bəzi dəyişiklər olacağını teleqraflar xəbər verdi. Baş vəzir Kromikinin rütbəsi qrafliğa yüksəlib kəndisinə Almaniyada olduğu kibi kanslerlik veriləcək və xarici işlərini görmək üçün sabiq İstanbul səifri Carikov dəxi ona müavin təyin olunacaqdır – deyər bir xəbər çıxmışdır. Bu xəbərlə bərabər xariciyyə nazirimiz Sazanov kabinədən çıxacağı ilə sair bir neçə vəzirlərin də dəyişəcəyi təxmin olunuyor. Nəzərə öylə gəlir ki, Petroqrad kabinəsinin məruz olacaq təqdiri ilə Fransa və İngiltərə kabinələrində görülən hallar arasında bir münasibət vardır. Fəqət olduqca mənidar görülən bu siyasi hallar etilaf dövlətlərinin bu vəqtə qədər aparmış olduqları siyasətin dəyişəcəyinə bir dəlil və əlamət təşkil edərlərmi?

Yeni təyin olunan Fransa baş vəziri Biryani (ser Edvard Kirey) çəkdiyi teleqraf ilə üç müttəfiq paytaxtlarda rəsmən verilən bəyanata görə səbat müqavimət və müharibəyi axıra qədər davam etdirməkdən ibarət olan siyasətin dəyişməyəcəyini bildirməkdədir. Zətən hala müqavimət və səbat vəsilələrinin təhiyyəsilə məşğul olan etilaf dövlətlərinin təhiyyəsilə məşğul olan etilaf dövlətlərinin bir Balkan müvəffəqiyyətsizliyi ilə siyasət dəyişəcəklərini gözləmək bir az tələsmişlik olardı. Kabinələrdəki təbəddülət rəsmi məhfillərə yaxın olanların təkidatına baxılacaq olursa – məmləkətlərin daha mətin, daha qüvvətli və daha mütəcanis kabinələrə möhtac olduğundan iləri gəlmişdir, başqa bir şey degildir.

Etilaf dövlətləri bu surətlə bir yandan mühüm məti-əskəriyyətlərinin ihzari, digər tərəfdən də siyasi təşkilatlarının təzələnməsi surətilə yeni qüvvətlər və yeni tədbirlərə təvəssül edərkən Podstam sarayı dəxi düşünüb-daşınmaqdadır.

Hohensollern xanədanının 5 yüz minlik yövmiyəsi münasibət ilə teleqraflar imperator Vilhelmin Berlinə gəldiyini və Podstam sarayında alman rical dövlətinin böyük bir şura əqd etdiklərini xəbər veriyor. Bu şurada Almaniyanın düşmənlərinə təklif edəcəyi sülh şərtləri guya qərarlaşdırılacaq imiş. Qərarlaşdırılacaq olan sülh şərtləri sonra Amerika rəisi-cümhuri Vilson və ya Roma Papası tərəfindən etilaf dövlətlərinə veriləcəkdir.

Sülh xəbərlərini təkid edəcək rəsmiyyə bənzər bir xəbər daha alınmışdır. Şayə olan xəbər ancaq bəzi müxbirlərin oradan-buradan qapdıqları şeylərdir. Fəqət bu oradan-buradan qapılan şeylər dəxi bir təqim mənidar əlamətlərdən xali degildirlər.

Fəqət bu xüsusda müəyyən bir fikir və mülahizə yürütmək üçün əhvalın daha ziyadə aşkara çıxmasına intizar etmək məcburiyyətdədir.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 23 oktyabr 1915, №18

Müstəfa – seçilmiş, bəyənilmiş
Məhfil – yığıncaq yeri, toplanmış heyət
Hadis – baş verən, üz verən
Məvvac – sabit olmayan
Haris – hifz edən
Hohensollern – alman imperator dinastiyası

Bahalıq Rusiyanın günlük məsələlərindən ən mühümmünü təşkil ediyor. Bahalıqın mühüm və dövlətə nəzərə alınacaq böyük səbəbləri vardır. O səbəblərə təəllüq edən nəqsanların islahına hökumət və dövlət özü baxmalıdır.

Fəqət bu kibi işlərdə cəməatin öz fəaliyyəti və öz iş görməsinin fəidəli olduğu da şübhəsiz degildir. Mələumdur ki, bahalıqın səbəbləri arasında alış-verişçilərin təəmkarlığı ilə əhalinin əlbirliyi və intizamla mübarizə etmək imkanından ari olduğunun dəxi böyük dəxli vardır. Daha bundan bir il müqəddəm satıcıların ehtikarına, mali saxlayıb da qəsdən baha satmaqlarına qarşı ciddi bir tədbir olmaq üzrə Qafqasiya hökuməti-alıyisi bir taqım icbari qəraradılar nəşr etdi. Bu icbari qəraradılarca mali münasib qiymətindən yuxarı satanlarla malları anbar edib də münasib bir vəqt gözləyən möhtəkirlər məsuliyyətə alınmaq və üç aya qədər həbs və 3000 manata qədər cərimə ilə qorxudulurlardı.

Fəqət təcrübə göstərdi ki, bu icbari qəraradın tətbiqi yalnız polis-dən gözləmək istənilən nəticəyi hasil etmiyor. Əvvəla satıcıların bahaçılığını tutmaq və ikincisinə də bu bahalıqı ədalətlə təhqiq etmək mümkün oluyor. İştə bu xüsusda əhalinin müəyyən təşkilata möhtac olduğu göstərilirdi. Nəhayət oktyabrın 15-də Bakı qorodonaçalniqi Bakı cəməatini qəzetlər vasitəsilə Bakı bələdiyyə rəisi zalına dəvət etdi ki, bahalıqə qarşı tədbirlər görmək üçün əhali öz arasından bir təşkilat vücdə gətirsin.

Bunun təfsilatı "Açıq söz"də yazılmışdı. Bu təfsilat məhəllə əhli komitələrindən ibarət olub, sonra bu məhəllə komitələrinin nümayəndələrindən ibarət bir mərkəzi komitəyə malik olacaq. Məhəllə komitələrinin vəzifəsi 1) Əhalinin məvaddi-zərurətdən nə qədərinə möhtac olduğunu təyin 2) məvaddi-zərurətə (çörək, qənd, ət, buğda, un kibi müəyyən dərəcədə lazım olan şeylər) mövcudiyyətin miqdarını anlamaq 3) məvaddi-zərurətin gəldiyi ilə getdiyini bilmək. Məzənnədən xəbər tutmaq 4) məvaddi-zərurətin məhəllə və nöqtəyə lazım olan vasitələri aramaq 5) məvaddi-zərurətin məhəllə neçəyə başa gəldiyini ögrənmək 6) kənardan gətirilən məvaddi-zərurətin bazar qiymətini bilmək 7) mənzil kirayəsi haqqında məlumat toplamaq və məlumatı müzakirə etmək və vasitəsilə məvaddi-zəruriyyə ilə ev kirayəsinin adi qiymət və şəraiti aşkar etməkdir.

Şübhəsiz ki, böylə bir məqsədlə təşkil olunacaq əhali məhəllə komitələrində "hüsn-niyyət" mövcud olarsa, bahalıq işində xəlqə böyük köməkləri dəyəcəkdir.

Əhali komitələri bu surətlə məsələni ətraflıca ögrənilib də məvaddi-zərurətin haqiqi qiymətini bildikdi həm xəlqə kömək edə biləcəklər, həm də bəzən şübhə üzərinə "bahaçılıq" - deyə başlanmış xırda alış-verişçilərin dadına yetişəcəkləridir.

Əhali komitələri bir növ polisə ilə xəlq arasında hökmi-vaqə olub həm xəlqə kömək edəcək, həm də polisinin işini yüngülləşdirəcəkləridir.

Aşağıda qorodonaçalniq cəməblarının bu xüsusdaki bəyannaməsi ilə, məhəllə komitələrinin intixab olunacaq yerlərinə və seçkinin vəqtini yazıyor və əhaliyə tövsiyə ediyoruz ki, bu seçki yerlərinə getsinlər və ən çox etimad etdikləri doğruluq və sədaqətlərini tanıdıqları adamları məhəllə komitələrinə seçsinlər. Qoy öz xamliqlarından, cəməət işinə qarışmış olmadıqlarından qorxmasınlar, bu qorxu mövcud olduqca hamılıqda mövcud olacaq işin özü kömək də gətiriyor.

Bu gün cavanlarımızın, az-çox cəməət işi görüb də təcrübəsi olanlarımızın boynuna bütün bir vəzifə gəliyor. Onlar bu günü heç də qəflət və kəhəllət girməməlidirlər. Bu yığıncaqlara gətməli, seçkilərdə iştirak etməli və təcrübəsizlərə seçkinin qaidəsini göstərməlidirlər.

Bu xüsusda bilxassə müsəlman cavanları çalışmalıdırlar. Çünki məəttəssüf məsələnin anladılması və seçkilərdən əvvəl vaqə olan elanlar (təşkilat komisyonu seçildikdə də imdi əhali komitəsi seçildikdə də) sərf olduğundan şəhərin müsəlman xəlqi bu xüsusi ehtimal ki, hələ layiqincə bilmiyor. Ona görə də bilənlərimizin öhdəsinə böyük bir məsuliyyət gəliyor.

Baqalım bu məsuliyyət altından cavanlarımız nə cür çıxacaqlar.

Hər halda xəlqin ən çox möhtac olduğu bir məsələ ilə əlaqədar olan bu seçkilərə gətməklə dünyada yaşamaq fikrində olduğumuzu bildirməli, elə etməliyiz ki, həyatı məsələlərə laqeyd degiliz.

Əvət, laqeyd olmayalım. Çünki laqeydsizliğin noticəsi bahalıq və acliqdır.

Hər şeyi hökumətdən və yaxud şəhər ataları olan qıasnilardan gözləmək, hər şeydə özünə etimad etməyib "qəyyumun" tədbirinə sıxılmaq ancaq şəxsiyyətlərini azad istəməyən "zəif"lərin işidir. Özünü vətənin, məmləkətin müqəddəratında şərik bilən əhli-vətən böylə düşünə bilməz. O, öz iqtidar və öz bacarığına da inanar.

İştə, çalışalım, mümkün qədər "rəiyyət"lik hissiyyatından qurtarıb da "vətəndaşlıq" istimdadında olduğumuzu göstəralim.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 25 oktyabr 1915. №19

Ürəksiz doktor

Oxucularımız qismi-məxsusimizdə dəvə vəkili Baykovun "Kaspi" idarəsinə yazmış olduğu bir məktubu oxuyacaqlardır.

Bu məktub müsəlmanlar arasında ən məşhur olan doktor Əbdülxaliq Axundovun ürəksizliyini göstərir acib bir əhvaldan bəhs ediyor. Xəlqi mümkün qədər ölümdən qurtarmaq sənəti icabi olan doktora müraciət ediyorlar ki, sənin müsəlmanını məhkəmədə ölüm cəzası təhdid ediyor. Sənin yarım saat zəhmət qəbul edib də qədəmi-əziz etmək onu bu ölümdən qurtara bilər. Gəl bir insanın həyatına bais ol. Fəqət doktor müştərilərinin çox olduğunu bəhanə ilə özünün ürəksiz olduğunu isbat edərək qəti surətdə məhkəməyə gəlmək istəmiyor. Fəqət sonra bu ürəksiz doktoru ünf ilə, hökumət əmrilə gətirdilər ki, gəlsin məhkəməyə lazım olan tibbi – şəhadətini versin.

Bu hal ilk baxışda xüsusi bir iş kibi görünür. Fəqət bunun ümumiyyət nöqtəyi-nəzərindən olduqca böyük əhəmiyyəti vardır. Doktorun bu hərəkəti doktorluğa yaraşmayan mərhəmətsizliyi heyəti-ictimaiyyətimizin xəstəliyini də bir dərəcəyədək göstərir. Başqalarının mərzələrini tədavi etməklə məşğul olan alim bir şəxs böylə xudbinlik mərzilə xəstə olursa, böylə xudbin şəxslər tərbiyə edən mühitimizin də xəstəliyinə hökm vermək caiz olar. Əbdülxaliq Axundov cənablarının mütəxəssis və alim bir doktor olduğunu təqdir etməklə bərabər özümüzün əlacı-naləzir bir hisseyi-heyət olmadığımızı da göstərmək, bu hərəkəti bütün vücudumuzla protesto etmək bütün oxumuşlarımızın, ələlxüsus doktorlarımızın borcudur.

Nədir bu hal, nədir bu kəndi xüsusi mənfəətlərinə qər qolub da yaxınlarının ah və istimdadına laqeydlik:

Biz yaqin ediyoruz ki, əgər Əbdülxaliq əhvalı öz "müştərilərinə" bildirsə və onlardan yarım saat vaxt alsaydı heç də qiyamət qopmaz, kimsədə protesto etməzdi. Nasıl ki, sonradan qorodonaçalnik cənablarının əmrilə gəldigi təqdirdə qiyamət qopmadı.

Bu xüsusda bir mütaliə yazmaq niyyətində ikən qəzetələrdə "Ana və uşaq" namində böyük bir kitabı ilə məşhur olan Zuvqun vəfat etdiyini paytaxt qəzetələrində oxuduq. Zuvqun hiفزəlsihhə və uşaq bəsləməyə aid olan bu gözəl kitabını Rusiyada tanımayan ürəklər bir ailə yoxdur. Bu kitab 1.000.000 dan ziyadə nəşr edilmişdir. İştə xəlqə bu qədər böyük bir faidə yetirən Zuvqun ömründə aqlı çəkiyormuş. Onun nə surətlə ehtiyac içində qaldığını "Don" mühərrirlərindən birisi

olduqca müəssər bir surətdə təsvir ediyor. Çünki bir milyonlarca satılan kitabından özünün gördüğü fayda ancaq 10.500 manatdan ibarət olmuş, qalan fəidəsini nəşirlər görmüşlərdir.

Öz ömrü ehtiyac içində keçən Zuvq məzkur kitab ilə ehtimal ki, minlərcə həyata bais olmuş; fəqət doktorluğun sayəsində böyük bir mülkədar olmuş bizim Axundov cənabları bir insanı, bir müsəlmanı mühəqqəq ölümdən qurtarmaq zəhmətinə də qatlanmaq istəmiyor.

Nə böyük təzad!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 26 oktyabr 1915, №20

Ünf – zor

Hicrətdən 1334

Bu gün sənəyi-hicriyyənin 1334-cü tarixinə giriyoruz.

İl başlarında dönüb də arxaya baxmaq və gedilən yolu təxmin ilə ondakı macəraları xülasə etmək bir adətdir. Bu adət üzrə biz də ötürməkdə olan 1333-cü sənəyi-hicriyyəyə baxaraq, bütün islam aləmini böyük müharibə icabi olaraq müsibətlər, əndişələr içində görəcəkdir, sair millət və dövlətlərlə bərabər onları da böyük sıxıntılar, böyük fəlakətlər içində bulacağız.

Bir tərəfdən Rusiya, Frans və İngiltərə dövlətlərinin təbəələri olmaq, digər tərəfdən də müharib bir millət təşkil etmək surətilə müsəlmanlar Avropada züھر edən qıtala bitərəf bir tamaşaçı olaraq qala bilmədilər. Onların qanı müxtəlif millətlərin qanına qarışıb dünyanın əski qitələrini islatdı.

Hələ rəsmən bitərəf qalan islam məmləkətləri dəxi dünya müharibəsinə qarışmadıqları halda keçən ilin verdiği gəlyanlardan, müharib dövlətlərin icra etdikləri təhriklərdən özlərini qoruya bilmədilər.

Müharibənin dəhşətlərindən bir çox qanlı faciələr hasil oldu.

Keçən ilin tarixində pak çox olan faciələr Rusiya müsəlmanlarından bir şöbə təşkil edən Kars və ətraf müsəlmanlarını da kənarında buraxmadı. Fəqət yalnız Kars faciəsimi? Yalnız müsəlmanların başına gələnmi? Bütün dünya bir faciə, bütün islam aləmi bir dəhşət içində degilmi?

Bu gündən etibarən islam aləmindən böyük bir hissəsi bir şəhidin xatirəsi olmaq üzrə matəm saxlıyor.

Bizimki böylə gəlmiş. İl başları hər millətdə, hər yanda bir sevinc və bir fərəhlə qarşılanarkən biz də:

"Mahe məhərrəm oldu, məsərrət haramdır" hökmünə daxil olmuşdur.

Məsərrət haramdır. Çünki böyük bir fədayi-həqq – bu ayda zülm və gədəyə uğramış, bu ayda həqq və bir səbəb naminə özünü fəda eləmişdir. Buna görə də onun fədakarlığını müttəzəkir olub əqidə və məslək səbəti üçün kəndisindən bir ibrət almaq lazımdır. Bu lüzumi gözətmək üçündür ki, böyük şairimiz Füzuli:

"Təciddi matəm şəhida nəfsiz degil" - demiş, bu matəmin "şərinə bir ehtiram" olduğunu da əlavə etmişdir.

Əvət, ehtiram. Ehtiram və ədəb dairəsində bir matəm. Əlbəttə, böylə bir matəm nəfsiz degil. Yoxsa məqsədsiz, mənasız bir surətdə ağlayıb da, ağlamaqdan bir məqsəd, bir əməl vücudə gətirmək bizdə qəhrəmanlıqlarına məftun olduğumuz şühədanın təqdir edilən səbat və müqavimətləri kibi dəğərli xislətlər degil. Ətalət və sənklilik kibi qorxaqlıq təbiəti hasil edər.

Rovzəxanlar ağlamağı böyük bir fəzilət ədd edərlər. Əlbəttə ağlamaqda da fəzilətəkar bir xütbə yox degildir. Fəqət cəsaratlı oxucularına demək istiyorum ki, mənasız, məqsədsiz bir surətdə ağlayıb gözdən olmaq, ağlamağı məqsəd edib bütün dünya chtiyaclarına göz yummaqda zərrə qədər fəidə yoxdur.

Məhərrəmlik matəmlərində ədəb və ehtiramə rəyəət etmək məzlumani-Kərbəlanın zahiri məzlumiyyətlərinə ağlamaqla bərabər, onların mənəvi və ruhani qalibiyyətlərinin mənasını dərk ilə ruh və cəsaratı-mənəviyyəyə şühədayi-Kərbəlanı birər nümunə ittixaz etməli və içində bulunduğumuz böylə bir zamanda yaşamaq üçün öylə bir ruha möhtac olduğumuzu unutmamalıyız.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 28 oktyabr 1915, №21

Məsərrət – şadlıq

İran böhranında

Artıq Türkiyə və Bolqarıstanda olduğu kimi özünü bir əmrivəqəə qarşısında görmək istəməyən Rusiya - ingilis diplomatiyası neçə zamandan bəri çevrilməkdə olan alman-türk intriqaalarına İranda bir intaha vermək üçün Qəzvin ordusunun Tehrana tərəf yeriməsinə lüzum görmüşdür. Qəzvin ordusu da Yenki imama qədər hərəkət etmişdir.

Müntəzəm rus ordusu müqabilinə çıxarılaçaq bir qüvvəyə malik olsaydı, İranın Kərəc ərazilərində istehkamlar yapmağa başladığı xəbərlərini bəlkə də eşidirdik. Fəqət almanlarla türklər şayə olan xəbərlərə görə hər nə qədər fəaliyyət göstərmiş və hər nə qədər İrana tüfəng, top və pülemiyotlar gətirmiş olsalar da, dərmə-çatma qüvvələrlə müntəzəm bir nizami qüvvətə qarşı duramazlar. Buna görə də müntəzəm bir əskərə malik olmayan Tehran hökumətinin müsəlləh olaraq Qəzvin ordusuna müqabil duracağını düşünmək nə ağıla, nə də məntiqə gəlməz!

Zatən sonra gələn teleqraflarda məclisin müzakirəsi haqqında verilən xəbərlər çüzdində də göstərilirdi ki, millət vəkilləri məsələlərinin süll ilə həll olunacağına ümid bəsliyorlar.

Oxucularımız bilirlər ki, İran hökuməti rus və ingilis səfərlərinə mühacirətlə özünün bitərəflik saxlamasından ötrü məzkur dövlətlərlə müzakirəyə amadə olduğunu bildirmişdi. Rus və ingilis dövlətləri də böylə bir müzakirəyə girişəcəklərini, yəni İran etilaf dövlətlərinə mail bitərəflik saqlarsa, əvəzində nələr ala biləcəyini danışmağa hazır olduqlarını kəndisinə bəyan etmişlərdi. Fəqət bir şərt qoymuşlardı ki, İran 1907-ci sənəsində bağlanmış olan rus-ingilis əhdnaməsinə təzədən baxılmasını tələb etməsin.

Əsl məsələ də burasındadır: məlum olduğu üzrə məclisin İran mətbuatının əfkari-ammənin İranda az-çox bir təşkilata malik olan demokrat firqəsinin bəslədikləri müəyyən bir əməl varsa, o da həmmən bu əhdnamənin təzədən baxılmasından ibarətdir.

Məsrutəçi iranlılar məmləkətlərinin nüfuz məntəqələrinə bölünməsinə bir dürlü razı ola bilmiyorlar. Onlar bu əhdnaməni daha imza edildiyi zaman protesto etmiş və bu günə qədər də məzkur əhdnamənin vücudunu rus və ingilis diplomatiyasının nəümidliyinə rəğmənlə məmləkətlərinin istiqlal ilə mənəfi görmüşlərdir. İranlılar hər zaman çalışmışlar ki, kəndi məmləkətlərinin 1907 əhdnaməsinin "vəsayət"indən qurtarsınlar. Çox ehtimal vardır ki, Balkandakı-Almaniya-Bolqar-türk müvəfəqiyyətinin təsiri ilə Almaniya-türk təhrikatına qarşı İran hökuməti bitərəfliyi haqqında başlıyacağı müzakirələrini əsl bir nöqtədən də başlamaq istəyəcək, bəlkə də istəmişdir. Və şübhəsiz ki, İrani bu yolla

qatı bir şərt qoymaqdan mane etmək Almaniya əfsunu ilə xəyallanan qafaları bir az huşa gətirmək üçün Qəzvin ordusunun Tehrana üzərinə yeridilməsində faydalar görülmüşdür. Ordunun Tehrana gəlməsi ilə İran hökuməti həm bitərəfliyi haqqında vəz edəcək şərtləri etidal üzrə tartib edər. Həm də Almaniya və Türkiyə təhrikatı əleyhinə görəcəyi iqdəməti təxir etdirməz.

Fil-həqiqət İran hökuməti məşhur olduğu kibi, Almaniya və Türkiyə ilə gizli bir ittifaqnamə ilə əlaqədar isə, Qəzvin ordusunun Tehrana gəldiyi təqdirdə Rusiya və İngiltərə dövlətlərinə düşmən olan səfirlərlə bərabər şah ilə hökuməti dəxi Tehrani tərk ilə Cənubi İrana çəkilmək məcburiyyətində qalacaq.

Teleqraflar Tehrandan çıxmaq məsələsi xüsusunda şah ilə hökumətin əvvəlcə tərəddüddə olduğundan xəbər veriyorlardı isə də son alınan xəbərə görə şah Almaniya macərəçuluğuna aldanmayaraq Tehrandan qalmasına qərar vermişdir. Fəqət bütün övraq və sənədatını Amerika konsulxanasında gizlədib də təbəələndə bir çoxlarını Sultana göndərmiş olan Almaniya-Türkiyə və Avstriya səfəratxanaları ilə bərabər demokrat məbuslardan firqə rəisi Süleyman Mirzə ilə sair iranlılar dəxi Tehrani tərk etmək niyyətində imişlər.

Petroqraddan alınan məlumatla görə şah və yaxud hökumətin Tehrandan çıxmalarını diplomatiyamız haman İran hökumətinin Almaniya nüfuzuna düşməsi kibi tələqqi edəcəkdir. Fəqət bir iki məbus ilə bərabər neçə firqə adamının bu yoldakı hərəkətləri, əlbəttə, İran hökumətinin qəti bir meyli kibi tələqqi ediləməz. Petroqradda dünki gün saat ikidə İranın qəti cavabı gözlənilmişdir. Fəqət bu sətirliəri qaraladığımız ana qədər bu cavab haqqında bir məlumat alınmamışdır. Yenki imam da əmr bəkləməkdə olan bu cavabın nəticəsinə bağlıdır. Şahın Tehrandan çıxmağa qərar verdiyi xəbəri doğru isə, (ki, doğruluğuna çox ehtimal vardır) İran hökumətinin müvafiq bir cavab verəcəyinə ümid etmək olar.

Hər halda İran bir taqım mühüm günlər keçirməkdədir. Bu mühüm günlər bizi ümumi Avropa müharibəsinin yeni bir səhnə fəcəti qarşısında bulunduracaqmı?

Bu kibi mövqələrdə iranlılar diyorlar ki, "Şəbastənəst tacizayəd səhər"*

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 2 noyabr 1915, №26

Vəsayət – qəyyumluq

Tələqqi – qiymətləndirmə

* *Gecə hamilədi, səhərə nə doğacaqdır məlum degil*

Müftilik məsələsi

Tarixi-hicrinin təzələnməsi münasibətilə yazmış olduğu məqaləsində şimalı türkçə rəfiqlərimizdən "Quyas" qəzetəsi keçən sənə hicriyədə Rusiya müsəlmanlarının başına gələn xüsusi bədbəxtliklər cüzində Bayazidovun müftilığa təyin olunmasını da saymışdı.

Qafqasiya meydan hərbinə yaxın olan Kars və Ərdəhan müsəlmanlarının fəlakətə uğramaları bütün Rusiya müsəlmanlarının həyatına toxunmuş və Rusiya müsəlmanlığının ən uzaq guşələrinə qədər bu məsələ təsir etmiş, hər tərəfdən ianələr gəlmişdi və imdi də gəlməkdədir. Kars və Ərdəhan fəlakətlərindən Rusiyada çıxan bütün türkçə qəzetələr aylarla bəhs edib durmuş, hər tərəfdə ianə komitələri təşkil olunmuşdu. Bütün bayramlar, ictimailər həp karslıların müsibətini azaltmaq yolunda istədi olunmuş, hər sinif, hər təbəqə bu məsələdə özünü əlaqədar göstərmişdi. Kars və Ərdəhan məsələsi adətən mühüm bir məsələ təşkil edib Rusiya müsəlmanlarından ötrü milli bir məsələ şəklini almışdı. Bu məsələnin Rusiya müsəlmanları həyatında nə qədər müəssir bir məsələ olduğu hər kəscə məlumdur və bu məlumluqdandır ki, imdi də Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsinə ianələr axıb gəlməkdə və bu ianələrin arası bir dürlü kəsilməməkdədir.

"Quyas" qəzetəsi Bayazidovun müftilığa təyininə işte müsəlmanların ən rıqqətli hissiyyatlarına toxunan bu məsələ qədər böyük bir bədbəxtlik, milli taleşizlik ədd ediyor.

Zahirdə müqayisə bir az biyəd görülsə də, həqiqət halda Bayazidovun müsəlman əfkəri-ümumiyyəsinə rəğmən müftilik kibi böyük və ruhani bir mənsəbə təyin olunması Kars faciələrindən daha az bir bədbəxtlik degildir.

Rəisi-ruhani hər millətin ehtiramını qazanmış bir şəxs olmalıdır. Bütün millətlərlə bərabər müsəlmanların dəxi amalı-milliyətlərindən-dir ki, ruhani rəisləri onların öz tərəfindən seçilsin. Onlar bu arzularını dəfələrlə izhar etmişlər. 1905-ci sənələrindən bəri müsəlmanlar hər münasibətlə buna şiddətlə möhtac olduqlarını bayan etmiş və neçə kərə vəqə olan müsəlman ictimailəri milli ruhani ehtiyaclar həqqində tərtib verdikləri maddələrin başına işte rüesayi ruhaniyyənin kəndi tərəflərindən seçilməsi maddəsini qoymuşlardır. Bütün Rusiya müsəlmanlarının ilk ictimailərini təşkil edən Nijni-Novqord ittifaqi-müsliminin bu tələbi vəqə eladığı kibi, sonra yığılan bütün ictimailər (siyezdlər) dəxi onu təyiddən geri qalmamışlardır. Hələ Rusiyada çıxan bütün müsəlman

qəzetələri bu maddədə müttəhid olub bir ağızdan ruhanilərin seçki ilə təyini Rusiya müsəlmanlarının ixtilaf götürməz böyük bir əməli kibi tərvic etmişlərdir.

Müfti Soltanovun vəfatı münasibətilə bu məsələ təkrar bütün xüsusiyyəti ilə qalxmış və müsəlman əfkəri-ümumiyyəsi üçün müzakirə olunacaq bir məsələ təşkil etmişdi. Əlbəttə, mətbuat seçki məsələsi lüzumundan bəhs etməklə bərabər madam ki, bu əsasi-qanuni bir yolda daha qəbul edilməmişdir, artıq felən tətbiqinə göz örtmək məcburiyyətində idi. Rusiya müsəlman əfkəri-ümumiyyəsi, əlbəttə, biliyordu ki, Soltanovun yerinə təyin olunacaq müfti müsəlmanların öz seçkiləri ilə intixab olunacaq həqiqi millət nümayəndəsi olmayacaq. Çünki böylə bir səadət görmək daha gəlməmişdir. Fəqət hər halda müsəlmanlar ümid edərlər ki, zamanın əhəmiyyəti və müsəlmanların bu əhəmiyyətli zamanda göstərdikləri vətəndaşlıq ləyaqətləri nəzərə alınaraq, heç olmasa, hökumət müftilığa təyin edəcəgi adamı intixab edərək əfkəri-ümumiyyəni nəzərə alar, xəlqin etimad və etibar eladığı namizədlərdən birisini təyin etməyə əfkəri-ümumiyyəsi istiqbal edər.

Fəqət həqiqəti-hal müsəlmanların intizarı ilə o qədər mütəzar çıxdı ki, Orenburq müftiliginə yalnız xəlqin etimadına məzhər olmayan bir zat degil, Axund Səfa Bayazidov kibi müsəlmanların nifrətini qazanmış bir şəxs təyin olundu. Həm də bu təyin o qədər acələ ilə vəqə oldu ki, müsəlmanlar bu xüsusda müəyyən bir fikrə gəlmək imkanı belə bulamadılar. Fəqət Bayazidovun həqqində müsəlmanlar arasında iki fikir ilə bilməzdi. Müvafiq bir namizəd intixabında bir rəy gələ bilməsə də, müsəlman əfkəri-ümumiyyəsi Bayazidovun əleyhinə çoxdan birləşmiş idi. Bunun üçün də Səfa Axundun müftiliyə təyini doğrudan-doğruya müsəlman əfkəri-ümumiyyəsinə qarşı bir zərbə təşkil ediyordu.

Müsəlmanların ən əziz bəslədikləri əməllərinə, onun üçün də ən müqəddəs bildikləri hissələrinə toxunan bu zərbə heç şübhə yoxdur ki, Kars fəlakəti kibi maddi bədbəxtliklərdən mənəvi, daha böyük bir bədbəxtlikdir.

Mələm olduğu üzrə Bayazidovun müftiliyə təyini özgə dinlər departamanı rəisi Minkinin say və icthadı ilə olmuşdu. Vaxtilə Dövlət duması əzaları, müsəlman ziyalıları və sair heyətlər Bayazidovun müftiliyə münasib olmadığını hökumət dairələrinə bildirmişlərsə də, fəidə verməmişdi.

"Quyas" qəzetəsinin verdigi məlumata görə imdiki daxiliyə vəziri Xvostov müfti Bayazidovun qulluqdan çıxarılması ilə müsəlman əfkəri-ümumiyyəsinin razı salınmasına çalışacağı vədini vermiş imiş.

Bununla bərabər müfti haqqında yazdığı məqaləsindən dolayı min manat cəriməyə düşər olan "Turmuş" qəzetəsi dəxi bu cəriməyi verməkdən azad edilmişdir.

Bayazıvodun bu günlərdə Petroqrada gedib səfərinin uzun çəkmasını dəxi bu məsələ ilə əlaqədar görüyorlar. Yuxarıda zikri keçən Minkinin dəxi istefa etmiş olduğundan güman olunurmuş ki, Bayazıvodun əzl olunub yerinə müsəlman əfkari-amməsinin etimadını qazanmış birisi təyin olunsun.

Rəfiqimiz "Yeni iqbal"ın qeyd etdiyi kibi müsəlman dəva vəkillərinin hüquqlarını genişləndirmək babında səy etmiş olan daxiliyə vəziri Xvostov ehtimal ki, bu məsələdə də müsəlman əfkari-ümumiyyəsinə istiqbalə lüzum görür.

Fəqət müsəlmanların bu kibi bədbəxtliklərə düşər olması və ruhani rəislərinin təyini minkinlərin degil, daima öz arzu və meylləri üzərinə intixab olunması və bu ruhani və milli məsələnin hər dürlü təsadüflərdən məhfuz qalması üçün müsəlman ruhanilərinin ittixab və təyini məsələsi əsasən islah olunmalıdır ki, bədbəxtliyin kökü qazılmış olsun!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 4 noyabr 1915, №28

Əzl – işdən çıxarma

Bir moizə münasibətilə

29-cu sayımızda təkyələrdən birində məşhur bir rövzəxanımız tərəfindən irad olunan moizənin bir fəqərəsi nəql edilmişdi. Ruznamələrdə həтта çox keçib də bu dəfə minbərdən söylənilmiş bu fəqərə üstündə bir az dayanmaq istiyoruz.

Mətləb əldə olmaq üçün Axundun söylədiyi fəqərəyi məsələni nəql etmək məcburiyyətindəyəiz. Axund demişdi ki:

"Cahil, dünyadan bixəbər, zəmanənin istədiyini dərkədən aciz, dünyadakı vəqəslərin güzarından gəfil, elmi yalnız bir taqım övrad və zikrləri təsbihləməkdən ibarət bilən şəxslərdən, ey cəməət, sizə faidə gəlməyəcək. Bu vəqətə qədər bu taifə, bu cahil sərf olub da alim keçinən ağalar sizi tərəqqidən saxlamış, bədbəxt etmişlərdir. Bunlardan bir şey gözləmək əbəsdir. İstiqbalımızı bunlardan payı minbərdə oturan gimnazist və riyalistlərə xitabən istəyiniz, ümidinizi bunlara bağlayınız!... Bunlardır bizi xilas edəcək bilgi namizədlər, bunlardır gələcəgimizin ümidləri. Xoş güzəranlığımız dünyadakı rifah və səadətımız bunların idrakından, bunların zəmanə biligi ilə silahlanmış əzm və qeyrətlərindən asılıdır.

Söylənən mədhyyələrdən şagirdlərin sinələri qürur hissi ilə əqabarmaqda, qulaq asan sair əzadərlərin ürəkləri dəxi "uçeniklər"ə qarşı böyük bir məhəbbətlə dolmaqda ikən Axund bir az nəfəs almış və sonra bir əfsus çəkərək demiş ki:

- Fəqət bunlardan da o qədər faidə yoxdur, çünki bunların tərbiyə və təlimləri öylə bir əsasdadır ki, ögrəndikləri elm və fənunlar arzu olunan faidəni verməyir, bu da oradan çıxıyor ki, bunlar ana dilini bil-miyor, ədəbiyyatlarını anlamıyor, dinlərini, tarixlərini ögrənmiyorlar. Bəylə qalınca bittəbii gözlənilən faidəni də vermiyorlar. Axundun intelligenlərimizin tərbiyəsi xüsusunda söylədikləri şübhəsiz ki, bir həqiqətdir, söylənə-söylənə və ruznamə səhifələrindən minbərə qədər çıxan acı həqiqətlərdən bu həqiqət bu gün bir çoxlarımızı düşündürməkdədir.

Edadi məktəblərdən əl çəkəcək (keyfləri istədiyi kibi təşkilinə malik degildir – diyə) onları baykot edəcək bir halda degiliz. Öz başımıza edadi məktəblər təsis edib də orada milli dərslərə əhəmiyyət verdirəcək bir hal və hüquqda da degiliz, o halda nə etməliyiz?

Bunun çarəsini dərk edə bilmək üçün əvvəla edadi məktəblərdə türkçə ilə şəriət dərşinin nə halda olduğunu bilmək gərək. Bütün edadilərdə bu iki dərş ilə onları oxuduran müəllimlər də vardır.

Fəqət bu dərşlərin sair dərşlər qədər nə də bu müəllimlərin digər müəllimlər qədər əhəmiyyəti var. Sair edadi müəllimləri yaxşı məvacib alıb özləri də hökumət qulluğunda hesab olunurkən türkçə və şəriət-islamiyyə müəllimləri nə o məvacibi ala bilirlər, nə də hökumət qulluğunda sayırlar. Başqa dərşlərdən şagird zəif olursa, nizamən bir klasdan o biri klasa keçirilmir. Halbuki il uzunlu türkçə ilə şəriət dərşindən qaçan şagirdin ağılına belə gəlmiyər ki, bu dərşlərdən ötrü bir il klasda qalıb vaxt itirəcək.

Məlum işdir ki, vase məlumata malik olub da adam kibi ruzigar keçirmək istəyənlər türkçə müəllimligi kibi az maaşlı bir sənətə əgilmiyorlar. Buna görə də əksərən edadi məktəblərin türkçə müəllimləri iqtidarsız adamlar olur, iqtidarlılar olursa, o da ancaq fədakarlıq edərək az qənaət etmək məcburiyyətində qalırlar. Uşaqlar da görüyorlar ki, müəllim ciddiyyət göstərmir. Müəllimlər şurası onlardan müəyyən bir bilik istəmir. Ona görə onlar da təbəlləniyorlar. Fəqət sonra bu təbəllikdən peşiman oluyorsanız da heyhat ki, fayda vermir. Bakı gimnaziyasını bitirmiş bu kibi peşimanlara çox təsadüf olunur. Şübhəsiz ki, onlar öz təbəlliklərinə heyfislənərək müəllimləri ilə ana-atalarının da bu xüsusdakı qeydsizliklərini şiddətli təbirlərlə söyləməyi unutmuyorlar.

Nədir bunun çarəsi? Nə vasitə ilə etmək olar ki, edadi məktəblərin türkçə və şəriət müəllimləri layiqli adamlar olsun və nə cür etmək olar ki, türkçə şəriət dərşi də başqa dərşlər kibi ciddiyyətə oxudulsun?

Bunun çarəsini gəncəvilər görmüşlərdi, başqa yerlər, bilxəssə Bakı bu xüsusda gəncəvilərə təqlid edə bilər.

Gəncənin işlərinə bələd olanlar deyirlər ki, Gəncə gimnaziyasında övladları olan müsəlman atalar məktəb idarəsindən öncə türkçə müəlliminin maaşının artırılmasını tələb eləmiş, veriləcək maaşın fərqi də cəməat pulundan təmin etmişlərdi. Bu qəbul edildikdən sonra layiqli müəllim tapmaq məsələsi həll olunmuş, ondan sonra məktəb idarəsindən istəmişlər ki, onların övladı türkçə və ya şəriət dərşindən zəif olursa, onlarla başqa dərşlərin hökmündə rəftar edilsin. Bu cəhət də qəbul edilmişdir. Nəticə dəxi gözləndiyi qədər parlaq çıxmışdır. Gəncə edadilərini bitirən müsəlman "uçenik"lər artıq öz ədəbiyyatından bixəbər, ana dilini bilməz və şəriətini anlamaz, yarımçıqlar degil, tam istənilən adamlardır, gəncəvilərin bu işi o qədər müsəllim olunmuş ki, bir çox atalar türkçədən zəif olan uşaqları üçün

fransızca, ruscadan olduğu kibi xüsusi müəllimlər tutmağa belə məcbur olmuşlardır. Bunun sayəsində Gəncədə türkçə də müqtədir cavanlar mövcud olub aralarında ümidi-istiqlal, təşkil edən fəal və ruhlu şəxslər də çoxdur.

Gəncə çarəsini Gəncədən daha əvvəl Bakı tətbiq etməli idi mi?

Bir çox məarif cəmiyyətlərinə, bir çox milyonerlərə, bir çox ağalara, bir çox mətbuata, bir çox ali təhsil görmüş intelligenlərə malik olan Bakı bir Gəncə qədər təşəbbüs göstərməz. Qafqasiyanın mərkəz ürfanı adını daşımaq iddiasında olan bu "mənfəətxana" milli mənfəət üçün ikinci dərəcə bir şəhər qədər dirilik və həyat əsəri göstərməzsə mərkəzlik və sərəxeyilik məqamına malik olarmı?

Bakı əhda edadilərdən bəzilərində bərkət versin ki, müəllimlərin zəhməti sayəsində az-çox bir tərəqqi görülür. Fəqət mühüm bir qisminin bərhad bir halda olduğunu görər, həmişə müəllimin dərş əvəzinə klasa gəlib də dərşdən başqa hər şeylə məşğul olduğu haqqında uzun-uzadı hekayələr eşidər. Fəqət təşəbbüsümüz sadə "ah vay"- dan oyana keçməz, bəs degilmi bu qəflət, bəs degilmi bu müsahimə?

Həyatı-milliyəmiz üçün görüləcək ən lüzumlu işlər artıq maneitərəqqi deyə daimən "məzəmmətlediyimiz" rövşəxanlar tərəfindən təbliğ olunmağa başladı.

Bu kibi xüsuslarda qabaq səfdə olmaları lazım gələn ariflərimiz hələ "öz işlərinə" məşğul halda uyğudan ayılmayıb, bir dirilik əsəri göstərmiyorlar. Fəqət xüsusi mənfəət uyğusuna dalmış olan bu adamlar işi o yerə yetirməməlidirlər ki, rövşəxanlar etdikləri tənə imdi özləri nişan olsunlar!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 10 noyabr 1915, №31

Vase – geniş

Təkyə – məhərəm mərasiminin keçirildiyi yığıncaq

Övrəd – virdlər, əzbərlər

Bayramlar məsələsi

Türkcə rəfiqlərimizdən birisi ruhani ehtiyaclarımızdan birisi olmaq üzrə bayramlar məsələsini də ortaya sürüyor.

Bayramlar məsələsi haqiqətən də Qafqasiya müsəlmanlarından ötrü rəfi lazım böyük bir ehtiyac şəklini almışdır. Əlbəttə, Rusiya müsəlmanlarının böyük vətənin sadıq bir vətəndaşı olmaq hesabı ilə Rusiyalıqlığın icab etdiyi hər bir vəzifəyə maddi və mənəvi hər bir məsuliyyəti qəbul etməyə hər zaman mühəyyə olduqları kibi, imdi də hazırdırlar. Dövlətin yovmi-təsisı, xanədanı səltənətə məxsus olan günlər rusiyalıqlığın bayramı olduğundan heç şübhəsiz ki, bu günlərdə müsəlmanlarda sair vətəndaşları ilə bərabər işlərini tətil edib, bu günlərə məxsus olan mərasimi əda edərlər və etməkdə borclarıdır. Çünki bu vətəndaşlığın lazım gətirdiyi bir vəzifədir. Fəqət rusiyalıqlığa məxsus olan bayramlarla bərabər müsəlmanlara, ruslara məxsus milli və dini bayramlar da tutulur. Cümə günü dükanı bağlamaq məcburiyyətində qalan bir müsəlman qurban, novruz, ramazan, aşura, məstikəm kibi özünəməxsus olan milli və dini günləri tətil etdiyi kibi, eydi-fəsis, oruc, İsa, nüzuli-İsa, qızıl yumurta, xaçı-suyan və sair bir çox xristian bayramlarını dəxi saxlamaq məcburiyyətindədir. Hələ bunlar bəs degilmiş kibi, müsəlman alış-verişi həftədə iki gün dükən bağlamağa icbar edilir. Yekşənbə günləri də kəndisini ticarət etməyə qoymurlar, cümə günü də.

Rusiya dünyanın ən çox bayram saxlayan məmləkətlərindən biri, bəlkə də birincisidir. Fəqət Rusiya müsəlmanları bütün rus bayramlarından əlavə öz bayramlarını dəxi bilməcburiyə saxladıqlarından, demək olar ki, dünyanın ən çox bayram saxlayan millətidir.

Şurayi-dövlət əzalarından bir heyət Rusiya xəlqinin çox bayram etdiginə diqqət edərək bunun iqtisada, məmləkətə zərər yetirdiyini, bilxassə, bu zamanda zərər verdığını düşünərək 78-ci maddə mocibincə nəşr olunacaq bir qanun ilə bayramları azaltmaq tədbirini təklif ediyörlərmiş. Fəqət rus bayramları, rus xəlqinin iqtisada mucib olursa, onlar qədər vergi, onlar qədər rüsum verən, fəqət onlardan daha çox bayram saxlamaq məcburiyyətində qalan müsəlman tacirinin halı öz-özlüğündə aşkar olmazmı?

Bayramların çoxluğu rus xəlqinə maddi zərər verərsə, müsəlmanların maddi olduğu kibi, mənəvi və ruhani ziyanlarına da mövcib oluyor. Çünki ruhinə, hissinə, əqlinə və qəlbinə bir şey verməyən, bir gündə işini boşlayıb da veylən sərgordan gəzən bir

adamin nə kibi bir ruh pozğunluğuna tutulduğunu, nə kibi qeyri-mənas adətərə uymaq məcburiyyətində qaldığını düşününüz! Bir rus dükəncısı xaçı suya salan günü dükanı bağladıqda maddətən gördüğü ziyanı o gün aldığı dini və ruhani fəidə ilə əvəz edə bilər. Fəqət bir müsəlman o gün özünə hanki bir fəidə ilə təsəlli versin?..

Canişin həzrətləri Şeyxülislam həzrətlərinə ruhani ehtiyaclarımızın rəfinə mühəyyə olduqları haqqında bəyanatda bulunmuşlardı. Bu gün aramızda hökmü-fərma olan bayram qanunlarının ilqası işinə o ruhani ehtiyaclarımızdan birini təşkil etməkdədir. Burasının islahını kəndilərdən ümid etmək, əlbəttə, məntiqsizlik olmaz. Bilxassə ki, bu bayram məcburiyyətləri ələlümüm bir təqim məhəlli qəraradlar və icbari-nizammamələr surətilə tətbiq oluna gəlməkdədir.

"Ehtiyaclarınızı söyləyiniz" sözüne müxatib ruhanilərimiz ehtiyaclarımızı əz edərəkən bu bayram maddəsini dəxi tərtib edəcəkləri maddələrə, əlbəttə əlavə edə bilərlər. Fəqət bunun həllini yalnız ruhanilərimizdən gözləmək əbəsdir. Çünki bunlar ruhani ehtiyac olmaqla bərabər, maddi ehtiyacdır da. Çünki bu ədalətsizlik yalnız ruhaniiyyət və mənəviyyətimizi degil, ciblərimizi də sıxırdırıyor. Buna görə də alış-verişçilərimiz yığışib lazım gələn məqamlarına ərizələr verə bilər və bu tərtibin kəndilərdən ötrü zərərli olduğunu isbatən dəğişməsini tələb edə bilərlər. Vəqtilə bazar əhli şəhər qılavasına müraciətə "yekşənbə" günü tətilinin müsəlmanlardan ötri məcburi olmamasını istəmişlərdi. Fəqət yalnız bir-iki istəməklə iktifa etməməli, təkrar təşəbbüsdə bulunmaladı.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 12 noyabr 1915, №33

Yövm-gün

Mənas-adət və vərdis edilmiş

Müxatəb-xitab olunan

İcmali – əhval

Böyük müharibə arayı o qədər qarışdırdı, böyük Avropa dövlətlərinin müvazinələrini o qədər alt-üst etdi ki, axırda Yunanıstan ilə İran kibi kiçik dövlətlərin tutacağı xətti-hərəkətlər belə dünya siyasətindən ötrü böyük bir əhəmiyyət qazanmış oldu.

Almanlar bolqarlarla birləşib də Serbiyayı sənələrdən bəri kiçik qüvvətilə böyük qüvvələrə müqabil durmaq məcburiyyətində qalan zavallı Serbiyayı İstanbul yolu üzərindən qaldırırdıqdan və bu surətlə Berlin ilə İstanbulu birləşdirdikdən sonra düşmüş olduqları müharibədən bir dərəcəyədək çıxmış olacaqlardı.

Almanların İstanbulu yola açmalarının məna və əhəmiyyətindən çox danışılmışdır. Bu əhəmiyyətli vəzifələrinin ifası üçün alman siyasiləri əvvəlcə Yunanıstanı bitərəf qalmağa, sonra da İrani öz siyasətlərinə tabe etməyə diqqət vermişlərdi. Yunanıstan Serbiyaya kömək edərsə, Balkandakı alman icraatını müşkülətə düşürəcəkdə. İran da Hindistan və Əfqanıstana olacaq səfər yolunu açmaqla Almanıyanın Şərqdəki intriqaclarını asanlaşdıracaqdı.

Bolqariya və Yunanıstanda ciddi qədəmlər və fəli hərəkətlər göstərməmiş olmaları ilə böyük xəsarətlərə düşər olan etilaf dövlətləri İran haqqında vaxtı itirmədilər və az qala alman və Türkiyə tərəfinə keçmiş olan İran hökumətini nümayiş etdirdikləri qüvvət sayəsində öz əllərinə aldılar. Son həftə çərçivəsində İrandan gələn xəbərlər işte etilaf dövlətlərinin bu xüsusda əldə etdikləri müvəffəqiyyətlərini təyid edən bir taqım xəbərlərin vürudu ilə ayrılmış oldu. Bundan əvvəlki həftədə İrandan həyəcanamiz xəbərlər gətirmiş olduğu halda, keçən həftəki teleqraflar tamamilə təskinəvər xəbərlər verdilər. Fəqət bu sükutun daimi olub da intizar olunmayan bəzi hadisələrin çıxmayaacağına bel bağlamaq olarmı?

Bu sualə qarşı əhvali-hazirədən son dərəcə məmnun olan rəsmi məhfillər belə tamamilə xatircəm degildirlər və buna görə də Kerçdə dayanmış olan rus ordusuna geri çəkilmək əmri verməkdə əcələ edilmir. Həm həqiqətən də əhval tamamilə intizar dövründən çıxmış degildir. Çünki məmləkətdə iki müariz firqənin mövcud olub da birinin alman-türk, digərinin rus – ingilis tərəfdarı olduğu aşkardır. Alman səfiri İsfahana çəkilmiş, Osmanlı səfiri də hala Qumda oturaraq İrandakı ümidlərindən tamamilə əl üzümüşdür. Digər tərəfdən də Cənubi İranda İngilis konsulları rəsmi adamlarının həbsə alındığına

aid xəbərlər eşidilməkdədir. İsfahanda adətən cəbbəxanə, toxpanə, hətta ayroplanlara malik olan almanlar heç bir ixtişaş çıxarmadan qəzaya razı olacaq və bu qədər məsarif və əməklə əldə etdikləri şahı düşmənləri ilə müsəfihədə görürkən qısqanmıyacaqlarmı?...

Bu suallara nəzəriyyə degil, həvədis və vəqialərə dayanaraq cavab vermək üçün keçən həftə öylə bir sərih məlumat verməmişdir.

Etilaf dövlətləri İranda ciddiyətə təvəssül etdikləri kibi son zamanlarda Yunanıstan üzərinə də icrai-təsir etmək istədilər. Burada bir tərəfdən Fransa vəzirlərindən Yunanıstan mühibbi olmağına məşhur "dəni qoşun"un Yunanıstana gəlməsi, digər tərəfdən də İngilis ricalından məşhur Lord Kiçnerin Səlanikə vürudi və bunların vürudu ilə Yunanıstan kralı ilə ricalı arasında vəqə olan müsəhibələr bütün dünyanın diqqətinə cəlb etdi. Digər tərəfdən də etilaf dövlətləri Yunanıstan sularında nümayiş-bəhriyyə qərar verərək kondisini iqtisadən abluğə altına almaqla təhdid etdilər və Maltada durmaqda olan İngilis-Fransa bəhriyyəsinə səfərə amadə olmaq üçün əmrlər verildi. Etilaf dövlətlərinin bu kərə Yunanıstandan istədikləri cəbrən müharibəyə qoşulmasını tələb üçün olmayıb, müharibə Yunanıstan torpağına keçərsə, müttəfiq əskərlər ilə Serbiya əskərlərinin təxliyyə-i-silahlarını istəməməsinə təmin üçün idi.

Məlum olduğu üzrə Serbiya əskəri özünə faiq olan qüvvətli bir ordunun qabağında davam gətirməyib çəkili-çəkili Yunanıstan hüduduna sıklıyor. Yunanıstan da serblər torpağına girərlərsə, arxalardan Bolqarlar da girirlər-deyə serbləri öz torpağına təxliyyə-i-silaha məcbur edəcəgini bildirmişdi. Bu bəyanı ilə bərabər Vilhelmin yezməsi 15 firqədən ibarət olan yunan ordusunu müttəfiq əskərlərin keçirdikləri Səlanik xətti ardına yığışdırmışdır. Bu hal şübhəsiz ki, etilaf siyasilərini qorxuduyordu. Həm həqiqətən də qorxmalıdır, çünki günün müşkül bir dəqiqəsində alman zabitləri tərəfindən idarə olunan Əlan ordusu serblərə qeyri Avropa səkərlərindən ötrü olduqca mühüm bir təhlükə təşkil edə bilirdi. İşte bu təhlükəni heç olmasa rəf etmək üçün etilaf dövlətləri bir yandan yumuşaqlıq və məhəbbət, digər tərəfdən də cəbr və şiddət göstərərək Yunanıstandan tələb ediyorlar ki, Səlanik xətti tərəfindən əskərlərini oradan çəksin, dəmir yol ətrafındakı yerləri etilaf ordularına vagüzər eləsin. Serbiya ordusunu torpağına keçdigi təqdirdə təxliyyə-i-silaha məcbur etməyəcəgi haqqında söz versin. Bütün bunlara müqabil işe etilaf dövlətləri Yunanıstanın bu güzəştlərdən dolayıyı düşər olacağı xəsarətləri təzmin ediyorlar.

Yunanistan hökuməti vəqə olan bu tələblərə razı olacaqmı? Bu xüsusda varid olan xəbərlər daha vüzuhdan məhrumdurlar. Hər halda yunan siyasətində mühüm bir rol oynayan Kralın "dəni qoşun"la müsahibə etdiyi əsnada siyasətdən əsla söz açmadığını xəbər verən qəzetəçilər Kralın başqa bir fikirdə olduğunu iddia ediyörlər.

Hər halda keçən həftə zərfində Yunanistan olduqca mühüm günlər keçirdi, baqalım bunun nəticəsi nə olur?...

Müharibə meydanlarında öylə şayani-ətina bir təbəddül vüqu bulamamış, daxili siyasət həvadisləri arasında Tiflisdə şura etməkdə olan məkulat şurasının iniqadı ilə dumanın açılacağı xüsusunda başlanan tədarüklər şayani-əhəmiyyətdir.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 19 noyabr 1915, №34

Məhfil – məclis

Müariz – etiraz edən, qarşı çıxan

Cəmiyyəti-xeyriyyənin on illigi

Bundan tam on il əvvəl bu günün mislində imdi Nikolayevski küçədə möhtəşəm bir binaya malik, Rusiyanın müsəlmanlarla sakin olan hər tərəfində, bilxassə Qafqasiya hər b meydanında hər b zədə olan müsəlman vilayətlərində nam və şöhrət qazanmış, Qafqasiyanın müsəlman xeyriyyə işləri üçün faydalı bir mərkəz şəklini almış olan Bakı müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi təsis edilmişdir.

Qafqasiya müsəlmarları daha əvvəlcə cəmiyyəti-xeyriyyə üçün müsaidə istəmiş, müvəffəq ola bilməmişlərdi. 1905-ci ildə ilk müsəlman cəmiyyəti olmaq üzrə işlə Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsi rəsmən meydana gəlmiş oldu. Bakı dumasının zalındakı kəsətli və gurultulu təsis cəmiyyəti ehtimal bəkililərdən bir çoxunun yadındadır.

Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsinin on illigi, eyni zamanda da Bakı müsəlman cəmiyyətinin cəmaət işlərinə qarışmalarının on illigi deməkdir. Buna görə də bu xüsusda əhəmiyyət vermək məcburiyyətindəyiz.

Bakı müsəlman cəmaət işlərinə daimən başda olan Hacı Zeynalabdin Tağıyev cənabları burada dəxi sərəxeyl olub cəmiyyətin nizamnaməsindən göründüyü kibi müəssislər cüzində: mərhüm Həsən bəy Məlikov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə, İsmayıl bəy Səfərəliyev, mərhüm Hacı Aslan Aşurov, İsa bəy Hacinski, Kamal bəy Səfərəliyev, Əbdülxəlil Axundov, Məhəmməd Rza Ağa Vəkilov, Həsən bəy Ağayev, Kərbəlayi Nəcəf qulu Sadıqov, Kərbəlayi İsrəfil Hacıyev. Həsən Ağahüseynov, Mirzə Əsədullayev, mərhüm Əsəd bəy Səlimxanov, Ağabala Tağıyev, Əsədulla Əhmədov, mərhüm Hacı Həsən Atamalıyev və Nəcəf Əmiraslanov cənabları gəliyorlar.

İlk cəlasədə münaqişə və gurultusuz olmuyaraq əksəriyyət ara ilə: Hacı Zeynalabdin Tağıyev sədarətə, İsrəfil Hacıyev müavinliyə, Hacı Mustafə Rəsulov xəzinədarlığa, Əhməd bəy Ağayev katibliyə və İsmayıl bəy Səfərəliyev, Əlimərdan bəy Topçubaşov və Əsədulla Əhmədovlar da idarə əzəliyinə seçilmişlərdi.

Bu idarə həyəti (Əlimərdan bəydən başqa) hər ildə bir dəfə intixab təzələnmək nizamnamə ilə lazım ikən 1907-ci ilə qədər qalmış və bunun səbəbi də cəmiyyətin köhnə protokollarından anlaşıldığı vəchilə xəzinədarın hesabnaməsi hazır olmadığından iləri gəlmişdir. 1907-ci ildə sədarətə yenə Hacı cənabları, müavinliyə Ağa Musa Nağıyev,

katibliyə Mehdi bəy Hacinski, idarə üzvlüklərinə Məhəmməd Cavad Sadıqov, Hacı Mirhasən Ağa və Əsədulla Əhmədov cənabları seçilmişlərdir. 1911-ci ildə üçüncü seçgi vüqə gəlmiş, bu seçgide sədarətə Ağa Musa, müavinliyə Mirzə Əsədullayev, katibliyə Mehdi bəy, xəzinədarlığa Əli bəy Aşurbəyov, idarə üzvləri cüzində Həsən Ağa Həsənov cənabları seçilmişlərdir. 1313-də imdiki idarə seçilmişdir ki, sədr Mirzə Əsədullayev, müavin Məhəmməd Həsən Hacinski, xəzinədar Fətulla bəy, katib Mehdi bəy, idarə üzvləri də Mirzə Həbib Mahmudbəyov, Ağa Hüseyn Tağıyev və Əli Heydər Babayev cənabından ibarətdir.

Cəmiyyəti-xeyriyyə müfəttişliyinə on ildən bəri Kərbəlayi Mirza Ağa Yusifxanov cənabları seçilə gəlməkdədir ki, cəmiyyətin on illiyi ilə onun da on illik xidməti bitmiş oluyor deməkdir. İnfisalsız olmaq üzrə Mehdi bəy cənabları da Əhməd bəydən sonra bu günə qədər katiblik vəzifəsinə ifa ediyörlər.

Cəmiyyəti-xeyriyyənin nizamnaməsindən görünən məqsədi "Fəqir və möhtac müsəlmanlara kömək etmək, məktəblərdə oxuyan fəqir uşaqlara müavinət göstərmək, naxoş və qoca müslümə və müsəlmanları himayə etmək. yetim və fəqir uşaqlarını sənət məktəblərinə vermək" kibi ümuri – xeyriyyədir.

Bu məqsədin ifası yolunda cəmiyyət on ilin ərzində nə etmiş, nə cür eləmiş, nə qədər üzvü olmuş, nə qədər ianə yığmış, nə qədər paylanmış, bütün bunlar həqqində müntəzəmən məlumat vermək üçün məəttəssüf çap olunmuş bir əsər tapılmışdır. Çünki bugünkü günə qədər cəmiyyət gördüğü işlər həqqində hesabnamə nəşr etməmişdir. Bununla belə oxucuların marağını təskin etmək üçün biz cəmiyyətin mövcud olan köhnə protokollarını arayıb-araşdırdıq. Cəmiyyəti-xeyriyyə müfəttişi möhtərəm Mirzağa Yusifxanovun məlumatına müraciət etdik, nəhayət, bu səfərlik bir məlumat təhsil edə bildik:

Cəmiyyət idarəsi on ilin ərzində ancaq qırxa yaxın iclas etmişdir. Halbuki, nizamnaməyə görə bu qədər müddətdə heç olmasa, ayda bir hesabı ilə 120 iclas etməli idi. Bu on ilin içində illər var ki, heç iclas edilməmiş gedir.

Cəmiyyətin gördüğü işlərdən şayani-çhtiram və diqqət olanı ancaq Nikolayevski küçədə Ağamusa Hacıyevin inəsi ilə mərhum oğlunun adına salınan möhtəşəm bina ilə (bu bina 300 min rublə yaxın oturmuşdur) hər il qurban bayramında görüş məclisi tərtib etdirməsidir. Müharibə zamanının icabi olan imdiki fəaliyyətdərə gəlcincəyə qədər bunlardan başqa öylə böyük gözə görünən bir işi yoxdur.

On il ərzində cəmiyyəti-xeyriyyə fəqirlərə 4 mindən ziyadə para verdiği kibi yoxsul sağirdlərə də ancaq 1500 manatlıq qələrlə tutmuşdur. 1911-ci ildə bərk qış olduğu zaman 5000 manat qiymətində 600 put un paylanmış, 1914-cü ilin da də 504 fəqirə bir dəfə olaraq 277 manat vermişdir. Daimi olaraq da 29 fəqirə ayda 140 manata yaxın bir məbləğ verməkdədir.

Cəmiyyətin protokolları arandığı zaman gözə çarpan bəzi qəryələri bitərəf bir müvərix sifətin saxlamaq üçün qeyd etməliyiz: əvvəlinci məclisin (1905 dekabr 20) anlaşılyor ki, Hacı Hacıbaba Haşimov mərhumdan birisinin irs davası varmış (məəttəssüf katib bu birisinin adını göstərməyör) cəmiyyətə müraciətlə övraq və sənədlərini təqdim eləmiş ki, cəmiyyət o xüsusda Haşimovla anlaşsın. Bu xüsus Hacı Mustafa Rəsulova həvalə olunmuş. Sonrası artıq məlum degildir. Halbuki, bu "anlaşma" nəticəsində cəmiyyət özü böyük faidə edəcəkmış. Həman ildə martın 14-də iniqad edən 3-cü idaryei-cələsinin Əhmədbəy Ağayevin xəttilə yazılan protokolunda oxuyuruz ki, "bədə cənab sədr tərəfindən cəmiyyəti-xeyriyyə bəxş olunan neft yeri barəsində yazılan məktubi oxudu. Məclis kəmal-i-İmtinan təşəkkür ilə bu bəxşəsi qəbul edib cənab Əsədulla Əhmədovu vəkil etdi ki, bu yeri natarius vasitəsilə təhvilə alsın". Artıq bunun təhvilə alınıb alınmadığından protokollarda bir əsər də yoxdur. Ancaq 3-cü cələsinin protokolları kənarında mədə ədlə yazılmış bir haşiyə var ki, bundan da neft yerinin o zaman o qədər də qiyməti olmayıb bu gün yüz minlərə dəğən Qara dayıda (Şubani) vəqə Mirdadaş arvadının (ki molla Hüseynin qızıdır) irsi olduğu aşkar olduğu kibi. Adının yeri ağ qalan kağız yazanın da Hüseyn bin Molla Hüseyn bin Molla Daşdı olduğu ögənilir.

Yənə o ilin aprelin 12-də iclas edən 5-ci iclasın protokoldan xolera ilə mübarizə üçün toplanan 3500 manat bir ildən ziyadə Əlimərdan bəy Topçubaşovda qaldığı ilə bu pulun kəndisindən mütaliyə edilməsinə qərar verildiği anlaşılır. Fəqət bu pul hesabının Əlimərdan bəy cənabları tərəfindən cəmiyyətə verildiği dəxi sonra gələn qeydlərdə göstərilmişdir.

1906-cı il oktyabrın 21-də yazılan protokoldan görülyör ki, xəzinədarın hesabnaməsi hazır olmadığından idarə iclası-ümumini təxirə salmışdır. Bu hesab bu günə qədər də verilməmişdir.

Əlbəttə, yuxarıda sayılan rəqəmlərlə göstərilən həqiqətlər Bakı cəmaət xadimlərinin, cəmiyyəti-xeyriyyəni inhisar etmiş olan böyük ünvanlı ağaların üzvlərini ağardacaq bir halda degildir.

Yuxarıda cəmiyyəti-xeyriyyənin on illiyi Bakı müsəlmanlarının cəməat işinə qarışmalarının on illiyidir dedik. Bu meyarla bütün cəməat işlərimiz üçün cəmiyyəti-xeyriyyənin on illik işi demiyəlik, ətalət, əlbəttə, fəna bir nümunə təşkil edər! Fəqət unutmamalıdır ki, Bakı müsəlman cəməat işləri ancaq cəmiyyəti-xeyriyyə dairəsində deyil, bundan başqa Nicat, Nəşri-məarif, Səadət və Səfa kibi digər cəmiyyətlər dəxi təsis olunmuşlar ki, onların hər halda mizandan daha əyarlı çıxacaqları güman olunur.

Hər nə isə, böyük müharibənin ələmləri sarsan gurultusu, nəhayət, istər-istəməz uyuşmuş müsəlman ələminə, bilxassə, Bakı müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsinə də təsir elədi. Heç bir fənalıq bu qədər ki, zəminində bir yaxşılıq olmasın. Öylə də Kars, Ərdəhan faciələri bütün müsəlman cəməatində bir hərəkət hasil elədi və bu hərəkətə başçı olmaq vəzifəsi də Bakı müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi öhdəsinə üşdü və demək olar ki, on ilin tələfisi haman bir ildə çıxdı.

Hal-hazırda cəmiyyəti-xeyriyyədə Kars, Ərdəhan yetimlərindən ötrü bir yetimxanə, Batum və Kars tərəflərində hifzi-səhiyyə müavinət heyətləri mövcud olduğu kibi, yaralı saldatlar üçün də bir lazaret vardır.

On ilin on mini ötməyən cəmiyyət büdcəsi imdi bəlkə də 403 yüz minə bəliqdir.

İmdiki fəaliyyəti ilə şübhəsiz, böyük və milli iş görüyor. Fəlakətə uğramış zavalh qardaşlarına göstərdikləri müavinət də vasitə olmaq surətilə Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsi imdi yeni halda bütün Rusiya müsəlmanlarını birləşdirmək yolunda şayani-əhtiram böyük bir xidmət göstəriyor. Fəqət, yaxşı dost olmaq vəzifəsini ifa surətilə deməliyiz ki, məəttəəssüf cəmiyyət on ildən bəri təkrar edə bilməkdə olan böyük və əsaslı bir səhvini imdi də təkrar ediyor. Bu səhv haman iclasi-ümumiyyəyi nəzəri-etinayə almamaq və gördüğü işlər və məsərrəf həqqində fikri-əmmayı işıqlandırılmamaqdan ibarətdir.

Cəmiyyəti-xeyriyyə işlərini idarə edənlər bilməlidirlər ki, cəməat işi ancaq cəməat ilə görülməlidir. Böyük-böyük işləri fəvqəladə məsərrəflər görə biliyor, artıq məsuliyyətlər bu yönə götürülüyor. Halbuki, bir dəfə olsun iş sahibi olan iclasi-ümumi çağırır da onunla bu xüsusda məsləhət olunmuyor. Görüləcək işlərin təhri, xərclənəcək pulların smetası üçün onun icrasına ehtiyac göstərilmiyor. Bu gün ehtimal ki, cəmiyyəti-xeyriyyə müdirləri nəzərində boş bir rəsmiyyətçilikdən ibarət olan bu xüsus cəmiyyətin ən böyük bir xətasını təşkil ediyor. Əgər mətbuat qədər cəmiyyəti-xeyriyyə idarəsi özü dəxi bu on illik sənəyi-dövryyəyə əhəmiyyət versə və bu gün bu vəqə qədər

üzünə həsrət qaldığımız iclasi-ümumini çap olunmuş bir hesabatı ilə mümtaz etsəydi, başlanmış böyük bir fəaliyyətin hər bir tərəfi və müvəffəqiyyətin ən böyük zamanı olan həqiqi bir əsasə bağlamış olardı!...

Cəmiyyətin işləri idarəsində olanlara böylə mühüm bir vəzifə tərtib etdiyi kibi cəmətimizin məarifmənd qisminin öhdəsində dəxi daha böyük bir vəzifə vardır.

On illik ərzində cəmiyyətə üzv yazılmış olanları yığsanız, bir neçə ondan o yana keçməz. Halbuki, cəmətimizin diri bir cəməat olub da, məarifməndləri cəməat və millət işlərində həvəsli olsalardı, bu ədəd başqa bir hal alardı.

1905-ci ilin hərəkəti daş kibi hərəkətsiz olan cəmətimiz arasında imdiki naqis və azil cəmiyyətləri fücudə gətirdi isə, ümid etməlidir ki, 1915-ci ilin dünyalar sarsan hərəkəti də bizi bu azil və naqis cəmiyyətlərin əsasını daha fəzl və daha kamil bir yolda islah etmək yoluna salar. Fəqət bunun üçün əhli-ürfanın oyanıq olub da qonulmuş olan xüsusiyyətlərindən çıxmaları əl-zəmdir!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 15 noyabr 1915, №35

Kəsərat – çoxluq
Sərxeyl – başçı
Övrəq – vərəqələr
Tələfi – əvəzinə ödəmə
Tərh – layihə

Bu işləri kim görsün?

Bugünkü sayımızda həssas cavanlarımızdan Talibli cəvablarının "Atalara xitab"ını dərc edirik. Talibli hökumət edadilərinə müsəlman şagirdlərin milli tərbiyədən məhrum bir halda buraxıldıqlarından hasil olan acı nəticələri suzişli bir ifadə ilə bəyan etdikindən sonra bu xüsusda ataların öhdəsində böyük bir vəzifə, ağır bir məsuliyyət görür. Həm həqiqətən də öylədir. Oğullar kəndi mühtilərə biganə, öz millətlərinə yabançı, tərbiyə və hazırlığı naqis birər qeyri-təbii tiplər olurlarsa, onlar bu halları ilə atalarının işlədikləri günahın cəzasını çəkməmiş olurlar.

Bizdən əvvəlki nəsil milli tərbiyənin nə olduğunu bilmirdi. Buna görə də o zamanlarda xalqın təsəbbü, mollaların təfərrinə baxmayaraq, nə olursa-olsun elmin cəhlə üstün olduğu nəzəriyyə ilə övladlarını məktəblərə verən atalar bizim qədər məsul degildirlər. Fəqət bizim zamanımız özgədir. Biz mətbuata malik bir dövrdə, məarif cəmiyyətləri mövcud olan bir zamandayız. Bir zamandayız ki, keçmiş nəslin tərbiyə qüsurlarından hasil olan eyblər gözümlər qabağında olub övladlarımız, cavanlarımız bizi oyanmağa dəvət edirlər. Bəylər gurultulu və oyanıq bir zamanda da yatarsaq, qiyamətə qədər yatacaq bir halda olduğumuzu isbat etmiş olacağıız.

Bu gün Talibli cəvabları fəryad qoparıyor. Bir neçə gün əvvəldə rövzəxanlarımızdan biri minbər üstündən bu xüsusi işıqlandırmışdı. Keçəndə "Bir möizə münasibətə" yazdığımız məqalədə biz də ağılımıza gələn tədbirdən bəhs etmişdik.

Möhtərəm zatlardan birisi bu mövzudan bəhs açaraq deyirdi ki, çox yaxşı, zəhmət çəkilib, yazılır, fəqət bu yazıları kim tətbiq etsin, kim çalışsın ki, yazılan bu gözəl tədbirlər səhrada bağrılan bir səda olub qalmasın.

Həqiqətən də böylədir. Dövlət dumasındakı vəkillərimiz vasitəsilə hökumətə bildirməlidir ki, edadi məktəblərin proqramları təshih olurdən yerli dil və ədəbiyyatlarının qədr və əhəmiyyəti də gözənilsin. Edadi məktəblərə müraciət edərək Gəncə üsuli ilə tələb etməlidir ki, türkçə ilə şəriət dərsləri qeyri dərslər kibi icbari bir şəkildə alın: məşğələ artığını təmin etmək surətilə tələb etməlidir ki, edadi məktəblərinin türkçə müəllimlərinə işini bilər, sənətini anlar, şərəf və heysiyyətini saxlar adamlar təyin olunsun. Bunlar hamısı çox əla... Fəqət bu işləri kim görsün?

İştə öz-özünə qalxıb da cavab istəyən bir sual!
Şəhərimizdə məarif cəmiyyətləri olmasa idi, bəlkə də bu sualın cavabı bir az müşkül olurdu. Allaha şükür ki, şəhərimizdə məarif işləri ilə xeyrinə baxan beş cəmiyyətimiz var. Bunlar arasında "Nəşri-məarif" cəmiyyəti vardır ki, əsl vəzifəsi məarif yaymaqdır. Edadi məktəblərdəki milli dərsləri yoluna qoydurmaqdan artıq "Nəşri-məarif" in görəcəgi vacib və lazım bir təşəbbüs varmı? Neçün cəmiyyət bu xüsusdakı təkliflərə qarşı laqeyd qalıyor, neçün hər tərəfdən qalxan sədalara qulaq vermiyor?

"Nəşri-məarif"dən keçdikdən sonra "Nicat" da qədim məarif cəmiyyətimizdəndir. "Nicat"ın olduqca fəal və işıqlı bir səbiqəsi vardır. Oxumaq və oxutmaq işlərimizi nizama salmaq üçün "Nicat" cəmiyyəti vaxtilə Qafqasiya müsəlman müəllimlər ictimai dəvət etmək kibi mühüm qədəmlər atmış bir cəmiyyətdir. Keçmiş "Nicat" üzvlərinin ibtidai ünas məktəbləri ilə sair ibtidai məktəblər və məktəb xaricində biligi yaymaq işində az-çox himmətləri görülmüşdür. Əcəba, edadi məktəblərindəki tədrisati-milliyə üçün görülecək tədbirlərə təvəssül edə bilməzmi?

"Səfa" cəmiyyəti ilə "Səadət"ə mənsub olanların da bu xüsusda mütəəssif olduqlarını görmüş, eşitmişik.

Xülasə, hər kəs mütəəssif, hər kəs bunun görülecək bir iş olduğuna qanədir. Yalnız zəngi pişiyin boynundan asacaq birisi tapılmıyor.

Bizə öylə gəliyor ki, bu zəng məarif cəmiyyətlərinin, hətta hamısı da degil, birisinin bir az qeyrat və təşəbbüsü ilə asla biləcək yüngül bir şeydir, yalnız istər ki, bir az himmət, bir az da həmiyyət olsun!

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 16 noyabr 1915, №36

İran üsyan içində

İrandan gələn xəbərlər Şiri-Xurşid məmləkətində felən iki hökumətin hökm sürdüyünü göstərməkdədir.

Bu hökumətlərdən birisi İran rəsmi hökuməti olub, digəri də Tehrandan yüz kilometro uzaqda olan Qumdaki "müdafəyi-islamiyyə" komitəsidir.

Rəsmi hökumət kəndisinin rus və ingilis hökumətlərinə mail bir bitərəflik elan etmiş olduğu halda, Qum komitəsi elənan Almaniya ilə Türkiyə tərəfinə keçib, onların rəhnümalığı ilə hərəkət etməkdədir.

Şah Tehrandan çıxmış olsaydı, rəsmi İran hökuməti elənan rus və ingilis dövlətlərinə qarşı düşmənanə bir vəziyyət almış olacaqdı. İran hökuməti ilə aramızda baş tutan etilaf felən böylə bir müharibənin qabağını saxlamış oldu. Fəqət həqiqətə hələ diqqət edərsək, bu müharibə heç də dayanmamış, biləks qeyri-rəsmi bir surətdə olsa da, başlanmışdır. İran böyük nizami bir qüvvətə malik olsaydı, şah ilə hökumətinin bu ya o tərəfdə olmalarının böyük bir əhəmiyyəti olardı. Məttəəssüf İran böylə bir nəmətdən məhrumdur. Bu məhrumiyyət var ikən İranda rol oynayan qüvvət İran əhalisi üzərinə icrayi-nüfuz edə bilən qüvvətlərdir.

Görək sənələrdən bəri İran hökuməti ilə üləması arasında olan mübarizə və görək neçə ildən bəri davam etməkdə olan inqilab İran camaəti arasında iki böyük qüvvəti xəlqə tanıtmış və sevdirmişdir. Bunlardan birincisi mülkədar olmayan üləma ilə ikincisi də məclisdir. Kərbəla və Nəcəf müctəhidləri ilə məclisin məmləkət üzərində şahdan da, hökumətdən də böyük nüfuzları vardır. Hal-hazırda bu nüfuzun ikisi də Qum hökuməti tərəfində, dolayısı ilə də almanlarla türklərin əlindədir.

Kərbəla və Nəcəf müctəhidlərinin şialikdə adətən Papanın katoliklikdəki nüfuzu qədər əhəmiyyəti vardır. Hələ bunların İran əvamı üzərindəki təsirləri təsvir olunacaq bir halda gəldir. Etilaf diplomatları tərəfindən incidilmiş olan bunlar son zamanlarda tamamilə türklərin tərəfinə keçdilər. Bu xüsusdə Petroqradda çıxan "B. V." qəzetəsi də təəssüflə bəhs etmişdir.

Bu surətlə dini millətpərəstlik qüvvəti almanların tərəfində olduğu halda, tərəqqipərvər və avropavari millətçilik və vətənpərvərlik hissiylə ruhlanan demokratlar da o tərəfdədirlər. Şah Tehrandan çıxmaq əzmindən vaz keçdisə də, 30-a qədər demokrat məbuslar, bəşdə məşhur

Süleyman Mirzə olduğu halda, hamən Tehranı tərək etdilər. İştə, bu Süleyman Mirzə hal-hazırda türk və almanlarla bərabər olaraq "müdafəyi-islamiyyə" komitəsini idarə etməkdədir.

Bu gün qismi-məxsusimizdə dərc olunan xəbərlərdən anlayacağımsız ki, Həmədanda jandarmalarla İran kazakları arasında baş verən qarğın ilə Şirazda ingilis məmurlarının tutulması vəqələri ilə başlayan əks hərəkətlər imdi artıq bir üsyan şəklini almışdır.

Cənubi İran halə üsyandır. Bu üsyanı yatırtmaq üçün İran bizzat aciz olsa görək. O halda rus və ingilis dövlətləri ilə müəyyən bir qərara gələcək olan İran hökuməti şübhəsiz ki, istər-istəməz qədim hamiləri və imdiki dostları olacaq iki dövlətin müsəlləh qüvvətinə ərizi-əhtiyac göstərəcəkdir ki, bu surətlə də iki müariz İran partiyasının arxasında iki düşmən heyəti mövcud olacaq və beləliklə İran felən dünya müharibəsinə qarışacaqdır.

Türkiyə – alman amilləri ilə İran millətlərinin din və milliyyət əsasları üzərinə vəqə olan təhrikləri İran əhalisini bilxəssə cənubiləri öylə bir hala gətirmiş ki, bu halın ancaq faiq bir qüvvət qarşısında təslim olunacağı bütün əlaimi ilə görülməkdədir. Tehranın xaricindəki daralüməarəllərindən birində qışlamaq niyyətində olan Şah etilaf diplomatları ilə müzakirə edərk vəqtə ötürməkdə ikən, kəndisinə müariz bir vəziyyət alan qüvvətlər dərmeden çalışıyolar. Kirmanşah, Soltanabad, Həmədan və Kəşan kibi nöqtələr adətən birər düşmən yatağı və birər sovqəlcəy istinadgahları halına gətirilərək Qumdaki ərkanı-herb tərəfindən hərəkətə gətirilirlər. Digər tərəfdən də Avstriya səfiri ilə Osmanlı səfiri Tehrana daxil olmuşlardır.

Görünüyor ki, bu səfirlər hələ Tehran hökuməti ilə Şahdan qəti ümid etməmişlərdir. Siyasi məmur olmaqdan ziyadə əskəri bir general olan Prins (rəis) inqilab komitələri ilə əskərlərinin idarəsi üçün xaricdə qalmış digər iki yoldaşını siyasət üçün Tehrana qaytarmışdır. Görünüyor ki, məmləkətin əksər qüvvəsini əldə etmiş olan almanlar, hər nə cür olsa da, rəsmi İran hökumətini dəxi əllərindən çıxarmaq istəmiyorlar.

Fəqət, biri-birinə nəqiz olan bütün bu əhvaldan doğru olaraq bir nəticə çıxarmaq mümkündür ki, o da istər Şah bu tərəfdə qalsın, istər o tərəfdə - hər halda dünya səhneyi-hərbində vuruşmaqda olan iki düşmən heyətinin İranda da üz-üzə gələcəklərindən İranın da Avropa müharibəsinə qarışmış olacağından ibarətdir.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 19 noyabr 1915, №39

İcmali-əhval

Bu həftə müharibə əhvalını icmal üçün "sükut" gəlməsi iqtifa edər. Fransa cəbhəsində sükut: Rusiya, Avstriya-alman xəttində sükut, Qafqasiya xəttində də sükut. Yalnız Serbiya cəbhəsindən az-çox gürultu eşidiliyor. Fəqət o da bu həftə adətən sükut dərəcəsinə çatdı. Əlbəttə "sükut" dedikdə, oxucular məqsədimizin "bilnisbə" olduğunu özləri dərk edərlər.

Müharibə meydanlarının hər tərəfində sükutla keçən bu həftə yalnız Serbiya hökumətinin öz toprağından çıxıb Kralın çətinəyə hökumətinin də Uşqudərəyə çəkildikləri ilə təmayüz etdi. Kral və hökumət ilə bərabər düşmənlə qəhrəmananə bir surətdə dəmdar müharibələri edə-edə 50 minə qərrib serb ordusu da Albaniyaya çəkilməmişdir. Teleqraflar İtaliya hökumətinin Albaniyaya Serbiya müavinətinə qoşun göndərmək əzmində olduğundan bu dəfə də bəhs edib durdular. Fəqət kəndi toprağında müavinət görməyən zavallı Serbiya, Albaniyada italyanlarla yan-yana vuruşacaq olursa, Serbiya səfirinin dedigi kibi, bu vuruş Serbiya mənafeindən ziyadə İtaliya fəidəsinə xidmət edəcəkdir.

Serbiyanın bu surətlə yol üzərindən çəkilməsi artıq almanlar üçün İstanbul yolunu təmin etmiş oldu. Bu münasibətlə almanların İstanbula gəlib də Yusif Əzələddinin rəsmi və Makinzen ilə Sadərəsin haqqı komandaları altında Misirə gedəcəkləri xəbəri şayə oldu.

İstanbul - Berlin yolunun açılması üzərinə Misir səfirindən əlavə Almaniyə - Avstriya - Bolqariya - Türk gömrük ittihadından bəhslər olunmaqdadır. Görünür ki, etilaf kibi düşmənləri də bir növ yorulmaq və müharibəyi axıra yanaşdırmaq fikrində degildirlər. Gömrük ittihadı əmələ gəlsə, şübhəsiz ki, bundan ən çox fəidə görə yenə Almaniyə sənəti olacaqdır.

Əhvali-hərbiyə bu surətlə davam etmədə ikən əvvəlki həftəyə nisbətə siyasətdə öylə böyük bir təbəddül vəqə olmamışdır. Serbiya ordusu Yunanıstana degil, Albaniyaya çəkilməsi ilə Yunanıstanın Serbiyayə təxliyəyi - silah edib etməyəcəgi məsələsi özü-özlüğündən həll edilməmiş oldu. Etilaf dövlətlərinin yunan dəmir yollarının kəndi əllərinə verilməsindən müttəfiq orduların keçdiyi tərəflərdən yunan ordusunun geri alınmasından və sair bu kibi tələblərdən ibarət olan təkliflərini yunan hökuməti əsəson qəbul etmişdir, - deyə qəzetlərdə

xəbərlər çıxdı və yunan hökumətinin etilafçılara mütəmayil bir bitərəflik saxlayacağı haqqında təminat vermiş olduğu müjdəsi verildi. Fəqət bunun ardınca yenə xəbər çıxdı ki, etilaf dövlətləri yunan hökumətinə təzadən bir nota verib, cavabı - qəti almayınca yunan sahillərinin mühasirəsindən vəz keçməyəcəklərini bildirmişlər. Bu xüsus göstərir ki, Yunanıstan hökuməti hələ etilafçıların istədigini təmin etməmişdir. Fəqət bu gün alınmış da yunan hökumətinin əskərlərini buraxacağı haqqındakı tələbi qəbul etdiginə dair olan teleqraf doğru isə etilafçıların böyük bir müvəffəqiyyət qazandıqlarını göstərir. Diqqət olunacaq bir nöqtə varsa, o da bu müvəffəqiyyətin gecikmiş olmasıdır. Dörd tərəfdən deyəcəm qədər müttəfiq bəhriyyənin təhdidi altında qalan Yunanıstan da böylə siyasi bir təbəddül görüldüğü halda, iki mənəgənə arasında qalan və Rumıniyanın hali bu həftə daxi sərih bir şəkil almadı. Son zamanlarda Almaniyə və Avstriya hökumətləri tərəfindən və Rumıniyaya veriləcəgi söylənilən nota xəbərinə istinadən bəziləri Rumıniya bitərəfliginin düşmənlərimiz əleyhinə döndüğüünü iddia etdilər və Rumıniya sərhəddində təhəşşüd etməkdə olan kilidli bir qüvvətin təsirsiz olmadığını da bu bəyanlarını təyid üçün söylədilər. Rumıniya məclisinin açılması münasibətlə alman ziddi olanlar tərəfindən Krala qarşı vəqə olan nümayiş bu cərəyanın cəsəratini göstərdisə də, məclis əksəriyyətinin hökumət tərəfində olduğu da görüldü. Hər halda Rumıniya siyasətinin bu vəqə qədər təqib edildigi bitərəflik siyasəti xaricində fəal bir xətti - hərəkət tutmaq meylinə olduğu söyləmək üçün əldə bir dəstəvüz yoxdur.

Yunanıstan və Rumıniya siyasəti qədər cəlbli - maraq etməyə başlayan İran əhvalından bu həftənin göstərdigi şeyi haman İran qitəsində vuruşmaq üçün iki düşmən heyətinin hazırlaşmaqda olduqlarından ibarətdir ki, bunun təfəsilü dünkü sayımızda dərc edilmişdi.

Əhvali - daxiliyyəyə gəlincə, bu həftə ən çox bəhs olunan məsələ haman dumanın yaxında açılacağı məsələsidir. Əvvəlki xəbərlərə görə dumanın açılacağı noyabrın 25-nə təyin edilmişkən, sonradan bunun yanvarda açılacağına aid xəbərlər çıxdı. İmdi isə noyabrın 30-da açılacağı əxbər olunur. Görünür ki, Rusiya əfkəri - ammasinin arzusuna rəğmən дума iclasları qısa bir müddət üçün açılıb, ancaq büdcə məsələsi ilə məşğul olacaq.

Dumanın açılması münasibətlə Rusiya qara qüvvələri arasında ifrat sağ firqələr miyanında böyük bir hərəkət görüldü. Bunlar məmləkətin müxtəlif mühüm nöqtələrində ictimailər dəvət edərək xəlqi tərəqqipərvər bloka mübarizə etmək üçün hazırlamaq istəyorlar.

Sol fırqələrlə milli heyətlər nəzərində "qorxaq" kifayətsiz zənn olunan "tərəqqipərvər" degilən "blok" bu ifrat sağlar nəzərində inqilabçı kimi görünür. Bunlarca imdi heç bir islahat zamanı degildir. Fəqət bunlara sormalıdır ki, sizcə islahat zamanının gəldiyinə qənaət hasil olacaq bir zaman təsəvvür olunurmu? Gördükləri təşəbbüsün zərəri o qədər meydandır ki, "Novoye vremya" kibi bir qəzetə belə onları tənqid etməkdən geri qalmayıb.

Qafqasiya həyatı-ictimaiyyəti və siyasiyəsində bu həftə Tiflisdə bahalıq işləri ilə məşğul olan şuraların şübhəsiz ki, böyük bir əhəmiyyəti vardır. Şuranın bir taqım fəidəli qərarlar aldığı oxucularımıza məlumdur. Bu şuralar münasibətilə vəqə olan ictimailərin birində general İstomin ağzi ilə böyük knyaz Nikolayeviç tərəfindən mətbuat haqqında mühüm bir söz söylənmişdir. Böyük knyaz diyorlar ki, Qafqasiyada yaşayan bütün millətlərin mənafeyi bəndən ötrü birdir. Ona görə də bəzi qəzetələrin milli qərzəzlər izhar etməsindən məmnun degiləm və bundan sonra bu kibi nəşriyyata meydan verilməyəcəkdir.

Qonşuluq münasibətini gözləmək üçün mətbuata azarlı qərzəzlərdən mübərta olub da və vuruşduracaq degil, barışdıracaq yazılar yazmaq şübhəsiz ki, ən birinci borcudur.

Bu borc olduqca mühüm olduğundan ondan ayrıca bəhs edəcəgiz.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 20 noyabr 1915, №40

Təhəşşüd – yığılma, toplanma

Milli qərzəzlər

Cümə günki sayımızda həftəlik əhvali-icmal edərəkən, Qafqasiya Canişini böyük knyaz Nikolayeviç həzrətlərinin general İstiyomin vasitəsilə Qafqasiya mətbuatına xitabən söylədikləri nöqtədən ayrıca bəhs edəcəgimizi vəd etmişdik.

Canışın həzrətləri buyurmuşlardır ki, Qafqasiyada yaşayan bütün millətlərin mənafeəti bəndən ötrü birdir. Məmləkətimizin hökuməti-aliyyəsinə başqa dürlü təsəvvür etmək əlbəttə, məmləkətin böyük mənafeətlərindən qəflət etmək olurdu. Həqq və ədalət əsasi üzrə qurulan hər bir hökumət hakimiyyətdəki millətlərə nisbət bundan başqa bir əlaqə göstərəcək olursa, şübhəsiz adil bir hökumət olmaq xasiyyətini itirir.

Böylə bir əsasi elan etdikdən sonra Canışın həzrətləri mətbuata böyük əhəmiyyət verdiyi ilə cəmaət ehtiyaclarının həll və müzakirəsi üçün qəzetələrin əzəm olduğunu söyləmişlər.

Fəqət bəzi qəzetələrin milli qərzəzlər xərəcə verdiklərini də bəgənməyib, bu kibi yazılara bundan sonra meydan verilməyəcəgini ayrıca ixtar etmişlərdir.

Şübhəsiz ki, qəzetələrin "milli qərzəzlər" yapması qəribə yaşamaq məcburiyyətində qalan cəmaətlərin qonşuluq xəttinə qarşı bir cinayətdir. "Özü yaşayıb da başqasına yaşamaq imkanı" verən milli əməllərin tərvici heç bir zaman məzmun degildir. Bəlkə bu hər bir millətin həqqi hər bir millətə mənsub olan qəzetənin borcudur. Fəqət milli əməlləri milli qərzəzlərdən ayırd etməyib də kəndi şələsinə sudan çıxarmaq üçün başqasının malını suya batırmağa çalışmaq heç bir zaman təhsim olunmaz, böylə qara fikirlər və azarlı qərzəzlər nəşr edən qəzetə mətbuat ələmi üçün bir aruşin təşkil edər.

Qafqasiyada yaşayan millətlərin mənafeətləri qonşuluq əsasına dayanaraq yaşamaqda ikən təəssüf olunmalıdır ki, araya düşən qərib bir münafirət nəticəsində, aralarında tamamilə başqa bir yol ilə gedənləri dəriyacaq bir təəssüb göstərənləri də yox degildir.

Bu biri-birini anlamazlıq yerini tanışlıq tutmuş olsa, saf və geniş bir milliyət nəzəriyyəsi və hər kəsin kəndi evində ağa olması ilə bərabər qonşuluq hüquq və münasibətinə açıq bir ürəklə baxılırdı – şübhəsiz ki, – Qafqasiya tarixi bildiyimiz qara və movsif səhifələrə malik olmazdı.

Şübhəsiz ki, bu qara səhifələrin təhribində xəlqin cəhaləti ürəfanın qəfləti ilə bərabər Qafqasiyada hərdən bir yana asiman adətində olan

siyasət küləginin də böyük bir təsiri vardır. Məşhurdur ki, Qafqasiya idarəsində təbəddülat oluncaq Qafqasiya millətlərindən biri, yaxud o biri üçün bir "bahar" hasil olur. Məmurların dəyişməsi ilə bu "bahar"lar da dəyişilir.

Fəqət vilayətimizin imdiki böyüğü bundan sonra bir yandan bahar olub da, o biri yandan qış olmasına razı olmayacağını qəti bir surətdə elan ediyor və əfkar ümumə müdiriləri olan qəzetələri də burasına diqqət etməyə çağırıyor.

Qədim sözlərdən və doğru fəlsəfələrdəndir ki, musavatla olunan zülm eynən olduğu halda, təfəvütlə görülən ədalət eynən zülmüdür. Bütün Qafqasiya övladına mülliyət və məzhəb ayırmayaraq bir gözle baxmaq – bu eynən ədalətdir. Vilayətimizdəki böyük məmurlar Şəhzadə həzrətlərinin bu düsturuna təməssül eylər və əlləri altındakı məmurlara bu fikri təlqin edərlərsə, vilayətin hər tərəfində arzu olunan nisbi bir ədalət təmin olunar.

Fəqət milli qəzrlərin izaləsi üçün hökumətin idarəinə göstərdiyi ədalətlə bərabər hüquq və qanunların da ədalət və musavat üzrə tənzim olunmasına ehtiyac vardır... Qəzetələrin ən böyük bir vəzifəsi işlə gördükləri ədalətsizliğin səbəblərini aramaq və səbəblərin aradan götürülməsi çarələrini göstərməkdən ibarətdir. Yoxsa səfil həyatını təhrək etməklə təhsin olunur bir iş görülməz.

Həyatımızdakı bütün üsuluzluqları, ədalətsizlikləri, qonşuluqdakı rəftarsızlıqları açmaq, öyrənmək, elmi surətdə təhlil edib də çarəsini axtarmaq, əlbəttə, mətbuatın borcudur. Fəqət bu borcu vicdanlı bir qəzetə, insafı bir mühərrir öylə ifa etməlidir ki, zamanın bu kibi həyəcənli bir zamanında aranı pozmağa səbəb olmasın. Çünki mətbuatın müqəddəs borcu qonşuları vuruşdurmaq degil, bərişdirmaqdan ibarətdir.

Bilməlidir ki, dünya nə kibi bir hal alarsa – alsın, siyasət hankı bir ciltə göstərsə-göstərsin, yüz illərdən bəri qonşu olaraq yaşayanları yenə qonşu qalacaqlar. Görükməz ki, daimi bir mənfəət aldadıçı müvəffəq hissiyyatı ilə fəda edilsin!

Bən evimi, ailəmi sevərəm, onun istirahət və asudəliyini təmin üçün də qonşularımınla xoş keçinmək istərəm.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 22 noyabr 1915, №41

Qərz – borc

Ələm – ən lazım, çox gərəкли

Məzmun – məzəmmət olunmuş

Asim – təqsirkar, günahkar

Dumanın açılacağı münasibətilə

Dumanın nə vaxt açılacağı daha sərahətlə məlum degilsə də, hər halda uzaq çəkməyib də açılacağı təxmin olunmaqdadır.

Sentyabrda дума vəkilləri ilə xəlqin arzusuna rəğmən yığılmuş olan dumada əyan əzasından bəziləriniin şərikliyi ilə vücudə gəlmiş olan tərəqqipərvər blokun rəy və mütəliməsinə görə müharibəni müzəffər və qalib bir intəhayə yetirə bilmək üçün hökumətlə cəməstin birləşməsinə, bunların biri-birilə ittihad və ittifaq etməsinə lüzum vardır.

Buna hökumət də lüzum göstəriyor, ifrat saxlar da qail oluyorlar.

Fəqət bu ittihadı qüvvədən fələ gətirmək məsələsində rəylər dəyişir, nəzərlər biri-birindən uzaqlaşır, blokçular böylə bir ittihadı hasil etmək üçün siyasi bir taqım islahatə, hökumətin təzələnməsinə ehtiyac vardır – diyorlar. Halbuki hökumət ərzaq təhiyyə etmək, ordu üçün mühümət hazırlamaq, qaçqınları yerləşdirmək, yaralıları kömək etmək kibi arxa işlərində millətin, xəlqin və xəlq müəssisələrinin köməginə (burada sensor ixtisar edib, yeri boş buraxıb – Ş.H.)

Düşməni basılmayınca, daxili məsələ çıxarmaq mümkün degildir – diyor.

Hökumət böylə nəzərdə ikən ifrat sağlar bir az da iləri gediyor, "tərəqqipərvər blok"a müqabil "mühafizəkar bir blok" təşkil ediyorlar ki, liberal qəzetələr buna "qara blok" adını takmışlardır.

Qara blokçular, əski üsul idarə tərəfdarı olan "həqiqi rus" adamları, "Qaralıq" ləqəbindən intiqam almaq üçün "sarı blok" dedikləri tərəqqipərvər blokla qara cəməsti mübarizə etməyə hazırlanıyorlar.

Daima sağlamların tərəfini saxlayan "N.V." kibi bir qəzetə Dubrovin firqəsinin bu inadından dilgir oluyor. Qorxuyor ki, bunlar adətlərinə pək iləri gedərlərsə, yer altından çıxmış olan sollar təkrar aşağıya enərlər və məmləkət düşmənləri sevindirəcək daxili bir ittilafə tutular.

Bu zəminədə olan mübahisələr dumanın yaxında açılacağı münasibətilə getdikcə çuğlaşıyor və sağlamların fikirlərini tərvic etməkdə olan "Kolokol" kibi qəzetələr hamam "qara blokçular"a bir an olsun təxfir vermək istəmiyorlar.

Açılacaq dumada "Tərəqqipərvər blok" yenə də məqsəd bildigi islahat məsələsi ilə hökumətin təzələnməsi xüsüsünü ortayasına sürəcəkmiki?

Burası dumanın uzun və ya qısa bir müddətlə yığılmasına bağlı bir məsələdir. Bir halda blokun getdikcə fikrində təşəddüd etdigi

görlməkdədir. Fəqət o dərəcədə hökumət də öz fikir və mülahizəsində baqıdır. Dumanın nə surətlə yığılacağını bilib də uzunmu, qısamı davam edəcəgi haqqında müəyyən bir qərar yoxsa da, əhvalın ruhundan öylə anlaşılır ki, uzun-qısa sözlərə meydan verilməmək üzrə dumanın iclası müxtəsər olub, ancaq büdcə məsələləri ilə məşğul olacaq.

Böyük burjuva (yəni sərmayədarlar) və əsil zadəgandan əmələ gələn "blok" tərəqqipərvərlik adına qədər müvafiqət ediyor. Orası, əlbəttə, məşrutdur. Bu blokun tərəqqipərvərliyi məlumdur ki, - bildigimiz tərəqqipərvərlik fikrinin eyni olmayıb sağlara nisbət aldığı vəsiyyət nisbatındadır. Biz görüyoruz ki, dumadaki əsil tərəqqipərvərlər, məsələn, trudoviklər, sosial-demokratlar, milli heyətlər, o cümlədən də müsəlman fraksiyası bu bloka daxil olmamışlardır.

Əlbəttə, bunların bu heyət xaricində qalmaları sağların mülahizələrindən başqa bir səbə bağlıdır. Bundan əlavə hər parti və heyətin də bu tövr hürri kibi münasib görməkdə olduğuna məxsus bir alət var.

Sollarca blokun istədiyi şey ancaq vüzəranın məsuliyyəti ilə hasil olur (bunda Məhəmməd Yusif Cəfərovun dedigidən anlaşıldığı vəchlə müsəlman fraksiyası da iştirak etmişdir). Halbuki, blokdakı partiyalardan bəzisi doğrudan, bəzisi də "məsləhət üçün" bu əsasdan vaz keçib "etibari-amməni qazanmış bir kabinə" ilə razı oluyorlar.

Milli heyətlər bu blokdan məmnun degildirlər. Çünki blok bu heyətlərin ən haqli tələblərini qəbul etmək cəsərətinə göstərə bilmiyor. Çünki bu tələblərin qəbuluna yanaşdığında "burjuva və əsil zadəgan" bağı davam gətirə bilməyib qırılmaq istiyor.

Fəqət gərək blokun həyatında, gərək sollarla milli heyətlərin təcrübə və düşüncələrində bəzi mülahizələr hüsuli üçün bir neçə ay keçmişdir.

Bunca ay bəzi gedişlərə səbəb olacaqmı? Yoxsa vəsmiyyətlər haman sayaqki kibi baqi qalıb da başqa bir şəkil almayacaq?

İştə bu məraqlı üçün dumanın açılmasına intizar etmək lazım gəliyor.

Başqa xüsuslarda nə kibi təbəddülat vəqə olduğu sərihən bəlli degilsə də, müsəlman mətbuatının fraksiyamızın "tərəqqipərvər blok" a qarşı aldığı vəziyyət haqqındakı mütaliəsi bir dərəcəyədək anlaşılmaq üzrədir.

Əski дума məbuslarından Sədri Əfəndi Məqsudi başda olaraq bəzi qəzetələr fraksiyanın blok xaricində qalmasını siyasi bir xəta ədd ediyorlar. Fəqət bəzi məbusların söylədiklərindən anlaşıldığı vəchlə

müxtəlif millətlər sərih bir şey vermək istəməyən "blok" a, "tərəqqipərvər" də olsa, girməməkdə müsəlman fraksiyası yenə də həqsiz degildir – zənnindəyiz.

Həç nə olmasa, müsəlman ehtiyaclarını söyləmək üçün blok gözəl bir məclis, bir minbər olurdu – mülahizəsində bulunan Sədri Əfəndiyə deyə bilərik ki, bu zaid bloka girməklə müsəlman xəlqində həç bir əsasə istinad etməyən "bir ümid" oyatmaq naqisinə müqədil olamazdı.

M.Ə.

"Açıq söz", 23 noyabr 1915, №42

Sərəhət – səhihlik, dəqiqlik
Təxfir – yüngülləşdirmə, azaltma
Vəsiyyət – tapşırma, tövsiyə

Birisi xəbər alırdı ki:

- Balam, kasa aşdan isti oldu?

Dedim: Necə məgər?

Dedi cəməat özü on illiyini yada salmadığı halda qəzetlərə nə qalmışdı?

Doğrusu bu irad bəni düşündürdü.

Əlbəttə, gözlənirdi ki, cəməat özü dəxi on illiyini yad eləyəcəkdi.

Eyləyə bilərdilər ki, bu münasibətlə moddan düşməmiş də olsa – ümumi bir iclas dəvət edəydi. Tazəlikdə olsa bir tarixcə çap etdirəydi.

Xülasə, bir şey edəydi.

Fəqət çox da marağ etməyiniz: heç olmamaqdansa, gec olmaq yaxşıdır – deyə cəmiyyəti-xeyriyyə on illiyini yad eləmiş!

Nə eləmiş?

Lazaretdə çalışan, qaçqınlar üçün vuruşan idarədə danışan əzaları bir yerə yığb "cəmiyyəti-xeyriyyə qrupu" deyə bir şəkil çıxarmışdır.

Bilirəm, bəzi "biz"lər dinc durmayacaq. Burada dodaqaltı gülərək diyəcəklər ki:

- Bizə fotoqraf kolleksiyonu verməkdənsə cəmiyyətin tarixinə, gördüğü işlərin xüsusinə, xərclədiyi pulların hesabına aid bir kitab versəydi, daha münasib olmazmı idi?

Bilirəm ki: dillərinin altında iştriot gizlədənlər tapılıb da deyəcəklər ki: sorunuz onsuz da biliniyor. Səbrinizi göstərin!

Fəqət heç də marağ edilməsin.

Əvvəla, ikinci qism mötərizlərə deyə bilərik ki, qiyafət aləmində "surətə baxıb da surət anlamaq" hökmündən qafil olmasınlar.

Sonra birinci mötərizlərin də marağını təskin üçün – deyə bilərik ki, istədikləri kitab çıxaçaq. Çünki alınan şəkil nəşr olunmaq üçün, əlbəttə, bir yerə basılmalıdır. Buna görə də, şübhəsiz ki, bir tarixcə yazılacaq. Bu şəkillərdə o tarixcəni bəzəyəcək!

Şəkil hazır olduqdan sonra kitab düzəltmək asandır!...

Məlum, nal tapdıqdan sonra at almaq da lazım gəlir!...

Niş

"Açıq söz", 24 noyabr 1915, №43

Möhtəriz – gözləyən

"Nicat" məarif cəmiyyəti idarəsinin təşəbbüsü ilə müəllimlərdən ibarət yığılan bir şura Qafqasiya müsəlmanları məarif işlərində hallı lazım gələn bir çox məsələlərin birikmiş olduğunu nəzərə alaraq Qafqasiyadakı müsəlman müəllimlərinin ümumi bir ictimainə ehtiyac olduğu rəyinə gəlmişdir.

Bu rəyi qövdən fələ gətirmək üçün "Nicat" cəmiyyəti tərəfindən bir təşkilat komissiyonu dəxi intixab olunmuşdur.

Dəvət olunacaq bu ictimə Qafqasiya müsəlman müəllimlərinin üçüncü yığını təşkil edəcəkdir. İki əvvəlki yığınlar dəxi "Nicat" məarif cəmiyyətinin təşəbbüsü ilə vücuda gəlmişdi. Birincisi mərhum Həsən bəyin sədarətində Şamaxı yolundakı şəhər məktəbi binasında, ikincisi də 1906-da doktor Həsən bəyin rəyasəti ilə "Nicatın" Quberinski küçəsində vəqə sabiq binasında yığılmışdı.

Bu iki yığın Qafqasiya müsəlmanlarının məarif həyatındakı fəidəli təsirləri inkar olunacaq bir haldan uzaqdır. Başqa mənəvi təsirlərindən səfr-nəzər bu gün Qafqasiya məktəblərində oxunmaqda olan türkçə dərs kitabları ilə, bu kitablarda közədilən üsul əsas etibarlı ilə müəllimlər ictimainin zəhmətlərindən hasil olma bir zəiddir.

Ümumi və cəməat işlərində yığınların həm ictimai, həm ümumi fəidələri olduğu gündən aşkar bir məsələdir. Müəllimlər ictimainin fəidəsi isə hər kəscə müsəlləmdir. Hələ bizim kibi məarif işlərində mübtədi olanlar üçün hər yanda görülən təcrübələri bir araya gətirib də onların biri-birinə tutaşdırılmasından hasil olacaq böyük fəidələrə böyük bir ehtiyac vardır.

Müəllimlər yığınının üsuli-tərbiyə və təlim kibi fənn nöqtəyi-nəzərindən müsəlman olan lüzum və fəidələri mühəqqəq olduğu kibi ictimaiyyəət nöqtəyi-nəzərindən də əhəmiyyətləri aşkardır.

Müəllim qədər cəməatə yaxın olan, müəllim qədər xəlqin ehtiyacına daima və munis olan bir sinif təsəvvür olunmaz. Müəllimlər yalnız cəməatin uşaqları ilə degil, özü ilə də görüşür, onun dərdlərinə aşına oluyorlar.

Bu sıradakı Qafqasiya Canişini böyük knyaz həzrətlərinin fərmayişinə görə məarif nahiyə müdiri Qafqasiya müsəlmanlarının məarif ehtiyacları həqqində layihə hazırlamaqla məşğuldur. Şübhəsiz ki, müsəlman əfkari-ümumiyyəsi də bu məsələ ilə məşğul olmalı və məarifcə Qafqasiya türklərinin nələrə möhtac olduqlarını kəndisincə

təmin etməlidir. Bu nöqteyi-nəzərdən məarif ehtiyaclarımız haqqında sözü eşidiləcək ən səlahiyyətli təşkilatlardan birini də şübhəsiz ki, müəllimlər yığını təşkil edəcəkdir.

Millətin ümidi-istiqlalını tərbiyə edənlər, millətin milli ənənə və milli ruh ilə yaşayan kəsliliyyəti ilə hər daim əlaqə və münasibətdə olan müəllimlər şübhəsiz ki, məarif olan ehtiyaclarımızı daha dərin düşüncə bilirlər. Bu nəzəriyyəyə bəyülə olduğu kimi, keçən iki ictimainin müzakirələri bunun əməliyyatca da bəyülə olduğuna şahadət verə bilər.

Müsəlman məarif ehtiyaclarına qarşı bir iltifat göstərmiş olan Qafqasiya hökuməti-aliyyəsi, müəllimlər ictimainin verə biləcəyi böyük fəidələri nəzər diqqətdən uzaq tutmaz da "Nicat"ın istəyəcəyi icazəyi verməkdən müzaiqə etməz – deyə ümid edəlim. Digər tərəfdən də bəyülə təhsil və əfərinə şayan bir təşəbbüsə başlamış olan "Nicat" idarəsindən gözləyəlim ki, tezliklə ictimaiyə lazım olan qanuni icazəni almaq üçün haman indidən təşəbbüsə başlasın.

Fəlon təşkilat komisiyonu seçilmiş olduğundan görünür ki, işə haman böyük bir ciddiyyətlə girişilmişdir. Əlbəttə, komisiyon rəsmi müsəidəyə imtizar etmədən lazım gələn materialları hazırlamağa başlar. Əlbəttə, təşkilat komisiyonu bilər ki, yığının ciddi və fəidəli olması üçün təşkilat komisiyonun müqəddimatən çalışmasına, həm də üsul-fənn və tərtib üzrə çalışmasına böyük bir lüzum vardır.

Gərək "Nicat" idarəsinin və gərək intixab elədiyi təşkilat komisiyonunun bu yolda müvəffəqiyyətlərə nail olmasını arzu ilə kəndilərini bütün məarif-pərvərlər tərəfindən bilkullə təbrik edərsək, əfkəri-ümumiyyəyə tərəcəmanlıq etmiş oluruz, zənnindəyiz.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 26 noyabr 1915, № 45

İctima – məclis, toplantı
Zaid – lazımi qədərindən artıq

Müsəlləm – şübhəsiz
Mübtədi – ilk, ibtidai

Qurama

Xəlf arasında məşhurdur, deyərlər ki, bic nə qədər müqəddəs olsa da, fəidə verməz. Axırı görürsən ki, küfrə çıxar.

Sən gəl, min hekayət söylə, de ki: balam, bicin nə təsiri ki, iman və müqəddəslik nemətindən məhrum olsun. O da bu adamların tayıdır. Bu adamlar nəyə müstəid və layiq isələr, o da müstəid və layiqdir. Niyə tanımadığı, bilmədiyi adamların günahını bu zavallı çəksin.

Yox, tovuq bir ayaqlıdır ki, bir ayaqlıdır.

Olmaz, bicdən dürüst adam olmaz.

Hətta bu xüsusda bir hekayə də var:

Küçədən tapılmış uşaqlardan birisi bir Allah bəndəsi tərəfindən oğulluğa götürülüb tərbiyə edilmiş. Nəticədə məşhur bir alim, təqva və müqəddəsliyi ilə tanınmış bir təqiyyə olmuşdu. Xəlf mat və məəttəl qalmışdı. Necə olsun ki, bu biclini göstərməsin?

Zavallının bütün göstərilən qulaq veriyor, rəftarına göz qoyurlardı. Fəqət biligini isbat edəcək bir şey tapmıyorlardı. Nəhayət, molla azarladı. Bir gün xəstəliyi şiddət edərək bir ah çəkdi və dedi ki:

- Öldüm, amma qiyamətin var olub olmadığını bilə bildim! Bunu dedi. Canı çıxdı.

Bu hekayə hardan yadıma düşdü.

Hə, doğrudan "Novoye vremya"nın "Qafqasiya"nın Qafqasiya haqqında yazdığı bir fəqərə fərdi. Onu oxumuşdum.

"N.V." diyor ki:

"Bəzilərini düşündüğüne rəğmənz Qafqasiya mədəniyyətcə xeyli iləriləmişdir. Artıq qabaqki bədavət əsəri yoxdur. Şəhərlər zəmvəsto. Ali mədrəsə alacaq qədər işıqlanmışlardır. Əlbəttə, bura zəmvəsto xüsusi şərtlər daxilində olmalıdır".

"Məəttəəssüf Qafqasiya millətlərinin tərəqqi və təməddün etdikləri nisbətə aralarında milliyət çəkilşmələri vardır. Bu çəkilşmələr rus səltənətinə bəha otura bilər. Bunun bir qədər günahı da Qafqasiyanı idarə edənlərdə olmuş. Hər bir idarə adamı burada üç böyük millətdən birini özünə "dost" tutmuş. Buna görə də millətlərin araları açıldıqca açılmış və biri-birinə rəqib kəsilmişlər".

"Voronsov – Daşkov cənabları Qafqasiyada on il tamam hökumət elədi. 5 ildən sonra özü zəif bədən hasil etdigindən təbiətilə idarə işlərindən uzaqlaşmış oldu. Bunun nəticəsində işə yenə "dostluq" qarışdı və qafqasiyalıları sevimli-sevilməz qisimlərə ayırmaq politikası başlandı".

"Müharibə çıxınca Qafqasiyanın bütün millətləri: müsəlmanlar, ermənilər, gürcülər hamısı birər. vətənpərəst kəsildilər. Cavanlar şəvq və həvəslə könüllü yazıldılar".

"Buna görə Qafqasiyaya zemstvo verilməli, Qafqasiyada ali məktəb təsisindən fəidələr gözləməlidir".

"N.V." - dan böylə sözlər eşitmək həm də "canilər yatağı" təsəvvür etdiyi Qafqasiya həqqində eşitmək doğrusu "bic"dən müqəddəslik görmək qədər uzaqdır.

Buna görə də məqaləni oxumağa başlayanda düşünüyordum görək hərif birligini göstərməyəcəkmii?

Bir də baxdım ki, məqalə mühərriri "paləm" yavaş-yavaş azarladı və məqaləsinin axırına tərəf xəstə yatağına uzanıb son nəfəsində aşağıdakı sözləri söylədi:

"Bu islahatla bərabər mühüm olan bir şeydə unudulmamalıdır. O da Voronsov – Daşkov tərəfindən ləngidilmiş olan mühacirət məsələsinə rəvnəq verməkdən ibarətdir. Boş qalan bütün yerlərə (ki Qafqasiyada böylə yerlər çoxdur(!)) haman rus mühacirləri köçürülməlidir. Ancaq Muğan səhrasına iktifa etmək olmaz. Gərək əvvəla rusları Türkiyə və İran ilə sərhəd olan yerlərə oturtmaq, sonra da Batum mahalını (məmləkətə xəyanət etmiş acarlıların yerlərini) rus mühacirlərinə vermək, Kutais, Gəncə və Tiflis quberniyalarında da onlara məskən hazırlamaq".

Bütün bunlar dəxi onun üçün yapmalıdır ki, "rus cəmaəti gəlmə kiçik bir ünsür halından çıxıb öz yerində, öz yurdunda yerləşmiş mühüm bir qüvvət təşkil etsin".

Əvvəlcə Qafqasiyalılara sevgi göstərmiş olan mühərrir görürsünüz ki, axırda bu sevimli adamların "şərinə saxlanmaq" üçün mütləqə rus mühacirlərinin burada "yerli-yurdu" bir qüvvət təşkil etmələrinə ehtiyac göstərir. Rəsmi məhkəmələrin qərarına rəğmən kəndi məqsədidən ötrü yerlərinə möhtac olduğu, zavallı acarlıların da "xaini – vətən" adlandırmaqdan çəkiləmiyor.

Bəli, bic gərək birligini göstərsin!

Niş

"Açıq söz", 26 noyabr 1915, №45

Müstəid – istedadlı, bacarıqlı
Təqva – mömin
Təqiyə – öz etiqadını gizlətmə
Gövtar – söhbət, söz

İcmali-əhval

Müharibə meydanları əvvəlki həftələrdən o qədər də fərqli olmadı. Bu həftədə demək olar ki, hər yanda sükut keçdi. Bu sükut haqqı bir çox əsgəri mühərrirlərə "sükut"un əsbab və illətlərini araşdırmaq marağını verdi. Bunlardan bir qismi "sükut"da böyük bir müharibənin tədarükünü görüyorlar. Onlarca bu sükut bahar günündə birdən-birə qalxan fırtınanın qabaqca görülən sükutuna bənzəyir.

Sükut dedimiz şübhəsiz ki, böyük dünya müharibəsinin bizi adət etdirdiyi dəhşətli vəqəələrinə nisbətə təyin elədigimiz nisbi bir təbirdir. Yoxsa həftə tamamilə müharibə vəqəələrindən xali degildir. Bir tərəfdən Serbiya toprağının serb ordusundan tamamilə boşaldığı, digər tərəfdən də Bağdad yanında ingilislərlə osmanlılar arasında vəqəə olub da birincilərin məğlubiyəti ilə qurtaran müharibə bu həftənin məhsuludur.

Son zamanlarda İran siyasəti üzərində mühüm bir təsir oyandırmaq qəsdilə ingilislər Şəttül-Ərəbdə işlənən xırda hərbi gəmilərinin təyidi ilə ta Bağdad yaxınlarına qədər irəliləmiş, bir növ Bağdadı mühasirəyə almışlardır. Bu hal İran ilə Türkiyəyi biri-birindən ayırır və Girmanşahdakı Osmanlı alman qüvvələrinin qayıdış yollarını bağlıyordu. Türklər sovq-ələceys nöqtəyi-nəzərindən böyük bir xətt təşkil edən bu halın eyni zamanda siyasətə də bir təsir verəcəgini nəzərə alaraq, haman Bağdada imdadiyyə göndərmişlər və Kinzbuquna qədər irəliləmiş olan ingilisləri geri çəkilmək məcburiyyətində bulundurmuşlardır.

İrandan gələn teleqraflar Bağdaddakı bu vəqəədən Türkiyə və Almaniya müşviqlərinin nə surətlə istifadə etdiklərini göstərməkdədir. Bu günkü teleqraflar dəxi Almaniya – Türkiyə ərkanı-hərbinin Bağdad tərəflərinə böyük bir əhəmiyyət verdiklərindən xəbər veriyorlar. Oraya kiltili ordu ilə ağır toplar göndərilir, buna görə də İstanbul – Berlin yolunun açılması ilə gözədilən "Şərq siyasəti" bu surətlə təbiiq olunmağa başlamışdır – deyə, hökm etmək olar.

İstanbul – Berlin yolunun açılması ilə əlaqədar olan məsələlərdən birisi də Misir səfəridir. Bu həftə bu xüsusa aid bəzi xəbərlər gəldisə də, Süveyş kanalında ciddi bir hərbi gedişinin başlamış olduğu daha eşidilmədi.

Yaxırı Şərqi meydanlardan göz götürülən bir az da uzaq üföqlərə baxsaq, Şərqi böyük və geniş imperatorluğunu təşkil edən Çin toprağında da tökülməyə başlanan qanların Uzaq Şərqi üföqinə qırmızılıq verdığını görürüz. Keçənlərdə Çin rəisi - cümhuri Yu Anşiqayın məmləkət üsuli-idarəsini dəyişmək fikrində olduğunu yazmış və bundan daxili məmləkətdə ixtilal çıxmaq etimalı olduğunu söyləmişdik. Bu ehtimal işta keçən həftə bir əmri vəqə şaklini aldı. Şanqhay cümhuriyyətçiləri üsyan qalxıaraq dövlət tərsənələrini topa basmışlardır. Demək ki, Çin daxilində böyük müşkülətlər çıxaracaq bir hərəketin müqəddəməsini elan edən toplar partlamışdır. Əlbəttə, bu partlayıcılar etilaf dövlətlərinin Şərqi-Əqsa müttəriqi olan Yaponiya hökuməti üçün bir məşğələ təşkil edəcək. İşta bu gün üçün nədi ki, Yaponiya hökuməti bütün etilaf dövlətləri ilə bərabər Yuanşiqayın başına ağıl qoyub təbdil dövlət məsələsindən kəndisini vaz keçirtmək istiyorlardı.

Müharibə meydanlarından göz qaytarıb da siyasət aləminə baxacaq olursaq, həftənin ən mühüm siyasi ümidlərindən olmaq üzrə İtaliya parlamentində xariciyə vəziri Sanpito tərəfindən vəqə olan bəyanı qeyd etməliyiz.

Sanpito bu bəyamında İtaliya siyasəti haqqında əfkari-ümumiyyəyi işıqlandıracaq yeni bir şey söyləməmiş, yalnız onsuz da yaxşı məlum olan vəqələri birər-birər saymışdır. İtaliya siyasətinin bundan bu yana nə kibi məslək və məram tutacağı haqqında da Sanpito bir söz söyləməmişdir. Sanpitonun bəyanı içində şayani-əhəmiyyət bir nöqtə varsa, o da İtaliyanın da ingilislərə, Fransa və Rusiya dövlətləri tərəfindən 1914-cü ilin avqustun 22-də elan olunub sonra Yaponiya tərəfindən də imza olunan bəyannaməyə rəsmi surətdə ilhaq etmiş olmasındır.

Məlum olduğu üzrə bu bəyannamə ilə fəvqəlzikr dövlətlər biri-birindən ayrı olaraq sülh imza etməyəcəklərini təəhhüd eləmişlərdir.

Bu surətlə son zamanlarda İtaliya siyasəti haqqında şayə olub da məzkur dövlətə Almaniya tərəfindən təklif olunan sülhün ədəmi-müvəffəqiyyətlə nəticələnmiş olduğuna qənaət gətirmək olur.

Yunanistan ilə Rumuniyanın bitərəflikdəki vəziyyətlərinə və İran ilə rus-ingilis dövlətləri arasında olan danışıqlara gəlincə, əhvalda keçən həftəyə qiyasla böyük bir təbdil olmadığını söyləməliyiz. Yalnız bu qədər vardır ki, bu həftə məzkur dövlətlərin tutmaq istədikləri xətti-hərəketdə bəzi nıkbınların düşündüğü kibi bizə nisbət bir o qədər meyl və müvafiqət görülməməkdədir. Hətta Yunanıstan dövlətinin etilaf dövlətlərinə vermiş olduğu cavabı kafi görülməyib kəndisini təkrar

ablucə etməklə təzyiq etməyə lüzum görülmüş. Buna qarşı da Yunanıstan nım rəsmi mətbuatında etilaf heyətinə şiddətli məqalələr nəşr olunmuşdur.

Türkiyə - Bolqariya - Avstriya və alman əskərləri tərəfindən gədgə kəndisinin əhatə olunub da dəmir bir çənbər daxilinə düşməkdə olduğunu görən Rumıniya siyasiləri də Balkanlarda yarım milyon etilaf qüvvəsi olmayınca Rumıniya tutduğu vəziyyəti poza bilməyəcək - deyə qeyri-rəsmi bəyanlarla məram anlatmağa başladılar. Digər tərəfdən Almaniya - Avstriya, Bolqar və Türkiyə dövlətləri tərəfindən Rumıniyaya qarşı müştərək bir nümayiş icra olunacağı xəbəri arada dolayıb durdu.

İranda tibqi Balkandakı bitərəf dövlətlər kibi bir vəziyyət alıb "firsəti qanımtək bilmək" siyasətindən mümkün olduğu qədər istifadə eləmək niyyətilə danışıqları uzatdıqca uzatmaq üsuluna müraciət etmişdir.

Əhvali-daxiliyədə bu həftə ən böyük əhəmiyyəti haiz olan xüsusi Dumanın təxir ictimai haqqında sadir olan iradəyi-imperatordur. Duma avqustun 30-da çıxan iradəyi imperatoriyyə görə bu noyabr ayında toplanmalıdı. Fəqət büdcə təməmilə hazırlaşma bilmədigindən bairadəsinə Duma ictimainin büdcənin hazırlanması şərtilə başqa bir vaxta təliqi elan olundu.

Duma ictimainin təxirindən keçdikdən sonra keçirdigimiz həyacanlı günlərə görə təqsili qismi-məxsusimizdə dərc olunan sağlar ictimai dəxi daxili siyasiyyənin fəvqəladə əhəmiyyətli göstərişlərindədir.

Görünüyör ki, nə dünyavari müharibə bu adamların qara və əski beyinlərini hərəketə gətirə bilməmiş, nə də bütün Rusiya millətləri ilə Rusiya demokratiyasının bu müharibədə göstərdigi vətənpərvərənə istedadı bunların daş ürəklərini boşaltmışdır.

Fəqət bərəket versin ki, sağların qara fikirləri artıq qabaqkı qiymətindən düşmüş "Novaya vremya" kibi əski tərəfdarları belə bu gün onların proqramından məmləkətə zərərdən başqa bir şeyi görməməyə başlamışdır.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 27 noyabr 1915, №46

İran uzatması

İran hökuməti ilə rus və ingilis səfərxanaları arasında davam edən danışıq uzandıqca uzanıyor.

İran kabinəsi, Şah ilə hökumətin İsfahana getmək qəsdini tərk ilə rus və ingilis dövlətlərinə qarşı dostanə bir bitərəflik elan etdindən imdiyə qədər igirmi beş gün keçdiyi halda İran bitərəfliginin qiyməti olacaq tələblərini hələ təyin edib də səfərxanalərə verməmişdir.

Bu xüsusdakı təxirin keçirdigimiz zamanın haiz olduğu xüsusiyyətlər nöqtəyi-nəzərindən, rus və ingilis siyasəti üçün nə qədər xətərli olduğu aşkardır. Burasını nəzərə alaraq hər iki səfərat bu xüsusda İran kabinəsini tələsdirmək üçün lazım gələn siyasi təşəbbüsləri unutmamışlardır. Fəqət İran kabinəsi hər dəfə vəqə olan israrə bir növ bəhanə gətirərək cavabını bu gün – sabaha salmaqla işi bu qədər uzada bilmişdir.

Əvvəlcə İranın tələbləri mütədil olacaq – deyə düşünüləndüğü halda, gün keçdikcə bu tələblərin çox da mütədil olmayacağı meydana çıxıyor. Anlaşıyor ki, sürüncəyə salmaqla, İran hökuməti, əlinə düşən fürsətdən layiqincə istifadə etmək istəyir. Öz qüvvət və iqtidarı degil, iki rəqib qüvvələrin biri-birinə qarşı atdığı müvazinədən faydalanan İran görünüyor ki, nəyə isə intizar etməkdə və bu intizarın da böyük bir fəjdə ümid etməkdədir.

Zatən işi uzadıb da təbiri-məxsusla "vələl zalibə salmaq" Şərq diplomatiyasının, ələlxüsus İranın tarixcə məsbət xasiyyətlərindəndir.

Şərq tələsmir, əcnəbi şeytan əməli bilir, halə bu kibi xüsuslarda tənə və mətanətdə bərabər himayətdə arar.

Həm həqiqətdən də məsələ uzandıqca İranın təmamilə başqa tələblərdə olduğu meydana çıxıyor. Görünüyor ki, İran hökuməti – hər nə surətlə olursa-olsun imdiki əhvaldan vəsh bir surətdə istifadə etmək istiyor. Görünüyor ki, cavan Şah elan edəcəyi bitərəflik bəhasinə böyük əmisi Abbas Mirzənin məğlubıyyəti nəticəsində bağlanmış olan Türkmənçay əhdnaməsinin yırtılması və qoca babası tərəfindən "abi-şorəst" - deyə tərk olunan Bəhri-Xəzərin qaytarılması kibi, ancaq İranın müzəffəriyyə qazandığı bir müharibə nəticəsində istəyə bildigi mühüm tələblər bəhanəsinə saqınmaq deməkdədir.

Şərq xəyal və həyatının mütəəssir və həssas olduğunu bilənlər bu tələblərin siyahısına xəbəri mübaligəli bir surətdə bütün İran vilayətlərinə dağılımış olan "Bağdad ricəti"nin böyük bir təsiri olduğuna

şübhə etməzlər. Şübhəsiz ki, hər bir xüsusdan istifadə edən Almaniya - Türkiyə – Avstriya siyasiləri bu xüsusda geniş bir surətdə istifadə edəcəklər və İran diplomatları üzərinə icrayi-təsir eləmək üçün yeni vasitələr bulacaqlardır.

İran hökumətinin üçüncü dəfə olaraq təxir olunan tələbnaməsi keçən düşənbə günü görünməkdə ikən, bu günə qədər daha səfərxanalərə verilməmişdir. Veriləcəyi təqdirdə belə bunun qəti və rəsmi bir qərar olmayacağı əvvəlcədən söylənməməkdədir. Çünki, böylə bir qərara gələ bilmək üçün məclisin dəvəti və onun təcvizi İran qanuni əsasi mövcubincə əlzəmdir. Demək ki, bir bu qədər təxirlərdən sonra veriləcək olan İran şərtləri, intizari-xitamə yetirəcək bir halda yenə yeni bir taqım uzatmalara meydan buraxmış olacaqdır.

İran dövlətinin bu surətlə uzatma oyununa girişdiyi göstəriyor ki, rus və ingilis səfərlərinə qarşı təmin etdiyi bütün "hissiyat və sədaqətlərinə" qarşı Qumda iclas edən "müdafiyyə-milliyə" komitəsi ilə Almaniya-türk siyasətinə batini bir növce və ümid bəsləməkdən hala ümid üzüməmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 28 noyabr 1915, №47

İran qatışı

İran hökuməti rus və ingilis səfərlərinə verəcəyi tələb və şərtlərini yazıb qurtarmaq üçün hala möhlət istəməkdədir.

İran siyasiləri işi İran üsulu ilə uzadıb fürsət qazanmaqda ikən vaqeələr gündən-günə geniş bir dairə alıb böyüməkdə və Tehrandakı "sual və cavabları" heç də gözlənməməkdədirlər.

Dünyanın ən qüvvətli dövlətləri tarixdə misli keçməyən bu zamanın təsirinə tabe ikən Tehran siyasətinin vəqayə və hadisələr üzərinə icrayə-nüfuz edəcəyini düşünmək, əlbəttə, düşüncəsizlik olurdu.

Bunun böylə olduğunu İran hökuməti dəxi dərk edib qəti bir qərara gəlmək istəmiyor, daha doğrusu, qəti bir qərara gəlməkdən ehtiyat ediyor.

Tehran böylə bir ehtiyat və tərəddüd içində boğulub qalmaqda ikən iki müariz tərəfin qüvvətləri haman üz-üzə gəlib İran xətti-hərbinin iləridəki qanlı vuruşmalarına müqəddimə olacaq bir neçə toqquşmalara səbəb olmuşlardır.

Qəzvindəki rus ordusu tarix İran hökumətinin rəsmi cavabını gözləmədən gündən-günə artmaqda olan düşmən hazırlıqlarına bir xatimə çəkmək üçün dava hərəkətlərinə başlamış və Həmədan ətrafında vəqə olan ilk müharibənin xəbərini teleqraflar ələmə yaymışlardır.

İran hökumətinin üzünə asi olub da, Sultan Bulağ sirtlarında iki həftədən bəri istehkamlar qayırmaqda olub da isveçli zabitlərlə Almaniyə zabitləri idarəsində olan jandarmlarla könüllülər ruslarla vəqə olan ilk görüşmədə davam gətirə bilməyib, tutduqları səngərləri də tərkilə geri çəkmək məcburiyyətində qalmışlardır.

Fəqət toqquşma yalnız Sultan-Bulağ istehkamlarında tökülən qanlarla qalmamış, Kürdüstanın böyük şəhərlərindən olan Sənədə dəxi iki müharibə tərəfin tərəfdarları arasında dava olmuşdur. Rus və ingilis tərəfdarı olan İran kazakları Almaniyə və Türkiyə tərəfdarları olan jandarm, könüllülər və kürdlərdən ibarət bir qüvvətlə üz-üzə gəlmiş, bir neçə gün davam edən şiddətli və qanlı müharibələrdən sonra kazaklar mühasirəyə alınaraq Sənəni təslimə məcbur olmuşlardır. Digər mütəfərriq məlumatdan anlaşılır ki, Kirmanşahdan, Sultanabaddan və sair bir çox yanlardan almanlar tərəfindən tələm-

tələsik hazırlanmış olan qüvvətləri haman Həmədan səmtinə yeriyorlar.

Almanlar şübhəsiz ki, yalnız İran camaətindən, ellərindən, mücahidlərindən tələm-tələsik bir surətdə vücudə gətirdikləri qüvvələrlə nizami rus qoşununa müqabil durmanın qabil olmadığını bilir. Buna görə də onlar tərəfindən Həmədan "meydani-hərbinə" göndərməkdə olduqları bu qüvvələri Türkiyə tərəfindən gözləməkdə olan müntəzəm orduların bir iş ahəngi və müqəddimətül-ceyş kibi görməlidir.

İngilislərin Bağdad səmtində düşmənün faiq bir qüvvəti qarşısında qalmaq surətinə geri çəkilmək məcburiyyətində qalmaları münasibətilə şayə olan xəbərlərdən anlaşılır ki, Bağdad səmtinə geniş türk ordusu göndərilməkdədir. Bağdad dəmir yolu gecə-gündüz qoşun sövqinə və mühüməti – hərbiyə daşınmaqla məşğuldur.

İran hüdüdüna sövq olunmaqda olan Osmanlı qüvvətləri məşhur Qundər Evləç paşanın komandasında imiş. Əgər ingilislər vaxtilə Hindistandan lazım gələn qüvvəni gətirib də osmanlıları dayandıra bilməzlərsə, şübhəsiz ki, bu gün İran jandarm, könüllü dəstələri, kürd əlaları və İran mücahidləri ilə toqquşmaqda olan rus qoşunları Almaniyə zabitləri ilə idarə olunan və Almaniyə topları və pulemyotları ilə silahlanmış bulunan müntəzəm türk ordularıyla ciddi müharibəyə girişmək məcburiyyətində qalacaqlar.

Tehrandakı siyasi danışıqlar istərsə nə qədər uzanırsa-uzansın, istərsə yarın bitmiş, qurtarmış olsun, rus şhvalından görünüyor ki, axırdan-axıra iki müntəzəm qüvvətin müharibəsinə İran toprağı qanlı bir meydan təşkil edəcək və başlanmış olan bu toqquşmalar dairəsi mütləq böyük müharibələrə qədər genişlənəcəkdir.

Demək ki, bu surətlə Qafqasiya cəbhəyi-hərbiyəsi Qara dəniz sahilindən tutub Xəlci-Farsa qədər İran siyasətindən daha uzun bir xətti-hərb təşkil edəcəkdir.

İştə, böylə böyük bir xətti-hərbdə tutulması lazım gələn mövqeləri əldən buraxmamaq üçün Qəzvindəki rus ordusu Tehranın bir dürlü zühura çıxmayan qərarını gözləməyib də hərəkəti-hərbiyəyə başlamalıdır. Ehtimal ki, bu lüzumə qanə olduğu üçün də hərəkəti-hərbiyəyə başlamışdır.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 30 noyabr 1915, №49

Qafqasiyanın ehtiyaclarından

Qafqasiyadakı millətlərin ümumi amal və arzularındandır ki, vilayətimiz Daxili Rusiyanın faydalandığı cəməat müəssisələrindən məhrum buraxılmasın.

Məlum olduğu üzrə ölkəmiz bu günə qədər qeyri-mədəni, uzaq bir vilayət hökmü-təxtinə daxil olub zemstvo ali məktəb və məhkəməyi-üdü Daxili Rusiyanın çoxdan bəri istifadə elədiyi müəssisələrdən məhrumdur.

1905 və 1906-cı illərin bəxş etmiş olduğu hüriyyət sayəsində ehtiyacəti-səhiyyədən bəhs etmək xüsusi bir dərəcəyə qədər hüriyyət bulduğundan yuxarıda zikr keçən məsələlər tərəqqipərvər Qafqasiya mətbuatının – milliyyət fərqi gözləmədən – ümumi və müştərək bir əməllərini təşkil etmiş oldu. Yalnız mətbuat deyil, bu müəssisələr vaxtilə əfkari-amməcə dəxi qəbula keçmiş və bu xüsusda bir an əvvəl tətbiqi Qafqasiya – hökuməti – aliyəsi vasitəsilə Rusiya hökuməti-aliyəsindən istənilmişdi.

Məmləkətimizin ən müşkül günlərində canişin təyin olunub da 10 ildən ziyadə Qafqasiya səngi-zimam idarəsini əlində bulunduran Voronsov – Daşkov cənabları hüzuruna qəbul olunan digər heyətlər kibi, müsəlmanlar tərəfindən gedən heyət də bəyan edildiyi arzu və əməlləri miyanında Qafqasiya üçün zemstvo, ali məktəb və məhkəməyi-üdü tətbiqinin lazım olduğunu qeyd etmişdi.

On il bundan müqəddəm, qafqazlılara vəd olunan bu mühüm nemətlər bu vaxta qədər daha tətbiq olunmamışdır.

Bunlardan yalnız ali məktəb məsələsi Tiflisdə polixexnikum təsis etmək surətli həll olunub digər iki məsələdən ötrü yalnız bəzi danışıqlar və layihələrə iktiva olunmuşdur.

Böyük knyaz Nikolay Nikolayeviç həzrətlərini böylə mühüm bir zamanda istiqbal edən qafqasiyalılar, yenə bilafərq millət və məzhəb olaraq işinə haman əski arzu və əməlləri ilə istiqbal etdilər. Zemstvo ilə məhkəməyə-üdüla su ilə havaya olduğu qədər möhtac olduqlarını əyan və bu ehtiyacın rəfi üçün Canişinin şəxsən şəxslərinə ümidvar olduqlarını bəyan qıldılar.

Böyük knyaz kəndilərinə vəqə olan bütün bəyanlara qarşı Qafqasiyanın ehtiyaclarını ögrəndikdən sonra lazım gələn islahatın tətbiqi üçün təşəbbüs və təvəssüt edəcəyini bildirmişlərdi.

Bu günlərdə qəzetələrdə bir xəbər göründü ki, Canişin həzrətləri dəftərxanələrindən Qafqasiyada zemstvo məsələsinə aid olan bütün övraq və vəsiqələri tələb etmişdir.

Bu xəbərlər göstərir ki, keçirdiyimiz xarici əhvali-fövqələdə Qafqasiya hökuməti-aliyəsi nəzərində daxili bir taqım islahati-mühümənin təxirinə bais olmayacaq və bütün qafqasiyalıların böyük arzularını təşkil edən müəssisələr tətbiq edilməyə başlanacaqdır.

Hələlik növbədə olub da həll və tətbiqi gözlənməkdə olan məsələ zemstvo məsələsidir.

Qafqasiyada zemstvo məsələsi son zamanlarda bir çox böyük məmurlar və Qafqasiyanı tanıyan rəsmi şəxslər tərəfindən vəqə olan bəyanlardan anlaşıldığı vəchə əsasən şayani-qəbul görülmüyorsa da Qafqasiyaya məxsus bir taqım xüsusiyyətlərə malik olmasına da ayrıca əhəmiyyət veriliyor.

Bu xüsusiyyət şübhəsiz ki, Qafqasiyada mövcud olan müxtəlif ünsürlərlə aralarındakı itilafı-mənafe üzündən hasil oluyor. Binaənileyh zemstvo idarəsi tətbiq olunarkən öylə əsaslarla bağlanmalıdır ki, bir tərəf digər tərəfin faydəsinə olaraq xəsarətli çıxmasın.

Bu xüsusun nə kibi bir əsas üzrə tətbiq olunacağı haqqında hal-hazırda vəse bir məlumat yoxsa da, əlbəttə, məsələnin bütün cüziyyət ilə məşğul olan mütəxəssislər bunun nə yolda düşünülməkdə olub da və nə kibi bir yolda həll olunması mətlub olacağı haqqında məlumatlız degildirlər.

Fəqət böylə məlumatlar biz müsəlmanlarda çoxmudur?

Etiraf etməliyiz ki, zemstvo məsələsinin Qafqasiyadakı surəti-tətbiqinə aid xüsuslar o yanda, Rusiya daxilində tətbiq olunan zemstvo idarələrinin bina edildikləri əsaslarla keçir, digərləri təcürbələr haqqında böyük bir təşəbbüsət sahibi olub da, eyni zamanda bu təşəbbüsətin nəticəsi ilə öz mühitini aşına etmək həvəsində olanlar yox dərəcəsinədəirlər.

Burasını nəzər diqqətə aldıqda müsəlman məarifpərvərlərinin öhdəsinə böyük bir vəzifə gəlmiş oluyor ki, bu da zemstvo məsələsinin həll edilmək üzrə olduğunu nəzərə alıb da bu xüsusda həm mənsub olduqları mühitin fikrini açmaq və həm də bu mühitin mənafeyini gözlətmək üçün nə kibi əsasların müdafiəsi lazım olduğunu göstərmək üçün əhli-xəbirədən mütəşəkkil bir komisiyon vücudə gətirməyə lüzum vardır.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 1 dekabr 1915, №50

İcmali – əhval

Bu həftə, qəzetləri ən çox məşğul edən məsələ sağlamların ictimai və bu ictimaiyə qərar verdiyi qətnəmələr oldu.

Sağlamlar, müstəfəriq din və məzhəb əhllərinə həqq və ixtiyar verilməməli, hökumətin xəlq etimadını qazanmış adamlardan olmasını istəyənləri itxialıq elan etməli, şəhərlər və zemstvolar idarəsini dövlət işlərindən uzaqlaşdırmalı, "tərəqqipərvər" blok üzvlərini məhkəməyə verməli, yəhudilərə heç bir güzəştə olmamalı, darülfünunlara, cavanlara və sair milli idarələrə göz qoymalı, çünki bunlar məmləkətin indiki halından istifadə edərək hökumətdə bir inqilab vücudə gətiriyorlarmış.

Sağlamlar cəməatin dövlət işlərinə qarışmasını, hətta, bahalıqə qarşı görülən tədbirlər, qoşuna lazım olan ehtiyacı hazırlamaq, qaçqınları yerləşdirmək kimi işlərdə hökumətə kömək etmək kimi hökumət tərəfindən də fəidəli olduğu təsdiq olunan xidmətlərdə belə, cəməat idarələrinin bulunmasında, məmləkətə naminə, hökumətin heysiyyət və şərəfi adına bir həqarət, bir məzəllət görüyorlar.

Əlahəzrət imperator həzrətləri daha müharibə əvvəllərində ikən nəşr buyurmuş olduqları fərmanı-alilərində "daxili itxilaflar unudulsun, xəlq ilə padşah birləşsin və bütün Rusiya bir adam kimi cəsur düşməyə qarşı çıxsın" demişdi. İndi haman padşahın tərəfdarlığı ilə şöhrət qazanmış olanlar "daxili itxilafları bütün çirkinlikləri ilə təhrik edib hökumət ilə cəməat arasında islah verəcək gözəl tədbirləri" kökündən baltalıyorlar.

Sağlamların bütün şiddət və hiddətləri "tərəqqipərvər blok"a qarşı çıxıyor. Bunlar (yəni tərəqqipərvərlər) məmləkətə ayrılıq – seçkilik salıyorlarmış.

Halbuki, tərəqqipərvərlərin istəyəcəkləri nədir?

Əfi-ümumi, müxtəlif millətlərin təzyiqini bir az azaltmaq, xəlqin etimadını qazanmış olan adamları hökumət başına gətirmək - əcəba bunlar haman "daxili itxilaflar aradan götürülsün" əmrinə iş ilə təbəyyət etmək istəməkdən başqa bir şeymidir?

İtxilaflar aradan götürülsün, Amənnə! Bunun üçün də lazımdır ki, itxilafə mucib olan səbəblər aradan götürülsün. Sağlamlar bunu istəmiyorlar. Onlar diyorlar ki, olmaz; yəhudi batsın, müsəlman qarışsın, cəməat mal olsun, hər şey əvvəlki kimi qalsın, fəqət bu surətlə bir birlik və ittihad hasil olsun-yoxsa...

Yoxsa bundan sonra cəməat müəssisələrinin qoşuna kömək etmək işində olmalarındansa, Almaniyanın qələbəsi əfzəldir.

Böylə bir fikri tələqqi edən sağlamların başçılarından dvoryanın Pavlovdur. "N. V." qəzetəsinin yazdığına görə Pavlov Moskvada çıxan "Moskovskiye vedomosti" qəzetəsində "Əngəl olmayınız" - deyər tarixi bir ünvan ilə yazmış olduğu məqaləsində bu müharibənin zühurinə belə Rusiya cəməatini və rus xəlqinin hökumət işlərinə qarışmasını səbəb göstəriyor.

Pavlovca əgər rus cəməati dörd ildən bəri slavyanlıq, bilməz nəlik naminə gurultu-patırdı çıxarmasa imişlər, Almaniyada bizə elani-hərb etməyəcəkmış. O Almaniya ki, 1905 və 1906 inqilabları əsnasında rus hökumətini anarxiyadan qurtarmaq üçün az qala sərhəddi keçmişdi.

"N.V."-nin təbirincə məqalə degil, adətən bütün Rusiya üzünə bağrılmış təkbir nidadan ibarət olan bu məqaləsində sağlamların ələmdarı olan Pavlov Rusiyanın nicatını ancaq keçmişdəki "gözəl" tərtiblərdə, "müqəddəs" əsaslarda görüyor. Bu keçmiş gözünün yanıyla kəc baxanlar kor olmalı! Sağlamların əməlpərsətlilikləri üçün gözəl bir nümunə təşkil edən bu mühərrircə hökumət hal-hazırda cəməatin zərrə qədər köməginə möhtac degildir. O ehtiyac zamanı gəlincə, əlbəttə, Rusiya cəməatinin "təki biz-biz olar, böyük bir cəngəllüq atəşilə od tutar. Təpədən dırnağa qədər: bıçaq, balta, silah, zor nə ilə olsa, salacaqlar" diyor.

Böylə bir düşüncənin "N.V." qəzetəsi ilə olsun belə, iştirak edib də bir dəli sayıqlaması olduğuəna, əlbəttə, hər kəs hökm eylər.

Fəqət Rusiya müqəddəratından ötrü nə böyük bir bədbəxtlikdir ki, bu "dəlilər" ədədcə əzsalar da böyük məhfillərdə olduqca nüfuz sahibi adamlardır. Bunların sayıqlaması məəttəəssüf Rusiya müqəddəratına təsir icra etməkdən uzaq degildir.

Sağlamların əzliqlərinə, əlbəttə, istehqar nəzərilə baxılmaz. Zətən sağlamların ictimaiyə riyasət edən səbiq vəzir Şiqlov demişdi ki, "iş sayda degildir". Doğrudan da bu sayları əz olanlar keçmiş dövlət ricalı ilə indiki halda dəxi etinə olunacaq nüfuzə malik olan ricaldan ibarətdir.

Buna görə də sağlamların tərəfindən elan olunan əsaslar məbədə Rusiya daxili siyasetini idarə edənlər tərəfindən qəbulə keçir-deyə tərəqqipərvər mətbuatı bəhəqq düşündürməkdədir. Fəqət eyni zamanda də güman olunuyor ki, cəməat müəssisələrinin dövlət dumasının, müxtəlif millətlərin, cavanların, əmələlərin bu müharibədə göstərdikləri böyük vətənpərvərliklər, hər yanda ibraz olunan sədəqətlər əsr və zamanını çoxdan keçirmiş olan nəzəriyyələrinin təbtiqinə imkan buraxmaz.

Daxili siyasəti-ümumiyyə üfûqündə sağ gurultular əşidilməkdə ikən Qafqasiya həyatı nöqtəyi-nəzərindən ümidavər bəzi işiltular da grüldü. Bu işiltı şübhəsiz ki, Qafqasiyada zemstvo tətbiq etmək məsələsidir. Görünüyör ki, bu məsələ əsasən həll edilmək üzradir. Yalnız məsələnin nə surətlə həll olunacağı xüsusi bəzi intizarlara mucib olmaqdadır.

Müharibə əhvalını mütalayə gəldikdə Balkanlarda müttəfiqlərin müntəzəm bir surətdə günü-gününə keçirilib də hal-hazırda Salonik bərkidilməkdə olduğu ilə Serbiya ordusunun tamam-kamələn ana toprağından çıxaraq Albaniya ilə Yunanıstana keçdığını qeyd edə biləriz.

Neçə zamandan bəri Misir üzərinə Osmanlılar tərəfindən təkrar səfər hazırlanacağı həqqində şayə olan xəbərlər bu həftə Trablisi-Qərb sinusilərinin Liv səhrasında ingilislərlə təsadüf etdikləri xəbəri ilə təyid olundu. Demək ki, Berlin-İstanbul yolunun açılması ilə icra olunan Misir və Beynəlnəhrin səfərlərinin tətbiq olunmaq üzrə olduğu ərafəsində bulunuyoruz.

Bağdad tərəfləri ilə İran xətti-hərbinə gəlincə, keçən həftə xəbəri gələn Bağdad şükəstliyindən sonra Beynəlnəhrindəki Əlcəzirə incilis ordusunun sövqəlcəys iqtizası olaraq yeni mövqələr tutmaq üzrə (qüvvət) istəhkamlarını tutmaq üçün geri çəkildiyi rəsmi elan olundu.

İran xətti-hərbində Həmədandakı jandarmalar ilə iranlı mücahidlərin rus qoşunları ilə ilk görüşdə dağılıb pərakəndə olduqlarından sonra yeni bir vəqəə üz verməmişdir.

Xarici siyasətə bu həftənin ən böyük vəqəələrindən olmaq üzrə alman məclisi-maliyyəsi olan Reystax məclisində kansler Betman Holvezun nitqi qeyd etməlidir.

Neçə zamandan bəri Almaniya sosialistləri sülh həqqində bir istiza vermişlər – deyə Almaniya hökumətinin bu xüsusdakı bəyanı gözləniyordü. Gözlənilən nitq söyləndi. Fəqət sülhə daha yaxın olmadığımız aşkar oldu. Anlaşıldı ki, Almaniya özünü qalib zənn ediyör. Qələbəsinə məğrurdur. Şərqlə əlaqəsinin açıq qalmasına Şərqlə və Qərb sərhədlərində özünü əbədiyyə hər bir hücumla qarşı təmin etmək arzusundadır.

Müxalif qəzetələr bu bəyanları Almaniyanın tutduğu yerlərdən çıxarmamaq fikrində olduğu kimi təfsir ediyör. Ona görə də müharibə davam etdikcə davam edəcək və ən axırı düşmən məğlub olacaqdır-diyör.

Düşmənin sövlətini sındırana qədər dayanmaq – budur etilaf qəzetələrinin Betman Holvezə verdikləri cavab.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 4 dekabr 1915, №53

Təbəyyə – tabe olma, tabelik

Təkbir – camaat namazında qabaqda durub "Allahu Əkbər" söyləyən

Sövlət – şiddət

İstəhqar – saymama, etina etməmə

Türkistan üçün mühüm bir arzu

Dövlət dumasının açılması Həzrət İmperatorun iradəyi-məxsusəsinə görə başqa bir vəqət atılmışsa da, büdcə komisyonu haman öz işinə məşğul olub dövlətin daxli və xərji haqqında hazır olub da komisyona gəlmiş fəsilərə baxmaqla məşğuldur.

Büdcə məsələsi bütün parlamentlə (yəni xəlf tərəfindən seçilmiş məclislə) idarə olunan məmləkətlərdə məmləkətin ən mühüm bir məsələsinə təşkil etməkdədir. Büdcə danışığa qoyulduqda hər bir vəkili, hər bir fraksiyanın haqqı vardır ki, məmləkətin idarəsi haqqında bəslədiyi bütün arzularını söyləsin və hökumət də arzu etmədiyi nöqsanları göstərərək onları bildigi kibi tənqid eləsin. Duma bu haqqə malik olduğu kimi, dumadan əvvəl bu məsələyə baxan büdcə komisyonu da bu xüsusda rəy və mütaliə verə bilər. Hökumət istərsə komisiyona razı olar, istəməzsə məsələni olduğu kimi dumaya gətirər. Komisiyon da ayrıca olaraq öz rəyi və mütaliəsini məclisə ərz edə bilər. Ümumi məclis özlərinə hökm qərar verirlər.

Büdcə komisyonu imdiki halda, dedimiz kimi, dövlətin daxli və xərçinə aid olan bəzi maddələri müzakirə etməklə məşğuldur. Və büdcə komisiyonda üzv olan vəkillərin bu komisiyonda müxtəlif və müəyyən məsələlər üçün bəyan elədikləri mütaliələrlə arzular ararib mətbuata da keçiyor. Düni teleqraflar cüzində vəkilimiz Məhəmməd Yusif Cəfərov cənablarının hərbiyə vüzaratının büdcəsi müzakirə olunurkən, Türkistan idarəsinin hərbiyə vüzaratından alınması haqqında bir arzu bəyan edilməsi ilə bu arzunun komisiyonca da qəbul elədiyi xəbər veriliyor.

Rusiya müsəlmanlarının həyatında olduqca mühüm bir mövqə tutan bu məsələyə əhəmiyyət vermədən keçmək olmaz. Şübhəsiz ki, Məhəmməd Yusif cənabları vaqe olan arzuları ilə 25 milyonluq Rusiya müsəlmanlarının istədikləri ən böyük bir arzuya təcümən olmuşlardır.

Türkistan bundan 54 il əvvəl Rusiya tərəfindən fəth olunmuş və o vaxtdan bu vaxtə qədər müharibə halındakı məmləkətlər əsasi üzərinə idarə olunmuşdur və hala da idarə olunuyor. Bundan 54 il əvvəl məmləkət təzəcə fəth olunduğu zaman nə kibi qanunlar vəz olunmuşsa, hala da o qanunlar icra olunmaqdadır. Yalnız 1884-cü ildə bu qanunlar bir az dəyişilmişsə də, tamamilə islah olunmayıb. Ruh və mənəca haman əvvəlki halı ilə baqi qalmışdır.

Ələlümüm کنار vilayətlərin düşər olduqları məhrumiyətə Türkistanın hərbi bir idarə altında yaşaması, üstəlik olaraq daha çox məhrumiyətə artırılmışdır. Türkistan baş general qubernator vasitəsilə idarə olunur. General qubernatorlarda idarəyi-hərbiyə icabi üçün böyük iqtidar və ixtiyarlar vardır. Burada daha Qafqasiyanın da nail olmadığı zəmtvo idarələrindən bəhs eləmək bicaadır. Şəhərdəki bələdiyyələr də bizim bildigimiz şəhər idarələrinə bənzəməz, yalnız Daşkənddə məhəlli idarəyə bənzər bir şey vardır.

Məhkəmə işləri dəxi tamamilə bərhad bir haldadır. Xırda işlər əhali tərəfindən seçilmə qazilər əlindədir. Fəqət bunların seçilmələri öylə üsulsuz bir haldadır ki, Türkistan haqqında məlumatları onların dedigincə bunların nə şəriətdən, nə də zakandan xəbərləri var. Məlumdur ki, böylə hər şeydən qafil olan adamların mühakiməsi nə olacaq. Başdan-ayağa sui istemal ürfi-idarənin yoğluğu ucundan əhalinin yer işləri də qarmaqarışiq bir haldadır. Kim nə qədər yerə malikdir, daha bu günə qədər təyin olunmamış. Bu xüsusi təyin etmək üçün yer vergisini təyin edən komisiya (Po zemelni podatnoy komisiya) Sədri Əfəndinin təbirincə hala boyunna götürdüğü işini qurtara bilməmişdir. Buna görə də Türkistan müsəlmanı ata-babadan qalma yerinə sahib degildir. "Kupçji krepost" bu qədər. Əhaliyə ancaq yuxarıda zikr olunan komisiya tərəfindən "təsərrif şəhadətnaməsi" verilməklə iktifa olunur. Bu komisiyanın işləri natamam və naqis olduğundan Türkistanda çox yerləri olanlar az, az yerləri olanlar çox vergi vermək kibi ədalətsizliklər üzündən müşkülətə təsadüf etməkdədirlər. Bunu məzkur komisiyə özü də etiraf ediyormuş.

Məarif və oxumaq – yazmaq işlərinə gəlincə, Türkistanın işi bərhadır. Köhnə məktəblər, mədrəsələr çoxdur. Fəqət bunlar nə halda olduqları məlum, 1906-cı ildə Türkistan qubernatorlarından birisi tərəfindən yığılan şuranın etirafınca burada-orada açılmış olan "tuzemni şkola" deyilən hökumət məktəbləri xəlf arasında ruscanı nəsr etməgə kafı degildir. Xəlf kitabxanası, qiraətxanası və sair kibi ürfan müəssələrindən nə bəhs edəlim!..

Türkistan böylə cahil, qafil, ürfi idrəənin (hərbi idarəyə nisbət malik olduğu) feyzlərindən məhrum bir halda qalib, eyni zamanda da bütün dünyadan qəti-əlaqə etmişdir. Bir kərə türkistanlılar dumaya vəkil göndərməkdən məhrumdurlar. Sonra bu tərəf müsəlmanlarının Türkistanda yer alıb mülk sahibi olmağa ixtiyarları yoxdur. Halbuki Sibiriyanın hər bir guşasına yenki mədəniyyət və ürfan aparın Volqaboyu tatar tacirləri ilə müəllimləri böylə bir müsaidə olsaydı, Türkistan müsəlmanları arasında böyük tərəqqi və təaliyə səbəb olar,

onları imdiki cahil hallardan çıxarmaq üçün böyük amil təşkil edərdi.

Türkistanda altı milyon müsəlman vardır. Buxara ilə Xivə xanlıqlarındakı 3 milyon yarım xəlqi də bunlara əlavə etsəniz, bu 9 milyon yarım, on milyonluq böyük bir kütlə təşkil edir.

50 ildən bəri türkistanlılar Ağ Padşaha sadiq təbəə olduqlarını göstərmişlər. Artıq onları xarici aləmdən kənarında saxlıyub da müharibə bir xəlq kibi idarə etməyə məqul heç bir səbəb qalmamışdır. Bunu hökumət qulluğunda olan böyük məmurlar da təsdiq etməkdədir.

Qraf Palinin Türkistan təftişi nəticəsində bəyan etdiyi rəy də bu yoldadır.

Türküstanlılar İmperator həzrətlərinə Ağ Padşah adını vermişlərdir. Ağ padşahın hökmü altına girməkdən 50 il keçmək münasibətilə Türkistanın türkçə nim rəsmi qəzetəsi olan "Türkistan vilayətinin gaziti" yazmış olduğu baş məqaləsində türkmanlıların Rusiya mədəniyyətinə ünəs etdiklərini, Rusiyaya sadiq qaldıqlarını bir lisani-sitayişilə qeyd ediyor.

Doğrudur ki, türkistanlılar cahildir, qafildir, geridə qalmışlardır. Fəqət bununla bərabər Türkistan tərəqqi etmək, mədəniyyətə manus olmaq ləyaqətindən məhrum degildir. Tarixdə şərəfli dövrlər keçirmiş, Uluğ bəy, Farabi, Əbu-Sina kibi elm və fənn dahiləri yetişdirmiş olan bu məmləkət istiqbaldan məhrum olmaz: Teymurləng məqbərəsi, Uluğ bəy zici, Səmərqənddəki o ali mədrəsələrlə məscidlərin binası bura xəlqinin nə qədər müstəid və istiqbala layiq olduqlarını göstərməyə kafidir:

Fəqət bunların istiqbalını təmin etmək, gələcək tərəqqilərinə yol açmaq üçün üstlərindəki hər bir şəxsi təşəbbüsü və ictimai hərəkəti əzən, xəlqi etimadlıqdan məhrum edib də hər şeyi hökumətdən gözləməyə ögrədən hərbi idarə təzyiqindən məmurlar vəsəyətdən qurtarmalı, onları da Rusiyanın sair vətəndaşları kibi sadiq tanıyıb kəndilərinə vətəndaş olmaq imkanını verməlidir. Rusiya kəndisini Avropa mədəniyyətinin Şərqi amili ədd edirsə, Türküstana bu vaxta baxdığı nəzərdən başqa bir nəzərlə baxmalıdır.

Türküstanın tərəqqi edib də, Rusiyanın tərəqqi və təali etmiş məmur və mədəni bir guşəsini təşkil etməsini görmək Rusiya müsəlmanlarının ən böyük əməllərindən birini təşkil edir. Çünki, Rusiya müsəlmanlarının ən qələbəlik yeri buradır. Tən yarımız Türküstandadır. Türküstan biz Rusiya türklərindən ötrü tarix və ənənətcə də əzizdir. Burası cinsimizin yetişdiyi beşikdir. Biz oranın səhrələrindən çıxıb da aləmə yayılmışıq. Buna görə də əsl yurdumuzu

təşkil edən bir yeri mədəni görüb də orasının müasir həcins və həmdinlərimizlə məskun olduğuna görmək bizdən ötrü eyni zamanda əziz bir hissiyyət məsələsidir də!

İdarəyi-hərbiyyə qaldarılar və Türküstana idarəsinə bəzi islahat icra olunarsa, şübhəsiz ki, Türküstanın səadətine doğru ilk addım atılmış olar.

Bu addımın atılmasının lazım olduğuna Dövlət dumasının büdcə komissiyonu rəy vermişdir; Bakalım hökumət nə deyir, Duma nə söylər!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 10 dekabr 1915, №58

Dəxl – mədaxil

Ürfi – hökm, tədbir

Məsəl – silinib təmizlənmiş

Şəşə – dəbdəbə, təmtəraq

Zic – münəccimlərin tərtib etdikləri cədvəl

Vəsəyət – qəyyumluq

İcmali-əhval

Qış gəldikcə müharibə meydanlarında bir düşüşük görülüyor. Keçən həftə bilnisbə böylə bir düşüşüklə keçdi. Fransa, İtaliya, Rusiya, Alman və Avstriya müharibə xətlərində adi toqquşmalardan başqa bir şey görülmədi. Hər tərəf səngərlərində bərkəşib sabahki günə intizər etməkdədir. Yalnız Balkan səhnəsi ilə İran meydanında bir az istilik və fəaliyyət görülməkdədir. Serbiya ordusundan sonra Fransa, İngiltərə dövlətləri tərəfindən Serbiyaya kömək etmək üçün çıxarılan, fəqət lazım gələnlə köməgi vermək imkanını tapmayan müttəfiq ordu dəxi tamamilə Yunanıstan toprağına çəkildi. Selanikdə müdafiə etməyə və qüvvət aldıqdan sonra təzadən hücumə başlamağa qərar verdi.

Müttəfiqlərin Balkandakı əsgəri halları gözləməkdə olduqları qüvvətə bağla qalmağa ikən, Balkandakı bitərəf dövlətlər üzərinə icra eləmək istədikləri təsirin nəticəsi də bu qüvvətin gəlməsinə qədər təxir edildi, deməkdir.

İran meydanı-hərbində Həmədan vəqəsinədən sonra ən böyük vəqə "Qum"un rus ordusu tərəfindən alınmasıdır. Alınan teleqraflara görə Qumda olduqca şiddətli bir müharibə olmuşdur. Almanlar tərəfindən üzə durdurulan əsi İran əsgəri müntəzəm rus ordusuna müqabil gələ bilməyib "müdafiyyəi-milliyə və islamiyyə" komitəsinin mərkəzi və məqərrə olan Qum general qubernatoru tərəfindən döğülmüşdür.

Şübhəsiz ki, Qumun alınması İran üzərində böyük təsir göstərəcəkdir. Məlum olduğu üzrə burası Cənubi İran ilə vəqə olan müxabirət və münasibətin mərkəzi olduğundan İran inqilabçıları burasını əldə saxladıqca Cənubi İran üzərinə böyük bir təsir edəcəklərdir. İmdi artıq böylə bir təsiri-mərkəzdən məhrum qaldılar. Fəqət bununla bərabər hələ gözləmək olmaz ki, alman və Türkiyə tərəfdarlarını müqaviməti tamamilə sınımış, qurtarmış olsun. Məlum olduğu üzrə müharibə daha Quma yaxınlaşmadan İran demokrat əzaları ilə Türkiyə və alman amilləri şəhəri boşaltmaq üçün bəzi tədarüklər görmüşlərdir. Bunlar Girmənşah tərəflərində Türkiyədən gələnlə imdadiyyə komitəsinə ala bilərlərsə, əsl şiddətli müharibəyi orada edəcəklərdir.

Tiflisdən "R.İs." qəzetəsinə verilib də dünki sayımızda tərcüməsi dərc olunan bir xəbərə görə türklər Qafqasiya və İran səmtinə külliyyətli qoşun göndərməkdədirlər.

Çox ehtimal vardır ki, Türkiyədən gələcək imdad yetişmədən general Baratov Girmənşahdakı alman – Türkiyə – İran qüvvələrinə istədiyi zərbəyi vurmaq üçün sürətlə ilərləmək əzminə gəlmişdir.

Əhvali-daxiliyyəimizdə həftəlik icmallə qeyd olunacaq mühüm bir məsələ hadisə olmamışdır. Yalnız büdcə komitəsində icra olunan müzakirələrin hərdən bir mətbuata keçən fəqərələri bəzi məsələlərin layihə və düşüncə halında olduğunu meydanə qoymaq surətilə bu həftə bir az əhəmiyyət peyda etmişdir. Bu surətlə qeyd olunan ən əhəmiyyətli məsələlərdən birisi büdcə komitəsinin Türkünstan idarəsi haqqında Məhəmməd Yusif cənabları tərəfindən bəyan olunan arzuyu qəbul eləməsi, digəri də Qafqasiya zəmtəsvosü haqqında məbus Çxeidzenin sualıdır. Məbus Çxeidze zəmtəsvo məsələsinin kimlər tərəfindən təxirə düşər edilməkdə olduğunu bilmək üçün marağ etmiş. Anlaşılmış ki, daxiliyyə vüzəratı Qafqasiyaya köçürüləcəkdir rus mühacirlərinin zəmtəsvo-məsələsində nə qədər hazır olduqlarını daha təyin edə bilmədikindən bu xüsusda bəzi mülahizələr bəsləyirmiş. Bu mülahizələrin nədən ibarət olduğu ilə zati-məsələ haqqında daha sərih məlumat yoxdur.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 11 dekabr 1915, №59

Yenə müəllimlər ictimai haqqında

"Nicat" məarif cəmiyyətinin üzümüzə gələn yayda müəllimlər yığını dəvət etmək təşəbbüsündə olduğu oxuculara məlumdur.

Bu xüsusda hazırlıqlar görməkdə olmaq üçün seçilmiş olan təşkilat komissiyonu işləməkdədir. Bu komissiyonun iclaslarından birində iki əvvəlinci yığınlarda katiblik vəzifəsi ifa etmiş olan müəllim Fərhad bəy Ağayev cənabları tərəfindən bənə "Nicat" tərəfindən 1906 və 1907-ci illərdə dəvət olunmuş müəllimlər yığını və onun görmüş olduğu təşəbbüsləri haqqında bir məruzə (doklad) oxunmuşdur.

Bu dokladın qəzetələrə keçən xülasəsindən görülüyor ki, iki əvvəlki ictimaların bir çox qərarları və arzuları olmuş və o qərarlarla arzular-dan bir çoxu imdiki halda iş halına gəlmişdir.

Yığın qərarlarının qüvvədən fələ gələn maddələri arasında məruzə-çinin dediyinə görə müsəlman şagirdlərinin müəllimlər institutuna da girmələri, Zaqafqasiya darülmüəlliminləri (seminariyaları) ilə edadi və ibtidai məktəblərində türkçə ilə şəriət dərslərinin qüvvətləndirilməsi, Ağa Musa Nağıyevin ianəsi ilə Bakı realni məktəbi çünbədə müsəlman şagirdlərinə məxsus əlifba sinfinin açılması, Aleksandrın unas məktəbində müəllimlər kursunun açılması, "Nəşri-məarif" tərəfindən imdiki halda bağlanmış olan müəllimlər kursunun açılması, "Nicat" tərəfindən təsis olunan gecə kursları və cümə məktəbləri, Zaqafqasiya məktəblərində 1881-ci il proqramının tamamilə tətbiq olunması, müsəlmanlardan da ibtidai məktəblər naziri (inspektoru)nun təyin olunması, ibtidai məktəblərdə (rus-müsəlman məktəbləri) dördüncü bir sinifin də açılması, bir çox türkçə tədrisinə məxsus kitabların basılması kibi iş halını almış olanları vardır.

Yığınların birer arzularını təşkil edib də bu vaxtə qədər qüvvədən fələ çıxmamış olan maddələrə gəlincə, məruzəçi demiş ki, 1906 və 1907 yığınlarının qərar və arzularından tətbiq olunmayan maddələri arasında ərəb əlifbasının islahı, müsəlman şagirdlərindən ötrü tətill cədvəlinin tətbiqi, məscid məktəblərinin islahı, şəriət dərsləri üçün dərslər kitabları hazırlamaq, hər iki ildən bir müsəlman müəllimlər yığını yığmaq və müsəlman müəllimlərinin ümum müəllimlər ittifaqı adı ilə bir ittifaq vücuda gətirmək xüsusları vardır.

Komisyə Fərhad bəy cənablarının dokladında verdikləri məlumata qarşı cənablarına təşəkkür bəyan eləmişdir. Əlbəttə, Fərhad bəy cənablarının iki əvvəlki müəllimlər ictimainə aid olan ovraq və

sənədləri saxlayıb da bu günkü gündə onlardan istixracla yığının keçmişinə və onun arzu və qərarlarına aid məlumat verməsi şayanitəqdirdir.

Fəqət bizcə bu məruzədə iş halını almış qərar və arzular haqqında bəzi fəzlə nikbinliklər göstərməklə bərabər, naqis olan bir cəhət vardır (bəlkə də bu nöqsan qəzetələrdə dərc olunan fəqərəyə aiddir). Bu nöqsan da keçən yığınların aldıqları qərar və bəyan elədikləri arzularının qüvvədən fələ gətirilməsi üçün nə kibi vasitələrə təşəbbüs edildiyi, onların tətbiqi üçün hankı çarələrə təvəssül olunduğu və nə cürə çalışıldığının göstərilməməsidir. Bizə öylə gəliyor ki, bu xüsusda Fərhad bəy artıq bir şey də söyləyə bilməzlərdir. Çünki nə qədər ki, bizə məlumdur, yığınların bu gün işə keçməli olan arzuları əksərən yığının iradəsi xaricində təbiətin sövqilə başa gəlmiş şeylərdir. Müəllimlər ictimai-tarixi bir zamanda yığılmış, qərarlarını vermiş, arzularını söyləmiş getmiş. Üstündən qısa il keçmiş. Qərar və arzuların nə halda olduğu ilə maraqlanmış, tainki, təzə bir dövri-tarixi gəlmiş, o zaman aranmış, axtarılmış, keçən ictimailərdəki qərar və arzuları öyrənmək üçün bu ictimailəri düzəltmiş olan "Nicat"ın özündə belə bir əsər, bir iz görülməmiş. Bərəkət versin ki, Fərhad bəy sağ imiş, yoxsa bu günkü məruzəyi də görmiyəcəkdik.

Əlbəttə, müəllimlər ictimaini üçüncü dəfə olaraq yığmaq vacibdir, mühümdür. Fəqət ictimai yığıldıqdan sonra onun verdiyi qərarları qazavü-qədərin istəyisinə, təbiətinin sövqünə buraxıb da uyumaq, sonra qalxıb da 8-9 il bundan əvvəl vəqə olan arzularla imdiki haqiqətləri tutuşdurmaqla iktifa etməyi ikinci dəfə də təkrar etməmək gərəkdir. Lazımdır ki, təşəbbüs və ixtirah fikri ilə bərabər, fikri-təqibə malik olduğumuzu da göstərək, işin üstünə düşəlim, yalnız arzu edib də o yanını zamanə tapşırmaqla qalmıyalım.

M.Ə.

"Açıq söz", 15 dekabr 1915, №62

Ovraq – korlanmış, dağılmış
İstixrac – çıxarış

İngilislərə qarşı

Müharibənin əvvəllərində ağızlarda, yalnız ağızlarda deyil, qəzetlərdə də olduqca məşhur bir mütalimə vardı:

"Almanlar ingilislərin onlarla hər b edəcəklərini fikr etməmişlərdi".

İndi müharibənin on səkkizinci ayında yazılan siyasi məqalələr oxunar və söylənilən politika söhbətlərinə qulaq verilsə, bunun tam müqabilə olan bir şey eşidilər:

"Almanların ən böyük qəsdı ingilisləri əzməkdir".

İngilisləri əzmək, ingilis hakimiyyətinə zərbə endirmək, dünya siyasətindəki ingilis nüfuzunu qırmaq, almanların imdi deyil, hətta müharibənin əvvəlində də deyil, daha əvvəldən bəri bəslədikləri böyük əməllərindən birisini təşkil etməkdədir.

Almanların bu fikri ingilis hökumət adamlarına gizli deyil idi. Gizli olmadığı üçün də ingilislər, fransızlar və ruslarla ittihad və ittifaq vücuda gətirməyə çalışmışlardır.

Buna görə də müharibəyi başlarkən almanlar ingilislərin öz düşmənləri cərgəsində olacaqlarını düşünməyə bilməzlərdi. Dünyada böyüklük niyyəti bəsləyən, iqtisadən özünə koloniyalar, bazarlar axtaran Almaniya İngiltərəni əndişəyə salmış və gündən-günə artmaqda olan Almaniya bəhriyyəsi, sualtı qayıqları ingilisləri bəhri-hakimiyyətlərini fikir etməyə və alman qələbə və hakimiyyətini təsəvvür etdikcə titrəməyə vadar ediyordu.

Zatən cahən hökmdarlığını əldə etmək istəyənlər daima İngiltərəni əzmək fikrində olmuşlar. Çünki yolları üzərində ən qüvvətli bir rəqib olmaq üzrə Britaniya hökumətini görmüşlərdi.

"Göydə Allah, yerdə bən" şüarını fütuhatına ələm etmiş olan böyük Napoleon bundan yüz il əvvəl bütün cahanı fəth etmək niyyətində ikən İngiltərəni əzməgi ən böyük bir əməl kimi bəsləyirdi.

Bu gün Böyük Britaniya dövlətinin "can şüşəsi"ni təşkil etməkdə olan Hindistan Napoleonundan əvvəlki cahangirlərin də təməini təhrək etmiş, Şər q və Qərb fəthlərini üzərinə cəlb etmişdi. Böyük Napoleon dəxi ən böyük düşməni olan İngiltərəni əzmək üçün Hindistana getmək tərhini tökmüşdü.

Bu məqsədlə böyük Napoleon Türkiyə və İran hökumətləri yanına məxsus elçilər göndərər onlardan özünə kömək istəmişdi. İngiltərə Hindistana bərkişib qalarsa, bunun iranlılar üçün iləridə nə kibi

böyük bir təhlükə təşkil edəcəyini o zamanki Tehran ricalına qandırmaq istəmişdi.

Napoleonun Tehrana gedən elçisi Hindistan səfərinin bütün planlarını da özü ilə bərabər götürmüşdü. Bonapart Rusiyanı əzəcək, sonra da Türkiyə və İranın razılığı ilə beynəlnəhrin və İran yolu ilə keçib əfqanları dəxi öz tərəfinə çəkəcək və 20-30 minlik bir ordu ilə Hindistana çıxacaqdı.

1812-ci ildə Rusiyada rast gəldigi sınıqlıq nəticəsində Napoleonun Hindistan xəyalı əmələ gəlməyib, nəticədə yəne İngiltərə qələbə çaldı.

Bu kərə meydana çıxan alman Napoleonu yəne görürünüz ki, ələmsüml bir nüfuz və hökumət düzəldə bilmək və özünü əhatə etmiş olan sübatkar düşmənlərini basmaq üçün İngiltərənin "can şüşəsi"ne əl atmaq istiyor.

Tarix təkrardan ibarətdir – deyərlər. Alman ordusu ilə müttəfiqləri türklər İran ilə Əfqanıstan dövlətlərini öz tərəflərinə cəlb etmək surətilə Hindistana hərəkət etmək, həm də təqibən böyük Napoleonun getmək istədiyi yolları eynilə təqib etmək istiyorlar.

Napoleonun Hindistan səfəri bir xəyal isə də almanların Misir və Hindistan səfəri haqqında planlarına bir xəyal kibi baxmaq istəməyənlər çoxdur.

Bir nəzəriyyəyi görə müharibənin müqəddəratı ancaq Avropa səhnələrində həll olunacaqsa, digər bəzi nəzəriyyələrdə də müharibə ancaq İngiltərənin döğülməsi ilə qurtara biləcək. İngiltərəyə böyük bir zərbə isə ancaq Şər qdə endirilmək imkanı qalmışdır. Çünki ingilis sularını abluğa etmək Britaniya cəzirlərinə çidilər hücumu icra ələmək, qalayı alıb da oradan dənizlər şahını qarıxdırmaq kibi xəyalların şairinə bir taqım təvəhhümdən ibarət olduğu haman görüldü. Halbuki, Misir və Hindistan səfərlərini təşkili üçün əsəş tədbirlər haman görülmüş və "Şər qə doğru" hərəkətin yolları bir dərəcəyədək təmin edilmişdir. Mixaylovskinin təbirincə Hindistan müdafiəsinin ilk səngərləri olan Selaniklə Dardanel almanların Berlin-İstanbul yolunu açmalarına mane ola bilmədi. Hindistan səfərinə təmin üçün Heydər paşa – Bağdad dəmir yolunu isə daha əvvəl düşünmüşlər və bu gün Bağdad civarında ingilislərə qarşı qazandı müvəffəqiyyətini, Almaniya – türk ordusu demək olar ki, bu yola borcludur.

Şər q məsələsinə verdikləri əhəmiyyətin ən böyük nümunəsindən birisi də almanlarla türklərin İranda icra ələdikləri təşəbbüslərdi. Bu təşəbbüslər həddi-zatında İngiltərə və rus dövlətlərindən ötrü böyük təhlükə təşkil edəcək bir hal şəklini aldı. Əgər İrandakı alman təşəbbüsləri Hindistan səfərinə bir müqəddimə təşkil etmək mənasına

malik olmasaydı, əmin olunuz ki, ingilislər Bağdada və ruslar da Kirmanşaha və Kəşana doğru getməyə lüzum görməzlərdi.

İrandakı Almaniya və türk təşəbbüslərinin mənayi-həqiqisini dərk ilə qəti bir təşəbbüs və qərara gəlmiş olan rus əsgərləri Həmədan, Qum və sair nöqtələri tutmaq və Kaşan üzərinə yerimək surətilə böyük bir müvəffəqiyyət əldə etmişlər ki, şübhəsiz, buun İran xəlqi üzərinə təsiri olmayacaq degildir.

Fəqət bununla məsələnin əhəmiyyətdən düşüb də, təhlükənin tamamilə rəf olmasına qane olmaq da olmaz. Bu xüsusi həll edəcək daha mühüm vəqəələrə intizar etməliyiz.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 17 dekabr 1915, №63

Tərh – plan

Rical – kişilər, ərlər

Abluğa – mühasirə

Təvəhhüm – vahimələnmə, qorxma

Cidə – yığılmış, toplanmış

İcmali – əhval

Ümdə müharibə xətlərini təşkil edən Şərq (rus-Almaniya və Avstriya) və Qərb (Almaniya – Fransa) cəbhələrində neçə zamandan bəri davam etməkdə olan sükut bu həftə dəxi böyük ölçüdə icra olunan bir hər b vəqəəsi ilə pozulmadı.

İkinci dərəcə təşkil edən sair cəbhələrdə isə əhval yenə demək olar ki, böyük bir vəqəə zühuru ilə seçilməmişdir.

Balkan səhnəyi-hərbində bu həftənin ən çox müzakirə olunan cəhəti Selonikə sığınmış olan müttəfiqlərin oradakı müdafiə hazırlıqları ilə bolqarların Yunanıstan sərhəddini keçdikləri məsələsidir. Əvvəlcə bolqarların yunan sərhəddini keçməyəcəkləri haqqında söz vermiş olduqları elan edilməkdə ikən, imdi buna əks bir xəbər gəliyor. Yunan kralı Konstantin bütün qüvvəti ilə bitərəflik saxlamaq niyyətində ikən bolqarların yunan toprağına girməsini arzu etmiyordu. Çünki bu hal yunan təəssübünə rəva gəlməzdi. İmdi yunan təəssübünə narəva gələn bu hal yunanlılarca nə kibi bir təsir hasil edəcək?! - Burası bir məsələ. Fəqət aşkar olan bir şey varsa, o da imdiki halda yunan siyasətinin xəlqin hissiyyatı ilə degil, hökumət adamlarının ağıl və tədbiri ilə idarə edilməkdə olduğudur. Bu "əql və tədbir" bir kərə başı aşağı bir yola düşdümi, artıq ən son dərəcəyi qədər sürüşmək məcburiyyətindədir. Zimmən bunu da deməliyiz ki, Konstantin artıq kabinəyi kömək etmək üçün o qədər xəlqin təəssüb və hissiyyatından da çəkinəcək bir halda degildir. Çünki məclisi-məbusana vəqə olan intixablar hökumət firqəsinə tam bir əksəriyyət qazandıрмаq üzrədir...*(senzör tərəfindən mətəndən bir hissə çıxarılıb, yeri ağ qalıb – Ş.H.)

"...İstanbul – Berlin yolu açıldıqdan sonra Dardanel müharibələrini davam etdirmək son dərəcədə faydasız bir iş olurdu". Təsviri ilə ingilis qəzetələri, "qoy Dardaneldəki qəhrəman ingilis əsgərləri rəşadətli yoldaşlarının intiqamını daha faydəli digər bir səhnəyi-hərbə alsınlar" - diyorlar.

İran əhvalında vəqə olan siyasi təbdillər göstərir ki, Həmədan, Qum, Ribati – Kərim müvəffəqiyyətləri iranlılar üzərinə rus və ingilis nöqtəyi-nəzərdən mətlub olan bir təsir hasil etmişdir. İran kabinəsi dəğişmiş. Müstəfi almanın əvəzinə rus və ingilistpərəstligi ilə məşhur Fərmanfərma gəlmişdir. Fərmanfərma kabinəsinə daxil olan vəzirlər başdan (ağ yer qalıb məqalədən bir hissə çıxarılıb – Ş.H.).

Bu qılinc isə hələlik varid olan xəbərlərdən anlaşıldığı vəchlə parlamaqda və rus düşmənlərinin ürəyinə qorxular salmaqdadır. Bu qorxunun tamamilə səmərədar olması üçün rus ordusu Türkiyə sərhəddinə tərəf ricət etməkdə olan düşmən qüvvətini qırmaq və Əlcəzirə tərəflərində ingilislərlə döğüşməkdə olan türk ordusunun İrana gəlmək əzmindən saxlamaq məcburiyyətindədir. Görünür ki, türklərlə almanlar İrandakı tərəfdarlarının düşçar olduqları halı kəməli ilə təqdir etdiklərindən bu günlərdə Tavudsənd komandasındaki ingilis qüvvəsinə qəti bir hücum etmək niyyətinə gəlmişlər. Bu niyyətin mövcud olduğunu dünənki qəzetələrdə Əlcəzirə – Mesopotamiya müharibələrinə aid nəşr olunan London teleqrafı göstərməkdədir.

Əhvali-daxiliyyəimizdə böyük əhəmiyyəti möcib bir məsələ zühur etməmiş, yalnız arada dumanın hər nə surətlə olursa-olsun, yanvar ayında çağırılması lüzumundan bəhs olunmuş, bir də daviliyyə vəziri Xvostov qəzetə müxbirlərinə zaman haqqında bəzi bəyanlarda bulunmuşdur. Bu bəyanlar haqqında başqa bir vəqt.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 18 dekabr 1915, №64

Müstəfi - maliyyə işlərinə baxan müavin

Qurama

Ah, bir Allah bəndəsi tapılmazmı ki, bu dövlətləri barışdırın? – deyə ah çəkənlər, yəqin amerikalı Fordun başına bir sülh cəmiyyəti yığb da Avropaya gəldigini və bütün bitərəf müharib dövlətlərin paytaxtlarını gəzmək fikrində olduğunu oxuyunca sevinmişlər.

Əlbəttə, bu sevinclərinin içində:

Ford kimdir?

Sualı da xatirlərinə gəlmişdir.

Doğrudan da bu Allahın rəhmli bəndəsi Ford kimdir?

Ford avtomobil taciridir, tacirimi?! Yəqin oxucular arasında heyrət edənlər vardır.

Biz görmüşdük ki, padşahları padşahlar barışdırar. Tacirin belə işlərə nə münasibəti. Həm də nə ağzı!

Deyə yəqin bəziləri bir tacir ilə hasil olan barışıqdansa. Bu dünyanın qiyamətə qədər müharibə halında olmasını istərlər.

Fəqət maraq edilməsin. Ford da "padşah"dır. Avtomobil padşahı!

Avtomobil padşahı, baxmış ki, yox yalnız avtomobil satıb da "avtomobil padşahı" adını qazanmaq bir şey degil. Zaman öylə bir zamandır ki, bir az maya ilə daha böyük ad qazanmaq olar.

Avtomobilçiliklə böyük ad qazanmaq mümkün degil. Bir avtomobil yarış (skaçka) düzəltməkm?

İmdi avtomobil yarışına baxan kim?

Top yarış olsa, yenə ha!...

Forda nə var, pulu çox.

Papaq elə, sülhiyyun gəlsin.

Pul ver natiqlər konuşsun. Çağır sovrancetlər yügürsün. Xərc elə, yazıçılar tökülüşsün.

Həmsi hazır.

Ford təşkil elədiği sülh qafiləsi ilə Amerikadan çıxdı.

Teleqraflar aləmə yayıldı.

Ford qafiləsi Stokholma gəldi.

Ford filankəsə görəşdü.

Birisi Forda belə dedi:

Hər kəs Forddan bəhsə başladı.

Çünki Ford hər kəsin sevdiyi bir yola girmişdi.

Az qalmışdı ki, avtomobil padşahı padşahların hamusundan sevimli olsun.

Nədənsə iş dəğişdi.

Günün bir günündə sülh heyəti baxdı gördü ki, Ford yoxdur.

Ford qaçmış.

Ford azarlanmış – deyə teleqraflar təkrar bütün iktari-aləmə guruldadı.

Yerlərindən – yurdlarından olmuş sülh heyətinin əzaları qaldılar Stokholmun küçələrində.

Axırı rəvayət edirlər ki, - Amerika səfəreti pul tədarük etdi, bunları qoydu baqaja, göndərdi gəldikləri yerə.

Fordun bu hərəkəti zənn etmiş ki, fəidsəz qaldı. Xeyr, Kopenhagen qəzetələrinə gözəl bir mizah mövzusu verdi.

Ərəblinski başda olmaq üzrə bir dəstə bakılı aktyorları Ford macərələrindən birini bir vaxt imdi İskandinaviya yarım cəzirəsində heyran və sərgördan qalan Amerika sülh heyətinin gününə salmışdı.

Aktyorları yığıb Dərbəndəmi, Dağıstanın hankı şəhərinə isə aparıb pulları yığıdıqdan sonra Qafqasıya Fordu özü qeyb olmuşdu.

O zaman bundan bəhs edənlər:

Ah, müsəlmanın işi hələ belədir – diyordular.

Görünüyor ki, yalnız müsəlmanın deyil, Amerikanın da işi belə imiş.

Lap hələ belə imiş!

Niş

"Açıq söz", 20 dekabr 1915, №65

Blok və fraksiya məsələsi

Möhtərəm Sədri Əfəndinin "Yulduz" vasitəsilə nəşr etmiş olduğu ilk məqaləyi-tənqidyyəsi ilə başlayan bu məsələ münəqiş edilidkce başqa daha mühüm məsələlərin çıxmasına səbəb oluyor.

Sədri Əfəndi fraksiyamıza fəzlə xudpəsəndlik etdi, nahaq yerə bloka girmədi, bununla siyasi bir xəta işlədi, iddiasında bulundu.

Məhəmməd Yusif cənabları buna cavab olaraq fraksiya xudpəsəndlik və fəzlə izzəti-nəfs iddiasında bulunmadı, bloka girmək istədi, fəqət blokçular ona iltifat etmədilər. İfrat sollarla ifrat sağlar kibi onun arzularını da barışılmaz bir şey tələqqi etdilər – dedi.

Məhəmməd Yusif cənablarının izahından "müsəlman fraksiyası bloka girmədi deyil, blok müsəlman fraksiyasını qəbul etmədi" keyfiyyəti aşkar olur. həm həqiqətən də vəqə olan izah və bəyanlarından burası aşkar görülyor.

Blok dumadakı ən çox nüfuzlu fraksiyaları bir yerə yığıb da qüvvətli bir дума əksəriyyəti vücudə gətirmək, eyni zamanda Dövlət şurasındakı əyanlardan da hissəsini öz məramlarına şərik etmək niyyətilə bittəbii daha mötədil bir proqram düzəltmək məcburiyyətində qalmış, bir "etidal" xatirəsi üçün də "kadet" fırqəsi kibi müxalif fırqəsi belə məsuliyyəti – vüzərə kibi ən böyük əsasını fəda etmişdir.

Müsəlman vəkilləri məlum olduğu üzrə ayrı bir milli heyət təşkil ediyorlar. Buna görə bloka girincə blokun kəndilərinə bir şey verdini bilməli idilər. Blok proqramında müsəlmanlar üçün ciddi bir şey olmadığı şübhəsiz ki, arkadaşlarımız Faiq Əfəndinin dediyi kibi, "layla" deyil, həqiqətdir. Bu həqiqəti blokçular müxtəlif milli heyətlər naminə təklif olunan zərərsiz qətnamənin də rədd etməsi ilə də isbat etmişlərdir.

Polyaklarla yəhudilər həqqində nədən naşi və nə dərəcə blok proqramında birer maddə vəz olunub da, onların bloka nə surətlə daxil olduqları Məhəmməd Yusif cənablarının məqaləsində əsbabi-mövcubəsi ilə bəyan edilmişdir. Bu əsbabi-mövcubədən anlaşılan odur ki, polyaklar həqqində blokun istədiyini hökumət özü elan etmişdir. Yəhudilərə gəlinca, onlara gərək Rusiya və gərək bitərəf və müttəfiq dövlət mətbuatındaki mövqələrinə və bu vasitə ilə dünya əfkari-ümumiyyəsi üzərindəki təsirlərinə qarşı adətən bir "rüşvət" verilmişdir.

Polyaklardan başqa milli heyət naminə "tərəqqipərvər blok" xaricində qalan yalnız müsəlmanlar deyil, bütün milli heyətlərdir. Yəhudilər kadet frinqəsinin əzası olmaq surətilə bloka daxil olmuşlardır, yəhudi olmaq sifətilə deyil.

Bu əsaslar nəzərdə tutulunca bəna öylə gəlir ki, müsəlman fraksiyasını "tərəqqipərvər bloka" girmədiyi üçün siyasi bir xəta işləməklə ittiham etmək olmaz. Arada Məhəmməd Yusif Cəfərov cənablarının bu mövzuda vermiş olduğu vəqələri çürüdəcək yeni vəqəələr olmadıqca, başqa cür düşünməyə səbəb də yoxdur.

Demək ki, müsəlman fraksiyası "Duma tərəqqipərvər blok"una girməmişsə, bunda kəndisi deyil, dumadakı milli heyətlərin məzhəb və milliyət üzündən hasil olan qanuni və hüquqi hüdud və təzyiqlərin qaldırılmasını istəyən müttəhid və şərikli təkliflərini rədd edən tərəqqipərvər blok ərkanıdır.

Burası böylə.

Fəqət məsələ bununla bitmiş olmuyor.

Yəhudilərin könuəllərini almaq üçün bir çox səbəblər mülahizə edib də, surət-zahir üçün də olsa, onlar haqqında proqlamlarında bir maddə bulunduran blokçular bilxəssə Rusiya tərəqqipərvər məarifməndlərinin partiyasını təşkil edən məşrutiiyyun - ammiyyun (kadet) frinqəsi nə üçün 25 milyonluq bir kütlənin nümayəndələrinə onların ehtiyac və əməllərinə qarşı laqeydlik, etinasızlıq göstərsinlər?

Bunun qüsuri kimdə?

Sadri Əfəndi bu qüsuri fraksiyada görüyor. Fraksiya hər bir firsətdən istifadə etməli, ehtiyaclarımızı söyləməlidir. Söz söyləyəcək hər hanki bir kürsüdəndən istifadə etməlidir.

Məhəmməd Yusif cənabları bu ehtiyacların çox deyilib, yazıldığını, keçmiş və indiki vəkillər tərəfindən Duma kürsüsündən dəxi çox çağrılıb - bağrıldığı, fəqət nədənsə, bu sədəların unudulub getdığını, kimsənin ona əhəmiyyət vermədiyini söyləyir. Bunun da səbəbini onda görüyor ki, bizdə müntəzəm bir surətdə fraksiyaya kömək etmək, onunla dərdləşmək və öz vəkillərilə "şirin-şirin çalışmaq" həvəsi yoxdur. Başbilənlərimiz atil və batildirlər, ancaq tənqidə yarıyor, müsəbət bir iş üçün çalışdıqları yoxdur.

Məbusun bu fikrilə Ömar Faiq Əfəndi arkadaşımız iştirak etmiyor. O, tənqidi bizzat fəidəli görüyor, cəməat arasındakı həvəssizliyi də fraksiyanın, Duma üzvlərinin "müəddəratı - milləti əllərində tutan böyük cəməat xadimlərinin" ruhsuzluqlarında, hərəkətsizliklərində və fədakar olmadıqlarında arayı.

Bu xüsusda "Vəqt" rəfiqimiz də, F.K. cənabları da bir növ Faiq Əfəndi ilə iştirak etmiş oluyor.

F.K. cənabları da Duma fraksiyasını hünərsizlikdə, sükutda, ətalət və bəltəllədə görüyor, "tərəqqipərvər blok"un təşkiləndən 3-4 ay sonra o da fraksiyanın özü deyil, Məhəmməd Yusif cənabları naminə onda da qəzetlərdə bir çox istəzahlar nəşr edildiyindən sonra, vəqə olan bir izah nəticəsində bu kibi böyük və tarixi vəqədə millət vəkillərimizin nə kibi bir mövqə və halda olduqlarını ögrənmiş oluyoruz - diyor.

Şübhəsiz ki, müsəlman ehtiyacat və əməllərini yazmaq, demək, bağırmaq, çağırmaq vəqti keçməmişdir. Çünki bu ehtiyaclar haqqında Məhəmməd Yusif cənablarının mülahizəsinə rəğmənmə deməliyiz ki, çox az yazılmış, çox az deyilmiş, hətta o qədər az ki, özğələr deyil, özümlüz də onları lazım olduğu kibi əzbərləməmişik. Şübhəsiz ki, dumadakı vəkillərimiz 25 milyonluq böyük bir millətin, hüquq və ixtiyarına təzyiq olunmuş bir kütlənin nümayəndələrinə yaraşar bir surətdə mövqəələrini istifadə etməmişlər və başqa əməlpərvər vəkillər kibi duma səqfini titrədəcək atəşin nitqlərilə bizə nisbət etinasız olan Rusiya əfkari - amməsinin laqeydliyini pozmamışlardır.

Əlbəttə arabir yaşayan təqdir və bilnisbə arzu və əməllərimizi oxşayan nitqlər olmuşdur. Fəqət bunlar böyük millətimizin böyük dərdlərinə nisbətən o qədər kiçik, o qədər azdır ki, nə bizdə, nə də sair vətəndaşlarımız üzərində silinməz bir təsir icra edə bilməmişdir

Şübhəsiz ki, məbusun vəzifəsi həm əfkari - ammiyə, seçkiçilərinin əməl və arzularına mütəməssil olmaq, həm də mənsub olduğu millət və ya sinif arasında qüvvətli bir əfkari - ammə təvəllüdü ilə ideallar tərbiyə etməkdir. Bizim məbuslar birinci vəzifənin ifasında olduca zəif, ikinci mənəvi vəzifələrinin ifasında isə sifra müqəbildirlər.

Hər bir millət malik olduğu hökumətə layiqdir - deyə məşhur bir söz vardır. Bu sözü məbuslar haqqında daha səlahiyyətli söyləmək olar. Məbuslarımızın vəzifələrində qüsür varsa, bilməliyiz ki, bunlar bizim seçdigimiz adamlar, mühitimiz yetişdirdiyi nümayəndələrdir.

Hər hanki bir zaman ki, bizdə müttəəkkil bir əfkari-ammə, oyanıq bir mətəbuat, diri bir cəmiyyət, həssas bir cəməat olursa, o zaman heç şübhə edilməsin ki, arzu etdigimiz vəkilləri, könlümüz istəyən cəməat xadimlərinə də taparız.

Biz bu gün araya çıxıb da fraksiya bloka girməliydi - degildi - deyə mütləliələr yürüdüürüz. Fəqət hani mətəbuatın avqust ayında bu xüsusdakı nəşriyyatı. Əcəba, bu nəşriyyat duma fraksiyamızın nə surətlə rəftar edəcəğinin səlah olduğu haqqında müttəəkkil bir əfkari-ammə vücudunu göstərə biləcəək parçalara malikmi?

Misal üçün soralım: blok xaricində qalmağı böyük bir xəta sayanlar vaxtında bu xətanın önünü almaq üçün cüzi bir ixtarda bulunmuşlarmı?

Etiraf edəlim, boynumuza alalım – dənində də var, suyunda da.

Madam ki, bizdə müəyyən bir ideal, müəyyən bir məslək və məram sahibi təşkilat yoxdur və madam Duma seçkilərinə iştirak edən qüvvət müəyyən bir təşkilat olunmayıb da, təsadüflə, kiçik qərəzlərlə bir araya gələn mənasız və şəkilsiz adamlardır. Dumadaki nümayəndələrimiz gördüğümüzdən artıq olmazlar, olarsa istisna təşkil edər. Dumadaki nümayəndələrimizi iş bilən, söz söyləyən və qəlbi sızlayan görmək istərsək, bütün iş bilənlərimizi, söz söyləyənlərimizi və qəlbi sızlayanlarımızı bir yıldıza tərəf getmək və bir yol ilə yürümək üzrə birləşdirməli, milli qüvvələrimizi, ürfani təşəbbüslərimizi, cəməat xadimlərimizi bir-birinə bağlamalıyız.

Mühəmməd Yusif cənablarının cəməat xadimlərimizi Duma fraksiyası ilə bərabər çalışmaya vəqə olan dövətlərini bən bu surətlə anlıyorum. Ona gögrə təqdir ediyoram.

Ehtiyaclarımızı, dərdlərimizi demək, yazmaq, bağırıb çağırmaqla bərabər, bu işlərdən səmərə almaq üçün nəzəriyyat və idealca birləşmiş xəyallar vücudunu arzu etməliyiz.

Böylə müttəhid bir ziyalı qisminə malik olar və hamımıza yol göstərən işıqlı bir yıldıza tapılırsa, o zaman Dumaya göndərdiyimiz məbuslar özləri ilə seçiciləri arasında maddi və mənəvi bir rabitə hiss edib, böyləyəcəkləri nitqlərlə qəlblərimizə rəşə verdikləri kibi, Rusiya əfkəri-ümumiyyəsi üzərinə də şübhəsiz ki, icrayı-təsir edərlər.

M.Ə. Rəsulzadə

"Açıq söz", 22 dekabr 1915, №67

Əsbab – səbəblər

Mövqubə – lüzum, zərurət

Çürüm – maddi sübut, dəlil

Atil – tənəblə, ətalətli, işsiz

Batıl – yalan, boş, doğru olmayan

Mühəssil – təmsil edən

Sələh – yaxşılıq

Ərz – istək, dərdini söyləmə

Rəşə – titrəyiş

Qafqasiya millətləri münasibətindən

Erməni qəzetələri ilə gürcü qəzetələri arasında çoxdan bəri davam edən milliyət münaqişələri son zamanlara yeni bir səfhəyə girmişdir.

Bu tərəf də, o tərəf də qatı millətçilik, fəzlə təəssübun, barışmaz bir mövqə tutub da işi ölümlə-dirim dərəcəsinə qədər vaxtdırmanın hər iki tərəf üçün məzərətləri olduğu kibi Qafqasiyanın ümumi mənafeleəri üçün də zərərli olduğunu yavaş-yavaş düşünməkdədirlər.

Erməni qəzetələri ilə gürcü qəzetələrindən bir qismi bu iki millətin barışıb da birləşmələri lüzumunu əsasən qəbul etmiş, indi isə barışığın nə surətlə həll oluna biləcəgi yollarını araşdırmaqla məşğuldurlar.

Araya barışmaq sülh ilə yola getmək məsələsi gəlincə, bittəb hər iki tərəfin demokratları üçün idealistlik etmək imkanı hasil oluyor. Erməni demokrat qəzetəsi "Paykar" Qafqasiya milliyətlərini özündən incitməmək və qonşularının nifrətini qazanmamaq üçün erməni başbilənlərinə tamamilə həməət siyasətindən əl çəkib də Türkiyə Ermənistanı ilə məşğul olmamayı tövsiyə ediyor. Gürcü sosialist qəzetəsi "Tanamede azrı" kibi qəzetələrdə gürcü xəlqini əsilzadələrin idealına qulaq verməməyə çağırıyorlar.

Fəqət məsələ milliyət qovqasına aid olunca bittəb hər iki tərəfin millətçilərini dinləmək lazım gəliyor.

Bu xüsusda ən əvvəl nəzər-diqqətimizi cəlb edən rusca nəşr edilib də gürcü millətçiliyinin mütəssili tanınmış "Z.Rec" qəzetəsinin "Qruzın"ıdır.

"Qruzın" yenə millətçi gürcü qəzetələrindən "Saxalxo purseli" qəzetəsilə münaqişə edərək diyordu ki:

"Saxalxo purseli" qəzetəsi nahaq yerə ermənilərlə barışmaq üçün çarələr, vasilələr arayır. Nahaq yerə gürcülərin təkbəşinə ermənilərlə ayrı sülh imza etməyində bir fəidə görüyor. Nahaq yerə müsəlman dostlarımızı unuduyor, onlardan ayrılmaq istiyor. Gürcülər ayrı olaraq ermənilərlə sülh əqd edərlərsə, müsəlmanları da, özlərini də zəif buraxmış olurlar.

Ermənilərlə sülh etmək üçün "Z.Rec"-in "Qruzın"-i hər şeydən əvvəl onları (yəni erməniləri) müsəlmanlara hörmət etməyə, onların (müsəlmanların) milli amallarını gözetməyə, hissiyyatlarına ehtiram qılmağa, Türkiyə hökumətinin günahını bütün müsəlmanlardan gərməməyə vadar etməlidir – diyordu.

"Qruzın"-in bu yazılarında aşkarən görülyordu ki, Qafqasiyadakı milliyətlərin münasibəti həqqində bəslənən gürcü millətçi

nəzəriyyəsində olduqca mühüm bir itxıfat mövcuddur. Bu itxıfatın "Z.Rec"ə müxalif olan cərəyanı başında "Saxalxo pırseli" qəzetəsi ilə "Maqabari" qəzetələri duruyurlar.

Baxalım bu məsələdə "Saxalxo pırseli" nə yazıyor:

"Saxalxo" hər şeydən əvvəl "Z.Rec" qəzetəsinin gürcü əfkari-amməsinə tərcüman ola bilməyəcəyini şiddətli bir lisanla söylüyor, sonra əsil məsələyə keçiyor.

"Saxalxo"ca: "Z.Rec" qəzetəsi türklərlə ittifaqı ermənilərə qarşı çıxmaq üçün lüzumlu görüyor.

Halbuki, qəzetə böylə bir məqsədlə yapılacak ittifaqda faidə degil, məzərrət görüyor və "Z.Rec"i böylə bir təklifi ilə əşkara nifaqçılıqla ittihad ediyor. "Bu öylə bir nifaqdır ki, içində təhrik də hiss olunuyor".

"Saxalxo" özünün "türklərlə birləşmiyəlim" dediyini xatırlamıyor. Əlbəttə, bu birləşmək lazımdır. Çünki türklər Qafqasiyada etnoqrafik bir qüvvət təşkil ediyorlar və kimsənin həqq və səlahiyyəti yoxdur ki, Qafqasiya türklərinin mənəfe və məsələlərinə əhəmiyyət verəsin. Fəqət bununla bərabər "ermənilərlə də barışib birləşmək lazımdır".

Ələliümüm bütün Qafqasiya millətləri ilə barışmaq və bütün qonşularla xoş keçinmək "Saxalxo pırseli" qəzetəsinin arzusudur. Yalnız bu arzunun hüsuliyəlidir ki, Qafqasiya milliyətlərinin istiqbalı təmin oluna bilər.

Bu mövzuda yazılmış başqa bir məqaləsində "S.P." qəzetəsi təkrar bu məsələdən bəhs açaraq türklərlə ermənilər haqqındakı nəzəriyyəsini böylə təşrih ediyor.

"Qafqasiyada ermənilərin mövcud olduğu vəqədir. Bundan sonra da vəqə olacaq. Qafqasiya müqəddaratını düşünürkən böylə bir vəqəəni hesabdan kənar etmək olmaz; Şübhəsiz ki, bu vəqəəni hesaba almalyız. Türklərin də mənəfət və əlaqələrinin unutmaq olmaz. Fəqət eyni zamanda ermənilərin də mənəfət və əlaqələrinin yaddan çıxarmaq mümkün deyildir. Bunların ikisi də Qafqasiyada möhtərəm mövqə tutmaqdadırlar. Qafqasiyada ittihadı-ənasir vücuda gətirmək istəyənlər buradakı millətlərin siyasi vəziyyətlərini nəzərə almaq məcburiyyətindədirlər. Bu birlik də ancaq o zaman hasil olar ki, arada anlaşılmaq bir məsələ qalmasın. Biri-birinin həqiqi mənəfətlərini hesaba qatmaq və bu növlə etilaf etmək – Qafqasiya millətlərinin siyasi əfkarına ancaq bu surətlə xidmət etmək olar. Bunun xaricində bir növ ittihad və məkafil (bərabərlik) vücuda gəlməz. "Z.Rec" in türk-gürcü ittifaqı isə etilaf vasitələrini kökündən kasib atır və mümkündür ki, arzu olunmaz bir nəticə hasil etsin".

Nə gizlədəlim, müsəlmanlar arasında "Z.Rec" qəzetəsi adətən gürcülərin nəşiri-əfkarı tanınmışdır. Siyasət və cəməat işləri ilə əlaqədar adamlarımız gürcü əfkarı haqqında bir məlumat edinmək üçün, əlbəttə, "Qruzın"ları dinləyirlər. Çünki başqalarının dinləmək imkanı yoxdur. "Saxalxo pırseli" qəzetəsi ilə vəqə olan bu münafişəsindən sonra bu qəzetələrdən hankısının daha ziyadə gürcü əfkarına tərcüman olduğunu ciddən anlamaq lazımdır.

Qafqasiyadakı millətlərin münasibətləri haqqında öz mütaliəmizə gəlincə, bunu söyləyə bilərik ki, biz müsəlmanlar insanın da, millətin də hüququnu təqdis edəriz. Hər bir millətin hüququ və mənəfəyinə ehtiram edilməlidir. Başqalarına qarşı özümüzü bu ehtiramə məcbur bildiyimiz kimi, başqalarının bizə qarşı ehtiramkar olmalarını da tələb edəriz. Hər hankı yanda ki, bu ehtiram və riayətin səmimi nişanələrini gördük, əlbəttə, o tərəflə barışar, birləşər, qarışar-qaynarız.

Keçəndə zemstvo məsələsi münasibəti ilə yazdığımız məqalədə Qafqasiya millətlərinin ittihad və qonşuluq əsası üzərində yaşamaq məcburiyyətində olduqlarından bəhs etmiş, "mən özümü sevərəm, ailəmi istərəm, bunun üçün də qonşularımla xoş keçinmək dilərəm" – demişdik.

Gürcülərlə müsəlmanlar arasında, ermənilərlə müsəlmanlar arasında olduğu kimi, anlaşılması müşkül məsələlər, izaləsi (uzaqlaşdırılması) çətin təsirlər, nüfuzu müzürri hissələr, əlbəttə, yoxdur. Ona görə də Qafqasiyanın bu iki milləti arasında barışıq hüsulunun asan vəchlə əmələ gəlməsi mümkündür. İmkanın sühuləti, həтта, "Qruzın" cənablarını bir "ittifaqı-müsənnə" təşkilə xəyalına salmışdır.

Bu xəyal şübhəsiz ki, erməniləri hürküdür. Ermənilərin hürkməsi bir yanda, "Z.Rec" in bu planı, gürcü qəzetəsi "Saxalxo pırseli" ni dəxi əndişələrə salıyor. Çünki milliyət məsələlərini dərəcə prinsiplərə vəz edib də barışmaq istərkən hesab çəkmək məsələsi ortaya gəlsə, bundan hasil olan nəticə ittihad deyil, itxıfat olur.

Qafqasiyalılar qafqasiyalı qalıb da kəndilərinə mədəni, məmur və təərəqqi bir istiqbal arzu edirlərsə, mütləqə biri-birilə anlaşib bilişməli, barışib görüşməlidirlər. Hər kəs öz hüquq və mənəfəini gözləsin. Fəqət, əql və məntiqdən uzaqlaşmamaq şərtilə!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 23 dekabr 1915, №68

Məzərrət – zərər, ziyan
Müsənnə – ikili, iki tərəfli
Paykar – mübarizə

Müzərrətli – zərərli
Səfnə – dövr
Həməsət – şücaət

Nəçə həftədən bəri bir intizar halında olan "süket" bu həftə Rusiya – alman və Avstriya xəttində bəzi hərəkət əlamətləri göstərmiş oldu. Mütəxəssis əsgəri yazıçılar qış çıxdandan bu xətdə almanlar tərəfindən bir zərbə endiriləcəyi görek Rıqa tərəfində – Şimalda və gərək Bukovina tərəflərində – Cənubda bəzi müharibə hərəkətləri zühur edəcəgini söylədilər. Həm müharibə haqqında məlumat verən rəsmi təbliğlərdə bu həftə təxmin olunan hərəkətlər haqqında bəzi xəbərlər verildi.

Rumıniyanı dar yerdə sıxışdırmaq və istər-istəməz öz tərəfinə çəkərək "etilaf" dövlətlərinə qarşı elani-hərb etdirmək üçün qəzetə şayiələrinə inanılarsa, Almanıya – Avstriya dövlətləri Bessarabiya səmtinə və Bukovina tərəflərinə milyon yarımaya yaxın qüvvət yığımlar və onlar tərəfə keçərsə, Bessarabiyanı kəndisinə vəd etmişlərdir.

Bukovina tərəfindən gələn müharibə xəbərləri bizim o tərəflərdə müdafiəcə qüvvətli olduğumuzu göstərməkdədir.

Yunanıstan vəziyyətində bu həftəyə məxsus vəqə olan təzəliklərdən Selanik məsələsinin almış olduğu axırını səhəfi qeyd edə bilərik. Müttəfiqlər Selaniki müdafiə halına girmək qəsdilə şəhəri mühasirə halında elan etmişlərdir. Almanlar isə Balkandakı qüvvətlərini Bukovinaya cəlb etdiklərindən Selaniklə işğalı yalnız və yalnız olmasa da, əksərən bolqarlar tapşırılmışlardır. Əvvəlcə bolqarların Yunanıstan torpağına keçməsinə razı olmayacağı zənn olunan Yunanıstan dövləti isə bolqarların Selanik üzərinə yürümək qəsdilə yunan torpağına keçmələrinə rəsmən rızasını təmin etmişdir.

Selanikdəki müttəfiq ordusunun komandanı tərəfində Selanikdəki alman, Avstriya, bolqar, türk konsullarının tutulub məchul bir səmtə göndərilməsi Yunanıstan dövlətinin protestisinə möcib olmuş, Hollan dövləti bu hərəkəti öz hüquqi-hökmraniyyəsi ilə elan etmiş olduğu bitərəfligə bir təcavüz kibi saymışdır və heç olmasa həbs olunan konsulların özünə təslim edilməsini tələb eləmişsə də, vəqə olan bu tələbinə qulaq verilməmişdir.

Bu həftənin ən əhəmiyyətli məsələlərindən birisi də İngiltərə dövlətinin qoşun yığımasıdır. Məlum olduğu üzrə ingilislərdə məcburi əsgərlik yoxdur. Onların ordusu könüllü üsulidir. Son zamanlarda böyük Avropa müharibəsinin istədiyi üçün ingilislər müharibə meydanlarına daha ziyadə adam göndərməli oldular. Buna görə məcburi əsgərlik qaydasını tətbiq etmək fikrinə düşənlər oldu. Fəqət ənənəçi olan ingilis mühitində bu fikir iştrak etməyənlər çox oldu. İngilislər adət etdikləri qədim etiyadlarından ayrılmazlar – dedilər.

Əsgərlik onların ruhlarına müvafiq gəlməz. Fəqət vətən xətdə olunca bütün ingilis xəlqi könüllü olar, hərbə gedər, - deyə söylədilər. Aradan Lord Derbi namində məşahirdən birisi çıxaraq subay ingilis cavanlarının gönüllü getmələri üçün çalışdı. Əvvəlcə lord Derbinin müvəffəqiyyəti haqqında teleqraflar ələmə yayılmışkən, bu həftə gələn xəbərlər bunun da dərəcə çarə edəcək qədər də olmadığını, buna görə də təzədən məcburi əsgərlik fikrinin ortaya (buradan yenidən sensor xitisiarı başlayır – Ş.H.)

Əsgərlik layihəsi əleyhində olanlar arasında baş vəzir Askvit özü də varmış.

İran əhvalında yeni bir əhval üz verməmiş, Türkiyə meydanı-hərbələrində də vəqayenin güzərişi əvvəlkindən fərqli olmamışdır. (yənə xitisar – Ş.H.)

Qafqasıya həyat idarəsində şayani-qeyd olan vəqələrdən birisi Batum Oblastına Əlahəzrət Cənışin həzrətləri tərəfindən göndərilən ali təhqiqat komisyonusudur. Bu komisyona Acara müsəlmanları üstündə yarıb-yaxıldıqlarından, talanıb-çatıldıqlarından daha böyük bir bədbəxtlik təşkil edən "xəyanət" təhmətini arayıb araşdıracaq və şübhəsiz ki, Batum Oblastında ki, fəci hadisələri yaxından bilən və Acara müsəlmanlarının əhvalını yaxşı ögrənən bir çox rəsmi və qeyri-rəsmi adamların ümidinə vəchilə Batum Oblastındakı sadıq müsəlmanları bu böyük təhmətdən xilas etməklə o zavallıların yaralı bağına mərhəm qoyacaqdır.

Şayani-vəqələrdən ikincisi də Qafqasıya quberniyalarında bəzi idarə adamlarının dəğişilməsidir.

On ildən ziyadə Bakı quberniyasında qubernatorluq etmiş olan Alişəkfi cənabları Tiflis qubernatorluğuna təyin olunduğu kibi, on ildən bəri Bakı qorodonaçalnikli mövqecində olan polkovnik Martinov cənabları da Çernomorski okruq qubernatorluğuna təyin olunmuşlardır.

Bakı bələdiyyəsi birja komitəsi və sovet-syezd idarələri hər nə qədər Martinovun buradan qaldırılmaması üçün təşəbbüs etmək istəməmişlərsə də, Martinov cənabları bu təbdilin bir mülahizəyi – idari ilə vəqə olduğunu nəzərə alaraq bu xüsusda təşəbbüs edilməsini özləri arzu etmişlərdir.

Bakı qorodonaçalnikliyinə təyin olunacaq yeni məmurun Koralyov olacağı haqqında xəbərlər vardır.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 25 dekabr 1915, №69

Miladdan 1916

Təqvimlərimizin təzələnməsi, qəzetələrimizin abunə təcdidləri, ticarətxanə və sair müəssələrimizin maliyyə və hesablarının görülməsi hesabla – madam ki, Rusiyada yaşayırız – yanvar bizim üçün də yeni bir gündür. Hesab ilimizin ilk günü. Bu nöqteyi-nəzərdən baxılacaq olursa, yanvar yalnız xristianlara məxsus milli və ya dini bayram deyil, ürfi və mali bir il başıdır.

İl başında dönüb arxaya baxmaq, bir nəfəs alıb da gedilmiş yolu seyr etmək, bir də bəsinət açıb gələcəgi göz altına gətirmək lazım.

Nə görüyoruz?

1915-ci il bizdən ayrılıb gediyor, fəqət özündən sonra aləm-şumul qanlı bir mərkəyə tərək ediyor. Gediyor, fəqət görünməz xəbərlər, çəkilməz möhnətlər, istənilməz xunrizlıqlar tərək ediyor.

Neçə ildən bəri dünya öylə bir halə tutulmuş, müqəddərati-zaman öylə qurulmuşdur ki, hər dəfə keçən ili təsərif etmək üçün "qanlı il" deməkdən daha münasib bir kəlmə bulunmayıb.

Qanlı il!

1914 üçün də böylə denilmişdi.

Keçən yanvarda izhar olunan ümidlər cüzində biri-birini öldürüb dağıtmaqdan zövq alan bəşəriyyətin 1915-ci ildə bəlkə bir sülh üzü görəcəginə dəxi ehtimal verilmişdi.

Fəqət olmadı. Bu ildə keçdi. Mühəribənin cəhənnəmi – yanqınları daha geniş meydanlara yayıldı. 1915-ci ilə "qanlı" təbirindən daha şiddətli və daha qorxunc bir təsərif tapmaq lazım gəldi.

1915-ci il bütün aləmlə bərabər, bu ya o surətlə, böyük dünya mühəribəsinə qoşulmuş olan islam aləmi üçün 1914-cü ildən daha fəlakətli bir şəkil aldı. Mühəribə kabusu bu aləmin ta uzaq guşələrinə qədər qanad gərdi, bir yanda bilzət mühərib, başqa yanda mühərib dövlətin təbəəsi olmaq sifətilə, bu aləm olduqca fəci bir halə məruz qalıb, başqa yanlarda dəxi bitərəf qaldığı halda, iki tərəfin ayaqları altında əzilmək məcburiyyətində bulundu.

Qanlı mühəribənin beynəlmiləl münasibətdə törətdiyi dəhşətlərdən bu surətlə zərərdidə olan müsəlmanlar bu böyük vəhşətin Daxili Rusiya əhvalında hasil eləmiş olduğu fəlakətlərdən də bittəbii yan qala bilmədi.

Rus ordusuna yarım milyondan ziyadə əskər vermiş olan Rusiya müsəlmanları şübhəsiz ki, mühəribə üzündən gələn xəsarətlərdən

doğrudan-doğruya mütəəssir oluyordı. Daxili Rusiya müsəlmanları ilə Krım müsəlmanları arasında bu gün bir ailə tapılmaz ki, mühəribə meydanlarında itirdiyi birer üzvünün matəminə oturmasın. Digər tərəfdən də bu mühəribə Rusiya müsəlmanları başına Kars və Batum fəlakəti, Lehistan qaçqınlığı kimi dilsuz vəqəələr gətirmiş oldu.

Rusiya müsəlmanları bütün rusiyalılarla bərabər mühəribədən mütəəssir olduqları kimi, şübhəsiz ki, mühəribə üzərinə bütün Rusiya xəlqində hasil olan həyəcanlı hissiyyətə də tamamilə iştirak edirlər. Rus cəmaəti ilə fəlakətlərə iştirak edən bu xəlg onun vətən və istiqlali-vətən haqqındəki qəlbi-iztirablarına da biganə qalmaz.

Nədir bu yeni ildə bütün Rusiya xəlqinin arzusu?

1916-cı ildə məmləkətin namus və mənafəinə müvafiq bir sülh üzü görmək, degilmi?

Böylə bir müzəffəriyyəti Rusiyadakı müsəlmanlar, rusiyadakı türklər də səmimi qəlbilə arzu edər və milyonlarca bəşərin al qanları ilə suvarılmış qırmızı topraq üstündə, top, tüfəng və odlara yakılmış xanimanlardan, dünyanı bürümüş yanqınlardan hasil olub da afağı qaraldan kəşif buludlar – arasında bu qara qırmızılıqlarda – millətlərin qardaşca yaşamalarını təmin edən işıqlı bir sülh günəşinin doğmasını gözlərlər.

Öylə sülh ki, sabah inkişafı Rusiyanın mənafe-i aliyəsinə olsun, elə bir dinclik ki, Rusiyadakı millətləri qardaşcasına yaşada bilsin!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 1 yanvar 1916, №75

Təcdid – təzələmə, yenilətmə
Təsərif – istədiyi kimi dəyişmə

İngiltərənin bir qərarı

Teleqraf olduqca mühüm bir xəbər gətirdi. İngiltərə məclisi-məbusanı ümumi əsgərlik qanununu böyük bir əksəriyyətlə qəbul etmişdir. İngilislərdəki hürryyəti-şəxsiyyənin əhəmiyyətini, ingilislərdəki adəti-milliiyyəyə rəayətkar olmanın nə qüvvətli bir amil olduğunu bilənlər bu vəqənin böyük cəhan müharibəsi vəqələri içində ən böyük bir vəqə olduğunu dərk edərlər.

İngiltərə təşəbbüsi-şəxsi məmləkətidir. Anqlosakson irqinə şəxsin hürryyətinə böyük bir əhəmiyyət verilir. Hətta vətən müdafiəsi kibi müqəddəs bir vəzifədə də ingilis mədəniyyəti öz mütəmədiklərini məcbur etmiyordu. Demək ingilislərcə vətən müdafiəsi də şəxsin öz meylinə, öz arzusunə bağlı bir işdir.

Ata-babadan qalma adət-lər din qədər böyük bir qüdsiyyətlə baxan ingilislərdə bu vəqə qədər əsgərlik üsuli yoxdu. Bütün siyasətini qüvvətli bir bəhriyyəyə istinad etdirən ingilis hökuməti digər böyük dövlətlər kibi qüvvətli və böyük ordulara heç bir zaman malik olmamışdır. Dənizlər mələkəsi şöhrəti qazanmış olan bu dövlətin "quruda aciz" olduğu da dillərdə dastan olmuşdur. İngilis qüvvəti qüvvətli bir balığa təşbiə olunardı ki, bütün qüvvətinə qarşı sudan kənara çıxınca boğulmaq məcburiyyətindədir.

Başqa böyük dövlətlərdə olduğu kibi məcburi əsgərlik qanununa bələd olan bu məmləkət coğrafiyaca tutduğu mövqeyinə görə də bu üsula artıq möhtac degildir. Gəmilərin yanaşa bildiyi yerlər onun idi. Gəmilərin yanaşmadıqları yerlərdə də istila və zəbt fikirləri yeritməzdi. Buna görə də bir taqım cüzi işləri görə bilmək üçün ingilis hökuməti könüllü surətilə yığdığı əsgər ilə iktifa ediyordu. Məlumdur ki, könüllü üsuli ilə yığılan əsgər baha oturuyor. Buna görə də bu üsul ilə böyük ordular vücudə gətirmək müşkül oluyordu.

Fəqət bütün Avropa dövlətlərinin xilafinə olaraq məcburi əsgərlik üsulini qəbul etməmiş olan İngiltərə cəmaəti bundan qazanıyordu. Çünki əsgərliyə gedəcəkləri yerdə mütəşəbbis olan ingilislər vətənlərinin ticarət və sənayeini tərviçə çalışıyor, bu sayədə İngiltərə bütün dünya bazarında müvəffəqiyyətlə bir surətdə alış-veriş ediyordu. Məmləkət sərəvət və samənə malik oluyordu.

Böyük müharibə dünyada kök salmış olan bir çox şeyləri alt-üst etdiyi kibi İngiltərə dövlətini də bu əsgərlik üsulini düşündürməyə vadar etdi. İngiltərə hökuməti ənud düşməni hər nə cürə olsa da, basmaq

niyyətinə ikən daha çox əsgər cəmləməyə məcbur idi. Halbuki, könüllü üsuli ilə buna necə ki, lazımdır, müvəffəqiyyət hasil oluyordu.

Müharibə zamanında belə hürryyət və istiqlalını məhdud etməmiş olan azad İngiltərə milləti arasında bu məsələ bir çox mülahizələr doğurdu. Aylardan bəri bu məsələ götürülüb qoyuldu. Layihənin əleyhinə çıxanlar oldu. İngiltərə adətləri, İngiltərə hürryyəti, İngiltərə ədalətləri fəda edilməz degilirdi. Fəqət ən nəhayət "hər şey qələbəyə fəda edilməli, hər şey müzəffəriyyət üçün sərf olunmalıdır" nəzəriyyəsi üstün gəldi. Məcburi əsgərlik üsuli məclisi-məbusanca qəbulə keçdi.

Bu qanuni qəbul etmədən əvvəl 600 il yaşamış qoca İngiltərə məbusanı ömründə çox az görmüş böylə mühüm bir saatda "Genderson"un tarixi bir nitqini dinlədi, bu nitqdə ingilis məbusu zamanın iqtizası və tarixi ehtiyacın istəməsi ilə dilini dişinə tutub əsirlərcə dəvam etmiş bir ingilis adətinin dəyişməsi vəqti gəldiyini söyləyirdi. Bu məbus deyirdi ki: "Bu vəqət qədər məmləkətin saadətini gözləyərək könüllü üsulini əsgərliyə tərcih etmişdik. Bu kərə yenə məmləkətin saadətini nəzərə alaraq əsgərlik üsulini qəbul etməliyiz".

Gendersonun bu vətənpərvərənə nitqini dinlədikdən sonra məclisi-məbusan qanuni-məzkuri qəbul etmişdir.

Bu qanuni qəbul etmək surətilə İngiltərə hökuməti kəndisinin qətiyyətin sülhə yanaşmayacağını və ta son nöqtəyə qədər müharibəyə dəvam edəcəyi həqqindəki qərarını bütün ələmə elan etmiş oluyor.

İngilis qövminin müharibəsi dəvam etdirmək yolunda göstərdiyi bu ciddiyyət eyni zamanda Rusiyanın nümayəndeyi-tacidləri Ələ-həzrəti-Humayun bu günlərdə Georgi nişanı alan soldatlara xitabən söylədiyi nitqi-humayunları ilə təqribən bir zəmanə təsadüf ediyor. Bu nitq humayunlarda zati-imperatoru "düşmən toprağımızdan çıxarılmayınca sülhi-əqd etmiyəcəgəm və əlavə bərin bizimlə yan-yana qanlarını axıtmaqda olan müttəfiqlərimizdən ayrı sülh bağlamayacağam!" – buyurmuşlardı.

Demək ki, Orta Avropa dövlətlərinin hər tərəfdə görünən müvəffəqiyyətləri üzündən hasil olan bəzi sülh dedi-qoduları ilə təzə il münasibətilə ibraz olunan barışıq ümidləri daha bizdən çox uzaqdır. Etifal kütələsinin iki mühüm ünsürü olan İngiltərə ilə Rusiyanın müharibə həqqindəki əzm və qərarları bu sərəhətlə meydanda ikən bu tarixdə misli olmayan məxrib davanın yaxında qurtaracağımı ümid etmək əhvaldakı ciddiyyəti dərk etməmək olurdu.

Əsrlərlə davam edən əziz bir adətini belə hərbə fəda edən bir dövlət bu xüsusda bütün müttəfiqləri ilə həməhdə olduqdan sonra şübhəsiz ki, şansız, şəərəfsiz bir sülhə yanaşmaq fikrini bəsləyəcəz!...

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 4 yanvar 1916, №77

Ənid – tərs, höcət

Mübarək mövlud

Milyonlar təşkil edən böyük bir xəlqin yürəklərini böyük bir vəqəyə, işıqlı bir zühura, ümidli bir nəqtəyə cəlb edən böyük mübarək bir gün.

Mövludi-Nəbi!

Bəli, bu gün Nəbi-zişanımız, Böyük Peyğəmbərimizin doğulduğu gündür. Fəqət bu günün izzəti yalnız şəxsi-Məhəmmədin doğulduğu üçüncüdür?

İştə, üzərində düşünləcək bir məsələ. İş ərəb komandan, qureyşilərdən Məhəmməd bin Abdullahın şəxsinə qalsaydı:

Ma kanə Muhammədun əba əhədin min ricalikum

Fəhvasının təyin elədiyi bir dairə xaricində bu gün üçün böyük bu məziyyət təsvir etmək müvafiq olmazdı.

Fəqət yalnız "ricalımızdan bir adam" kibi degil. Həzrəti-Məhəmməd eyni zamanda da

"Vələkin Rəsullullah"

Tərifinə məzhədir.

Rəsulullahlıq günbəsinə nəzərə aldıqda həzrəti-Məhəmmədin doğulması "bizim kibi adamlardan birisi" ilə bərabər böyük bir fikir, ali bir etiqad da doğurdu. "Bəli, bu günün novzadı Şərq və Qərbin təfəssüs etmiş, əsası çürümüş zülm və istibadına ən ağır bir zərbə endirmiş, bunun bir ruh, mətin bir məslək tövlidinə vasitə oluyordu".

Kəbeyi-Allah bugünkü böyük nəvzada şahid olunca içindəki bütələr üzüquyulu töküldü. Əski Bizans lərzəyə gəldi. Taqi-kəsra uçdu. Atəşgədələr söndü.

Şübhəsiz ki, bu hadisələr müsəlman iman və etiqadının səmimiyyətinə də təcəssüm edən birər zəminlərdir.

Fəqət bugünkü rəmznəvis mühərrirlər istərlərsə mütədəyyəin xəlqin xəlq etdiyi bu təsvirdən daha şəirənə bir şeyi yaradamazlar.

Həm haqiqətən də vəhdaniyyəti-islamiyyə zühur edincə Kəbeyi-illəlah vaizlərindən təmizləndi. İslamiyyətdəki fikri-müsavat və hökuməti-əvam düsturu ilə Şərq və Qərbə gedən ordular müqabilində nə Bizans sürüləri, nə də İran orduları davam etdi!

Şübhəsiz ki, Bizansın zəlzələyə tutulması, Taqi-kəsranın uçması bu iki məmləkətdəki ağaları və ağalığı edən sinifləri ağılatıyordu. Fəqət bu məğlubüyyət acısı ilə ağlayanların zülm və istibadını altında illərlə ağılamış olan xəlq o zamankı ərəb ordusunu xilaskar bir qüvvət kibi istiqbal ediyordu.

Millətlərin bu surətlə istiqbal etdikləri iş bugünkü böyük mövludun vəz elədiyi "müsavat" idi.

İslamiyyət əsasını qəbul etdikdən sonra Bizansda və İranda mövcud olan bilcümlə sinif, silk və təbəqə imtiyazları aradan götürülür. Dəhətidehqanlıq qalmıyır. İnnəma əl möminun əxva, bütün mömünlər qardaş oluyordu. Həm də necə qardaş?

Öylə bir qardaş ki Şərqdə isə Məğribdəki qardaşının ağrısından, acısından mütəəssir olmaq boynunda bir vəzifə!...

Sabıq hökumətləri əsnasında vergi vermək, biyara getməkdən başqa bir vəzifələri olmayan kəsəbə islam hökumətində ikən və əmrühum şura beynəhum hökmündən hər nə cür olsa da istifadə ediyordlardı.

Demək ki, bugünkü mövludi-müəzzimənin qurduğu əsas bərabərlik, bir əmirlik və milli hökumət əsası üzərinə yürüyürdü.

Bəli, bu böylə idi.

Madam ki, bu əsaslara əl dəgilməmişdi islamda bir rövnaq, bir tərəqqi, bir hərəkət vardı.

Fəqət hər bir yeni din, hər bir yeni məslək mənbeiy-zühurundan uzaqlaşdıqca təhrif olunub, sakinləri tərəfindən başqa bir şəkə gətirilmiş, safiyətini itirmiş, ona görə də kəşginligindən, əvvəlki təsirindən qalmışdır.

Bu ümumi qaidədən ictimai bir din əsasını vəz edən islamiyyət dəxi bir istisna təşkil etmədi. Araya bir çox xürafat və mövhumat daxil oldu. Din əsl cıdırından çıxıb tanınmaz və şəkə girdi.

Bugünkü islamiyyət ələmi hər nə qədər özüni ö mövhumatdan paka çıxarıb da əsl islamiyyətə doğru getmək niyyətini göstəriyorsa da hələ bir növ müvəffəq olamıyır.

Fəqət bu birdən-birə ələ gəlməyən müvəffəqiyyət tamamilə ələ gəlməmək ehtimalından xaric degildir.

İslamiyyət ələmində görünən intibah, üləmayi-islamiyyət arasında yavaş-yavaş görünməkdə başlayan islah əndişələrə yeni bir "tövlid" in vaqe olacağını və bu vasitə ilə islamın həqiqətlərini dərk ilə ələmi-islamın yenidən doğulub da ruh və əxlaqca təzələnəcəgini təbşir ediyolar.

İştə, Böyük Peyğəmbərimizin səadətli mövlud günündə biri-birimizi təbrik edərkən böylə bir təvəllüd təmənnasında bulunalım!

Çünki istiqbalımız, istiqlalımız bu yeni əxlaqi-diniyyət tövlidinə az bağıl degildir.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 5 yanvar 1916, №78

Zışan – şanlı, hörmətli

Novzad – yeni doğulmuş

Təfəssüx – ləğv olma, pozulma

Taqi-kəsrə – Ənuşirəvanın tikdirdiyi məşhur tağ

Böyük bir xəta Mövlud günü təəssüratından

"Səfa" cəmiyyətinin bu il "İsmailiyyət" binasında böyük bir ölçüdə mövlud görüşü tərtib etməklə bu günü bayram etməsinə qərar verdigini elan etdikdə və xəlqi bu məclisə getmək üzrə təşviq və tərgib elədikdə, biz mövludun keçən illərdəki kiçik ölçüdəki tərtibatını nəzərə almis da, o gözəl, o milli, islami və o ruhlı məclislərin bu il daha böyük, daha ruhlı, daha mənalı bir surətdə icra olunacağını düşünmüşdük.

Qismi-məxsusimizdə "İsmailiyyət" binasındaki mövlud bayramının nə surətlə keçmiş olduğunu oxuyanlarla, o günü məzkur məclisdə olub da əhvali öz gözəllilə görmüş olanlar, əlbəttə, bizim bu nikbinlikdə nə qədər aldandığımızı dərk edəcəklərdir.

Möhtərəm Şəfiqə xanım Əfəndizadə mövlud nüsxəmizdə nəşr etdikləri müsahibələrinin axırında Məkkə və Mədinə kibi müqəddəs şəhərlərdə Mövludi-Nəbinin nə surətlə saxlandığını təsvir etmişlərdir. Mövludi-şərif ayinini icra edən sair islam məmləkətlərində də mövlud bayramı haman az və çox bir təfəvütlə Şəfiqə xanım Əfəndizadənin təsvir eladığı kibi icra olunmaqdadır.

Keçən illərdə "Səfa"-nın Çəmbərə kəndindəki mövəqqəf binasının kiçik otağında "İsmailiyyət"-nin möhtəşəm zalındakindən mənən daha böyük bir surətdə icra olunan "mövlud" dəxi mövluda bənziyordu.

"Səfa" idarəsi üç yüz milyonluq böyük bir camaətin Böyük Peyğəmbəri olan bir zatın təvəllüd bayramını bu il daha "mütəntən" bir şəkildə saxlamaq istəmiş.

"Təntənə" sözünü dırnak içinə alıyoz. Çünki şeşənbə günündəki təntənə nə dinimizin qüdsiyyətinə, nə millətimizin ruhuna müvafiq bir şey idi.

Bu təntənə musiqinin bir taqım marşlar, himnlər və opera havalarından bəzi parçalar çalmasıdan, "ura!" deyər bağırışmaqdan, xətiri və könlü az anılacaq şəxsləri alqışlamaqdan və bu məclisə yığılan xəlqi də bir taqım "nüfuz"lara hala etiqad və iman bəsləmək fikrini təlqin etməkdən ibarət idi.

Başqa heç bir şey!

Bu Mövludi-Nəbi degil, "ura" məclisi!

Bu milli və dini bir məclis degil, rəsmi bir "təntənə"!

Bu milli və təbii bir şey degil, yapma!

Nəbi və mövlud naminə bu məclisdə bu gün ancaq Qazi həzrətlərinin olduqca zəif bir nitqi vardı!

Nitqin ən dərin mənası, Peyğəmbərimizin İsa hesabı ilə aprel ayında doğulmasından, ata-anadan yetim qalıb üsrət içində böyüdügünü bildirməkdən ibarət!

Fəqət bunu söyləmək üçün "mütəntən" bir məclis təşkilinə marşlar cəldirib "ura" bağırmağa lüzum varmı idi!

Nəti-Rəsul naminə – Qazinin olduqca rəsmi nitqi! O qədər!

Sonra... sonra "kimin" və "ura", "ura" və "kimin" yaşasın filankəs, sağ olsun behmankəs!

Nə əqlə, nə ruha, nə zövqə, nə də həyatı-millayəyə bir gəzz!

Nədir bu hal?!...

Neçün Ağa Dadaşın "Səfa"nın Çənbərə kəndindəki məktəb binasında hər il həzin-həzin dirlənən qəsidi "İsmailiyyə" salonunda oxunulmadı. Neçün bu möhtərəm bina "vahu", "ura" yerinə böyük Peyğəmbərin doğulduğu gün dini-viddani, milli-hissiyati, mənəviyyat və əxlaqi tərbiyə edəcək qüvvətli sözlər inikas etdirməyib də, ancaq musiqi gurultusu ilə təməlluqamiz "nida"lara məxs oldu!

Yoxsa dini və milli işlərdəməzi avropalılışıyoruz?

Fəqət avropalılar belə dini adətərlə, dini bayramlarına fərq qoyuyor, xalq həyatını daima sərih ediyor və həmişə o cəhətə hörmət ediyorlar!

Fəqət heyf!...

Doğrusu qəzetlərin dəvətinə hüsni-niyyət və səmimiyyətlə qulaq asan oxucularımızdan bizə etiraz edib də, "bizə neçün bu məclisləri tərif etdiniz" – deyərlərsə, üzr istəməkdən başqa çarəmiz yoxdur!

Təəssüf olunur. Təəssüf olunur ki, "Səfa" idarəsinin mövlud nə olduğu, mövlud görüşi, mövlud bayramı necə və nə ruhda düzələcəgi haqqındakı məlumatlılığı üzündən böylə müvəssif bir xəta vəqə oldu.

Böyük bir xəta!

Fəqət qoy bu xəta birinci və axıncı olsun. Qoy bundan sonra tərtib ediləcək mövlud məclisləri ənənəti-diniyyə ilə hissiyati-milliyəyə müvafiq olsun!...

Yeni bir əxlaqi-diniyyənin hüsulinə böyük bir vasitə olacaq bu kibi dini və milli bayramlarımız qoy əsl ruh və mənası ilə uyumuyan qəblərə girməsin, amandır, bunların safiyəti pozulmasın!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 7 yanvar 1916, №79

Mövqəqər – mötəbər
Üsrət – ehtiyac, çətinlik
Nət – tərif

Əgziyyə – qida
Səmağ – qulaq borusu
Məks – olma, mövcudolma

Bizim, yəni müsəlmanların növzühur bir dostumuz vardır: "Qolos Qafqaza".

Bu bir qəzetdir, Tiflisdə çıxır.

Rus cəməətinin fikrincə sağ qoluna mənsubdur.

Erməniləri sevməz.

Müsəlmanları da bunun üçün bəğoniyor.

Məlum a, sağ fikir həmişə sol fikrə mal olacaqları biri-birindən ayırmaq istər.

Molla, seyid, tacir ilə bir bağbanın hekayəsi bu qismi?

Molla, seyid, tacir – Qafqasiyadakı millətlər.

Bağban – "Qolos Qafqaza!"

"Qolos Qafqaza!", iqtizaa böylə olmuş, qalxmış müsəlmanlara buy demiş.

Qəsiddə oxumuş.

Azərbaycan türklərini tərif etmiş, tərif əsnasında əlbəttə, bunlar:

Bənzəməzlər fikri isbat olunmuş.

Bənzəməzlər, çünki ermənilər rus şkolasını çox da bəğənmiyorlar. Halbuki, müsəlmanların buna sözləri yox.

Ermənilər dikbaşdırlar. Halbuki, müsəlmanlar quzu kibi adamlardır.

Ermənilər istərlər ki, onların erməniliği ehməl olunmasın, halbuki, müsəlmanların belə şeylər vəclərinə degil.

Bu kibi müqayisələrdən nə qədər istərsəniz!

İləməşallah!...

Əlbəttə, böylə bir gözəl xalqın dərdinə qalmağ gərək. Onların mənfəətlərini görmək lazım.

Bunun da çarəsi var.

Əvvəla "müsəlman bəglərinə dövrü yanlamağ təşkilatı imtiyazını vermək".

Başqalarının bəgləri olduqdan sonra varsin, bizimki də olsun.

Əyan məclisində bizim də nüməyəndəmiz olsun.

"Müsəlman cəməəti arasında məktəblə şkolanı (töbrini) geniş surətdə yaymalı".

Fəqət bu məktəblərin ümumiyyətlə yayılması üçün biz də ermənilər kibi onların milli ruh və tərbiyəyə müvafiq olduğunu israr edib istəsək, "qolos"un mərhəmətsizliği bas etməzmi bizə!...

Nə isə "sud mütərcimləri də bələdir!..."

Bəla dedik, qoyduq.

Bu bəla "müsəlmanları rus məhkəməsi haqqında bəd fikirdə bulunduruyor".

Çox doğru bir söz.

Çarə

"Mütərcimləri düzəltməli"

Fəqət məhkəmələr özü düzəlsə, hakimlər yerli-dil bilənlərdən olsalar, daha yaxşı olmazmı!

Pardon, böylə bir tələb "erməni tələbi" olmasın?!...

Fəqət "Qolos"un dostu daha da ilərilir. O, rus tərbiyəsi alıb da ruhən ruslarla qohum olan müsəlman cavanlarını da düşünür, doğrudan da bunların halı fəcidir. Abrazovannı adamlar: injiner, doktor, intelligent, rus xasiyyətində, rus ruhunda, rus əxlaqı və adətində böyüyürlər.

"Yəqin rəsmi bir rus olurlar" demək istiyor. Vəqtləri çatır. Əlbəttə, evlənmək istiyorlar. Kimi alsınlar?

"Tükəzban"larını?

Bunlarda təəssüb yoxdur. Kəməli-məmnuniyyətlə rus qızı alarlar".

"Ancaq lüzumsuz kəlisə qanunu buna maneədir. Rus provoslavni qızlarına icazə vermiyorlar ki, müsəlmanlara getsinlər".

Nahaq yerə: "müsəlman cavanları özləri xristian olmazlar. Çünki, bunu insanlıq şərəfi üçün bir ar hesab edərlər.

Ata, baba dinindən çıxmaq eyibdir!

"Ancaq alacaqları rus arvadının dininə qətiyyətlə toxunmaz və olan uşağın xristian böyüməsinə də mane olmazlar".

Qəzetə bir növ anlamıyor ki, nədən İstanbulda xristian arvad almaq mümkün ikən Tiflis ilə Gəncədə mümkün olmasın?...

Bəd təklif degildir.

"Qolos"un bu təklifi tərviç olunsa, bir azdan sonra Azərbaycan müsəlmanlarının oxuyanı haman ruslarla "qohum" olub gedər

Qoy ermənilər qalsınlar, erməni qızı alsınlar. "Qolos Qafqaza" da götürər "gözəl" rus qızlarını "cins" müsəlman oğlanlarına verər.

Fəqət bu qohumluğun nəticəsi nə çıxar?

Litva – Polşa müsəlmanları.

Əlhəmdüillah, ya musulmanın!

Görünür ki, "Qolos"un əsil sevdiyi "Azərbaycan müsəlmanı" da bu məfkurəsində bəslədiyi "musulmanın" dir.

Ey müsəlmanın Allahı, sən bizi bu "musulmanın" dostlarından saxla!...

Niş

"Açıq söz", 20 yanvar 1916, №90

Yenə fraksiyanın müraciəti haqqında

Oxucularımızın daxili məsələlərdən artıq hər bəhnlərdən və siyasət ələmlərindən gələn "Ayan-caban" çox kərəm də haqiqətə müvafiq olmadığı bəlli degilsə də, şübhəli olan xəbərlərə daha düşkün olduqlarını biliyorsaq da, yenə əfkari-amməni həyatımıza daha yaxın olan daxili işlərə, biləks milli məsələlərə tərəf cəlb etmək istiyoruz. Çünki "yalnız həyatı məsələlərini yaxşı dərk edənlərdir ki, həyatda müvafəq olurlar" haqiqətinə iman edənlərdir və bu imanın tərviçini də canü-könüldən istərlər.

Fraksiya rəisi Qutluğ Məhəmməd Mirzə Təfəkkilov cənablarının əfkari-amməmiyə olan müraciətini dərc etmişdik. Sonra cənablarından bəzi möhtərəm şəxslərə gələn dəvətnamələrdən də xəbər vermişdik. Gərək dəvətnamə almış olan zatlar, gərək milli məsələlərlə əlaqədar olan məarifməndlərdən istəmişdik ki, bu xüsusda mübadileyi-əfkar etsinlər və fraksiyanın müraciətini əhəmiyyətsiz buraxsınlar.

Haqiqətən də burası ehməl olunur məsələ degildir.

Bu vəqətə qədər fraksiyayı məzəmmətliyor, millətin, cəməatin zehni işıqlandırıyor, milli və siyasi məsələlərdə xəlqə, xəlqin əfkarını o səbətsiz surətlə idarə edən ziyalılara məhəl qoymur, cəmətdən ayrı, kəndi başına iş görüyor.

Özbaşına uyuyub duruyor. Mənafe-i-milləti müdafiə edəcək ziyalılar da fürsəti qaçıyor. Vəqətdə deyiləcək sözləri deyəmiyor. Hərəkətsizlik, əməlsizlik göstəiyor. Flan-flan ediyor. Flan-flan etmiyor – diyorlar.

Fraksiyada bu məsələdə özünü müdafiə ilə cəməət bizə kömək etmiyor. Milli və siyasi məsələlərdə ziyalılarımız qəflət və səhlənkərləq göstəiyorlar. Bizi xəbərsiz, məvadsiz buraxıyorlar, bizə əhəmiyyət vermiyor, yardım etmiyorlar. Siyasi bir kəməldən uzaq olduqlarını göstəiyorlar və nə ediyor, nə etmiyorlar – deyər cəməati, cəməət xadimlərini məzəmmətliyordu.

Əlbəttə, bu tərəfin də, o tərəfin də qüsuri yox degildir. Əlbəttə, qüsurun çoxu yenə fraksiyadır. Nə isə, burası artıq məclisdən xaric olunmuş bir kəşə, fraksiya rəisinin son müraciətnaməsi, axır ki, ricəti artıq bura biri-birini töhmətləndirmək məsələsini ruzinamə müzakirəsindən (poryadək dünya – danışıq tərbi) çıxarmış oluyor. İmdi fraksiyanın dəvətinə səmimiyyətlə "ləbbeyk" deyib də işə girməlidir.

On illik bir həyatı düşünürkən Volqaboyu mətbuatının bayramı münasibətilə

Keçən mövludi-Nəbi günündə rəbiülvəlin 12-də, yanvarın 5-də Kazan qəzetçilərinin təşəbbüsü ilə və Volqaboyu türk-tatar mətbuatının dirilində on il tamam olmaq hesabına bir bayram düzəldiyini, bu bayrama isə gec xəbər tutduğumuzdan vaxtında iştirak edə bilmədiyimiz üçün mütəəssif olduğumuzu xəbər vermişdik.

Görülür ki, bu xüsusda gec xəbər tutmaqla mütəəssif olan yalnız biz deyil, tatarlar arasında ən çox nəşr olunan orenburqlu "Vəqt" rəfiqimizlə Rusiya türklərinin babası İsmayıl bəy Qasprinski təsiskərdəsi "Tərcüman"da bu halda imişlər.

Mətbuat bayramına iştirak etmiş olan Kazan qəzetləri ilə ufalı "Turmuş" və Moskva "Söz" qəzetlərinin o günə tapşırıqları sayıları hər nə qədər bütən bu mövzuya həsr edilmişsə də, yəni ələ surətdə hazırlanmış olduqlarını hiss etdiriyorlar.

Tatar mətbuatı üçün on illik bayram əslinə baxanda sentyabrda icra edilməli idi. Sentyabrın yanvara qədər gecikmiş olan bu təşəbbüs də nədənsə mövlud bayramını ötürməmək üçün tələsilmiş və bu surətlə bütün Rusiya müsəlmanlarından ötrü böyük mədəni bir bayram təşkil edən günün böyüklüyünə bir rəxənə vurulmuşdur.

Nədənsə qazanlı rəfiqlərimiz mütəəssif sentyabrın yanvara qədər gecikmiş olan bu günün mövluda salmaq istəmişlər. Halbuki bizcə mövlud öz yerində, mətbuat bayramı da öz yerində ola bilərdi. "Mövlud" özü özlüyündə bir bayramdır. Onun özünə məxsus fəvqələdə nüsxələr çıxarmaq, mövlud məqalələri yazmaq icab edər. Bunun üstünə bir də mətbuat bayramı əlavə etmək o qədər münasib olmasa idi görək.

Nə isə, Rusiya müsəlmanları mədəni həyatında yeganə degilsə, ən böyük bir tərəqqi amili olduqda şübhə olmayan mətbuat bayramı lazım olduğu kibi tutulmadı.

Volqaboyundakı şimal türklərini Krımdakı qardaşlarına, Krımdakıları qafqasiyalı Azərbaycan türklərinə tanıtdıran və bunlarla türklüğün baba yurdu olan Türküstan arasında mənəvi və mədəni bir rabitə sovgi ilə Rusiyadakı türk-tatar qövmlərində birlik hissi oyandırır da, milliyət məsrəfini hasil edən mətbuat öz bayramını icra edərkən birləşə bilmədi.

Zatən bu hər zaman böylədir.

Mətbuata mənsub olanlar və xəlqi düşünmək, başqalarına dərs vermək ehtiyadında ikən özlərini unudurlar. "Nəbi" mərhumun dedigi

Bu vaxtda qədər dumanın bir az sonra açılma da, ancaq "büdcə" məsələsi ilə məşğul olacağı düşünülüyordu. Yeni təyin olunan baş vəzirin "N.V." qəzetəsinin verdiyi xəbərə görə, verdiyi bəyanatdan anlaşılıyor ki, дума daha sorumlu bir müddət üçün açılacaq. Xüsusi surətdə alınan teleqraflardan da görünür ki, kənar vilayətlərə zemstvo verilmək və lehistanlılar haqqındakı qanuni təhdidlərin qaldırılması kibi məsələlər dəxi dumaya gətiririləcək. Hələ kəlisə prixodları ilə maliyyə qanun layihələrinin də dumada müzakirə olunacağı ehtimalı dumanın hər halda daxil məsələlərə baxacağı təxminini qüvvətləndiriyor. Buna görə də fraksiyanın müraciəti bir az da əhəmiyyət qazanıyor. Bir az da ciddiyyət tələb ediyor.

Əsas etibarını ilə qeyri-müəyyən olmayan milli tələblərimizin cəməət əksəriyyətinin belə anlayacağı bir surətdə müəyyən bir şəkllə salınması üçün дума yığıldımı, yığılmadımı zətən hər zaman bəhs etmək istəmək lazımdır. Madam ki, biz də özümüzü bir millət hesab ediyoruz, madam ki, biz də mədəni bir cəməyyət meydana çıxarmaq istiyoruz, madam ki, biz də "var" olmaq istiyoruz, Sədri Əfəndinin dedigi kibi hüquqlarımızı bilməliyiz.

Bu nöqtəyi-nəzərdən fraksiyanın müraciəti cəməətin geniş dairəsi olmasa da, əsil məarif qismi mütəəssif soruşub danışmalı "var" olması istənilən "yoxlar"ımızın təyində əqil-əqlə verməlidirlər.

Fəqət nədənsə bu kibi mühüm bir məsələdə mətbuatın da neçə gündən bəri dövətlər, təşviqlər yazılıb gəlməkdə ikən, bu günə qədər Bakıdan bir əsər görülmüyor. Bir neçə gün əvvəl bu xüsusda gözəl bir təşəbbüs fikrinin icra edilmiş olduğunu eşitdik. Fəqət gözlədik. Bu günə qədər əsəri daha görülmədi.

Fəqət halə məyus olmalıyam. Biliriz ki, "Əl məcəllətə min əməli-şeytan" lətifəsi halə bizim əsəblərimizə boşluq verməkdən əl götürmüşdür.

Təfəkkilov cənablarının müraciətnamələrində işarə etdiyi məsələlər haqqındakı təsəvvüratımızı başqa bir nömrəyə təxir edərək kəndilərinə aid olanlara müraciətlə bu xüsusda görülmək təşəbbüsünü gecikdirməmələrini tövsiyə edəriz.

M.Ə. Rəsulzadə
"Açıq söz", 22 yanvar 1916, №92

kibi, "başqanın gözlərini aydın etmək üçün sürmə ilə mil kibi üzqara" olurlar.

Bu "üzü qaralığımız"ın mətbuat bayramındakı yuxarıda məzkur təsəffüf göstərişindən bəhs edən moskvalı rəfiqimizi "göz" bu işdə mütəəbbüs olan kazanlı rəfiqimizi çubuqlayır, günahlarının tələfisi üçün də öhdələrinə bir təklif yükləmək istiyor. Bu təklif bütün Rusiya türkcələri arasında daimi bir rabitə bulundurmaq, adətən bir türk mətbuatı ittifaqı vücudə gətirməkdən ibarətdir.

Şübhəsiz ki, "Söz"ün bu təklifi üçün artıq xəyaldan fələ çıxmaq zamanı gəlmişdir.

Mətbuat bir qüvvətdir. İttihad da bir qüvvətdir. Müttəhid mətbuatın qüvvətəndər qüvvət olduğunu artıq biz düşünürkən, bütün vüsətlə türk-müsəlman mətbuatının ittifaqı fikri və bu ittifaqı vücudə gətirmək üçün mətbuatı mənsub olanlardan ibarət bir şura məclisi dəvət etmək adamızız "Söz"ün təyin elədiyi "cəza" surətilə kazanlı rəfiqlərimizin düşüncəsini təşkil etsin.

Fəqət biz də bir az bu ittifaqın təmin edə biləcəyi ümumi və xüsusi faydalarını göstərim.

Əvvəlinci, böylə bir ittifaq olsa, artıq mətbuat bayramları kibi günlərdə gördüğümüz nöqsanlara meydan qalmaz. Bir gündə bir məsələdə müəyyən bir qərar və nümayiş lazım olarsa, vaxtında ikən hər bir qəzetə idarəsinə xəbər verilər və hər kəs öz vəzifəsinə baxar.

İkincisi, bu ittifaqın özünəməxsus sənəduqi olar ki, bu sənəduqdan mətbuatın müştərəc və ümumi ehtiyaclarından ötrü lazım olan məsrəflər ödənilir, məsələ, bütün Rusiyadakı türk mətbuatı adına ümumi mətbuat yığınlarına adam göndərmək lazım gələrsə, bu adamın məsrəfini ödəmək, möhtac və müstəəqq yazıçılara maddətən müavinət etmək və sairə kibi.

Üçüncüsü, bu ittifaq idarəsi büro vasitəsilə təəbbüslər olunar da, Rusiyadakı türk-tatar qövmləri biri-birinə tanıtdırılar və bu təsərrüf üçün ciddi təəbbüslər olunub, heç olmasa, hərdən bir mətbuat nümayəndələri yığını tərtib olunar. Lüzum görülsə, müştərəc bir məcmuə nəşr olunar.

Böylə təarifi, böylə bir təşkilata olduqca ehtiyacımız vardır.

Hər daim oturub özümüzü ruslara, rus əfkəri-amməsinə tanımaq lüzumundan, qonşularımızı tanıyib də onlarla danışmaq faydəsindən bəhs edəriz. Fəqət bu gün içəri Rusiya müsəlmanları mətbuatlarının on illiyini bayram tutuyorlar. Bu on il yaşamış mətbuat haqqında xəlqimiz qalsın, ürfəfəmsiz olsun, lazım olduğu qədər bir təsəvvür və məlumata malikmi?

Tatar qardaşlarımızda olduqca ciddi bir əsəri-həyat vardır. Geniş surətdə xəlq içinə yayılmış qəzetələri, böylə davam edib gələn mətin məcmuələri, tədqirəşəyan elmi və tarixi əsərləri vardır. Hekayə və romanları on minlərlə basılır. Şairləri ən mədəni bir halda olduğu qədər tədqir olunur. Dərs kitabları 50-60 min nüsxə basılır, Ufada, Kazanda, Orenburqda olduqca etibarlı və zəngin nəşriyyat müəssisələri var. Xəlq yazı, oxu cəhətdən çox iləridə, ticarət və alış-verişdə, sənəat və təəbbüsdə də geridə degildir.

Tatarların son on ildəki tərəqqiyatını seyr etmiş olan bəzi avropalı səyyahlar "burada yeni bir millət doğur" demişlərdi. Bu yeni doğmaqda olan milləti "doğanları" (qardaşları) olan bizlər, Biz Cənub türkləri bilməli, ögrənməliyiz. Bizdəki tərəqqiyat və nəvaqisi də onlar ögrənməli, bilməlidirlər. Bu gün dilimizdə, məişətimizdə bəzi cüzi şivə və yaşayış fərqləri vardır. Fəqət bu fərqlər bizi biri-birimizdən tamamilə uzaqlaşdıracaq şeylər degildir. Kars və Ərdəhan fələkəti Rusiyadakı türklərin bir dürlü düşünür, bir dürlü hiss edir, böylük bir vücud olduqlarını isbat etdi. Bu hissiyyatı tərbiyə etməli, onu müxtəlif türk-tatar qövmlərini biri-birilə birləşdirilib də mədəni bir vücud yaradacaq qədər qüvvətləndirməlidir.

Rusiyada yaşayan bütün müxtəlif millətləri biri-birinə tanıdırmaq bir vətən "qrajdanı" vücudə gətirmək arzu olunurkən, bir millətə mənsub olan xəlqlər arasında mədəni bir rabitə vücudə gətirmək üçün kimsənin sözü olmaz. Biləks, "qrajdanları" birləşdirmək üçün bu birləşmək özü bir basamaq (pillə) təşkil edər.

"Söz" rəfiqlərimizin kazanlı rəfiqlərimizə "kəsdigi cəza"dan nəticə etibarilə böylük və milli bir faydə gözlətiyoruz.

Ən azı on illik bir həyat keçirdik. Bizim kibi millətlərdə on il az degildir. Əksəriyyətlə on il yaşıyıb da içlərinə 30 yaşamış təcrübə didələri olan bir mətbuat üçün şübhəsiz ki, ittifaq edərək mədəni bir təşkilat vücudə gətirmək lazımdır.

Böylə mətbuat cəmiyyətləri başqalarında yox degildir. Vaxtilə mətbuatımız təkə bizdə yox ikən var olmuşsa, öylə "mətbuat cəmiyyəti" var etmək də öz əlimizdədir.

Madam ki, "Söz" bu işin binasını Kazandan gözləmiş nöqtəyi-intizarı iki iləmsin deyə, biz də gözlərimizi Kazanın "Quyaş" (Günəş)li və "Yıldız"lı asimanına ətf edəriz.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 25 yanvar 1916, №94

Təarifi – bir-birini tanıma

Müstəəqq – ehtiyacı olan

Əcələ – tələsik

Ətf – meyl

Çin əhvalı

Avropa dövlətlərinin başlarını qarışıq görüb də "Asiman" tacını hiyləkar başına taxmaq xülyası ilə bu Anşiqaya hər nə qədər vaxt ilə Çin məmləkətinə dost olan dövlətlər bu sırada idarə məsələsi qalxızmanın mövsümsüz olduğunu anlatdısalarda da, tədbirlərinin "qüvvətli" olduğuna inanmaq olan bu siyasi "bu gün" görüləcək işi "sabaha" buraxmaq istəmədi.

Kəndi tərəfindən seçilmiş "Məclisi-millî"-nin ısrarı ilə vəqə olan tələbi "bütün arzu və əməlinə rəğmən" qəbul etmək "məcburiyyətində" qaldı. Nə etsin "kəndisi cümhurinə sadıq qalacağına and içmişsə də, millət cümhuriyyəti degil, Yu Anşiqayı istiyor".

İştə, bu "Yu Anşiqayı istəyən millət" imdi qəzetələrdə gördüğünüz teleqraf xəbərlərindən anlaşıldığı vaxtlə, üsyan etmiş, haman Pekin üzərinə yürüməkdədir. Üsyan iki tərəfdən qalxmışdır: şimaldan, cənubdan.

Şimal asilərini Cənubi-Moğolustan cəngavərləri təşkil ediyörlər. Bunların başçısı sabıq Şansı və Qansu əyalətləri qubernatoru olan "Şan-Yun"dur. Bura asilərinin şüarı əski "Daysiq" sülaləsini təkrar təxtə gətirməkdən ibarətdir.

Məlum olduğu üzrə bu sülalə moğol Çinindən idi. Çin işlərinə aşına olan mühərrirlərin dediyinə görə moğol asilərinin başında xürc edən "Şen-Yun" Çin qubernatorlarından yeganə bir qubernator idi ki, vaxt ilə təxtindən xəlc olunmuş əski imperator Yu Anşiqay və cümhuriyyətçilərə qarşı müdafiə etmişdi. "Şen-Yun" Yu Anşiqaya qarşı çoxdan bəri xürc etmək niyyətində olub, bu məqsədlə Şimali - Moğolustan xanlarına dəfələrlə müraciət etmiş və bütün moqolların Çin təxmini təkrar əski sülaləyə qaytarmaq və bunun mükafatı olaraq Moğolustana vash bir muxtariyyət və istiqlal almayı təklif etmişsə də, Urfadakı Xutuxta hökuməti "Şen-Yun"un bu təklifini rədd edərək Moğolustan haqqında Çin-rus və Xuto Xuta arasında əmələ gələn üçlü etilaf əsasını təqdir etdi. Bu etilafa moğollar düşmənçə baxdılar. Çünki bu surətlə Moğolustanın birliyi pozulub, məmləkət Şimal və Cənub hissələrinə bölünüyürdü.

İştə, əskidən bəri texti-tacını moqollara qaytarmaq amalı ilə yaşayan "Şen-Yun" bu Anşiqanın son xəyanətini görünçə, üsyan üçün ən münasib bir vaxt gəldiyinə qane olmuş, hərəkətə başlamışdır.

Şübhəsiz ki, bütün şahpərəst çinliləri də bu hərəkətdə kəndisi ilə bərabər görmüşdür.

Şimaldan əski sülalə tərəfdarları, böylə cəngavər bir qövmlər hərəkətə gəldiyi halda, cənubda da ikinci nov bir üsyan qalxmışdır. Şimaldakılar əski sülalənin dərdi ilə qılinc sıyrımışkən, cənubdakılar cümhuriyyət əsasını müdafiəyə qalxmış və hiyuqi-millətli qəsb etmiş olan "hiyləgər bir müstəbidi" devirmək üçün silaha sarılmışlardır.

Yunqan tərəfdən üsyan etmiş inqilabçılar Sinxyan əyalətinin mühüm bir şəhəri olan "Can-Cunu" almışlardır. Kantun general qubernatoru inqilabçılara qarşı müdara ilə rəftar ediyör. Inqilabçılara qarşı göndərilən ordu işində Yaponiyada nizami təhsil görmüş "Tozida" adında cavan bir zabit durmuşdur. Bu zabit Pekindən aldığı əmrləri ehmal ediyör. Yu Anşiqay qoşunları hər tərəfdə asilərlə üz-üzə gəlinçə təslim oluyörlər. Pekinin özü də ruh degildir. Yaxında paytaxta Yu Anşiqay əleyhinə qurulmuş bir sui-qəsd tərtibatı açılmışdır. Bu tərtibatda Yu Anşiqaya yaxın olan bir çox dərbar adamlarının dəxi əlaqədar olduğu meydənə çıxmışdır.

Şübhəsiz ki, Çin cümhuriyyətçilərinin başçısı Sun-Yat-Sen cümhuriyyətə sadıq qalacağı haqqında parlaq bir surətdə söz verib də, bu sədaqəti haqqında dəfaətlə and içən əcnəbi müxbirlərə verdiyi bəyanatlarda kəndisinin "Napoleon" degil, Çin Vaşinqtonu olduğunu söyləyən, imdi isə bu surətlə nə təxt və tac qapmaq fikrinə düşən bir adam da deyil. "R.Vedomosti" mühərriri demişkən mətin bir əqidə, saf və səmimi bir iman aranzmaz. Böylə siyasi bir imana malik olmayan adamların işə fədakar tərəfdarları da, məsləkdaşları da olmaz. Bunlar yalnız hiylə, rüşvət və insanlar vasitəsilə tərəfdar yığa bilərlər. Bu surətlə yigilan tərəfdarlarda şübhəsiz ki, bərk gündə işə gəlməzlər.

Fəqət tac geymək istərkən başına əngəllər çıxarmış olan Yu Anşiqay, yalnız daxili üsyanlar qabağında aciz qalmaq degil, xarici müşkülata da təhəmmül etmək məcburiyyətindədir. Şərqi-Əqsayda çıxan qəzetələrdən məsələn, Petroqrad və Moskva qəzetələrinin xəbər verdinə görə Yaponiya hökuməti Çin dövlətinə təzəliklə 7 maddədən ibarət bir nota vermişdir. Nota qismi-xüsusiyyətdə dərc edilmişdir. Oxucular orada dərc olunan 7 maddəni diqqətlə oxuduqda Yaponiya hökumətinin nə kibi bir məqsəd güdməkdə olduğunu aşkar görəcəklərdir. Bu məqsəd adətən bir məmləkəti iqtisadi və siyasətə Yaponiyaya tabe qılmaqdan ibarətdir, başqa bir şey degildir.

Məlum işdir ki, tacdar olmaq istəyən dünkü cümhuriyyətinə özünü iki barışmaz düşmənin müttəhid bir məcmui qarşısında aciz görürkən Yaponiyanın himayəsinə iltica edəcək "amandır bəni qurtar,

müqabilini verməgə hazırəm" deyəcək. İştə, Yaponiya hökuməti bu xüsusda adətən Yu Anşiqayın ağzına dil vermiş oluyor. Daha məşhur bir təbirlə hazırkı Çin dövləti Daziridə qısınyor".

"Bu qısıntı" yalnız bir Çin ilə Yaponiya arasında həll olunub qurtaracaq bir məsələmidir?

İştə sual.

Sualın cavabını təyin edərkən "D.N." qəzetəsi diyor ki, Amerika Cəmahiri-Müttəfiqəsi tərəfindən son günlərdə varid olan xəbərlərə baxmalıdır. Bu xəbərlər Cəmahiri-Müttəfiqənin qərib bir surət və ciddiyətlə müharibəyə hazırlanmaqda olduğunu göstəriyorlar.

Nə qədər ki, Avropa müharibəsi ancaq Avropa səhnəyihərblərində münhəsir idi, Amerika öz daxmasını "kənarda" hesab ediyordu. Fəqət böyük yanğın Asiyaya, bilxassə Çin torpağına daxil qığılcımlar alıb da bir yanğın saldı ki, o yanğın indiki halda atəşlənməkdədir. O zaman Amerika dövləti vəqayə-tarixiyəyə bitərəf bir tamaşaçı kimi durub baxa bilməz. Çünki burada bütün Avropa dövlətlərinin mənafei biri-birinə çalpaşdığı kimi, Amerikanın ən çox həyatı mənfəətləri daxil buradadır. Bu mənfəətlər üstündə Şərq sularında yeganə bir rəqibi olan Yaponiya ilə Amerikanın bir çox hesabları vardır. Çin məsələsi xaric bir, yaxud bir neçə dövlətin müdafiəsi ilə həll olunacaq olursa, o zaman Cəmahiri-Müttəfiqə meydanı rəqiblərinə buraxacaq qədər etidal göstərmək halını saxlaya bilməz. İstər-istəməz müharibə meydanına atılır. Sonki tədarükləri də bunun üçün olsa görək.

Əvət, Yu Anşiqayın daha geymədiyi tacı kim bilir, daha nə qədər qanların töküləsinə səbəb olacaq. Kim bilir! Daha nə kibi məsələlər çıxaracaqdır.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 29 yanvar 1916, №96

Xüruc – üsyan etmə, çıxma
Müdara – zəhirdə dostluq göstərmə
Dərbar – padşahın sarayı

Dövlət dumasının açılması

Dövlət dumasının iniqadı nəhayət fevralın 9-da olsun – deyə iradəyi-imperator sadir oldu.

Düşməne qələbə çalmaq hökumətin də xəlf üzərində mənavi böyük bir nüfuzu olan cəmaət müəssisələrinin də əməli və arzusudur. Bu qələbənin təmini üçün daxiləki əhali siniflərini doldurduqları vətənpərvərlik hissiyatından faydalanaraq vətəni müdafiə etmək işində birləşdirmək və bu birlik sayəsində basılmaz bir qüvvət vücudə gətirmək cəmaət məhfillərinin bəslədikləri böyük məqsəddir.

Bu məqsədin həsulü üçün cəmaət müəssisələri ilə hökumət arasında həli-əşnalıq, ülfət və məhbəbbət lazım idi. Halbuki dumaya qarşı (məqalənin böyük bir qismini senzura çıxarıb, yeri ağdır – Ş.H.)

Fevralın 9-da açılacaq дума müxtəsər bir zaman iclas edib də, ancaq bütöyemi baxacaq, yoxsa daha uzun müddət ömür edib təxiri-qabil olmayan xəlqin ittihadı, vətənpərvərlik hissiyatının tərbiyəsi hökumət ilə xəlf arasındakı islahat təmini üçün lazım olan qanun layihələrinədəmi baxacaq? Burası hələ qeyri-məlum. Könül arzu edirdi ki, məqamın idamiyyəti dərk olunsun. Zamanın iqtizasını əql irdirilsin, dumanın iclası uzun olsun.

Petroqrada qəzetələrimdə görülən bəzi fəqərələrə görə güman etmək olar ki, öylə də olsun.

O halda müsəlman fraksiyasına düşən vəzifə də böyükdür.

Müsəlman fraksiyası şübhəsiz ki, vətənin mənafe-i aliyyəsi iqtizadən xüsuslarda ayrılıq göstərmiyəcək, bu kibi xüsuslarda tərəqqipərvər blokla həmrəy olub da zamanın mənafeini dərk edənlərə yoldaş olacaq. Fəqət bununla bərabər bu yoldaşlığın təmini üçün müsəlmanların ehtiyaclarına baxmalarına da Rusiya əskari-amməsindən, bilxassə дума tərəqqipərvər heyətlərindən istiyəcək. Müsəlmanların bu xüsusda istədikləri o qədər cüzi, o qədər bəsit şeylərdir ki, doğru və mötədil bir mühakimə ilə düşünür heç bir vətənpərvər ondan ürkməz və onların verilməsi üçün ikielli imza edər.

Müsəlmanların istədikləri nədir?

Müsəlman olduqları üçün hüquqları təhdid olunmasın. Müsəlman olduqları üçün idarə sınıtlarına düşər olmasınlar.

Dilləri, dinləri hər bir təhdidat və qısıntıdan azad olsun.

Sair vətəndaşları ilə bərabər vətəni müdafiə etməkdə olub da bundan sonra dəxi hər növlə vətən müdafiəsinə hazır olan müsəlmanlardan bu kibi bəsit şeyləri müzayiqə etmək vətənpərvərliyə müxalifmi?

M.Ə.

"Açıq söz", 28 yanvar 1916, №97

Gürcü məsləkdaşımızla bəhsimiz

Qafqasiyada yaşayan millətlərin biri-birilə anlaşılıb da ittifaq etmələrinə və mənfəətlərinin bu birləşməkdə olduğuna şəkk və şübhə edən yoxdur.

Ümumqafqasiya millətləri barışıb-birləşməsinin bir qədəməsi olan gürcü-müsəlman barışıb-birləşməsi neçə zamandır ki, gürcülər ilə müsəlmanlar arasında danışılmaqda və bu xüsusda bir çox hissi göstərişlər vəqə olmaqdadır.

Şübhəsiz ki, hər bir ittihad və yeganəliğin müəyyən bir zəminəsi olmalıdır. Bu müəyyən zəminə və aşkar şərtlər olmayınca birləşib-barışmaq, ittihad və birlik bürüzə gətirmək yolunda söylənilən sözlər ancaq "gözəl bir söz" olub qalar. Hətta yalnız "gözəl sözlə qalmaqla" degil, iləridə bəzi anlaşılmamazlığa və nəticədə arzu olunmayan peşimançılığa səbəb olar.

İştə, məsələyə böylə bir nöqtəyi-nəzərdən baxaraq gürcü qəzetəsi "Saxalxo pürseli" gürcü-müsəlman məsələsinə aid bir məqalə nəşr elədi. Bu məqaləsində gürcü-müsəlman birləşməsi üçün gürcülər nöqtəyi-nəzərindən bir məsələnin fəvqəladə əhəmiyyətli olduğunu iləri sürdü. O məsələ də bundan ibarət idi ki: müsəlmanlar öz aralarında birləşərkən milliyət əsası güdməyib din naminə ittihad ediyorlar. Tatar, türk, ləzgi, gürcü və sair müsəlman millətlərinin müsəlmanlıq adı ilə bir millət kibi birləşmələri, erməni, gürcü və sair xristian millətlərə bir nəzirə (bunu bizim mütərcimimiz qarşılıq mənasında tərcümə etmişdi ki, "S.P" qəzetəsinin etirazına səbəb olmuşdur. Fəqət kəskin nəzərlə oxucular, əlbəttə, burada böyük bir fərq olmadığına, olsa da, bütün günahın yalnız "təhtülləfz" tərcümə edilməyindən ibarət olduğuna qənaət edərlər) bir müqabil təşkil ediyor. Halbuki, böylə bir birlik, yəni islamiyyət əsası ilə birləşmək, "qeyri-təbiidir, elmi degildir". Hətta Dağıstan millətləri kibi xırda millətlər bu gün müsəlman olduqları üçün müsəlman türklərə iltihaq ediyorlarsa da, gürcü rəfiqimizcə yarın lisan və irqcə kəndilərinə daha yaxın olan xristian millətlərlə birləşəcəkləri aşkardır.

Bir belə nəzəri məsələyi açıqdən sonra "S.P" mühərriri əsl mövzu olan gürcü müsəlmanlara nəqli-kəlam ediyor. Və bilxassə acaralılardan danışiyor. Müsəlmanlara, yəni Qafqasiya türkləri gürcülərlə buluşmaq istiyorlarsa, acaralılarla bütün gürcü müsəlmanların gürcü olduqlarını etiraf etməlidir.

Müsəlmanlar deyə onları özlərinə çıxmamalıdırlar, misalında bir mətləb bəyan ediyor.

İştə, əsl ixtilaflı məsələ də bürada imiş kibi böyük bir mübahisəyə zəminə hazırlanmış oluyor.

Gürcü qəzetəsinin türklərin tamamilə milliyət əsasına biganə olduqları ilə, acarahıların türklərlə heç bir əlaqələri olmadığı haqqındakı fikirlərini təsbih etmək və iləridə heç bir anlaşılmalığa meydan buraxmamaq üçün mühərrirlərimizdən birinin "S.P." qəzetəsinin məqaləsi haqqındakı yazdığı məqaləsini dərc etmişdik. Bu məqalədə acarahıların gürcü olduqları etiraf olunuyordu. Fəqət eyni zamanda acarahıların müsəlman olmaq hesabı ilə müsəlman olmayan gürcülərlə mədəni və dini bir əlaqələri olduğunun dəxi nəzərdən uzaq tutulması tövsiyə olunuyordu.

Bu tövsiyə bir takım anlaşılmalıqlara meydan verməklə "S.P." mühərririnin ikinci məqaləsinə mövzu təşkil olmaş və bundan başqa "Saname drovo azri" gürcü qəzetəsi ilə "Qolos Kafkaza" qəzetələrinin dəxi mübahisəyə qarışmalarını mucib olmuşdur.

Sosial-demokrat "Saname drovo azri" cə gürcü "imperializmi" ilə türk "nasionalizmi" qarşı-qarşıya gələrək nəticədə "dünkü dostlar bu gün aranı vurmağa başlamışlardır".

"Kavkazskoye slovo" qəzetəsinə görə də "Saxalxo purseli" gürcü millətpərvər nədirə realistlərinin nəşri-əfkarı olduğundan və "Açıq söz" dəxi türk müsəlman millətpərvərlərinin ciddi düşünür bir vasitəyi-nəşri-əfkarı şöhrətini qazandığından acara məsələsi üstündə bu iki qəzetə arasında vəqə olan münacaşə Qafqasiyadakı millətlərin münasibəti nöqtəyi - nəzarətdən olduqca böyük bir əhəmiyyətə malikdir.

Mühərririmizin "S.P." qəzetəsinin ilk məqaləsinə verdigi cavabı dərc edərəkən, bu məsələdəki mütəliməmizə qismən tərcuman olduğunun yazaq bu bəna təkrar övdət edəcəgimizi qeyd etmişdik. Bu qeyd göstəriş ki, "S.P." qədr biz də mövzui - bəhs olan məsələyə böyük bir əhəmiyyət veriyoruz.

Təəssüf olunacaq bir hal varsa, o da ancaq burasıdır ki, bu məsələyə övdətimiz bir az arzu etmədigimiz bir hal aldı.

Bunu əvvəlcə bu mövzuda məqalə yazmış olan mühərririmiz dəxi qeyd etmişdi ki, "Açıq söz" şübhəsiz bütün Qafqasiya millətləri ilə, bəxassə gürcülərlə anlaşmaq, barışmaq, birləşmək tərəfdarıdır. "Saxalxo" ilə "Z.Reç" arasında yenə bu Qafqasiya millətlərinin barışib birləşmələri üstündə vəqə olan mübahisələrdən bəhs edərək yazdığı bir məqaləsində "Açıq söz" əsasən təqib elədiği bu fikrini bəyan elədikdən sonra gürcülər ilə müsəlmanlar arasında birliyi müşkilətə düşər edəcək

fəna halların mövcud olmadığına işarə etmiş, yalnız bu birligin nə kibi xarici bir şəkllə girə biləcək olduğunun ögrənmək arzusunda bulunmuş idi.

Biz Qafqasiya millətlərindən gürcülərlə müsəlmanların (yəni Qafqasiya türklərinin) birləşmələrinin daha asan bir şəkildə olacağına qanə ikən "Saxalxo purseli" bu səhuləti biləks gürcülərlə ermənilər arasında buluyor. Çünki "gürcülər ilə ermənilər əksəriyyəni bir mədəniyyət meydanında çalışıyordular, çünki gürcülər ilə ermənilərin birləşmələri və ixtilafı bilnisbə seçilmiş, bəllənmişdir. Halbuki gürcülər ilə müsəlman millətlərinin əlaqələri daha yeni bir məsələdir və hər iki tərəfə böyük bir bəsirət və mülahizə lazımdır ki, başdan doğru yolu şaşmasınlar..."

Məsələ yeni olduğundan möhtərəm müşahibimiz bunun ətrafı ilə açılmasına və anlaşılmasına lazım nə varsa, hamısının indidən təyininə lüzum görüyor. Hər şeydən əvvəl təklif ediyor Qafqasiya türkləri bilsinlər ki, xristian gürcü ilə müsəlman gürcü ayrılmaz bir vücuddur. Bu gün bu vücud zəif isə, atidə güvvətlənərək tam bir üzviyyət hasil edəcəkdir.

İştə, məsələ böylə qəti bir surətdə vəz olduğundan bu xüsusdəki mütəliməmizin təfsilən bəyanına lüzum görüyoruz:

"Açıq söz" mədəniyyəti-bəşəriyyəyi milli mədəniyyətlərin yekuni təsvir edər. Mədəniyyəti-bəşəriyyəyə naminə milli mədəniyyətlərin hər bir təcavüz və tərzindən saxlanmasını tələb edər. Milli mədəniyyətlərin kökünü dildə, tarix və ənaətdə görər. Fəqət dinə dəxi mədəni bir rol vermək istər. Din mədəniyyətlər arasında mədəni bir beynəlmilliyət vücudə gətirər.

Bu gün dillərini, bir çox adətlərini mühafizə eləmiş gürcü müsəlmanları acarahılar milliyəcə gürcüdürlər. Buna görə də xristian gürcülərin onlarla birləşmək istəməsi və onların gürcülüğə intisab edəcəkləri bizə narəva degildir. Biləks, nəticə etibarilə bunda bir faidə belə təfəvvüq edə bilərlər.

Fəqət müsəlman olmaq etibarilə acarahılar, türklər, iranilər, ərəblər və sair islam millətləri kibi beynəlmilliyəti-islamiyyəə daxildirlər. Beynəlmilliyət şübhəsiz ki, bizimlə onlar arasında mədəni bir rabitəyə səbəb oluyor. Bu rabitə əsrlərin təsiri və bu əsrlərdə müştərək bir mədəniyyətin nüfuzi ilə güvvətləniyor.

Millətlərin tərəqqisi yalnız milliyət və irq amillərindən asılı degildir. Onların ümum bəşəriyyət ələmi ilə əlaqə peyda etmələri üçün bir dövər vardır ki, orada dinin, dini düşünəcə duyğuların da böyük bir müvqei vardır. Milli intibah səhəsində iləridə gürcü müsəlmanlar

xristian qardaşlarının nə qədər böyük bir köməklərini görəcək olduqları müəlləm isə, dini intibah nöqtəyi-nəzərindən dəxi müsəlman türklərdən kömək ala bilərlər.

Müsəlman türklər xristian gürcülərin dil və adətlərini saxlamaq surəti ilə gürcüliklə əlaqələrini saxlamış olan müsəlmanlar arasında milli bir intibah fikri ilə çalışdıqlarına və bu yolda bəslədikləri əməllərinə ehtiram edəcəkləri kibi, xristian gürcülər də müsəlman olan türklərin gürcü dindaşları arasında dini bir intibah fikri ilə çalışdıqları ilə bu yoldaki məqsədlərində şübhəli bir şey görməməlidirlər.

İştə, bizim acara məsələsindəki nöqtəyi-nəzərimiz. Bu nöqtəyi-nəzər gürcü milli birliyinə heç bir xələl yetirmədən, beynəlmilliyəti - islamiyəyi də gözətmiş oluyor.

Bu nöqtəyi-nəzər qəbul olunarsa, o zaman bu gün mövzu-i-ixtilaf kibi nəzərə gələn acara məsələsi biləks türklərlə gürcülərin daha ziyadə dostluqlarına səbəb olar. Çünki nə müsəlmanlar, "Siz buradan göz örtün, çünki bunlar müsəlmandır" derlər, nə də gürcülər: "Siz buraya gəlməyin, çünki, burası Gürcüstandır" deyirlər. Bu hal acarahlıların halına müvafiq olar. Çünki imdiki bir halda ikən intibahi - dini təriqilə dindaşlarından tərəqqi edib də intibahi-millî dövrünə girdikdə dəxi qan qardaşlarından müavinət görür və o surətlə çox kolaylıqla tərəqqi edə bilər.

Müsəlman türklərlə müsəlman gürcülərin bu surətlə əlaqədar olmalarını gürcülər başqa bir nöqtəyi-nəzərdən də arzu etməlidirlər. Məlum olduğu üzrə xristian gürcülərə rəğmən, müsəlman gürcülər olduqca dindardırlar. Acara kibi mədəniyyətə ibtidai bir qədəmdə bulunub da o dərəcədə dindar olan bir xələqin həyatında din qədər mühüm bir rol heç bir amil oynaya bilməz.

Burası təsdiq olunursa, o zaman vəqə olan təklifimizin nə qədər müvafiq olduğu yalnız xristian gürcülər və yalnız müsəlman türklər mənafehi nöqtəyi-nəzərindən degil, acarahlıların kəndi mənfəətləri nöqtəyi-nəzərindən dəxi anlaşılmış olar.

Bilioruz ki, gürcü millətəpərvərliyi müsəlman gürcüləri xristian gürcülərdən ayrı bir millət təsəvvür edə bilməz və bu xüsusda bir qədəm olsun güzəşt etməz!

Fəqət bununla bərabər ümid edilər ki, üç əsirlük bir mədəniyyətə din birliyinin acarahlırla ilə türklər arasında vücudə gətirdiyi mədəni və beynəlmilləl bir əlaqə və irtibat da danılmasın.

Əsl mövzu aid nöqtəyi-nəzərimizi bu surətlə açıdıqdan sonra ümid edəriz ki, gərək bu tərəf və gərək o tərəfdən vəqə olan yanlış tərcümə və ya yersiz təsirlər nəticəsində hasil olan anlaşmamazlıqlar kəndi

kəndiligindən rəf olunar da, deqru və müvafiq surətdə həll olunması üçün mühakimə və etidala möhtac olan bu məsələyə yanlış hissiyyət qarışmaz və bu iki qonşu arasında göstərilməkdə olan səmimi hisslər məsələyi doğru yoldan çıxmağa buraxmaz.

Biz kəndi nəfsimizlə buna inanmaq istəyiriz. Bizim bu imanımızı bir dəfə olaraq daha dünki gecə "Nicat" məarif cəmiyyəti idarəsində gürcü bəstəkar-şəhiri Pusquvarəşvili şərafinə verilən ziyafətdə gərək türklər və gərək gürcülər tərəfindən dinlədigimiz dostanə nitəqlər təyid etdi.

M.Ə.Rəsulzadə

B.T.

Dağıstan müsəlman millətlərinin ilərində hankı mili bir köməgə qatışmaq ehtimalı, acara ilə xristian gürcülərin əlaqəsi Rusiya müsəlmanları millətəpərvərliklərinin nəzəryəti haqqında başqa bir vəqət. Çünki məqaləmiz çox uzandı. Zətən əsl məsələ ilə əlaqədar olan fikrimiz, sırf nəzəri və tarixi bir əhəmiyyəti haiz olan bu cəhətlərsiz dəxi anlaşıldı – zənnindəyiz.

M.Ə.R.

"Açıq söz", 31 yanvar 1916, №99

Təhtülləfz – sözün hərfi mənası

Bir az da tarixdən "Ənuşirəvani-adil" pyesi münasibətilə

Ənuşirəvan ədaləti aramızda məşhurdur. Səxavətdə ərəblərin Xatəmi-Taisi nə qədər bir model kibi təsəvvür olunursa, ədalətdə də iranilərin Ənuşirəvani o dəracədə, bəlkə daha artıq mərifətdür. Bu mərifət ədəbiyyatımıza nüfuz etmiş, xəlx arasında virdi-zəban olmuş, hər sinif, hər təbəqəmizcə bəllənmişdir. "Məsəyihi-Ənuşirəvan" müsəlman aləmində çox intişar etmiş əsərlərdəndir. Ənuşirəvanın ədaləti müsəlman millətləri, bilxəssə İran nüfuzuna tabe olanları arasında o qədər sevilmiş, bunun gözəl şöhrəti o qədər ümumiləşmişdir ki, bu xüsusdakı hədisi-nəbəvini bilməyən qalmamış kibidir. Fəxri-kainat əfəndimiz, peyğəmbəri-zişanın hər zaman Ənuşirəvan kibi adil bir padişahın əsrində doğulduğuna ictimai etdirmiş, deyə aramızda sirri-nəbəvidən olduqca məşhur bir fəqərə vardır.

İslam ilə mütədəyyin degil ikən məzhəb rəva gördüğü ədaləti üzündən kainatın fəxri tərəfindən bu qədər böyük bir cəhətdə layiq olan Ənuşirəvanın məhəbbəti müsəlmanlar ürəmində o qədər yer tutmuşdur ki, hətta Ənuşirəvanın cəhənnəmlik olub olmadığını bir məsələ təşkil etmişdir.

Bu qədər mənqəbədər (leqendarmıy) bir adili Mirzə Əbdülrəsulun yazdığı pyes gözlüğündən gərmək faciəsinə düşər olan bəzi tamaşaçılar şübhəsiz ki, heyran qalmaya bilməzdilər.

"Ənuşirəvani-adil" pyesini (buna pyes demək caiz isə) səhneyi-tamaşaya qoymaq üçün intixab edən "Nicat" məarif cəmiyyəti teatro həyət əzasından birisi bu xüsusda tarixi bir məlumat ala bilmək üçün evlərində telefonları olan axundlarımızdan bir neçəsinə müraciət etdirməyə də kafi məlumat ala bilmədim, dərdini anlatıyordu.

Əbdülrəsul xəlx elədiği, əhməq, səffak, mütərəddid bir "Ənuşirəvan", boş, aciz, lağlağı bir "Məzdək", vəzifəsiz, tədbirsiz, dilsiz, ağzızsız bir bu "büzürki cümhuri" görünələr görə bu tarixi simalar və gerək yaşadıkları dövrü-tarixə aid iqtidarımız dairəsində bu neçə sətir qaralamayı fəidasız görmüyoruz:

Müqtədir və karaşna bir qələm sahibi üçün ən parlaq tarixi bir pyesə ən səlahiyyətdər bir mövzu təşkil edən bu fəqərənin xülasə və fəlsəfi bəndən ibarətdir:

Məlum olduğu üzrə İranda qədim mədəniyyətə şahlara bir qüdsiyyət verilirdi. Şahlar Allahın bir güzdəsi olub xəlqin, malın bala-

istiqlal idilər, kefləri rə istərə o kef müqəddəs idi. Ona tabe olmaq, xəlqin əmrinə boyun qoymaq demək idi. Şah adil olursa, İran qədim dinindəki sənət (ikili) fəlsəfəsincə, yaxşılıq ilahəsi Hürmüzd qalib imiş kibi tələqqi olunub təşəkkür olunurdu. Zalım olursa, yamanlıq ilahəsi Əhrimən günahkar xəlxə müsəlləh olmaq üçün hürmüzdü basmış kibi fikir olunuyor və bu cəbbar qüvvəti rəhmə gətirmək üçün hər bir bələy təhəmmül olunuyor. Hürmüzdün təkrar qələbəsi üçün dua və sənalar elidirdi.

Əlbəttə, zalimi başlarından atmaq, Əhrimənin bəlasını uzaqlaşdırmaq üçün xəlx bəzən adət elədiği "dua və sənə" dairəsindən çıxıb üsyan da ediyordu. İstə, xəlx ilahənin xilqətdə bir yaradıldığı ilə arada nə dövlətli, nə padşah, nə ağa, nə hakim, malikiyyəti-şəxsiyyə lazımlı olmadığı ilə bir növ istirakiyyə (kommunizm) məzhəbi çıxarmaqla İrani hərə-mərcə vermiş olan məşhur "Məzdək" ara-sıra zühur edən üsyanların bayraqdarlarından birisi idi.

Ənuşirəvani-adilin ən böyük şöhrəti işdə bu "Məzdək"i aradan qaldırın da surətlərini məhv etməsi ilə olmuşdur. Hətta bu din əhlilərinin nə surətlə məhv edilmələrinə dair tarixin xəbər verə bildiyi keyfiyyət bu günkü zehnlərə ədalətə degil, zülmə, qəddarlığa bir nümunə təşkil edər. Məşhurdur ki, Ənuşirəvan məzdəkiləri dərbərinə yığdı. Məzdəki də çağırdı. Böyük bir ziyarət verdi. Yeni məzhəb sahibi olanlar bu otağa toplanıqdan sonra süfrə döşənmiş digər bir otağa getmək üçün birər-birər qapıdan keçdilər və keçdikcə "ədalət" qılıncına çəkildilər. "Məzdəkizm" məsələsinə Ənuşirəvani-adil bu surətlə "həll" etmişdir.

Əlbəttə, bu surəti-həll ədalətdən çox uzaqdır. Fəqət Ənuşirəvani Mirzə Rəsul kibi anadan adil deyə doğulmuş zənn etməməlidir.

Vaxtı ilə adilliyə bir nümunə kibi məşhur olan bu şah hökmüranlığın əvvəllərində olduqca zalım və səffak idi. Onun bu zamanlarında İran bir xarəbazar şəklə almışdı. Bunu bizə Şeyx Sədi əleyhürrəhmə anlatıyor. "Bustan"ı oxuyanlar Ənuşirəvan ilə bu zərri-cümhuri vəzirin səyahətə çıxmış ikən bir xarəba üzərində iki bayquşun oturub da ulamalarına rast gəldiklərini bilərlər. Sədinin hekayəsinə görə şah bu zərri-cümhuriyə sordu ki, bu quşlar nə söyləşirlər. "Vəzir batədbir" cavab verdi ki, birinci bayquş ikincisindən elçilik ediyor, qızını bənim oğluma nişanla diyor. O da diyor ki, kəbinə neçə xarəba verərsən, cavabında bu biri bayquş söylüyor ki:

"Gər mələk inəst dərin ruzigar

Bən bətə viranə dəhən sad həzar." (*)

Ənuşirəvan iki bayquşun dənışıği həqqində vəzirindən eşitdiği bu tavildən sonra dəğişmiş, zülmü tərki ilə ədalətə qərar vermişdir – deyə Şiraz filosofu böylə rəvayət ediyor.

Bu bir hekayədir. Fəqət rəna surətdə göstəriyior ki, Ənuşirəvanın həyatında böyük bir dəyişiklik olmuşdur.

Məsələyə bu surətlə baxınca "Məzdək" vəqəsinədə görülnə tənəqüs bir növ həll edilmiş oluyor.

Demək ki, məzdəkçilik istibdadə, zülmə, məmləkəti hər bayquş qızının kəbininə yüz minlər xarabə verəcək qədər bərbad və viran bir halə gətirən qəddarlığa qarşı bir protestodur, üsyandır. Məhzan fişar və təzyiqdən çıqma üsyən fikri olduğu üçün ifratdan da ari degildir. Madam ki, şah zülm ediyor, madam ki, ətrafındakı hakimlər cabbardır, madam ki, dəhatilərin əməği dehqanların kefinə sərf olunurda kəndiləri fəlakət və səfalətdə qalıyorlar. O halda varsın bunlar hamısı aradan qalxsın, nə şah olsun, nə hakim, nə dehqan qalsın, nə dəhəti, nə varlı olsun, nə yoxsul, hər kəs bərabər, hər kəs hər şeyə sahib olsun, hətta qadınlara da.

Demək ki, istibdaddakı təfrit hürriyyətdə ifrat doğurur. Hökumətdən sui-istifadə bir anarşi çıxarıyor.

Zülmə, istibdadə, haqsızlığa qarşı hüzüri ilə məzdəkçilik bir qüvvət, bir həqiqətdir. Ona görə də tez rəvac tapıyior, bu hürriyyət peyğəmbərinin tərəfdarları çoxalıyior.

Fəqət zülmə qarşı çıxarkən Məzdək zülmədən daha bedtər olan ifrata varıyior. Hökumətsizliyi, başı-başnalığı tərviç ediyor. Bu nöqtəyi-nəzərdən ikinci bir zülm, hərəc-mərc araya gəlir.

İştə, Ənuşirəvanın əsl şöhrəti, əsl qiyməti, əsl ədaləti də burada görülyüor. O bayquşun dedigidən mütənbəh olaraq zülmü tərki ediyor. Biliyior ki, artıq böylə davam etmək olmaz. Xəlqi rəayətə, elmi tərviçə, ziraəti himayəyə, fəlsəfəni sevməyə başlayior. Məşhur "ədalət zəncirini təsis ediyor". O zaman Rum imperatoru "Justinion"un əmri ilə əski Yunanıstan məbədləri və mədrəsələri qapadılıb da zühür edən irtica üzündən qaçib hər tərəfə pənəh aparən Əflatun şagirdlərindən İrana sığınanların elm və mərifətlərindən istifadə edərək yunan ülm və fəlsəfəsini pahləviçiyə (qədim farsı) tərçümə etdiriyor. Kəndisindən iki əsr sonra gələn Mamunun elədiği kibi elmi bəhslər, münazirə (disput) və mühazirə (leksiya) məclisləri qurduruyor. Məntiq, tibb elmlərinə əhə-

miyyət veriyor, azarlıları müalicə və elm-tibbi öyrənmək üçün Kəndisaburda bimaristan (xəstəxana) təsis etdiriyor. Yalnız yunan elmləri ilə də qalmayıb sanskrit dilindəki elmləri dəxi tərçümə etdiriyor. Fəvqüzziq bimaristana yunan təbibləri ilə bərabər Hindistan təbibləri də təyin olunuyorlar. Tibbi-hindi ilə bəqrati hər ikisi bərdən oxuduruluyor. Tibbidə ən çox tərəqqi etmiş iki qüvvətin üsullarını bərdən oxudurmaqdakı mühəssənanın fərqiinə varıyior. Xülasə dövri-səltənəti İran tarixində parlaq bir dövr təşkil ediyor.

Öylə münəvvər və adil bir hökumət əsasını qoyduqdan sonra şübhəsizdir ki, məzdəkçiliyi qaldırdığı üçün nə xəlq kəndisini qarğışlıyior, nə də tarix məzəmmətlıyior. Çünki onun qaldırdığı məzdəkçilikdəki hürriyyət o ədalət tələb edən əvəmlə degil, hərəc-mərc, hökumətsizlik və anarşizm idi. Bu yuxarıda söylənilən vəch ilə məzdəkçiliyin müsbət cəhətini yerinə yetirmiş, mənfı tərəfinə də elanı-hərb etmişdir. Hər iki surətdə də ədalət göstərmiş deməkdir.

İştə, Ənuşirəvanın rəva gördüğü zülmərlə bərabər ədalətin şöhrətini qazandığının hikməti.

Yalnız Ənuşirəvanın cəzasından ziyadə bir çox təhmət və iftiralar, qərəzkarənə isnadlara maruz qalan zavallı "Məzdək" in tərviç elədiği məslək in təfsilən nədən ibarət olduğu lazım olduğu qədər tədqiq olunmamışdır. Çox ehtimal var ki, onun tərviç elədiği məslək Əflatun ictimaiyyəti kibi bir şey imiş. Fəqət böylə ikən Əflatun şagirdlərinə ehtirəm edən Ənuşirəvan nədən Məzdəkə cəza versin. Ola da bilər ki, bu "bayquşlara rast gəldiği" zamandan əvvəlki vaxtında olsun. "Məzdəkçiləri" ki, istibdad və hökumət əsasına zidd bir anarşizm təsəvvür edərsək, o vaxt ləinhəll bir məsələ qalıyior ki, o da Qubad şahın bu dinə malik olduğu fəqərəsidir. Hər halda tarixin bu fəqərəsi tarix (qaranlıq)dır.

Zərricümhur vəzirinə də böyük bir səhifə ayrılmalıdır. Ənuşirəvan nə qədər ədalət və şəfqəti ilə məşhur isə bu Zərricümhur da o dərcədə əql və tədbir sahibi bir adam olması ilə məşhurdur.

Məşhurdur ki, İran Napalyonu Nadir şah Əfşar bir gün Mirzə Mehdi xana sordu ki, Ənuşirəvan böyük idi, yoxsa bən?

Mirzə Mehdi xan təvəddüd edirkən: Nadir dedi ki, bənim vəzirim sən degil, bu Zərricümhur olsaydı, məsələ bəlli olardı.

"Bayquş dilindəki məharət və ıqtidarı" dəxi kəndisinin Ənuşirəvanlığın banisi, ruhi və xəllaqi olduğunu zəbani-hal ilə bildirmiyormu? Teatro səhnəsinə çıxarılan səfiyyə Ənuşirəvan Mirzə

(*) əsrimizdə padışah bu isə mən sənə yüz bin xarabə verə bilərəm.

Rəsulun yaratdığı olduğu kibi tarixlər səhifələrində şan və şöhrətlərlə zikr olunan Ənuşirəvan da bu Zərricümhurun yaratdığı idi.

İştə, görüyorsunuz ki, cümə gecəsi Tağıyevin teatrosunda gördüyünüz mənzərələr və duyduğunuz hisslərlə Ənuşirəvan və onun dövrü arasında – təbiri-caiz görülürsə, Mirzə Rəsul ilə – bu Zərricümhur qədər fərq vardır.

Heyrət olunur "müəlliflər"imizin cəsarətinə! Təəssüf olunur cəmiyyətlərimizin cəhalətinə!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 2 fevral 1916, №101

Fişar – sıxma, sıxışdırma

Güzidə – seçilmiş

Dəhat – kənd, kəndistan

Nəsayih – nəsihətlər

Mənfəqədar – ləyaqətli

Əhməq – axmaq

Səffak – qan tökən, qanıçən

Məçd – böyüklük, ululuq

Karəşha – işə bələdlilik

Dehqan – burda mülkədar

Təfrir – səhv, israf etmə

Haşım bəy Vəzirov

Dün Qafqasiyanın türk qəzetçilərindən sinli bir mətbuat xadimini dəfn etdik.

Haşım bəy öldü.

Xəlqi "Keyfim gələndə"si ilə təsxir etmiş olan "Birisi"nin artıq keyfi gələcək olmadı.

Haşım bəy fəal, səbatlı, çalışqan, nəfsinə inanmış, qüvvətinə güvənmiş bir əhli-qələm idi.

Qafqasiya mətbuatının az ömründə məmləkətimizin ən qüvvətli sərmayədarları türkcə qəzetə nəsrinə mübaşir oldular, yoruldu, yoruldular, müqtədir qələm sahibi mühərrirlərimiz dəxi bu ağır meydanda davam edə bilmədilər. Əhli-qələmdən yalnız Haşım bəy idi ki, yalnız başına olaraq başladığı işi ölüncəyə qədər davam etdirdi.

Haşım bəyin maddətən, mənən iflas etdiyi günlər oldu, mətbəəsiz qaldı, min qism müşkilata düçar oldu. Fəqət tutduğunu buraxmadı, tək başına həm mühərrir, həm müsəhhih, həm dəftərdarlıq edərək qəzetəsini dayandırmadı. Bütün ömrünü işinə sərf etdi. Nəhayət, bu qədər ağır bir məşəqqətə təhəmmül edə bilməyib yoruldu. Bu yorğunluq dəxi nəhayət bu musif və fəci bir halını mucib oldu.

Haşım bəy ədəbiyyatımıza, sənəyi-nəfisəmizə, yazıçılıq aləminizə bir çox xadimlər bəxş etmiş olan müəllimlərimiz arasından zühur etmişlərdəndir. Əvvəllərdə Şuşa və ətrafı kibi yerlərdə müəllimlik edirdi.

Müəllimligi ilə bərabər Haşım bəy təhrir aləminə də özgə degildi. Bəzi teatro əsərləri tərcümə edər və arabir Tiflis qəzetələrində rusca məqalələr nəsr edərdi. Nəsr elədiyi məqalələri müsəlman həyatına aid olardı. Sonra 1905-ci il araya gəlir, "Həyat" və "İrşad" qəzetələri təsis bulunuyor. Haşım bəy Vəzirovun imzası haman tez-tez gözə çarpmağa başlayır. Bu sırada bollaşmaqda olan imzalar arasında Haşım bəy bilnisbə nəzər diqqəti cəlb ediyor. Nəhayət Əhməd bəy Ağayev cənabları "Həyat"dən ayrılıb da "İrşad"ı təsis ediyorlar. Haşım bəy Vəzirov da bir azdan sonra Bakıya köçərək qəzetənin heyəti-təhririyəsi arasına daxil oluyor. Eyni surətdə yazıçılığa girişiyor. Sonra Əli bəy Hüseynzadə cənablarının müdiriyyəti və Hacı Zeynəlabdin Tağıyev cənablarının nəşirliyi ilə nəşr edilməkdə olan "Həyat" dayanıyor. Əvəzinə Əli bəyin idarəsi ilə "Füyuzat" məcmueyi-ədəbisi təsis olunuyor. Bir az sonra "Həyat" əvəzinə Haşım bəyin

müdirliyi ilə "Tazə həyat" qəzetəsi təsis olunuyor. "Tazə həyat" ilə "İrşad" arasında məslək mübarizəsi başlıyır. Nəhayət, "Tazə həyat" da qapanıyır. Əsl Həşim bəylik səbatkarlıq kibi mətin, səbür xislətə malik olduğu da bu zamandan sübuta yetişməyə başlıyır. O nəmiş olmuyur. Özü, qəzetə təsis ediyur. "İttifaq"ı çıxarıyur. "İttifaq" təsis elədigi zaman bu o mətbəədə basdırılıyur. Min müşkilatla ruzigar keçiriyur, ağlayacaq, təhəmmül olunmayacaq günlər keçirdigini, qəzetəsini çap etmiş olan mətbəəçilər anlamıyurlar. Nəhayət, Muxtarov cənanlarından imdiki mətbəəni icarə ediyur. Sonra icarə icraatını dolduraraq mətbəəyə yerli dibli malik oluyur. 1911-ci ildə "İttihadi-İslam" təhməti ilə bütün Bakı türk qəzetəçiləri donos qurbanı olub da həbs və nəfy edildikdə Həşim bəy də qələm arkadaşları ilə həmdərd oluyur. Sonra xilas olub da təkrar işində səbat göstəriyur.

"İttifaq" bağlanıyur. Əvəzinə "Sədə", onun yerinə "Sədayi-vətən", "Sədayi-həqq", onun əvəzinə də "Sədayi-Qafqaz" çıkıyur.

Xülasə çıkıyur, çıkıyur, Həşim bəy işsiz, yazısız qalımıyur. Qəzetədəki təkbəşinə bu qədər işlə bərabər Həşim bəy divar təqvimini də tərtib ediyur.

Xülasə bir çalışqanlıq və fəaliyyət mücəssəməsi.

Mərufdur ki, makina kibi çalışqan adamlar əksərən böyük bir sənət sahibi ola bilməz və xəlaqiyyət xasiyyəti göstərməzlər. Fəqət Həşim bəy makina kibi çalışdığı halda bütün oxucularının zövqünü cəlb edən "Keyfim gələndə" kibi yüngül felyeton yazmaqda şöhrət tapmış və bu xüsusda həmqələmləri arasında bir səbqət qazanmışdı.

Həşim bəy o zamandan sonra iki yetimindən başqa bir sərvət buraxmamışdı. Zətən zavallı qüvvəti-layimutla keçinərək qəzetəçilərimizin əksəriyyətindən ötrü müqəddər olan bir müşkilatla ömür keçirmişdir. Qəzetdə bu qədər çox çalışdığı halda Həşim bəy məarif işlərində də xidmətsiz degildi. Cəməat xadimləri ilə arasında zühur edən soyuqluq bu xidmət sahəsində çox da fəaliyyət göstərə bilməməsinə mucib olmuşdur.

Fəqət bu soyuqluğun bərtərəf olması ilə mərhum "Səfa" cəmiyyətində vaxtilə sədr olub, "Nicat"da da işləmişdir. Həşim bəy müəllimlik, cəməat xadimliyi və qəzetəçilik elədigi zamana nisbətə şübhəsiz ki, görkəmli bir vücud idi.

Qafqasiya tarixi-mətbuatını bitərəfənə bir tədqiq nəzərilə təhlil edən müdəqqiq şübhəsiz ki, bu zamanın şərait və əhvalı daxilində mərhumu behəqq təqdir edib ismini layiq olduğu səhifəyə qeyd edəcəkdir.

Dün mərhumun tabutu arkasından həzin-həzin gedərək düşünüyordum və Həşim bəydən cəvanlarımıza örnək olaraq nəyi göstərmək olar deyə – özümə sordum:

İstiqamət, başladığı bir işi əncamə yetirmək özmi və səbatı! – deyə cavab verdim.

İştə ruhlu, məsləkli, qəlbləri atəşin bir amalıpərvərliklə dolu olan cəvanlar, işlə sizə dəğərli bir nümunə!...

Məqsəd uğrunda Həşim bəy qədər səbatkar, başladığınız işdə bu mərhum qədər fədakar olunuz!..

Səni də Allah əfv etsin ay zəhmətlərə qatlanan, ay sıkıntılardan usanmayan qələm arkadaşı!

Allah rəhmət eləsin sənə, ey xidmət qurbanı!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 7 fevral 1916, №105

Dumanın açılışı münasibətilə

İdareyi-humayuna görə bu gün fevralın 9-da Dövlət Duması açılacaqdır.

Dumanın açılması, açılıb da uzun müddət müzakirə ilə məmləkətin möhtac olduğu dərdlərinin islahına lazımı qərar və qanunları gözənd keçirməsi məmləkətin çoxdan bəri bəslədiyi arzudur.

Məmləkət böylə tarixi bir zamanda dumasını iş başında görmək istədi. Çünki ancaq bu vasitə ilə ümidlərini qüvvətləndirib vətənpərvərlik yolunda göstərməkdə olduğu fədakarlıqların mətlub nəticələrə irəcəsinə qane ola bilərdi.

Cəmaət müəssisələrinin, cəmaət xadimlərinin bu müharibədə göstərdikləri əlaqədarlığı ən qatı sağlın belə dana bilməzlər. Hökumət ricalı dəxi cəmaət tərəfindən göstərilməkdə olan yararlıqın düşməni məğlub etmək üçün nə dərəcədə faydalı olduğunu etiraf etməkdədirlər.

Hər şey müharibə üçün. Buna görə millətlə cəmaət birləşməli, bu birləşmənin təmini üçün tərəqqipərvər blok kibi biri-birilə boyuna vuruşaraq gələcək siyasət partiyalarından müştəkkil bir heyət əmələ gəldi. Ayırı vaxtda bunları bir yerdə görmək qabil degil ikən, imdi Milyukov ilə Şulqin ikisi bir kağızı imza ediyolar. Bu, müharibə xətrini üçün hökumətlə yola getmək niyyətində bərk-bərk duran Rusiya camaatlığının bir güzəştiridir. Bu güzəştə qarşı gözlənilərdi ki, hökumət də güzəşt edərdi. O da tutduğu mövqeyindən enerək cəmaətin bu qədər iləri gəlməsini alqışlar. Fəqət Qromikin zamanında böylə bir qədəm atılmadı. Biləks дума blokuna cavab olaraq qanun qoyan müəssisələr buraxıldı.

İmdi yenə дума açılıyır. Açılır da yenə "blok" əksəriyyətlə meydana çıxıyır, yenə əski proqram iləriyə sürülüyür. Yenə hökumətə müavinət, orduya müzahirət olunmaq istənilir. Fəqət bunun üçün lazım görülür ki, xəlqin vətənpərvərliyini, ictimai təşkilatını, ümid və hissiyyatını qüvvətləndirəcək tədbirlərə dəxi doğrudan-doğruya müharibəyə bağlı olan xüsuslar qədər əhəmiyyət verilsin.

Rusiyandır millətləri Rusiyaya isinmiş olduqlarını isbat etdilər. İmtahan veridilər, demək istiyoruz. Çünki böylə tarixi bir zamanda hər zaman Rusiyaya sadıq qalan millətlər degil, onlara şübhəli bir nəzərlə oxmaqda olan başçılar imtahana çəkildilər. İmtahandan çıxdılarımı?

- Burası bir məsələ.

Hakim siniflərlə hökumət dairələrini bir imtahançı mövqeyində təəvvür edərsək mütlaqə Rusiya millətlərinin böyük sınaqda parlaq bir imtahan verdiklərini təsdiq etmək məcburiyyətində olduqlarını düşünməliyiz.

Əvət, hətta ikinci Markov belə bu imtahan verildiyini dana bilmiyor. Fəqət daha imtahan bitmədən şəhadətnamə istəmənin vəqti olmadığını söylüyür. Sağlardan digər birisi isə diplomatik icra ediyör. Diyör ki, müharibə meydanında rəşadət göstərən qəhrəman soldatlara Georgi nişanı verməni hərbi dən sonraya qoymaq faydasız olduğu kibi, millətlərin imtahanı nəticəsini də müharibədən sonraya vəd etmək faydalı bir iş olmaz.

Görünüyör ki, bu kibi "siyasilər" islahatın hala bilzət gərək olduğuna qane olmamışlar. Bunu yalnız bir vasitəyi-təşviq ədd ediyolar.

Qəzetlərdə oxunduğuna görə Dövlət Dumasınca öylə bir təəvvür varmış ki, açıldıqdan sonra vətənpərvərənlə bir bəyannamə ilə Rusiya cəmaətinə xitab etsin və onu daha ziyadə vətənpərvərlik və həmiyyət göstərməyə çağırsın.

Fəqət hər bir bəyannamədən daha qüvvətli, daha faydalı bir tərz-i-hərəkət vardır ki, o da dumanın görəcəyi işlərdi. Дума xəlqə ümid verəcək məmləkətin həqiqi ehtiyacları ilə məşğul olsa, cəmaətin ictimai və iqtisadi əhvalına xidmət edən millətlərin küskünlüklərini raf edən, müxtəlif təbəqə və sinifləri birləşdirməyə vasitə ola bilən, qəhəlligi yüngülləşdirməyə çarəsəz olan və müharibələrimizin halına yüngülləşdirəcək tədbirləri hazır edən qanunlar nəşrinə və bu qanunların bir ən əvvəl təbiiq olunmasını yüngülləşdirən tədbirlərin görülməsinə vasitə ola bilərsə, bununla ən müasir bəyannamələrdən daha təsirli faydələr bəxş edə bilər.

Təəvvür olunan bəyannamələr qəbiləndən olaraq xəlqin vətənpərvərliyi hissiyyatını yüksəltmək üçün bu vəqtə qədər bir çox tədbirlər görülmüşdür. İmdiki halda öylə bir tədbirin bir daha təkrar edilməsinə lüzum görülyörsə, demək qabaqdakıların təsiri hamın keçmək üzrədir. O halda təsiri keçici olmayıb daimi qala bilən bir çarəyə təvəssül etmək lazım gəliyör ki, o da "söz"dən ziyadə "iş" əhəmiyyət verməkdən ibarətdir.

Cəmaətin istədiyi işdir. Cəmaət söz dövrünü çoxdan keçmiş olduğuna qənaət hasil etmişdir.

İştə, biz dəxi dumanın bu günki böyük olacaq iclasını təbrik ilə bərabər ən səmimi arzu olmaq üzrə kəndisi üçün arzu edərik ki, bizdəki şərait daxilində məəttəəssüf zühuru çox da qeyri-möhtəməl olmayan

müvəffəqiyyətsizliklərə rast gəlməyib böyük Rusiya ölkəsinin ürəkdən istədiyi təxiri qail olmayan islahatı qəvldən-felə gətirmək iqtidarında olsun.

Əlbəttə, Rusiya türk müsəlmanlarının tərəqqipərvər bir nəşri-əfkarı olmaq hesabı ilə bu kibi ümumi bir arzu ilə bərabər dumanın görəcəyi islahatlar arasında müsəlmanların dəxi möhtac olduqları hüquqi və idari islahatlardan məhrum qalmadıqlarını görmək bizim üçün bir arzudur. Ümumi islahatlar arasında müsəlmanlara aid islahatları görmək dəxi əxi-amalıdır.

M.Ə.

"Açıq söz", 9 fevral 1916, №107

Qurama

"Yeni İqbal"ın tərcüməsi

"Yeni İqbal" rəfiqimizin dünki sayısında müsəlman fraksiyasının bəyanatı – deyə Təvəkkülöv nitqinin tərcüməsi dərc edilmişdir. Bu tərcüməyi biz bir gün əvvəl "Russkoye slovo" qəzetəsindən tərcümə ilə nəşr etmişdik.

"Yeni İqbal"ın tərcüməsini oxurkən bizə aşına gəldi, deyəsən bizim tərcümədir – dedik. Fəqət gördük ki, rəfiqimiz bunu "Russkoye vedomosti"dən aldıq – deyə oxucularına təqdim ediyor. Heyrət etdik: bəlkə adamdır, bu iki qəzetədə nitqin ifadəsi bir imiş. Ona görə də tərcümə qəribülməal çıxmış – deyə düşündük. Marağ yuya, aldıq "Russkoye slovo"nun fevralın 12-də çıxan sayı ilə "Vedomosti"nin 14-də çıxan sayısını qarşılaşdırdıq.

Nümunə üçün hərəsindən birər bənd alalım: "Russkoye slovo"nun ifadəsindən işlə bir nümunə:

- Когда в начале войны власть перед лицом грозящей опасности обратилось к старне с призывом к единению, страна пошла на встречу власти и забыв старые счеты, устремила все свои помысли на дело обеспечения победы. Но власть, к сожалению, оказалась неспособной ни понять, ни исползовать это настроение для создания необходимых условий, потребных для одоления врага.

Bunu bizim mütərcim bəylə tərcümə etmişdir: "Müharibə başlanar-başlanmaz hökumət xarici təhlükə təhdidi müqabilində məmləkətə müraciətlə xəlqi birləşməgə dəvət etdikdə camaət ona diqqət verib köhnə hesabları unudaraq cəmi fikrini müzaffəriyyət təmininə çevirdi, təssüf olsun ki, hökumət bu haldan istifadə edib düşmənin dəfi üçün lazım gələn şəraitini hasil etməyi bacarmayıb vəziyyəti anlamaqdan aciz oldu".

Haman bu bənd "Russkoye vedomosti"də bu surətlə təhrir edilmişdir:

- Несмотря на благожелательные заявления бывшего председателя совета министров – говорит Тевкелев, - политика власти в отношении к инородцам вообще и к мусульманам в частности остались в дни войны такого же, какой она была и в мирное время. Разница заключается лишь о том, что тяжесть этой угнетающей дух и подавляющей бодрость политики ощущается мусульманами гороздо сильнее и переживается ими гороздо острее, чем в мирное время.

"Yeni İqbal" rəfqiimiz bunu bu surətlə "tərcümə" etmişdir:

"Müharibə başlanar – başlanmaz hökumət xarici təhlükə təhdidi müqabilində məmləkətə müraciətlə xəlqi birləşməyə dəvət etdikdə cəmaət ona diqqət verib köhnə hesabları unudaraq cəmi fikrini müzəffəriyyə təmininə çevirdi. Təəssüf olsun ki, hökumət bu haldan istifadə edib düşmənin dəfi üçün lazım gələn şəraitini hasil etməyi bacarmayıb, vəziyyəti anlamaqdan aciz oldu".

Tuhaf, bir adama eyni bir məzmunu iki dəfə olaraq eyni ibarətlə tərcümə və ya inşa etmək mümkün deyil ikən, "Yeni İqbal" mütərcimi nə qədər məharətli olmalıdır ki, ifadəcə ayrı olan fəqərələri tərcümə edərkən, kəndisindən əvvəl tərcümə edənin eyni ibarə və ifadəsi ilə tərcümə edə bilsin.

Bu "tərcümə" nümunə üçün aldığımız yuxarıdakı bəndlərə münhəsir olmayub bütün nitqə aiddir. "İqbal"da çıxan məzkur nitq başdan-ayağa "Russkoye slovo"nun ifadəsi və bizim tərcümə və müqəddiməmizdən ibarət ikən, nədənsə, mənbəi "Russkoye slovo" deyil, "Russkoye vedomosti" – deyə göstərilmişdir.

Böylə bir "iz itirmək" olmasaydı, biz ona o qədər də əhəmiyyət verməzdik. Bir qəzetəyə məxsus olan tərcümənin digər qəzetə tərəfindən mənbə göstərilmədən iqtibas edilməsi o qədər böyük bir xəta deyildir. Nəhayət, burası bir əsəri-zühul da ola bilər. Fəqət bu iqtibas mənbənin qəsdən azdırılmaq istənilməsi bir az üsullu hərəkət olmasa gərək.

Niş

"Açıq söz", 19 fevral 1916, №115

Dəməvənd ilə Nəvadan iki avaz

Fərmanfərmanın bezatə türk düşməni və rus-İngilis tərəfdarı ikən istefa edib də yerinə Sinehdar təyin olunması məlumumuzdur. Bu ilk nəzərdə bir az lüzumsuz və mövsümsüz görülən dəyişmənin hikmətini keçən məqaləmizdə bir az izah etmək istəmişdik.

Bu kərə İrandan alınan xəbərlər bu sualı daha vazeh bir surətdə izah ediyörlər.

Petroqrada və Moskva qəzetələrinə Tehrandan gələn teleqraflar İran nəğməyi siyasətində yeni avaz oxunmağa başlandığından xəbər veriyor. Bu "avazın" nədən ibarət olduğunu oxucularımız "İran işləri" qisminə oxuyacaqlardır.

Anlaşıliyor ki, Fərmanfərma çox da özbaşına deyil, "əfkari-ammə"nin tələbi üzərinə mövqeyini Sinehdara tərk etmişdir. Rus səfəratxanasində bəstdə əgləşmiş olan nümayişçilər əvvəl "hüquq"* istəməkdən başlayaraq siyasi yenilə tələblərə keçmişlər və ilk əvvəl məmləkətdə gözlənilən intizamı paydar etməkdən aciz olan Fərmanfərmanın istefasını tələb etmişlərdir. Sonra da Sinehdar iş başına gətirilməli, Məhəmmədəli şah məxlua tac və təxti qaytarmalıdır ki, Tehranın köhnə məmurları ilə (bəstə oturanların məmurindən olduğu "hüquq" tələb etməklərindən anlaşılmaqdadır) vəşikast tacirləri rahat olsunlar.

"Bəst" İran həyati-siyasiyyəsində mühüm rollar oynamış bir amildir. Son sənələrin itxilalı içində rus səfəratı ilə İngiltərə səfəratı bəstligə yarayan müəssisələrin ən nüfuzlusunu təşkil etmişlərdir. İranilər məşrutıyyə tələb edərkən İngiltərə səfəratinə mütləqiyyə tələfdarlığı üçün də rus səfəratinə iltica etmiş və bir növ "zabastovka"dan ibarət olan bu üsul ilə arzularına çatmışlardır. Bu kərədə görünüyör ki, rus ordusunun İrandakı parlaq müzəffəriyyətlərindən İran "şah prinsləri" istifadə etmək fikrinə düşmüş və sənələrin paydar elədigə adətdən istifadə ilə yenə "bəstə" girmişlərdir.

Bəstə girənlərin məqsəd və arzuları haqqında hələlik çox az məlumat vardır. Bunlar kəməli-ciddiyyətlə rus dostu imişlər. Ruslarla qədimdən bəri bəslənməkdə olan qonşuluq və məhəbbəti türk və alman fitnə və fəsadına qurban etmək istəmiyörlərmiş.

(*) İranda təqəüdiyyə (pensiya) olaraq xəzineyi-hökumətdən alınana müqərrərə "hüquq" adı verilər. M. Ə.

Bunun üçün də ilk tələbləri qüvvətli və bu məqsədə səmimi sərətdə xidmət edən bir hökumət təşkilini istəmək imiş. "Bəstnişinlər" in bu tələbi qəbula keçmiş. Sənəhdə hökuməti böylə bir arzunun yetişiş bir meyvəsidir. Fəqət bu "hüquq"çular bununla qalmayı. Şahi-sabiq Məhəmmədəli Mirzənin dəxi istiyorlar ki, tac və xətti özünə qaytarılsın.

İştə, Dəməvənddən gələn yeni "avaz"! Oxucularımızın yadındadır ki, bundan neçə vaxt əvvəl Bəkdəki iranlılardan bir dəstəsinin Məhəmmədəli şahı təkrar öz təktinə çıxarmaq niyyətilə kəndisinə müraciət etdikləri haqqında paytaxt qəzetələrində bir xəbər görülmüşdü. O zaman bu xəbər verilərək, bu xüsusda şahı-məxlui rəyi də elan edilmişdi. Guya şah demişdi ki, o, bu sırada qətiyyətlə İrana dönmək, İran xəttini təkrar qəbzəyə keçirmək niyyətində deyildir.

Şahi-məxlu hər nə qədər İrana getmək niyyətində deşilsə də, İrandakı tərəfdarları onun İran xaricində qalması keyfiyyəti ilə bir növ razı olamıyorlar. Bəstə oturmaq, zabastovka elan etmək və sair təşəbbüslərdə bulunmaq vasitələri ilə olsa da, mütləqə kəndisini İran xəttində görmək istiyorlar.

Son zamanlar Tehranın vəziyyəti bu kibi niyyətlər, xülyalar bəsləməgə görünüyor ki, olduqca müsaidir. Bunun böylə olmasına Məhəmmədəli şahın ən sədiq yavurlarından sabiq hərbiyyə vəziri Əmir Bahadırın Tehrana gəlmiş olduğudur. Əmir Bahadır o məşhur Əmir Bahadır cəngdir ki, məşrutiiyyət əleyhinə gördüğü İqdamatda Məhəmmədəli şahın "əcinna"larından biri, həm də birincisi idi.

Əmir Bahadır 1909-cu ildə Tehranın məşrutiiyyətprəstlər tərəfindən alınmasından sonrasının yaylağı olan Zərkəndə sarayında bəstədə oturub, sonra inqilab hökuməti tərəfindən İran xaricinə tərd edilmiş idi. Əmir Bahadır son zamanlara qədər Vyanada olub restorənçilik ediyordu. 1911-ci ildə Məhəmmədəli şahın Mazandarana çeşidə orada təkrar bir hərəkəti-irticaiyyə başladığı zamanlar, hər kəs Əmir Bahadır cəngində İrana gəlməsinə müntəzir ikən, Əmir "ağır oturub batman gəlmişdi". Hətta, hər kəscə qaba, siyasətdən anlamaz, idrakdan məhrum, bütün məziyyəti yalnız "Şahnəmə"yi əzbər oxumaqdan ibarət bilinmiş ikən, bu "restorənçi vəzir", o zaman böyük bir zəkavati-siyasiyyə göstərmiş, (məşhurdur) şah tərəfindən İrana getmək üçün kəndisinə vəqə olan təklifə "bu səfərdən faida görməzsən" demişdi.

O səfər də "əldən çıxmış iqtidarı qaytarmaq təşəbbüsünü fəidsəz" görün Əmirin bu dəfə "Məhəmmədəli şahı istiyoruz zamanında – birdən-birə Tehran üfüğündə "parlaması" bir az mənidər kibi görünüyor.

İran mürtəceləri məmləkətin əsayişini mütləq Məhəmmədəli şah ilə Əmir Bahadırın idarə başına qonmalarında ararkən, "N.Vremya"nın Mənsikovu çarəyi başqa şeydə buluyor. O diyor ki, iranilər madam ki, hökumətlərini müstəqil görüyorlar, madam ki, rus ordusunun İrandə qalmasını müvəqqəti sanıyorlar, o halda İranın ixtişaşdan, alman və Türkiyə fəsadlarına əqva olmasından əmin olmamalıdır. Çünki müsəlmanlar ancaq özlərini təbəə bildikləri zaman qüvvətli bir hökumətə kəməli-sədaqət və səmimiyyətlə ehtiram edər və onun əmrlərinə baş əgərələr.

İştə, Nevadən digər bir "avaz!"

Mənsikov ağzı ilə çağrılan bu avazı özündən dinləyelim:

"Almaniya ilə Avstriyaya qarşı müharibə etdigimizdə dövlətimizin həyat və məmət məsələsindən və slavyanlığın bəqa və davamından bəhs olunursa, Almaniya hökumətləri tərəfindən (Türkiyə və İran) başımıza açılan müharibədə də vücudumuzə zəharliyan iki müzür yaranın əməliyyəti-cərrahiyyəsinədən bəhs etməmək sədələvlük olurdu. Qətiyyətlə cənub xəttində icra etməkdə olduğumuz müharibələri son bir müharibə şəklində istifadə etməli və orada öylə bir şərait hazırlamalıdır ki, artıq nə İran, nə də Türkiyə başqa bir nüfuzə boyun əgməzlər. Məğlubiyyətdə onlar kəməli bir təbiyyətlə görürlər. Çoxdan bəri İran ilə eladığımız məşrut müharibə yarı vəhşi İran ellərinin müqavimətinə təsadüf ediyor. Onlar buna müqabil cəzalarını buluyurlarsa da, yəne əvvəlki kibi özlərini İran təbəəsi sayırlar. Onlar Rusiyayı deşil, İran ilə Türkiyəni özlərinə sahib bilmələrinə dəvam edib qalıyorlar. Buna görə də lazımdır ki, həm özümüz inanaq, həm də bütün İran ellərini inandıraq ki, bizim onların topraqlarına girməmiş məşrut və müvəqqəti deyildir. Onlar birdəfəlik qabaqki hökumətləri və təbiətlərindən əl üzməlidirlər.

"Bu əvvəlcə vəqə olan müharibələrdə də böylə idi. Bu üsul çox fəidəli bir üsuldur. Quran əmr ediyor ki, bir kərə təbə olduğun hökumətə əvvəlüləmr olduğun üçün təbəi-əvvəl buna görə də Qafqasiya və Zaqafqasiya tatarları (ki irqədə də, dincədə xalis türkdirlər), öylə də türkmanlar bu müharibədə rus orduları ilə yan-yana vuruşan az qəhrəmanlar çıxarmadılar. Çünki Türkiyə hökuməti ilə İran hökuməti üsulca dünyanın ən fəna bir idarəsi olduqlarından kəndiləri haqqında yaxşı bir xətirə buraxmıyorlar. İştə onları əski biətlərdən xilas etməli,

tazə bir qüvvətə bət etdirməlidir. Bu da ancaq Quranın göstərdiyi vəchlə, yəni tamamilə kəndimizə təbə etmək surətilə vəqə ola bilər..."

Böyük müharibə, böyük təcürbə bir çox şeylər ögrətədi. Fəqət görünür ki, Dəməvənd yanındakı "şəhpərəstlər"lə Neva kənarındakı "monarxistlər" hələ heç bir şeyi ögrənməmişlərdir.

Müflis məmləkətdən həqsiz surətdə almaqda olduqları "hüquqlar"ı üçün min dürlü fəsada mühəyyə olan "dövləüsəltənələr" hala əski "büt"lərinə səcdədən əl çəkmək istəmədikləri kibi, Suvorin tərdidkərdəsi olan mühərrirlər də müsəlmanlar haqqında bəslənən köhnə və çürük bir nəzəriyyəyə dayanıb Rusiyayı yanlış və qərəzkar duyğular ilə zəhərləməgdə dəvəm ediyörlər.

Tehran mürtəceləri bilsinlər bir məmləkətin ümidi-fələh və nicati ancaq özünə, milli qüvvətinə ola bilər, menşikovlar da qulaqlarına sırğa etsinlər ki, Rusiya müsəlmanları hökumətlərinə sədaqət göstəriyör və rus ordusu səfərində qəhrəmanlıqlar ibraz ediyörlərsə, bunu qorxu və qüvvətə tabiiyyəti-saifəsi ilə degil, vicdanlarının rəva görməsi üzərinə icra ediyörlər.

M.Ə. Rəsulzadə
"Açıq söz", 23 fevral 1916, №118

Fərmanfərma – hökm edən, hakim

Toxmə – pozğunluq

Təxlu – vəzifədən kənar edilmiş

Vərşikəst – müflislik, iflas

Qəbzə – pəncə

Mənidar – mənalı, dəyərlı

İğva – azdırma, yoldan çıxarma

Məşrut – şərtli, bir şərtlə bağlı olan

Əqva – daha qüvvətli, daha möhkəm

Müqərrərə – qərarlaşdırılmış, qərar verilmiş

Tərdid – tərəddüd, qətiyyətsizlik

Bəst

Tehran şəhpərəstləri rus səfərində bəstə oturuşlar da Məhəmmədəli şahın İrana dönməsini istiyörlər.

Bu münasibətlə "bəst" haqqında bir neçə sətir:

Bəst farsca bəstən-bağlamaq məsdərindən bir ənsəmdir.

Bəst yəni, bağlı-bağlıyız.

İrani-bastanidə (yəni, qədim İranda) atəşgədələr, onların hövlisi müqəddəs idi. Oraya iman gətirmişlər hər bir həqiqi, qınsından (təsirdən) saklı (məhfuz) idilər. Nə kibi bir günahkar olsa da, madam ki özünü atəşimüqəddəsə sığındırılmışdır, artıq ona cəza verilməz.

Bu sığınmaq özü-özlüğündə bir tövbə kibi tələqqi olunub da bəndənin izdan-tərəfinə gəldiyinə dəlil tutulardı.

Atəşgədələrə sığınmış olanlar amanda idilər. Onları təqib edən fərraşların üzünə atəşgədələrin qapıları bağlanırdı. Onlar "bəst"ə qalırırdı.

Heç bir vəqə və heç bir müəssisə yoxdur ki, ehtiyacdan doğulmasın. Bu "bəst"i doğuran ehtiyac da zəiflərin qüvvətlilərə qarşı hüquqlarını müdafiə edəcək bir pənahgah bulamadıqları idi.

İran müsəlmanlıq qəbul edib, atəşgədələr məqamati-mütərrikə ilə məscidlərə əvəz olduğdan sonra "bəst" ənənəsi (tradisyonu) aradan qalxmadı.

Atəşgədələr oynayan rolu pirlər, məqbərələr, böyük məscidlər ifa etməyə başladılar.

Hökumətin zülmü, xalqların hüquqsuzluğu, mollaların tamahkarlığı artıqca, ədalət yoxaldıqca "bəst" rövnaq tapıyordu. Xəlqin ümidgahını o təşkil ediyördü.

Çünki başqa bir pənah yeri, bir iman evi yox idi.

Get-gedə zülm idarə pozuqluğuna səbəb olub da xəlqdə ədalət ümidini tamamilə zail edincə "bəst" in rövnaqi daha da artıb, "bəst" yerləri çoxalıyordu. Məqbərələr cüzinə məşhur üləma ilə "müqəddəsələr" in evləri dəxi daxil oluyördü.

Məlum a, sistemsiz və həddindən artıq icra olunan zülm ilə idarəsizlik bir hərci-mərcə tovlid edər. Öylə də oldu. Yalnız müllərin, müqəddəsələrin evləri degil, nüfuzlu ricali-dövlətin evləri də birər-birər "bəst" hökmünü aldı. Poliscə təqib olunan bir müqəssir artıq nüfuzlu bir mülkədar və yaxud ricali-dövlətdən (hökumət-adamlarından) bir etibarlısının evinə iltica etdimi, artıq ona əl dəgilməz və burası

məmləkətdən xaric bir qitə kibi İran nizam və qaidələrindən müstəsna (ayrı) tutulurdu.

İran hökuməti xarici dövlətlərlə münasibətə başlayıbdə paytaxt və sair vilayət mərkəzlərində səfərxanə və konsulxanələr təsis edilincə əcnəbi nümayəndələri səfirlər və konsullar dəxi adı bir mülkədarın, yaramaz bir hakimin, şarlatan bir "molla"nın fəidələndikləri "bəst" haqqından özlərini məhrum etmək istəmədilər. Bu məhrumluğu kəndiləri ilə hökumət mətbuəsinin xəlq nəzərindəki nüfuzu üçün rəva görmədilər. İran hökuməti buna etiraz edincə məmləkətin adəti vəchlə rəftar etməkdə olduqlarını iddia ilə evlərini "bəst" qərar verməkdən çəkinmədilər.

Get-gədə İran hökuməti zəif düşüyor, bu zəif artdıqca əcnəbi səfərlərinin nüfuzu çoxlaşıyordu. Bu nüfuz artdıqca səfərxanələr də ən əmin bir "bəst" yeri olmağa başlayırlardı.

Çünki çoxlaşıdıqlarından və suyi-istəmal edildiklərindən naşı ehtiramlarını saxlamamış olan sair İran "bəst" lərinin "hüquqi-müslimi" İran hakim və fərraşlarınca çox kərə "ayaq altında" alındığı halda, əcnəbi dövlətinin səfərat və ya konsulxanasındakı "hüquqi-beynəldüvəl"lə möhkəmlənmiş olan "bəst"ə qarşı getmə "nəfəs" belə çəkəmiyordu.

Məşrutə hərəkatı ortaya gəldikdə səfərlərin "siyasi bəst"ləri artıq geniş və tarixi bir hal aldı.

İlk dəfə olaraq 1906-cı ildə Tehrandakı ingilis səfəratı qapılarını ədalət tələb edən Tehran əhrlərinə açdı. Mənlərlə əhali səfəratin geniş hövlisinə dolub həftələrlə burada qaldılar.

Hökumətə buradan tələbnamələr göndərüb əvvəlcə ədalət məclisi, sonra da məclisi-milli açılmasını tələb etdilər.

Bu vəqtə qədər "bəst"lər müdafiəyi-hüquq üçün bir növ aman yeri olaraq intixab olunuyor və oraya bağlanıb da o surətlə "bəst"dan qurtarımaq istənilirdi. İndi isə "bəst"lər bir takım hüquqi-əsası qazanmaq üçün hökumətə qarşı açılan müharibədə bir növ səngər hökmünü alıyordılar.

İngilis səfəratinin bu surətlə məşrutəçilərə səngər olması bədə İngiltərə dövlətinin vilayətlərdəki konsulxanələrində da bu imtiyazı bəxş eləmiş və hər tərəfdə ingilis konsulxanələri məşrutəçilər üçün bir amangah, bir "bəst" hökmünü almışdı. (Növbəti abzas sensor tərəfindən çıxarılıb və qəzetdə yer ağ qalıb. Ş.H.).

Xarici müharibələr və daxili ixtilal və inqilablarda bir tərəf o biri tərəfi döyüb də özünə tabe etməzsə, o ixtilalın tamamilə müsbət bir nəticə ilə bitəcəyi qabil degildir. İran hərəci-mərcindən doğulub da, hökumətin zəif sayəsində böyümüş olan siyasi "bəst"lər İran partiyalarını belə fəlc bir

halə qoydular, bir tərəf qalıb gəlincə ötkilər "bəst"ə girdilər. O tərəf faiq gəlincə bərikilər oturdular. Nəticədə hər iki tərəf qaib-məğlub tamamilə məlum olmadan - yoruldu.

İngilis və rus səfərlərdən sonra xəlqin nümayişkarənə bir surətdə "bəst"lərinə Türkiyə səfəratı ilə konsulxanələri məzhər oldu.

Bu da Türkiyədə elanı-məşrutəyə etdirdiği zamanlarda idi ki, o zaman şah məclisi dağıtmış və istibdad müvəqqədən qələbə çalmışdır. Bu dəfə artıq 1907-ci ildən sonra çəkişməyə degil, uyuşmağa qərar vermiş olan rus və ingilis hökuməti şahə qarşı "fəna" vəziyyətdə bulunmaq istəmiyorlardı. Buna görə də məşrutəyəpərvəran Osmanlı səfərat-kəbirəsinə sığınıyor. İstədiklərini, istiyorlardı. Təbrizdə dəxi Səttarxan ilə Bağır xan ruslara qarşı "müdafiəyi-nəfs" üçün adamları ilə bərabər Osmanlı şahbəndərlərinə sığınmışlardı.

Siyasi "bəst"lər bəzən öylə olur ki, aylarla davam ediyor. Pənah gətirmiş olan xəlq çadırlar qurub oturuyorlar və bu məqsəd üçün sərf olunan ianələrlə plovlar bişirilib "bəst"ə gəlib işə olunuyor. Plov nə qədər çox olursa bittə "bəst"ə oturanlar da o qədər çox olur. Şübhəsiz ki, ac olaraq kimsə aylarla bir yerə sızılıb qalmaz.

Görünüyor ki, Tehran mürtəceləri yenə "müftə plov" tapmışlar.....

M.Ə.

"Açıq Söz", 26 fevral 1916, № 121

Bəst – pənah yeri

Bastan – keçmiş

Hövl – qorxu

Dumamızın son qərarı Dövlət degil, şəhər dumamızın

Şəhər duması – axır kinaya və işarə dairəsindən çıxıb da sorğusual dairəsinə girmiş olan – Bakı ixtişaşlarından sonra mövqeyini fəna hiss elədi.

Oxucular bilirlər ki, dumanın fevralın 22-də gizli bir iclası olmuşdu. Yenə bilirlər ki, bu iclasda Tiflisə Canişin həzrətləri hüzuruna nümayəndələr göndərüb də Martinov cənablarının Bakıda qalması, Bakı ixtişaşları səbəbinin aranıb, müqəssirlərinin axtarılması ilə əhali komitələrinin təşkilı haqqında istidəə etməgə qərar verilmişdi.

Gizli məclisdə bu qərarlar alıncaya qədər nə danışılmış, nə kibi etirazlar olunmuş, kim hücum etmiş, kim müdafiədə qalmış, burası qapalı. Fəqət bu qədər açıq ki, bir gün sonra fevralın 23-dəki iclasda qalxan etimad məsələsi ilə yeni intixabat keyfiyyəti o məclisdə olmamış.

Bu xüsus illəti məclisdə meydana qoyulmuşdur.

Buna da səbəb upravanın dumadan etimad istəməsi olmuşdur.

Qlava demiş ki, uprava əlindən gəldigi qədər iş görmüş. Sair yerlərdə bahalıq Bakıdan daha artıqdır. Fəqət şeylər məhəllində baha olduğu halda, şəhər idarəsi bundan artıq bir iş görə bilməz. Fəqət bununla bərabər uprava haqqında qlaşınlardan bəzisi sui-niyyət basılıyorrlar. O halda bu hal bundan artıq təhəmmül olunamaz. Bunun üçün sizdən etimad istəriz, əksəriyyət hasil olmazsa, iş başında durmayız demişlər.

Fəqət duma böylə bir rəyə ehtiyac olmadığını bildirmiş, bu xüsusi rəyə belə qoydurulamamışdır. Uprava bununla razı olmuş yerinin istiliginə qənaət etmiş və Bıç cənabları zənciri boyunlarından çıxarmamışlardır. Fəqət bu surətlə upravaya etimad bəyan eləmiş duma özü etimad istməgə möhtac olduğunu bildirmiş.

Xəlx bizdən şikayət ediyor.

Cəməət bizə inanmıyor.

Mətbuat diluzunluq ediyor.

Deyə Bakı "məclisi-məbusanı" şikayətə başlamış: "izzəti-nəfs" hissi qabarmışdır.

- Biz iş bacarmıyoruz, gəlsinlər başqaları iş görsünlər...

- Bismillah! Bu meydan, bu da təcrübə!... – deyə qlaşınlər yeni seçkilər təyin olunması üçün təşəbbüs etməgə qərar vermişlərdir.

Qoy qapalı məclisdə Canişin hüzuruna getmək üçün seçilən qlaşınlər açıq məclisdə qəbul olunan bu məsələni Canişin həzrətlərindən iltimas etsinlər.

İş burasındadır ki, bundan doqquz ay əvvəl şəhər duması intixablarının vəqti tamam idi. O zaman duma yeni intixab təyini üçün icazə alıb qlaşınlarını şəhər qərarıdırna görə təzələməli idi.

Fəqət o zaman hissiyati-vətənpərəstəna ilə mütəhəyyic olan qlaşınlər "vətən və məmləkətin müdafiəyə lazım müsəbət işlər istədiği böylə bir zaman"da bihudə seçki qovğaları ilə məşğul olmayı vəqtə müstəzi görmədilər. "Bizdən yaxşısı" kim seçiləcək məalına görə yenidən intixab etmək degil, müharibə tamam oluncaya təkin intixab etməmək üçün təşəbbüs etdilər. O zaman vaqe olan təşəbbüsə yanvarın son günlərində müvafiqət cavabı alındı.

Fəqət imdi əhval tam başqa bir şəkil alıyor. Məlumat üstündə çıxan ixtişaşlardan və "xəlx ilə mətbuat"ın etimadsızlıq göstərdiklərindən sonra da qlaşınlıqda qalmayı şəhər ataları şanlarına rəva görmədilər.

Fəqət seçki dəğişilməklə dumanın mahiyyəti dəğişə biləcəkmizi?

Gərək mətbuat, gərək əhali tərəfindən ibraz olunan ədəmi-etimad bu gün dumada qlaşınlıq yerini tutanların şəxslərinə qarşıdır?

İştə məsələ!

Bakı mətbuatına mənsub bir mühərririn dedigi kibi kəmsavad bir mürəttib tərəfindən biri-birinə bənzər hürüfləri yerbəyer etməklə mənidar bir şeir düzülmez.

Dumanı fəaliyyətsiz, təşəbbüslüz edən hər şeydən əvvəl onun vücudunu təmin edən "qəradad"ıdır.

Məzkur qəradada görə duma seçkilərində xəlqin həqiqi ehtiyacatını bilən, şəhərin əksəriyyətini təşkil edən, hətta, qismimünəvverini, fikir və duyğu sahibi olan hissəsini təmsil edən şəxslər iştirak edə bilmiyorlar. Dumaya seçmək və seçilmək imtiyazi məhdud birtəqim dövlətlilərin əlindədir. İstər min dəfə seçkilər dəğişilsin, qlaşınlardakı az bir dəğişikliklə bərabər ruh haman ruh, fəaliyyət haman fəaliyyət olacaq. O seçkilərdə iştirak edən mümtaz sinfin ruhi, o zübdə adamların ağırlığı.

Bu duma özü məkulat məsələsinin doğru bir surətdə həlli üçün əhali təşkilatına lüzum görüyor. Bu lüzumi dərk ediyor, bu xüsusda istidədə bulunuyor. Demək ki, duma özü etiraf ediyor ki, şəhər işləri yoluna düşmək üçün əlimizdəki qəradadın təyin elədiği cəməət qüvvətlərindən başqa bir qüvvət işə buraxılmalıdır. Bu qüvvət şübhəsiz ki, demokratiya qüvvətidir.

Dövlət duması sənələrin hasil'i və bu müharibə günlərinin təsdiq elədiyi təcrübələrə dayanaraq Dövlət duması şəhər dumaları qərarlarını islah etmək təşəbbüsündədir. Bu islahat şübhəsiz ki, şəhər işlərinə yeni bir həyat verə bilər və bilxassə məkulat xüsusunda bir çox sühulətlər törədir. Fəqət dumadan yaxın bir zamanda seçkilər keçiriləcəyinə inanılsa belə, çoxdan bəri lüzumuna böyük bir ehtiyac görülən bu qanun Dövlət Şurası ürfəsindən tezliklə keçə biləcəyini kim təmin edə bilər?...

Əsas etibarını ilə bələdiyyə işlərinin ancaq bələdiyyə üsuli-intixablarının müvafiq bir yolda islahı ilə qabil ola biləcəyinə qənaic. Fəqət bununla bərabər əhali gəldi vəzifəsinə ciddiyyətlə baxar və istədiklərini qüvvətli bir əfkari-ammə şəklində nümayiş etdirə bilərsə, bu surətlə az faidə hasil etməz!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 28 fevral 1916, №122

Mütəhəyyic – həyəcan, həvə

Müqtəzi – lazım, vacib

Müvafiqət – razılıq vermə

Məkulat – yeməli şeylər, ərzaq

Zübdə – seçilmiş hissə

İstida – yalvarıb istəmə

Sühulət – asanlıq, yavaşlıq, əlverişlilik

Qurama

Quramaya mövzu arıyordum...

Arkadaşım – dünyanın bu qaynar vaxtında mövzu üçün məəttəlimi qalırsan?! ... dedi.

Etirazı ilk baxışda həqli idi.

Uzaqdan baxana dava şirin görünür – dedim.

Nə var.... İmdi nə yazmaq olmaz ki?, ... ixtarını eşitdim.

Cavab olaraq:

Bakı vəqələri nə vaxt oldu və nə vaxt yazıldı?... Sualımı verə bildim.

Yoldaşım fikrə gedib də dodağının ucuyla tərənnum etdi.

- Sən bil

- Mən dedim, sən bil.

* * *

Doğrusu yadıma düşdü. Qurtuluş iclaslarından daha yaxşı qurama olarmı?

Dil qurama.

Proqram qurama.

Fikir qurama.

Hər şey qurama.

İştə dinləyiniz:

Sədr cənabları heç bir zaman idarəyə gəlməzlər. Əsl iş yoldaşdadır. Bu əvvəldən böylə quranıb gəlmişdir.

Sədr yoldaşı zəngi basıyor:

Qaspada, zəsidaniyanı atkırıvayu.

İdarənin iclasıdır. Başqa qonaqlar da vardır.

Yoldaş davam ediyor:

Bilirsiniz ki, vapervix bir kamisya seçilmişdi. Bu kamisyanın predsedateli tak ili inaçe işi apara bilmədi.

Kənardan birisi: bir az saf türkçə olmazmı?

- Qaspada, astavte pəjalusta şütit. Ya ne moqu qovorit po tatarski. Budte seryozni.

- Nu, vot, qaspada mnoquovojayme i... onun yerinə priqlaşat elədik.

Qurtuluş xilasının danışığını eynilə nəql edərsək quramamız tam alabəzək olar. Ama qorxuyoruz derlər ki, bu nədir, qəzetəni tatar dili ilə yazıyorsunuz...

Bəli tatarlara gülüyorduk.

Fəqət tatarlar dörd yüz ildən ziyadədir ki, rus mühiti ortasına atılmışdır. Biz imdidən böylə başlasaq... çox çəkməz lap "tatar"laşarıq.

Yoldaşım yazdıqlarımı oxuyormuş.

- Tatarlaşarıq nə demək? zəton tatar degilmiyiz?

- Bunu sənə kim dedi?

- Məktəblərimiz haqqında bir layihəni özünü basmadınızmi!

Əvət, o da bir növ quramadır ... yaxud qondarmadır...

Niş

"Açıq söz", 2 mart 1916, №125

Yeni şəhər qərarı

Düni sayımızda Vəzirler Şurasının şəhər qərarı haqqında bir qərarı dərc edilmişdir.

Bu qərar Rusiya cəmətinin, tərəqqipərvər cəmətinin çoxdan bəri arzu elədiyi şəhər qərarının islahına aiddir.

Vəzərin təsəvvürünə ediləcək bu islahat rus cəmətinin razı salacaq bir haldadır?

Məlum olduğu üzrə mövcud qərarıdan iki növ narazılıq vardı.

Birincisi bu ki, bu qərar demokratik degildir. Şəhərin bütün ixtiyarlarını ev sahibi bulunanların, ticarət və sənəət idarələri saxlayanlara veriyordu.

Kirayənişinlərlə, sənəət və ticarətxanələrdə xidmət edənlər işə yaşadıkları şəhərin müqəddəratını, təqdiratını idarəyə ancaq kənardan baxmaqla həsrət çəkiyorlardı. Halbuki kənardan baxanlar arasında şəhər işindən anlar, bilikli, ruhlu və himayətliyərin çox olduğu ilə cəmətə lehinə olanların daha səlahiyyətli olduqları məlum olur.

Narazılıqdan birisi də qərarın "milliyət" və "din" ayrılığı üzərinə qurulmuş olduğu idi. Əski qərarıda şəhər intixablarında yəhudilərə haqq verilmirdi. Müsəlmanların haqqı kəsildi. Qeyri-xristian olduqlarından da Daxili Rusiyada bütün qəslənlərdən beşə birindən artıq olamaz. Zaqafqasiyada işə yarından çox çıxma bilməzlər idi. Bu hüquqsuzluq Rusiya cəmətinin xristian və qeyri-xristian olaraq doğma və ögeylərə bölür, araya ikilik salıyordu. Heyəti-vüzərdə qəbul olunub da dumaya girdiriləcəyi xəbər verilən yeni qərarı haqqında agentə teleqrafının gətirdiyi xəbər qısadır. Bu qısa xəbərdən daha bir çox "qıssa" sözlərin nələr dediyini dərk etmək mümkün degildir.

Fəqət bu "qıssa"dən dahi gözə görünən bir "hissə" meydandıdır ki, o da intixabların sinif və təbəqə ümumiləşməsi haqqında vəqə olan tələbə qarşı bir güzəşt varsa da, milliyət və din nöqtəyindən bərabər olması haqqında arzulara etina edilməyidir.

Yeni qərarıda görə mülk və ticarətxana sahiblərindən başqa manzil vergisi verən kirayənişinlər də şəhər intixablarında iştirak edəcəklərdir. Kirayənişinlərin nə dərəcədə və nə əndazədə və nə kibi ləyaqətlə (tesniz) seçki haqqına malik olacaqları teleqrafnamədə təsrif olunmamışdır.

Kirayənişinlərin də ev sahibləri ilə bərabər şəhər həyat və idarəsinə şərik olmaları əsasi tərəqqipərvər Rusiya sinfinin çoxdan bəri

gözlədiği islahat ərkanından birini təşkil edər. Biz dəxi ümumi vətənimiz olan Rusiya ilə bərabər kəndi millətimizin tərəqqi və təməddün etməsini ancaq tərəqqipərvər və demokratik prinsiplərin qazanılmasında gördüğümüzdən şəhər qərardadındaki bu islahı alqışlar, ona sevinəriz.

Fəqət bəyüyük və aşkar bir həqiqət var ki, onu burada da nəzərdən salmamalıdır.

Bir bədənin tərbiyəsi bütün əzaları arasında mütənəsb olursa, o zaman öylə bir tərbiyə ayrı-ayrı üzvlərin sağlamlığını mücib olduğu kibi, bədənin birlikdə tənəsubi-əndam, sihhət və etidal məzəcini də mucib olur. Əks surətdə bir üzvün tərbiyə və işlənməsi atil buraxılan üzvlərin zəfini mucib olar və şübhəsiz ki, təbii olan bu hal əndamın tənəsubini, tənəsubünü, sihhət və etidalını da xələldar edər.

Bugünkü nömrəmizdə "Baku" qəzetəsindən mənqul rəqəmlərdən görəcəksiniz ki, məsələn, bizim üzvün tərbiyə təsəvvür olunan islahat həqiqətən qüvvətli olan rusları (daha doğrusu xristianları) felən də qüvvətləndirəcək. Halbuki, hüquqən zəif olan müsəlmanları felən də zəif buraxacaqdır.

Bu vəqə qədər müsəlmanlar yarıdan artıq qlasni seçmək haqqinə malik degil idisələr, heç olmasa qlasni intixabında səsləri əksəriyyətdə idi.

Bunun əməli bir fəidəsi inkar olunsa da, nəzəri bir məziyyəti hərgiz inkar olunamaz. Duma seçgilərində çox səse malik olan müsəlmanlar müsəlman qlasni seçməkdə məhdud olsalar da, heç olmasa qeyri xristian qlasnilar arasından daha müvafiqlərini ayırmaq imkanına malik olurlar. Halbuki qeyri xristianlar haqqında mövcud olan "hüdüd" baqi ikon seçgilərin kirayənişinlərdə dəxi təsmil olunması misal üçün aldığımız "Baku"da – müsəlmanların əlini nəzəri olaraq bu imkandan da çıxarıyor.

Bu surətlə demək olar ki, təsəvvür olunan şəhər qərardadi islahi arzu olunan islahlardan birisinə yanaşıyorsa da, o birisini əski halında saxlamaqla daha fəna bir halə qoyuyor.

Bu işte, bədənin yarısını sağaldıb o biri yarısını fəlc halına gətirməkdir.

Fəlc bir vücudun sağ tərəfinə qədər qüvvətli olsa, hər tərəfi tənəsublə zəif və ya əlil olan bir vücud qədər də iş görə bilməz.

Köhnə bir həqiqəti söyləmək lazım gəliyor ki, musavətlə görülən zülm eyn ədalətdir.

Ədalət bu mənada olsa da görə biləcək degilmiyiz?

Bu qanun layihəsi Dövlət dumasına gələcək, şübhəsiz ki, müharibə xətlərində, vətən müdafiəsində ögey-dogmalıq göstərməyib də vətənin sadiq oğulları surətli can verən məmləkət xəlqini bu kibi "əəli" və "ədəni" cinslərə bölmək pölitikasının hala davam edib durmasına qarşı söz söyliyənlər olacaq və bu qanun layihəsinə arzu olunur surətdə "təshihlər" təklif edənələr tapılacaq.

Fəqət дума əksəriyyətini təşkil edən blokçular buna etina edəcək və təshihlərə yol verəcəklərmi?

Ənüd və qəddar düşməni basmaq üçün daxili ittihadə möhtac olduğumuz "üsuli-dinindən" sayan blok ilk baxışda öylə təsəvvür olunur ki, bu xüsusda "ögey"lərə məxsus məsələlərin bloka girən altı fraksiyayı biri-birinə bağlayan sapların ən nazigi olduğundan ehtimal ki, blokçular "riştə"yi qırmaq da istəmzlər.

Duma açıldığı zaman qeyri ruslara mənsub olan millətlər, bu millətlər haqqında mövcud olan idari və qanuni təhdidlərin qaldırılması haqqında vermək istədikləri bəyannaməyə blokçuların imzasını ala bilmədilər. Ona görə də bəyannaməni elan etməkdən aciz qaldılar.

Bu vəqə ilə bərabər blokun qeyri-rus millətlərdən ancaq polyaklarda öpüşə bildigi (o da Lehistanın müstəsna bir halda olduğu üçün) keyfiyyəti dəxi bloka "bel bağlamaq" ümidini verəmməz.

Bu halda bizə yalnız yəhudi vəkilləri və ən sol fırqələrlə bərabər olub da dad və fəryad salmaqdan başqa bir vəsita qalmayı.

Şübhəsiz, deyənlər ola bilər ki:

"An ke əlbəttə bicayı nərsəd fəryadət"

Fəqət öylə də zənn edilməsin. "Fəryad"ın gec eşidilməsi mümkündür. Fəqət bu heç bir zaman ymidimizi qırmasın. Çünki bu fəryad rus bürokrati qəlbinə dəgilsə də, rus cəməti ürəginə təsirsiz qalamaz.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 3 mart 1916, №126

Qissə – hekayə

Təsrif – aydın, açıq söyləmə

Mucib – səbəb, lüzum

Atil – tənəbəl, boş

Mənqul – köçürülmüş, nağıl edilmiş

Fəlc – iflic

Əəli – əlilər, yaxşılar

Ənüd – inadkar

Riştə – iplik, sap

Qurtuluş bayramı Novruz – yeni gün!

Həyat bir mübarizədir. Bittəb bu yeni bir söz degildir. Fəqət, novruzda yeni bir gün degildir.

Novruz günü, Novruz ənənəsi* əski zamandan bəri təkrar edərək gəldiyi halda, təzəliyini itirmədiyi kimi "həyat bir mübarizə olduğu" hikməti dəxi təkrarlamaqla köhnəlməz.

Mübarizənin iki zidd qüvvə arasında vəqə olduğu ilə həyatın da bu iki mübaddanın vuruşmasından ibarət olduğunu sənaiyyət (ikilik) fəlsəfəsi və bu fəlsəfənin qədim və şairənə müməssili olan Zərdüşt dini qədər açıq surətdə göstərən olmamışdır.

Pərilər, divlər, məlikələr, cinlər haman "Hürmüzd" ilə "Əhrimən" in yaru-inizarından başqa bir şey degildir.

Fəqət mübarizə yalnız mafövqəl təbiyyatda degildir. Təbiət də Hürmüzd ilə Əhrimən mübarizəsində bitərəf qalmıyır.

Məşhurdır ki, təbiət laqeyddir. Fəqət yaşayışı, mövcudati yaxşılıq Allahı ilə yamanlıq Allahı arasındakı vuruşmadan ibarət görənəlcə, bu mübarizədə təbiət belə laqeyd degildir.

Sovuq, qış, qarənliq, gecə, asımanı- fəlakətlər, yuranlar, fırtınalar həp devin, şeytanın, Əhrimanın tərəfdarlarıdır.

İstilik, bahar, günəş, günüz, həyatbəxş yağmurlar, axar sular, çeşmələr, sakit və rakid göllər, çiçəkli çəmənələr həp Hürmüzdün yavrularıdır.

Qış, o soyuq, o dondurucu qış bütün yaşayışı fəlc bir halə gətiriyor, hər şeyi öldürüyor, mübarizəyi-həyatı çətinləşdiriyor. Bahar gəlincə nəşvü-nüma, gögərmək, böyümək, bir sözlə, yaşamaq qarşısında olan sədlər əriməgə başlayır, təbiət əsarətdən qurtuluyor.

İştə, qurtuluş bayramı, yeni bir gün – Novruz!

Novruz İran ənənəsi-dəyə sayılır. Əlbəttə, burada böyük bir münasibət, buna görə də bir həqiqət vardır. Fəqət iranca xüsusi bir məhəbbət və əlaqədarlıqla saxlanılan bu bayram yaxşıca tədqiq olunarsa, o zaman görülməli ki, bahar bayramı dünyanın bütün millətlərində vardır.

(*) Ata-babalardan qalma adətlərə ənənət degilir.

Hələ türk ənənəsi, türk əsətiri və türklərin imdiki məişətləri novruzun kəndilərinə yabançı bir şey olmadığını göstərir.

Bütün Türkiyə - bu əski Turan - Novruz İnan qədər bənimsəmişdir. Azərbaycan, bəlli Türkiyə dəxi martın 9-nu (tam illərdə 8-ni) aillələr içində mütədəvvəl xüsusi bir ənənə ilə yad edər. İstanbulun məcus bayramı dediyi və dairəyi-şümüli ancaq daxili aillə həyatlarına məxsus olan bayram işlə bu novruz bayramıdır.

Uzun bir vəqət öylə düşünülüyordü ki, bu təsir İrandan keçmişdir. Fəqət, İran ilə Turanın daima biri-birilə vuruşduğu halda, sırf İran ənənəsi olan Novruzun nədən dolayı turanlılar tərəfindən də böylə əzizlənməsi bir az şübəhli idi.

Qədim türk və moğol ənənət və əsətiri həqqində başlanmaqda olan tədqiqat arayı moğollarca məşhur olan "qurtuluş" lejanini (əfsanəsinə) çıxarıyor ki, bu əfsanəcə dəmirədən yapılmış bir "sadd" vasitəsilə "Ərkənəon" da hasarlanıb qalmış olan türkləri boz qurd (Pörtəcnə) bu gün (martın 9-da görünüyor ki, o il naqis illərdən imiş) xilas etmişdir.* Demək ki, bu gün turanlılardan ötrü qurtuluş bayramı olmuşdur.

Moğol əsətirində böylə bir əfsanənin vücudi, İran nüfuzinə yabançı olan Turan qovmlərində dəxi martın 9-na qarşı əskidən bəri göstərilməkdə olan tövcə, bundan əlavə martın 9-u xilaskarı olan "qurd" ilə 9 sayına qarşı turani qovmlərdə görülməli bir ehtiram, hər halda novruzun turani qovmlərdən ötrü bigənə və qeyri-təbii bir bayram iddiasında olanları bir az düşündürməlidir.

Məlumdur ki, millətlərin ənənəti-əsətiriyyəsi biri-birinə qarışmışdır. Bilxəssə bu qarışıqlıq biri-birilə qarışaraq gəlmiş olan millətlərdə vəqə olmuşdur. Ruslar əsətiri-milləti qəhrəmanlarına "boqatır" diyarlər ki, əski moğolcanın "batır"-ından, yəni türkcənin bahadırından başqa bir şey degildir. "Boqatır"ların yalnız isimləri degil, bir çoxları var ki, "tip" və "xarakter" cə də eynilə tatarlardan alınmışdır. Bu hal İran ilə Turan əsətiri həqqində də iddia ediləməkdədir. Böylə bir iddia İran ilə Turan həqqində iddia olunarsa, "qiyamətmi qopar?"

Zatən əsətir, bunun beynəlmilləliyyəti – islamiyyənin ovcu-rükünini təşkil edən turanilər, iranlılarla samiləri (ərəblər) əmioğlanları kimi təsvir edər. İranilərin babası olan İrac, turanilərin babası olan Tur və ərəblərin babası olan Sam Yafəsin oğlanları idi. İranilər ilə turanilərin

(*) "Qurtuluş" məcmuəsinin ilk nömrəsinə müraciət olunur. M.Ə.

sonra ərəblər ilə bunların vuruşması, qardaşlar və əmioğlanları arasında görülməkdə olan vuruşmalar qəbilindən qeyri-təbii olmadığı kibi, aralarından müstərək ənənə dəxi ortaqlı bir baba malı kibi təsəvvür olunma bilməzmi?

Turanilik olsun – deyə novruza qarşı çıxmaq bəncə Şərq və İslam millətlərindən iki böyük ünsür arasında lüzumsuz yerə sovuqluq salmaqdır. Bundansa zətan şerikli olan bu günü heyvanat, nəbatat, xülasə bütün kainatla bərabər istiqbal edərsək, daha münasib olmazmı?

Novruz ənənəsi vəqtilə İranda belə unudulmuş, hətta münəccimlərcə vəqti belə çaşdırılmışdı. Nəhayət, türk hökmdarlarından Cəlaləddin Məlik şah Səlcuqi zamanında təqvimlər düzəldi. Novruz günü zicləri təbiiq etdirildi və şəmsi tarixlər arasında bəncə ən mükəmməl və ən əməlisi olan tarixi Cəlalə təsis edildi* ki, bundan indi 838 il keçməkdədir.

Bir türk hökmdarının gəlib də İran ənənəsini diriltməsində Sultan Mahmud Səbiktəkin Firdovsiyə, məzmunu iranilərin turanilər əleyhində icra elədikləri "pəhləvanlıqları" şerləndirən bir "Şahnamə" yazdırmaq qəbilindən bir xəta irtikabı görünlər də buluna bilər. Fəqət elmi-fənn sevgilisi olan Cəmaləddini bu fikrə sövq edən gizli və hiss edilməz amillərdən birisi də novruzun turanlılarca bir "qurtuluş" günü olduğu ənənəsi olmasın?...

Hər halda gözəl baharın, qışın öldürücü "siyəhcal"ından çıxması ilə turanilərin "Ərkənəqon" məhbəsindən qurtuluşlarına təsadüf edən bir günü elmi və fənni surətdə təyin edən böyük səlcuq hökmdarı bu xüsusda müvaxizə degil, təqdir olunma!...

Turan cinsi təbiət qədər mətin, onun qədər qüvvətlidir.

Təbiət o qüvvətilə, o məhəbbətilə əsir qalır da, sonra tazələnməyə, donuşluqdan qurtulmağa ehtiyac göstərir. Turan qovmlərindən ötrü də qışlar, donmuşlar sovuqlar vardır. Bunlardan qurtulmaq dəxi kəndilərinə müqəddədir.

Əski moğol əsətiri bu qurtuluşlardan birini martın 9-da sorag veriyor.

Təbiətin bayram etdigi bu gün turanilərin də qurtuluş günüdür.

İndiki turanilərin üzərində əsətir turaniləri saran "Qaf" dağından daha artıq əl-qol saran bir Əhriman qüvvəti var – cəhalət.

(* Tarixi-cəlalidə aylar hamısı 30 gündən hesab olunub axırında qalan beş günü "xəmseyi-müstəriqə" adlanır.

İştə, bugünkü qurtuluş gür.ündə təmənni edəlim ki, qovmümüz bu qüvvəti (cəhaləti) basmaqla həqiqi Novruzunu – Qurtuluş bayramını bulsun!

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 8 mart 1916, №130

Ellə – əllah, allah

Zic – ulduzların hərəkət cədvəli

Tovcih – döndərmə

Rakid – durğun

Müvaxizə – məzəmmət etmə

İrtikab – pis və ya qadağan edilmiş işi görmək, rüşvət almaq

İbn Sina yurdunda

Bugünkü sayımızda Buxaradan bir məktub dərc edirik.

Məktubda zikr olan mövsif vəqə həqqində şimallı rəfiqlərimizdən nəql ilə "Doğru söz" dəxi "Buxarada müsri xəstəlik" ünvanı altında təfsilat vermişdi.

Biçarə qorxunc bir yoluxmaya (müsri xəstəliyə) tutulmuşdur.

Ölənlərin miqdarı gündə yüzdən artıqdır. "Vəqt" rəfiqimiz yazılan məktublardan birisində bir ayın içində on bin qədər buxaralının öldüyü xəbər veriliyordu.

Müxabirlər yoluxmanın yerlilər məxsus olub qaldığını xəbər veriyorlar. Kimi bunu sip növü təyif, kimi isə vəba adlandırıyor. Bəzisi isə bunun novi daha yaxşıca bilinməyib Buxaraya məxsus bir xəstəlik olduğu iddiasındadır.

Birisi uşağına bazarda başmaq almaqda ikən düşüb ölmüş. Digəri namaza sağ ikən başlamış, fəqət son rükətə gəlməyə qədər ölmüşdür. Küçələrdə gedərkən düşüb ölənler çoxdur.

Xülasə, qorxunc bir fəlakət, dəhşətli bir bəla!

Fəqət müxabirlər əsil yoluxmadan daha müdhiş bir şeydən də xəbər veriyorlar, Buxara ülması, Buxara hökuməti, quşbəgisi əmiri qorxunc xəstəliyə qarşı dua və münacatdan başqa bir tədbir düşünə bilməmişlərdir. Əmr edilmiş təkbirçilər küçə-küçə gəzişib Allahu Əkbar çağırınırlar. Xəlf mollalarla, ülmalılarla bərabər müsəllayə çıxınırlar – minarələrdə müəzinlər əzan versinlər. Hətta yəhudilərə də təpşirilmiş ki, sinoqoqlarına doluşub onlar da dua və sənayə məşğul olsunlar.

Bir vanəfsa, sanki qiyamət qopuyur!

Xəstəliyə təbabət, hifzəl-sihhəyə rəəyət ilə degil, dua və səna vasitəsilə çarə etdirmək tədbiri xəlfə daha da qorxuya, yas və ümidsizliyə salmışdır.

Bu xəbərləri oxurkən Buxaranın bir zaman olub islam əlminə, islam elm və mərifəti dünyasında tutduğu şanlı mövqei xətirə gəliyor. Bu işıqlı ülması sayəsində "Şərif" ləqəbini qazanmış Buxara nə günlərə qalmış, nə böyük bir dərkəyi-səfalətə yuvarlanmışdır?

Buxaradan yetişən islam ülma və məşahirini gözənd keçirdikdə təbib-həkim İbn Sina qarşısında dayanmamaq qeyri-mümkündür. Əcəba, islam əlminə, yalnız islam degil, bütün ələmi-bəşəriyyəte İbn Sina kibi, Fərabə kibi böyük təbiblər, həkim və filosoflar bəxş etmiş

olan bu yurd necə oluyor ki, dünyanın "təbb dünyası" olduğunu unuduyor. Necə oluyor ki, bir çox zaman Şərq, Qərb təbabəti Buxaradan yetişmə İbn Sinaların "şəfa"ları ilə sihhətyab olarkən, bu bədbəxt məmləkət canını məşhur Buxara hovuzlarının qurtararıyor.

Buxaranı görənələr söyliyorlar ki, bu məmləkət su sarıdan məəttəldir. Buxaranın suyu böyük hovuzlara münhəsirdir ki, bu hovuzlar həftələrlə boşaldılmayıb qalıyor, yaşillanıyor, xəlf burada yuyunur, hər növ pisliyi burada "pak" ediyor. Ağız yaxalayır, burun siliyor, sonra o "su"dan abdest alıyor, təthir ediyor, hətta içiyor da...

Böylə bir hovuzun vücud ilə rəfiqimiz "Vəqt" demişkən – Buxaranın yoluxma xəstəliyinə tutulduğuna degil, bu vəqə qədər sağ və salim qaldığına heyət etməlidir.

Bir vəqət yuxarıda zikri keçən İbn Sina, Fərabə kibi həkim-təbiblər, Uluğbəğ kibi münəvvər hökmdar və münəccimlər bütün ələm və bütün tarixcə işıqlı vücudlar tərbiyə edən o məşhur Buxara mədrəsələri, əcəba, imdi bu hovuzların müzürətini dərk edəcək qədər olsa da, açıq əqillı ülma yetişdirəmiyormu? Tapılmıyormu əqli yerində bir adam ki, küçələrdə təkbir deyib bağırmaqla bərabər, o müləvvas və xəstəlik mənbəi olan hovuzları qapatdırmağa və xəlfə hifz-əl-sihhə qanunlarına rəəyət dəvət eləsin...

Əcəba, Avropa təbabəti üzərində bir çox zaman böyük təsirlər icra etmiş olan "Şəfa"ya* Buxarada cüzi də olsa, iman edən qalmadı mı?!

İbn Sinanın kəndisinə müasir olan bəzi "molla"lar tərəfindən təkfir olunduğunu ərbabi bilər. Görünüyor ki, Buxarada "şəfa" sahibi degil, onu təkfir edənələr hökmdərma olmaqdadır və görünüyor ki, təbiət dəxi Buxara əvəminin təkfirçilərə təbe olduğundan qəhr-qəzəbə gələrk İbn Sinanın intiqamını onlardan almaq istiyor.

İbn Sina həzrətləri kəndisini təkfir edən müarizlərinə elm və fənn ilə qüvvətləndirmiş olduğu ülvi bir inamla:

"Küfr çu məni kəzzafo asan nəbud
Məhkəmtər əz – imanı mən iman nəbud.

* (İbn Sinanın təbbə aid məşhur əsərlərindən birisinin ismi)

Dər-dəhre ço mən yeki vo anhəm kafər
Pəs dər həmə dəhr yek müsəlman nəbud".**

Bu günki Buxara hüfz-əl-sihhə və tibbə rəyət etməyib də xəstəliyə qarşı razüniyazla çıxması ilə göstərir ki, "İbn Sinanı" müsəlman bilməyənlərə peyrəvi olmuşdur.

Fəqət böyük həkimin iddiasına görə şəfayi – "dəva"dan degil, "dua"dan gərənələr müsəlmanlığın ruhuna yanaşmamışlardır.

Əsrimizdəki İbn Sinalar, hər bir xəstəliyə məxsus bir mikroob olduğuna qanədirlər, o mikropların müəyyən şərait içərisində ürüyüb artmasına hökm veriyorlar. Buna görə də hər şeydən əvvəl xəstəlik düşən yerlərin təmizliyinə baxılmasını əmr ediyorlar.

Dəhşətli vücud xəstəliklərinin mikropları şübhəsiz ki, pislikli hövzlərdə saxlanıyor.

Fəqət bu pislikli hövzlərdən alınan abdəstlərlə onların "pak edici" bir mənbə olduğunu düşünən və bu düşüncəyi xəlq arasında yayan "alim"lər dəxi mənəvi bir xəstəliyə mübtəladırlar.

Birinci xəstəliyin mikropları çirkablı hövzlərdə cücəriyorsa, ikinci xəstəlik mikropları dəxi qazi kəlanlar yetişdirən mədrəsələrdə ürüyür.

Şımallı yoldaşlarımızdan "Turmuş" Rusiya müsəlmanlarının akıllı (əqillı, dərrakəli) qismi üzərinə Buxara fəlakəti münasibətə ilə mənəvi böyük bir məsuliyyət düşdüyündən bəhs ilə cəhalət pəncəsində can verən dındaş və irqdaşlarımızın köməyinə tibbi heyətlər təşkil edib də göndərməyi təklif ediyor. "İbn Sinanı təkfir edənlər"ə dəxi qəbul edilmək üçün qəzetə təklif ediyor ki, bu heyətə ülümi-şəriyə ilə sənətinə aşına olan işıqlı mollalarımız da qoşulsun.

Əlbəttə, "Turmuş"un günün vəzifəsi olmaq üzrə elədiyi bu təklifə hər bir hisslı, diri müsəlman və türk qəlbə ləbbeykdən başqa bir cavab verməz!

Biz aramızda təbii və təbiblərlə bol olduğuna "Turmuş" qədər nikbinanə baxmaq imkanında degiliz.

**** "Mənim kimi küfr edən göydə heç kəs yoxdur
Mənim imanımdan daha möhkəm iman yoxdur
Bu dünyada mənim kimi (müsəlman ola) o da kafir
Deməli, bütün bu dünyada müsəlman yoxdur"**

Məttəəssüf, bu bədbinligimizin doğru olduğunu Qafqasiya hüduduna hər bəzədə müsəlmanlara tibb köməgi göndərmək məsələsində meydana çıxmış oldu. Cəmiyyəti-xeyriyyə aylarla elan etdiyi halda, güc-bəla ilə bir doktor tapıldı. Doktorlarımız az, olanlarında da "fədakarlıq" yoxdur.

Fəqət bununla bərabər təbabətdə böyük bir şöhrət olan və təbiblərcə şanı və rütbəsi bəlli olması icab edən böyük təbib İbn Sina yurdundakı qardaşlarımız ölümün qəddar pəncəsi altında can verməkdədirlər.

Müsəlmanlara, bilxəssə müsəlman təbiblərlə lazımdır ki, oraya, bu bədbəxt yurda köməgə qoşsunlar.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 14 mart 1916, №132

Vanəfsa – fəryad

Təkbir – namazqılanda "Allahu Əkbər" demə

Müləvvəs – murdar

Təkfir – kafirlikdə təqsirləndirmə

Müariz – etiraz edən

Razüniyaz – yalvarıb-yaxarma

Peyrəvi – ardıcıl, tabe olma

Qurama

Həç Tanrı bəndəsinin adı bədnamlığa çıxmasın!

Bir dəfə mollaların adına çıxarılmışdır ki, bunlar müridbaza. Artıq bitdi. Hə yanda bir şey olsa baisi molladır. Hər kəs hücum etmək istəməyəcəkdir.

"Yeni İqbal" neçə vaxt bundan əvvəl yazdığı məqaləsində qayət haqlı olaraq demişdi ki:

"Tarixin günahlarını biz hamam yalnız bir sinifə (mollalara) yükləmək istədik"

Əgər təsiri-əyanə iqtibas olunmamışsa rəfiqimiz bizi əfv etsin. Fəqət nəql etdiyim cümlənin misalı əminəm ki, "Yeni İqbal"ındır.

Həqiqətən də öylədir.

Millət geridə qalmış. Bundan hamının, hamımızın qüsuru yox deyil ikən biz hamam mollaları yaxaladıq. Tarixi xətalərin intiqamını hamam mollalardan almaq istədik.

Yaz ha yaz başlandı.

Mollaların kəndilərdən başqaca düşüncələrə yağırdıqları lənətləri özlərinə qaytarmaq istədilər.

Onların xətasını biz də təkrar etdik.

Nəticədə:

"Nənəm dedi, kor dedi, hər mollaya vur dedi".

Məlumdur ki, builki Novruz bayramını "diqqətli" divar təqvimçilərimiz 9-da göstərmişlərdi.

Təqvimlərimizin bu səhvi Gəncədə ikitirəliyə səbəb olmuş.

Mollalar İran təqvimi işlətdiklərindən olmalıdır ki, bayramı səkkizində saxlamışlar. "Yeni İqbal"ın Gəncə müxbiri "Oğuz"un təbirincə yenilər doqquzunda mərasim təyin eləmişlərdir.

Bunlar da divar təqvimi işlədənlər olacaqlar.

İxtilaf əlbəttə vardır. Bir şəhərdə iki bayram saxlanmış. Fəqət qüsür kimdə?

Əlbəttə, mollada!

İnanmıyorsanız "Oğuz"u dinliyəlim:

"Tarixin isbat etdiyi bir gün tarixin nə olduğunu düşünməyən mollalar tərəfindən ixtilafı diyə ortaya çıxıyor. Mollalar ki: bütün mənasiyla təmini-məişət üçün hərəkət etməkdən ibarətdirlər. Bu sənədə

hərəkətlərini nasıl diyəlim oyunlarını ortaya qoydular və böyük bir kütlənin əziz bir gününü kəndi varlıqları kimi oyuncaq yaptılar!"...

Əcəba, mollalar nə yaptılar? Yənə kimi təkfir etdilər? Yənə hansı təşəbbüsü-milliyəyə qarşı çıxdılar?

- Ya Novruz bayramına da əl qatdılar...

- Canım, bu necə ola bilər?...

Baharın ilk günü münəccimlərcə təyin olunur. Münəccim deyil, bu şəmsi sənələrin dövrünü bilər mübtədi məktəbilərcə də məlumdur. Buna mollalar necə əl qata bilər və "bu böyük kütlənin bu əziz gününü" onlar necə "oyuncaq edə bilərlər?"

Bəli, etmişlər... "Yenilər" martın 9-da bayrama qərar vermişkən onlar 8-də etmişlər.

Bu dərdi görə aparmaq olurmu? Bu müsibət unudulurmu?

Əlbəttə yox, odur ki, mədrəseyi-ruhaniyyə binasında martın 9-da yenilər tərəfindən qurulan görüş məclisinə də xəlv bayramına deyil, "əzadərliyə" gəlmişdir.

Fəqət "yenilər" bu xüsusda çox "yeni"lik göstərmiş deyil, ilin 1916 və dövrə tam olaraq bulunması ilə fevralın 29-u olduğunu nəzərə alsaydılar yəqin ki, "müfid" mollalarla bir yerdə bayram edə və 9-da "əza" saxlamazdılar.

Oğuz əfəndi, "tarixin isbat etdiyi bir gün tarixin nə olduğunu düşünməyən" – artıq kəndiniz hökm ediniz – mollalarını yoxsa "yenilər"mi tərəfindən "ixtilafı deyə ortaya çıxarıldı?"

Əgərki təqsir nə mollalardadır, nə də "yenilər"də: bunların hamısının və zorbalı xorasanlı münəccimbaşının boynundadır ki, bizim təqvimçiləri başdan çıxarmış.

Mollalarda da təqsir yox degildir.

Canları var adlarını bədnamlığa çıxarmıyıydılar.

Niş

"Açıq söz", 18 mart 1916, №136

Mübtədi – ibtidai

Əza – yas

Tövbə edildimi?

"Nicat" cəmiyyətinin ayın 20-də olan ümumi iclası münasibətilə "Açıq söz" yazdığı bir fəqərəsində arzu etmişdi ki:

"Qoy bugünkü seçgicilər, cəməat işində iman saflığı ilə əhliyyət və bilgini əsil məqsəd olduğu fikrini təsdiq etsinlər.

Bu mənada bir tövbə edildimi?

Əksəriyyətlə şərbə üzvlərinin(*) bir qələmlə yazılı və bir əmr ilə verdikləri 65 seçki vərəqəsinin nəticəsində seçilən şəxslərin ism və rəsmlərinə baxaraq mühakimə edənlərdən bəziləri ehtimal ki işin "əhli" nə tapşırılmış olduğu sarıdan xatircəmlik hasil edirlər.

Əlbəttə, Behbud Ağa Cavanşir, Xan Xoyski, Əbdürrəhim bəy Heydərov, Nəcəf bəy Vəzirov kibi diplom almış, məktəb keçmiş, cəmiyyət və cəməat işi görmüş adamların adları başqalarına nisbətli böyük xatircəmliklər verə bilər.

Fəqət iş yalnız "tüstününüz çıxmasında" mıdır.

Ən böyük arzu bu idi ki, "Nicat" cəməat işində iman saflığı və vasitəyi-paklığı göstərmək surətilə tövsiyə edib də "günah"larını bağışlatdırmağa çalışsın.

Bu xüsusda tövbə edilmədi hətta ən böyük bir günah, günahikəbirə işləndi!

Seçkilər qeyri-təbii bir haldan çıxarılıb da doğru bir mühakimə, diqqətli bir əlaqə, lüzumlu bir hazırlıq istəyən məarif cəmiyyəti müqəddəratının həlli üçün ümumi iclas-təbiri – caiz görülsün – küçəyə tabe tutuldu. İsa bəy Aşurbəyli cənablarının müvafiq və münasib gördükləri təbircə məsələ "qafə məxluq" köməgilə həll edildi.

Məarif işi, məarifdən anlar adamların əql və idraki ilə idarə olunmalıdır. Cəmiyyət idarəsi cəmiyyətin həqiqi və mənəvi üzvlərinin kəməli-azadlıqla verdikləri müstəqim rəylərlə təşkil olunmalıdır. Yalnız nəticə degil, vasitəyə də əhəmiyyət verilməlidir. Nahəqiq yollarla həqiqətə gedilməz, çirkin vasitələrlə pak iş görülməz!

Məarif və xeyrat cəmiyyətlərinin təşkilindən iki əsl məqsəd vardır. Bunlardan birincisi cəmiyyətin nizamnəməsində göstərilən məqsədləri qovldən-fələ gətirməkdir. İkincisi də, cəmiyyət və cəməat işinə öyrənmək, cəməatin işlərindəki müqəddəs əsaslara adət etməkdir.

* (Yekşənbə günü təyin olunan ümumi məclisin əksəriyyətinin tədqiq olunsə şərbədən etibarən üzv yazıldığı meydana çıxar)

Bizdə bu məqsədlərin heç birinə lazımınca əhəmiyyət verilməyir. Hələ ikincisinə olduqca xor baxılıyır.

"Makiavellizm" məktəbində gözəl məqsəd üçün hər cür vasitə işlətmək olar. Bu məslək "Yezvitizm"də də əsasdır. Bunun müqabilində türklərin laübaliliklə "canım, tüstüsü düz çıxsın" dedikləri bir sözləri var.

Fəqət bu məsləgə bilxəssə məarif və xeyrat cəmiyyətlərində yer verilməməlidirmi?...

Nəzərə öylə gəlir ki, nə var: madam ki, fəna adamlar seçilməyir, vərşın, seçki fəna olsun. Fəqət unudulur ki, seçki cəməatin degil, cəməat idarə edən fərdlərin keyfinə qalıyorsa, bu gün "sizsiz" "Nicat" dağılar – deyə seçilmiş olanlar, yarın "siz "Nicat"i bərbad edtiniz" – deyə qaralana bilirlər.

Qeyri-təbii dedigimiz seçkiyə malik cəmiyyətlərdə seçilənlərin işlərini qiymətləndirəcək azad bir mühakimə olmaz. Azadlıq olmadıqca şübhəsiz ki, əsəprət olur. Ayın 20-də seçilən cənablar "Nicat" cəmiyyətinin təbii surətdə seçdikləri adamlar olmayıb, o seçkiyə bir sahir işarəsila idarə edənlərin əsirləridir. Hətta o dərəcədə əsirləri ki, bütün meyllərinə rəğmən vəqə olun seçki nəticəsini qəbula da – tamam mənəsi ilə – məcbur oldular.

Bəni tanıyan tanıyır. Bəne xəlqi bəgənməmək, xəlqə təhqir nəzərlə baxmaq istinadi verənlər bir az düşünsəydilər, böylə bir hərəkətin "buna bax, qazini sögüyür" qəbilindən hər halda məarif cəmiyyətinin binasına yaraşan bir hal və raftar olmadığını dərk edərdilər.

"Qara xəlqi" bəgənmək, lazım olduğu zaman onu meydana çəkib də bu, ya o surətlə idarə etməkdən ibarət degildir. Qara xəlqi sevənlər qoy onu işiqləndirsinlər. Qoy onu işiq və əməl nəşr edən gözəl teatro əsərlərini tamaşaya çəksinlər, asan dildə zəmanə və onun ehtiyacı həqqində oxutdurduqları leksiyalara aparsınlar, xəlq üçün açılan darüfununlara götürsünlər, gecə kurslarına yol ələsinlər, onlar üçün qirətxanə açsınlar, kitabxanənin qapısını üzvlərinə bağlamasınlar.

"Qara" xəlq ancaq bu vasitələrlə "ağ" ola bilər. Cəməat ancaq bu yollarla hissili, duyğulu olur. Bu surətlə tərbiyə olunan xəlq arasından təbii olaraq xidmət etmək meylində olanlar tapılar. Öz arzu və xahişləri ilə cəmiyyətə üzv yazırlar. Ümumi məclis olanda gələr və artıq "müdiri-məxsus" işarəsilə degil, öz qanacaqları və öz idrakları ilə rəftar edərlər. O zaman rəy satqısı üstündə görülməyən qeyri-təbii hallar da olmaz.

Bən bir kərə xəlqin üzünə qara demək cəsarətindən təəddüb edərəm. Çünki çox kərə nəzərə qara gələn xəlq arasında ağ üzli görünənlərdən daha ağ, daha pak adamlar ola bilər.

Fəqət heç bir zaman istəməm ki, xəlqi işıqlandırırım – deyə, yaxşı məqsəd üçün olsa da, onları öz xahişimə, öz arzuma kor-korana təbə edəm. Çünki bu işıqlandırmaq degil, qaranlıqlaşdırmağın ən zərərli bir şəkildir.

Aydın 20-də olan iclas mənən müflis idi, qeyri-təbii idi. Orada verilən rəylər təbii degildir, yapma idi. Sonra bu məclis qanun və nizama da müvafiq degil idi. Bir kərə cəmiyyətin neçə üzvü olduğu aşkar degildi. Sonra üzv yazdırılmışlarla məcburi olan bəyannamələrini idarəyə verməmişlərdi. Çünki üzvlük dəftərcələri əllərdə gəzdigidən daha qaytarılmamışdı. Bu bəyannamələr mövcud olsaydı, 132 ədədi təxmini degil, təhqiqi olardı.

Bilmiyəoram, ayın 20-də seçilmiş olan möhtərəm ağalar, cəmiyyət və cəməət işinin əxlaqına aşına olan cənablar, böylə bir seçki nəticəsində öhdələrinə düşən şəxsləri qəbul da izzəti-nəfsləri üçün bir giranlıq hiss etməzlərimi və yaxud özlərini mədəni və ruhani bir rahatsızlıq içində bulmazlarmı?

Yoxsa Bakıda seçki həmişə böylə olar – deyə onlardakı "tüstünün düz çıxmasını" tərcih edərlər?

Fəqət, iqtidarlı adminstratorumuz, ən məşhur advaqatımız, ən qədim mühərrir və cəməət xadimimiz, cavan doktor, mühəndis, hüquqşünas və müəllimlərimizdən ibarət olan bir heyət, əcəba, "Bakı seçkilərindən" bezar olduğunu göstərməgi kəndisinə mədəni bir borc bilməzmi?

Əgər bu kibi sinif və şəxslərimiz dəxi cəməət işində görülməsi mətlub və lazım olan saflıq, paklıq və dürüstlügə əhəmiyyət verməzlərsə:

Vay əgər özçə emruz şöd fərdai!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 23 mart 1916, №140

B.T. Doğrusu zamanın böylə ciddiyyətli bir dəqiqəsində, tarixin bu qiymətli çağında, bir haldakı dünyada millətlərin müqəddəratı həll olunuyor, dövlətlərin biri batıyor, o biri çıxıyor, cəməətlərin ölüm-dirim məsələsinə bakılıyor. İştə, öylə bir zamanda məəttəəssüf biz ən

adi şeylərlə məşğuluz. Ən ibtidai həqiqətləri anlatmağa məcburuz. Doğrusu bu xüsusda yazmaq, söyləmək də ağırdır. Fəqət vəzifədir -

Bədbəxt Bakı müsəlman qəzetəçisinin ağır vəzifəsi.

M. Ə.

Sahir – sehrbaz

Təəddüb – ədəbili

Sahir – sehrbaz

Təəddüb – ədəbli, hörmətli

"Nicat" intixabi haqqında

Möhtərəm müdir!*

İsa Həqqi bəyin (əvvəlcə İsa bəy Aşurbəyov, sonra İsa bəy Aşurbəyli, imdi də İsa Həqqi bəy adındakı bu təhəvvül batinindəki təbəddüllərin zahiri olmasın?) "Nicat"da martın 20-də qaldırılan əsaslı bir məsələyə şəxsiyyət və söğüşlə müqabilə edən məktubuna qəzetinizdə "eynən" deyərək yer verdikdən sonra idarənizi tamamilə bitərəf qaldığını elan ediyorsunuz.

Ona görə də bu məktubu sizə göndərirəm. Sizə göndərdiyim bu məktubda İsa bəy məktubunun ancaq bəzi məğlələt və təhəvvüllərə cavab verəcəyəm. Mövzu bəhsi olan əsas məsələ haqqında daha təfsilli məlumat istəyənlər "Açıq söz"ə müraciət edə bilərlər.

Hər şeydən əvvəl bunu ixtar edəlim ki, "Yeni İqbal" oxucuları bizim cavabımızda İsa bəyin yazılarında olan həzrə xitablara, səfil kinayələr, çirkin "bədəyə"lər gözləməsinlər. Biz onu nə özümüzə, nə də oxuculara layiq görmüyoruz.

Bundan sonra da ixtar edəlim "Yeni İqbal" oxucuları da bilsinlər ki, biz o gün seçilən şəxslərə deyil, icra olunan seçgilərin rüsvay şəklinə etiraz edirdyorduk.

Martın 20-dəki seçgi qeyri-təbii və məarif cəmiyyətinin heysiyyət və şanına yaraşan bir şey deyildi. Bunu yalnız bən və o məclisdə etiraznamə verənlər və sonra açıq məktubi imza edənlər deyil, seçilənlərdən doktor Rafiyev ilə Hacı bəy Axundov istefaları ilə, Behbud ağa Cavanşir ilə İbrahim bəy Heydərov cənabları dəxi xüsusi surətdə vəqə olan bəyanları ilə bildirdilər. Hətta bənim tənqid etdiyim əsnada başilə müvafiqət əlamətləri göstərən Cavanşir cənabları seçgidən sonra bilzət yanıma gəlib, həqiqətən də bu seçgilərin layiq surətdə icra edilmədiyini, buna əlbirliyi ilə bir çarə etmək lazım olduğunu söylədilər. Namuslarına etimadən bunu elan edə bilərəm. O məclisdə olan bitərəf şəxslərin əksəri dəxi bunun böylə olduğunu təsdiq edərlər-zənnindəyəm.

* (Bu məqalə "Yeni İqbal"ın elan etdiyi bitərəfliyinə binaən məzkur qəzetəyə göndərilmək üçün yazılmış, fəqət "bitərəf" idarə tərəfindən dərc edilmək istənilməyindən bilməcburiyə "Açıq söz"ə qoyulmuşdur.)

İsa bəy dəxi yazdığı məktubunda etiraf ediyor ki, martın 20-də olan iclasla əlliyyə qədər "həvəsli" cavanlar yazdırmışdır. Fəqət bu həvəsli cavanları nə surətlə yazdırdığını o məclisdə "yazdırdığı" bir adama azadanə rəy verdigi üçün küçə söğüşləri ilə xitab etdiyi ilə isbat etmiş oldu.

Biz məclisdə ağzımızı açarkən İsa bəy "yazdırdığı" adamları təhrik etmək qəsdilə: bax, cəməət, Məhəmməd Əmin qara məxlüqi sevmiyor – demişdi. İmdi də o əvam firibligindən əl çəkmiyor. O, əlliyyə qədər adam yazdırıb də nəticədə doktorları, mühəndisləri və müəllimləri seçdirmək istərkən, biz özümüz kibi heç bir yerdən qurtarmamış yarımçıqları seçdirmək istəyirmişik.

Əgər nasəhət seçkiləri protesto edən məktubə imza qoymaq mütləq idarəyə seçilmək meylini göstərsə, o zaman bizim açıq məktubi dəxi doktor Nəriman, mühəndis Əzizbəyov, hüquqşünaslardan: Vəkilov, Əlibəyov, Xəlilbəyov, Palavandov, doktor Seyidov kibilər də imza etmişlərdi. Demək ki, biz də İsa bəy kibi deyil, təhsil görmüş adamlar seçmək istiyormuşuq. Fəqət yenə təkrar ediyoruz, bizim qəsdimiz ancaq seçgi üsulunu tapdalanmaqdan, müqəddəs işləri müqəddəs vasitələrlə gördürməkdən başqa bir şey deyil idi və degildir də. Qoy sabah seçgi olsun, fəqət, üsuli ilə, yolu ilə, təbiəti ilə olsun. Biz seçilmiş olan adamları təkrar seçəri, hətta İsa bəy Aşurbəyovu da.

Bunu anlamayan zənn edəriz kimsə qalmamış.

Fəqət İsa bəy istəməz ki, burası anlaşılın, o əvam firibligində baqıdır. Hey təkrar edib duruyor. Bən cəməətin niyyətinə "napak", özünə də "qara məxlüq" demişəm imiş.

Fəqət qara məxlüq sözünün qaili bən deyil, İsa bəy özüdür. "Açıq söz"də "qara məxlüq" sözü işlənmişsə, İsa bəydən alınaraq dırnak içində saxlanaraq işlənmişdir. "Napak" sözü niyyətə deyil, vasitəyə, yəni İsa bəyin üsulinə denilmişdi. Bəli, seçkiçilər üzərində açıq-aşkara nüfuz işlətmış, seçkiyi, bu milli işi saldat bazarına döndərmək, nə dərəcədə napak isə, bir məqalə və ya bir nitqdən bəhs edərək təhrik surətilə iqtibas ələmək, söyləmədiyi sözü tərəf müqabilə bağlamaq dəxi o qədər napak bir üsuldur.

Fəqət "Həqqi" cənablarının həqqakı bu xüsudakı məharətlərini, sənətlərini, istedad və ləyaqətlərini tamamilə qəbul edəyəm. Hiylə və intriqa sənəti təşviq olunursa, bu xüsudə ən böyük nişangahi İsa bəy naminə dikəltməlidir.

Bən burasını bildirdim və bildirdim ki, əsl mövzui gurultuya vermək üçün İsa bəy bizə nə kibi vasitələrlə xürc edəcəkdir. Fəqət vicdanən rahat

və mütəmmin olduqdan sonra varını nə istərlərsə, etsinlər, nə deyirlərsə, desinlər, bu kibi hücumlardan qətiyyəni geri getmə.

Bəni tanıyan tanıyır. Bən "zərrəşən" havasında olsaydım İsa bəy Aşurbəyovun durduğu səfədə olar, zamanın qüvvətlilərinə qarşı hər zaman və hər məkanda "füzul"luq etməzdim.

Dünyada nə qədər müqəddəs, nə qədər gözəl şey olursa, "Həqqi" kibilərin vücudu ilə fəna şeylərdən, çirkin təsirlərdən azad olamaz.

Seçki əsasına bağlı olan cəməat işləri – məlum a – Avropadan gəlmə bir töhfədir. Seçki başərin ən müqəddəs bir hüquqi-vətəniyyəsi sayılmaqda iken Avropada daxi lovsiyatdan ari degildir. İsa bəylər və İsa bəyləklər orada da vardır. Fəqət oralarda bu kibi lovsilər və heç olmasa, siyasi seçkilərdə tətbiq olunub qalıyor. Həm də əndazəsi ilə oluyor. Elmi cəmiyyətlərdə, məarif müəssisələrində bu rüsvayçılığ kimsə soraq verə bilməz.

Görünüyor ki, isa bəy Avropa seçgilərinin fəna və mənfəi cəhətləri nə varsa, hamısını ögrənmiş, Şərq və Qərb üsulları ilə silahlanmış, tam bir seçki intiriqanı olmuşdur.

Yoxsa bu qədər məharətli bir əvamfrib olamazdı.

Avropadakı İsa bəy biçimli partizanlar özlərini əsasca zəif gördükdə tərəfmüqabilin şəxsiyyətini tənqidə, bir taqım vasitələrdən istifadə ilə adını ləkələməyə başlarlar. Əlbəttə, insan qabili-səhv və nisyanıdır. Onsuz olmaz, bir xətası bulunur. Fəqət bu cüzi xətatı hiyləgər partizanlar hüflər, şişirər, başqa rənglərdə göstərirlər, İsa bəy də öylə ediyor.

Bu məqsədlə İsa bəy "Nicat"ın 1909-cu ildəki keçmişinə müraciət ediyor. Oradan bizi ləkəliyəcək materiallar çıxarıyor. Və imdiki tənqidlərimizi də o zaman ki əhvallarla münasibətdər göstərmək istiyor.

Əlbəttə, İsa bəy imdiki halda hakimi-əhvaldır. "Nicat" arxivindən istədiyini çıxarar, istəmədiyini örtə bilər. Buna görə də söylədiyi şeylər həqqində verəcəgimiz izahat yalnız hafizəmizin müvafiqəti nisbətində ola bilər.

1908-ci və 1909-cu illərdə "Nicat" cəmiyyətinin idarəsi bizim cavan – və etiraf edərim – təcrübəsiz çiknimizə qoyulmuşdu. Biz bu ağır yükün altına girmiş, bacardığımız və bildigimiz qədər daşınmışdıq. Bu iki il ərzində gördüğümüz işlər cəhəti-maddiyəsi fəci bir "hadisə" ilə tamam oldusa da, mənəvi tərəfi hala xatirlərdə – əlbəttə, münsif və bitərəf xatirlərdə – hüsni-xatirə buraxmaqdadır. Hüsni-niyyətimizə kimsənin – hətta ən şiddətli münəqqidimiz olan Oruc Orucovun belə şəkk və şübhəsi yoxdur.

"Nicat"ın gecə kurslarına, cümə məktəbinə, teatro işlərin, musiqi himayəsinə, qiraətханəsinin genişlənməsinə, pansion saxlanmasına həp bizim idarə mütəəbbəb olmuş, bizim idarə qadınlar arasında bir şöbə açmağa ilk dəfə olaraq iqdəm etmişdi.

İdarəsi "tazə" adamların əlində olduğundan naşi şəhər nüfuzlularının mərhə-mətsizliğini qazandığından maliyyə zəif - deyə hər zaman ictimax edə bilər. Müsəlman cəmiyyətləri arasında ilk dəfə olaraq "Nicat" cəmiyyəti mətbu olaraq hesabnamə nəşr etmişdir. Bu yeganə hesabnaməyi dəxi 1908-ci ilə məxsus olmaq üzrə bizim idarə etmişdi. Həm də yalnız dəxl və xərc hesabı degil, cəmiyyətin fəaliyyəti həqqində də məruzədə bulunmuşdu.

Doğrudur ki, bizim kassamızda nəqd olaraq 15 min manat yox idi, doğrudur ki, ev və mənzil kirayəsi verməkdə müşkülət çəkirdik. Fəqət bu da doğrudur ki, Bakı boyda böyük bir müsəlman şəhərini qiraətханəşiz bulundurmiyordu. Bu da doğrudur ki, naqis olsa da, "Nicat" kitabxanasının qapısını bağlamıyordu.

Hesabatı-bağıadən öhdəmdə 269 manat 45 qəpik qaldığı qeyd olunmuşdur. Bundan 177 manat 45 qəpik kassa hesabından olub, 92 manatı isə teatro bəhasi (pulu demiyoram) idi.

Martda "Tərəqqi" qəzetəsinin müxabiri sifətilə əcələ olaraq İrana getmək lazım gəliyordu. Xəzinədar Əsədullah Axundovdan təhvil aldığı kassayı Məşədibəy Əzizbəyova həvalə ilə yola çıxdım. Etiraf edərim ki, dövr və istihalə əcələ olduğu üçün üsuli ilə və diqqətə ola bilməmişdi və ayağımda 177 manat 4 qəpik qədər bir şey qalmış olduğu sonradan anlaşılmışdı. İki aydan sonra döndüm. Haman məbləği bənim qiyabımdə idarə sədarətinə seçilmiş olan İsa bəyə təhvil verdim. Baxdım ki, 92 manat da teatro bəhası verməli imişəm. Bu teatro tərtibatına iştirakım hesabı ilə ailənin çox kərə boş qalan lojalardan əladığı istifadəyə qarşı təqdim olunan şçet idi. Bir halda ki, cəmiyyət əşqərlərimi oynamış, bənə bir qəpik də olsa, qələm həqqi verməmişdi. Bu hesaba əlbəttə, söz demədim. Madam ki, istənilir, verilməlidir. Fəqət həqqdir, yoxdur, möhlət aldım. Sonra Tehrandə ikən İsa bəydən məktub aldım ki, cəmiyyət məzkur məbləğin səndən alınmamasına qərar verdi. Demək ki, bunun nə qədər üsulsuz olduğunu kəndisi də etiraf etdi.

Əlbəttə, bən də "həvəsli" üzvlər cəlbinə sərf edəcək artıq pula malik olsaydım, bu halətə də istəməzdim, cəmiyyətin o ətiyyəsinə də qəbul etməzdim.

Əsədullah Axundovun nə dərcədə sui-müamilə əhli olduğunu da İsa bəyin nəql əladığı "hadisə"dən sonra 5 il müddətində "Nicat"a

xəzinədarlıq etdiyi üçün cəmiyyətin əbədi üzvlüyünə seçildiyi fəqərəsini göstərməkdədir.

İsa bəy cənabları təhqiqat əsnasında idarə əzalarımızdan birisinin nəşayistə bir söz söyləmiş olduğunu zikr ediyor. Amma kəndisinin bir il sonra tənqid cəsarətində olan Məhəmməd Sadiq Axundovu nökeri Əbdülrəşidə: "Adə, vur-vur boynunu ardına, çıxar bu filan-filan şödəni bayıra" – deyə bayıra atdırdığı ilə haman himmət və cəsarətinə sənəxvan olduğu Oruc Orucova dəxi ağz açdırtmadığını xatırlasaydı, yaxud martın 20-dəki iclasda söylədiyi küçə sögüşlərini unudurmasaydı.

Biz 1909-cu ildə "Nicat" maliyyəsinə "israf" etdigimiz halda yenica nəşr olunan hesabnaməsinə görə cəmiyyətin müvazinəsi 5008 manat 40 qəpikdən ibarət idi. Halbuki, işlər bizə keçdiyi zamanda bu müvazinə 3831 manat 33 qəpik imiş. Bizdən sonra İsa bəy Aşurbəyovun sədarətində bu müvazinə ancaq 158 manat 50 qəpik yarım qədər arta bilmişdir. Kassa hesabından görüldüğü vəchlə 1909-cu ildə 4703 manat 45 qəpik mədaxil olub, 4837 manat 88 qəpik yarım məxaric olmuşdur ki, 130 manat bu qədər bir açıq qalmış deməkdir.

Fəqət bu cüzi açıqla bərabər yuxarıda zikr olunan müəssisəyə malik idik. Yalnız böyük qüsurlumuz var idi. İsmürəsm sahibi degil idik. Dövlətlilər yanında "üzümüz" yox idi. Ona görə də mali-müşkilat çəkirdik. Bu müşkilat dəxi "səhlənkərligimizi" və sonra "məzəmmətə" uğramağımızı mucib olmuşdu.

Fəqət İsa bəyin idarəsi nə etmişdi? Bir kərə "münəqqid"lərə meydan verilmədi, çünki iclas ümumi "həvəskar" cavanlardan ibarət idi. Çünki Əbdülrəşid qapı ağzında durub yumruğunu düymələmişdi. Çünki müfəttiş təhdid olunub susdurulmuşdu, meydanda mənəvi iş olmaq üzrə isə "Nicat" qəzetəsi var idi. Məarif cəmiyyətinin orqanı edən olunan bu qəzetə bələdiyyə seçkilərinin intriqaaları ilə məşğul oluyor, buna, ona hücumlar etməklə "məarifə xidmət" ediyordu.

Nizamnaməyə səhl bəkmaları mühasibat dəftərlərini intizamlı saxlamamaları üçün 1909 idarəsi cəmiyyətin hüzuruna hiylə və dəstəbaz, qoçubazlıq və Əbdülrəşid ilə degil hüsniyyət və səmimiyyətlə çıxdı. Səhlənkərliginə müqabil məzəmmət eşitdi.

Fəqət bununla bərabər hər hanki bitərəf bir münəqqidə sorsanız 1908 və 1909 illərinin "Nicat" fəaliyyətini mənəviyyət və ruhca ən parlaq və sevimli bir dövr deyə elan edərlər. Biz bununla mütəsəlli oluyoruz. Nicat həyatına aşına olanlar buradakı seçkilərin hər zaman bir intriqa, bir gurultu, bir hadisə ilə vəqə olduğunu bilərlər. Nədir

bunun səbəbi? Seçkilərin təbii olunmaması, seçkilərin başqa hesab anlarının, başqa adamlar olduğu.

İştə, biz bu mərəzi sağaltmaq üçün seçkilərin şəklinə, İsa bəy üsuli ilə icra olunmalarına qarşı protesto etdik və ediyoruz və edəcəgiz. Qoy mühəndislər, doktorlar, müəllimlər İsa bəyin mərifəti ilə degil, öz nüfuzları, öz etibarları ilə seçilsinlər.

Biz bu istəgimizə İsa bəylə nə kibi əvəmfərbiyanə bir surətdə cavab verdini gördük. Fəqət bu cavab bizə onsuz da bəlli idi. Binaənileyh yenə "Nicat" idarəsinə sahib çıxanlara xitabən yazılan açıq məktubu imza edənlərlə bərabər diyoruz ki: əfəndilər, özünüzdə necə hiss ediyor, martın 20-dəki intixabları təbii buluyormusunuz. "Bədiyyə"çi İsa bəyin həvasati-nəfasatına nə kibi bir pərdə təşkil etdiginizi görüyormusunuz?

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 28 mart 1916, №144

Məglətə – fitnə törədən söz
Təhəttöm – məcburilik, zərurət
Təhəvvül – dəyişmə
Ləvs – kəşafət, kir
Ətiyyə – hədiyyə, bəxşiş
Nəşayistə – nalayiq, yaraşmaz
Sənəxvan – mədh edən, tərifləyən
Firib – aldatma, hiylə, kələk

Zemstvo Şurası

Qafqasiyalıların çoxdan bəri istəməkdə olduqları mətləblərdən birisi Qafqasiyada zemstvo idarəsi verilmək üzrədir. Bu xüsusda Dövlət duması əsas etibarilə "hə" demiş. Hökumət bilxassə, Cənibin həzrətləri dəxi razı olduqlarını bəyan etmiş və buna lazım olan qanun layihəsi ilə sadir materialların da dumaya vermesini, həm də yaxın bir zamanda verməsini boyun olmuşdur.

Əlahəzrət Cənibinin bu xüsusda qubernatorlara göndərdiği təmimini keçən saylarımızdan birində dərc eləmişdik. Keçən icmalihəvalımızda dəxi bu məsələni Qafqasiya həyatından ötrü fəvqələdə bir əhəmiyyətə malik fəqərə olduğunu qeyd etmişdik.

"Açıq söz"ün icmalındakı fəqərədə qeyd olunmuşdu ki, Cənibin hüzurunda zemstvo layihəsi həqqində qurulacaq bu məşvərət məclisində müsəlmanlar olduqca məhdud bir mövqedə qalacaqlar. Məlumdur ki, bu məşvərət cəmətin, məhəllin ehtiyaclarını, onların bu məsələdəki nəzərləri ilə mülahizələrini öyrənmək üçündür. Bəna məlumdur ki, məhəllədə bir çox şərtlər və ehtiyaclarla bərabər müxtəlif millət və qövmlərin müxtəlif də ehtiyacı və nəzərləri ola bilər. Buna görə də məşvərətdə iştirak edəcək olan hər nə qədər rəsmi məmurular, cəmət müəssisələrinin nümayəndələri olsalar da, bu yaxud o millətə mənsub olduqlarından fikir və mülahizə bəyan edərkən mənsub olduqları mühtin ehtiyacını düşünmüş və o nöqtəyi-nəzərdən söz söyləmiş, məlumat vermiş və arzu bəyan etmiş olacaqlardır. Məşvərət məclisinə kimlərin gedəcək olduqlarını bir dəfə daha gözdən keçirəlim.

Cənibin təmimmaməsi mocibincə məşvərətə çağırılanlar: qubernatorlar, qrodonaçalniklər quberniya baş aqronomları, kəndistan vüzərat cəmiyyətləri nümayəndələri "Neftyanoye prisutstviye" vəkili Sovet Syezd nümayəndəsi, şəhər idarələri rəisi, Bakı və Tiflis dumalarından birər qlanı, quberniya kazonnı palataları müdirləri, sair bu kibi rəsmi dövlət və cəmət müəssisələri.

Təbiətə buraxılarsa, bu məşvərət məclisinə ancaq bir müsəlman nümayəndəsi keçə biləcək ki, o da Gəncə bələdiyyə rəisi Xəsməmmədov cənablarıdır. Başqa idarə və müəssisələrin heç birisindən müsəlmanların keçməsinə ehtimal yoxdur. Bakı dumasının bu xüsusdakı qərarı aşkar olduqdan sonra demək olar ki, ikinci nümayəndə dəxi təmin olunmuşdur. Məlum olduğu üzrə Bakı şəhər duması bu məşvərətə göndərilmək üçün Məhəmməd Həsən Hacinski cənablarını seçmişləridir.

Sonra...

Sonrası zətan məlum. Sovet Syezd şurasında məlum olduğu üzrə müsəlman yoxdur. Aqranom, kəndistan cəmiyyəti və Tiflis dumasından dəxi müsəlman keçməyəcəgi aşkardır. Çünki, buralarda onların səsləri də, izləri də yoxdur. Yalnız "Neftyanoye prisutstviye" idarəsinə bir az güman gedə bilər. Çünki burada bir, iki, üç müsəlman vardır. Fəqət burada müsəlman keçirtmək də hər halda müsəlmanların öz xahişlərinə degil, başqalarının məsləhət görmələri ilə təvəccöhlərinə bağlı bir məsələdir.

O halda nə etməlidir? Necə rəftar etməlidir ki, məşvərət məclisində müsəlman quberniyalarının, müsəlman cəmətinin, müsəlman ehtiyaclarının da lazım olduğu qədər nümayəndəsi olsun?

Burada xüsusi surətdə Cənibin həzrətlərinə müraciət edib də əhalisi əksəriyyətlə müsəlmanlardan ibarət olan Gəncə ilə Bakı quberniyasından ötrü məxsus nümayəndələr göndərmək icazəsi almaq fikri nəzərə gəlir.

Qafqasiya müsəlmanlarının böyük qismi bu iki quberniyada oluyur. Onlar burada sıxı bir kütlə təşkil ediyolar. Buna görə də özlərinə məxsus ehtiyacları var. Qafqasiya müsəlmanlarının ümumi dilə gəlinəsə, bu iki quberniya, qismən də İravan quberniyası o, ya bu surətlə tərcüman ola bilərlər. Zemstvo qanuni Qafqasiyadakı müxtəlif millətlərin əhvali-xüsusiyyətlərini nəzəri-ətinayə aldıqda başlıca bu iki quberniyayı Qafqasiya türklərinin qələbəlik bir yeri olmaq üzrə bilinməlidir. Buna görə də yazılacaq bu dumadan keçiriləcək olan zemstvo qanun layihəsinin yazılışına təsirsiz qalmayacaq olan bu məşvərət məclisində Gəncə qlavasının, yaxud Bakı duması vəkiliyin vücudini kafi görməyib, yaxşı olardı ki, bu iki quberniyanın nümayəndələrinə dəxi məzkur məclisə gəlmək imkanı verilsin.

Buna Qafqasiyada yaşayan millətlər arasındakı hüsn-i-rəftarı təmin etmək üçün lazım olan müvazineyi-qüvvə nöqtəyi-nəzərindən də böyük bir ehtiyac vardır.

Bakı - Gəncə quberniyasından gedəcək nümayəndələri bu iki quberniyanın müxtəlif uyezdələrindən quberniya mərkəzinə yığılacaq olan vəkillər öz aralarından seçib o surətlə göndərə bilərlər.

Biz öylə güman ediyoruz ki, bu xüsusda Bakı və Gəncə müsəlmanları tərəfindən bir şərtəbbüs olunursa, ricaları boş çıxmaz, istədikləri verilir. Çünki işin özü də bunu fəidəli görəcək bir haldadır. Çünki hüsn-i-idarə və hikməti- hökumət dəxi bunu iqza eləməkdədir.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 3 aprel 1916, №149

Məarif Şurası

Uzun müqəddiməyə ehtiyac görmüyoruz. Oxucular bilirlər ki, Rudolf cənablarının layihəsinə görə Tiflisdəki "Əli və Ömər" məktəbləri mədrəsə yaxud darülmüəlliminij – ruhaniyyə şəklinə salınmaq istənilir. Canişin dəftərxanası bu məsələnin müsəlmanların iştirakı ilə baxılmasına qərar vermişdir. Qəzetələrdə verilən məlumata görə şuraya Bakı, Tiflis, Gəncə və İrəvan müsəlman cəməatindən dəxi nümayəndə gədcəkmiş. Arkadaşımız Ömər Faiq əfəndi dəxi son məqaləsindən birində şuranın bu surətlə yığılacağı bildiriyordu. Son alınan "Z.Reç" qəzetəsindən görüldüğü vəchlə hətta bu nümayəndələr ya seçilmiş, yainki məhəlli müsəlman cəməatləri tərəfindən nəzərdə tutulmuşlardır.

Canışin dəftərxanası cülbində sırf müsəlman mədrəseyi-ruhaniyyəsi haqqında yığılacaq olan bu şuranın vəqti hələ təyin olunmamışdır. Fəqət təyin olunacağı bu gün, sabahdadır. "Z.Reç" mühərriri E.S. cənablarını təşvişə salan bir məsələ vardır ki, o da şuraya gələcək olanlar arasında pedaqoqlarımızdan "Ömər" ilə "Zeydin" mövcud olmamasıdır.

Əlbəttə, məsələnin ümdə cəhəti pedaqojiyə aid olduğundan oraya gədcək adamlarımızın tədris üsul və qaidəsindən məqsəd və fəidəsindən bixəbər olmaları mətlubdur. Fəqət bundan əvvəl daha əsaslı bir məsələ vardır ki, bizi hər şeydən əvvəl orası maraqlandırıyor.

Bu şura nə surətlə, nə əsasla dəvət olunuyor. Oraya gədcək nümayəndələr intixab iləmi, yoxsa təyinləmi gediıyorlar?

Bunları idareyi-ruhaniyyə müəssisələrini, yoxsa cəməat işlərində çalışan cəmiyyətlərini təyin və ya intixab ediyolar? Yoxsa canışin dəftərxanasının, yaxud müfti və şeyxülislam idarəsinin göstərməsi iləmi dəvət olunuyolar?

İştə, bir taqım suallar ki, hər şeydən əvvəl nəzərdə tutulmalıdır.

Bu gün-sabah yığılacaq məarif məşvərət məclisinin nə surətlə yığılacağı haqqında bu anə qədər sərih bir məlumat yoxdur. Əvvəlcə qəzetələrdə görüldü ki, Tiflisdə müsəlmanlar məscidə cəm olub bu şuraya gədcək nümayəndələrini seçdilər. Bu seçkidə Məhəmməd Ağa Vəkilov cənabları seçilmişlərdir. Sonra İrəvandan xəbər gəldi ki, oradan da cəməat Tiflisə, məarif şurasına gədcək adamını seçdi. Deyiorlar ki, Bakıdan gədcək nümayəndə də təyin olunmuşdur.

Yəqin ki, bu xüsusda idareyi-ruhaniyələrimiz məlumatsız degildirlər. Yəqin ki, bu ya o surətlə cəməat işlərinə qarışan cəmiyyətlərimiz, məsələ, "Səadət" cəmiyyəti-xeyriyyə və "Nəşri Məarif" cəmiyyətləri dəxi bu məsələ ilə əlaqədar olduqlarından bu xüsusda məlumatsız degildirlər. Bilkəssə ki, daha əvvəl bu iş üçün cəmiyyəti-xeyriyyə yaxın olan adamlara Rudolf cənabları tərəfindən müraciətnamə gəldigi də məlumumuzdur.

"Məktəb və Mədrəsə" məqalələrini təqib edən oxucular bu məarif şurasının həlli ilə məşğul olacaq məsələnin nə dərəcədə milli bir əhəmiyyətə malik bir məsələ olduğunu bilirlər.

Bu qədər böyük bir məsələyi həll üçün gədcək, gəndəriləcək adamlarla müsəlman əfkari-amməsi arasında bir rabitə bulundurmaq, getmədən əvvəl bu kibi məsələlərə əlaqədar heyətlər və şəxslərə müsahibətləşmək, onlarla fikirləşmək ehtiyacı hiss olunmayırmı?

Yığılacaq məarif şurasının nə surətlə təşkil olunacağı ili oraya gədcək müsəlman xəlqi nümayəndələrinin nə kibi bir səlahiyyət və nümayəndəliyə malik olacağı haqqında tamamilə qaranlıqda olduğumuzdan bittəb bu xüsusdakı fikir və mülahizəmizi daha açıq və aydın bir surətdə formula etməkdən aciziz. Buna görə də bu məsələ ilə əlaqədar olan müəssisəti-milliyədən istərsiz ki, bu xüsusda lazım gələn izahati cəməatdən əsirgəməsinlər. Madam ki, cəməat işi görülyor, o iş cəməatin iştirakı ilə, cəməatin məsləhət və məşvərəti ilə görülməlidir.

Bilməlidir ki, məarif şurasının bu və ya o surətlə verəcəgi qərar müsəlman əfkari-amməsinin diləgi kibi tələqqi olunacaq və bundan sonrakı işlərdə dəxi bu qərar tarixi bir nəzərə hökmünü alacaqdır. Ona görə də müsəlman əfkari-amməsinin ixtiyarı var ki, onun adından gədidə, onun mənafeəi adına söz söyləyəcək olanları əvvəlcədən tanısun və nə söyləyəcəklərini də əvvəlcədən bilsin.

Ğayət xalisənə və səmimənə bir surətdə vəqə olan bu tələbimiz, ümid ediyoruz ki, əhəmiyyətsiz buraxılmaz və lazım gələn idarələr tərəfindən bu xüsusda əfkari-amməyi işıqlandırmaq üçün vacib olan izahat verilər.

Hələlik intizar ediyoruz.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 7 aprel 1916, №153

I

Qafqasiyaya yaxından zemstvo verəcəklər. Buna görə də aprelin 26-da Canişin dəftərxanası yanında Qafqasiyanın hər tərəfindən gələn məmurlar, hökumət adamları və cəmaət vəkilləri yığılacaq. Əlahəzrət Canişinin buyruğuna görə əqil-aqla verib fikirləşəcək və Qafqasiyaya nə cürə zemstvo lazım olduğunu haqqında ürəklərindəkilərini, təcrübə ilə öyrəndiklərini, cəmaətlərinin istədiyi arzunu bildirəcəklərdir. Bizim, yəni Qafqasiya müsəlmanlarının bu məclisə gedəcək adamları az olacaq, nəçün? Bunun cavabını "Açıq söz"ün 149-cu sayısında yazılan məqalədən öyrənə bilərsiniz. Az da olsa, bu gedəcək adamlarımızın orada nə söyləyəcəkləri də bir növ bəlli degildir. Əlbəttə, bizə zemstvo lazımdır deyəcəklər. Fəqət nə cür zemstvo lazımdır? Bu xüsusdakı fikir və mülahizələrinin nədən ibarət olacağı bizə məlum degildir. Çünki ələlümüm bu kibi yerlərə gedən adamlarımızın rəyi və fikirləri, bu ya o məsələ haqqında ki, baxışları, düşüncələri heç bir zaman qabaqcadan bəlli olmaz. Çünki aramızda həqiqi manası ilə cəmaət xadimi olanlar azdır. Olanların da qərribə xasiyyətləri var. Cəmaət işini cəmaətsiz görmək istərlər. Bu da bir növ azardır.

Ermənilər məsələ Tiflis dumasından bu aprelin 26-sında olacaq məşvərət məclisinə getmək üçün məşhur knyaz Tumanovu seçmişlərdir. Tumanov zemstvo mütəxəssisidir. Bu xüsusda layihələri, kitabları, tədqiqləri var. Orada nə söyləyəcəgi, nə deyəcəgi bəllidir. Erməni karkonlarının məsələ istədikləri budur ki, Qafqasiyada zemstvo tətbiiq olunurkən indiki idarə təqsimatı, yəni indiki quberniya və uyezd hüddüdləri dağışsin. Zemstvo üçün millətlərə, qovmiyyətlərə görə dairələr ayırsın və bütün Qafqasiya üçün ümumi bir zemstvo idarəsi olsun. Varansov-Daşkov da bu fikirdə idi. Erməni qəzetləri də əksərən bu fikirdədirlər.

Gürcülərin də fikirləri bəllidir. Onlar zemstvonun bir an əvvəl verilməsini, özü də mümkün olduğu qədər geniş ixtiyarlar və cəmaətə faydəli əsaslar üzərinə verilməsini arzu ediyolar. İdarə təqsimatına gəlincə, indiki quberniyaları ilə uyezdləri kafi görüyorlar. Hazırdakı şərait daxilində, indiki əhvali-siyasiyyə içində idarə təqsimatını dəyişmək faydəli olmaz diyolar. Bir də bu məsələ olduqca mühüm olduğundan onunla ehtiyatla rəftar etmək tərəfdarıdır. Gürcüstan onlarca əksəriyyətlə gürcülərlə məzkun toplu bir qitədir. Buradakı

okruq və quberniyalarla uyezdlər hamın gürcü yeri və yurduudur. Buna görə orada yeni bir taqım təqsimata ehtiyac yoxdur.

Əlbəttə, quberniya və uyezd zemstvolarının vücudi müsəlmanların da fəidəsinə müvafiq görünüyör. Fəqət biz türklərin bu xüsusda müəyyən bir nəzər və mülahizəmiz bu vəqtə qədər nə türkcələrımızdə, nə də ümumi rusca qəzetlərində görülməmişdir. Bu kibi məsələlərdə bəyani-fikir etmək üçün daha səlahiyyətli olan pişrovlarımız, nədənsə susuyolar.

Bu sükut haradan gəliyör?

Bunun bir çox səbəbləri və səhətləri vardır. Ən böyük səhəti isə odur ki, Qafqasiya müsəlman əfkari-ümumiyyəsi, müsəlman kütləsi, türk cəmaəti, daha məsələnin özü ilə lazım olduğu qədər əşina degildir.

Zemstvo deyilər. Fəqət bu kəlmə cəmaətimizin geniş təbəqət və sinifləri arasında əcəba "İranda hürriyət" hekayəsi qəhrəmanının "Hürriyət" haqqindəki təəvvüründən artıq bir düşüncə oyada biləmi?

Zemstvo nədir? Bir kərə bu sualı izah edib də xəlqə anıdan kitabçalarımız, yazılarımız yoxdur. 1909-cu ildə Belukovskidən tərcümə olunaraq kiçik bir risalə basılmış isə də bu tərcümə bu günə qədər nə satılmış, nə də paylanmışdır. Zemstvo haqqında başqalarında yüzlərcə risalələr, kitablar mövcud olduğu halda, bizim ancaq vücudi kimsəyə bəlli olmayan bir tərcüməmiz var. Cəmaətə məxsus asan leksiyalar, ümumi dərslərdən isə nə bəhs edəlim.

Demək ki, bu məsələdə biz Qafqasiyadakı millətlər arasında əlifbaxanız daha əlifba oxumaqda olan bir cəmaətdən, əlbəttə ki, kitab oxumaq ümidində olmaq məhaldır.

Bir neçə qələm arkadaşları tərəfindən təkrar olunan müqayisəni biz də təkrar edəcəgiz.

Duma şəhərlər üçün nə isə zemstvo da kəndlər üçün odur. Əlbəttə, kimsə üçün gizli degildir ki, biz kəndçi, ziraətçi və çöllü bir xəlqiz. Cəmaətimizin çoxusu kəndlərdə yaşıyör. Biz yəhudiyyə, həttə, erməniyyə də bənzəmiyörüz. Böyük kütləmiz kəndlərdə, dağlarda, açıq səhralarda təbiətin sinəsi üzərində yaşıyör, biz cəmaətimiz, xəlqimiz üçün bir iş görmək, millətimiz üçün bir gün qazanmaq istəyirsək, kəndlərimizi abad etməli, kəndlilərimizin gününə qalmalıyız.

Son zamanlarda cəmiyyətlərimiz, qəzetlərimiz, bəzi mədəni təşəbbüslərimiz, bumuz, omuz vücudə gəlmişdir. Biz buna seviniyoruz. Tərəqqi etmişik – diyörüz. Fəqət bütün cümbüşlər, bu irəliləmələr hamın şəhərlərimizə, onda da az-çox böyük şəhərlərə məxsus olub qalmışdır. Kəndistana məarif işiğ çox az girə bilmişdir. Bəzi kəndlər

var ki, heç girməmişdir. Kəndlərimiz yenə məktəbsizdir, yenə qansız (ribaçı) sələmçilərin imansızca aldıqları müamələlərin altında əzilib, qanı sorula-sorula bir dəri ilə bir sümügə dönmüşdür. Hər qolu güclü, hər üzü həyadan ari olan yenə də buranın hakimi, qazisi, məhkəməsi, hər şeyidir. Zavallı kəndlilərimiz ziraət və əkinəcək işində yenə də Nuh əyyamından qalma kukarastıları ilə işləyib, zəmisini xışla sürməkdə, kotandan xəbərsiz qalmıqdadır. Uzaq guşələrdə, əldən-ayaqdan kənar bucaqlarda degil, ən böyük şəhərlərimizə yaxın kəndlərimizdə belə 200 prosentlə pul borc alıb surətlə qışı yaza çıxarıyor və xırda borc şirkətlərinin feyzindən fəidə görə bilmiyorlar.

Kəndistanın bu kibi qaranlıq, hüquqsuz, fəqir, cahil bir halda qaldığı millətin böyük bir bədbəxtliyi. Bədbəxtliyi bu mənaya olsa, Qafqasiya millətləri arasında ən bədbəxti biziz. Kəndistanın bədbəxtliyini azaltmaq üçün zəmvsto bir çarə, bir vasilədir. Buna görə də ən bədbəxt və köməksiz olan millətimiz hamıdan ziyadə bu nemətə möhtacdır. Bizim kəndlilər hamıdan ziyadə mədəniyyət təşəbisdir. Zəmvsto bir mədəniyyət və abadlıq çeşməsi isə (ki öylədir) bittəbii Qafqasiya müsəlman kəndlilərinə daha ziyadə lazımdır.

Şəhərdəkilərimizi başa salmaq üçün zəmvsto kəndistan dumudur – deyə bilərik. Fəqət kəndistanda olanlardan ötrü dum özü də qeyri-məlum bir şeydir. Ona görə də onlara zəmvsto dum kibi bir şeydir – demək naməlum bir şeyi ikinci naməlum bir şeylə anlatmaq deməkdir. Ənqa quşunu anlatmaq üçün simurğa bənzər – demək kibidir.

Buna görə məsələni bir az da aydın və kəndistan xəlqinin dəxi anlaya biləcəyi bir surətdə yazmaq lazım gəlir.

Varsın bu bir müqəddimə olsun, bundan sonra yazacağımız bir neçə məqalədə "zəmvsto"nun nə gibi bir "töhfə" olduğunun sadə bir üslub ilə anlatmağa çalışacağız. Mənlərlə nəşr olunan "Açıq söz"ün bir neçə yüz nüsxəsi vasitəsilə və ya vasitə ilə olsa da, kəndistana keçə bilər və bu xüsusda xəlqimiz də cüzi də olsa, bir təsəvvür hasil edərsə, o da bir işdir.

M.Ə.

"Açıq söz", 8 aprel 1916 №154

Ənqa – Qaf dağında yaşayan, adı olub, özü olmayan əfsanəvi bir quş.
Ribaçı- sələmçi

Qurama

Məlum a, müsəlman bayramı itxilafsız olmaz.

Orucluq olsun, Qurban olsun, hətta son zamanların təcrübəsinə görə Novruz olsun, mütəlaqa bir itxilaf çıxar.

Müctəhid itxilafı, molla vuruşması o olmazsa – təqvim yanlışlığı, xülasə itxilafsız keçməz.

Topu, tufəng olmayan bizlərdə yenə dərd vardır. İtxilaf səssiz, sədasız keçib gediyor. Fəqət İran kibi bir məmləkət məsələ, nə bilsin.

Bu faciəli məsələni vaxt ilə İran sədri-əzəmlərindən birisi tam İrana məxsus bir növ ilə etmişdir. Gərək ki Mirzəl Qasim imiş. Gəlmişlər sabah top ataqmı, atmıyaqımı? – deyə sormuşlar.

Türkiyə ilə İranda rəsmidir bayramda top atışları elan olunuyor.

Mollalar nə rəydedir – deyə Sədri-Əzəm xəbər almış.

- Bir qism bayram saxlıyor, bir qismi yox.

Hansı tərəfin qalib gələcəyi daha bolli degildir, deyə cavab vermişlər.

- Öylə isə topçuya deginiz barıtını az töksün və öylə atsın səsi çıxmasın.

Əgər bayram olursa top atılmışdır. Olmazsa kimsə eşitməmişdir.

İmdi "Nicat" idarəsi də öylə ediyor.

Son iclasında qərar vermişdir ki, martın 20-də olan seçkilər münasibətlə bəzi şəxslər və ya heyətlər tərəfindən vəqə olan tənqidlərə cavab verilməsin. Mümkün olduğu qədər əhli-məarif arasında əza yazdırılsın, sonra yaxın bir zamanda təzadə iclası-ümumi çağırılsın və orada idarə vəzifəsindən istifadə edib yeni seçkilər təklif eləsin.

Demək ki, top atılsın. Fəqət barıtı azca qoyulsun. Əgər təzadən yığılacaq olan ümumi iclas deyərsə ki, martın 20-dəki iclas qeyri-təbii, təzadə seçki eləsin, yox o seçkiyi təbii görərsə...fubha özü bilsin.

Tam İran siyasəti...

Bu vaxt qədər yazılan məktublara olunan tənqidlərə bir cavab var idi.

Sükut.

Sükut avropalılarınca etinasızlığa dələlət edər.

Fəqət İran siyasətində:

Sükut vacibi-razəst .

"Barıtız top atması" ilə 20 mart idarəsi özünün Mirzə ağası xasiyyətində olduğunu göstərmiş oldu. Ona görə də vəqə olan tənqidlərə müqabil "Nicat" idarə əzalarının "alafranca"lıqlarına nəzərən bu vaxt qədər göstərdikləri sükutu artıq "etinasızlıq" kibi degil, verdikləri ikibaşlı qərara görə "riza" kibi anlamağa haqlıyız.

"Dəlibaş" münəqqidın birisi sağına-soluna baxmamış, qeyri-təbəilligi gördükdə "bişmiş" aşa "çiy" su qatmışdı. Filməclis qalxıb bu böylə olmaz, demişdi.

Ağırbaşlı injinerlərə hissələrinə düşən "böyük şərəfə" o məclisdə təşəkkür edib qeyri-təbəilligi isə sonradan dərk etmişlər. Ona görə də bunu ikinci "intelligentni" iclasa söyləmək fikrinə düşmüşlərdi.

Kor nə istər, iki göz
Biri əgri, biri düz.

Niş

"Açıq söz", 8 aprel 1916, №154

Yenə də müftilik məsələsi

Kırım müftisi Hacı Adil Mirzə Qarabəyski bərk naxoşdur. "Tərcüman" rəfiqimizin məlumatına görə müfti əfəndi xəstə olduğuna görə istefaya məcbur olmuşdur. Buna görə də Kırım müftilik məsələsi bütün mənası ilə meydana çıxmışdır. İnanmalı mənbələrdən yetişdiyinə görə Ağməscid (Simferepol) müsəlmanları arasında müftinin ümumkırım müsəlmanları tərəfindən seçilmək surətində tayini müvafiq görülmüş və bu xüsusda hökumətə müraciət etmək fikri danışılmaqda imiş.

"Tərcüman"ın dediyinə görə kırımlılar müftilığə təyin olunacaq zatın müsəlman cəməətinin intixabı ilə olması üçün ciddi surətdə və yolu ilə təşəbbüs edilərsə müvəffəq olurlar. Çünki bu xüsusda Kırım digər müsəlman vilayətlərinə görə mümtaz bir mövqedədir. Çünki əsasən Kırım müsəlmanlarının müftilərini seçməgə haqqları vardır. Bu haqdan yalnız son zamanlarda müvəqqəətən məhrum qalmışlardır. İkinci Katerina tərəfindən Kırım müsəlmanlarına bəxş edilmiş olan imtiyaza görə kırımlılar müftilərini özləri seçə bilərlər.

Məlum olduğu üzrə Rusiya müsəlmanlarının ən böyük amallarından, ən əziz və müqəddəs diləklərindən birisi, bəlkə də birincisi ruhani rəislərinin öz mərifətləri ilə seçilməsidir. Bu xüsusda müsəlman əfkari-amməsini təmsil edən mətbuat arasında itilaf olmadığı kibi, hər münasib və fürsət gəldikcə müsəlmanlar bu tələblərini yüksək bir səslə bütün Rusiyaya eşitdirmişlərdir. Vəqtilə bu tələb Rusiya müsəlmanlarının ictimai tərəfindən qəbul edilərək müsəlman ittifaqının proqramına belə daxil edilmişdir. 1905-ci ildə qraf Voronsov-Daşkova Qafqasiya müsəlmanları adından təqdim olunan həyəti-mürəxxəsənin bəyan elədiyi diləkləri zəminində dəxi bu tələb ən birinci maddələr cüzində zikr edilmişdir.

Rusiya cəməət həyatının ən həyəcanlı və təzahüratlı zamanlarına təsadüf edən yuxarıdakı iki vəqədən sonra dəxi təkrar edən yığıncaqlarda, дума minbərində, mətbuat səhifələrində, bu mühüm məsələ, bu milli dirilik xüsusi haman tələb edilib durmuşdur.

Bir tərəfdən vəqe olan tələb arxasında etiqadlı, istiqamətli və mətanətli bir qüvvəti-təşkilat olmadıqından, digər tərəfdən də bütün cəməət və xəlq tələbat və əməllərinin giriftar olduqları müvəffəqiyyətsizliklərdən hasil olan bir nikbət bu vəqət qədər bu məsələnin qismən olsun qövldən-felə gəlməsinə mane olmuşdur.

Vaqe olan arzular, təqdim olunan tələblər, xahişlər, ricalara rəğmən müfti və şeyxülislam təyində seçki üsulinə yanaşmaq bir yanda, hətta Bayazidov məsələsində görüldüyü kimi, az da olsa müsəlman əfkari-amməsinə güzaşt etmək meyli görülməmişdir.

Meydanda bu qədər acı təcrübələr, yasəvər həqiqətlər mövcud ikən "Tərcüman" rəfiqimizin yolu ilə vaqe olursa, kırımlıların məqsədlərinə çata biləcəkləri haqqında bəslədikləri nikbinliklə iştirak etmək üçün çox nikbin olmalıdır. Fəqət burasını da nəzərdən uzaq bulundurmamalıdır ki, "Tərcüman"ın ümidi tarixi bir vəsiqəyə, Kırımın mümtəz bir həqq sahibi olmasına bağlanmışdır.

Kırım müsəlmanları "müftimizi seçmək həqqimiz veriniz" – deyə müraciət etdikdə yalnız Rusiya müsəlman əfkari-amməsinin əməl və arzusuna tabe olunuz – deməyəcəklər, bəlkə iradəyi-imperatoru ilə məlumiz olan bir hüquqi kəndimizə qaytarınız – deyə dəxi tələb edə biləcəklərdir.

Bu surətlə vaqe olan tələb qəbula keçəcəkmə, keçmiyəcəkmə, bu ayrı bir məsələdir. Şübhəsiz ki, müsəlmanların dini və milli ehtiyaclarını və bu xüsusdəki sıxıntılarını azaltmaq meyli hakim olursa, əlbəttə, kırımlıların bu dəlili nəzəri-etinayə alınar, yox məhvəllərdəki təmayülət Bayazidov təvini zamanundakı novdən olursa, müvəqqədən tətıl edilmiş olan fərmanı yenə də tətıl etdirə bilərlər. Tətılə uğramış hüquqlar, xatirələrdən çıxarılmış vəsiqələr əzmidir.

Əlbəttə, biz bununla təşəbbüs olunmasında, müraciət edilməsi fikrində degiliz. Biləks, bu hər zaman hər məkanda olunmalı, hər halda istənilməlidir. O vəqtə qədər istənilməlidir ki, hasil olsun.

Kırımlı qardaşlarımızın əlində hüquqi-təbiyyə və milliyyələrdən başqa tarixi bir istehqaq daha varsa, bundan da istifadə etməlidirlər.

Fəqət bir şeyi unutmamalıdır ki, müvəffəqiyyətin ən böyük zəmini xəyalə uymamaq, sonra da daxili ittifaq və ittihadə malik olmaqdır.

Məəttəəssüf "Tərcüman" rəfiqimizin yazdığından anlaşılır ki, seçki həqqini qazanmaq üçün təşəbbüsə başlamadan kırımlılar arasında seçiləcək adamların şəxsiyyəti üstündə imdidən çəkişmə başlamışdır. İki hissəyə ayrılmış olan Kırım mirzələrdən bir qismi Kırımın hər tərəfində məlum bir cəməət və millət xadimini təklif ediyor, ikinci firqə isə bu günə qədər adı da eşidilməmiş bir mirzəni iləriyə sürüyormuş.

Seçki əsası qəbul edildikdən sonra seçiləcək namizədlər haqqında firqələrə bölünmək seçginin üzərindən, onun mənası ilə ruhundan çıxma bir həqiqətdir. Bu firqəçilik, hətta lazımdır, faydəlidir. Çünki mədəni mübarizədir. Ona görə də mədəni həyat əlaməti deməkdir.

Fəqət seçki həqqini almadan seçiləcək zətləri təyin edib də indidən seçgi sənğərbəndliyi etmək qeyri-təbiidir. Bu təbiiligin əsil məqsədə, seçgi həqqini qazanmaya ziyan verər. Çünki seçiləcək zət seçgiyə müqəddəm tutulursa, o zaman bir firqənin namizədinə təfərrüq və üstünlük təmin edən seçgindən başqa bir üsulun qələbə çalacağı ehtimalı qüvvətli olur. Çünki seçiləcək zətlər seçki firqələrindən birinin namizədinə iltizamla cəməətin bir hissəsini qazanmış olar və bu surətlə əsil məsələ dəxi basdırıla bilər. Əgər vücudları xəbər verilən Kırım firqələrinin ikisi də seçgini bir milliyətpərvərliklə müttəhis isə, o zaman onda müfti seçmək həqqini qazanmaq kimi ümumi bir məsələ var ikən namizəd təyin etmək kimi firqəçilikdən hələ sakınmalıdırlar. Yoxsa, arada qazanan yenə "bayazidovlar" olur.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 10 aprel 1916, №155

Təfəvvüq – üstünlük, yüksəklik
İstehqaq – haqlı olma

Zemstvo II (Asan müsahibələr)

Zemstvo nədir?

Zemstvo sözü yer sözündən gəlir və yer idarəsi deməkdir. Yerlilərin öz idarəsi, özləri tərəfindən idarə olunmaları mənasına işarədir.

Biz bir istilah olmaq üçün ona idareyi-məhəlliyyə – deyə bilərik. Şəhər idarəsinə idareyi-bələdiyyə, yəni, ixtisarla "bələdiyyə" – deyə bildiyimiz kibi, zemstvoyaya da idareyi-məhəlliyyə deyərik. Çox işlətməklə "bələdiyyə" kibi, sonra da "məhəlliyyə" təbiri işlətmək də qeyri-təbii olmaz?

Bu yer idarəsi haradan gəlmiş və buna nəçün ehtiyac görülmüşdür? İnsanlar əvam olduqca özlərindən daha qüvvətli və daha bacarıqlılar tərəfindən idarə olunmuşlardır. Bir vaxt var idi ki, kəndlilər yer sahiblərinin, kənd ağalarının qolubağlı qulu idilər. Yalnız yerləri – yurdları degil, özləri də mülkədarların malı idi. İmdiki halda ağalıq yerdə əkib-biçən kəndçi heç olmasa bir dərəcəyə qədər özü-özünə malikdir. Yeri, toprağı ağanın işə, canı, nəfəsi özü-nüküdür. İstər kənddə qalar, çalışar, istəməzsə, başqa bir kəndə köçər, yaxud şəhərə gəlib əmələlik edə. Fəqət əvvəlləri böylə degildi. Rusiyada "krepostnoye pravo" degilan bir haqq var idi. Bu haqq mülkədarların, ağaların idi. O haqqə görə yalnız kəndlər və kənd yerləri degil, kəndlilər də ağaların malı idi. Ağa kəndlini işlədər, kəndlini idarə edər, kəndlini tutar, basar, həbsə salar, hətta edama da məhkum edərdi. "Krepostnoye pravo" tarixini oxuyanlar bilərlər ki, zavalı kəndçi satlıq mal kibi satılır, qara qul kibi işlədilir, o bir ov itinə əvəz oluyor, nişançılıq etmək istəyən məğrur xanzadanın havayı gülləsinə nişanə oluyor, evlənəndə, ərə gedəndə ağadan icazə alıyor, daha nələr, nələr...

Sonra bu əsarət qalxdı. Kəndlilər azad edildilər, "Krepostnoye pravo" ləğv olundu. Əlbəttə, bu kəndlilərdən ötrü böyük bir nemət idi.

Bu nemət 1861-ci ildə fevralın 19-da ikinci Aleksandr tərəfindən çıxarılan fərman ilə bütün Rusiyaya elan olundu. Fərman xəbəri yetişdiyi yerlərdə bayram saxlandı. Bütün kəndistan xəlqi azad edildiyini xəbər aldı. Hətta fevralın 19-u imdi də Rusiyada hər il "Kəndlilərin azadlığı" – deyə bayram tutulmaqdadır.

Bəli, kəndlilər mülkədarların "ağa" zülmündən, keyflərinin istədiklərindən qurtarmış oldular. Ancaq bununla tamamilə azad oldular demək də dürüst degildir. Xəlq mülkədarların zülmündən qurtarmış kibi idi. Ancaq əhvalı necə ki lazım idi, yoluna qoyulmamışdı. Doğrudur ki, mülkədarlar artıq onları qul kibi alıb-sata bilmiyorlardı. Fəqət fəqirlik yənə o fəqirlik, cəhalət yənə o cəhalət idi.

1861 fərmanı mövcibilə kəndli başqasına heyvan kibi mal olmaqdan qurtarmışdı. Ancaq özünü özü idarə edən insan kibi daha azad olmasın. Cilovu mülkədardan alıb mülkədarların nüfuz və ixtiyarında olan məmurlara, çinovniklərə verilmişdi.

1861-ci il azadlıq fərmanını vücudə gətirşdirən qüvvət 1863-cü ildə kəndistan haqqında təzə bir nizam dəxi çıxartdırdı. Bu nizam boyunca Daxili Rusiyanın 34 quberniyasına zemstvo haqqı veriliyordu.

Demək ki, Rusiyanın bu 34 quberniyasına haqq verildirdi ki, əhalisi özü-özünü idarə eləsin. İdareyi-məhəlliyyə qursun.

İdareyi-məhəlliyyə nə deməkdir?

Məlumdur ki, bir dövlətdə olan adamların iki növ ehtiyacları vardır. Biri bu ki, hökumət onları başqalarının hücumundan, çapavülündən saxlasın, qoymasın ki, özgələr gəlib onun rəhatini pozsun. Bu qulluq böyük hökumət idarələrilə adamlarının öhdəsindədir.

Həmçinin dəmir yolları, postalar, teleqraf və bu kibi ümumi şeylər var ki, onlar dövlətin borcudur. Çünki fəidəsi bütün məmləkətə, dövlətə aiddir. Ancaq bir neçə xırda işlər var ki, onlar əsl məhəllə aiddir. Məsələn, bir kənddə məktəb açılacaq. Kəndistan fığarasına əl tutulacaq, kənd xəlqi arasında tövci paylanacaq, kənd öhdəsinə düşən bikarı aparacaq, kəndin yanında bir köprü çəkiləcək, kəndin azarlıyanlarına baxılacaq, yollar çəkiləcək, quraqlıq illəri nəzərə alınıb ehtiyat üçün buğda saxlanacaq, bağların bostanların zavalına çarə görülməcək, məsələn, Sibrə, səyyalə üçün çarə axtarılaacaq, meyvələri qurtudan, cücüdən saxlamaq çarəsi görülməcək, təzə cür əkin məşinaları gətiriləcək. Xülasə bu kibi bir çox saysız-hesabsız işlər var ki, bunların hamısı kəndin, uyezdin, quberniyanın özüna aid işlərdir və bu işləri çinovniklər degil, xəlqdən seçilən adamlar daha yaxşı vücudə gətirə bilərlər.

Kəndistan halını bilənlər bilərlər ki, bizim kəndlərdə adını yazıb oxuya bilən adamlar nadirətlə tapılan bir şeydir. Çünki məktəb yoxdur, oxudan yoxdur, əvam, cahil xəlq şarlatanlarını, ilan oynadanların, hiyləgər dərvişlərin, bisavad mollaların əlində bir oyuncaqdır. Azarlasa, dərman bilməz. Həkim anlamaz. Dərman

əvəzinə dua içər. Həkim əvəzinə falçıya gədir. Tas qurdurar, cinlərinə tutdurar. Buna görə də təmizliyini, yiməsinə, dolanmasını bilməyən zavallı kəndli cürbəcür naxoşluqlara düşər olar. İçlərində keçəllik kibi cürbəcür yoluxma naxoşluqlar töriyər. Xəq bəzən olur çəkirgə kibi qırılar. İki il əvvəl Bakıya taun küyü düşdüğü zaman, bələdiyyə və quberniya tərəfindən Bakı quberniyasına məxsus əmdamlar göndərilmişdiki, taunlu siçanları axtarıb – qırınsınlar. O zamanda Lənkəran uyezdiini gəzmiş olan bir müsəlman tibbiyyəlisə (həkimlik dərsi oxuyan şagird) aşağıdakı əhvalatı söyləyirdi: "Bir kənddən keçirdim, gördüm ki, orta yaşlı birisini həyatın içində uzadıblar, kəndistan əhli dövrəsinə yığılmış, kimisi ağlıyor, kimisini böht aparmışdır. Nə var, bunu niyə xətməmişsiniz? – dedim. Bu adam ölü – dedilər. Necə ölü? Bəli, ölü. Bax qarnı şişmişdir. Baxdım. Doğrudan da köpü vardı. Qarnı işliyormu? Yox, üç gündür işləmiyor. Demək qəbzdir. Yanımda soldat paraşoku vardı. Bir istəkan istədim. Suya paraşoku qarışdırıb həmkəndliləri tərəfindən diriləcəyindən ümid üzölmüş "ölüyə" icirtdim. Heç fikir eləməyin, ölməz – dedim. Yolumu tutub getdim. İki gün sonra geri qayıdarkən yolum yenə o kənddən idi. Nə gördüm ki, qoçağım "ölü" bütün qüvvəti ilə bostan belləyir. Xəq başıma yığıldı. Ağa, sən buna nə elədin? Bu doğrudan da dirildi – deyə az qalıyorduk ki, ayağımdan öpələr. Əgər o dəmdə kəşf və kərəmət iddiasına düşsəydim, inanız ki, inanardılar. Siz azarlıyanda həkimə, çarəyə getməzmişiniz? Yox, hər kəs azarladi, ya ölü, ya da ki, sağalar. Başqa şey bilməyiriz? Bəzən olur ki, obaya falçıdan, molladan gəlir. Onlardan bir çarə, duadan-zaddan alırıq".

Bu siza Qafqasiya kəndlərinin avamlıq və həkimsizlik üzündən çəkdiqləri məşəqqətə bir nümunə. Zemstvo olmadığı zamanlarda bütün Rusiyanın halı böylə idi. Burada ələlümüm cahil kəndistanın vücudinə kibi bəlalara gıfırtar olduqlarını göstərmək üçün zemstvodə qulluq edən həkimlərdən birisinin yazdığını buraya köçürəlim: "Üç il tamam oldu ki, bən bir kənddə həkimlik ediyoram. Cəmət ilə artıq dərəcədə yavuu olduğumdan onun məş və zindəganlığı ilə lazımınca tanış olmuşam. Yazıq cəmətə yaxınlaşdıqca tutulduğı dərdlərlə azarlara dəxi o qədər tanış olur idim. Bunlar arasındakı cürbəcür yoluxma azarlar bəni pərişan ediyordu. Bir kəndə varid olduqda haman "həkim gəlmiş" xəbəri kəndə yayılıb, az bir zamanda 30-40-a qədər azarlı dövrəmə doluşub, kömək istiyorlardı. Dünyada nə qədər pis, murdar azar bilirsiniz, hamısı burada tapılar. Yatalaq, bəvasir, sarılıq, sinə ağrısı, cüzam, kift, qızdırma və sair bir çox yoluxma azarlar. Bu azarların səbəblərini ögrəndim. Məsələ, kəndistan xəlqi

üzün bir növ ümumi olan yatalaq, bəvasir və qarayararı alalım: bu azarların başlıca səbəbləri nədir? Natəmiz hava, bivaqət və az yemək, çirkli paltar geyinmək. Bu azarlarz hamısı haman qaralıq, alçaq, rütubətli komalardə, çirkin və natəmiz evlərdə ürüyüb-artıyır. Bu kibi evlərdə yaşamaqdansa, dam üstündə, açıq havada yaşamaq min dəfə məsləhətdir".

Belukonskinin zemstvo haqqında yazdığı risalədə nəql olunan bu fəqərə kəndistan məişətinin şübhəsiz ki, yüzdə birini təsvir etmiyor, zemstvodə qulluq edən bu doktorun yazdıqlarını yalnız rus kəndləri degil, Qafqasiyadakı müsəlman kəndlərindən hankısı haqqında gətürsəniz, doğru çıxar.

Fəqət yalnız bumudur? Kəndxudaların həqsizliyi, pristav ağaların rəftarı, kənd qolçomaqlarının həyasızlığı, mülkədar bəylərin artıq təəmligi üzündən kəndlilərimizin çəkdiğı məşəqqətlər qarayaradan çəkdiqlərindən azmıdır? Hələ insafsız sələmçilərin, riba yiyən hacıların ən azi ayda mnata bir abbası ilə verdikləri "qərzül-hüsən" zavallı kəndli üçün yoluxma bir azardan daha bədtər degilmidir!

Bir hökumət yalnız onun üçün degildir ki, xəlqdən tövci yığb getsin işinə. Artıq o yanı ilə işi olmasın. Yox, daha qədim oxumuşlar, o cümlədən də məşhur Sədi xəlqi qoyuna, hökuməti də çobana bənzətmişlərdir. Çoban qoyunlarından çoxlu süd almaq üçün onları yaxşı da otarmalıdır. Ancaq hər zaman və hər yanında görölmüşdür ki, xəlqə qədim filosofların təsəvvür elədikləri kibi bir qoyun sürüsü kibi baxan hökumətlər onları sağmaya baxmışlarsa da, otarmaya əhəmiyyət verməmişlərdir. Bunun nəticəsində dəxi o olmuşdur ki, cəmət özünü qoyun sürüsü olmadığını isbat eləmişdir, üzə durmuşdur. Süd vermək istəməmişdir. Həqiqətən də xəlqə qoyun sürüsünə baxan kibi baxmaq olmaz. Xəlq nə qədər əvam olsa da, öz mənfəəti ilə zərərini anlamaqdan tamamilə məhrum olamaz. Yetişər ki, onu bu yolda tərbiyə etməgə başlıyasan. Bu tərbiyəni, əlbəttə, çinovniklər verə bilməzlər. Bu tərbiyə ancaq xəlqin özünəməxsus olan idarələrin, idareyi-məhəlliyələrin, yani zemstvoların işidir.

M.Ə.

"Açıq söz", 12 aprel 1916, №157

Sib – alma
Səyyalə – axan, axıcı
Böht – heyrət, təəcüb
Risalə – kitabca
Riba – faiz, müamilə
Qərz – borc

Büro qurulmaqdadır

Oxucularımız daxili xəbərlər qismindəki milli dirilgimizə aid dərc etdiyimiz fəqərələri oxumuşlarsa, görmüşlərdir ki, fraksiyamız yanında təşkil müqərrər olan "büro" haman qurulmaqdadır.

"Açıq söz"ün "Bizim mətbuat" qismii ilə "fraksiya" haqqında vəqə olan nəşriyyatını görənələr biliyorlar ki, fraksiyaya yardım üçün yanında qurulacaq büro Rusiyanın mühüm müsəlman şəhərlərindən göndəriləcək məxsusi köməkçilər tərəfindən idarə olunacaq ki, bunların məşai da göndərilidlikləri şəhər əhalisi tərəfindən təmin olunacaq.

Bu xüsusda Ufa hamısından əvvəl tərpənmiş, məşvəət məclisinə göndərdiyi nümayəndələri cüzində hüquqşünaslardan Şakir Məhəmməd Yərfi məaşını təmin edərək həmişəlik bürodə qalmaq üçün göndərmişdi. Bir az sonra Moskvadan da mühərrirlərdən "Söz" qəzetəsi sahibi-İmtiyazı Əhməd bəy Salehov cənablarının İntixab və məaşını təmin etdilər.

"Vəqt" qəzetəsi dəxi Orenburqdan büroya göndərilmək üzrə cavan hüquqşünaslardan Nəcib əfəndi Qurbanəliyevin təmin olunduğu ilə Petroqrada əzimetini xəbər verdi. Bu üç kişidən əlavə Səlim Garay Mirzə Canturin cənabları dəxi əvvəldən дума fraksiyası yanında işləməkdə idi. Bu surətlə "büro"da дума əzalarından başqa hal-hazırda dörd kişi var deməkdir.

Bir az daha diqqət olunmuşsa, görülmüşdür ki, Tatarstanın kiçik nöqtələri də haman büroya İana göndərməyə başlamışlardır. Çiləbi kibi yerdən 800 rublə yığılıb teleqrafla göndərilmişdir.

Fəqət Qafqasiya harada, Bakı nə işdədir?

Məşvəətə adam göndərmədik. Əcəba, "büro"ya köməkçi də göndərmiyəcəkmiz? Bakının halına, ətvarına baxıldıqda göndərmiyəcəgiz kibi nəzərə gəliyor. Bu xüsusda nə danışın var, nə dinən. Fəqət biz bəkilərlərin bu sükut içində cingildiyən qulağna baxınız, Moskvadan nə kibi əks-sədalar gəliyor. "Söz" qəzetəsi yazdığı bir fəqərəsində Qafqaz, Krım və Qırğızstandan da nümayəndələr gələcəgi bildirildi – diyor.

Allah eləsin ki, bu xəbər doğru çıxsın. Fəqət Allah eləsin ki, bu Bakıya məxsus olan hər zamanki doğrularından olmasın.

Hər zamanki Bakı doğrusu hankısıdır – deyə nabelədlər maraq edə bəilərlər.

Cəmaətsiz cəmaət işi görmək – maraq edənələrə cavab verə bilərlər.

Məşvəət məclisinə adam göndərmək məsələsini və vaxtı ilə biz hər bəzələlə müavinət işinə mübaşir olaladın bəri "Altaydan Tunaya qədər" əmrlər verən cəmiyyəti-xeyriyyə işləyənlərinin bir iclasına təklif etdik. Fəqət nədənsə bu təklifi verdikləri vədlərə rəğmən kəmal-məharətlə basdırdılar. Fəqət istəmədiklərini basdırmaq məharətində olan "məhfillər"imizün bunun əksini görməyə dəxi müqtədir olduqlarını bilməz degiliz. Əhtimal ki, hər zaman olduğu kibi bu məsələ də dəxi (Bakı həyatı-ictimaiyyəsinin İsrarına vəqif olanlarca bəlli olan) "Həyət-i-mumtaz"ın "Söz"ün fəqərəsinə haqqaniyyət verəcək bir qərar və vədi də var. Fəqət bununla bərabər etiraf etməliyiz – bu günə qədər Bakı məhfillərində bu xüsusda aid bir qərarın mövcud olduğundan məəttəəsüf xəbərimiz yoxdur.

Bizim bildigimiz bir şey var ki, o da bu məsələdə hamıdan artıq müavinət və əlaqədarlığı gözlənməkdə olan Bakının əlaqəsizlik göstərdiyi.

İqtidari-fəzl, kəmal, bilik və bacarıqla degil, mövqei-para və nüfuzla ölçən, mazuta bulaşmış tühəf vicdanlı Qafqasiya Bakısı ilə bu xüsusda Bolqaboyu müsəlmanların Bakısı da iştirak etməkdədir. Kazan da bu vəqə qədər büroya göndərəcəgi adamını təyin edə bilməmişdir.

Moskvadakı "Söz" qəzetəsi vəqtilə milli işlərdə birincilik şərafətini qazanan, İmdi isə üçüncüligi də itirən Kazanın bu ətalətini aşığdaki sətirlərlə izah ediyor:

"Onun hər küçəsində bir "böyük" çıxıb öz həlqəsinə münasib olan xəlqi məşğul etməyə girişdi. İşlə, xəlqə faidə etməklə degil, xəlqə faidə etməklə oynamaqla, millətə xidmətlə degil, "millətə xidmət ediyoram" sözü ilə xəlqi başdan çıxardı. Bu məqsədinə yetişmək üçün heç bir vəsitədən çəkinmədi. Qara qüvvət, pul qüvvəti, qeybət, intriqa, şayaət, hamısına yol verildi. Buna görə hər hanki bir məsələ olsa – milli olsunmu, dini olsunmu, bir neçə dairənin intriqasına silah olmaqdan qurtara bilmədi. "Büro" məsələsi də böylə oldu".

Görüyorum ki, təsvirdə şəhərimizi görüyorsunuz. "Həmə ca asiman, haman rənkəst" – demək istiyorsunuz?

Doğrudur, Bakıdaki cəmaət və millət işlərini qeyri-təbii, məyub və fəci bir halə salan həmin yuxarıda təsvir olunan halın eyni olması da, mislidir.

Kazanın hər küçəsində bir "böyük" varsa bizim Bakının hər cəhətinə hakim bir "böyüklük" vardır. Bu "böyüklük" vəqtilə məhdud fərdlərin həqq və səlahiyyətlərini təşkil ediyordu. İmdi bu səlahiyyət bir az genişlənmiş, fəqət yenə də yaxasını məhdud və mədud pəncələrdən qurtara bilməmişdir.

Bakı məarifpərvərləri səmimi düşünür millət xadimləri, heç şübhəsiz ki, bu təsətdən qurtara bilirdi. Fəqət bunu istəmək, buna sərf-əzəm etmək lazım. Bu istək yox degildir, fəqət bununla barabər arada yenə o həyula hökmfərmədir. O həyula ki, dəmir çəngalini atmadığı bir boyun buraxmamış.

Ürəfamızın bu müvəffəqiyyətsizlik səbəbi bəlkə də ayrılığında, "müşkül-pəsənd"ligində "Söz"ün təbiri ilə hər küçədə bir "böyük" olmaq amalındadır.

Fəqət hər nə isə "büro" lazımdır. Öylə məsələlər və öylə vaxtlar vardır ki, o zaman bən, sən gözədlənməz, ümumi iş üçün köhnə adətlər, mənasız inadlar, fəidsəz ağıqlıqlar, mütləqa atılmalı, bütün qüvvətlər birləşməlidir.

Bizim üçün də öylə bir zaman gəlmiş. Yuxarıdakı təhlilatımıza rəğmənlə biz yenə ümid etmək istiyoruz ki, "büro" məsələsi cəmaətimizin ağıllı və idraklı qismi tərəfindən lüzumunca təqdir olunar və bu xüsusda cəmaət işləri ilə az-çox əlaqəsi olanlarımızın iştirakı ilə müəyyən bir qərara gəlinər.

Tarixin ən mühüm bir dövründə, rusiyanın ən ciddi bir tarixində, həyatımızın ən xətərli bir çağındayız. Millətlər kəndi siyasiləri, vəkilləri, işliyənləri ilə birləşib təqdirlərinin islahına çalışıyorlar. Biz də çalışmalıyız. Bunun rəsmi və siyasi yolu isə müsəlman fraksiyası vasitəsilə dumadan keçiyor. Fraksiya zəifdir. Onu qüvvətləndirmək üçün büro təşkilinə lüzum görülməyər. Bu lüzumi bütün Şimali Rusiya dərk etdi. Müəvinətə tələsdi. Fəqət bütün Rusiyaya guruldamaqda olan Qafqasiya, bilxassə Bakı bu vaxta qədər susdu, susuyor.

Fraksiya tərəfindən bu xüsusda Bakıya təzəliklə bir təklif olunub – olunmadığı bizə məlum degildir.

Fəqət təklif olunmadığını təsəvvür edə bilmiyoruz. Bu xüsusda məşvərət məclisi və ya fraksiya tərəfindən müxatib olan heyət və ya şəxslər varsa, borclarıdır ki, bu məsələni ümumiləşdirib onu cəmaət müəssisələri və xəlq xadimlərimizin məsləhət və məşvərət ilə həll etdirsinlər, tainki, biz də öz vəzifəmizi görə bilək.

Çox gecikdik, eybdir!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 13 aprel 1916, №158

**Məhfil – məclis, heyət
Fəzil – layəqət, məziyyət, dəyər
Tühəf – töhfələr, gülünc**

**Məyub – nöqsanlı, eyblənməli
Məduud – sayılmış, məhdud
Həyula – vahimə, xəyal**

Qurama

Bura müsəlman "Kaspi"sidir? – deyə birisi idarəmizə daxil olmuşdu.

- Bəli, nə işin var?

Qazet yazdıracağam!

- Neçə aylıq, illikmi?

Yox a... belə yazım var verəcəyəm ki, yazasınız. O it oğlunu bir söyəsini. Tari, gəl borcunu apar.

- A də, necə it oğlu, necə sögüş?

- Hə, o mənə çox pislik eləyib, görək onu "biabır" edəm, qəzetdə sögəm.

- Qəzetdə sögüş olmaz, belə şeylər qəzetəyə yazılmaz – deyə mərami anlatmaq istədik.

- Olmaz, nə deməkdir? Pul verəcəyəm, müftə istəmiyoram ki...

- Olmaz.

- Pul da versəm!

- Olmaz, olmaz...

"Küçə" mühərriri bizi qane etməyə başladı ki:

- Olar!

Əlbəttə, biz qısa kəsdik:

- Olmaz, dedik. Bittəb "bu olmaz" da.

- Rədd ol başımızdan, açıl mənası da var idi.

Zavallı adam, düşməni sığə bilməyib getdi.

Arzusu ürəgində qaldı.

O gedəndən sonra bu vəqə bəni götürdü. Fikirleşdim. Qəzetə həqqində böylə bir fikir haradan gəlir: – deyə düşündüm.

Qələm arkadaşlarımdan birisi, burada düşünüləcək nə şey var. Onu bu cəsarətə gətirən mətbuata onu bu gözlə baxmağa vadar edən yenə mətbuat özü, yenə ədəbiyyat özüdür – dedi.

- Nə deyirsən, yoxsa sən də öylə bir fikirdəsən, – dedim.

- Toxta, – dedi. Ona danışmaq fürsəti vermədik? Barı bəni olsa, dinlə.

- Çox acəb, söylə.

- Əgər o adam, öz nəzəriyyəsinə müdafiəyə başlasa, məsələ Qafqasiya məşahiri – üdəbasının həcviyələrini, məsələ ən ustad tanıdığımız Seyid Əzim Şirvaninin qəzəliyyatını, Ləlinin həcviyyatını

bilməm kimir nəsinə şahid gətirsə, ədəbiyyatda sögüşnək caiz olduğunu iddia eləsə idi, nə deyərdik?...

- Ədəbiyyatın o dövrəsi keçdi. İmdi zaman dəğişdi, – deyərdim.

- O halda o bir az da məlumat sahibi olduğunu biruzə versə, əsrimizdə nəşr olunan mövqut mətbuati nişan versə, cavabın nə olardı?

- Bu kibi şeylər əksərən qeyri-ciddi olan gülgü qəzetlərində oluyor. Şübhəsiz ki, bunlarda da olmamalıdır. Onlar da işi məzəlilikdən məsxərəliyə salmamalı idilər. Fəqət nə isə ciddi qəzetləri o ayaqdan tutmaq olmaz.

- Yaxşı, o sizə ciddi qəzetlərdən də sögüş nümunələri göstərə bilərdi. Ehtimal ki, ən əsaslı məsələlərə bədyələrlə, hərzələrlə müqabilə edən bir qəzetə nömrəsini cibindən çıxarıb nişan da verə bilərdi.

- Bəli, verə bilərdi.

- O haqda para verib də qəzetəyə sögüş yazdırmaq həvəsi səbəbsizmidir?

- ??!...

Niş

"Açıq söz", 13 aprel 1916, №158

Zemstvo

III

Zemstvo kəndistan üçün nə kibi işlər görür? Kəndistanın nə kibi ehtiyatlarını nə surətlə rəf edir?

Kəndistanın başına nə gəliрсə, haman cəhalətdən gəlir. Buna görə də zemstvo hər şeydən əvvəl kəndlərdə məktəb açır. Bu məktəblərdə xəlq okumaq, yazmaq ögrənir. Dinindən, tarixindən əz cümlə məlumat alır.

Məktəbin xəlqə lazım olduğunu əlbəttə inkar etməyəcəksiniz. Nəcə inkar edə bilərsiniz ki, molla olsun, mirzə olsun, məktəb görmüş, dərs oxumuş adamlara həmişə möhtac olduğunuzu görürsünüz. Əlbəttə, zemstvo olmadan da kənddə İrəndən gəlmə bir «mollacıq» tapılır. Başına beş-on uşaq yığıb dərs oxutduruyor. Bu da hər yerdə, hər kənddə yoxdur. Sonra onun ögrətdiyi olmanın bir haldadır. Zavallı kəndli balası illərlə bu məktəbə davam edir.

Zirək çıxsa babasına yasin okumaq qədər bir şey hasil edər. Ondan oyanasını bənə bağışla. Halbuki zaman o zaman degil. Aləmdən xəbər tutmaq gərəк. Qəzetələr çıxır, kitablar yazılır, bunları oxumaq lazım. Rus idarəsindəyik. Kəndimizə zakonlar, əmrlər, buyuruşlar rusca gəlir, poçtaya bir yazı vermək istəsək üstünü rusca yazmalıyıq. Kəndə pristavdan, strajnikdən gələndə özümüzdən keçirik. Bir adam tanımayıruq ki, onun dilini bizə tərcümə eləsin. Əlbəttə lazım idi ki, strajnik bizim dilimizi bileydi. Ancaq biz də onun dilini bilmək məcburiyyətindəyik. Bilmək fəidsiz də degildir, lazımdır. Bu bilməməzlik üzündən nə qədər zərərlər çəkirik.

Zemstvo bizə öylə məktəblər açar ki, orada kənd cəməti dinini də, dilini də, ruscanı da ögrənər, işıqlanar, əqli, fəhmi, fikri açılar. O zaman artıq kolay-kolay aldanmaz. Bu, o – onu sarımaz.

Rusiyada zemstvo qoyulduğu zaman əvvəlinci iş ki, gördü haman kəndlərə məktəb qoymaqdı. Zemstvo bunu yaxşı bilmişdi ki, cahil xəlqlə, əvam cəmətlə heç bir iş görmək olmaz. Bundan aşağıda sayacağımız bütün işləri bacarıqla və mətləbə yetişməklə görmək, görə bilmək üçün şübhəsiz ki, xəlqin bir az hazırlığı olmalıdır. Çünki cəməst işini, kəndistan məişətini, əkinəcəgini, baxçılığını, maldarlığını düzəltmək üçün ağızdan söz deyiləcək, kiçik kitabçalar dağıdılacaq, bunları anlaya bilmək, onlardan fəidə görmək üçün, əlbəttə ki, az olsa da oxumaq, yazmaq bilməlidir.

Rusiyanın 34 quberniyasında 40 ilin ərzində zemstvonun açdığı məktəblərin sayı 1903-cü ildə 18.815-ə çatmış. Bu məktəblərdə bir milyon igirmi beş min üç yüz otuz (1.025.330) oğlan və üç yüz dörd min səkkiz yüz qırx yeddi (3040847) qız oxuyurmuş ki, cümlətən (1.330.177) uşaq deməkdir. Halbuki zemstvodan qabaq 2-ci Yekaterinadan 2-ci Aleksandrın padşahlıqları müddətində zikr etdigimiz 34 quberniyada degil, tamam Rusiyada var-yox 2986 məktəb varmış ki, bu məktəblərdə 146.798 uşaq oxuyur, onlar da nə cür oxuyurmuş və nə oxuyurmuş o da məlum. Bizim "mollaxanə"lərin "fələqqə"si əvəzinə onlarda da kərpic xırdası və noxud işləniyirdi. Polun üstə kərpic xırdası və ya noxud töküüb dərşini ögrənməyən və yainki nadinclik edən uşağı dizi üstə onların üstünə oturtduurlardı.

1903-cü ilin hesabından görülmüş ki, məzkur 34 quberniyada 26.566 müəllim və 16.898 müəllimə (arvad müəllim) var imiş.

1963-cü ildə bu 34 quberniyada olan zemstvolər xəlqi oxutmaq üçün 15.594.252 manat xərcləmişlərdir. Uyezd zemstvolərlərindən olara məarif işinə quberniya zemstvoləri da sərfləmişlərdir. Gəmənlə o ili quberniya zemstvoləri məktəb və məarif üçün 1.106.547 manat xərcləmişlərdir.*

Zemstvolər xəlqin balalarını degil, üzlərini də ağartmağa çalışırlar. Xırdalarını məktəblərdə oxutduqları kibi böyüklərini də qiraətxanələrdə, kitabxanələrdə və xəlq evlərində tərbiyə edirlər.

Cəmətə lazım olan işlər haqqında bilgili adamlar gətirdib onlara moizələr etdirirlər. Məsələ, necə elməli ki, mala azar düşməsin, necə elməli ki, bağa, bostana zaval gəlməsin, necə elməli ki, inək südlü olsun, toyuqların cinsi yaxşılaşsın, necə elməli ki, meyvələr peyvənd olunub yaxşı cins hasil olsun. Bunların hamısının elmi var, yolu var, təcrübəsi var. Əksərən kənd balalarına əlifba ögrədən zemstvo müəllimləri bu kibi və sair bu kibi kəndlinin məişətinə, diriliyinə aid olan şeyləri də ehsan məclisində, toy yığnında, məhəllə qabağında, məscid həyatində deyib ögrədirlər. Yalnız deməklə degil, təcrübə ilə göstərməklə ögrədirlər (bu xüsusda sonra).

Əlbəttə, kəndistanın ehtiyacı çoxdur. Onun ruhu da, bədəni də azarlıdır. Ruh azarlılığını salağtmaq üçün zemstvolər məktəb açıyırlar. Fəqət bədən azarlarını gözdən qoymayırlar. Çünki bir millətin, bir cəmətin əsil kökü kənddədir. Kənd azarlı olursa, kəndistanda lazım olduğu qədər həkim, dava-dərman və azarxanə olmazsa, vücutda sağ-

lam fikir də olmaz. Bizim kəndlərin təbib və həkim köməmindən nə qədər məhrum olduqlarını ikinci məqaləmizdə bir münasibətlə bəyan etməmişdik. Ona görə də burada onu təkrar etməyəcəyiz. Ancaq bu qədər deyəcəyiz ki, kəndistanımızda azarlıyarkən həkimə getmək istəyənləri belə xərəb yollar, narahat arabalarla səətlərlə, bəlkə də günərlə yol getməlidirlər ki, şəhərə və yainki, həkimi olan böyük bir kənd və ya qəsəbəyə çatınsınlar. Məlumdur ki, bu hal ilə azarlı sağala bilməz və məlumdur ki, bu surətlə hər kəs həkimə gələ bilməz. Biz kəndlilərimizi məzəmmətliyoruz ki, onlar azarlıyarkən həkim əvəzinə fəlciyə gedirlər. Ancaq nə eləsinlər, həkim yoxdur. Fəlcə isə əl altındadır. Əlbəttə, biçərə azarlı çəkdiyi ağrıları, dūçar olduğu sızları bir şeylə yüngüllətmək istər. Həkim olmadıyı yerdə bir fəlcinin tilsimi, bir mollanın inək boyun bağısı onun üçün bir təsəlli, bir şəfadır.

Zemstvolər ikinci dərəcədə də xəlq üçün davaxanə açmaq, həkim gətirtmək, azarxanələr tikməgə əhəmiyyət verirlər. Rusiyada da öylə etmişlərdir. Məsələ, zemstvosu olan 34 İçəri Rusiya quberniyalarında zemstvo qurulduqdan 8 il sonra ancaq azarlı xanələr, tikilməktə həkimlərə 8 milyon manat xərc olunmuşdu. 7 ildən sonra (1890) bu məxaric 13 milyona çatmış idi. O il hesabına görə 1818 zemstvo həkimi və 1197 zemstvo azarlıxanəsi vardı. İndi isə bundan qat-qat artıqdır.

Məlumdur ki, sağlam bədən, sağlam ruh tərbiyə edə bilmək üçün insanın məəş, qazanc yolu, kəsbü ticarət işi, əkinçinin əkinəcəyi, maldarlığı da görək yolunda olsun. Zemstvolər bu xüsusda da cəmətə artıq kömək ediyörlər. Bu köməklərin nədən ibarət olduğu haqqında da sonra.

M.Ə.

"Açıq söz", 14 aprel 1916, №159

Movizə – moizə, nəsihət

* Rəqəmlər Belukonskidən alınmışdır...M. Ə.

Molla Nəsrəddin

Avamın da, xəvasın da, kişinin də, arvadın da, böyüğün də, kiçigin də tanıdığı bir ad!

Molla Nəsrəddini bütün Şərqi tanıyır. Şərqi tanımayanlar da tanıyurlar.

Bu şöhrət, 1906-cı ilin apreliyindən ("Molla Nəsrəddin" zihurundan) daha əskidir. Xacə Nəsrəddin, Molla Nəsrəddin, Nəsrəddin Babay, İranda da, Türanda da, ərəblərdə də, əcamlərdə də, marufdur. Xülasə, İslam Şərqi "Molla"-nı biliyir. Onun duzlu hekayələrini, ibrətli təmsillərini dillərdə dastan ediyir.

Böli, Xacə Nəsrəddin məşhur xəvas, məqbul alimdir.

1906-cı ildə, Tiflisdə, zəmanə qiyafəsinə bürünüb də həftəlik gülgü qəzetəsi şəklində çıxması ilə "Molla" təzə bir həyat, yeni bir şöhrət qazandı.

Xacə Nəsrəddin nə dərəcədə məruf idisə, "Molla Nəsrəddin" də o dərəcədə məşhur oldu.

Xacə Nəsrəddini İslam Şərfinin dühası, xəlf dühası yaratmışdı. "Molla Nəsrəddin"-i isə Azərbaycan türklərinin dühası, məzhəkədəki məharətləri vücudə gətirdi.

Şəxsi bir məxləq olan 2-ci "Molla"-nın növü bir məxləq olan birinci Molla qədər xəlqə məruf olması şübhəsiz ki, xəllaqının, daha doğrusu, xəllaqlarının, fəvqəladə olmasa, böyük bir məharətə malik olduqlarını göstərir

Şərqi istibdadı İslam aləmini qaplamışdı. Azad söz, hürr fikir bəsləmək müskül olmuşdu. Şairlərin yazdığı mədhiyyə, filosofların düşündüğü təbəsbəs, mühərrir və münəqqidlərin qələmi işə tarif və tövsiyə müxtəs olub qaldığı zamanlar – doğru sözlər, şiddətli təndidlər, azad fikirlər ancaq istehza tərqi ilə "təlxəkliklə" söylənə bilmişdir.

Xacə Nəsrəddinin işte vücudi zəruri olan böylə bir təlxəklikdən ibarət idi.

1905-ci il Rusiya həyatında dərin bir inqilab vücudə gətirmişdi. Bu inqilabdan Rusiya müsəlmanları, əzcümlə Azərbaycan türkləri də mütəəssir olmuşlardı. Ciddi qəzetələr təsis olunmuş – yeni duyğular, sağlam nəzəriyyələr, parlaq fikirlər tərvic olunmaq istənilmiş, heyət və qaranlıqda qalan cəmətimiz hürriyət və işıqlığına çıxarılmış istənilmişdi. Zülmə, hüquqsuzluğa, əsarət və səfalətə baş əgən azariləri milliyət və başəriyyət fikirlərinə tərəf çəkmək, onları əski bütlərə

sitayış bəlasından qurtarıb da təzə allahlara, qızdırıcı atəşlərə ibadət etdirmək lazım gəliyordu. Bunun üçün də yeni bir atəşgədə, hürriyət məbədi tikilmək istənilirdi.

Fəqət mümkümmü?

Sabit bir həqiqət şəklinə girmiş olan köhnə batillərdən tikilmə hasarlar əsil həqiqət şüai təşkil edən yeni fikirlərə həyil oluyordu.

Burada müvəffəqiyyətlə bənnəliq edə bilmək üçün məharətli bənnə qədər, qüvvətli və bacarıqlı bir küllüncüyə də ehtiyac vardı.

Hürriyətin, hürrəndişliyin məbədi, şübhəsiz ki, xürəfatın, əbatiligin bütxanəsi yerində tikilməli idi. Buna görə birincisinin tikilməsi, ikincinin yuxılmasına bağlı idi.

Bu vəzifəyi kim görəcəkdii?

"Təlxək" Molla Nəsrəddin?

Təxrib vəzifəsinə "Molla Nəsrəddin" kamali-müvəffəqiyyətlə gətiriyordu. O yacığı, yıcığı istehzasını köhnəliq təmsil edən nərsə və kimsələrdən əsirgəmiyirdi. Ən qüvvətli hücumunu gözünə bağlı təəssübə, fikir və təşəvvürdəki əsarət və təhəmmülsüzlüğe tövciyə ediyordu. Ölü fikirlər, ölgün məişətlər onun diri xəndələrinə maruz qalaraq intibah qəhqəhələri doğuruyordu. O ağılanacaq hallara gülüyordu. Güldürərək ağıladıyordu. O, hətta ağılamağa da gülüyordu. Çünki ağılaya-ağılaya yaman günlərə qaldığımızı yaxşıca dərk etmişdi.

İran təsiri ilə Azərbaycan türklərinin həyatı-mənəviyyəsi haman il boyu ağılamaqdan ibarət olub qalmışdır.

"Çox gülən çox ağılayar" – deyərlər. Fəqət "çox ağılayan çox gülər" – denilsə də, doğru çıxar.

Azərbaycan ədəbiyyatı-milliyəsi əksərən məzhəkə şəklinə girmişsə, bunun səbəbi ibtidai ədəbiyyatımızın haman mərsiyyədən ibarət olduğudur: məzhəkənəvislik, mərsiyyə-nəvisliqə bir növ intiqamdır. Başqa türk qövmlərinə nisbət Azərbaycan türklərinin dühası məzhəkəyə daha mahir isə, bunun səbəbi işte əsrlərə ağılargözlü qaldığındandır. Biz çox ağılamışıq. Ona görə də çox gülüyoruz.

Molla Nəsrəddin mənalı güclüsləri, dərin istehzaları ilə tutqun qəlblərimizi açıyor, ağılaya-ağılaya fəci bir şəklə girmiş simamızda bir növ müvazinə hasil ediyordu.

Müvəffəqiyyətin səbəbi də burada idi.

Bu hər zaman belə olur. Bir mühit həyatının narəva olduğunu, etiqadlarının, nəzəriyyələrinin çürüklüğünü hiss etməyə başlarsa, o zaman bunlara qarşı vəqə olan həcvləri sevər, onlardan bir təşviqəlb hasil edər. Kəndisini təzyiq edən qüvvətlərin məğlub olduğunu hiss

edərək zəhərxəndələrlə gülməyə və bu vəsətə ilə özündə bir qüvvət görməyə başlar. Məfkurəsi sabit bir həqiqət şəklinə girmiş olan batil fikirlərin çəngalindən xilas olar. Hürrendişlik hasil olur.

Fikrin azad olması, fərdin xarici təsirlərdən, təəssüflərdən xilas olub da əhatəli bir əql və təndiqədi bir nəzərə malik olunması hər hanki bir tərəqqinin ilk zəminini, birinci amildir.

Bu hürrendişlikdir.

Nafiz istehzaları, qəhqəhəli gülüşləri ilə əski fikirləri, köhnə binaları, batil həqiqətləri yıxması ilə "Molla Nəsrəddin" mühitimizin ən çox möhtac olduğu bu "hürrendişlik" in tövlidinə xidmət ediyordu.

Ən böyük xidməti, ən böyük məziyyəsi də bu idi.

Mədəni həyatımız, milli tərəqqilərimiz üçün bu qədər əsaslı bir xidmət görmüş olan "Molla"nın təsisindən indi on ildir keçiyor.

Möhtərəm Məhəmmədquluzadə cənablarının Bakıya kağız almaq üçün gəldikləri və çoxdan bəri yazmış olduqları "Ölümlər" komediyasını dəxi Bakıda səhneyi-tamaşaya qoydurmaq istədiyi münasibətilə "Molla" haqqında danışılır. O xüsusda bəzi şeylər yazılır. Bu yazılarda Mollanın ən böyük xidmətlərindən birisi də dilinin sadəliyi, xəlqin anladığı bir dildə yazdığı göstərilir. Şübhəsiz ki, "Molla Nəsrəddin" in yazıları Azərbaycan məzhəkə-nəvisliyinin şahkarıdır. Xəlqin anladığı bir dildə yazması ilə bərabər "Molla"nın dili eynə zamanda da ədəbi idi. Molladan sonra çıxan başqa gülü qəzetələrimiz də sadə yazmışlardı. Fəqət bunlar heç bir zaman Molla qədər sənətkarlıq, onun qədər ədəbilik qüdrətinə haiz olmamışlardı.

"Molla Nəsrəddin" in sadənəvisliyindən bəhs olunduğu zaman bir məziyyət olaraq ancaq burasını göstərmək olar. Yoxsa, sırf sadə yazması kəndisindən ötrü böyük bir fəvqəladəlik sayılamaz. Çünki gülü qəzetəsi olduqdan sonra başqa cürə də ola bilməzdi. Olduqca sadə mövzulardan bəhs edib də əvam bir mühitə xitab edən gülü qəzetəsi ciddi və yüksək bir üslub işlədirsə, özü-özünə zidd getmiş olurdu.

Yazılarının əksəri xəlq tərəfindən əzbərlənmiş, zərbülməsəl yerinə keçmiş olan "Molla Nəsrəddin" əsasının dörd rükni-mühümünü vardı. Məcmuənin müdiri möhtərəm Cəlil Məhəmmədquluzadə ki, "Molla Nəsrəddin" imzası ilə baş məqalələr yazardı. Milli şairimiz mərhum "Sabir" "Hophop" imzası və parlaq həcv və həzləri ilə "Molla"ya iştirak edirdi, Ömər Faiq Əfəndi ki, məcmuənin ictimai və siyasi yaşayışımıza təəllüq edən kiçik, fəqət, ötgün fəqərələrini tartib edərdi.

Molla Nəsrəddinin rəssamı ki, işlədiyi karikaturalar, xəlq elədiyi tiplərlə adətən məcmuəni yalnız müsəlman mətbuatı aləmində degil, beynəlmiləl mümtaz bir halə qoyurdu.

Molla Nəsrəddin asari-nəfisimizdən olmaq üzrə vücudu ilə həqiqətən də iftixar oluna bilər. Asari-mədəniyyəməiz arasında "Molla əmi" ən böyük qiymətə malik dəğərli bir asardır. "Molla"nın kolleksiyonlarının vəqtilə ən ziqiymət asari-ətiqə hökmünə keçəcəyinə şübhə yoxdur.

"Molla" bir boyuna dörd il dəvam elədi. Sonra tətillə uğradı. Bədə dirildi. Yenə sürüncü bir uyğuya daldı. Hər kəs öldü – deyə düşündü.

Uyğuya dalmadan dəxi "Molla"nın gözlərində çaşqınlıq, başında dəngəsərlik əlaməti vardı. Hətta bir çoxlarıncə öylə gərsəm bir halda qalmaqdansa, uyuması daha əvəli idi.

"Molla"nın bu müvəqqəti tətillinə səbəb nə idi? Gözəl surətdə nəşr olunub da ümumin rəğbətini qazanmış və dörd il dəvam edərək bütün İslam Şərqində, qismən də bütün mədəniyyət aləmində məşhur olan bir məcmuə necə oldu da ki, təmini-həyat edəmmədi.

Burasının bir təfsili-təhlilini ədəbiyyat tariximizi yazan münəqidlərə vəğüzər edəlīm də, uzun uyğu keçmiş ola, deyəlīm.

"Molla" imdi gərnəşiyor. Oyanmaq istiyor.

Tarix təkrardan ibarətdir – deyərlər. Bu kərə də öylə oluyor. 1906-cı ildəki fəvqəladə əhval "Molla Nəsrəddin"i cəməst təsəvvüründəki müxəyyəl şəkildən çıxarıb da həqiqi bir məcmuə halına qoydu. 1916-cı ildəki aləmşümül gurultu dəxi xəstə döşəginə yatmış olan "Molla Nəsrəddin"i əhya edər.

Molla Nəsrəddinin sərmayəsini qüvvətləndirmək üçün Mirzə Cəlil Məhəmmədquluzadə cənablarının "Ölümlər"i aprelin 29-da səhneyi-tamaşaya qoyulacaq.

Usta Zeynal, İranda hürriyyət hekayələrinin sənətkar mühərririnin qələmilə bundan beş-altı il əvvəl yazılmış olan "Ölümlər" haqqında çox eşitmişik. "Ölümlər" məşhur rus məzhəkə-nəvisi Qoqolun əsərləri qədər mahirənə yazılmışdır deyənlər var.

Mövzusi İsfəhandan çıxan bir Şeyxin Qafqasiyadakı xəlqin cəhalət və əvamlığından nə surətlə istifadə etdini bəyan ediyor. Şeyx xəlqi o qədər təsxir ediyor ki, hər kəs onun ölümləri diriltməsinə inanıyorlar. Fəqət eyni zamanda xəlq o qədər əxlaqsız və çürükdür ki, Şeyxin təklifinə qarşı kimsə cürət edib də bənim atamı, qardaşımı,

yaxud filan əqrabamı dirilt demək cəsarətini göstərə bilmiyor. Çünki dirildər də kəndisi ilə hesablaşmağa başlar – deyə ehtiyat ediyor.

Görünüyor ki, 1916-cı il Azərbaycan türkləri üçün bir Şeyx işi görəcək, "Molla Nəsrəddin"i dirildəcəkdir.

Fəqət bunun üçün lazımdır ki, oxucular "Molla Nəsrəddin"in dirilməsindən qorxmasınlar. Onun təkrar uykusundan qalxıb da gəlməsini canüdil ilə istəsinlər.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 22 aprel 1916, № 166.

Xəvas – əsilzadə
Təbəs – pozulmuş, pis
Mövsif – təmtəmə
Müxtəs – məxsus
Batıl – yalan, həqiqətə zidd
Hayil – əngəl
Xəndə – gülüş
Rükn – dayaq, istinadgah şəxs
Təəlluq – xas olan
Öylə – daha yaxşı
Müxəyyəl – xəyalat

Zemstvo Şurası

Hələ yetişməmişsiniz!

Qafqasiyaların zemstvo istədiklərində haman aldıkları cavab budur.

Gəlin görək necə zemstvo istəyirsiniz – deyə hökumət imdi artıq özü zemstvonun Qafqasiyaya lazım olduğu etiqadına gəlmişdir.

Əlahəzrət Canişinin vəqə olan məxsus dəvətinə görə yarın aprelin 26-da yığılacaq məşvərət məclisi işte Zaqafqasiyaya nə cür zemstvo müvafiq olduğu haqqında fikrini söyləyəcəkdir.

Məlum olduğu üzrə yarınkı məclisin etibar və heysiyyəti ancaq şübhədir, oradakılar məsələni qəti surətdə həll dekil bu yaxud o şəkildə həllinin müvafiq olduğu haqqında fikirlərini açacaqlardır.

Yarınkı məclis bir məşvərət məclisi olmaq əsəbilə olsa da, Qafqasiya əfkəri-amməsinin tamamilə tərcümanı hesab oluna bilərmə? Əlbəttə, bu xüsusda çox mübahisə etmək olar. Demək olar ki, burada nə kəndistan xəlqinin, nə əməlinin, nə Qafqaziya türklərinin, nə mətbuatın və nə də sair geniş xəlq müəssisələrinin lazım olduğu qədər nümayəndələri var. Bununla bərabər inkar etmək də olmaz ki, bu şurada müxtəlif mənfəətlərlə, ayrı-ayrı cərəyanların düşündüğü, zemstvo haqqında bəslədikləri arzular söylənəcək və bu söylənən sözlər heç şübhə yoxdur ki, bir takım heyətlərin əskarına tərcüman olacaqdır.

Məlum olduğu üzrə Qafqasiyada öylə bir millət, sinif və silk tapılmaz ki, əsas etibarilə zemstvonun əleyhinə olsun. Bu kibilər yalnız yerli xəlqin yarasızlığına köhnə bir etiqad bəsləməkdə olan əski qafalı məmurlar arasında tapıla bilər ki, böylələri də ayaqları altındaki toprağın yumuşaldığını, əlbəttə hiss edərlər.

Qafqasiyaya zemstvo idarəsi lazımdır. Burada iki rəy ola bilməz, bilxassə bu rəy yarınkı şurada ola bilməz. Fəqət Qafqasiyaya nə cür zemstvo lazımdır?

- Burada rəylər müxtəlifdir. Başlıca olaraq bu itxilafar iki mühüm və biri-birinə müariz nəzəriyyələri doğurmuşdur. Nəzəriyyələrdən birisi Qafqasiya üçün üç mərtəbəli bir zemstvo üsuli-idarəsi təşəvvür ediyor ki, bu, qismən imdi Daxili Rusiyada düşünüləməkdə olan xırda zemstvo vahidləri və əsasi üzərinə bina olunub da qismən də sırf Qafqasiyaya məxsus olmaq üzrə mütəvəffa Voronov-Daşkov cənabları tərəfindən təşəvvür olunan ümumqafqasiya vilayət zemstvosundan ibarətdir. Bu nəzəriyyəyə Qafqasiyanın idari təqsimatı da qovmiyyət etibarilə bölünməli, hər

millətin mümkün olduğu qədər özünəməxsus bir zəmvə təşkilatı vüdə gətirməlidir.

Bu nəzəriyyənin tərəfdarları əksəriyyətlə erməni məfilləri ilə mətuatdır.

Buna müariz olan nəzəriyyə isə zəmvə təşkilatını sırf məhəlli ehtiyacat üçün vüdə gətirilmək istənilən yerli bir idarə kibi təsvür edərək, buraya milliyət və siyasət daxil etmək fikrindən kəndisini uzaqda saxlıyır. 1890-cı il qəradadı mövcibincə Daxili Rusiyada hökmfərma olan zəmvə qaidələrinə əsas etibarilə əl dəğilməyib də o surətlə vilayətimizə tətbiq edilmasını tələb ediyir.

Bu nəzəriyyə sahibləri ümumqafqasiya vilayət zəmvəsinə qəbul etmiyorlar. Çünki diyorlar, zəmvə hər şeydən əvvəl yerli bir idarədir. Mərkəzi və daimi bir idarə isə buna siyasi bir rəng verib, eyni zamanda da işə mərkəziyyət daxil ediyir. Halbuki zəmvə idarəsi ədəmi-mərkəziyyət əsasına bağlanmışdır. Vilayət zəmvəsinə yerinə böylə düşünənlər, bəzi ümumi məsələlərin həlli üçün zəmvə yığınları təsvüründədirlər. Böylə düşünənlərə Qafqasiya zəmvəsinə iki mərtəbəli olmalı, zəmvə quberniya təşkilatına razi olub, 1890-cı il qəradadına bəzi islahat tələb etməklə baqi qalmalıdır.

Bu nəzəriyyə ələümü gürcü məfilləri ilə müsəlman ürafəsi tərəfindən müdafiə olunmaqdadır. 1909-cu ildəki quberniya şuralarının əksəri dəxi bu üsulla tərəfdar çıxmışlardır.

Qafqasiya millətlərinin ancaq biri-birinə kömək etmələri, birisində olmayan qüvvətin o birisinin qüvvəti ilə təşkil olunmasındakı fəidəyi nəzərə alaraq biz dəxi ikinci nəzəriyyənin hal və ovzəə daha müvafiq olduğunu qəbul edirik.

Fəqət bununla bərabər 'Qafqasiyada tətbiq olunacaq zəmvə idarəsinin mütləqə demokratik əsaslar üzərinə qurulmasını tələb edər. Böylə olmazsa, zəmvədən gözlənilən fəidə tamamilə əldə edilməz – dəyə etiqad edəriz.

Qafqasiya zəmvəsinə təşkilat və idarə təqsimatı etiabı ilə, varsın, 1890-cı il qəradadına müvafiq olsun. Fəqət o qəradaddakı mülkdarlara, verilən nüfuz qubernatorlara verilən böyük ixtiyar Qafqasiyada olmasın.

Qoy Qafqasiya zəmvəsinə 1864-cü il qəradadına doğru gedib, əsil cəməət müəssəsi olsun. Buna görə də lazımdır ki, yarınkı məşvəət məclisi seçgiçilik istəhaqının azadılması və mümtaz sinifərin mümtaz olmaması tərəfində olsun.

Qoy qubernatorlar zəmvə idarələrinin qərarlarını yalnız qanuna müğayir gördükləri təqdirdə rədd etmək ixtiyarına malik

olsunlar. Yoxsa "məqsədə müvafiq görmədikləri" tədbirləri də rədd edə biləcək böyük və hədsiz bir səlahiyyətə malik olurlarsa, yeni doğmaqda olan Qafqasiya cəməət idarəsi qubernatorların keyfinə tabe bir müəssisə olmaqdan xilas ola bilməz.

Qafqasiyanın müxtəlif cins və milliyətlərdən ibarət qovmlər məcmui olduğu nəzərə alınıns da, qoy Qafqasiyaya tətbiq olunacaq zəmvəlarda yerli dillərə əhəmiyyət verilsin. Qlasınlar öz dillərində rəylərini söyləyə bilsinlər. Xəlq öz dərdini öz yazısı ilə yazıb zəmvə idarələrinə verə bilsin. Qoy Qafqasiya zəmvəsinin səlahiyyəti daha geniş olsun, xəlqə hüquqi müavinət edə bilsin, məktəblərə yalnız maddədən degil, mənən də kömək edə bilsin. Su nizamətinin tərtib və tənzimi onun əlində olsun.

Xülasə, əsasən ikimərtəbəliyini mühafizə etməklə bərabər, Qafqasiya zəmvəsinə demokratik əsaslarla əsaslar, milli ehtiyacları, yerli mənfəətlərə xadim ola bilər. Yarınkı məclis verəcəgi məşvəətləri ilə Qafqasiya zəmvəsinin böylə demokratik və beynəlmiləl bir halə vəz ediləsinə icrayi-təsir edə bilərsə, bizim gümanımıza görə vəzifəsini hüsn-i-fə edə bilmiş olacaqdır.

Qoy məşvəəətə iştirak edən ağalar müdafiə edəcəkləri müxtəlif nəzəriyyə və mənfəətlərin fəvqində ümumi və müştəək bir Qafqasiya məşvəətləyi ilə mütləhəsis olub, aralarında çıxan ixtilafda bu ali hissi özlərinə mürsid qərar versinlər. Böylə işiqlı və rəhbər bir ulduza malik olurlarsa, o zaman şübhəsiz ki, doğru yoldan çıxmaz, çıxılmaz yollara girməzlər.

Bu vəqətə qədər zəmvə həqqində bizə vədlər çox verilmiş. Məşvəətlər də olunmuşdur. Bu məşvəəət özü ədəcə üçüncüsüdür. Ümid ədəlim ki, artıq sözdən işə keçiləcək və bu axırcı məşvəəət olacaqdır.

Yaxşı yol!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 25 aprel 1916, №168

Müariz – etiraz edən
Mütəvəffa – vəfat etmiş
Məhil – məclis
Vəz – qoyma, təyin etmə
Mütəhəsis – hiss edən

Anlaşılması lazım bir nöqtə

Deyirsiniz ki, zemstvo lazımdır. Diyorsunuz ki, cəməatə fəidəsi var. Diyorsunuz ki, məktəb açacaq, yol çəkəcək, su gətirəcək, həkim qoyacaq, azarxana qayıracaq. Bunlar hamısı gözəl, hamısı da yerində.

- Ancaq...

- Nə ancaq?

- Ancaq o ki yenə xərc artacaq, vergilərimiz yenə çoxalacaq.

Onsuz da xəlx tədhiik üzündən tənqə gəlməkdə, verginin ağırlığından şikayət etməkdədir. Məlum a, zemstvonun idarəsi olacaq, evi olacaq, adamı olacaq, bunlara məvacib veriləcək, bu xərclərin hamısını da xəlx verəcək degilmi?

- Öylə - O halda zamanın böylə ağır bir çağında, bahalıqda, vergilərin çoxluğunda bir də tənqə xərc açmaq müvafiqmidir?

İştə, zemstvonun lüzumi münasibətilə anlaşılması lazım olan bir nöqtə, bir nöqtə ki, əvəmcə böyük bir əhəmiyyətə malikdir.

Əvvəla burasını bilməli ki, fəidəli şeyə xərclənən pulun bir qəpigi də boş gətməz. Məktəbə, həkimə, yola və bu işləri idarə edən idarələrə xərc olunacaq pulun müqabilində kəndistanın gözü açılacaq, yolu rahatlanacaq, bədəni sağalacaq. Kimsədən ötrü örtülü bir şeymidir ki, bunların düzəlməsi ilə də xəlqin çalışqanlığı artacaq, işi düzələcək, ona görə də mədaxili çox olacaqdır?...

Biz əhvalımızı düzəltmək üçün bir iş başlayırıq. Bir dükən açır, yainki, bir bağı salmaq istiyoruz. Şübhəsiz əvvəl əmrədə bunun üçün bəzi məsələlər görüyoruz. Dükən tutuyoruz, qəfəsə qayıtdırıyoruz. Yer alyor, koma salyor, əmələ çalışdırıyoruz. "Nisyə" fəidə üçün "nəqd" mayə qoyuruq. Neçün? Çünki başladığımız işin nəticə etibarı ilə fəidəli olduğunu biliyoruz.

Hətta zemstvo bundan da asandır. Çünki Qafqasiyada bu vəqtə qədər zemstvo idarələri olmamışsa da, zemstvo vergisi olmuşdur. Bizdən həmişə zemstvo vergisi alınmış və imdi də alınmaqdadır. İntəhası bu zemstvo adı ilə alınan məbləqlər çinovniklər əli ilə xərcləniyor. Ona görə də fəidəli və gərəklı bir surətdə sərf oluna bilməyib istənilən nəticəni verə bilmiyor.

Məsələn, bəzi kəndlərdə xəstəxanələr açılmış, bəzilərinde alayırımqıç məktəblər qonulmuş, bəzilərinde həkimlər təyin olunmuş, quberniya və bəzi uyezdlərdə qaramal həkimi (baytar) və fəlahət alimləri (aqronomlar) qoyulmuşdur. Bunlar hamısı hamən cəməatdən

yıqılan zemstvo məbləği ilə görülmüşdür. Bu zemstvo məbləği də az degildir. Bittəb zemstvo idarələri açıldıqda bu pullar zemstvolara veriləcək işin ibtidasında bəlkə də bu məbləqlər bəslıik edəcək və xəlqi tənqə vergilər verməyə məcbur etməyəcəklərdir.

Sözümüzün qüvvəti üçün rəqəmlərə rücu edəlim: "Z.Reç" mühərririnin istixraci ilə son üç il smetasına görə Qafqasiya quberniyası zemstvolarının mədaxili bu fəqərə ilə təsəvvür olunur:

Tiflis quberniyası: 1269452 manat

Kutaisi quberniyası 561699 manat

İrəvan quberniyası 730078 manat

Gəncə quberniyası 965343 manat

Bakı quberniyası (şəhər ilə) 2060506 manat

Bu hesablar imdikı halda Daxili Rusiyada işləyən zemstvo idarələrinin mədaxili ilə tutuşdurulursa, o zaman görülr ki, yerdən-qəgə qədər fərq vardır. Çünki 1903-cü il hesabına görə Daxili quberniyaların əksərinin zemstvo büdcəsi 2 milyon manatdan artıq idi. Hətta büdcələri 4-5 milyon manata varanlar da var idi. Fəqət yaddan çıxarmamalıdır ki, bu zemstvoların ömrü əlli ildir və bu müddətdə şübhəsiz ki, artmış, böyümüş, tərəqqi etmişlərdir. Fəqət, bununla bərabər bəzi quberniyalar var ki, onların 1903-cü ildəki büdcələri bir milyon yarımından az idi. 1868-ci ildə Daxili Rusiya zemstvolarından ən böyük quberniyaların büdcəsi 140 min, 233 min və 297 min manat miqdarında idi. Hələ 1864-cü ildə zemstvo qurulan bütün 30 quberniyadakı zemstvoların məcmu gəlirləri 2 milyon 2 yüz min manatdan artıq degil idi. Bu təcrübəyə görə Qafqasiya zemstvolarının əvvəl illərdə əllərinə veriləcək gəlirlə əsasları qoyula biləcək və xəlqi tənqə bir təqım vergilərlə hərkütməyəcəklərdir. Əlbəttə, vəqtin bahalığı, zamanın dəyişməsi nəzərə alındıqda 7 milyon bu qədər əhalisi olan böyük bir məmləkətin məhəlli ehtiyaclarına yetişə bilmək üçün yuxarıda göstərilən məbləğ kifayət etməz. Fəqət işlərini yaxşı idarə edən sahibkarlar həmişə ayaqlarını yorğanlarına görə uzadılar, qənaətilə iş görərlər. Zətan istənilmə belə Qafqasiyanın bütün ehtiyacları birdən-birə görülmə bilmiyəcəkdir.

Yuxarıda göstərilən məbləğ bu vəqtə qədər hər il xəlqdən alınırdı və xəlq üçün də çinovniklər əli ilə, fəqət bacarıqsız olaraq xərclənirdi. İmdi bu pullar cəməatin öz idarəsi tərəfindən xərclənəcək.

Burada anlaşılması lazım gələn ikinci bir məsələ araya gəlir ki, xub zemstvolara quberniya və zemstvo idarələri lazım olacaq. Bunlar da artıq xərc istəyəcək.

Bəs bu xərlər haradan alınacaq? Bu sualın cavabını yuxarıda zikr etdiyimiz mühərrir aydın bir surətdə izah ediyor. O, bu xüsus üçün hesablar və rəqəmlərlə misallar gətiriyor. Məsələn, Tiflis quberniyasının smetasına görə 1.269.452 manat mədəxili və 1.013.021 manat məxarici var. Diyor ki, arada 256.431 manat bir fərq qalmış oluyor ki, bu fərq hər halda bir quberniya ilə 9 uyezd idarəsi təşkilatının xərcini ödəyə bilər.

Bu hesaba baxanda Bakı quberniyasının halı daha da yaxşıdır. Çünki Bakı quberniyasının zəmvsto vergisindən artıq 1.300.000 manatı bu vaxtə qədər Qafqasiyanın sair quberniyalarına sərf olunuyordu. Halbuki imdi böylə olmayacaq. Bu məbləğdən bir qədərini bu quberniya və altı uyezd zəmvsto idarəsi məsarifi üçün lazım yüz min manat qədər bir məbləği çıxsaq belə, yenə 1.200.000 manat qədər bir məbləğ qalıyor ki, bu vaxtə qədər olduğu kibi başqa quberniyalara getməyib Bakı quberniyasının öz zəmvstosunda qalacaq. Və quberniyanın ehtiyaclarına sərf olunacaqdır. Demək ki, bu vaxtə qədər zəmvsto ehtiyacatı üçün Bakı quberniyasından 2 milyondan artıq pul yığıldığı halda, bura ehtiyacatına ancaq bir milyon qədər bir şey sərf olunuyordu. Halbuki zəmvsto təşkilatından sonra buraya 2 milyondan artıq bir məbləğ sərf olunacaqdır.

Digər Zaqafqasiya quberniyalarının əhvali-maliyyələri bir az başqa cür isə də, hər halda, onlar da ilk illərdə ayaqlarını yorğanlarına görə uzadacaq bir haldadır.

Anlaşılmamasına lüzum gördüğümüz nöqtə iştə burası idi ki, zəmvsto təşkilatının başımıza yeni vergi bəlaları açması xəyalı qoy heç bir əfəfil zəhnləri qarışdırməsin. Çünki zəmvsto gəlincə haman tazə vergilər gəlməyəcək. Bəlkə biləks bu vaxtə qədər verib də lazımcına fəidəsini görmədiyimiz vergilər öz adamlarımızın əlilə öz ehtiyaclarımıza sərf olunacaqdır.

M.Ə.

"Açıq söz", 28 aprel 1916, №171

Fələhət – əkincilik, ziraət

"Ölülər"

Teatro və ədəbiyyatımızda şayani-təqdir bir əsər vücuda gəldi. Tarixi-ədəbiyyatımızda bir vəqə hadisə oldu.

Keçən axşam Tağiyevin teatrosunda Mirzə Cəlil cənablarının incə qələmindən çıxan gözəl bir əsəri, "Ölülər" oynandı.

"Ölülər" "Molla Nəsrəddin" məcmuəsinin bir nüsxəyi-digəridir.

"Ölülər" qaranlıq həyatda, cəhəllə çürüyən mühitdə bitib düşən xəstə vücudumuz bütün faciələri və acıları ilə açib ələmə faş ediyor.

Əsərin mövzui "Molla Nəsrəddin"varidir. Xəlqin cəhəlati və sadəligindən sui-istifadə edib də, şeytan ikən mələk cildinə girib də xəlqin ən müqəddəs varlıqlarına, ırz və namuslarına belə əl atan şərlənlərdən birisinin "baş piyləməsinə" təsvir ediyor.

Qafqasiya şəhərlərindən birinə Məshədi-müqəddəsdən bir kağız gəlir. Bu kağız "həmsəhərlilər"dən birisi yazıyor. Kağızı yazan adam çoxdan ölmüş olduğu halda, Məshəddə zühur edən müqəddəs Şeyxin duası bərəkətindən dirilmiş olduğunu yazıyor. Özü kibi yüzlərcə adamların dəxi dirildiyini xəbər veriyor. Şəhərə küy düşüyor. "Kərbəlayi Fəthəli dirilmiş". Haman kağızda xəbər veriliyor ki, bu ölü dirildən Şeyx Nəsrullah haman "şəhrə" gələcək. Şeyx Nəsrullah "bizim şəhərə" gələcək – deyə xəlq sevinşiyor. Şəhər istiqbalə hazırlanıyor. Nəhayət, "böyük qonaq" gəliyor, əlindən, ayağından, ətəmindən öpərək Hacı Həsəngilə daxil edilir. Şeyx qondarma ərəbilər, farsı ibarələr və bu kibi, şərlənlərlə məxsus olan rənglərlə "ustadlığını" işə veriyor. Zəhnlər zətan təsxiir olunmaya hazır, ürəklər qəbzəyə keçiyor. Əzb yatmaq günəhdir. Şeyxin əzari vardır. Tək yata bilməz. Buna görə də hər gecə bir qız totə ediyor. Xəlq təbərrik üçün qızlarını verməgə çalışıyor. Şeyx "keyfini çəkiyor". Ən müəssir bir mənərə. İnsanın ürəmindən "məlun" səhhiyyəsi qopuyor. Nəhayət xəlq yığışib da istiyor ki, Şeyx "ölü"lərini diriltsin. Səhnə qəbristandır. Kim kimin dirilməsini istiyorsa, desin, Şeyx Əhməd yazacaq – deyə Şeyx Nəsrullah əmr ediyor. Birər-birər yazılırlar. Fəqət sonra yazdırənlər tərəddüd içində qalırlar. Birisi neçün bəs qardaşımı yazdırımyorsan – diyor. O birisi arvadının da dirilməsini istəsin, a, – diyor. Şeyx bu "neçün"lərə cavab istədikdə hər kəs "qoy gedim bir fikirləşim" – deyə "sürüşüyor"lar. Və bu surətlə kimsə fikirləşmədən cəsəratlə "dirilsin" – deyə bilmiyor.

Şeyx Nəsrullah bu surətlə "ömrü keçirməkdə" ikən bir teleqraf alınıyor ki, "Kərbəlayi Fəthəlinin dirilməsi yalan imiş". Bunun üzərinə

xəlc həyəcanə gəliyor. Şeyxin qapısına gediylorlar, görüyörlər ki, "Şeyxanə" qaçmış.

Şeyxin müqəbilə və bütün bu şarlatanlıqlarını açib də xəlcə göstərmək üçün müəllif "Kefli İsgəndər" rolu yaratmış. İsgəndər Şeyxin qonaqçısı Hacı Həsənin böyük oğludur. Firəngistanda təhsil görmüş. Fəqət həmişə sərxoşdur. Hacısından, kərbəlayısından, əvamından, xəvasından, alimindən, hətta hökumət çinovnikləri olan teleqrafçı ilə mirzasından tutub də böyüğündən kiçiginə, arvadından kişisinə qədər bütün bu hüşyarlar içərisində ancaq bu "sərxoş"dur ki, əhvalın həqiqətini dərk ediyör və hər bir qədəmdə laübalıyanə istəhzalar ilə doğrunu söyliyör.

Son pərdədə Şeyxin hərəmxanəsi göstərilir. Qaçmış, fəqət yerində irzləri hətk edilmiş, gözləri ağlar üç xırda qız qalmışdır. Kefli İsgəndər bu faci mənzərə müqəbilədə olduqca mənidər həsbə-halını söyliyör. Həqiqətin acılığın qarşısında böhtə getmiş olan "qara məxlüq cahil və anlamaz cəməətin üzünə tükürüyör".

"Bu müsibət tarixin qanlı səhifələrini təşkil edəcəkdir. Bu səhifələri oxuyan nəslə-ati tufu yüzünü də deyəcəkdir" – diyör. Sonra yıldızları, ayı, günü, təbiəti, bütün millətləri hüzurə çağırıyör. Bunlar gəlib də bu əhvalı gördükdə sizə nə deyəcəklər, bilirmisiniz – diyör.

- Ölülər!

Bununla səhnə qapanıyör.

Əvət, şeyxlərin ölü diriltməsinə inanənlər ölülərdir.

Təbii mənası ilə ölmüş olanların riciəti mümkün deyil, bu imkanı etiqad isə bir takım şarlatanların "baş piyləmələri" nə səbəb olmaqdan başqa bir işə yaramaz. Fəqət mənanə ölü olanlar dirilə bilirlər.

Böylə mənəvi bir riciət üçün mənəvi ölümə səbəb olan mikroblar tapılması, o mikrobları becərən lehməliklər qurutulmalıdır.

"Ölülər" komediyasının qüvvətli bir surətdə burakdığı procektor işığı həyatımızdakı lehməliğin bütün pisliklərini açıyör. O qədər aydınlaşıdırıyör ki, ən zəif gözlər belə onu görməyə bilməzlər.

Həyatı-ictimaiyyəməzdəki lehməliğin qurutmaq nöqteyi-nəzərindən "Ölülər" pyesi kibi bir şahkar (şədevr) yazılmamışdır.

"Ölülər"dən hasil olan təsir təmdir və bundandır ki, özünü teatrodə saxlaya bilməyən tamaşaçılar dörd qulaq olub də başdan-başə bir diqqət kəsilmışlərədi.

"Ölülər" Mirzə Fətəlinin əsərlərindən sonra həmişə diri qalacaq bir dramadır.

Xəlcin cəhələti, təəssübü, kor-koranə bəslədiği etiqadına qarşı "Ölülər" qədər heç bir əsər hücum edə bilməmişdir. Bu xüsusdə şübhəsiz ki, yalnız mühərririn məharəti deyil, zamanənin də xidməti vardır.

"Kefli İsgəndər" in "Allah var sözüüm yox, peyğəmbər var sözüüm yox, imam də var sözüüm yox, fəqət bu şeyxnasrullahlar nə diyör" – deyə vəqə olan ətabını bundan 30-40 il əvvəl ancaq kefiliklə söyləmək olardı.

İndi isə bunu kamali-huşyarlıqla mühərrirlər yazıyör, aktyörlər də söyliyörlər.

İlk dramaturqumuz Mirzə Fətəli Axundov mərhüm İsmayıl bəy Qaspirinski 50 illik yubilesi mənasibətilə yazdığı bir məqalədə fransızların "Molyer"inə və rusların "Qoqol"una bənzətmışdi.

Demək olar ki, həcvdə avropalı məsləkinə sülük edən ikinci Axundovumuz Mirzə Cəlil dəxi "Qoqol"un fəzilətkar təsirindən bəhrəmənd olmuşdur. Fəqət "Ölülər", əlbəttə, "Revizor"un kopyiası deyildir. "Ölülər" istedadlıqla, sənətkarlıqla, həyatı bilərəkdən və sənətdə bir məqsəd təqib edərəkdən müəllə müsəlman həyatına köçürülmüş bir "Revizor"dur.

Mirzə Cəlil cəvabları "Ölülər"i bundan altı il əvvəl yazmışlar. Fəqət bu altı ildə oynatmayıb saxlamışlar və ehtimal ki, bu illər ərzində əsərlərini bəzi təshihlərə məruz qılmışlardır. Çünki tiplərinin tanasübi-ruh və əndamə malik olması, sənət nöqteyi-nəzərindən əsərin kamil bir təsirbəxş etdiği, üslub və yazısının sadə olmaqla bərabər ədəbi, həm də səhnəyə yarar bir tərdə olması əsərin böylə bir diqqət nəticəsi olduğuna göstərməkdədir.

Altı il deyil, altı gündə bir əsər yazıb də səhnəməzi ayan-çayanlarla dolduran "ədəb"lərin üz alıb başə çıxdıqları, modaya keçdiği böylə bir zamanda "Ölülər" in zühuri, ədəbi böyük bir fəidə verər, – zənnindəyiz.

"Ölülər" klassik bir əsərdir – denilərsə, xəta olmaz.

"Ölülər" in bir əsər olmaq hesabı ilə dəğərələrini bir məqalə ilə təyin etmək mümkün deyildir.

Fəqət saymaqla tamam olmayan məziyyətlərə malik bu gözəl əsərin nöqsənlərini göstərmək lazım gəliyorsa, bu xüsusdə bir neçə sətrlə işin içindən çıxmaq mümkündür. Hər şeydən əvvəl deməliyiz ki,

bu qüsurlar cüziyyatə aiddir. Məsələn, bircə Kefli İsgəndərin əvvəlcə huşyar olaraq mübarizə etdiyi və bu mübarizədə bitab qalıb da özünü laübalilığə və sərxoşluğa vurması göstəriləydi, təsiri daha müvafiq olurdu, zənnindəyiz. Fəqət eyni zamanda buna da mötərifiz ki, Kefli İsgəndərlə müəllif Şərq zehniyyatındakı xərabəti tipini göstərmək və yetirmək istəmişdir ki, "Şeyx Nəsrullahlar ancaq cahil və üqəlası da sərxoş olan bir mühitdə yetişə bilərlər".

Bir qüsür olmaq üzrə bunu dəxi göstərmək olar ki, fanatik ruhi bir teleqrafçının sözlərilə inandığı Şeyxdən öylə tezəcə üz döndərməz. Şeyx xəlqin anlıyamadığı qondarma ərəbcələr ilə "farsi ibarətlərin bir az çoxca olması da, bir qüsür ədd edilə bilər.

Fəqət, bu kibi xırda nöqsanlar Cavid Əfəndinin dedigi kibi "gözəl bir rəsmi ətrafında gözə çarpan ləkələr qədər təbii görülə bilər".

Əsərdən olduğı qədər əsəri təmsil edənlərdən də məmnun qaldığımızı, yalnız bizim degil, bütün tamaşaçıların məmnun qaldıqlarını zikr etməliyiz.

Görünüyör ki, Üzeyirbəy truppası həqiqətən də oynadığı əsərə böyük bir ehtiram bəsləmişdir. Bu ehtiram sayəsində idi ki, oyun böyük diriliklə keçiyordu. Rollar su kibi əzbərlənmiş, hər kəs nə rolda olduğunu dərk etmiş idi. Xülasə, yaxşı əsər, oynayanları da yaxşılaşdırar, həqiqəti bu gün bütün varlığı ilə meydana çıxmış idi.

Bugünkü oyunun qəhrəmani şübhəsiz ki, Mirzə Ağə Əliyev cənabları idi. Mirzə Ağə Kefli İsgəndər rolunu adətən yaradıyordu. Komizm ilə bərabər ciddi bir rol olan bu oyunu Mirzə Ağə həşvüzvaidizm (şarj) olaraq gözəl keçirdi. O kefli ikən nə qədər dərin mənalı bir tip olduğunu pək əla anlamış, anladığı azdır, anlada da bilmişdi.

Şeyx rolunu ancaq Mirzə Əliqulu Nəcəfzadə oynaya bilər. O, qondarma ərəbiləri, o, "ibarətli" farsiləri, o, səngin vəziyyətlə Şeyx ədasını öylə nəzərə gəliyor ki, oyuna iştirak edənlərdən ancaq Əliqulu bacara bilərdi.

Kərbəlayi Fatimə xala rolunda N.N., Hacı Həsən rolunda Hüseynzadə, Əhməd rolunda Mirzə Muxtar, müəllim rolunda Süheyli çox gözəl idilər. Başqaları da oyunun parlaq, ilisiksiz keçməsinə bacardıqları qədər çalışıyor və müvəffəq də oluyorlardı.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 1 may 1916, № 173

Vəqə – hadisə

Hadis – baş verən, yeni zühur edən

Qəbzə – qulp, ovuc

Əzb – rahat

Totə – məşuqə, müvəqqəti kəbin

Təbərrük – bərakət istəmə

Müəssir – təsirli

Məlun – lənətə gəlmiş

Səhhar – cadugar, sehrbaz

Xəvas – əsilzadə

Ariz – şikayətçi

Həmk – rüsvay

Böht – təəcüb, çaşqınlıq

Süluk – rəftar

Mötəref – başa düşmək, anlamaq

Qurama

"Yeni iqbal" münəqqidləri diyorlar ki, "Ölülər"dəki "Kefli İskəndər" kefli degil, huşyar olmalıdı.

Bən də deyirəm ki, gərək huşyar olaydı.

Çünki məlum a, əraq qadağan edilmiş, kefli olmaq çox da faydəli degildir.

Fəqət yenə öz-özümə düşünüyürəm ki, xub, İskəndər huşyar olsaydı, səhnənin axırına qədər sağ qalıb da hər kəsə gülə bilərmidi?

"İqbal" idarəsində diyorlar ki, bir əsər nə qədər sənətkərənə yazılsa da, inqilab çıxara bilməz. Fəqət nə edəsən ki, tərs kibi "Ölülər" in çıxardığı ilk inqilab haman "İqbal" idarəsində vəqə oldu.

Orucov diyor ki, "Ölülər" müəllifi gərək idi canlı şəkillər vasitəsilə üsul-tədrisi, qadın məsələsini, bilməm nəyi, hamısını nəticəsi ilə göstərmiş olaydı.

Fəqət bunu söylərkən görəsən bilirlərmi ki, saat on ikidən sonra teatrodə oturmağa cəvaz yoxdur?

Yenə gərək ki, odur diyor ki: Əgər "Ölülər" bizə ruh verəcək olursa, artıq başqa şeylərə ehtiyac qalmıyır.

Fəqət birisi şiddətli bir azara tutulmuş azarlıya sakitlik üçün bir dərman tövsiyə edərsə, bununla artıq o azarlıya başqa dərman, pəhriz, gəza və tərbiyə lazım olmadığını söyləmiş olur?

Qoqol əsərlərindən birisini sonradan bəğənməyib yandırmış imiş.

Fəqət bu "Revizor" un yaramazlığına, yainki, "Ölülər" in sənətkərənə yazılmadığına bir dəlil ola bilərmi.

Kim bilir, bəlkə də olur.

Niş

"Açıq söz", 5 may 1916, №177

Əraq – araq

Cəvaz – icazə

Zemstvo Şurası

Zemstvo Şurasında vücudə gələn əksəriyyət Qafqasiya zemstvo islahatına 1890-cı il nizamnaməsini əsas tutdu.

Gürcü nümayəndələrlə müsəlmanların hamısını kəndi içinə almış olan bu əksəriyyət 1890-cı il nizamnaməsindən yalnız tərtib cəhətini degil, hər bir cəhətini, hər bir xüsusiyyətini almaq meylini göstərir. Bu nizamnamənin ruhunu, əsasını təşkil edən hər hanki bir nöqtəyə əl atmaq istənilədikdə əksəriyyət buna qarşı mübarizə ediyör.

Məşvərət məclisinin xüsusi şöbələrində görülməkdə olan bu baxışı məşvərət məclisinin açıldığı gün münasibətilə yazmış olduğu məqaləsində "Z.Reç" mühərrirlərindən "Tun" aşağıdakı 4 maddə ilə bəyan ediyordu:

1) Rusiyanın mərkəzi quberniyalarında mövcud olub və bu günə qədər gözəl nəticələr vermiş (?) olan 1890-cı il nizamnaməsi kamilən Zaqafqasiyaya tətbiq olunmalıdır.

Demək ki, quberniya və uyezd zemstvoları qurulmuş oluyör.

2) Zaqafqasiya zemstvo islahı yer əhlinə istinad etməlidir. Yəni mülkədar olmaq istehqaqı təyin olunmalıdır.

3) Topraq istehqaqının ölçüsü

Hər bir cəhətə 90-cı il nizamnaməsinə görə hər uyezd üçün məhəlli mülkdarlıq xüsusiyyətilə təyin olunmalıdır.

4) İslahatın qeyri-qabil təxir olduğuna görə 1890-cı il zemstvo nizamnaməsinin Zaqafqaziya tətbiqi həqqində çıxacaq qanun hökuməti-aliyə yolu ilə Dövlət duması nizamnaməsinin 87-ci fəslinə mütabiq əcələ surət də tətbiq olunmalıdır.

Məşvərət məclisinin açıldığı gündə yazılan bu maddələr bu günə qədər davam edən ümumi iclas ilə şöbə müzakirələrində görülen danışıqlar və qəzətlərə keçən qərarla da təyid olunmaqdadır.

Knyazlar, bəglər və böyük məmurlardan ibarət olan məşvərət məclisinin çoxluğu bu rəftar ilə şübhəsiz ki, öz ruhuna müvafiq surətdə hərəkət ediyör. Əlbəttə, mülkdarlar, knyazlar və bəglər zümrəsinə mənsub olan ürfə "yer idarəsinin (zemstvo) yer adamlarına tapşırılması" üçün seçkiləri mülkdarlara münhəsir etmək istiyör.

Fəqət bizcə yer adamı əsil yeri əhya edənələr, yəni yeri əkib-biçən kəndçilərdir. Zemstvo seçgiləri onları işdən uzaqlaşdırmamalı, onları seçgi həqqindən məhrum buraxmamalıdır. Qafqasiyadakı müsəlman çoxluğunu əkinçilər təşkil ediyör. Bu hər iki mənaca yer adamıyız:

əskinliyiniz – yer adamınız, mülkdarınız – yenə yer adamınız. Zemstvoyi yer adamına istinad etdirmək lazım gələsə, bu "adamlığı" ancaq mülkdarlıqda görmək həm səhih, həm də çox faydalı degildir.

Doğrudur, məhz topraq istehqaqi üzərinə qurulan seçgi müsəlman quberniya və uyezdlərində zemstvonun əksəriyyətlə müsəlmanlar əlində olmasını təmin edər. Fəqət eyni zamanda unutmamalıdır ki, kəndardan baxanlar cərgəsində müsəlman kəndliləri də qalacaq, həm də əksəriyyətlə qalacaqlardır.

1909-cu ildə vəqə olan məşvərtlərdə Qafqasiyada tətbiq olunacaq zemstvo seçkiçilik istehqaqi üçün topraq sahibi olmaq degil, vergiçilik miqdarının etibara alınması müvafiq görülüyordu.

İndiki halda topraq istehqaqına rəy verən ələmdarlar o zaman vergi istehqaqi tərəfindən idilər.

Sonra 1890-cı il nizamnaməsinin "kamilə tətbiqi" təbirində qubernator verilən fəvqəladə ixtiyarlar da vardır. Bu ixtiyara görə qubernator zemstvonu yalnız qanuna müxalif olduğu üçün degil, məqsədə müvafiq olmadığı üçün də rədd edə bilər.

1909-cu il şüralarında iki sistemli zemstvo istəyənlər bu maddənin dəxi düzəlməsini istiyordular. Onlar diyorlardı ki, qanuna müvafiq olmazsa, zemstvo qərarını qubernator qoy pozsun. Fəqət məqsədə müvafiq olmamaq ölçüsünü onun xahişinə buraxmaq olmaz, çünki bu surətdə zemstvo mənasını itirib qubernatorun kefnə tabe aciz bir idarə zemstvo halına gələr.

Bu tənqidi onlar öz xoşuna etmiyorlardı. Bunu Mərkəzi Rusiya təcrübəsindən öyrənmiş, söyləyirdilər. Çünki bütün tərəqqipərvər Rusiya bunu istiyordu. İndi də istiyor və istəməlidir də. Fəqət nə kibi bir hal vəqə olmuşdur ki, imdi bu kibi xəlx mənfəətinə və hürriyyəti əsasına müvafiq olan tələblərdən də qaçılıyor.

Şüranın qərarları məsələni qəti surətdə həll etməyəcək və buradan nümayəndələr Qafqasiya cəmətinin əsl mənfəətlərinə və əsl arzularına tərcüman birər vəkillər dəxi degildirlər. Əksər əzası məmurlardan, muntaz sınıflardan və mülkdarlardan ibarət olan məşvərat məclisində bittəbi xəlqin əvəm sinfinin, kəndistan cəmətinin, liberal təbəqənin əməl və nəzəriyyələri, xahiş və duyğuları meydan alamıyor.

Məşvərat məclisinin açılmasından bir gün əvvəl yazdığımız məqalədə biz tipə 1890-cı il nizamnaməsinə tərəfdar olduğumuzu bəyan etmişdiksə də, başqa xüsuslarda bu nizamnamənin əsasən təshihə məhtac olub da xəlx mənfəətinə zemstvo hürriyyətini gözləmək nöqtəyi-nəzərindən bu təshihlərin 1864 sənəsi nizamnaməsinə doğru getməsi lüzumunu söyləmişdik.

Görüntüyə ki, məşvərat məclisi bizim bu arzularımıza iltifat edəcək bir hal və hissiyatda degildir. Zətən bunu əvvəlcə də təxmin etmək mümkündür idi.

Yuxarıdakı tərtiblə, mülkdarların üstünlüğü ilə vücudə gələcək bir zemstvonun müsəlmanların, müsəlman xəlqinin fəidəsinə müvafiq ola biləcəyinə bir nov əql irdirəmiyoruz. Buna mötəqid olan məşvəratdəki ürfəfatımız məşvərat məclisindən əvvəl bu xüsusda bizi və xəlqi tənvir etmiş olsaydılar, əlbəttə, daha müvafiq olurdu.

Son posta ilə alman Tiflis qəzetələrindən görülüyor ki, zemstvo seçgilərində dvoryan dairəsinin (Kurya) 1890-cı il nizamnaməsi mövcubinca baqi qalması məsələsi bu vəqə qədər kəməli-ittifaqla rəy verməkdə olan əksəriyyətdən də bəzilərinin etirazına səbəb olmuşdur. O cümlədən İbrahim bəy Heydərov buna qarşı çıxmışdır. Komisyonada vəqə olan bu müzakirənin təfsilatını bilmiyoruz. Fəqət "Z.Reç" qəzetəsinə inanılarsa, başqa bir gürcü knyazı çıxmış və əlində ərqam olaraq guya isbat etmiş ki, dvoryan imtiyazını saxlamaqla, biləks demokratik bir iş görülüyormuş...

Fəqət bilmiyoruz ki, zemstvo islahatının 78-ci maddə surətilə, fəvqəladə bir yolda xüsusi bir mərhəmət şəklində verilməsi üçün olunan təşəbbüsün fəidəsinidəmi məharətli əksəriyyət natiqləri "əldə ərqam olaraq" isbat edə bilərləmi?

Bizə öylə gəliyor ki, zemstvo əksəriyyəti namüvafiq bir zəmin üzərinə durmuş, bürokratların məmnuniyyətini qazanmaq dilərkən cəməat müəsisələrinin məhəbbətini qeyb ediyor.

Nümunə olaraq işte "Russkoye vedomosti" ilə "Reç" qəzetələrinin məqalələri! Hələ "Reç" qəzetəsi qanunun 78-ci maddə mövcubinca keçirilməsi meyində Rusiya əfkəri-amməsinə qarşı bir təhqir belə görüyor.

M.Ə.

"Açıq söz", 8 may 1916, №179

**Motəqid – inanan
Ərqam – rəqəmlər**

Şuradakı ürfəmizin bir xətası

Məlum olduğu üzrə bu günlərdə bitmiş olan Zemstvo Şurası Canişin dəftərxanası tərəfindən çağırılmış nümayəndələrdən təşəkkül ediyordu. Bu çağırılanlar arasında müsəlmanlar əvvəlcə az idi. Sonra bir az artırıldı. Fəqət yenə də Qafqasiya müsəlmanlarının sayı ilə mütənasib bir ölçüdə degildi. Bu şuraya kəndistan xəlqinin nümayəndəsi çağırılmamışdı. Qafqasiya kəndistanının çoxluğunu təşkil edən müsəlman cəmətinin bu bittəbi oraya gəlib dərdlərini söyləyə bilmədi. Fəqət nə zərər var - deyə müsəlman xəlqi düşünüyordu. Həmişə camaət işlərimizdə pişrov olan ürfəmiz oradadır. İş bilənlər, dərd anlayanlarımız çağırılmışlar arasındadırlar. Ona görə də xatircəm ola bilirik ki, bizim ehtiyacımızı söylərlər, etimadımıza layiq olduqlarını göstərərlər. Müsəlman camaətinin bu yoldakı düşüncəsinə "Kavkazskoye slovo" qəzetəsi vasitəsilə Hüseyn Minasazov cəvabları da tərcüman olmuşlardı. Minasazov fəvqüzziqr qəzetədə yazdıqları "Zemstvodakı müsəlman nümayəndələri" ünvanındakı fəqərəsində Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məhəmməd Rza Ağavəkilov, İbrahim bəy Heydərov, Xan Xoyski, Əbdüləli bəy Əmircanov və sairələrinin adlarını zikr edərək deyirdi ki, müsəlman kəndistan xəlqinin şurada nümayəndəsi yox isə də, bu adamlara inanmaq olar ki, onların da mənafeyini həqqilə gözlər və müsəlman camaətinin ehtiyaclarını ehməl etməzlər.

Əcəba, Minasazov cəvablarının əzhani-amməyə bir növ tərcüman olaraq bəyan elədiyi bu etibar Zemstvo Şurası əsnasında tamamilə isbat edildimi?

İştə, müsəlman xəlqinin həqiqi mənfəətlərini ürəklə gözləyənlərin zehniini məşğul edən bir məsələ.

Məlum olduğu üzrə, Zemstvo Şurasının əksəriyyəti (ki müsəlmanlar da tamamilə bu əksəriyyətə daxil idilər) 1890-cı il nizamnaməsinin eyni ilə Qafqasiyaya tətbiq olunmasını istədi. Bu əksəriyyət tələb elədi ki, məzkur nizamnamədə olan topraq istehqaqi ilə seçkilərdəki təbəqəlik fərqi də eyni ilə baqi qalsın.

Bu tələb təhəqiq olunursa, o zaman Zemstvo Şurasındakı ürfəməzə camaət və kəndistan xəlqimizin mənafeyini inanmağın nə dərəcədə həqli və ya həqsiz olduğu meydana çıxar.

Topraq istehqaqi demək, o deməkdir ki, zemstvo qlasnilığına seçilmək üçün və ələlümüm zemstvo işlərinə yetişə bilmək üçün yerli bir adamın müəyyən miqdar desyatın yeri olsun.

Bəylər və əslizadələrə məxsus imtiyaz'ı silk və təbəqə dairəsini baqi saxlamaq ağalara artıq həuq və üstünlük vermək deməkdir.

Bu nə deməkdir?

Əlbəttə, kimsədən ötrü gizli degildir ki, bu, zemstvoyu kəndçilərin vücudundan uzaq saxlayıb da mülkdərlərin, bəylərin, xanların əlinə vermək deməkdir. Bu, müsəlman kəndçisinin həqq və həuquna müqabil görülmüş bir tədbirdir, öylə bir tədbir ki, Rusiyada ancaq bir irtica nəticəsi olaraq tətbiq edilmişdir. Öylə bir tədbir ki, 1864-cü ildəki zemstvo nizamnaməsində yox idi və buna görə də zemstvolarda xəlq və əkinçi qismi həqiqi rollar oynayırdı. Bu tədbirlər Daxili Rusiya zemstvo idarələrini adətən öldürmüş, bütün demokratik Rusiyayı kəndi əleyhinə qalxırmışdır. Bu öylə bir tədbirdir ki, Duma onun əleyhindədir, hökumət də ona bəzi təshihlər əlavə etmək istiyor.

Həqiqətən də diqqət buyurulsun. Mülkdərlər, bəylər, xanlar camaətimizin neçədə birini təşkil ediyorsunlar! Yüzdə iki olarmı? Deyəlim ki, olsunlar. Əcəba, 98 adamın ixtiyarını bir adama vermək doğrudurmu? Əcəba, bütün quberniya xəlqini müəyyən fəmiliaların kəfnə tapşırmaq ədalətmi? Əcəba, müsəlman nümayəndələri bu xüsusda rəy verirkən saf və səmimi surətdə, təbəqə və sinif fərqi gözləməyib də öz mənfəətlərinin müdafiəsini kəndilərinə inanmış olan xəlqi unutularmı? Bu əsas üçün rəy verirkən bəylər və xanlar nəslinə mənsub olan ürfəmiz bununla başqalarda olduğu kimi aramızda mövcud olmayan sinif və təbəqə qovğalarına doğru bir qədəm atdıqlarını hesaba aldılarımı? Müsəlman kütləsi yeni cümbüşə gəlir. Bu yeni cümbüşə gələn kütlə öz içindən ağıllı, idraklı, demokratiyə doğuruyor, demokratik və liberal fikirli olmaları ilə təfəxür edən məlum ürfəmiz zemstvo məsələsində, bilxassə bu maddə həqqində tutduqları təzi-hərəkətləri ilə bu iki doğmaqda olan qüvvətə qarşı bir sədd çəkdiqlərini, onu doğmadan basdırmaq istadiklərini hiss etmədilərmi?

1890-cı il nizamnaməsinin tezliklə Qafqasiyaya tətbiqində Zemstvo Şurasındakı ürfəmiz səhər işlərinə inhisar etmiş mütəğəlibələrə qarşı zemstvolarda, kəndlərdə müqabil bir qüvvət çıxarmaq siyasətini işlətməmiş və ehtimal ki, bu "böyük xidmət" xətrini üçün nizamnamənin bəy sinfinə verdiyi imtiyaza da əl atmaq istəməmişlərdir.

Fəqət "ağac dalındakı meşəni görməyən" bəy ariflərimiz bununla kəndisinə əmanət edilən ziyyəmət bir şeyi səhvən və ya əmdən öz mali hesab edib də nəfsi üçün xərcləyən yer məsrəfə bənzədiklərini dərk etmiyorlarmı?

M.Ə.

"Açıq söz", 13 may 1916, №184

B.T. Zemstvo qərarlarını qəzetələr vasitəsilə təqib edərkən zemstvolarda dil məsələsinin müzakirə olunub da o xüsusda bir qərara gəldiyinə təsadüf etmədik. Halbuki bu məsələ böyük bir əhəmiyyətə malik idi: çünki qısnılar öz dillərində danışmaq ixtiyarına malik olmazlar, xəlq öz dili ilə zemstvolara ərizə və ya müraciət edə bilməzsə, bunun nə dərəcədə zərər verəcəyi meydandıdır. Fəqət zemstvo nümayəndələrindən şəhərimizə qayıtmış olanlarından aldığımız xəbərə görə bu məsələ zemstvonun ikinci şöbəsində müzakirə olunub və böylə qərara gəlmişdir ki, qısnılar ana dillərində danışa bilərlər, bəşərtaki danışdıqları rusçaya tərcümə edilsin. Xəlq öz xahişlərini öz dili ilə ərizə yazıb verə bilər, fəqət işlər rusca yazılıb, dəftərlərdə rusca saxlanmalıdır. Hər halda daha səhiv və mühaqqəq məlumat əldə edərək bu məsələyə təkrar qayıtmaq fikrindəyiz.

Əzhan – zəhnlər
Cümbüş – hərəkət, tərpənmə
Təfaxür – fəxr etmə
Ziqiymət – bahalı, qiymətli
Əmdən – qəsdən, bilərək

Siyasi intriqalar

Dünki sayımızda "Alman agentləri" ünvanı altında "N.V."-dən nəqlən bir fəqərə dərc edilmişdi.

Bu fəqərə almanların hiylələri ilə bitərəf məmləkətlərdə vətənimiz Rusiya əleyhinə nə kibi intriqalar çevrildiyini xəbər veriyor. Stokholmda Rusiyada yaşayan qeyri-rus millətlərin guya nümayəndələri yığılmışlar da Amerika rəisi-cümhuri Vilson adına bir şikayətnamə göndərmişlərdir ki, Rusiya dövləti özünə məhkum olan millətləri incidiyor. Onların hüquqini təzyiq ediyor və lazım imiş ki, Amerika dövləti hökuməti imperatoru yanında təşəbbüs edib də sıxıntıda olan bu millətlərin əhvalını düzəltməyə üçün çara nüfuz eləsin.

"N.V."-nin rəvayətinə görə Vilsona verilən bu ərizəni başda Finlandiya nümayəndələri olduğu halda bütün Rusiya millətləri latışlar, litvalılar, polyaklar, Baltik almanları, yəhudilər, gürcülər, müsəlman millətləri, hətta ukraynalılar da imza etmişlərdi. Yalnız "eşq olsun" ki, ermənilərlə Rusiya ruminları bu "rusvanaməyə" qol qoymamışlardır.

Vilsona çəkilən şikayətnaməyi Rusiyadakı millətlərin "mündərvərdə" vəkilləri olmaq hesabla kimlərin imza elədiklərini "N.V." qəzetəsi tamamilə nəql etmiyor. Fəqət söylüyor ki, bu adamların heç birisini Rusiyadakı millətlər vəkil etməmişlərdir. Çünki finlərdən başqa bütün Rusiya millətlərinin Dövlət dumasında olan qanuni nümayəndələri kəndi millətlərinin Rusiya hökumətilə bərabər olub da, onun düşmənlərlə düşmənlər və dostları ilə dost olduqlarını rəsmi surətdə elan etmişlərdir.

Şübhəsiz ki, böylədir. Əlbəttə ki, dumadaki məbuslarımızın vaxtilə söylədikləri kibi müsəlmanlar da daxil olduqları halda Rusiyada yaşayan bütün məhkum millətlər, vətəni-ümumilərinin istiqbalından məyus degildirlər. Onun üçün də səadətlerini onun səadətində görüyorlar.

Bunu bütün millətlərlə bərabər biz də, hər bir münasibətlə, hər hərəkətimizlə, qanımızla, malımızla isbat etdik. Bu halə rus cəməti də, hökuməti də, qənaət hasil etdilər və qənaətlərini dəfələrlə söylədilər.

Bu cəhət müharibədəki qeyri-rus və o cümlədən müsəlman əskərlərinin fədakarlığı və rusiyalı türk zabitlərinin qəhrəmanlıqları ilə

də isbat edildi. Bunun əksini isbat edəcək bir vəqəyə təsadüf olunmadı və bunu çürüdəcək bir vəqə zühur etmədi.

Bu kərə Stokholm intriqasında bütün Rusiya millətlərilə birlikdə adı çəkilən müsəlmanlar keçəndə dəxi bir münasibətlə yad edilmisəldir.

Oxucuların yadında olsa gərək ki, rusiyalı türk-tatar qovmlərindən vəkalətən bir heyətin macar rəisi-hökuməti qraf Tabsels yanına gedib də Kazan xanlığının əhyası üçün təşəbbüsdə bulunduqları xəbəri qəzetələri dolanmış idi.

O vəqt Rusiyada çıxan bütün türk-müsəlman qəzetələri bu xəbərdən istikrah və nifrətlə bəhs etmiş, Kazan xanlığının əhyası kibi gülünc bir xəyal degil, Rusiyadan başqa bir hökumətə şikayət fikrinin belə müsəlmanlar arasında tərəfdarı olmadığını bəyan eləmişlərdi.

Mötbər "Vəqt" qəzetəsi böylə bir istekrahə iştirak etməklə bərabər, məsələnin əhəmiyyətli bir cəhətini açmış və demişdi ki, Rusiya müsəlmanlarının hökumətlərinə sadiq qalmaları hər halda bəzi xəyalpərvər şəxslərin zühur edib də bu, ya o surətlə hərəkətlərini və bir takım siyasi macərəlar ardında olmalarını ehtimaldan xaric buraxmaz. Çünki "Vəqt" siyasət zamanındayız – diyordu. İntizar olunmayan hadisələrin, əql və təşəvvürə gəlməyən əcayiblər doğurduğu bir anda, biz kim bilir olsun ki, Rusiya xaricində yaşayıb da daxiləki dindəş və irqdaşlarının qayğısına – kəndi bildikləri kibi qalanlar da var.

Fəqət bu qayğıların silahları alınb da kefləri istəyən təsiri hasil edə bilməmələrinin çarəsi hökumətin öz əlindədir. Çünki məlum a, müsəlmanların bir takım məşru tələbləri vardır. Bu tələblərin verilməsi hökumətlə hakim millətin iqtidarını, izzəti-nəfsini azaldacaq şeylər degil, yalnız Rusiyadakı müsəlmanlara da günəş altında yaşaya bilmək üçün vücudi-əlzəm bir takım vətəni və milli hüquqlardır.

Hökumət xaricdə görülən bu intriqaları haman qəti bir tədbirlə qüvvətdən sala bilər, müsəlmanların əhvalında qayğılanacaq şeylər olmadığı təqdirdə bittəbii "qayğıçılar"ın zühuruna da səbəb qalmaz. Bu kibi qayğıçılar zühur eləsələr dəxi heç bir nov təsir hasil etdirə bilməzlər. Çünki ayağ altında zəmin görməz, çizmək istədikləri qorxunc tablo üçün bəyaz lövhələr tapmazlar.

Stokholmdan gələn bu yuxarıdakı xəbər həqqində də "Vəqt" in bu məqul mülahizəsini təkrar etmək olar. Şübhəsiz kimsə inkar etməz ki, Rusiyada bir "inorodislər" məsələsi vardır. Əlbəttə, Rusiya "inorodisləri" bu məsələni başqalarının nüfuz və müdaxiləsi ilə həll etdirmək istəməzlər. Böylə bir istəkdən onların ruhi bezardır. Dəlili meydandıdır. Təkrara ehtiyac yoxdur.

Rusiya inorodesləri yaxşı qanədirlər ki, bu məsələ bir ailə məsələsidir. Onlar bilirlər ki, yalnız məhkum millətlər degil, hakim millətin də istədigi bir çox islahat vardır. Fəqət bütün bunlar rusiyalıların öz əllərilə, öz istəklərilə, öz hökumətləri vasitəsilə islah olunacaq. Rusiya inorodestlərindən daha heç birisi Rusiyanın bütün millətlər üçün doğma yurd olacağından qəti-ümid etməmişdir. Biləks hər kəs müharibə nəticəsində böylə bir səadət hasil olacağı ümidilə yaşamaqda, müharibənin şiddət və məşəqqətlərinə təhəmmül etməkdədir.

Şübhəsiz ki, Rusiya millətləri xarici bir qayğıçıya möhtac degildirilər. Onlar özləri öz qayğılarına qala bilərlər. Onlar öz dərdlərinə rus millətinin ağıllı və idraklı qismi arasında da az qayğıçı bulmazlar. Fəqət bütün bunlarla bərabər könül arzu edərdi ki, Rusiyadakı millətlərin imdiki halını müvafiq görən məhfillər heç olmasa imdi bir əqlə gələydilər və kəndi inadları ilə başımıza nə kibi "qayğıçılar" çıxardıqlarını düşünsəydilər də, gözləri açılaydı.

Öz başına qalxıb da Rusiya millətlərinin dərdinə qalan "qayğıçı"ların ağızlarını yummaq və təsirlərinin lap kökündən kəsmək üçün ən müvafiq çarə, ən əsli (radikal) tədbir şübhəsiz ki, hökumətin öz əlindədir. Bu da: Rusiya millətləri əhvalındakı "qayğılanacaq" xüsusları aradan qaldırmaqdır.

Bu hasil olursa, o zaman kim nə intriqə çevirirsə, çevirsin. Hər hankı xəyalpərvər bir macərəcu nə deyərsə, desin, kimsəyə zərrə qədər təsir etməz.

M.Ə.

"Açıq söz", 16 may 1916, №186

İstekrah – ikrah etmə
İnqorodsı – özgə xalqdan olan

Qafqasiya zemstvosu və müsəlman fraksiyası

Moskva qəzetləri Dövlət dumasında müsəlman fraksiyasının rəisi Təfəkkilov cənablarının Qafqasiya zemstvo şurasında olan müsəlman nümayəndələrinə çəkdiyi bir teleqrafı nəşr etmişlər. Bu teleqrafda möhtərəm fraksiya – rəisi deyir ki:

"Qəzetlərdə Tiflis şurasının zemstvo haqqında qərarları oxuyaraq heyrət etdim. Əgər Qafqasiya zemstvo layihəsi məhəlli cəməat əsası pozan bu əsaslar üzərinə yazılacaq olursa, əlbəttə ki, müsəlman fraksiyasının bu layihəni müdafiə etməsini gözləmək olmaz. Hər nə cür olursa-olsun, məhəlli cəməat idarəsinin demokratik əsaslarına sadıq qalmayı lazım görəcəyiz. Bəlkə qəzetlərin bu xüsusda verdikləri məlumat yanlış və naqisdir, – deyə təsəlliylə oluyorum".

Qəzetlərin verdiyi məlumatda bir takım mübaliğələr verən tündləşdirməklər olmaqla bərabər zemstvo şurası əksəriyyətinin 1890-cı il nizamnaməsində mövcud olub da və cəməatlik demokratik əsaslarına zidd olan maddələri haqqında razılıq verdikləri müəlləmdir.

Hər nə qədər rəfiqimiz "Yeni İqbal" bu xüsusda müsəlman mətbuatı vaxtilə "simasını açmadı" deyirsə da biz bu məsələdə özümüzü həqsiz olarq "rübəndilər ağzı yaşmaqlılar" zümərəsində görmək istəmiryüz. Çünki zemstvo şurası açılacağı gün, tipçə zemstvo iki mərtəbəli uyezd və quberniya zemstvolarından ibarət olsun. Fəqət başqa maddələrdə 1890-cı il nizamnaməsi 1864-cü il nizamına doğru təzhih olunsun demiş və arzu eləmişdik ki, şura Qafqasiya zemstvosunun demokratik əsaslar üzərinə qurulmasının təmminə çalışsın, zemstvo seçkilərini silk və təbəqə imtiyazından qurtarıb dvoryanlara artıq ixtiyar verilməsin. Seçgi istehqaqımı azaltsın, məktəblərin yalnız maddətən degil, mənan də idarəsini zemstvolara versin, qubernatorların zemstvo qərarları üstündəki nəzarətini azaltsın, zemstvolarda yerli dilləri dövlət dili ilə bərabərdə tutdursun və sair.

Zemstvo şurası tamam oldu. Şura əksəriyyəti, bütün müsəlman nümayəndələrinin rəyi ilə 1890-cı il nizamnaməsinin tamamilə Qafqasiyaya tətbiq olunmasını istədi. Biz buna etiraz elədik. Hətta müsəlman "bəy ariflər"ini müsəlman əkinçisinin etimadını sui-istemal etdiyi üçün müvaxizə etdik.

Demək ki, biz də, müsəlman fraksiyasının möhtərəm rəisi kibi hər nə surətlə olursa-olsun, cəməat idarəsinin demokratik əsasları əleyhinə

rəy vermək və bu xüsusdaki tələbləri qəbul etməkdən uzaq olduğumuzu bildirdik. Rəyimizi açıqca söylədik.

1890-cı il nizamnaməsinin eyni ilə Qafqasiyaya verilməsini tələb edənlərin bu xüsusda bəyan elədikləri ən böyük dəlil dəxi bizi qane etməyir. Onlar deyirlər ki, əsasən bizdə bu nizamnamənin əleyhindəyiz. Fəqət nə yapmalı. Liberal əsaslar çox, demokratik layihələr yazmaq da asan. Fəqət onu bizə verən kim? Halbuki biz bir ən əvvəl naqisə olsa, zemstvo istiyoruz. Rusiyada nə varsa, onu heç olmasa versinlər.

Fəqət bu bəhanə doğru degildir. Oraya çağrılanlar qətiyyəən müqəttən sifətilə çağırılmamışlardı. Qanun yəzən bir vəziyyətdə də ola bilməzlərdi. Çünki bu səlahiyyət heyəti-vuzarəyə, senata, dumaya və məclisi-eyanə məxsusdur. Onlar sahibi-mələmat və xəlqin, məhəllin ehtiyacı adına aşına adamlar – deyə çağırılmış və hətta rəyləri də degil, məlumatları istənilmişdi. Burada başqa bir şey lazım degildi. Açıq-açıqına Qafqasiyanın nəyə möhtac olduğu ilə, nə kibi zemstvonun Qafqasiya hayat və xüsusiyyətinə müvafiq gəldiyini söyləməlidirlər. Sonra hökumət özü bilərdi, nə qədər verə bilərdisə, onu verər, başqalarını rədd edərdi. Hələ dvoryan kuryası (bəqlər və xanlara verilən xüsusi seçgi dairəsi) ilə böyük mülkdarlıq istintaqi əleyhinə tamən bir müvəffəqiyyətlə söz saylacağı bilərlərdi. Çünki məlum olduğu üzrə Dövlət duması özü də bu maddənin əleyhindədir. Çünki daxiliyyə vuzarəti özü bu maddənin islahi tərəfdarıdır.

Təfəkkilovun yuxarıdakı bəyanı müsəlman fraksiyasının gəyətdə səhih bir təzi-harakət tutduğunu göstərməkdədir. Bunu Tiflisdən Bakıya övdət etdiyi zaman Qafqasiya müsəlman vəkili Məhəmməd Yusif Cəfərov cənabları da bizimlə vaqe olan xüsusi müsahibələri əsnasında söyləmişlərdi. O da 1890-cı il nizamnaməsinin, bilxəssə qubernatorların səlahiyyəti ilə, məhud seçgi istehqaqımı və dvoryan kuryasını təyin edən maddələri əleyhində olduğunu və məsləkinə zidd olan bu layihəyi müdafiə edə bilməyəcəgini söylüyordu. Bu fikrinin Tiflisdə ikən şuradakı müsəlman nümayəndələrinə söyləmiş olduğunu dəxi əlavə ediyordu.

Zənn ediyoruz ki, erməni əqəliyyəti tərəfindən təklif olunub da mahiyyəti bər növ saxlandırılmamış olan bir takım yeni zemstvo təəssimatı-idariyyəsinə keçdikdən sonra prinsip etibarilə yuxarıda zikr olunan demokratik əsaslar üzərinə veriləcək zemstvo qanununa, zemstvo şurasına iştirak edən əqilli və idraklı ürəfamızdan heç biri məsləkə müəriz çıxmıyalar, fəqət şurada verdikləri rəylər və nikbinənə ehtimalımızı çürüdəcək dərəcədə qüvvətli isə də, biz verilən

bu rəyləri başqa bir prinsipə (əsasə) xidmət etmək niyyətindən ziyadə taktik xətasında görməklə mailiz.

Hər halda biz də nə kibi bir səbəb və saiqlə olsa da, zemstvodaki ürəfələrimizin düşdükləri xətəyə fraksiyamızın yanaşmaq istəmədiklərini görməklə təsəlliyləb oluyoruz.

Qoy fraksiya tərəfdar olduğu demokratik əsasların müdafiəsində sabit qalsın.

Əfkari-ammə daima onunladır.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 18 may 1916, №188

Müvaxizə – məzəmmət

Müqəttən – inanılmış

Məhud – vəd edilmiş, şərti

Rubənd – üz örtüyü, rübənd

Qurama

- Hacı Xudaverən yüz manat... Axund, məhəllə əhlini dua elə.
- 50 manat da Kərbəlayi Xuda göndərdi. Əhli-qübürə bir rəhmət...
- 5 manat da Şəhrət bəy... Məhəllənin cavanlarına dua elə. Özü də cavandır.

- Mirzə millətpərəst 10 manat, Axund, islama dua elə...
- Ağa çox verdi 100 manat, Kars hər bəzədələri üçün, qəzetənin mümkünə baş sütununda yazınız!

- Ağcabədi bazarının bəzzazları 12 manat yarım, hərəsinin adı-sanı ayrı-ayrı yazılsın.

- Dərs oxumaq istiyorsan, çox yaxşı, bən sənə ayda 25 manat verərəm, ancaq bir yaxşı təşəkkür məktubu yazasan.

- Bir məktəb tikdirərəm, ancaq partiretim oradan asılsın.

- Böyük bina yaptıraram. Fəqət içində çahşacaq adamlar da əgər mümkünə öz adlarını çevirib bənimkindən qoysunlar.

Bunları neçün belə quruyordum?...

Hm... yadıma düşdü.

Demək istiyoram ki, biz xeyir işə bir manat xərcliyəndə on mənatlıq ad çıxarmaq istəyiriz.

Məsələn, görüş məclisi quruluyor. Qapı ağzında bir vərəq qoyulur ki, qapıdan girən-çıxan qulpundan çıxdığı qədər bir şey versin.

Milyonerlər gəliyorlar, mədənçilər çıxıyorlar. Kazinoda binlər, klubda yüzlər, kurortlarda on minlər sovuran ağaların, lakeylərə onluqlar verən bəylərin qaraladıqları siyahı ən çoxu 3000-dən artmaz.

Halbuki işi bir az məscidə bənzədib də "Allah oğlun saxlasın", yainki, "Allah fantan qismət eləsin"ə salınca görüyorsan ki, milyonerlərin 3000-nə güclə çatdırdıqları siyahını tazə saxtaçılar iki saatın içində 20.000-nə çatdırdılar.

İndi gəl belə bir mühitdə di ki, Moskvada naməlum birisi çıxmış da Şanyaf xəلق darülfünununa 200.000 manat bağışlamışdır.

Necə?!...

- deyə buna bizimkilər heyrət edə, inanmaz.

O necə adamdır ki, 200.000 manatını vermiş də adını gizlətmişdir.

O necə kişidir ki, həm pulunu veriyor, həm də adını qəzetələrə yazdırtmayır. Bütün dünyaya qarşı gur-gur guruldamiyor.

Hm...

Əgər bizim xeyratçılar bilsəydilər ki, şəxsi-naməli:mun şöhrəti məlumlardan çoxdur, o zaman on manat verdikdə, bir on manat da verərdilər ki, qəzetəçi onu yazmasın, 200.000 ianə edən bu vəqtə qədər az olmamışdır.

Amma heç birinin ianəsi bu şəxsi-naməli:m qədər marağı cəlb etməmişdir.

İmdi Rusiyanın hər yerində diyorlar ki, gözəl bir adam tapılmış 200.000 manatını vermiş, adını da yazdırtmamışdır.

Naməli:m şəxs böyük iş görmüşdür.

Fəqət "naməli:m" əvəzinə "Petrov" olsaydı, şübhəsiz ki, burda o qədər bir böyüklük olmyacaqdı. Çünki 200.000 kibi ianə edənlər az degildir.

Ancaq adam gərək ki, "naməli:m" ilə "Petrov"da heç bir təfəvüt olmadığını dərk etsin. Yaxud, çox təfəvüt olduğunu anlasın.

Adam gərək ki, sağ əlilə verdiğini sol əlinə bildirməməkdəki zövqü duysun.

Niş

"Açıq söz", 23 may 1916, №192

Lord Kiçner

Teleqraf İngiltərə ilə müttəfiqləri üçün olduqca əsəfnak bir xəbər gətirdi.

Mayın 18 ilə 19-u arasında İsqahərağ sularında zühura gələn cəhənnəmmümun vuruşma nəticəsində almanların bütün cəzalarını görmədən qaçıb qurtara bilmələri ilə İngiltərə gəmilərində, aralarında bir çox şəxsidust və tanışları olan bəhriyyələrin tələf olduğuna əlahəzrət Kral bəyani-təəssüf buyurmuşlardı.

Kral ilə bərabər bütün İngiltərə əskəri-ümumiyyəsi dəxi İsqahərağda verilən tələfata qarşı mətəəssüf idi. Fəqət bu təəssüf ingilis millətini, ingilis əzmini qırmıyor. Biləks "Tayms" qəzetəsinin şəhadət etdiginə görə əskəri-ammə verilən qurbanların əldə edilən müvəffəqiyyətlərə dəgər olduğu ilə təsəlliylə oluyordu.

Təqdır böylə imiş ki, İngiltərə qəhrəmananə bir surətdə tələf olan adlı bəhriyyələrinin həzin xatirələrini oxşamaqda ikən nacahani yeni bir faciə ilə dəxi dilxun olsun.

Şübhəsiz ki, İngiltərənin hərbiyə vəziri və bütün İngiltərə su və quru qoşun qüvvələrinin baş komandanı Lord Kiçnerin teleqraflarda oxunduğu vəchlə suya batması bütün İngiltərəni yas və matəmə batıracaqdır.

Yalnız İngiltərə degil, bu böyük müharibədə ingilis orduları ilə qılinc arkadaşı olan bütün müttəfiq ordular və ingilis milləti ilə əmələş bulunan bütün Avropa millətləri üçün dəxi Kiçnerin bu fəci axını göz yaşı tökdürəcək bir hadisədir.

Lord Kiçner Avropanın ən məşhur əskəri-siyasilərindən və ən iqtidarlı müdəbbirlərindən idi.

Avropa müharibəsinin ibtidasında dünyanın ən ciddi müttəfiqləri Avropa müharibəsinin üç-dörd ay zərfində bu tərəf, ya o tərəfin olub-bitəcəginə sadələvhənə-höküm verməkdə ikən, yalnız Kiçner idi ki, bütün bu səthbinliqlərin fəvqünə yüksələrək bu müharibənin 5 ilə qədər davam edəcəgini təxmin eləmişdi.

Lord təxminin 3-cü ilinə yaxın bir zamanda müharibənin təsadüfi zərbəsinə uğrayaraq təsəvvür elədiyi nəticəni görmədən fəraqətə çəkildi.

Kiçner müharibənin əvvəlində Misirdə ingilis komissarlığı vəzifəsini ifa etməkdə idi. Oxucular bilərlər ki, bu vəzifə adətən Misir

naibi-əskəri və idari məharətilə İngiltərəyə böyük xidmətlər göstərmişdir. Vəqtilə "Misir misirliləridir" şüarı ilə qiyam edən misirlilər, sonra daha şiddətlə ayağa qalxan sudanlıları tədib edib də Misir ölkəsini rahat etməsi və bu ölkənin qələmrovunu Afrikanın ta ortalarına qədər böyütməsi ilə Lord əsgərlik və siyasətdəki ismi rəsmi tarixin görkəmli səhifələrinə yazdırtmışdır.

İngiltərə dövləti müharibədə iştirak edincə bütün hər bə qüvvələrini tapşırmaq üçün Kiçnerdən daha layiq bir əl tapmamışdı.

Kiçner buna layiq olduğunu az zamanda isbat elədi. Müharibənin əvvəllərində iki yüz minə güclə varan ingilis ordusu bir az sonra milyonu ötdü.

Hər yanda müşkil bir iş olsaydı, mütləqə Kiçnert oraya getməli idi. Vaxtilə Lordun Balkan səfəri dəxi bu niyyətlə olmuşdu.

Lordu aparmaqda olan "Kempşayr" zirehli krauzveri Rusiyaya gədiyormuş. Qər q olduğu yer dəxi Orgenəy cəzirələrinin yanında dır. Orgenəy cəzirələri Böyük Britaniya cəzirələrindən Şotlandiyanın lap şimali qurtaracağında bir çox cəzirələrin məcmuinə verilən addır.

Görünüyor ki, krauzver Lord ilə bərabər bütün ərkani-hərbini dəxi Norveç sahilinə çıxaracağımış ki, oradan bu ali heyət Rusiyaya azim olsun.

Kiçnerin yaxın zamanda Rusiyaya gələcəgi zatən gözləniyordu. Bu xüsusda "O.R." qəzetində dərc olunan bir fəqərədə deniliyor ki, keçəndə müttəfiqlərin Paris ilə Londonda əskəri şuraları olmuşdu. Bu şuralarda müttəfiq dövlətlərin hökumət adamları arasında bilavasitə danışıqda olmağın əhəmiyyəti təsdiq olunmuşdu. Bu nəzəriyyənin nəticəsi olaraq Fransa vəzirlərindən Vuyuyans ilə Albert Toma Rusiyaya gəldilər.

Fransa nümayəndələrinin Rusiyaya gəlməsindən sonra İngiltərə nümayəndəsinin Petroqrad məşvərətində hüzurinin qiymət dər olacağı keyfiyyəti anlaşılmış oldu. Buna görə də Lord Kiçner özünün bilzət Rusiyaya gətməsini lüzumlu və fəidəli görmüş oldu. Fövqəzəkir qəzetənin xəbərinə görə Kiçner bir zaman Petroqradda qalacaq hökumət və ticarət adamları ilə görüşəcək və müttəfiq ordularının silah və ərzəği həqqində məşvərətdə bulunacağımış.

"Kempşayr" krauzverinin minadan, yainki torpedodan qər q olduğu ingilis teleqraf rəsmiyyəsində qeyd olunuyor. Gəminin böyük sürətlə batmasını batanlardan kimsənin xilas ola bilməməsi göstəriyor. Bu isə gəminin torpedodan batdığına daha çox ehtimal verdriyor. Əgər gəminin batmasına səbəb torpedo isə, o zaman bu işin sualtı qayıq tərəfindən icra edildiyinə hökm etmək lazım gəlir.

Lord Kiçnerlə bərabər ərkani-hərbinin də batdığı xəbər veriliyor. Şübhəsiz ki, Kiçner ərkani-hərbindəkilər də İngiltərənin mümtaz adamlarıdır. Bu fəqərə isə daha ziyadə movcibi-təsirdir.

M.Ə.

"Açıq söz", 27 may 1916, №196

Əsəfnak – acınacaqlı
Cüzur – dənizdə çəkilmələr
Tədib – cəza vermə

Erməni demokratizmi haqqında (Dəyişik bir tərcümə münasibətilə)

Yaxında olub bitmiş Qafqasiya zemstvo şurasında gürcülər, müsəlmanlar və ermənilərdən qeyrilər başqa bir əksəriyyət və ermənilərdən ibarət bir əqəliyyət əmələ gəldiyini qəzetə oxuyanların hamısı bilir.

Əksəriyyət 1890-cı il nizamnaməsinin namı ilə Qafqasiyaya təbii qüvvə və bu surətlə Qafqasiyanın Daxili Rusiya ilə hüquqda bərabərləşməsinə istiyordu.

Əqəliyyət bu nizamnaməyə qane olmayıb Qafqasiya zemstvosunun başqa əsaslar üzərinə verilməsini tələb ediyordu.

Arada iki böyük ittiəf vardı: birisi zemstvo idarə təqsimatı, ikincisi də zemstvo seçgilərindəki hüquq və imtiyazlar.

Erməni əqəliyyəti çəpəlirdi ki, zemstvo idarəsi Rusiyada olduğu kimi ikimərtəbəli uyezd və quberniya təqsimatı ilə olmasın. Məqsəd də məlum idi. Ermənilər hər tərəfdə əqəliyyətdədirlər. Buna görə mövcud idarə təqsimatı ilə seçgilər icra edilərsə, hər yanda azlıqda qalmalarına ehtimal vardır. Ona görə də Qafqasiyaya zemstvo verildikdə öylə yeni təqsimat gözətməlidir ki, ermənilərin hüquqi, əksəriyyət təşkil etmələri təmin olunsun. Böylə olmazsa, hətta, Babacanov дума kürsüsündən deyib də bütün ermənilərə tərcüman oluyordu ki, Qafqasiyaya zemstvonun varlığı yoxluğundan zərərlidir.

Bu mətləbi ermənəcə çıxan qəzetələr heç gizlətməyərək açıqcasına yazdılar. Milli əsaslar üzərinə qurulmuş zemstvo haqqında iştəkilərini söylədilər. Fəqət, şuradakı diplomat millətçilər öz iştəkilərinə demokrathq rəngi verməyi işə daha fəidəli gördülər. Guya rus cəməatinin iləridə gedənlərin xırda zemstvo (volost zemstvosu) xüsusunda bəslədiklərinə tərcüman oluyormuş kibi Qafqasiya üzərinə olub biçiləsinəni tələb etdilər.

Bu tələb tamamilə yeni bir şey idi. Safflandırılmamış və demokrathğa yaradığının dərəcəsi qətiyyət isbat edilməmiş olan bu yeni ünvan ilə şura əqəliyyəti bir nov kondrabandçılıq edərək öz məqsədini yeritmək fikrini bəslüyordu.

Burasını bir az izah etmək lazım gəlir:

Qafqasiyanın bəzi quberniya və uyezdleri əkinəcəğın suvarılması və sair əkin-biçin işlərinin idarəsi üçün polisə idarəsindən xaric bəzi

bölgələrə ayrılmışdır. Bu bölgələr əksərən təsadüfə əmələ gəlmiş şeylərdir.

Zemstvonun bu təsadüfə bulunan idarə hüdudları ilə təşkil olunmasının fəidsəz olacağı qətiyyət şübhəli idi. Hətta köçbə halında yaşayan bəzi müsəlman vilayətləri üçün zərərli olduğu dəxi müsəlləm idi. Çünki bu tərtiblə dərələri dağlardan ayırmaq lazım gəliyordu. Halbuki köçbəliklə keçinənləri olan bir məmləkətin diriliginde dərələr ilə dağların nə dərəcədə ayrılmaz və mənfəətləri biri-birinə çalpaşığı olduğu böylə bir həyatla keçinən quberniyaları tanıyanlarca aşkardır.

İştə, erməni əqəliyyəti tərəfindən həddi-zatında uyezdədən heç də xırda olmayan bu oqranomik uəstəokların təklifi, köçbəsi olmayıb da əksərən dağlarda yaşayan ermənilər üçün müvafiq görünüyör desə də, köçbəligə malik olub həm çöllüklərə, həm də dağlara möhtac olan müsəlmanlar üçün qətiyyət əlvərişli degildi.

Sonra demokrathlıq olsun – deyə erməni əqəliyyəti böyük şəhərlərin, Bakının, Tiflisin, hətta Bakı mədən dairəsinin uyezdlərdən ayrılıb müstəqil bir zemstvo vahidi vücudə gətirmələrini təklif ediyordu. Onlar istəmiyorlardı ki, quberniyanın hər növ xidməti kəndçilərin hər qism zəhmət və məsələlərinin bərkətəni çəkən şəhərlər sovurduqları fəidədən bir qədərini haman kəndlərin abadlığına sərf ələsinlər. İstəmiyorlardı ki, milyonlarını sovurduqları neft mədənlərinin ətrafında olan kəndlərə bir qəpik də olsa, xərcləsinlər.

İştə, erməni əqəliyyətinin zemstvo təşkilatı haqqında bu mahiyyəti məchul səfiyyəti şübhəli təklifi əksəriyyətcə rədd edilmiş idi. Bunu zemstvo şurasının açılacağı münasibətilə yazmış olduğumuz məqalədə bizdə rədd etmiş, yalnız quberniya və zemstvo idarələrinin müvafiq olduğunu söyləmişdik.

Bundan keçdikdən sonra ikinci mühüm bir məsələ gəliyordu ki, o da ittiəflə idi: bu da səçgi istehqaqı ilə dvoryan kuryasından ibarət idi.

Biz əsl demokrathlıq əsasından nəşət edərək tələb ediyorduk ki, dvoryanlıq kuryyası olmasın, səçgi istehqaqı da azaldıqca-azalsın və bütün siniflər müsəvi olaraq zemstvo seçgilərinə iştirak edə bilsinlər.

Topraqsız, parakəndə, əksərən əliş-verişiçi olan ermənilərin də mənfəei bu tələblə təmin edilmiş oluyor. Topraq sahibi olmaq toplu yaşamaqla bərabər əliş-verişdə də aciz olmayan müsəlmanlar bundan bir şey itirmiyorlardı.

Bu məsələdə zemstvo şurasının əksəriyyəti bir taktik məsələsi olacağı ki, demokrathğa zidd bir qərar aldı. Dvoryan kuryyası ilə mülki istehqaq haqqını iltizam etdi.

Bu xüsusda yazdıqlarımız məlum, müsəlman ürfəsindən elədigimiz gileyər yaddadır. Biz bu məsələdə zemstvo əksəriyyətinin artıq "ehtiyat" üzündən böyük bir xətəyə düşdüyünü söylüyorduk və müsəlman fraksiyası rəisinin teleqrafı münasibətilə yazdığımız məqalədə, bu xətanın heç olmasa dumaca düzələ bilməsi ehtimalilə təslıyab oluyorduk. O məqaləmızda yuxarıda şərh etdigimiz iki fikri xülasə edərək əzclmlə demişdik ki:

"Zənn ediyoruz ki, erməni əqəliyyəti tərəfindən təklif olunub da mahiyyəti bir nov saflandırılmış olan bir takım yeni zemstvo təqsimat idariyyəsinı keçdikdən sonra prinsip etibarı ilə yuxarıda zıkr olunan demokratik əsaslar üzərinə veriləcək zemstvo qanununa zemstvo şurasında iştirak edən ağıllı və idraklı ürfəmızdan heç biri məsləkcə müariz çıxmıyalar. Fəqət, şurada verdikləri rəylər bu nikbinə ehtimalımızi çürədəcək dərəcədə qüvvətli isə də, biz verilən bu rəyləri başqa bir prinsipə xıdmət etmək niyyətindən ziyadə taktik xətasında görməgə mailiz".

Oxucu görüyor ki, burada zemstvo təşkilat idarəsi haqqında erməni əqəliyyətinə məxsus olan təklifi çıxdıqdan sonra demokratik əsaslar üzərinə veriləcək zemstvo qanunundan bəhs olunuyor və şuradaki müsəlman ariflərinin dəxi böylə bir qanuna əsasən tərəfdar olacaqları haqqında bir nikbinlik bəslənir.

Fəqət Tiflisdə çıxan "Kavkazskoye slovo" erməni qəzetəsinə lazım imiş ki, bu fəqərə başqa yolda yazılınsın və istiyormuş türk qəzetəsinin dilindən "erməni əqəliyyətinin demokratik təlabatı" kibi kəndisincə "qiyətli" bir "cümləyi qərrə" eşidilsin.

Ancaq zərəri yox. Türk qəzetəsi hər nə cür bəhs etsə də etsin. "Tərcümə"yə nə var ki... "slov" istədigini, canı sevdiyi kibi tərcümə etdirə bilər.

İştə, yuxarıya nəql elədigimiz fəqərə baxınız "erməni demokratiizmi"nin xətri üçün necə tərcümə olunmuş:

"Мы думаем, что никто из наших умных просвещенных представителей в совещании ничего не имеет в принципе против предложений армянского меньшинства Стоявшего за чисто демократическое земство. И если они все таки на совещании не оправдали наших ожиданий, то должно быть потому, что при выражений своих мнений исходили из ошибочного пселания служить иным принципам".

(Tərcümənin tərcüməsi: Zənn ediyoruz ki, şurada iştirak edən əqillı və mərifətli nümayəndələrimizin heç biri əsasən xalis demokratik zemstvo istəyən erməni əqəliyyətinin təklifi əleyhində degildirlər. Fəqət

şuradaki rəyləri zənnimizcə müvafiq çıxmamışsa, bu yanılaraq başqa prinsiplərə xədim olmalarından hasil olmuşdur)

Türkcə oxuyanlarca gögdən-yerə qədər mövcud olan fərq bəllidir. Biz erməni təkliflərini çıxarıqdan sonra demokratik əsaslardan bəhs eləmişik. Tərcümədən isə öylə çıxır ki, biz erməni əqəliyyətinı xalis demokratik təkliflərdə bulunmaq sifətilə tərəif etmişik. Bu fərq rusca oxuyanlar üçün daha aydın olsun deyə yuxarıda köçürülmüş fəqərimizi ruscaya doğru tərcüməsini də aşağıda dərc ediyoruz.

"Думается что, за исключением совершенно новых и некретологизованных, каких-то административно-земских подразделений края, предложенных армянским меньшинством против осуществления земства на выше означенных демократических началах (все сослов. Выб. И соотв. Цензы) не высказался – бы ни один из мусульман-участников совещания. И если достигительности не оправдала наше оптимистичное предположение, то мы в этом склонны выдеть скорее тактическую ошибку нежели принципиальное противояйствие".

Deyəsən bir "azca" təfavüt var. Deyəsən ki, bizim fəqərədə şuradaki erməni əqəliyyətinin "xalis demokratik zemstvo" təklifində olduğu babda bir kəlmə də yoxdur.

Ola da bilməzdi.

Çünki biz erməni burjuaziyasının nə cürə "demokrat" olduğunu imdi degil, çoxdan biliyoruz. Çünki biz şuradaki "demokratlar"ın münhəsirən ermənilərdən ibarət olduğunun hikmətini anlamaqdan aciz degiliz.

Bu "demokratlar"ın münasibət gəldikcə müsəlmanlar haqqında mövcud olan qanuni hüdudların baqi qalmasına çalışdıqlarını unutmadıq. Hər dörd ildən bir bu demokratların təşəbbüs edib də Gəncə duması haqqında 49-cu maddənin tətbiqini istədiklərini, daha nələr və nələr etdiklərini çox yaxşı biliyoruz.

Qafqasiya işlərinin iç üzünü bilənlərdən kimsə üçün gizli degildir ki, erməni burjuaziyasının demokratlıq "kasa"sı altında farsların dedigi kibi digər bir "nim kasə" gizlənmışdir ki, bu da hər nə cür olursa-olsun, öz mənfəətlərini təmin etməkdən və ancaq öz şələlərini sudan çıxarmaqdan ibarətdir.

Demokratlıq bəzəgi ilə süslənmək siyasəti bütqələmun olan bu fəal burjualara məxsus məşhur bir sifətdir.

Yalnız təəssüf olunacaq bir hal varsa, o da şuradaki əksəriyyətin, o cümlədən də müsəlman nümayəndələrin dvoryan kuriyası ilə seçki

istehqaqi həqqində göstərdikləri xətə ilə bu artistlərə daha ziyadə bir məharətlə rol oynamaq imkanı vermiş olduqlarıdır.

Erməni burjuaziyasının fikir və siyasətini tərvic edən qəzetələrin qulluq göstərmək üçün nə kibi "məharət" işləməkdə olduqlarını ərbabi bilər. Bu, əlbəttə, onların vəzifəsidir. Məharətsiz olurlarsa, çörəksiz qalarlar. Fəqət qulluqlarını bitirərkən yaxşı olardı ki, başqalarının fikir və yazılarını alt-üst etməyəydilər. Çünki bu növ gəllüğeşlərlə (falsifikasiyalarla) görülən qulluq qulluğun ən fənası, işgüzarlığın ən napəsənd bir şəklidir.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 29 may 1916, №197

Safiiyyət – saflıq, təmizlik

Kuriya – seçicilərin silk, senz və s. əlamətlərə görə dərəcəyə ayrılması

Qorra – parlaq, işıqlı, şöləli

Kam – ağız; arzu, istək, məram

Nim – yarım, yarıya bölünmüş

Napəsənd – bəyənilməyən

Gəllüğeş – fırıldaqçı

Bugünkü yığınaq

"Açıq söz"də Hüseyn Mirzəcəmalov cənablarının kooperativ mövzusunda "Xəlpə doğru" ünvanında silsilə məqalələri dərc olunuyordu.

Bir gün üç şəxs idarəmizə daxil oldu. Bunlar cəməət işlərinə baxmaq üçün "kökdən təyin olunduqlarına müştəbih olan" sınıfdən degil, əsl bazar malibin, bazar paltarları geyən həqiqi müstəhləklərdən və müsəlman fəqərəyi-kasibə nümayəndələrindən olub konka əməlləri idilər.

- Buyrunuz!

- Siz yazıyorsunuz, biz fikirləşdik yazılarımıza əməl etmək istədik, dedilər.

Mətləb anlaşıldı: ağalar, müsəlmanlar arasında ilk dəfə olaraq kooperativ dükanı açmaq fikrinə düşmüşlər.

İştə, Qafqasiya türklərinin "ruçdel"liləri diyə düşündük, sevindik. Kəndilərini təbrik və təşviq etdik. Və şübhəsiz ki, təbii bir surətdə hasil olan bu fikrin qövlənd-fələ gəlməsi üçün say etməyi özüümüə borc bildik. Başqa cür də ola bilməzdi. Çünki mürəciet edənlər mənəvi rahnumahq istiyorlardı.

"Xəlpə doğru" məqalələrində "Açıq söz" urəfamızı xəlpə doğru getməgə dəvət ediyordu. İmdi "xəlpə" özü gəlmiş, müavinət istiyordu. Burada iki qərar ola bilermiydi?...

Haman cavan və səmimi yazıçı ilə həqiqi müstəhlək və həssas oxucu olan ağaları biri-birilə tanışdırdıq. Müqəddəməən nə lazımsa görüldü. "Qənaət" mütəhləklər cəmiyyətinin nizamnaməsi yazıldı.

Bu xidmət sonra artıq nizamnamə təsdiq olunmuşdu.

İmdi işə başlamaq lazım idi.

İştə, bu gün o başlanğıcın ilk addımıdır atılıyor. Ümumi yığınaq təyin olunuyor. Bu yığınaqda kooperativin nə olduğu ümuma açılması təsəvvür olunan "qənaət" kooperativinin isə xüsüsən məqsədi, görəcəgi işlər həqqində məlumat veriləcək. Sonra arzu edənlər özlərini üzvligə yazdıracaqlardır.

Üzvülük həqqi 5 manat olub, bir manat da cəmiyyətə girə bilmək həqqidir.

Əlqənaət kənz layəfnə – deyə məşhur bir hədisi-şərif vardır. Qənaəti bir adam eləyə bildigi kibi, bir cəməət də edə bilər. Hələ cəməətliliklə edilən qənaət bir adamın həddi degildir. İştə, kooperativ

cəmaətləlikə görüləcək qənaəti qövldən-fələ gətirə bilmək üçün təsis olunuyor.

Kooperativ nədir?

Bu xüsusda bir az yazıldı. Oxuyan olmuşsa, bilmişdir. Fəqət yazıdan çox məişət özü bunun nə olduğunu göstərdi. Bəzi zəruri şeylərin yox olması o şeylərin cəmaət idarəsi olan bələdiyyə (uprava) vasitəsilə verilməsini (məsələ qənd) lazım gətirdi. Uprava xəlqə qənd yetirə bilmək üçün hər bir dükançıdan əvvəl kooperativ dükanlarını ixtiyar elədi. Kimsəyə qənd verilmədiyi halda onlara verildi ki, xəlqə satsınlar.

Müsəlman cəmaətinin əksəri bu darlıq zamanında kooperativ qapısını tanımış oldu.

Yaxşı dost yaman gündə işə gələr zərb məsələ bu dəfə də həqiqət çıxdı. Cəmaətin həqiqi dostu olan kooperativ başqa vaxtda tanınmadığı halda qənd bazarda azalınca tanındı. Hər kəs onun qapısına getməyə başladı.

Fəqət yalnız qəhətlik zamanında və yalnız qənd üçün deyil, əqli başında olan və məişətini həqq və hesabla aparmaq istəyən hər şəxs hər zamanda kooperativə yazılmalıdır.

Neçün yazılmalıdır! Bunu bilmək istəyənlər təşrif gətirsinlər, bu gün "İsmailiyyə" zalında bu xüsusda bəyanat veriləcək, eşitsinlər.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 3 iyun 1916, №202

Müstəhlək – istehsal edilmiş

Kənz – xəzinə

Məktəb və mədrəsə

I

Məktəb və mədrəsə islahatları lügəvi mənalarından xas olmaq üzrə Rusiyada müsəlmanlara məxsus məscid yanında elm yurdlarına (müəssisəti – elmiyyəyə) elm olmuş kəlmələrdəndir. Rusca mekteb, medres degilinca ruslardakı prixodskiyə şkolı (kilsə məktəbləri) müqabili olan məscid məktəbləri anlaşılır. Məqələmizdə ünvan qəbul etdigimiz məsələdə işlə bu məscid məktəbləri məsələsidir.

Bu məsələ Rusiya müsəlmanlarından ötrü olduqca mühüm bir məsələ təşkil etməkdədir. Bu xüsus müsəlmanların həm böyük bir "hüquqi", həm də islahi düşünləcək ən böyük bir "məsələ"sidir.

Məscid məktəblərinin vücuti müsəlmanların ta böyük Katerina zamanından bəri istifadə edə gəldikləri bir növ milli imtiyazlarından sanılmaqdadır. Bu məktəblər məscidlərə, binaəniyyə, müsəlman ruhaniləri ilə, idareyi-ruhaniyyələrinə tabe olub buna görə də ümumi məarif vəzəratı nəzarətindən xaric bir növ müstəqil və milli məktəblərdir. Doğrudur ki, bu məktəblərdə tədris olunacaq dərslər rəsmi cəhətdən olduqca məhdud bir dairə içərisinə girdirilmişdir. Məktəblərdə ancaq ana dili ilə şəriət dərəsi, quran təlavəti, mədrəsələrdə isə üləma və ruhanilərə lazım olan farsca, ərəbcə və ümumi-ilahiyyə okunulmağa həqq verilmişdir. Başqa dərslərin burada tədrisinə cavaz yoxdur. Fəqət bu nöqsanı ilə bərabər məscid məktəblərinin əsrlərdən bəri dara olduğu bu "həqq"i ehmal edib də ona xər baxmaq, onu əhəmiyyətsiz görmək rəva degildir. Ərbabına, əhli xeyriyyəsinə sabit və aşkardır ki, ən təbii məktəb milli olan məktəbdir. Millətlərə ən faydəli bir siyasət dəxi məktəblərin milliləşməsinə çalışmaqdır. Bu yalnız millətperəstlərin təəssüblərindən çıxmıyır, arzu olmayıb ən hürr cüşünən, elmi hər bir siyasət və politikaçılığa müqəddəm tutan mütəəssis müəllimlərin, pedaqoqların hökmü dəxi bu yoldadır.

Məscid məhlələri üçün bu məktəblər həqqində əllərində olan həqlərini daha ziyadə genişləndirmək yolları da yox degildir. Bu yollardan biri bir millət idareyi-ruhaniyyəsi şübhəsiz ki, istifadə edə bilər...

Bu xüsusda Rudolf cənablarının qəzetəmiş vasitəsilə nəşr etdigimiz layihəsində dəxi bəzi nöqtələr vardır. Fəqət, bu xüsusda sonra.

Məktəb və mədrəsə məsələsindən bizi bəhsə vadar edən şey Qafqasiya məarif müdiri Rudolf cənablarının məruzəsidir.*

***(Bu məruzənin tərcüməsi №123)**

Bu məruzəsinin nəticəsində Tiflisdəki "Əli" və "Ömər" məzhəbləri məktəbləri ilə çoxdan bəri mövcud olan Şeyxülislam və Müfti məktəblərinin ali ibtidai məktəb halına qoyulması və bu ali ibtidai məktəblərə əlavə olaraq birər müəllimlik və mollalıq kursları artırılması təsəvvür olunuyor. Bu vasitə ilə də həm Zaqafqasiya müsəlmanları məktəb və mədrəsələrdən xilas oluyorlar, həm də müsəlmanlar çoxdan bəri arzu etməkdə olduqları "işıqlı molla" sahibi oluyorlar.

Rudolf cənaətləri məscid məktəbləri ilə mədrəsələrini tənqid edərkən bəzi nöqətlərdə isabat ediyorsada da, bir çox xüsuslarda da bizcə yanlış və məcruh hökmlər verməkdən xilas olamiyorlar.

Rudolf ilə bərabər hər bir müsəlman ürfəsi və onlarla bərabər biz də qəbul edərək ki, məscid məktəblərimizin Nuh əyyamına məxsus bir üsuli-tədrisli qalması zavallı millət balalarını heyvan kibi qaranlıq, rütubi, hüfz-əl-sihhədən uzaq bir damxayə tiqlib da, bədənən və ruhən əziyyətlərə salınması təhəmmül olunacaq bir hal degildir. Qəbul edərək ki, bu məktəblər üstündə canı yanan bir əl, iş anlayan bir göz olmazsa, millətin orada tərbiyə degil, təzil edildiyinə hökm verməlidir.

Bu məktəblər məktəb hüfz-əl-sihhəsinin üsuli-tədris və təlliminin ən ibtidai tələblərinə müvafiq olmadıqından, həyatın, məişətin istədiyi, iqtiza ilədiyi şeylərə qətiyyəən yanaşmadıqlarından, ruhi, qəlbi tərbiyə degil, öldürdüyündən, məktəbdən, tərbiyədən, oxu yazının nə olduğunu dərkədən, həqiqi din və həqiqi milliyət fikrini anlamaqdan aciz adamların idarəsində olduqlarından əsası bir islahə möhtacdirlər.

Buralarını məruzə sahibi Rudolf da bir lisanı-rəsmi ilə yazıyor. Fəqət Rudolfun təhlil baxışı bir az başqadır. Baxışının başqalığı xəstənin azarını başqa surətlə anlamasına məhəl veriyor. Ona görə də göstərdiyi çarələr də başqa oluyor.

Bizcə Rudolf məktəb və mədrəsə xəstəliyini yanlış və nasəhiy bir üsul ilə təhlil etmiş, ona görə də mərazi təşxisdə xəta etmişdir.

Təşxis yanlış olursa, bittəb təklif olunan dəhalar da yanlış olur. Yanlış dəva təsirinin nəticəsi hər halda sihhət və afiyət degildir.

II

Dedik ki, məktəblərlə mədrəsələrimizin hazırda halına təhəmmül olunmaz. Şübhəsiz ki, bu hal islah olunmalıdır.

İslahı düşünürkən təbii olaraq öylə bir sual nəzərə gəliyor:

Xəlqi işıqlandıracaq məktəblərin həm də məhkum və tabe millətlərə məxsus olan xəlq və cəmaət məktəblərinin əsil məqsədi nə olmalıdır?

Salim və bitərəfə bir baxışa görə məktəblərin vəzifəsi, görəcəyi işi yaşadığı dövlətə mərbutiyyət və əlaqədarlıq tərbiyə etməklə bərabər mənsub olduğu xəlqin əməllərinə dəxi mədəni bir amil olmaqdır.

Demək ki, müsəlman balalarını tərbiyə edəcək xəlq məktəbləri bu xəlqin (yəni müsəlmanların) ağıllı qismi tərəfindən bəslənməkdə olan milli arzu və əməllərdə dəxi yardımçı olmalıdır.

Rusiya bəxti-təbiyyəyində yaşayan müsəlmanlar az bir istisna ilə həman bir cinsdən olub türk-tatar qovminə mənsubdurlar. Rusiyanın sadıq oğulları arasında mədəni bir ailə fərdi olmaq istəyən müsəlmanlardan ötrü bu cinsiyyət birliginin idrakı ən böyük bir amaldır. Hər hanki bir vasitə ki, Rusiya müsəlmanlarını bu idraka yaxınlaşdırsasa, o vasitəyi əldə etmək müsəlman ürfəsinin əzxi-amalındadır.

Rusiya müsəlmanlarını deyincə müttəhid olduqları kibi cinsiyyətə də birdirlər. Dinlərində mövcud olan bəzi məşəb fərqlərinin əsaslı bir təsiri olmadıği kibi cinsiyyətlərindəki cüzi siyyə və qovmiyyət ayrılıqlarının da fərqi ondan artıq degildir.

Rusiya müsəlmanlarının aralarındakı məzhəb ittilaflarını qaldırıb da hüsnü-İmtizac etmələrində kəndisinə tabe olduğu millətləri təbdili-cinsiyyət edirmək siyasətindən əl çəkmış olan bəzi dövlət üçün heç bir zərər təsəvvür olunamaz. Biləks bunun böyük fəidsi görülor.

Müsəlmanların aralarındakı məzhəb ittilaflarını qaldırıb, məsələn, sünnilərlə şөлərin birləşmələri məqsədini güdmələrini həmişə yanlış anlamışlardır. Öylə təsəvvür olunuyor ki, bu iki "zidd" məşəb birləşirsə, mütləqə siyasi bir məqsədlə birləşmək istəyir və bu birləşməkdə mütləq bir "təcavüz" fikri vardır və guya ki, bu məşhur təcavüz "İqttihadi-İslam" fikrinin doğurduğu "təhlükə"li bir şeydir.

Məlum olduğu üzrə heç bir din yoxdur ki, onun müxtəlif məzhəbləri, məsələləri olmasın. Madam ki, həyat daimi bir nəşvü nümadən ibarətdir, madam ki, din dəxi millətlərin, qovmlərin həyatına icrayi-təsir ediyor və onların nəşvü nüması ilə nəşvü nüma etmək məcburiyyəyində qılıyor. O halda müttəddinləri bir məzhəb tutmağa zorlamaq olmaz. Yeni məzhəblər, yeni dini fəlsəfələr hər zaman olacaq və bunların hər bir vaxtında peyrəviləri də bulunacaq. İslamdakı məzhəblər dəxi böylə təbii bir surətdə zühurə gələn məzhəblərdən başqa bir şey degildir. Fəqət gərək İslam tarixində, gərək sair dinlərin tarixlərində təbii olan bu məzhəb ayrılıqlarına qeyri-təbii bir şey əlavə olunmuşdur ki, o da məsahibəsizlik, təhəmmülsizlikdən ibarətdir. Hakimlər, dövlətlər din və hökuməti əllərində bir idarə vasitəsi qərar verdiklərindən müəyyən bir din və o din daxilində dəxi müəyyən bir məzhəbə rəsmiyyət verib başqalarını mən etmişlər və bu surətlə hürriiyyəti - məzahib aradan

qalaraq hakimiyyətdə olan din və məzhəb məhkumiyyətdə qalan din və məzhəbləri təzyiq etmişdir. Bu təzyiq sayəsində də nifrət, ədavət bir-birini çəkməzlik, düşmənçilik əmələ gəlmişdir. Bu sayədə xristian məzhəbləri arasında olduğu kimi, müsəlman məzhəbləri arasında da qanlı vuruşmalar, uzun və faciə tarixlər əmələ gəlmişdir.

Halbuki imdiki hürrəndiş Avropanın, yaxud demokrat və tərəqqipərvər Rusiyanın istədiyi nədir? Məzhəblər haqqında tam bir hüriyyət, hüriyyəti-vidcan, hər kəsin məzhəbinə ehtiram, hər kəsin etiqadına qarşı bir təhəmmül degilmi?...

Rusiya müsəlmanları, şiələr ilə sünnilər, biri-birlərinə qarşı böylə bir ehtiram bəsləməyən, biri-birlərini məzhəbləri, etiqadati-məzhəbiyyələri haqqında təhəmmül göstərməkdən başqa bir şey istəmiyorlar.

Onlar deyirlər ki, əsas etibar ilə hamımız islamız, məzhəbcə və məsləkə olan fərqimiz bizi biri-birimizdən ayıramaz. Bu ayrılıq təbii bir həlaldə qalıb mütədayinin az nəfsinə məhəl olunmalıdır. Demək ki, müsəlmanların istədiyi sünnilərin dönüb də şiə, yaxud, şiələrin dönüb də sünni olmaları, yəni, bunların ikisinin də üçüncü məzhəb ixtiyarı ilə müttəhid olmaları degildir. Bunun məhal bir xəyal olduğuna hər kəs bilər. İstənilən odur ki, kim nə məzhəbdə olursa-olsun, tutduğu məzhəbi üzündən xor görülməsin. Məzhəblər arasında bir təhəmmül, bir müsahilə peyda olsun. Müsəlmanlar arasında hüriyyəti vidcaniyyə əsasından çıxan hüriyyəti-məzhəbiyyə əsası paydar olsun.

Bunu müsəlman ürfəsi istədiyi kimi rus ürfəsi də tələb ediyor. Həqiqi xristianlar şübhəsiz provaslavni kəlisəsinin sair xristian məzhəbləri haqqındakı təhəmmülsizliyini tənqid ediyorlar. Münasib gəldikcə staroverlərin, bəbtislərin, incilçilərin təzyiq altında olduqlarına qarşı protesto ediyorlar.

Doğrudur ki, bizdə, biz Rusiya müsəlmanlarında öylə bir iqtidar və istiqlal yoxdur ki, məzhəblərdən birisi o birisini təzyiq etsin. Buna görə də nəzərə öylə gələ bilər ki, bu xüsusdakı səy və təlaşın mənası yoxdur. Fəqət iş yalnız xarici bir qüvvəyi-siyasiyyənin təzyiqində degil. Məzhəb səlikləri ilə, məzhəb başlıqlarının etiqadlarındakı xasiyyətin özündə də çox iş var. Lazımdır ki, məzhəb əhlləri başqalarının məzhəbi haqqındakı təhəmmül və müsahilənin lüzumuna vidcanla qane olsunlar.

Müsəlmanların birliyi fikrini tərviç edənlər işte böylə bir qənaəti-vidcaniyyə hüsulinə çalışıyorlar. Müsəlman ürfəsi böylə bir qənaəti-vidcaniyyənin doğmasına böyük bir əhəmiyyət veriyor. Çünki onu cəməatin tərəqqisinə böyük bir bais, böyük bir əmil sayır. Çünki müxtəlif məzhəb və məslək əhlləri haqqında böylə bir təhəmmül lüzumuna ümumi bir qənaət gəlməzse, o zaman müsəlman ürfəsinin

gözlədiyi intibahi-dini məsələsi də müşkülətə uğrar. Çünki o zaman dinə aid hər hanki bir islahat və nəzəriyyə xəlq qəti bir təəssüblə baxar.

Tərəqqipərvər bir hökumət, cəməatin dərində qalan aqillı bir dövlət təqib etdiyi siyasətilə təəssübün hər hanki bir təbəqədə və hər hanki bir sahədə olsa da, qalxmasına müavinət etməlidir.

Buna görə də Rudolf "sünni və şiə" kimi məzhəblərə bölünmüş olan müsəlmanların birləşməsinə çalışmaq hər harda dövlətə vəzifə (bu sözdən sonra bütöv abzasın yeri ağıdır, senzura çıxarıb – Ş.H.)

Rusiya müsəlmanlarının aralarındaki məzhəb ittilaflarını qaldırmağa çalışdıqlarını "dövlətin mənfəət və məqsədləri nöqtəy-nəzəridən" müvafiq görməyən Rudolf müxtəlif türk-tatar qovmlərinə mənsub Rusiya müsəlman millətlərinin "türkləşmək" və ya "tatarlaşmaq" fikrində olduqlarını da xoşlamıyor.

Fəqət burada xoşlanmıyacaq nə varmı?... Neçün bir cinsə, bir dilə mənsub olan millətlərin mədəniyyətdə birləşib fəidəli bir qüvvət təşkil etmələri xoş görülməsin? Bundan dövlətin həqiqi mənfəətləri (Markov nəzəriyyəsi degil) nə itirə bilər?

Həqiqət degilmidir ki, cinsiyyətcə bir olan qovmlərin mədəniyyətcə yaxınlaşib da birləşmələrində yalnız o millətlərin degil, bütün insanların da fəidəsi vardır. Nədən sair qovmlərin təarüf və ittiladları təbii görülsün də, Kırım, Kazan, Qafqaz və Türküstan türkləri, yaxud tatarlarının bu xüsusdakı arzuları müvafiq görülməsin?

Rusiya içindəki millətlər üçün "vətən" olacaqsə – o zaman türk-tatar qovmlərinin bu meyl və arzularında ürkməməlidir. Çünki o zaman Rusiya mədəniyyətcə daha qüvvətli övlada malik olar. Yox, bu vaxta qədər olduğu kimi, bundan sonra da "hökm üçün ayır-maq" politikası aparılacaqsə, o zaman başqa... Əlbəttə, yaxşı həzm olunmaq üçün loxmalar xırda-xırda olmalıdır. Fəqət məşhur ittilahi-islavçılardan rus filosofu Solavyovun siyasətin bu şəklinə "bəhayim millətçiligi" zooloqiçeskiy natsionalizm dediyi unudulmasın.

Demək ki, iki mühüm məsələdə müsəlman əfkari-ümumiyyəsi ilə Rudolf cəanblarının məslək və nəzəriyyəsi haman biri-birinə zidd gəliyor. Fəqət, məlum olmalıdır ki, bu iki məsələ Rusiyadakı müsəlman və türk-tatar adı ilə adlanan millətin əmal və arzularının guşə daşlarıdır!

Bu daşlar qaldırılsə, müsəlmanların istiqbalları haqqında bəslədikləri binayi-əmal haman uçular (devrilər)

Müsəlmanların məktəblərindən gözlədiyi şey, işte bu binayi tiki bilməkdir. Halbuki Rudolf müsəlman məktəbləri haqqındakı islahatına bəşlərkən ilk külüngünü haman bu binanın təməlinə vuruyor.

Baxışlar arasında bu qədər uzaq, hətta mütəzad bir təfəvüt olduqdan sonra, hər iki tərəfin müsəlman xalqının təlimi haqqındakı təsəvvürlərində böyük fərqlər olacağı təbiidir.

III

İkinci məqaləmizdə məktəblərdən gözlənilən məqsəddə də müsəlman əfkari-amməsi ilə Rudolfun duyğuları arasında nə qədər təfəvüt olduğunu söylədik.

Məlumdur ki, Rudolfun türk-tatar qovmlərinin təarif və ittihadına müsəlman məzhəblərinin arasındakı lüzumsuz təəssüb və ədavətin qalqmasına xoş bir nəzərlə baxmıyor. Onun müsəlmanlar arasında məarif nəşr etməkdəki məqsədi məruzəsinin bir çox yerində kəndiləri ilə həmfəkarlıq iddiasında bulduğunu müsəlman ağıllı və işiqlı qisminin məqsədi ilə qarşı-qarşıya ziddir. Rudolf cənabları müsəlman və türk ürfəsinin məzhəblər arasındakı təəssüb və ədvəti baltalamaq və türk-tatar qovmləri arasında danışmaq, bilismək və birləşmək meyllərinə əsasən zidd olduğu üçün milli həyatımızın bu cəhətini tədqiq edərkən bittəbi bir müdir səmimi bir alim, həqiqətpərvər bir məmur sifətini saxlaya bilmiyor, vəqəərlə əhvali gözədən keçirərkən onları tədqiq məxsusi gözlük sayəsində əslində başqa bir rəng də görüyor və o rəngləri bir az daha kəşiflə etdirərək öz nöqtəyi-nəzərindən müsbat (положительный), fəqət bizim nöqtəyi-nəzərcə mənfı (отрицательный) bir lövhə tərsim ediyor.

Bu lövhədən görünüyor ki, məscid yanındakı məktəb və mədrəsələrdə müəyyən bir məqsədlə rusca oxudulmuyor. Buradakı tərbiyə və tədrislər ancaq müsəlmanlığa, müsəlmanlığın dövr-i-ibtidasına, "xəliflər zamanına" münhəsir olub qalıyor.

Sonra bunlar arasında az-çox yeni üsula və zamanəyə müvafiq olanların da Rusiya səltənəti nöqtəyi-nəzərindən təhəmmül olunmaz kitablər oxutduruluyor ki, şislər arasında iranlılıq, sünnilər arasında da osmanlılıq fikirləri tərvic ediyorlar. Məsələn, bu Təbrizdə və Türkiyədə çap olunan kitablarda coğrafiya və tarix fəsilələri varmış ki, hamanı İran coğrafiyasından, Türkiyə toprağından ələmi-islamdan, məqami-xilafətin əhəmiyyətindən, Türkiyə Sultanının bütün müsəlmanlara xəlifə olmasından bəhs edib duruyorlarmış. Bu kitablarda bittəbi Rusiya coğrafiyasından, Rusiya tarixindən bir kəlmə də olsa, bəhs olunmuyormuş. Olunsa da, ancaq islam tarixi, islam coğrafiyasına nisbəti miqdarında oluyormuş. (Bundan sonra 9 xətlük bir abzas sensor tərəfindən çıxarılıb, yeri ağdır – Ş.H.)

Fəqət ələmşümül müharibə, bu müharibədə verilən imtahanlar, edilən təcrübələr "böyük iftira"nın nə qədər "kiçik" bir şey olduğunu meydana qoydu. Az-çox bitərəfanə bir təhqiq dəxi Rudolfun Təbriz və İstanbul basması dərslər kitabları haqqındakı "tədqiqatının" dəxi nə biçimdə bir "həqiqət" olduğunu kəşf edə bilər.

Əvət, biz biliyoruz ki, məktəb və mədrəsələrdə oxudulan Təbriz və Türkiyə basması kitablar nədir? Bu Təbriz basması kitabları biz özümüz də oxumamış degiliz. Güllüstan, Əbuəbəlcinan, Sərfimir, Tənbiyəül qəfilin, Şəriə-şərh-əl-ləməə və bu kibi sifət ədəbi və dini kitablər da bilmiyoruz ki, hanki "İranizm"dən, yaxud Mirzəqulu ələm hal, "Daş köprü", Təcvid Qaraqaş Bənnə kibi osmanlı basmalarında nə kibi bir xilafət və yaxud "panislamizm"dən bəhs oluna bilər?..

Ərbabinə məlumdur ki, bu kitablər sifət dini mövzulara aid olub, müəyyən bir məzhəbin elmi və fəlsəfi əsaslarını tərvic etməkdən başqa siyasi və ictimai heç bir məqsəd güdməz (Burada yenə 7 xətlük bir abzas sensor tərəfindən çıxarılıb, yeri ağdır – Ş.H.).

Məscid məktəb və mədrəsələrində, Rudolfa görə, tədrisat Dağıstanda sifət ərəbcə, Zaqaqfasiyada isə türkcə oluyormuş. Həm də diqqət ediniz – bu türkcə tədrislərin kitabları da şislər üçün Təbrizdə çap olunub gəliyərmüş.

Fəqət bizim məscid məktəblərini tanıyanlar bilirlər ki, oradakı tədrisat nə haldadır. Məəttəəssüf Zaqaqfasiyadakı məscid məktəb və mədrəsələrində əski üsul ilə dəvəm edən dərslər türkcə degildir. Burada uşaqlar əvvəlcə qiraət ögriyorlar, sonra da farsca "Güllüstan" və yaxud Əbuəbəlcinan oxuyurlar, axırda isə türkcəyə keçiyorlar. Türkcədən oxuduqları da son zamanlara qədər Aşiq Qərib və Koroğlu hekayəsinə münhəsir olub qalıyordu. Yazı isə mütləqə farsı idi. İmdi də əski üsul məktəblər öylədir. Bənim bildigim məscid məktəbi budur. Özüm də bu məktəbdə bir neçə il vəqət keçirmişəmdir. Mədrəsələrə gəlincə, burada tədrisat qismən farsı, qismən də ərəbidir.

Tədrisatın milliləşməsi üçün türk ürfəsi ruhanilərlə azmı mübarizə etməşdir!

Fəqət Rudolfun iddiası başqadır, yalnız Zaqaqfasiyadakı məktəb və mədrəsələr degil, Dağıstanın da bir qisminə türkcə tədris edildigini zikr ediyor və diyor ki, bu dil Zaqaqfasiya türkləri tərəfindən dağıstanlılara bağlanıyor və onları türkləşdirmək istiyorlar. Halbuki Rudolfun iddiasınca bu dağıstanlılar qətiyyətlə türkcəyə əşina degildirlər.

Əcəba burası böyləmidir? Həqiqətən də Dağıstan Zaqaqfasiya türkləri tərəfindən "cəbrən" türkləşdirilirmi? Həqiqətən də oradakı

məktəb məscidlərindəki tədrisat türkcəmidir? Ehtimal ki, nov üsul bir neçə məktəbdə türkcə tədrisi təbiiq olunmuşdur. Fəqət, bu təbiiq cəbri və qeyri-təbii bir yolda degil, əsil təbii bir surətdə olmuşdur. Müdir cənabları iddia etdiyi kibi dağıstanlılar tamamilə türkcəyə qeyri-əşinə adamlar degildirlər. Hər kəs bilir ki, Dağıstan bir çox xırda qovmlərdən, xırda şeyvələrdən təşəkkül etmiş bir dil kəşkülüdür. Burada bir kənd o biri kəndin dilini anlamaz. İştə bu ümumi anlaşılmazlıqlar arasında türkcənin hər kəs üçün "beynəlmilal" bu dil olduğunu da bilməyən ərəbi-tədqiq yoxdur, zənn edəriz. Kəndistanın ədəbiyyati, tarixi, yazısı olmayan və bunların hüsulı üçün xırdalıqdan naşi istiqbala ümid dəxi bəsləyə bilməyən dağıstanlı müsəlman üçün ədəbi bir dilə malik olub da bilnisbə mədəni olan türk qomşusu və din qardaşının danışıq üçün istifadə elədiyi dilindən oxu, yazı üçün neçün istifadə etməsin? Bunda qeyri-təbiilik nədir? Türkcənin Dağıstan qovmləri arasında "beynəlmilal" bir dil olmasından başqa Dağıstan qovmləri arasından kumuklılar kibi sırf türk olan qüvvətli taifələr də yox degildir. Hüseyin əfəndi Ələqədari kibi məşhur Dağıstan üləması türkcə əsərlərilə məşhurdurlar.

Dağıstanlılar mədəniyyətə qədəm qoymaq, yazmaq, oxumaq, ədəbiyyata malik olmaq istələrsə, türkcəyi qəbuldan başqa təbii bir çarələri yoxdur. Bunu dağıstanlılar çox əla biliyorlar. Ona görə də aralarındakı əqil və idrak sahibi olanlar türkcəyə bağlanıyorlar. Yoxsa türkcə onlara bağlanmıyor. Çünki dağıstanlılar pək əla biliyorlar ki, türkcəyi degilsə, rusçayı qəbul etməlidirlər. Halbuki türklər müsəlman olduqlarından türkcəyi qəbul etmək onlarca daha təbii görülyür. Bilkəssə ki, bu dil aralarında "beynəlmilal" bu dildir də. Naqis də olsa, bu dili hər kəs biliyor və iki qomşu kənd ancaq bu dilin vasitəsilə yekdigərinə mətləb anlatıyor.

Dağıstanlıların dağılılıq halından çıxıb da mədəniləşməsi və bir an əvvəl mədəni həyatə girməsinin hökumətçə bir qiyməti varsa, Dağıstanda görülen bu hal qeyri-təbii görülməməlidir.

Dağıstan taifələrinin kəndilərinə məxsus, müstəqil bir yazı və ədəbiyyat sahibi olmalarına əsas olsa idi, biz əlbəttə, bəzi xəyalçı Dağıstan "millətçilər"inin "dağıstanlılaşmaq" nəzərini və Dağıstan dilincə (?) məktəb açmaq fikirlərinə müariz olmazdıq. Fəqət, nə çarə ki, Seyid Həbiyevlərin, Hacı Tələşlərin tərvic elədiyi bu politika noticə etibarı ilə ruslaşmaqdan başqa bir "faidə" ilə tamamilə olamaz. Ehtimal ki, Dağıstan ruslaşarsa, daha ziyadə faidə görmüş olar, etiqadında olanlar vardır. Fəqət, bu "faidə" ruslaşınca qədəm Dağıstanın dıçar

olacağı ruhi-əzab və üqabına dəgər qiymətli bir şeyi ola biləcəkmii? Orası məsələ...

Əcəba, bu müxtəlif türk-tatar şeyvələri ilə hətta bütün Dağıstan qovmlərini türkləşdirən politikaçıların yatağı haradadır – Bakıda.

Bu politikaçılar bir takım məarif cəmiyyətlərindən ibarətdir ki, "Bakıda yataq salmışlardır". Bunlar darülmüəlliminlər və sair məktəbi-aliyyə "xülya"sındadırlar və bütün bunları da şübhəsiz ki, "Osmanlı türkcəsi" ilə istiyorlar.

Məarif cəmiyyətləri bir az elm alıyor degilmidir?... Fəqət müdir cənabları kaşfiyyatında daha da iləriliyor, məqsədi "Bakıdakı ruhani Səadət cəmiyyətidir".

Burada müdir bu vaxta qədəm söylədiklərinə rəğmən bir az dəlil və sübutla söz söyləmək ehtiyacını hiss etmək olmalıdır ki, Səadət cəmiyyətinin nizamnaməsindən ilk maddəsinə də işarə ediyor.

Bunu ayrıca təhlil edəlim.

IV

Rudolf cənabları "Bakıda yataq salan" müsəlman məarif cəmiyyətlərinin darülmüəllimin və sair məktəbi-aliyyə "xülya"lərilə ömür keçirdiklərini məxsus bir surətdə qeyd ediyor. Və haman əlavə ediyor ki, bütün bunları da osmanlı türkcəsi ilə istiyorlar.

Layihənin burasında işlənilən kinayə ilə "Bakıda yataq salanlar"ın türkcəyə "əşinə olmayan" dağıstanlıları da "türkləşdirmək" qeyrətində olduqlarının "ərz edilmiş" olduğunu nəzərə alsaq, o zaman "Səadət" cəmiyyəti-ruhaniyyəsinə şəhadət barmaqı uzadılmaqla nə kibi təhlükəli bir "yuva" açılmaq istənilmədiyini özlüyündən anlaşılmış olur.

Əlbəttə danmayacağıız ki, xüsusi: darülmüəlliminlərə milli olmaq üzrə rüşdi və ali məktəblərə malik olmaq, milli məktəblər açmaq səadətində yetişmək bizim arzumuz, əmalımızdır. Bu arzu heç bir zaman "xülya"da degildir. Çünki, müdir cənablarının ruhani "Səadət" cəmiyyətinin birinci maddəsində göstərdikləri maddədə yazılan tələb o qədəm böyük və həddən xaric bir şey degildir ki, hüsuləyə sığmasın, buna görə də "xəyal" və yaxud "xülya" olsun.

Görəlim "Səadət" cəmiyyətinin bu "qorxunc" nizamnaməsindəki birinci maddə nədir? Müdir cənabları bu maddəyi məruzələrinə naql etməmişlərdir. Onun məruzəsində boş buraxdığı yeri biz dolduralım. İştə, "Səadət" cəmiyyətinin bu qorxulu maddəsi:

1) – Cəmiyyətin ümdə qəsdı Bakı şəhərində vaqə olan mədrəsələri üsul-i-cədid üzrə nizamə salmaqdır.

2) – Müqəzəi-zəmanə görə təzə mədərisi-ruhaniyyə, darülmüəllimin və sair məktəbi-aliyə təsis və umerat etməkdir.

Burada "xülya" olacaq nə iş varmı? "Bakı şəhərində vəqə olan məktəb və mədaric üsuli-cədid ilə islah" böyük bir xülyamıdır?

Bunu Rudolf cənabları kəndiləri dəxi islah etmək istəmiyorlarmı? Məktəblərlə mədrəsələrin "xilafa dövrünə" məxsus "sxolastik" üsulundan çıxıb da üsuli-cədid ilə yoluna qonulmasını müdir cənabları özləri arzu etmiyorlarmı?

Bəlkə bunun "xülya" olan cəhəti odur ki, müsəlmanlar bunu özləri öz ixtiyarları ilə, öz zövq və səliqələri ilə görmək istiyorlar. Əsrlərdən bəri dara olduqları həqlərindən imdi də olsa, istifadə fikrinə düşmüşlərdir. Bəlkə burası "xülya"dır ki, məscid məktəb və mədrəsələrinin məarif nəzarətinə tabe etmədən islah etmək istiyorlar. Əlbəttə, müsəlmanlar kəndi həqlərində Rudolf cənablarının məruzəsində göstərilən bir siyasət tətbiq olunduğunu bilseydilər, bəlkə də bu təbii olan məqsədlərinin "xülya" olub qalacağını fikir edərtilər.

Fəqət Rudolf cənabları məruzəsinin vücudu ilə belə müsəlmanlar "Səadət" cəmiyyətinin nizamnaməsində yazılan bu milli arzularının birer "xülya" deyil, tez-gec vücudə gələcək bir həqiqət olacağına qənadirlər.

Bəlkə "xülya"dən bəhs edərkən popeçitel cənabları səadətin mədrəseyi-ruhaniyyə ilə sair məktəbi-aliyə həqqindəki məqsədlərini qəsd etmişdir. Fəqət müsəlmanlar, ruhani mədrəsələrə, akademilərə və sair milli məktəblərə bir xəyal kibi baxamaz. Çünki həqiqət onların gözləri qabağında canlı misallar göstərməkdədir.

Onlar qonşuları ermanilərdə görüyorlar ki, bunların hamısı vardır, həm də çoxdan varlar. Müsəlmanlar görüyorlar ki, qapıbir qonşularının taqribən bir əsr bundan əvvəl mövcud olan kəlisə məktəblərində şəriət ermənica, rusca, ümumi tarix, ziraət, tarixi-təbii, erməni tarixi oxunuyor. Bu dərslərdən yalnız Rusiya tarixi ilə coğrafiyası rus dilində təlim ediliyor, qalan dərslərin hamısı, hətta ümumi tarix də haman erməni dili ilə oxutuluyor!

Bu məktəblərin hər dürlü idarələri, müəllimləri də öz ixtiyarlarında, kəlisə məhləsinin ixtiyarındadır.

Müsəlmanlar bir "xəyal" deyil, bir həqiqət olaraq görüyorlar ki, qonşularının ibtidai kəlisə məktəblərindən savayi 6 yerdə ruhani darülmüəlliminləri var:

1. İrəvanda 175 il əvvəl açılmış
2. Şuşada 55 il əvvəl açılmış
3. Tiflisdə 95 il əvvəl açılmış

4. Naxçıvan Donda 35 il əvvəl açılmış

5. Şamaxıda keçən il açılmış

6. Astarxanda dəxi vardır.

Bunların fəvqündə Eçmiyadzindəki ruhani "Akademiya"nın dəxi "xülya" olmadığını müsəlmanlar görüyorlar.

Əcəba, qapıbir qonşularımızın yarım əsrdən ziyadə nail olduqları bir şey bizim üçün bu gün nədən bir xəyal, nədən bir xülya olsun?

Rusiyanın həyati-siyasiyyəti təbii bir cığıra düşər, hər millətin öz kötəyi üzərində gögərib də doğma mədəniyyətlə nəşvü-nüma etməsinə imkan verilsə, şübhəsiz ki, "Səadət" cəmiyyəti nizamnaməsinin birinci maddəsində istənilən şeylər deyil, ondan daha geniş milli tələblər dəxi bir "xülya" kibi nəzərə gəlməz.

Yox, əgər istədigimiz mədrəseyi-ruhaniyyə əvəzində bizə təsəvvür olunan "Əli" və "Ömər" məktəbləri təqdim olunub, ona qəne olmamız "əmr" edilirsə, o vəqt, əlbəttə, "mədrəseyi-ruhaniyyə" tələbi bir "xülya" olur. Əgər ümumi nizam ilə mövcud olan ali ibtidai məktəblərdən qurtaran şagirdlərə üç ildə 50 saat türkca, 50 saat ərəbcə tədris əlavə etməklə dini və milli ehtiyaclarımızı yoluna verəcəkdir "əllamə"lər çıxarılmış istəniləcəksə, o zaman əlbəttə, zəmanənin əqzasına aşına işıqlı mollalar dedikdə burnumuzun ucu göyniyəcək və bəlkə bu kibi əllamələri ancaq yuxumuzda görəəcəyik.

Böyük Qafqasiya əyalətinin böyük idarəsi məarif müdirinin böyük müdiri Rudolf cənablarının dediyinə görə "Bakıda yatan" müsəlman məarif cəmiyyətləri bir "xülya" olaraq arzu elədikləri bütün ruhani və milli məktəblərindəki tədrisatı da osmanlı türkcəsi ilə istiyorlarmış. Çünki bu dil "ümum-müsəlman" dili imiş. Məktəbi-aliyə həqqindəki "xülya"ımızı isbat üçün müdir cənabları heç olmasa "Səadət" cəmiyyətinin nizamnaməsinə tənəzzül buyurmuşlardır.

Bu ikinci "xülya"ımızın isbat üçün sərih bir dəlil bəyan buyurmamışlarsa da, burasını söz arasında izah etmişlərdir. Guya bu günki gündə Qafqasiyaya yayılmaqda olan türkcə, osmanlı türkcəsi imiş və bütün məktəblərdə bu ümumi türkcə ilə təsis olunmaq istəniləyindən məktəblər osmanlıca olacaqmış.

İmdiki halda nəşr olunan qəzetlərimizin, kitablarımızın, xülasə yazı və mətbuat dilimizin türkcənin ən ədəbi olan İstanbul şivəsinə bir az bənzədini, əlbəttə, inkar etmiyəəcəyik. Fəqət bunun qəsdən iltizam olunan osmanlı türkcəsi olduğunu şübhəsiz ki, inkar edəcəyik. Bir İstanbullu bizim qəzetləri oxursa, ona acəmicadır – deyar: bu osmanlıca deyil, bu bizim ədəbi türkcəmiz, öz dilimizdir.

Əlbəttə ki, bu gündü şivəmizlə Mirzə Fətəli şivəsi və Zakir, Vaqif şivələri arasında fərq vardır. Fəqət bu fərq tərəqqi edən hər bir ədəbiyyatın müxtəlif dövrləri arasındakı fərqlərdən başqa bir şey deyildir.

Osmanlı şivəsi ilə bizim şivə arasındakı qərəbəti görüb də qorxanlar mütləq bu iki şivənin əsasən bir dilin biri-birinə yaxın şöbələri olduğunu bilməyənlərdir.

Anadolu türkcəsi ilə Azərbaycan və Qafqasiya türkcəsi şivəcə bir az fərq ediyorsalar da, əsas etibarını ilə türkcənin böyük budağının şaxələridir. İran Azərbaycanı ilə Qafqasiya Azərbaycanı arasında fərq heç yoxdur. Fəqət Anadolu ilə bu iki şivə arasındakı fərq dəxi onları müstəqil bir dil və şivə halına qoyacaq dərəcədə deyildir.

Ədəbi şivələrin bu surətlə yek-digərinə bənzəməməsi əsil işdən müxbir olmayan münəqqidləri qorxuduyur. Yoxsa məsələ bitərəf və kəskin nəzərlə müstəşriqə həvalə olunursa, bunda qeyri-təbii bir şey görməz.

İştə, "Səadət" nizamnaməsinin təhlilindən gördük ki, "Bakıda yatan" cəmiyyətlərin haqqında iddia olunan "xülya" heç də xülya deyildir. Və bu "xülya" qonşularımızın bir əsrə yaxın zamanda bəri istifadə eladıkları bir həqdır, öylə bir həqq ki, şübhəsiz, Qafqasiya müsəlmanları. Qafqasiya türkləri də ona layiqdirlər.

V

Bundan əvvəlki məqalələrimizdə Rudolf cənablarının məscid, məktəb və mədrəsələrimizdəki təhsil haqqında bəslədiyi nəzəriyyəsinə bildigimiz üçün təhsil və tənqid etdik. Popçitelin bu məktəblər haqqında iki nəzəri vardır. Biri bu ki bu məktəblər təlim və tərbiyə nöqtəyi-nəzərindən fəna halındadırlar. Biri isə bu ki, bunları "ittihad-islam" itiraqı və "hökumətə zidd məsləklər" in ocağıdır. Bu ikinci fəqərədə yalnız mollaların idarəsində olan məscid, məktəb və mədrəsələri degil, müsəlmanlar arasındakı məarif cəmiyyətləri ilə mətbuat dəxi sui-zənn alətinə alınmışdır. Müdir cənablarının mülahizələrindən birisinə iştirak, fəqət ikincisinə bütün mövcudiyətimizlə etiraz edəriz. Kəndi nəzərinə mövcud olan bu iki dərindən islahı üçün Rudolf tərəfindən məscid, məktəb, mədrəsələrinin məarif nəzarətinə tabe tutulması xüsusunda izhar olunan rəyini isə əsrlərdən bəri tanınmış olan həqqimizə bir təcavüz sanarız.

Fəqət bu məsələdə yalnız Rudolfun degil, kəndimizin də xətamız vardır. Biz kəndimiz dəxi bu günə qədər məscid, məktəb və mədrəsələrinə lazım olduğu əhəmiyyəti verməmişiz və Rudolfun dedigi

kibi "əlimizdəki həqqdən" istifadə etmək fikrində olmamışıq. Bizim zamanə ehtiyacını anlamağa başlayan intellidentlərimiz bu məsələdə ibtidadan bəri böyük bir xəta işləyərək gəlmişdir. Biz mollaların idarəsində olan məscid, məktəb və mədrəsələrinin sadəcə şəfa verəcək halda olmadıqlarını görüncə haman oraldan üz çevirdik. Xəlqi zamanə elmlərinin təhsili üçün şkolaya çağırırdıq. Bittəb xəlq ruhuna, əxlaqına, ürf və adətinə müğayir olan ruslaşmaq şkolasına gedəcək deyildi. İnad etdi, getmədi. Haman məktəb və mədrəsəsində qaldı. İləri gələn siniflərdən bəzi bəgzadələr və sair mümtəz olan şəxslər şkolaya getdilər, fəqət oradakı tərbiyə üzündən məəttəəssüb əksər ovqatda xəlqlərdən uzaqlaşdılar, bunların qabağa düşmələri, əlbəttə, ümumcəməətin oxumağı demək deyildir. Bir çox zamanlardan sonra russki-tatarski tipində məktəblər açılmağa başladı. Fəqət onlar da uzun bir müddət istənilən nəticəyi verə bilmədilər.

Biz məscid məktəb və mədrəsələrinə xor baxdıq. Onları zəlalət və ətalət yuvası sandıq. Burada millət çürüdümlər dedik, buralarına təəssüb ocağıdır – ünvanını takdıq. Həm həqiqətən də, öylə ki. İndi də çox islah olunmamışlardır. Fəqət biz bir şeyi unuttuq. Ən böyük səhvimiz də buradadır. Intellidentiyamızın, zamanə dərini anlıyanlarımızın ən ağır xətası da budur. Biz unuttuq ki, bu müəssisələr hər nə halda olsalar da, bizimdir. Biz onların qaranlıq və rütubi otaqlarını, o otaqlar qədər qaranlıq və dərəcə düşüncəli müəllimlərinə oradakı əsr və zamanə çoxdan keçmiş olan çürük üsuli-ətiq gördükdə buralardan nifrətləndik. Onların islahından qəti-ümid elədik. Adətin buralarını baykot elədik. Əgər bir Rudolf kibi bundan 15 il əvvəl çıxa, bütün məktəb və mədrəsələri qapatsa idi, öyləsinə millətimizin böyük bir xadimi bilənlər dəxi çox tapılar idi.

Fəqət bu xətalə düşüncə yalnız keçmişə aidmi?

İndi belə aramızda bir çoxları var ki, bu məktəbləri "əgri ağac" kibi təəvvür ediyor və onun heç bir surətlə düzəlməsinə qane ola bilmiyorlar.

İndi dəxi öylə düşüncələrimiz var ki, bu məktəblərin qapanmasını bir neməti – üzma kibi görüyorlar.

Əlbəttə, məzkur məktəblər məlum halları ilə qalacaq olurlarsa, bu kibi düşüncələri də qanamaq olmaz. Onları yalnız bir şeydə qanamaq olar ki, azarı sağaltmaq əvəzinə azarlını öldürmək istəyirlər. Onları bir şeydə qanamaq lazım gəliyor ki, əlimizdəki hüququn əsil qiymətini və onun gələcəğini dərk etməiyorlar.

Məscid məktəb və mədrəsələrinə şimalı qardaşlarımız (tatarlar) bizdən daha ciddi bir nəzərlə baxdılar. Onlar bu müəssisələrə qarşı xor

baxmadılar. Biləks bu məktəblərə sarıldılar, uzun bir zaman oldu ki, tatarlar, hətta, rus şkolasını belə baykot etdilər. Haman məktəb və mədrəsələrə qane oldular. Nəhayət, tamam olmasa da, bu məktəblərə üsuli-cədid daxil oldu. Ana dilinin və sair ibtidai elmlərin təhsili bir çox məktəblərə girdirildi. Tatarstanda bir kənd bulunmaz ki, orada məktəb olmasın. Sonra onlar mədrəsələrini də islah etdilər. Mədrəsəyi-aliyə, hüseyniyə kibi ciddi müəssisələr meydana gəldi ki, bu gün tatarlığın münəvvər molları, əksər yazıçıları, müəllimləri həp bu məktəblərdən yetişiyorlar.

Məscid məktəblərinin hər kəndə, qəsəbəyə yayılması ucundan tatar qardaşlarımızda oxuyub-yazmaq bizdən çox irəlidedir.

Bizim qəzetlər ancaq şəhərlərimizdə oxunuyor. Kənd qəzetinin üzünü çox az, hətta demək olar ki, heç görmüyor. Halbuki, Volqa Boyunda çıxan türkcələrin əksər oxucuları kəntistandır. Tatar mətbuatının ilerləməsinə ən böyük səbəb istə ordakilərin ana dilinə bizdən daha savadlı olmalarıdır. Bizdə orta rus təhsili görmüşlər, ali məktəb bitirmişlər çoxdur. Fəqət, onlarda xələq oxuyur, yazıyor, ana dilində oxuyub-yazıyor.

Əlbəttə, Daxili Rusiyada mövcud olan zemstvo idarələri ilə yolların Qafqaziyaya nisbət daha müntəzəm və daha çox olması, kəndlərdə postanın bizimkindən daha intizamlı olmasının da təsiri yox degildir. Fəqət əsil mətləb kəndlərdəki məktəb və şəhərlərdəki mədrəsələrdədir.

Tatarlarda mətbuat ilə xələq arasında yaxın bir əlaqə və münasibət vardır. Bu münasibətdə məscid məktəb və mədrəsələrinin təsirini görməmək mümkün degildir. Keçəndə idarəmizə iki tatar soldat gəldi. Tatarca qəzetə istədilər. Onlara verdigimiz "Vəqt", "Turmuş" və "Söz" nömrələrinin içində axırncısı birisinin nəzər-diqqətini cəlb etdi. Bunu Ayaz Əfəndi İshakov çıxarıyor – dedik. Onu tanıyormusan – deyə maraqlı etdik. – Necə tanımam! – deyə soldat incidi İsakovu da tanımaq olurmu?

Bəlkə də bizə deyərlər ki, bu təsadüfi və müstəsna bir vəqəddir. Bu kibi düşüncələri də rəqəmlərlə sakit etmək istəriz. Bakıda olan tatarların, əlbəttə, arabacı, əmələ və faytonçu növündən olduqlarını biliyorsunuz. Demək ki, bunlar yerlərində məaşları tənq keçib də bir parça çörək üçün qürbətə çıxmışlardır. Buna görə də tatarlığın hər halda daha əvəm təbəqəsinə mənsub olmaları iqtizadə. Məəmfahiə Bakı bələdiyyəsinin statistikasını göstəriyor ki, yerli müsəlmanlarda oxumaq yüzdə 25 ikən, tatar kaloniyasında yüzdə 40-dır.

Bu fəheş fərqiñ hikmətini bən işte tatarların məscid məktəblərinə verdikləri əhəmiyyətdə görüyoram.

Əlbəttə, onlarda da Kırmda və bizdə olduğu kibi bu məktəb və mədrəsə məsələsi daha tamamilə həll olunub yoluna qoyulmuş degildir. Onlar da bu məktəblər haqqında proqram yazmaq, onları daha həyatı bir şəkəle qoymaq xüsusi əhəla həll olunmamış bir məsələ halındadır. Fəqət bir fərqlə ki, onların ürəfası ibtidadan bunlara xor baxmadığı kibi, imdi onları əhəmiyyətsiz görməyir, hər vasitə ilə onların islahına çalışıyorlar. Bizim vəqflər dövlət xəzinəsində yatıyor olub qaldığı bir zamanda, onların mövqufatı mədrəsə və məktəblərə sərf olunuyor. Mövqufat yetişmədiği təqdirdə xüsusi cəmiyyətlər və ianələrlə olsa da, bu məktəblər ehməll olunmayır. İmdi ən ciddi və mühüm bir məsələ var isə, o da bu məktəblərin hüquq və səlahiyyətini əsəş bir surətdə genişlətmək və onları daha əsəş bünövrələr üzərinə qura bilməkdən ibarətdir.

Məscid məktəb və mədrəsələri xarəbdır, fəna haldadır – deyə atılmamalı, bəlkə onun islahına çalışmalıdır.

Bizim xarəb və islahə möhtac çox şeylərimiz vardır. Əgər hər islahı müşkül görüən xüsusiyyətlərimizdən əl çəksək, bu məntiqlə irəliləsək, çox fəna nəticələr əldə etmiş oluruz.

Özümüzü "ziyalı" mərtəbəsində qoyub da hər şeyə yuxarıdan aşağı quş baxışı baxarsaq, o zaman mollarımızı keşilərə, məscidlərimizin kəlisalara, tükəzbanlarımızı da lizalara əvəz etməliyiz. Çünki məscid məktəb və mədrəsələrinin islahı haqqında bədbinlik ruh və məntiqi ilə biz mollarımızın da, məscidlərimizin də, qadınlarımızın da islahından nə ümid olmalıyız.

Fəqət bunun üçün nə bir səbəb vardır, nə də bir məhəl!...

Məscid məktəb və mədrəsələri in əhvalı ilə milli hayatımızdaki əhəmiyyətini və məsələnin burasına a. d Rudolf cənanları ilə aramızdaki itilaf nəzəri təyin etdikdən sonra sərə əlahət məsələsinə gəliyor.

Bu xüsusda sonra.

VI

Bilirsiniz ki, müsəlman mərifərvərləri ilə zəmanənin tərəqqilərinə, istədiklərinə əşinə olan alimlərimiz məktəb və mədrəsələrimizin islah üçün hər şeydən əvvəl bacarıqlı müəllim və mərifətli molla yetişdirmək əmal və arzusunu bəsləməkdədirlər.

Bu əmalıların xəyaldan həqiqətə gətirmək üçün müsəlmanlar çalışmamış da degildir. Onlar bu xüsusda həm nəzəri, həm əməli olaraq çalışmışlardır. Rusiya müsəlmanlarının ictimailərində, "İttifaq" proqramında bu xüsusda qətnamələr və maddələr vardır. Müxtəlif

zamanlarda müsəlmanlar bu xüsusda hökumət idarələrinə müraciət etməmiş, tələbnamələr vermiş, bu xüsusda heyətlər göndərmişlərdir. Gəncədə mədrəsəyi-ruhaniyyə, Bakıda "Səadət" məktəbləri bu məqsədlə vücuda gətirilmək istənilmişdir. Bu məktəblərdən könül istədiyi qədər fayda görülməmişsə, bunun bir az müsəlmanlara aid olsa da, bir çox müsəlmanlara aid olmayan səbəbləri olmuşdur.

Burasi ayrı bir bəhəsdir. Bəlkə münasibət olurda ondan da danışarız.

Hər halda müsəlman əfkəri-amməsinə müəyyən bir şəkə binmiş. Təyin etmiş bir arzu vardır ki, o da məktəb və mədrəsələrimizin və ələlümüm məarif işlərimizin islahı üçün bizə darülmüəlliminlər, mədrəsəyi-ruhaniyyələr lazım olduğudur.

Burada Rudolf cənabları dəxi bizimlə iştirak ediyor. O da ilk əvvəl buradan başlamaq istiyor. İbtidai məktəblərimizdə şəriət dərsi və ana dili tədrisi ilə məhlə məscidlərinə mollalar yetişdirmək üzrə Tiflisdə "Əli" və "Əmər" məktəblərini islah edərək bu surətlə həm müsəlmanların, həm də dövlətin "qədim arzusu"nu təşkil edən mühüm bir məsələnin "həllinə" başlamış oluyor.

Tiflisdəki "Əmər və Əli" məktəblərinin imdiki halda ibtidai bir məktəb olduqları məlumdur. Popeçitelin bunları ali ibtidai məktəb halına çıxaracaq və bundan sonra hər sənə 3 illik ilahiyyat və müəllimlik kursu əlavə ediləcək.

Hər bir islah dövründən əvvəlki əcib və qərib adlarla baqi qalacaq bu məktəblərin nə kibi bir proqram və üsul ilə "islah" olunacağı haqqında popeçitel idarəsinin məruzəsinə qoşdurulmuş olan əlavələrdən iqtibas surətilə "Açıq söz"ün 128-ci sayısında müfəssəl məlumat verilmişdir.

Bu məlumatdan görüldüğü vəchlə müsəlman əfkəri-amməsinin tələb elədiyi mədrəsəyi-ruhaniyyə əvəzinə təqdim olunmaq istənilən bu Tiflis məktəblərində dərslər əsas etibarilə rusca olacaq. Burada ancaq türk olan şagirdlərə Azərbaycan türkcəsi oxutdurulacaq. Şəriət dərsləri isə ərəbcə oxutdurulacaq. Türk olanlara türkcə, türk olmuyanlara da rusca tərcümə edilmək şərtilə.

Sonra xüsusi surətdə əlavə olunacaq 3 illik kurslarda da şəriətə aid bütün dərslər fiqh, təfsir, elmi-kəlam, elmi-hədis, dini-islam tarixi, islam tarixi kibi dərslər-hamısı ərəbcə oxutulacaq.

Türkcə olaraq ancaq türkcə özü oxudulacaq.

Sair dərslər isə tamamilə rusca olacaq.

Bu surətlə tərtib və islah olunmuş bu məktəbdən çıxan adam sonra da türkcə müəllimi, xəlq mollası olacaq.

Bakalım, ali ibtidai (ruski-tatarski biçimində, Alekseyevski şkol tipində) məktəblərin başına birər ilahiyyat kursu əlavə etmək surətilə bizə "allamə"lər yetişdirəcək olan bu məktəblərdə müəllimligə, mollahığa, şəriətmədarlığa mədar olacaq dərslər nə kibi bir zamanda ögrədiləcək:

Əvvəl türkcəni tədqiq edəlim - dörd hazırlıq klasların hərəsində həftədə 6 dərstdən hesab olunduqda, ayda 24 və təlim dili 8 ay etibar olunursa, ildə 192 dərslər oluyor ki, dörd ildə 768 dərslər edər.

Ali ibtidai məktəblərin 4 əsaslı siniflərində isə hərəsində türkcəyə həftədə ancaq 2 saat yer verilmişdir. Bu surətlə demək ki, hər sinifdə ildə 64 dərslər və cəmənlə 256 dərslər vardır.

Xüsusi kursların 3 sinfində də türkcəyə ikişər saat təxsis olunmuşdur ki, cəmənlə 192 dərslər edər.

Bu hesabə cümlədən vursaq, 11 ilin ərzində türkcədən cəmənlə 1316 saat dərslər veriləcəni görürük. Bu dərslər günün 4 saat etibarilə alarsaq, 300 günə qədər şey edər ki, haman bir il deməkdir. Demək ki, popeçitel idarəsi bir sənə təhsil ilə bizə türkcəni tədrisə müqtədər pedaqoqlar, müəllimlər yetişdirmiş olacaq ki, onlar türkcəmizin bütün qavaməzi-ədəbiyyəsinə, nəzəriyyəti-elmiyyəsinə, şeir və nəsrimizin bütün tərkibat və təhlillərinə əşinə birər üstad olacaqlar.

Özü də bu qisə müddətdə bu böyük bilgi yalnız türkcə dərslərinə məxsus olan türkcə "təhrirə"si ilə həsil edəcəklər. Çünki başqa dərslər ya rusca, yaxud ərəbcə oxudulacağından onların türkcə təhsilinə bittəb təsirli olmayacaq. Olsa belə, hər halda müsbət (almalı) degil, mənfii (atmalı) olacaqdır.

Hələ müəllimlərə lazım olan hazırlıq son üç ildə xüsusi kurslara keçiləcəyindən, demək ki, türkcənin ədəbiyyat və qəvaidi-ədəbiyyə qismi ancaq 192 saat zərfində gündə dörd saat istemal etibarilə demək ki, bir ay yarım zərfində ögrədiləcəkdir.

Bu türkcəni, bakalım, mollahıq, ruhanilik, şəriətmədarlıq nə kibi bir yıldırım surətilə ögrədiləcək.

Əlbəttə, bu məsələləri təhlil etdikdə hazırlıq sinifləri ilə əsaslı dörd sinfi nəzəri-etinaya almayacağıq. Çünki oralarda oxudulacaq "şəriət" başqa məktəblərdə oxunacaq qədər olub, haman proqramdadır.

Məlumdur ki, şəriət ərəbcə oxunacaq. Demək şagirdlərə ərəbcə də ögrədiləcək. Əvvəlcə bunu ögrənəlim, ərəbcə 3 və 4-cü ali ibtidai siniflərində şəriət dərsləri əsnasında həftədə 2 saat keçiriləcək. Bu, 128 saat, sonra xüsusi kurslarda birinci və ikinci siniflərdə həftədə üç saat, üçüncü sinifdə isə həftədə iki saat tədris olunacaq ki, cəmənlə 256 dərslər və hamısı bir yerdə 384 dərslər, yaxud gündə 4 dərslər etibarilə təqribən üç ay deməkdir. Farsicəni Firdövsii, Xəyyam, Sədi, Hafiz kibi sərəmədən

süxəni təhlil edə bilmək üzrə müdiriyyət haman 256 saat əsnasında, yəni iki ayda öyrədir.

Ülumi-şəriyyəyə gəlincə, təfsiri-Qurani-məcidə 192, tarixi-islama 192, fiqhi-islamiyə 352, elmi-kəlamə 272, elmi-hədəsə 128, tarixi-dini islamə 44 dars təxsis olunmuşdurki, cəməm 1300 dars edər ki, bu hamam bütün tətillər ilə bərabər tam bir illik təhsil deməkdir.

Demək ki, bir il tədrislə müdiriyyət bizə bütün şəri və dini ehtiyaclarımızı görə biləcək əlləmələr, hər bir ümumi-şəriyyədə məharətli fəqiiyələr, müctəhidlər hazırlayacaq və hazırladığı bu əlləmələri dəxi bizə təqdim edərək deyəcək ki: işte istədiyimiz "ülumi-islamiyyəyə dana və zamanə ehtiyacatına aşına işıqlı mollalar" rahat olunuz. Alınız da bunları, artıq Türkiyədən, Misirdən, İrandan gələn "mütəəssib"lərə tabe olmayınız!

(Burada 7 xətlük bir abzası senzura çıxarıb, yeri ağdır – Ş.H.)

Hökumətimiz bizləri xaricdən gəlmə, rus dövləti "nəzəryyəsi və ruhu ilə zidd" duyğu və düşüncələrə malik olan ruhanilərdən tamamilə bəhtiyac etmək istiyorsa, bu diləginə nə xaricdə oxuyan bir mollanı rəsmi surətdə prixod mollalıqına təsdiq etməmək haqqından çoxdan bəri mövcud olan həyatı olmayan qanun və nizamları və nə də Rudolfun düşündüğü həyatı olmayan "mədrəsəyi-ruhaniyə"ləri ilə yetişə bilər. Cəmətimizi xaricdən gəlmə "mütəəssib" mollaların nüfuzundan qurtarmaq üçün ona daxil məmləkətdə həqiqi din xadimləri və şəriət alimləri yetişdirə bilmək imkanı verilməlidir. Bu da hərgiz ali ibtdai məktəbləri bitirmiş və yarım-yamalaq "zərb-yəzri" əzbərləmiş bir şkola učenikinin başına əmmamə sariyib buraxmaqla hasil ola bilməz.

Dini və milli ehtiyaclarımız təsəvvür olunduğundan daha ciddi, dərdlərimiz güman olunduğundan daha dərin və daha süznəkdir. Milli cərihələrimiz bu kibi şübhəli məhləmlərlə sağalacaq bir halda degildir.

Kurslardakı təlim dili haqqında möhtərəm arkaşaşımız Ömər Faiq əfəndi "Açıq söz"ün 144-cü sayısında qayət həqli olaraq öz rəylərini bəyan buyurmuşlardır. Əsasən Faiq Əfəndi ilə fikirdə bir olduğumuz şübhəsizdir.

Gələcək məqələmizdə Faiq Əfəndinin çox münasib bir zamanda qaldırıldığı bu məsələ haqqındakı fikri və mütləməimizi də təfsilən izahə say edəcəgiz!

VII

Rudolf cənablarının islah olunacaq məktəb və mədrəsələrimiz üçün nümunə olmaq üzrə vücudə gətirmək istədikləri "Əli və Ömər"

məktəblərində qəbul etdikləri oxu dillərinə tənqid gözü ilə baxılırsa, o zaman görülür ki, yalnız Dağıstan müsəlmanları degil, Azərbaycan – türkləri də doğma ana dillərindən mümkün olduqca uzaqlaşdırılmaq istənilir.

Mələm olduğu üzrə, dünyanın bütün millətləri və Rusiyədə yaşayan bəlcümlə qovmlər kibi biz də, biz türk-tatar milləti də öz məktəbimizə, milli məktəbə malik olmaq istiyoruz. Milli məktəb deyincə, əlbəttə, oradakı oxu və oxutulmuş türkçə olduğunu, olması lazım gəldiyini təsəvvür ediyoruz. Biz istiyoruz ki, sırf türk-tatar qovmlərinə məxsus olmaq üzrə açılan məktəblərdəki bütün dərslər türkçə – ana dilincə olsun. Bunu söylərkən tarix, coğrafiya, hesab dərsi ilə bərabər şəriət dərşinin də türkçə oxutdurulmasını əlbəttə qəsd ediyoruz. Rusçayı, rus tarix, ədəbiyyatını, rus əruz və lisaniatını bir dərş olaraq rusca ögrənmək, rusca oxumaq və oxutmaq tələfdarıyız.

Bunu nə üçün tələb ediyoruz? Əcəba, bu həvəsimizdən çıxma bir kapriz (naz)ıdır? Əlbəttə, yox, bu imperialist olmayıb da göygün altında hər bir şəxsə və şəxsiyyəti-camiyyə təşkil edən hər bir millətə öz kötöğü, öz ruhu, öz adət və əxlaq üzərində gögərib ürümək haqqını təslim edən hər mənəşəfin böyük övladı-bəşər üçün istədiyi bir haqdır. Daha ziyadə: bu hər növ siyasət təsirindən xaric saf bir fənn təşkil edən pədaqojinin dəxi caiz gördüyü və tələb elədiyi bir şeydir.

Fəqət mövzuyi-bəhsimiz olan layihə nə yukarıda olunan insafi, nə də hökmü məlum və aşkar olan təbiiyyə və təlim üsulunu iqtizasını düşünüyür. O yalnız əsrlərdən bəri tətbiq oluna gələn məarif siyasətini dəvam etdirərək milləti-məhkumənin mənəfəini hər növlə olsa da, tərviç elədiyi "fikri-səltənət"ə fəda etmək surətilə hərəkət ediyür. Bunun üçün də türk-müsəlmanlara məxsus vücudə gətirmək istədiyi xüsusi bir məktəbin vücudini üç yerə bölür: rusca, ərəbcə və türkçə.

Ümumi dərslərin hamısı rusca oxudulacaq. Şəriət dərsi ilə şəriətə mənsub olan elmlərin hamısı ərəbcə oxudulacaq. Türklərə molla və müəllim hazırlayacaq olan bu məktəbdə isə türkçə yalnız bir dərş kibi oxudulacaq. Realni ilə gimnaziyalarda fransızca, yaxud nemescə oxudulan kibi.

Varsın rusçadan başqa bütün ümumi dərslərin dəxi türkçə oxutdurulması hələlik məhal bir arzu olsun. Şəriətin ərəbcə oxutdurulmasına nə deyəlim. Əcəba, şəriət dərsi türkçə oxutduruluyorsa, "fikri-səltənət"ə zidd bir hərəkətmə görülmüş olur?

Bir takım ayin duaları ərəbcə əzbərlətdirilməsinə, əlbəttə, kimsə bir söz deyəməz. Madam ki, məktəb proqramında ərəbcənin oxutdurulması dəxi vardır. Ərəbcə olan mərasimi-diniyyə ilə duaları

xüsusi surətdə ögrətməyə bir o qədər ehtiyac da qalmıyır. Yalnız məsələ-fiqh, kəlam, təsvir kibi elmlərin hamanı ərəbcə oxutdurulmasında nə kibi bir hikmət ola bilər? Bu dərsləri ərəbcə oxutdurub da türklərə türkçə dağıstanlılara isə rusca tərcümə etməkdənsə, hamanı birdəfəlik türkçə ögrətmək mümkündür və lazımdır.

Türk əmali-milliyəsi Quranın, əhadis kitablarının, risaleyi-əməliyyələrin, xülasə, dinə aid bütün təlimat kitablarının, hətta, xütbələrin belə milliləşməsini, türkçə olmasını arzu etməkdə ikən, bu arzu və amaldan və ondakı elmi və dini fəidədən gəflət edərək şəriətə aid dərslərin də ərəbcə oxutdurulması cəhətinə getmək, əmali-milliyəmizi anlamamaq və yənkə zorlamaq deməkdir.

Popeçitel cənablarının iddiasına görə Şeyxülislam həzrətlərilə Müfti əfəndi həzrətləri dəxi bu layihədə göstərilən islahatı-əsası ilə əsasən razılıqlarını vermişlərdir. Demək ki, şəriət dərslərinin biləistisna ərəbcə oxutdurulması maddəsini də təsdiq etmişlərdir.

Əşitdigimizə görə, Şeyx ilə Müfti həzrətləri sözdə əsasən müvafiqət etdikləri mətləb ilə ağı kağız üzərinə qara hərflərlə təsbit olunan müdiriyyət layihəsi arasında böyük bir fərq görüyorlarmış. Hətta, bu xüsusda Cənəfin dəftərxanasının belə nəzəri-diqqətini cəlb etdirmək üçün təşəbbüsdə dəxi bulunmuşlar imiş. Tutduqları mövqeyin şən və heysiyyətilə mütənəşib hüquqsuzluğuna nəzərən şeyxlik ilə müftiligin bu kibi rəsmi layihələri təsdiq edəcəklərinə ehtimal gedə bilər.

Fəqət bununla bərabər bu qədər "ağı" bir surətdə tərtib verilən layihəyə Şeyx ilə Müftinin "əğfal olunmadan" razılıq vermiş olduqlarına dəxi könül inanmaq istəmiyor.

Əcəba, Şeyx ilə Müfti şəriətə aid dərslərin ərəbcə oxutdurulmasına nə nəzərlə baxıyorlar. Bu dərslərin türkçə oxutdurulmasında şəri bir mane görüyorlarmı?

Hər nədən bəhs olunsada, burada şəri maneədən bəhsə yer olmasa gərək. Çünki məqsəd qavaidi-fiqhiyyəyi ögrənməkdir. Hənkə dildə olsa da, ögrənmək olar. Elmi-kəlam bir nov islam fəlsəfəsidir. Fəlsəfənin mütləqə ərəbcə oxunması fərz degildir, təfsir hamanı ərəbcə oxunsun – deyə bir hökm yoxdur. Farsca, türkçə təfsirlər vardır. Tarixi-islami, kəza ərəbcə ögrənmək kimsəyə vacib degildir.

Qonşularımız gürcülərdə bir "kəlisə müxtariyyəti" məsələsi var. Bu məsələnin ümdə mətləbi hamanı kəlisə məktəblərində dinə aid olan dərslərin gürcüçə ögrənilməsini tələb etməkdən ibarətdir. Qonşularımızın az qala fəsxinə müvafiq olduqları bir üsuli nəçün tazədə biza təbiiq etmək istəmiyorlar?...

Deyəlim ki, müdiriyyət rus dilinin mərvici, onun hamisi və rus məarif siyasətinin bu günki gündə icra olunan əşkilinin nümayəndəsidir. Ona görə də yazdığı layihəsində rusçaya ayırdığı mövqeyi zəiflədə bilməz idi. Fəqət bu ərəbpərəstliyinə nə ad verəlim?

Burada bir az diqqət olursada, incə bir siyasət işləmiş olduğu gözə çarpmayada bilməz, burada biza öylə gəliyor ki, ərəbcəyə dostluqdan ziyadə tərkçəyə qarşı yumuşaq deyəlim, iltifatsızlıq vardır. Bundan başqada bu xüsus "zəbani-zəban ərəbəst" xəyalında bulunub da dini bir lisan olduğu üçün onu təqdis edən "mütəəşib"lərdə icrai-təsir etmək kibi elmi-ruh üstəligi də işə verilmişdir.

Vaxtilə Qafqasiya şəhərlərindən birisinə xəlqin adət və əxlaqına bələd bir polismeystir təyin olunuyor. Onlar həqqində tədqiqatda bulunuyor. Bu polismeystir şəhərdəki axund otaqlarını gəziyor. Baxıyor ki, otaqların əksərində Firdovsinin "Şahnamə"sini oxuyurlar. Hamanı əmr edir ki, bundan sonra "Şahnamə" oxumaq yasaqdır. Gərək otaqlarda Seyid-əl-şühədə ileyhüssəlamın zikri-müšibəti söyləsin. Əlbəttə, daha dindar və mütəəşib olanlar üçün polismeysterin bu əmri adətə bir nemət oluyor. Kəndisinə təşəkkür edirlər. Fəqət müdəqqiqlər bilər ki, "Şahnamə" ilə mərsiyədəki təvəvüf nədir?

Dağıstanlıları türklərin nüfuzundan saxlatmaq və onları "türkləşdirməkdən" uzaqlaşdırmaq politikasında Rudolf cənabları qəribəliklər göstərəcəkdir qədər iləriliyorlar. "Əli və Ömər" məktəblərinə daxil olan qeyri türk (yəni dağıstanlı) müşəlmanlara şəriət dərsi türkçə degil rusca tərcümə olunaçaq. Bu şübhəşiz ki, bir qəribədir, "kuryoz"dur. Təsəvvür edin. Müəllim "fiqh"dən bir mətləbi ərəbcə söyləyəcəkdir (klasdakı məsələ 40 tələbdən 30-u türk deyəlim – 10-u da ləzgi, asetin və çəçəndir) sonra dönüb bunu türkçəyə tərcümə edəcəkdir, bir də dönüb rusca çevirəcəkdir. Bunun üçün əvvəlad bir müəllim tapmaq lazım gələcək ki, ümumi şəriyyədən kəmil olsun, eyni zamanda da ərəbcə, türkçə və rusçayı gözəl surətdə bilsin.

VI məqaləmizdə ümumi-şəriyyənin tədrisi üçün bir il vaxt təyin olunmuş olduğunu tədqiq etmişdik. Əgər bu dərslərin bir dəfə türkçə, bir dəfə də rusçaya tərcümə ediləcəkdir olduğunu dəxi zəşabə qoyarsaq, o zaman bu bir işi üç dəfə azaltmaq lazım gələcək ki, 4 ay edər.

Kəndlərində olarkən biri-birini anlamaq üçün türkçə söyləmiş olan "Əli və Ömər" məktəbinə şagird olmuş dağıstanlıları bütün bu "kuryoz" (əcibə-qəribə)lərdə təhəmmül etmək surətilə olsa da türkçədən uzaqlaşdırmaqda ki, bəşərə əcəba səbəb nə?

Səbəb nədir? Bilmiyoruz. Fəqət bu qədər deyə bilərik ki, bu suala veriləcəkdir cavab "pedaqoji"dən degil, "politika"dən gözənləməlidir.

Fəqət müsəlmanlara, türklərə məxsus mollalar və müəllimlər hazırlamaq üçün vücuda gətirilmək istənilən oxu yurdlarında politikadan ziyadə tərbiyə və təlim üsuluna rəyəət olunseydi, daha müvafiq olur, müsəlmanları daha ziyadə razı və məmnun edərdi.

VIII

Oxucular bilirlər ki, Qafqasiya Canişini şurasında müsəlmanlara məxsus açılacaq mədrəsə məsələsi müzakirə olunacaq "Əli" və "Ömər" məktəblərinin "mədrəsə"yə dəyişməsi xüsusunda məarif müdiri Rudolf tərəfindən təklif olunan "layihə"yə baxılacaq idi.

Müsəlmanlardan ötrü çox mühüm olan bu məsələnin Canişin şurasında baxılmasınının təxir etdirilməsi üçün bəzi möhtərəm zəvət tərəfindən təşəbbüs edilmiş, istənilmişdi ki, bu xüsusda əvvəlcə xüsusi bir məarif şurası dəvət olunsun. Bu şurada müsəlman cəməətinin fikri dəxi sorulsun.

Canişin həzrətləri vəqə olan bu istidani lütfən qəbul eləmiş və dəftərxanə yanında böylə bir "məarif şurası"nın çağrılmasını əmr eləmişdi.

Bu şuranın çağırılması daha əvvəl müqərrər ikən oraya zəmistvo şurası girmiş, bu məsələ təxir etdirilmişdi.

Rudolf cənablarının yuxarıda adı çəkilən layihəsindən "Açıq söz" oxucuları əvvəlcə möhtərəm arkadaşımız Ömər Faiq Əfəndinin qismən dünya üzü görməyən məqalələrindən xəbərdar, sonra da məzkur layihənin səhifələrimiz vasitəsilə nəşr olunan tərcüməsi ilə əşina olmuşlardı.

Məzkur layihənin mühüm nöqtə və nüktələrini tərcümə etdikdən sonra "Məktəb və mədrəsə" övzusunda yazdığımız məqalələrdə cəhr və tənqid eləmişdik.

"Məktəb və mədrəsə" məqalələri* Rudolfun nəzəriyyələrini, suyzənn və qəsdlərini və müsəlmanlara molla və müəllim yetişdirmək üçün təklif elədiyi həyatdan uzaq naqış və müsbət olmayan təkliflərini cəhr və rədd etmək etibarilə bitmişdi.

Fəqət mülmüdur ki, "abbasını bəgənməyən baş şahı çıxardar". Rudolf deyən heç... bəs nə lazımdır?

İştə, "Məktəb və mədrəsə" silsilə məqaləti bu "bəs nə?"yə cavab verməmişdi.

* (133, 134, 135, 138, 143, 147 və 150 nömrəli "Açıq söz"lərdə müraciat oluna)

"Məarif şurası"nın iyunun 10-na təyini münasibətilə biz də natamam qalmış bu mövzumıza övtdə edəlhim:

Rudolf cənablarının istinadlarını cəhr və vüqufsuzca, deyəlim, vəqə olan təkliflərinin rədd etdigimiz əsnada isbat elədigimiz əsaslar, nəql elədigimiz nəzəriyyələr və tərcümən olduğumuz fikirlərdən anlaşırdı ki, məktəb ilə mədrəsələrinin müsəlmanlar haman milli bir hüquq və imtiyaz kibi əzizləyib var qüvvələri ilə onların milli və doğma qalmalarına say edəcəklərdir.

Bunu üçün də gərək məktəblərdə və gərək mədrəsələrdə tədrisat əsasən türkcə olmalıdır. Türkcənin özüne olduqca böyük bir əhəmiyyət verilməklə bərabər bütün dərslər də türkcə oxunmalıdır. Rusca, farsca və ərəbcə isə ayrı dərslər alaraq oxuturulmalıdır.

Gərək məktəblərin və gərək mədrəsələrin idarəsi cəhətinə gəldikdə başqa dürlü düşüncə və təsəvvürə qətiyyət meydan vermək millətin həqiqi mənəfətlərinə müvafiq gəlməz. Bu kibi məktəblərin hər bir idarəsi idareyi-ruhaniyyələrə aid olmalıdır. Rudolf tərəfindən təklif olunduğu kibi məarif nəzarəti müdaxiləsinə qətiyyət ehtiyac yoxdur. Bu vəqətə qədər davam edən imtiyaz bizi böylə bir nəzarətdən müstəğni ediyor. Öz əlimizlə bu istiqlalımızdan əl çəkməmiş zərərdən başqa heç bir faidə təsəvvür oluna bilməz.

Bittəb məarif nəzarətinin təbəətindən kənar olsun deməklə, biz məktəb və mədrəsələrin tamamilə hökumət nəzarətindən azad qalmasını istəmiyoruz. Canişin dəftərxanasının həqiqi-təftişi var və bu həqiqindən hər zaman istifadə edəcəkdir. Demək idareyi-ruhaniyyə idarəsində olacaq məktəb və mədrəsələrimiz bu vəqətə qədər olduğu kibi yəna daxiliyyə nəzarətinin nəzarətində olacaq.

Böylə sırf milli və müstəqil bir məktəb və mədrəsələr məxaricini şübhəsiz ki, milli mənbələrdən ödəmək lazım gələcək. Bunun üçün də mövqəfatımızdan istifadə olunmalı, mövqəfat yetişməzə, ianələrə müraciat olunmalıdır. Qafqasiyanın hər tərəfində mövcud olub da idarəsiz və atil bir halda qalan mövqəflarımız intizamə salınırsa, bunlardan hasil olan gəlirlə az iş görmək olmaz.

Yuxarıda vəz etdigimiz əsaslar cəsarətlə deyə bilərik ki, bütün Rusiya müsəlmanlarının bəslədiyi əmələ müvafiqdir. Hankı bir idraklı Rusiya türkünə alsanız, o, millətinin, mədəniyyətinin və dininin xaric təsirlərdən azad qalıb əsl bir surətdə nəşvü-nüma tapması üçün yuxarıdakı əsasların bir əvvəl vücuda gəlməsini arzu edər.

Son illərdəki həyat tədqiq olunarsa, görülor ki, məktəb və mədrəsə hər tərəfdə müsəlmanların fikir və zəhinlərini məşğul ediyor.

Volqa Boyunda, Kırmda, Qafqasiyada ayrı-ayrı və Ümumrusiya müsəlmanlarına məxsus qurulan yığınlarda isə biryerdə verilən qərarlar, söylənilən sözlər, az-çox bir təfəvütlə haman məktəblərlə mədrəsələri milli və müasir bir bina üzərinə dikəldirə bilməgə həsr olunmuşdur.

İki gün əvvəl çıxan qəzetimizdə məarif şurasına gedəcək Gəncəli nümayəndələrimizdən möhtərəm Nəsim bəy Əfəndinin nəzriyyəsi nəql olunmuşdu. Haman sayı da yenə məktəb məsələsinə aid olmaq üzrə Orenburqlu müsəlmanların fikirləri dərc edilmişdi.

Gəncədən Tiflis məarif şurasına gedəcək bir nümayəndə ilə Ufa zəmtəvəsi tərəfindən qurulacaq məarif şurasına gedəcək müsəlman nümayəndələrin məktəb proqramı haqqındakı təsəvvürləri haman demək olar ki bəndənizin eynidir. Keçəndə məktəb və mədrəsələri islah üçün toplanan naqis bir məşvərət məclisi vasitəsilə Kırmdan yüksələn səslər dəxi bu mərami anlatmaq istiyolar.

Müharibədən əvvəl idarəvi-ruhaniyyətlər haqqında mövcud olan qəraradların vüzarətə dəyişdiriləcəyi xəbəri çıxmışdı. O zaman müsəlmanlar dini və milli həyatlarına təəllüq edən bu məsələdə kəndi mülahizə və tələblərini müəyyən bir şəkə qoyub da, hökumətə bildirmək üçün Petroqrada bir yığın dəvət etdilər. Bu yığma Rusiyanın hər tərəfindən nümayəndələr yığışdı. Gələnlər arasında üləmə və əhli-məarifdən olmaq üzrə millətin hər bir sinif və təbəqəsinə mənsub adamlar var idi, işte bu yığmda alınan qərar və bu qərar üzərinə mədrəsiyə-ruhaniyyətlər üçün yazılan "nümünəlik proqram" dəxi yuxarıdakı məruzatımızı təsdiq ediyolar.

İyunun 10-da yığışacaq məarif şurasında Rudolfun təklifini qətiyyətlə rədd edəcək olan müsəlman nümayəndələrə:

- Öylə isə, istədiyiniz nədir? – deyə soracaq olarlarsa, onlar ehtimal ki, proqram olmaq üzrə fəvqəzlik "nümünəlik müsəlman mədrəsələrinin proqramı"nı nişan verəcəklərdir.

Məzkur proqramda əsasən iştirak edilməyəcək nöqtələr azdır. Ehtimal ki, bu nümünəlik proqramın pedoqoji və məktəblərin ehtiyacatı-həyatıyyə ilə daha münasibətdar olmaları nöqtəyi-nəzarəndən bəzi artırma və əksiltmələrə də ehtiyacı var.

Sonra proqram məsələsindən əlavə açılacaq mədrəsənin nizamnaməsi, təşkilatı, hüquq və imtiyazatı da vardır ki, o da proqram qədr mühümdür.

Bunları da ayrıca təhlil edəlim!

Bu dəfə "nümünəlik proqram" ilə bina olunacaq mədrəsənin arzu olunan nizamnaməsindən bəhs edəcəkdik. Fəqət bunların cüziyyatını araşdırmaqdan əvvəl məsələnin təzə bir cəhətindən bəhs edəlim.

Xüsusi surətdə dəxi eşitmişdik "Kaspi" qəzetinin yazdığından da anlaşıldı ki, məşhur layihəsinin qəbul ediləməyəcəgini duymuş olan Rudolf cənabları məarif şurasına vermək üçün yeni bir tədbir düşünmüş. Bu tədbir mədrəsə məsələsindən sərfi-nəzar edib də şəriət müəllimləri yetirmək üçün üç illik xüsusi bir kurs təsisindən ibarət imiş.

Bu nəqşə də tutmayacaq. Çünki Qafqasiya müsəlmanlığının istədiyi şey qətiyyətlə şəriət müəllimi hazırlayacaq bir kurs degildir. Xəlqin həqiqi müəllimlə, yararlı mollalara ehtiyacı vardır. Çalışdıgımız, istədiyimiz mədrəsədir. Bir mədrəsədir ki, orada milli tədrisat olsun. Bir mədrəsədir ki, orada oxuyanlardan istəyənləri müəllim, istəyənləri molla çıxsa bilsin. Bir mədrəsədir ki, məktəbləri milli ruhda, mədəni rəvişdə, əsrə müvafiq mənada idarə edə biləcək xadimlər yetirə bilsin. Bir mədrəsədir ki, dinin qüdsiyyətinə, adati-milliyənin izzətinə, xəlq və cəməatimizin məişətinə, əsr və zamanın iqtizasına əşina cəməat mollaş, xəlq rəhbərləri yetişdirsin.

Bu isə, nə 5 illik ali ibtidai şkolalardan çıxanların əmmamələşdirilmələri və nə də üç illik şəriət müəllimi kursunu bitirənlərin tədrisləri ilə hasil olur.

Məarif şurasına yığışacaq nümayəndələrimiz əlbəttə ki məsələnin bu cəhətini yaddan çıxarmayacaq və şübhəsiz ki, əfkari-ammənin böyük bir arzu olaraq bəslədiyi mətləbi açıqcasına söyləməkdən çəkinməyəcəklərdir.

Bundan başqa diqqət olunacaq başqa bir məsələ də vardır. Deyirlər ki, guya şurada ancaq Rudolfun təklifi mübahisə olunacaq və danışıqların dairəsi bunula hüdudlanacaqdır.

Məsələnin bu şəkilə qoyulacağı – doğru isə – çox qəribdir, totalım ki, gəldilər, Rudolf deyəni bəgənmədilər. Həm bəgənməyəcəklər də. Çünki Rudolf deyən bizim bildiklərimizsə, onu müsəlman nümayəndələrindən kimsə bəgənmək cəsarətində və yaxud əvamlığında buluna bilməz. Bir təklif bəgənilmədiyi təqdirdə təbiidir ki, ona müqabil başqa bir təklif meydana qoyulmalıdır.

Əql-seyləmin böylə müsəlləm və aşkar bir məntiqinə qarşı çıxan bu mülahizənin əsassız olacağını düşünəlim. Çünki özgə cür olacağıın təsviri belə məhaldır.

Mərif şurasına yığılmaq müsəlman nümayəndələrinə "Rudolf deyan heç, siz nə istəyirsiniz?" desələr, çox ehtimal var ki, ələrdə mövcud olan "müsəlman mədrəseyi ruhaniyyəsinin nümunəlik proqramı"ndan bəhs olunacaq.

Buna görə biz də bunun nə kibi bir "nümunəlik" olduğu ilə müxtəsərən də olsa oxucularımızı aşına edalım:

Nümunəlik proqramca "mədrəseyi-ruhaniyyə" dörd ibtidai və altı əsl siniflərdən ibarət olub, on illik bir təhsil təşəvvür ediyor.

Məzkur on sinifdəki dərslərin təqsimi bu surətlədir:

1 – Türkçə: ibtidai birinci sinifdə 12. İbtidai 2 və 3-cü də 5-ər, 4-cüdə 4, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü və altıncıda 2-şər dərs (*)

Nəzərə çarpan bir şey var ki, ibtidai siniflərə güc çox verilmiş, dördüncü ibtidai sinifə gəlincəyə qədər türkçə bütün qəvaidi, sərfi, nəhvi, imla və inşai ögrədiliyor. Birinci əsl sinifdə isə bir növ təkrar və təmrinə ağız sərf olunuyor. İkinci sinifdən artıq əsl üsuli-inşai, üslub, ənvai kibi ədəbiyyat dərsləri başlayor. 3-cü, 4-cü və 5 və ya altıncı siniflərdə isə həftədə ikişər saatla türkçənin bütün qəvaməzi-ədəbiyyə və mühəssənəti-təhririyyəsi ögrədiliyor. Nəhayət, türk ədəblərinin məşhurları ilə seçilmiş əsərləri təhlil və tədqiq olunuyor.

2 – Rusca: ibtidai 2-cidən başlayor. 3-cüdə, 4-cüdə 5-ər, 1-2-3 əsl siniflərdə 4-ər, 4 və 5-cilərdə isə 3-ər-cəmən - 33 dərslər ögrədiliyor (həftəlik cədvəldə 40 dərs göstərilmişdir).

3 – Hüquq altıncı sinifdə 4 dərs etibar edilmiş. Bu 4 dərstdə hüquq həqqində məlumatı-ümumiyyə veriləcək. Rusiya imperatorluğunun külliyyəti-məcəlləyi-qəvanini keçiləcək. Dövlətin təşkilatı, düma, ayan məclisi, padşahlıq iqtidar və ixtiyarı, bələdiyyə və zemstvo kibi vilayət müəssisələri və hüquqları, sinif və silklərin hüquq və imtiyazları, cinayət qanunları həqqində məlumatı-ümumiyyə, Zaqafqasiyada məhkəmə təşkilatı və sairə, xülasə "Jukovski"nin hüquqa aid dərs kitabının hamısı ögrədiliyor.

(*) (nümunəlik proqramın təfsilatında 5-ci sinifdə türkçənin olmadığı görünüyor. Həftəlik dərslər cədvəlində isə bütün siniflərdə türkçə qeyd edilmiş. Fəqət, bu cədvəllərdə hazırlıq şöbəsi dörd degil, üç göstərilmiş, həm də türkçə təqsimatı xırda siniflərdə beşər degil, dörd və yuxarı siniflərdə 2 şər degil, 3-ər göstərilmişdir. Burada yanlışlıq vardır. cəmən 26 dərs).

(cəmən 26 dərs. Həftəlik dərs cədvəlində 38 göstərilmişdir).

4 – Ərəbcə üçüncü ibtidai sinifdən başlayıb 3 dərs, 4-cüdə 4 dərs, birinci və ikinci əsl siniflərdə 6-şər dərs, 3-cüdə 3 və dördüncüdə isə 2 dərs – cəmən 24 dərslə ögrədiliyor (həftəlik cədvəldə 30 – deyə göstərilmişdir).

Ərəbcə oxumaq, yazmaq, ərəbcə sərf və nəhvi, ədəbiyyatı, inşa və kitabət, ərəb şahkari-ədəbindən Ümrəlqəys, Divani-əli, Səbəyi-müalləqənin təhlili, ərəb müvərrixlərindən İbn Xəldun, Əbülferid və sairələrini bilmək proqrama daxildir.

5 – Farsi. İbtidai 3-cüdən başlayır 3 dərs, 4-cü ibtidai 1-2-3-cü əsl siniflərdə 3-ər dərs və 4-cü sinifdə isə 2 dərs cəmən 17 dərs təşkil ediyor. (Həftəlik cədvəldə 14 dərs göstərilmişdir)

Farsicədə kəza yazmaq, oxumaq, imla, inşa-qəvaid, fars ədəbiyyatı ənvai, Firdovsi, Sədi, Hafiz, Ömər Xəyyam, Qaani, Şeybani, Nizami, Xaqani, Molla Rumi və Şəms Təbrizi asarının təhlil və tədqiqi ilə farscadan-türkçə, türkçədən - farsçaya tərcümə kibi xüsusiyyət proqram cüzündəndir.

6 – Riyaziyyat. Birinci ibtidaidə 3, 3 və 4-cülərdə, 4-ər. 1-ci əslidə 3, 2-cidə 4, 3-cüdə 3, 4-cü, 5-cidə də 4, cəmən 29(?) dərs. Riyaziyyata bütün hesab kursu ilə bərabər əlcəbr ilə həndəsədən dəxi məlumatı-ibtidaiyə daxildir.

7 – Təbiət, fələkiyyat və ərziyyat elm (təbəqatülərz) ibtidai 4-cüdə -2, 1-2-3-cü əsl siniflərdə 2 şər, 4-cüdə 1, 5-cidə -2, 6-cıda da 3 dərs, cəmən 14 dərs.

Heyvanat, nəbatat, mədəniyyat, nücumə aid məlumatı-ibtidaiyyə, tərkibati-ərziyyə, təşrihi-bədən, əcsam, hərərət, hava, əcrami-səməviyyənin dövr və hərəkəti cüzündəndir.

8 – Coğrafiya. İbtidai 3-cidə 1 dərs, 4-cüdə 2 dərs, əsl və 2-cilər 2 şər dərs məlumatı - ibtidaiyyə, ümumiyyə və coğrafiya-ümumi, 3-cüdə Rusiya coğrafi ümumiyyəsi

9 – Rusiya tarixi 1 və 2-ci siniflərdə hərəsində 2 dərs. Şərç slavyanlarından varyaqların dövətindən tutub ikinci Aleksandr zamanınadək (Rusca oxudulacaq).

10 – Tarix-ümümi 2-cidə 1 dərs, 3, 4-cülərdə 3 – ər dərs cəmən 7 dərs (türkçə oxudulacaq)

11 – Şəriət birinci ibtidaidə 3, 2-3 və 4-cülərdə hərəsində 5, 1-ci əsl sinifdə – 5, 2-cidə -2, 3-cüdə 4 şər, 4-cüdə 3, 5 və 6-cılarda – 2 şər, cəmən 36 dərs.

Məlumatı-ibtidaiyyə, həmd və surə, seyri-nəbəviyyədən bir nəbzə, üsul və füciddin, adabi-namaz, həcc və rövzə, xüms, zəkəvə və adabi,

qiraətı – Qıran, adabi-təfın, namazi-eyit və ayat, sair düalar və fərizələr, təfsiri – Qıran həp buraya aiddir.

12 – Fıqh 4-cüdə 5 – 5-cüdə 4, 6-cıda 4, cəmən 13 dər.ə.

13 – Elmi-kəlam 5-cüdə 3, 6-cıda 2 dər.ə.

14 – Tarixi-ədyan 5-cüdə 2 dər.ə, elmül-hədis, 2 dər.ədə elmül-rical, 6-cıda 3 dər.ə biri elmül-rical 2-ci hədis.

15 – Tarixi-islam 2-3 və 4-cü siniflərdə 2 şər dər.ə. Xəlifi-Şəhidəddin dövrü. 12 imam, Əməvilərlə, Abbasilərlə. Müluki-taif, tatar hücumu, Teymurilər.

16 – Məani-bəyan. 4-cü 3, 5-cüdə də 3 dər.ə. Ərəbcə oxunuyor.

17 – Məntiq. İki ilin ərzində oxunuyor. 3-cüdə 3, 4-cüdə 2 dər.ə, 5-cüdə 3 və 6-cıda 4 dər.ə üsul dəxi oxuduluyor.

18 – Üsuli-təlim. 5-ci və 6-cıda 2 şər dər.ə, 6-cıda bir dər.ə hifzəsilhə bir dər.ədə kəndi üsuli-məişəti həqqində məlumat.

Nəhayət:

19 – Hüsn-i-xətt və rəsm. 2-ci ibtidai ilə 3-cü ibtidailərdə 2 şər, dördüncüdə 1 və 1-cüdə də 1 dər.ə.

Nümunəlik bu proqramın mütəxəssislərlə tənqid olunacaq (bilkəssə dər.əslərin təşimati nöqtəyi-nəzərdən) nöqtələri, əlbəttə, ola bilər. Fəqət biz burasının bir təfsil təhlilini əhli-xəbərəsinə, mütəxəssislərə vəgüzər ediyor, bununla bir para əsaslı mülahizələrimizin bəyanını söyləməgə də lüzum görüyörüz.

Türkcəyə proqramda olduğundan ziyadə əhəmiyyət verilməsə, dər.əslər artırılma və bir də türkcə dər.əsinin təşimatinə diqqət edilib əvvəl illərdə tələsmək, axır illərdə dər.ə saətlərini seyrəltmək nöqsanı təşkil edilsə, məqsədə daha müvafiq olur. Ərəbcəyə də az saət ayrılmışdır. Biza öylə gəliyor ki, proqramda zikr olunan maddələri orada göstərilən saətlərin ərzində ögrənmək zordur.

Fəqət əsl diqqət etdirmək istədigimiz iki nöqtə vardır və bunlardan birisi müəllimlik və mollahığa aid olan dər.əslərin başqa müstəqil şöbələrə ayrılması, digəri də ruscadan başqa bütün dər.əslərin türkcə olmasındır.

İlahiyyət və müəllimlik dər.əslərinin altı illik əsl siniflərdən əlavə üçər illik xüsusi şöbələr, kurslar şəklində təşkil olunmasının müvafiq olduğü həqqində Yusifbəyzadə Nəşibbəy Əfəndi qəzətimiz vasitəsilə rəyini söyləmişdi. Bu rəyde böyük bir hissəyi-isabat görüyörüz:

Fəqət "Nümunəlik proqram"ın yazısında iştirak edənlər onun tərəfdarı olanlara vəqinən əşidiləcək mülahizələr yox degildir. Onu da əşitsəydik.

Biz, açılacaq mədrəsənin həqiqi mənası ilə milli bir mədrəsə olacağını arzu edənlərdənik. Ona görə də oradakı dər.əslərin tamamilə türkcə olmasını istərik. "Nümunəlik proqram" isə bu dər.əslərdən ancaq riyaziyyət ilə tarixi-ümuminin altına 'türkcə oxudulacağını qeyd ələmişdir. O biri dər.əslərin nə dildə oxudulacağı isə şübhəlidir.

Rusiya tarixinin rusca oxudulacağı təsrih belə ədilmişdir.

Bizcə bu xüsüs dəxi "Nümunəlik"ın qüsürünü təşkil etməkdədir. Ərəbcə, farsca, rusca lisan dər.əsləri ilə ərəbcəyə məxsus mənan və bəyan dər.əsinədən səvay bütün dər.əslər haman türkcə ögrədilməlidir. Mədrəsənin milliliği bunu iqtizə ediyor.

XI

Bu günə təyin olunmuş məarif şurası – qəzətlərdə görüldüğü vəchlə – payıza təxir etdirildi. Məlumatımıza görə bu təxiri müsəlman nümayəndələrindən istəyənlər olmuşdu. Çünki bəzi mülahizələrə görə təxirə lüzum görülyüordu. Varsın, heç eybi yoxdur, məsələ payıza qədər də təxir etdirilsin. Bəlkə bu müddətdə məsələ əfkari-amməcə bir az da aranıb-arəşdirilər, götürülüb-qoyular, daha müəyyən və daha bişmiş bir fikir hasil olmuş olar. Əqlimiz yetdigi qədər düşündüğümüzü, bildigimizi yazdıq. Yazdıqlarımızın ixtisəsə təəllüq edən cəhətlərinin təqdir və tənqidini əhlinə, mütəxəssislərə vəgüzər ədəriz. Fəqət sözlü mütəxəssislərə vəgüzər etməzdən əvvəl qaldırdığımız məsələnin mütləq ədilməmiş əhəmiyyətli bir cəhətdən də bəhs ədölim:

Təsis təsəvvür olunan mədrəsənin – yaxud mədrəsələrin – məqsədi, orada oxudulacaq dər.əslərin proqramı məlum. Bunun nizamnaməsi, idarə və səlahiyyəti nə olacaq? Bu da əhəmiyyətli məsələlərdən birisidir. Çünki istiqlal-iidarə və təmini-hüquq əlmayınca məqsəd nə qədər ali olursa-olsun proqram nə qədər parlaq yazılrsa – yazılın, heç bir şey çıxmaz. Qeyri səmimi və namüvafiq bir idarə haman bütün bu gözəlliklərin nəticəsini sifra endirə bilər.

Heç şübhə yoxdur ki, bu mədrəsə idarəyi-ruhaniyyəyə tabe olmalı, qətiyyənlə məarif nəzarətinin təftiş və təhqiqindən, himayə və mərəqbəsindən azadə qalmalı, idarəyi-ruhaniyyə idarəsində olduğü münasibətlə ancaq daxiliyyə nəzarətinə və bilavasitə Cənşin dəftərxanasinə baxmalı, müəllimlərin təyin və əzli, dər.ə kitablarının intixabı, xülasə, mədrəsənin cəhəti-təlimiyyəsi tamamilə müəllimlər həyətini səlahiyyətini təşkil etməli, sifd dini olan kursların cəhəti-tədrisiyyəsi müəllimlər həyəti ilə bərabər Müfti və ya Şeyxülislam həzrətlərinin də mərəqbəsinə tabe olmalıdır. Mədrəsənin gəliri

mövqəfətdən və xüsusi ianələrdən təmin olunmalı, mədrəsədə oxuyanlar tamamilə pulsuz oxumalıdır. Fəqir uşaqlar leyliyə (pansiona) qəbul edilməlidir. Leyliliyə bilxassə üləmə və molla ailəsindən yetişmə istehqaqlı tələbələr qəbul edilməli, bu xüsusda onlara tərçih verməlidir.

Buradan çıxacaq şagirdlər, növünə görə, xüsusi imtəhan və istehqaqə lüzum qalmadan mollalığa və türkcə ilə şəriət müəllimlərinə qəbul edilməlidirlər. Mədrəsə, duxovni seminariyaların qanunən dara olduqları bütün səlahiyyətlərə malik olmalıdır.

Müəllimlərə bilxassə türkcə ilə üləmi-islamiyyə və xüsusiyyəyi ögrədəcək müəllimlərə kafı qədər də mavacib təyin olunmalı, öylə bir məvacib ki, onunla ciddi və alim adamların mütəxəssis və mütəfənninlərin müəllimləyə cəlbi mümkün olub mədrəsənin səmərəli olacağı təmin edilə bilsin.

Böylə olmayınca bəslənən ümidlərin tezliklə qövidən-felə çıxması məhali-amirdir.

Bunun Rusiya və Qafqasiya həqiqət və şərtləri daxilində vücudə gələ bilməsi isə nə məhaldır, nə də xəyal.

Müsəlman əfkari-amməsinin "Səadət" cəmiyyəti nizamnaməsinin istədiyi, sinə sürtdiyi mədrəsə proqramı necə ki, Rudolf cənablarının təsəvvür elədiyi kibi məhal bir xəyal degil, misli ermənilərdə sənələrdən bəri mövcud bir həqiqət isə, açılacaq mədrəsənin təsəvvür olunan istiqlal idarəsi də öylə dərəcə mümkün və burası əmsalı ilə sabit bir həqiqətdir.

Canişin həzrətlərinin Qafqasiyaya vürudları və müsəlman ruəsayi-ruhaniyyəsinə qəbul buyurduqları əsnada söyləmiş olduqları lətifəməz vədlərinin bir an həqiqət şəklinə girməsini görmək Qafqasiya müsəlmanlarını şövqləndirən arzularından biridir.

Məqsədlərinə müvafiq bir proqram və bu proqrama müvafiq istiqlal idarəyə malik milli bir mədrəsənin sözdə degil, işdə mövcud olduğunu görələrsə, arzularında aldanmamış olmaqla iftixar edər və o dərəcədə məmnun qalarlar.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", №133, 134, 135, 138, 143, 147, 150, 201, 204, 205, 208, 15, 16, 17, 21, 27, 31 mart, 4 aprel, 2, 6, 7, 10 iyun 1916

Məcruh – etibarə layiq görülməyən

İmtizac – birləşmə

Tərzil – rüsvay etmə
Nəşvü-nüma – inkişaf, boyatma
Salik – bir tərifiqətə mənsub olan
Bəhayim – heyvanlar
Yari – yardım, dostluq
İqab – qartal
Üzma – çox böyük
Məməfih – bununla bərabər
Mövqufat – vəqf üçün ayrılmış vəsait
Fiqh – dini elmlərdən biri
Suznak – qəmləndirici
Əğfal – diqqətsizlik, xəta
Müdəqqiq – tədqiqatçı
Müvərric – yayan, rəvac verən
Müqərrər – qərarlaşdırılmış
Cərh – biabır etmə, pisləmə
Mühəssənət – gözəl işlər, xasiyyətlər
Fələkiyyat – astronomiya
Təbəqaülərz – geologiya
Əcram – səyyarələr, göy cismləri
Füru – şöbələr
Xüms – dini vergi, seyid malı
Fiqh – dini elmlərdən biri
Məani-bəyan – mənalər, üslubiyət
Leyli – gecəlik, internat
Ədyan – dinlər, məzhəblər

Təşxis – təyin etmə, tanıma
Nəfs – ruh, can, adam
Təarif – bir-birini tanıma
Məsahilə – yerin səthi, ərazi
Müariz – etiraz edən
Emar – abad etmə
Hüseyniyə – gözəl
Amm – kütlə, xalq
Cərihə – yara
Qəvaid – qaydalar
Əhadis – hadisələr
İstida – xahiş etmə
Qəva – qaydalar
Vüquf – anlama, bilmə
Şahkar – şah əsər
Kəza – həmçinin
Ənva – növlər
Nücum – astrologiya
Əcsah – cismlər
Nəbzə – azacıq
Fövzə – behişt
Təsrih – aydın
Nəqşə – plan
Rəviş – üsul
Sərfi-nəzər – vaz keçmə

Bir münasibətlə

"Müsəlman fraksiyası və Qafqasiya zemstvosu" ünvanıyla bir məqalə yazmışdıq. Bu məqaləni Tiflisdə çıxan "Kavkazskoye slovo" tərcümə eləmişdi. Tərcümədə öylə göstərilmişdi ki, biz zemstvo şurasındakı erməni aqlıyyətini xalis demokratik zemstvo tərəfdarı bilirmişik, bu münasibətlə biz "Erməni demokratizmi haqqında" ünvanıyla bir məqalə yazdıq. Burada zemstvodakı erməni aqlıyyətinin demokratlığı haqqındakı əsl nəzərimizi açdıq. Məqalənin axırında dedik ki: erməni burjuaziyasının siyasətini aparan qəzetəçilər işə yaramaq üçün "məharət" göstərdikdə yaxşı olardı ki, başqalarının fikrini alt-üst etməyə idilər.

Biz bu kinayəni yazmaqda özümüzü haqlı gördük. Çünki "Slovo"nun müstəqil degil, erməni mütəğlibəsinin orqanı olduğuna bilirdik. Tərcümənin bacarıqsızlıq və yanlışlıq əsəri olduğuna ehtimal getmiyordu. Çünki fərq "yerdən gögə" idi. Burada "ümdə bir səhv" edilib bildiyini də düşünə bilirdik. Çünki bu qəzetənin təcrübəsində bu kibi "tərcümə xətaləri" olduğuna aid əlimizdə vəqəələr var idi. Daha bildirdi ki, haman bu qəzetədə, yanılmıyorsa, "T.K." imzasıyla bir mühərrir türk əsirləri haqqında yazdığı bir fəqərədə müsəlman mətbuatının nəşriyyatını təkzib ediyor və əzcümlə o zaman iştirakımla çıxan "İqbal" qəzetəsinə də bəzi xəta- alud isnadlar veriyordu. Başqa erməni və gürcü qəzetələrindən dəxi bu kibi yanlış tərcümələr etdigi məlumdur. Hətta "Horizon" qəzetəsinin ən şiddətli protestosuna düşər və "suyi-tərcümə" ilə təhmətlənmişdi.

Biz biliyorduk ki, Hüseyn Minasazov "Kavkazskoye slovo"nun mühərrirlərindəndir, fəqət bu tərcümə altında imzaları olmadığından ehtimal vermiyorduk ki, bu fahiş xəta (artuq xəta deyəlim) onun vələminə məxsus olsun. Demə onun imiş. Həm də bizdən nə qədər incimış.

Biz, erməni burjuaziyasının siyasətini tərvic edən qəzetəçilərdə gördüğümüz sifətdən bəhs edərəkən qəribdir ki, Minasazov cənabları bu bəhsi özləri üçün götürüyor, inciyor, acıyor, danlıyor, qırılyorlar. "Fahiş xəta"sından, öz təbirilə söyləyəlim, bacarmamazlığından naşı baş verən səhvə təəssüf edəcəgi yerdə "bu vəqətə qədər müsəlman mühərrirləri arasında hər cəhətcə yaxşı bildiki" bir adamın "gözdən düşüb də xarab" olduğuna heyfisləniyorlar. Sonra da qalxıb bu "yaxşı" mühərririn neçün "xarab" olduğunun səbəblərini araşdırıyor və tapıyorlar ki: "Kavkazskoye slovo"ya hücumumuz ancaq zemstvo haqqında əvvəlcə vəqə olan nəşriyyatımızın təsirini örtmək üçündür". Çünki; diyor: "Bakı – müsəlmanları arasında

ermənipərəstlik degil, ermənilərlə həmrəy olmaqla məşhur olmanın belə doğrudan da həm bədən, həm də maddi xəteri vardır".

Əgər Hüseyn Minasazov cənablarının bir mühərririn "hər cəhətcə yaxşı"lığı haqqında bəslədiği fikri, o adamın "xarablığı" haqqında verdiği qərar kibi öttükcü bir təsir nəticəsi degil, əsaslı bir tanışlıq və şüurlu bir tədqiq məhsələsi olseydi, bu kibi ciddiyyətdən ari kinayələrin nə qədər yersiz və məntiqsiz olduğunu görürdi.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 6 iyun 1916, №204

Sabantuy

Türkistanda, Azərbaycanca, İranda, Hindistanda – xülasə baharı tez gələn isti yerlərdə "Novruz" adlanan təbiət bayramı, iqlimlərinin iqtisasına baharın füyuzatından daha sonra feyziyab olmaq məcburiyyətində qalan tatar qardaşlarımızda "Sabantuy" adını almışdır.

Sabantuyi mayıs (may) ayında köylərin, obaların çölə çıxıb da fərhənlənmələrini göstərən ümumi bir şənlik, birlikdə görülən bir şadlıqdan ibadətdir. Bu toylar, qədim zamanın təbiət adətlərindən, məişətin gözəl və fəidəli rəsmilərindən olub əsrimizə tərvic elədiyi cürbəcür "sport"larından ibarət bir bayramdır. Burada qurşaq tutmaq, at qovmaq, yüngürəşmək, cürbəcür zorxanə oyunları (gimnastik) çıxarmaq, hər növ igidliklər ibraz etmək adəti vardır.

Tatarca qəzetələrdən anlaşıldığına görə xəlf arasında müdəvil olub da, ən qədim milli bir ənənəni (tradisiyanı) dirildən bu toyları cəmiyyəti-xeyriyyətlər öz idarələrinə alıyır, həm bu milli bayramı yoluna qoyurlar, həm də bu "toy"lardan ümumi xeyrat üçün böyük fəidələr aparıyurlar. Orenburq, Ufa, Kazan, Çələbi və sair yerlərin cəmiyyətləri bu il "Sabantuy"ı düzəltmiş və böyük müvəffəqiyyətlərə nail olmuşlardır.

"Sabantuy" saban "xış" sözündən müştəqq olub bir növ yer bayramı, çöllülük, əkinçilik toyu deməkdir.

"Turmuş" rəfiqimizdə Zakir Əfəndi bu mövzuda yazdığı məqaləsində "saban toylarını" ərəblərin əyyamı – cahiliyyətdə ki, "sövqi-əkkaz"larına, qədim Yunanıstanın "jimnasiyum"* meydanlarına bənzətiyir. Sövqi əkkazda, Yunanıstan "jimnasium"larında olduğu kibi əski türklər zamanında da bahar münasibətilə qurulan "toy"larda (akınlar, şairlər, xanəndələr) inşad elədikləri parçaları oxuyar-, məşərərdə bulunuyorlarmış. Bu gözəl adət imdikı zamanda əksər "toylar" dan itib-batmışsa da bəzi başırd köylərində hala baqi imiş. Yalnız bu qədərdə var ki, başqırdlardakı "aqum"lar bir az münasibətsiz bir halda imişlər. Məşərələr**, bahariyyətlər və qəsidələrdən əlavə əski zamanın sabantuylarında elmi münəqişə və mübahisələr də olumuş. Bu mübahisələr Yunanıstandan keçmə əski (sxolastik) hökmü mövzulara aid imiş.

* Olimp oyunlarına məxsus məkanlar.

** Xəlf ədəbiyyatından mərsiyəyə aid olanına Azərbaycanca da "ağı" denildiyi məlumdur. "Ağı" ilə "aqum" arasındakı ləfzi müşəbiət "axund" kəlməsinin daxi "aquun" ilə münasibətdən olduğunu göstərməzmi? İrən Azərbaycanında "axund" ləfzinin ancaq mərsiyə-xanlara münhəsir olduğu da ayrıca calibi-diqqətdir. M.Ə.

Bilnisbə daha soyuq bir mühitdə yaşayan Tatarıstanın mayıs "Novruz" unda görülən sabantuyu və bu toydakı yüngürəşmələr, at qovmaları, çölə çıxmalar, qurşaq tutmalar və sair bu kibi adətlər, isti iqlimlərdə yaşayan türklərin mart "Novruz"una da yabançı degildir. İrən "Sizdə bədr"-i, Türkistanın daxi novruz münasibətilə çölə çıxarıb da yüngürəşmələri, at qovmaları tərtib etdiyi bəllidir. Bizim Qafqasıya kəndləri də məlum olduğu üzrə bahar bayramını yüngürəşsüz, qurşaqsız keçirməzlər.

Millətlərdən ötrü əlalümü bir bayram ehtiyacı olduğu məlumdur. Çünki bütün ili boyuna çalışan zəhmətkeş cəmətə nəfəs almaq, istirahət etmək, "uşaqlığını yadına salmaq" istər. Bunun üçün də bayramlar saxlar. Bayramlar milləti birləşdirər, bir vücud olduğunu kəndisinə anlatarlar. Mücadiləyi-haytada sinif, silk, iqtisad çəkişmələrində hasil olan küdurətləri bunların fəvqündə müştərək bir hissə ilə zəlalə etdirirlər.

Əksər millətlərlə cəmətlərin bu kibi bayramları var. Əksərən bu bayramlar bahara təsadüf edər. Venediklilərin karnavalı, cumhurçı Parisin şah günüsi, İstanbulun "Xızır və İlyası" həp bu qəbildəndir.

Bir insan uşaqlığını, cavanlıq xatirələrini yad etməkdən nəşə hiss edərsə, bir millətdə təbiə və ibtidai bir halilə keçən zamanların yad etməklə öylə bir hissə malik olur. "Sabantuy" işte böylə keçmiş təcəssüm etdirən bir bayramdır.

Bundan əlavə bu bayram tatarlar üçün bərdə ona görə əzizdir ki, sırf millidir. Xəric təsirlərlə gələn dini bayramlar kibi degildir. Burada millətin əsl təbiəti, zati, hardan gəldiyi, nə olduğu biliniyir. Buna görə də sabantuyun milli hissiyyatı oyatmaqda olan tatarlığın ən istiqbali bayramlarından birini təşkil etmək şərfəni qazanmaq ehtimalı var. Madam ki, bu milli bayram cəmiyyəti-xeyriyyətlər tərəfindən nəzarət və himayət altına alınmış, o halda hissiyyatı-milliyə ilə birləşmiş olan xeyrat məqsəd və niyyəti sayəsində "Sabantuyi" istənilsə ingilislərin məşhur oyunları kibi parlaq bir şey ola bilər.

İngilislərin öz keçmişlərinə mərtub ənənətə (tradisiyon-tradisiya) riayətərk bir millət olduğu məşhurdur. İşte bu ənənəçi ingilislər hər il icra elədikləri milli bayramda bütün tarixlərini göz qabağına götürərlər. Əsətirin, tarixin zəbt edə bildiyi nə qədərdə risalə və xanədan varsa hamısı öz dövr və zamanının qiyafəsində məxsusi bir təmtəraqla London küçələrini dolayıb ehtişamlı bir rəsmi keçid (deyfila) yapar. Və bu sürətlə hər il böyük İngiltərənin tarixi, gözqabağına gətirilər də, milliyətlərinə can kibi sarılı olan ingilislərin ürəgində bir hissi-intibah oyadar.

Anlaşıyır ki, əslində "Sabantuy" daxi bu gözəl ingilis usuluna yabançı degilmiş. Başqırdlarda öylə bir adət varmı ki, "Sabantuy"

günündə başqırd arvadları əski zamandakı (iki-üç yüz il əvvəlki) arvadların paltarlarını geyinib o sürətlə seyrə və uzaq keçmişin xatirətini hər il tazəliyorlarmış. Bu hal əski vaxtlərdə türk qövmələri arasında dəxi "ingilis tarix keçidinə" bənzər bir şey mövcud olduğuna dəlil olmazmı?

Könül istərsə milli adətlərimiz içində bu kibi fəidəli adətləri bulub da tərbiyə etməklə nələrlərsə hasil etmək olmaz?

At qovmanın – cins heyvan yetişdirməyə, yügürüşmənin, qurmaq tutmanın, zorxanə oynamanın bədən tərbiyəsinə, dəyişmənin – nitq söyləmək sənətinə, məşairənin – hafizə və sələsət biənə xadim birər gözəl adət olduqlarını dərk etməyərək hər şeyimizə xor baxdıq, milli adət və ənənələri unutmağa başladıq.

Fəqət təşəkkür olunmalıdır ki, son on ilin ərzində, artıq bir intibah əsəri görülməyir. Xəzineyi-millətdə paslanıb qalan, duzlanıb yatan asari-ətiqəmizin qədr və qiymətini anlamağa başlayırıq.

İçəri Rusiyadakı qardaşlarımız arasında tam mənəsi ilə bir sport təşkil edən – gözəl çiyunların (Sabantuylarına ciyun da diyorlar) milli və mədəni bir bayram şəklinə düşüb bərqərar olmasını sevinclərlə qarşılar, ənənəti-milliyənin bütün türk qövmələri arasında dirilməsini səmimənə arzu edəriz.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq Söz", 8 iyun 1916, №206

Mütədavil – işlənən
Müşşəqq – düzəltmə
Əkkas – fotoqraf
Məşər – mərasim, ayin

Qurama Məsələlər

Bakı xəbərlərini oxuyursunuzmu?

Un məsələsi

Qənd məsələsi

Çörək məsələsi

Su məsələsi

Fayton məsələsi

Ət məsələsi

Məkulat məsələsi

Qəzətmiznin Bakı xəbəri qismini oxuyanlardan birisi, bir kərə

yazınız:

- Məsələlər!

Dedi.

Həqiqətən də həyat bütün cüziyyəti ilə dönüb bir məsələ təşkil etdi.

Əvvəlcə evlənmək, məktəbə girmək, bir iş açmaq, qulluq tapmaq bir məsələ idi.

İndi yaşamaq özü bir məsələ oldu.

Özgə cürə ola da bilməzdi.

Ucu-bucağı görünməyən dava özü də bir yaşmaq məsələsi degilmidir?

Hakimiyyəti – bəhriyyə məsələsi

Açıq qapı məsələsi

Azad ticarət məsələsi

Şərq məsələsi

Müvazineyi-düvəliyyə məsələsi

Ticarət müahidəsi məsələsi

Hürriyyəti – milliyə məsələsi

Militarizm məsələsi

Lehistan məsələsi

Pangermanizm, panslavizm məsələsi

Lehistan, erməni, yəhudi, gürcü, müsəlman məsələsi

Osmanlı, İran məsələsi

Əfqanıstan, Hindistan, Misir və Balkanıstan məsələsi

Məsələsi, məsələsi

Xülasə bir çox məsələsi...

Bax, müharibənin çıxardığı siyasi məsələlər.
Millətlərin, dövlətləri məsələsi
Ancaq güman etməyiniz ki, siyasi məsələlərlə qarın məsələlərinin
arasında münasibət yoxdur.

Bunlarda olan münasibət heç yanda olamaz.
Siyasi məsələlərin hamısı qarın məsələlərinin həlli üçündür.
Qarının məsələsi həll olunmayınca siyasi heç bir məsələ həll
olunamaz.

Buna görə də bən siyasətdəki məsələlərin həllini, dava
meydanlarından çox məhəlli xəbərlərindəki məsələlərdən gözlüyoruz.

Niş

"Açıq söz", 13 iyun 1916, №210

Qurama

Yerli qəzetlərdə oxudum ki:

"Erməni doktorlarının iclası olacaq. Doktor Kevorgi Lazaryan
Petroqrad erməni ictimai ilə Tiflisdəki zemstvo yığını haqqında məruzə
(doklad) okuyacaq. Erməni doktorları ilə dış təbəbləri bu iclasa gələ
bilərlər".

Müsəlman qəzetçisi belə bir xəbər oxuyanda nə fikirləşər, heç
bilirsinizmi?...

Fikirləşər ki, nə olaydı, bizim də zemstvoyə gedənlərimiz, bizim
də cəmiyyətlərimiz buna oxşar bir şey edəydilər. Bu qədər yazıldı.
Şikayətlər, tənqidlər edildi. Bunlara meydan verməli idilər.

Yanımda oturan birisinə dərdimi dedim, mətləbi anladım. Belə
yazıram dedim.

- Nahaq!

- Neçün nahaq?

- Çünki istədiyini doklad bir dəfə degil, üç dəfə oxundu.

- Haçan, harada, kimin hüzurunda! - deyə təəccübləndim.

- Arvadların məclisində, bu bir, cəmiyyəti-xeyriyyədə, bu iki,
Nicatda, bu üç!

Deyə sayıb ovcuma qoydu.

- Bəs niyə bizim bundan xəbərimiz olmamış.

- Niyə də olsun?

- Niyə başqaları xəbər verir. Qəzetə ilə nədən bəhs edəcəklərini və
kimin üçün bəhs edəcəklərini xəbər verə bilərlər də bizə yaramıyor?

- Əvvəla, arvadların məclisi, ora gedə bilməzsəniz,
naməhrəmsiniz. İkincisi, cəmiyyəti-xeyriyyə orada doklad eşitməyə
"testiniz" yoxdur. Üçüncü, Nicat cəmiyyəti, oradakı sizin idarə
asidir.

Xub, biz belə... Varsın "Açıq söz" təhəmmül edən olmasın.
"İqbal"ın iqbalsızlığına nə deyirsiniz?...

- Siz qəzetçilər ki var, hamınız füzulsunuz. Bir-iki kəlmə o
yandan bu yandan ögrənib qalkacaqsınız ki, bunun burası belə ola
bilməzdimi. Orada bir az səhv olunmamışmı, burasında xəta təsəvvür
olunmuyurmu?...

- Bu daha yaxşı degilmi? Fikirlər toqquşarsa, həqiqət doğmazmı?
Bən öz fikrimi həqiqət bilib də başqa tərəfdə durub inad göstərdənlərə
bundan nə hasil olar və yənkə hər kəs bir dəstə arvad, üç-dörd

milyoner, beş-altı müəllim və təzə məktəb qurtarmış tələbə tapıb da söyləyib söylənsə və özünü haqlı görüb də başqa cür düşüncələri qaibana tənqid vürud etsə, meydandan müzəffər çıksa bundan nə çıxar.

- Nə çıxarmı?...

- Sən cavabını verməgə çətinlik çəkirsənsə, mən deyim:

Ehtimal ki, hər şey çıxar. Fəqət bir şey çıkmaz.

- Həqiqi cəməət xadimligi!

Niş

"Açıq söz", 14 iyun 1916, №211

Qurama İki pəhlivanın mübarizəsi (Lotuluq aləmindən götürülmə bir hekayə)

- "Babayi-əmir" ilə "Tuti"yə ithaf

Cəməətimiz içində, həyasızlıqları, şəbədəbazlıqları, oyunbazlıqları ilə məşhur "sənətkarlar" var ki, toylarımızın "bəzəgi", xan məclislərinin "düzəgi"dirilər.

Sözümüz "lotu"lara aiddir.

Bir gün şahmı, xanmı hankisinin isə məclisi varmış.

Bütün lotuları kırxdırılmış olan xan lotusu Cabbar ilə şəhərə təzə gəlmiş lotu Qaffar arasında müsabiqə meydanı açılmışdı.

Həyasızlıqda tayı olmayan Cabbar birdən-birə gözləmədiyi halda yeni gəlmə Qaffarla meydana girib boy sınaqı, məharət göstərməli idi.

Müsabiqə başlandı.

Cabbar müəlləq atdı, tuzi durdu. Özünü rəngdən-rəngə, şəkildən-şəklə saldı. Bədyə dedi, həcv elədi. Zalım Qaffar hamısının öhdəsindən gəldi. Söz üçün məəttəl, iş üçün ləng qalmadı.

Cabbar ömründə böylə bir hərifə rast gəlməmişdi. Cabbar ölmüşdü özünə müqabil bir lotu görməmişdi.

Dumutə getdi.

Məharətlə olmadısa, bari həyasızlıqla qazanaram – dedi və soyunmağa başladı, papağını, donunu, göynəğini çıxartdı. Qaffar da çıxartdı.

Tuman da sıyrıldı.

Qaffar da haman tumancaq oldu.

Sonra...

Cabbar hərləndi.

Qaffar da hərləndi.

Cabbar birdən dayandı. Öz-özünə fikirləşib qoy bunu küyə salım – dedi və gərribə bir səs çıxartdı. Zalımoğlu hərif məəttəl qalacağını, cavabını daha şiddətli surətdə verdi.

Bu da olmadı.

Cabbar olsun da məəttəl qalsın...

Artıq son hiylə işlətməli idi.

Cabbar gəldi, məclisin tən ortasında şənqudi. Qaffar otura bilməzmi, oturdu, həm də daha böyük bir müvəffəqiyyətlə oturmuş oldu. Fərq çox böyük idi.

Fəqət Qaffarın bu qüvvəti eyni zamanda zəifini təşkil etdi.

Cabbar Amerika kəşf edər kibi, əlini-əlinə çırparaq məclisin ortasına qondu, "fındığını" götürüb ağzına atdı!

Nə böyük məğlubiyyət.

Qaffar "qarpız"ının əlində acizə qalıb pərt oldu.

Lotu Cabbar müsabiqəni qazandı. Xanın xələtinə nail oldu.

İki gülgü jurnalı arasındakı çəkişmədə – daha doğrusu söğüşmədə hankısının Cabbar və hankısının Qaffar rolunda olduğunu artıq oxucular özləri təyin etsinlər.

Niş

"Açıq söz", 19 iyun 1916, №215

Qurama

Tanıdığım bir xan var

İran xanı

Şöhrəti aləmgirdir. Adını eşitməyən olmasa görə

Vəqtilə Qafqasiya kəndlərində belə onun həqqində mahnılar oxurdular.

Yalnız özü deyil, qılıncı da məşhur idi.

Özünün ismi, rəsmi bəlli olmaq azdır, qılıncının vəznini də hər kəs əzbər bilirdi.

Ehtimal ki, İran xəlqindən çoxu bu vəznin neçə batman olduğunu öz vücudunda hiss etmişdi.

Məlum a... xanlarda bəzi qəribəliklər olar.

Bizim bu xanın bir deyil, bir çox qəribəlikləri vardır.

Biz bunlardan birisini yazacağız:

Xan hər kəslə tazə tanış olsa, tanış olduğu adamın adını ögrəndikdən sonra verəcəgi sual mütləqə ya o adamın arvadı və yaxud bacısına aid olar.

Xanın tazə bir tanışi ilə edəcəgi tazə söhbətinə yandan baxan olsa, bu sözlərin rəddü-bədəl olduğunu eşidər:

- Adınız.

- Filankəs.

- Peşəniz.

- Filançi.

- Bacınız varmı?

Və ya:

- Arvadın cavanmı?

Bunu əfsanə sanmayın. Çünki, bu xüsusda teatr var.

Nəql ediyorlar ki, xan bu gün Parisdə qoca bir Fransa müəllimi ilə tanış olur.

Fransız müəllimi bilmək istiyormuş ki, İran xanı necə olar.

Bu da bir cür maraqdır: cümhuriyyət oğlundan ötrü xan, həm də məşhur Asiya istibadının yetirdiği bir xan, şübhəsiz ki, böyük bir tamaşadır.

Bizim üçün bir fil və ya bir timsah, nə isə, bir fransız üçün də ehtimal ki, bir xan odur.

- Ekselans jö sui ön metr* – deyə qoca fransız təqdim olunmuş.

- Arvadın varmı? – deyə Cabbar eşidincə... nə olmuşsa məlum degil. Fəqət bu qədər məlumdur ki, fransız müəllimi yolunu tutub düz getmiş. Bir daha dönüb baxmamış: gözləri xan görməsin!

İmdi diyorlar ki... (sətiirləri sensor çıxarıb – Ş.H.) hər kəs xanın gəldiyinə əhəmiyyət vermiş, maraqlanmış, hətta qəzetəçilər dörd çevrəsini alıb onu suallara basmışlar. Əz-cümlə "Bazar məlumatı" qəzetəsinin müxbiri ilə görüşmüş, bu qəzetə haqqında bir çox məhəbbətli sözlər söyləmişdir.

Fəqət bir məsələ aydın degildir. Buna görə də bəni maraqlandırıyor. Görəsən deyirəm, xan onunla görüşə gələn "məlumat" mühərririnə:

Bacın var? – deyə sormuşmu...

Niş

"Açıq söz", 21 iyun 1916, № 217

Aləmgir – çox məşhur

Vəznə – çəki

Rəddü bədəl – mübadilə

*(Bu deyir ki, mən buranın sahibiyəm)

Oruqluq xatirəti İstanbulda ramazanlığ

I

On birə qarşı bir – oruqluq ayı. Yemək, içmək, işləmək üçün qurduğun və onbir ay tamam davam etdirdigin adətlər on ikinci ayda başqa bir şəkəlgirir.

Bu başqalıq bittəb yalnız şəxsədə, ailədə, kənddə, şəhərdə degil, müxtəlif şərait altında olan müxtəlif yerlər və millətlərdə müxtəlif təsir və nəticələr hasil edər.

Oruqluq bütün müsəlman millətlərinin adətlərini birləşdirmək xasiyyətilə onları bir millət halinə gətiriyor: adət və mərasimcə, demək olar ki, ənənəatca da birləşdirmiş oluyor. Məlum, a, milliiyyəti tərif üçün ənənəat və adət birliğini də söylərlər.

Fəqət oruqluq bütün müsəlman millətlərinə təsir elədigə kibi hər müsəlman milləti də oruqluğa az-çox təsir etmişdir.

Oruqluğa ən çox başqalıq verən, onu kəndisinə məxsus bir şəkildə təcəlli etdirən bir millət varsa, osmanlılar, daha doğrusu, istanbullulardır.

Bir ərəb şairinin dedigə kibi iki zümrüd arasında vəqə olan bu billurin şəhər, Qərb ilə Şərq, Avropa ilə Asiya arasında bir bəzək təşkil elədigə üçün özünə məxsus ikitərəfliyə, imtizac ziddinə, təbiri-caizsə, bir zəxiyyəyə malikdir.

Havasının car fəsiligə, həmişə bahar olan iqliminin yumuşaqlığı, boğaz içinin gözəlligə, minarələrinin o göylərə uzanan lahuti qəşəngligə, camilərinin ilahi əzəməti, saraylarının tarixi həşəməti bu bədaye içinisində yaşayanlara şairənə bir hissə bəxş etməkdədir.

İştə, şairənə və laqeydənə bir həyat yaşayan bu gözəl paytəxt vəqtülə kəndisinə malik olan bir çox qüvvələrin mədəniyyət və təsirinə bir parça mütəəssir olaraq İstanbulla məxsus günlər, bayramlar yaratdığı kibi, ramazanlığa da ayrıca bir rəng, başqa bir halavət vermişdir.

Ramazan, bütün müsəlman məmləkətlərində olduğu kibi İstanbulda da ayrı zövq və həvəslə gözələnir, şəban ayı axırlara çatınca bütün ailələr ramazanlıq tədarükünü görərlər. Cocuqlar haman "Niyət axşamı" gəlincə "Rəməzan babai xoş gəldin!" nəğməsi ilə küçələri gözib oxuşurlar. Cocuqların bu məsumanə gəzişmələrini məhəllə bəgicilərinin

davulları, sonra da hökumət əmrilə atılan toplar təqib edər. Bayram olduğu anlaşılır.

Oruculuq həyatı böyük bir intizama tabe tutulmaqdadır. İftar, səhur və sübh zamanları rəsmən elan olunmaqda və məhəllə bəcgilərinin davulları vaxtı müəyyənədə bütün İstanbulu oyatmaqdadır.

Taq, taq, taq, tara-tararaq – bəgci gəlir, küçələri dolanıyor, hətta karvansra və ya mehmanxana qəbilindən olan "bekarxana"ların (şubaylar olan mənzillərinin) içərisinə daxil olub qapıları belə taqqıldadıyor. Obaşdanlığı xəbər veriyor. Sizi ac qoymaq qeydində olan "müvəkkil" eyni zamanda günahə batmamanızı da fikirləşməgə məmurdur. Sübh açılına təkrar davulunu alaraq qapı-qapı göziyor. Artıq yemək caiz olmadığını elan ediyor.

İstanbul hər paytəxt kimi məmurların, tələbələrin, ailəsiz yaşayan "bekar"ların bol olduğu bir yerdir. Bu bekarlar qafiləsi, hər bəş qədəmdə bir təsadüf edən lokantalarda, aççı dükanlarında yemək yeyirlər. Oruculuq gəlincə bu həyat, lokanta yeməyi, aççı dükanlarındakı iftar süfrəsi başqa bir şəkil alıyır.

Lokantaların qarşısındakı səkilərə masalar qoyularaq süfrə döşəniyor, çorba qabaqda, dəsmal boynunda, qaşığı əldə, qulaqlar səsdə, ixtiyar, gənc – hər kəs tufəngini rah tutmuş əgər atəş əmri gözləyən kimi iftar topunu gözləməkdədir. Bir də gördün ki:

- Bum!... Bum!... Bum!

Deyə top səsləndi. Topun bu bum-bumlatısını mütəqaib qaşıqlar yayılm atəşini andırıyır, bir sədə çıxararaq, bütün günün ac qalan məminlər bu boşqablara hücum edirlər.

"Bekar"ların iftarı ilə səhuri əksərən bir dəfə də vəqə oldu.

Aççı dükanında bir kaç növdən olmaq üzrə yemək yemiş olan istanbullu oradan qalkar, qəhvəçi yaxud şərbətçi dükanına gedər, dondurma, üzüm suyu, qızılcaq şərbəti yaxud ayan... meyli istədiyini içər...

Fəqət ramazanlıq gecəsi bununla bitərmə?

Əslinə baxsan ramazanlıqda İstanbulda öz mənası ilə, gecə yoxdur. İstanbullular qurnazdırlar, gecəyi günüzə, günüzü də gecəyə dəğişmişlər.

Bir ay yarımanka zamanı nə isə, ramazanlıq da İstanbul üçün odur.

Bizdə ramazan olunca teatrolar oynanmaz, biləks İstanbulda oruculuq teatro mövsümüdür. Dirklər arasının teatroları, canbaxanələri, qəhvələri, "tir"ləri, sirkələri ramazan gecələrində xıncınc dolur.

Amerikadan, Avropadan məxsus oyunbazlar, pəhləvanlar, aktyorlar gəlirlər də ramazan "sezonundan" istifadə edirlər.

"Minakyan"ın draması, Həsən əfəndinin komediyası, Bührhanəddinin truppası hərə bir tərəfdə məşğul olub da gecəyi zövq və səfa ilə keçirəcək olan İstanbul əhalisinə tamalaşar veriyorlar.

Fəqət sırf türkca olan bu teatrolarla bərabər təsadüfi və qeyri-təsadüfi olaraq Avropadan gələn xanəndə və ya rəqqasələr də bazar yeri tutmuş olur. Hələ rısanbazlarla dulusçuların bellərində dəmir əgən, dişlərində dörd-beş masayı birdən qaldıran oyunçuların müştəriləri daha çox.

Xülasə, ramazanlıq gecəsi İstanbulun ən şadman və bayram sevisi ilə bəzənmiş gecələrindən ibarətdir. Səhur olunca qədər bu seyri-ümumi, bu təfərrüç davam edər də sabah açılına hər kəs uykuya dalır, ta nahar zamanına qədər yatar. Dövlət idarələri, ticarət müəssisələri, alış-veriş, gəliş-gediş – bütün həyat daxi az-çox bu üsula tabe olur.

Əgər bizim aktyorlar əql edələr bir dəstə düzəldib də (əlbəttə sühləndir sonra) ramazanlıqda İstanbulla gedələr, şübhəsiz ki, "malaruslar"ın bu tərəflərdəki müvəffəqiyyətini, Azərbaycan komedi və operettalarını İstanbulda görə bilirlər. Ermənicedən tərcümə olunan "Ləbləbiçi xor-xor ağa"yı dalbadal tamaşa edən istanbullular şübhəsiz ki, "o olmasın, bu olsun"u, "Arşın mal alan"ı və sair komedi və dramalarımıza da xüsusi bir maraqla tamaşa edirlər.

Ramazan gecələrinin böylə keçirilməsi, əlbəttə, mömin istanbulluların, bilxəssə xocalarının xoşuna degil. Fəqət, adət bu xoşnudsuzluqdan qüvvətlidir. Ona görə də gecəyi seyr edənələr arasında başı sarıqlıq da az görülməz. Bunlar əksərən mədrəsə şagirdləri, suxtələrdir.

Bir az diqqət olunursa, ramazanlıq bayramına yalnız əhali, yalnız suxtələr degil, camelərdə bir nov iştirak edirlər. İstanbulda böyük-kiçik nə qədər came varsa hamısının minarələri qəndillər vasitəsilə çırqaban edilirlər. Hələ əhya gecələrində bu çırqabanlar daha parlaq bir şəkil alır. Baxarsan ki, Sultan Əhməd, Fateh, Süleymaniyyə, Aya Sofiya kimi böyük camelərin bu minarəsindən o minarəsinə çəkilmiş tellərdən asılı qəndillərlə havada bir taqım Quran ayələri və kəlamati-müqəddəsə yazmışlar ki, ta uzaqdan oxunuyor.

Bütün bu şənlikləri, çırqabanlıqları görür də, insan düşünüyor, adətə nə dərəcədə qüvvətli olduğunu fikir ediyor və haman anlıyor ki, niyə İstanbul cocuqları "Ramazan babaya xoş gəldin" deyə seviniyorlarmış.

Bizdən ötrü bir nov durğunluq. Hüzn, qəm və riyazət ayı olan ramazanlığın İstanbul üçün nə qədər böyük bir zövqü səfa mövsümi olduğu keçənci məqaləmizdən anlaşıldı.

Bu zövqü səfa yalnız gecəyə məxsusdur.

Gecə ötüb xoruzlar banlamağa başlayınca musiqinin sədasi, qramofonların "a-a-x-x-ax"ı susar, müəzzinlər xoruzları təqib edirlər.

Bu, ən gözəl sabahlardan birisidir: İstanbul sabahı, amazanlıq sabahı.

Sübh namazından qayıdıb evlərinə getdikdən sonra artıq ramazanlıq günü, daha münasibi, "gecə"si başlar. Gün çıxdıqca xəlq yatar... bu sübh əzandan yatan xəlqi bir də övklə (zühur) "Allah Əkbər"i oyadar.

Artıq əbdəst və moizə vəqətidir.

Camelər xəlq ilə dolur. Aya Sofiya, Sultan Əhməd, Fateh və Süleymaniyyə kimi böyük camelərin hər zaviyəsində vəz olunan kürsilər arxasında birer xoca (molla) yer tutub da "vəz" edər. Digər bir yanda da baxarsan ki, məczub bir dərviş "ayinini" icra etməkdədir.

Gərək bu surətlə söylənən moizələr, gərək dərvişin "ayini" olduqca maraqlı şeylərdir.

Moizələr mövzui iki novdur.

Əski və yeni

Əski movzui-moizələr əksərən ramazanlıq axşamlarında, daha münasibi, "günüzlərindəki teatroların, zövqü səfaların "Firəng məşrəbli" əfəndiləri əleyhinədir. Burada mövhumatdan və həmiyyətədən, yalançı süfilikdən başqa bir şey eşitmək olmaz. Yalnız heyrət olunur ki, gecə teatroları dolduran İstanbul xəlqi arasında günüzlə, teatro əleyhinə söz eşidəcək "möminlər" in "qarası" da az degildir.

Moizələr ahəngi-məxsus ilə, bir nov hərərət və məczubiyətlə söylədikəndən bizim vəzlərimizdən ziyadə rövzəxanlıqlarımızı anlatmaqdırlar.

Fəqət yeni üsul moizələr həqiqətən də eşidilməlidir. Burada artıq teatro biletinin od olub qiyamət günü adamın bədəninə yapıdırılmasından degil, siyasətdən, hikməti-şəriətdən, ictimai mövzulardan bəhs olunur.

Böylə məşhur bir neçə vəzilər var ki, onların filan cəmədə vəz edəcəklərini eşidincə İstanbul əfəndiləri haman "abid" kəsilər cəmə qoşuyorlar. Bu kimi moizələrin nəhayəti bəzən də görürsən ki, bəhriyyə (donanma) ianəsi ilə, yaxud müəyyən bir məsələyi-siyasiyyə həqqində bir qətnamə əxzilə tamam oldu.

Bu kimi vəzlərdən şairi-dəyanətpərvər Mehmed Akif, İlahiyundan mərhum İsmail Həqqi, Ədirnə məbusi Meməd Əbidullah və rusiyalı Əbdülraşid Qazi (İstanbulca səyyahi-şəhir) cənabları ən məşhurlarıdır.

Məşrutıyyəət əski xolastik fəlsəfə ilə yoğrulmuş səfsəzlərdən ibarət toquma və qondarma moizələr arasına ciddi, elmi, ictimai və siyasi moizələr daxil etdirib də xəlqi vəhmıyyətdən xilasə vasitə olduğu kimi ramazanlıq gecəsinin Sultan Həmid zamanında boş, bıməna və ancaq ləhvədən ibarət olan komelıyaları, farsları, canbaxxanələri ilə qurşaqları arasına ciddi konfrans (leksıya) məclisləri və siyasi klub həyatını da daxil etmişdir.

Baxarsan ki, bir gecə filosof Rza, o biri gecə maliyyə vəzirı Mehmed Cavid, daha başqa bir gün müəllim Sate bəy, tərbiyyəi-bədəniyyə müəllimi Səlim Səri, Əhməd bəy Ağayev, Yusif Akçurın, Həmdullah Sübhı leksiyalar oxuyurlar, yainki məşhur türk şairi Mehmed Əmin əfəndi öz yazdığı şeirlərini oxuyur.

Leksıyaların mövzusu da bittəbii xəlqi maraqlandıran hazırkı siyasi və ictimai məsələlər təşkil etməkdə, ifadə və hədəfləri də bir az elmi, əksərən də hissi şeylər olub xəlqdə vətənpərvərlik hissiyyəti, vətəndaşlıq həmiyyəti oyatmağa münhəsir!

Sırf ibadət və riyazətə gəlincə nəzərdə ləhvü ləbə aludə olan İstanbul heç də laqeyd degildir. Namazlar, camelər, cəməət namazları İstanbulun hər zamanında, bilxəssə ramazanlıqda, doğrudan da əzəmətli və ləhuti bir mənəzəsinə təşkil edər.

Aya Sofiyada, yaxud Fatehdə bir gecə dayanıb təravih namazında iştirak etmək, şətrak olmasa da, tamaşada bulunmaq nə qədər böyük bir mənəzə qarşısında bulunmaqdır, bilsəniz!...

Siz istər mütədəyyəin olunuz, istər yox, istər mömin olunuz, istər mühlid, İstanbul camelərində qılınan namazların o intizamı, o heybət və əzəmətini, o on binə qərib kütləyi-əziminin bir ölçü, bir hərəkətlə rüku-səcudə gedib düzəlib əgilmələrini, qalxıb oturmalarını görsəniz cəməət namazındakı təsir və ondakı hikmətin nədən ibarət olduğunu dərk edər və ancaq o zaman bunun nə dərəcədə böyük bir şüari-islam olduğunu anlarsınız!

Nahaq degildir ki, bu mənəzərə Osmanlı ədiblərinə ən gözəl bir vasitəyi-ilham olduğu kimi Avropa bədainəvislərinə də gözəlcə bir mövzu təşkil etmişdir.

Və yenə nahaq degildir ki, hər böylə namaz vəqti qapı ağzında bir dəstə Avropalı səyyah kəməli-zövq və hörmətlə papağını əlinə alaraq təməşayə qoyulur.

Cəməat namazının bir avropalı nəzarətində nə kibi ülvi bir təsir oyatdığını görmək üçün fransız mühərriri "Pyer Loti"nin "Fateh"də yazdığı namazı" fəslini oxumalı...

Oxumalı da, xoş sədəh mükəbbirin binlərlə səf çəkən möminləri nə surətlə, nə kibi bir nizam və xülus ilə idarə etdiyini və illa hüzurundakı bu xüştin həssas şairlər lövhəsinə nə kibi bir hüsn-i-intibah buramaq xassəsində olduğunu görməlidir.

Əhya axşamlarında yüz rükət təvəh namazı qılınır. O gecələrdə xəlifə həzrətləri aya Sofiya cəməinə gəlir də, kəndisi pişnamazlıq edər.

Təvəh iki rükət iki rükət qılınır, rükətin arasında xoşavaz saray müəzzinləri təhlilxan olaraq gözəl bir məscid avazı təşkil edirlər.

Oruc hər nə qədər hər kəsə vacib və fəz və bir hökmi-ilahi isə də, bəndəkan xudanın hər tərəfdə günahkarları çox. Oruc tutmayanları da yox degildir.

Əcəba, İstanbulda oruc yeyən bu tərəflərdə görüldüyü qədər, çoxmudur?

Bu sualın cavabını İstanbulun zahirini görməklə vermək olmaz. Çünki zahirdə islam olub da oruc tutmayana rast gəlmək müşkül bir əmrdir. Zira aşkara oruc yemək yasaqdır. Aşkara oruc yeyənləri polis qanunun təqib edər. Bir adamın fisqi, təkrar edincə, üçüncü dəfə yaxayı ələ verdikdə o orucun axırına qədər həbsdə qalıb da orucluğu orada başa aparmaq məcburiyyətindədir. Bir hökumətin bu dərəcədə təbələrinin ümuri-diniyyə vəzifəyi-vidaniyyəsinə qarışmaq səlahiyyəti varmı - yoxmu məsələsinə hüquqi-islamiyyəyə başqa Avropa mədəniyyəti-hazirəsinə də başqa cavablar vardır. Fəqət bu cavablardan sərfi-nəzər, hər hanki sər-azad bir səfəpərəst olsa da, İstanbul rəməzanlığının gecəsindəki, "səfa"sı üçün günüzündəki bu "cəfa"sına heç dinmədən təhəmmül edər - zənnindəyiz.

M.Ə.

"Açıq söz", 24 və 26 iyun 1916, №220, 221

Təfərrüç - gözinti

Bədaye - incəsənət əsərləri

Suxtə - dərda düçar

Məşrəb - xasiyyət, meyl

Abid - ibadətli məşğul olan

Təvəh - ramazan gecələrində axşam namazının ardınca qılınan 20 rükətlik namaz

Lahuti - ilahliliyi

Qəndil - çilçıraq

Məczubiyyət - divanəlik

Fisq - mənəvi pozğunluq

Xüsunət - sərtlik

Qurama

Rusiyada çayı dişləmə içərlər.

Rusiyanın adətlerini əzizləyib saxlayan Moskvanın isə "dişləmə çay" ən böyük bir keyfidir.

Bilxəssə ki araç keyfi də yasaq...

Araqdan sonra yenə bir təsəlli vardır - dişləmə çay.

Onun da vurdu əngəli çıxdı. Qənd tapılmadı.

Qənd əvəzinə pesok (şəkər) işləmək lazım gəldi.

Şəkəri qəndə döndərmək üçün zavodlar artıq məsrəf etməsənlər - deyə, haman şəkərlə dolanılsın deyildi.

Moskva restorantçıları, çayçıları və tüccarları yığışib getdilər.

Yegənə bir "keyfimiz"də əlimizdən çıxıyord dedilər.

Dişləmə çay məhv oluyor, deyə dərdlərini anladılar.

Həm də qənd əvəzinə şəkər zordur, - dedilər, hesab göstərdilər.

Şəkər qənddən çox işlənilir, bunu təqəmlərlə isbat etdilər.

"Hmm... Nazpərvər Moskva yasaqları dişləməsiz çay içə bilmiyorlar" -- deyə, məsələ loğmananə həll edilərək müsəddər vəzərətdən xəbər çıxdı ki:

- Qoy xəlq şəkəri bir parça içinə töküb sovsursun!

Bu söz məşhuri-cahan oldu. Məşhuri-cahan olan bu sözü eşitdikdə Şeyx Bəhəyi əleyhürrəhmənin məşhur bir beyti yadına gəlmişdi:

"Kərniba şad şaneyi-əz bəhri-riş

Şaneyi betuan kərdiba əngüşt xuyiş"(*)

Bən beyti okur, həmişə özü-özümə deyərdim ki:

Görəsən bu şeyx necə adammış?!

Həvəslə degilmiş ki dərya!...

Saqqalını daramaq üçün darağın yoxsa, yürəğini sıxma, barmaqqlarınla daraya bilərsən, diyor.

Fəqət mərhum şeyx sağ olsa və "dişləmə çay" əvəzinə "iskili çay" təklif edənləri görsəydi, onda bilərdi ki, həvəslə nə deməkdir. Və yaqin ki, "Kərnibaşad"lərinə:

"Kərnibaşad qənd bəhri-dişləmə"

- deyə münasib bir beyt daha əlavə edərdi.

Niş

"Açıq söz", 30 iyun 1916, №225

(*)"Saqqalını daramaq üçün darağın olmasa
Barmaqqlarınla onu daramaq olar"

Qurama
Yol ötən müxbir
(Xəyal degil, həqiqət)

Bir də gördüm qapı açıldı. Elə bildim Bakı xəzrisidir, gəldi...
Baxdım ki, yox ... qərribə tipdir. Bir qoltuğu dolu dəftər-düftər, şapkası o biri əlində. Üst-baş büst-bügüm kökündə. Varatnik yox ... "qalstuk" döş qədar sallanmış.
- İzdraستی...
Xoş gəldin.
- Bura redaksiyamı?!...
- ?!... xeyir ola.
Hərif başladı özünü tanıtmağa. Həm də nə dilavərmiş, sanki, alışmaseydi! Kim olsa bəgənərsiniz?
İstər bəgəniniz, istər yox, o.
- Həmkarınız – deyə özünü tanıtmağa başladı.
Buyurun əgləşin.
Hərif debayaq əgləşdi. Rusca, fransızca, polyakca yazılı kataloklarını, kitablarını masanın üstünə, şlyapasını da bir stola yerləşdirdi.
Yerləşdirdi təbiri bir az mənanı düz anlatmıyor, lap şarılıtlı ilə atdı.
Bən İrana gediordum, – dedi.
- Çox yaxşı.
- Sizə müxbirlik edə bilərəm.
- Sağ ölüünüz...
- Yaxşı müxbirələr yazaram. Özüm də dəmir yol qulluğunda olacağam.
- Bəli, yaxşı yazacağınıza sözüümüz yox...
- Amma özümüzün müxbirimiz var. Bir də imdi nə müxbir. Bir şey ki, bizdən əvvəl başqası oxuyacaq, bəkarəti alınacaq. Ondən bizə nə hasil? Dul yazılara pul vermək ağırdır.
- O halda sizə yerli məişətdən, Bakı bələdiyyəsindən gözəl məqalələr verə bilərəm.
- Təşrifiniz nə vaxtdır?
- Bu gün səhər.
- Hm.. nə tez bizim bələdiyyə ilə tanış oldunuz?
- Bəli, bəli, oldum. Həm də gözəl bir felyeton yaza bilərəm.
İstərsəniz səhər dostu ilə müsahibə ünvanında sizə bir müləqat yazım.
Elə bu saatdəcə yaza bilərəm.
- Pardon, necə, şəhərin dostu!

- Ha ham qlava, yəni başınız naxoşdur. Artyunov da ki, onun yerini dolandırandır. O da naxoşdur. Demək ki, boynunuz da xəstədir. İmdi bunların yerini Hacinski dolandırıyor. Xub, özünüz düşüntünüz. Baş, boyun, sonra döş gəlməzmi?

- Bizim öz quramaçımız var. Bu kibi mövzulardan yazar. Başqa yazıların qəbulu üçün artığımız yox...

- Çox əcəb, demək ki, sizdən heç bir şey qazana bilməyəcəm.

- Məəttəəssüf!

- O halda

- ?!

- Siz də öylə artıq bir pul yoxmudur ki, yoldan gəlmiş fəqir qələm arkadaşlarınıza müavinət edəsiniz?

- Bu mühərrirlər cəmiyyətinin vəzifəsidir, o da ki, biz də yoxdur.

- Öylə isə

Dosvidaniye...

Proşşayte...

İmdi bildim ki, bəzi qəzetələrin "Xüsusi müxbirimizdən" deyə uydurduqları əcubələri uyduran mütəxəssislər kimilər, nə biçimli adamlardır.

Niş
"Açıq söz", 4 iyul 1916, №228

İran əhvali-siyasiyyəti

Türklər böyük bir qüvvə ilə təkrar Gırmanşah ətrafına gəldikləri İran əhvali siyasiyyəsi haqqında bəzi mülahizə və mütlaliələrə səbəbiyyət vermişdir.

Teleqraf agentliyinin Tehran ilə Petroqraddan gətirdiyi xəbərlər bu xüsusda imdiki Tehran hökumətinin türklərin bu dəfə ki İrana doğru hərəkətlərinə düşmənanə bir nəzarlə baxdığını göstərməkdədir.

Bu xəbərlərdən anlaşıldığına görə İran hökumətinin rəisi Sinəhsalar (səbiq Sinəhdar) İranın qərbindəki bütün ellərə teleqraf çəkərək türk hərəkətinin İran əleyhində bir iş olduğunu onlara anlatdığı kibi İran xariciyyə vəziri Əkbər Mirzə dəxi Təhrandan Osmanlı türçümanı Şövkət bəgi hüzuruna dəvət edərək türklər Gırmanşahdan bir az daha irəlilərlərsə İran hökumətinin Türkiyə ilə qəti-əlaqə edəcəğini kəndisinə bildirmişdir.

Eyni zamanda türklərin gəldiyi yerlərdən İran hakim və məmurlarının da yerlərini qoyub ruslarla bərabər çəkildikləri İran hökumətinin Türkiyə hərəkətinə qarşı narazılıq və protesto əlaməti göstərməsi kibi tələqqi olunuyor. Şübhəsiz ki, Sipəhdar hökuməti ilə Əkbər Mirzə vəzarəti - xariciyyəsi (Əkbər Mirzə məşhur Zülliülsultanın oğludur) həqiqi və səmimi bir surətdə rus və ingilis dostu olduqlarında türklərlə almanların təkrar İrana doğru hərəkəti etdiklərinə ağuşi-məhəbbət açmaya bilməzlər (burada bir neçə sət senzura tərəfindən çıxarılıb, yeri ağdır-Ş.H.).

Biz bilirik ki, İran toprağı türk-alman mübəlliglərindən təmizlənmədən əvvəl İranda türkparəst bir hökumətlə bərabər türklərin tərəfinə keçmiş bir çox cəməat vəkilləri, ellər, mücahid dəstələri və üləma sınıfı və idi.

Hətta Tehran hökumətinin qəti bir təşəbbüs və iqdəm etməsindən, Şahın Tehranı tərək edib İsfahana səfər etməsindən naümid olduqdan sonra Qumda təşkil olunan müdafiəyi-milliyə kamətəsi bir zaman vardı ki, adətən bütün İrana icrayi-höküm ediyordu. İranın hər tərəfindən bu komitəyə teleqraflar yağıb "Vətən uğrunda ölmə hazır" olmasını bildirən el bəglərin sayı əhəmiyyətli bir cümlədən təşkil ediyordu.

Hətta Gırmanşahı ruslara tərək edib də çəkilməzdən əvvəl, yerindən tərpanməyib də Tehranda qalan İran hökumətinin xaini-vətən sayaraq, İran inqilabçıları müvəqqəti bir hökumət belə təsis eləmiş və bu hökumətin riyasətinə İran ricalından məşhur Nizamülsəltənəni təyin eləmişlərdi. Nizamülsəltənə hökumətinə məclisin məşhur demokrat vəkillərindən və görkəmli cəməat xadimlərindən Süleyman Mirzə Süleyman xan və Vəhidiül-mülk kibiləri daxil olmuşlardı.

Baratovun təzyiği altında çəkilib də Türkiyə toprağına pənahəndə olmaqdan başqa carələri qalmayan İran könüllü dəstələri və jandarmaları ilə

bərabər bittəb bu müvəqqəti hökumət əzasi dəxi Bağdada getmişlərdi. Bədə xəbərlər alınır ki, Bağdad tərəflərində Beynəlnəhrində İrana göndəril-mək üçün hazırlanan ordunun fəxri komandanlığı Nizamülsəltənəyə verilmişdir. Bu kərə Gırmanşahı tərklə Tehrana gəlmiş olan İran kərgüzarının dilindən teleqraf agentəsi vasitəsilə - rəvayət olunuyor ki, Gırmanşahdan qaçan İran hökumət komitəsi əzasının da təkrar geri döndükləri rəvayət olunuyor. Fəqət bu rəvayətlərin nə qədər doğru olduğunu kərgüzər təhqiq edə bilməmişdir.

Əqli-səlim, şübhəsiz, Nizamülsəltənə hökuməti İran inqilabçılarının da İrana doğru əzm etməkdə olan hərəkət ordusunda olduqlarını qəbul edər. İmdiki əsl hökumətə mənsub olanların "müvəqqəti İran hökuməti" tərəfindən əmin olmaycaqlarını da qəbul edər. Buna görə də İran məmurları, protest və narazılıq keyfiyyəti olmasa belə, türklərin gəldiyi yerləri tərək etmək məcburiyyətindədirlər - deyə düşünə bilər. Çünki bir yerdə iki müxtəlif hökumətin hökm sürdüğü zamanımızda görülmə təbii şeylərdən olsa da, bir hökumət üstündə davamlı olan iki müariz heyətin uyuşamiyyəti məsəlləmdir.

Türklərin Bağdadı təndid etməkdə olan qüvvətin türk-alman Şərq siyasəti üçün nə dərəcədə təhlükəli bir şey olduğunu dərklə Beynəlnəhrin sahəsinə böyük əhəmiyyət verib olduqca böyük bir qüvvəti buraya atdılar. Və hər nə surətlə olsa da, Şərq yolunun üzrlərinə bağlı qalmamasına çalışdılar. Müarizlərinin fəslin istiligi, iqlimin namusaidliyi üzündən yazın daha sərin havalı dağılıqlara çəkilmək məcburiyyətindən istifadə edərək Gırmanşaha qədər irəlilədilər.

Bu müvəqqəti müvəffəqiyyət hər nə qədər İran siyasilərini, Sinəhsalar kibi ricalını, müttəfiqlərin müvəffəqiyyətindən naümid etməzsədə, əvam cəməat üzərinə təsirsiz qalıyor. "N.V."-dən nəql elədigimiz bu gün ki, xəbərdən görüldüyünə görə təkrar alman müşviqləri tərəfdarları Bəxtiyari elləri içində ki ixtifagahlarından çıxaraq İsfahan yaxınlığındakı Kahvər taifəsi arasına gəlmişlər və yenə məşhur Şeyx Nurullah ilə doktor Puje peyda olmuş və propaqandaya başlamışlar.

Sonki əhval hər üzündən hasil alan bu siyasiyyəti-siyasiyyənin bəzi rus qəzetələrinin mütləsinə iki müsəlman dövləti arasında ki, qəti münasibətə qədər varə biləcəyinə çox ehtimal vardır. Ehtimal ki, bu keyfiyyəti-siyasiyyə rəsmən vəqəədə (bundan sonrakı mətn sensor tərəfindən çıxarılıb yeri ağdır - Ş.H.)

M.Ə.

"Açıq söz", 7 iyul 1916, №231

Qəti-əlaqə - əlaqəni kəsmə

İran elləri

Türklərin Girmənşah tərəflərinə hücumları ilə İran ellərinin bu tərəf, ya o tərəf lehinə xuruc etdikləri və edəcəkləri haqqında qəzetələrdə yazılar yazılmaya başladı.

Kürd və lur ellərindən bəzisinin, bilxassə, püşt kuhlilərin İrana soxulmaqda olan türk ordusuna kömək etmiş olduqları haqqında məlumat alınmışdır. Fəqət türklərin bu surətlə İrana hücumlarından xoşlanmayan Sinehsarlar (səbiq Sinohdar) bütün İran el bəqlərinə təmim etdigi (müttəhidülmal olaraq göndərdigi) teleqrafnaməsində türklərin İrana gəlmələrini düşmənanə bir nəzərlə görsünlər və hər bir cəhətlə rus ordusuna kömək çıxıb da Osmanlılara müqabil çıxsınlar – deyər əmr elmişdir.

"R.Slovo" qəzetəsinin Şirü xurşid məmləkətinin əhvali-daxiliyyəsinə əşina olan İran müxbiri buğun ki nömrəmizə köçürülən bir müxabirəsində Sinehsarların yuxarıdakı teleqrafından bəhs edərək deyir ki, imdiki İran hökumətinin nə dərəcədə nüfuz və etibar sahibi olduğu, ellərə çəkdiyi teleqrafın edəcəgi təsirlə ölçülə biləcəkdir.

Məzkur müxbir bu təsirə böyük bir əhəmiyyət veriyor. Həm əhəmiyyətsiz də degildir. Çünki nizami bir qüvvətə malik olmayan İran bu, ya o tərəfin lah və ya əleyhinə xuruc edəcək olursa şübhəsiz ki, ellərin gücünə güvənərək xuruc edəcəkdir, zətən Nadir şahlara, Ağaməhəmməd şahlara, Səfəvi sülaləsinə və sair İran əhəkdələrinə az-çox şöhrət qazandırmış olan əskər qüvvəti haman İran əhəlisinin dördü birindən artığını təşkil edən müxtəlif ellərdir.

Ellər, təşkilatca hər bir milləti dövrü-ibtidaisində mövcud olub da, bir növ əskər ocağını andıran şeylərdir. Öz aralarında təifələrə, əşirələrə bölünüb tartıblə kəxduda, bəy və xanlarına tabe oluyorlar. Xan bütün elin rəisidir. Xanlar elin arasında məruf bir ailədən olmaq şərtilə hökuməti-mərkəziyyə, yəni şah tərəfindən təyin və ya təsdiq olunur. Ellər arasında tarixi-təməddünün nişan verdiyi təbii şəkildə vücudə gəlmış ibtidai təşkilatda olanları ilə hökmdarlar, səhibi-xuruclar və siyasət dahiləri tərəfindən süni vasitələrlə vücudə gətirilmişləri də vardır. Birincilərin nümunəsini bəxtiyarilər, qaşqayilər, lorlar, türkman elləri və kürd əşirətləri təşkil ediyor. İkinci növünə isə şahsevən elləri bir nümunə ola bilələr. Bəxtiyarilər nəsilərini sasanıyan sülaləsinə qədər çıxarıp, onların xan və

rəisləri isə özlərini qədim İran ənənə və adətlərinin bir mütəssili kimi sayırlar. Qomşular və daimi rəqibləri olan Qoşqayı elinin xanları isə Farsistanın göbəgində ikan bir türk eli olduqlarını düşünərək özlərinin Çingiz nəslindən olduqlarını iddia edirlər. Bu iddialarını isbat edəcək qaşqayilərin türk elləri ürf və adətlərinə bənzər adətləri də azad küllüdür. Fars cinsinə mənsublar və o cinsə doğma olan kürd və Şeyx Xəzəlin müridləri olan ərəb elləri də az-çox bəxtiyari və qaşqayı tipinə yaqın təşkilat və ənənəyə (traditsiya) malikdirlər. Halbuki cəngavərlikləri ilə İran elləri arasında şöhrətiyəb olan şahsevənlər tam başqa bir təşkilat və ənənəyə malikdirlər. Bunlar Osmanlı tarixindəki yeniyəri təşkilatına çox bənzərlər. Şahsevən el və əşirətləri Səfəvilərin müxtəlif türk el və təifələrindən itixabla təşkil elədikləri əsgər ocaqlarından başqa bir şey degildir.

Bu müxtəlif cinsə, təşkilatə malik olan ellərin əksəri-kürdlər istisna – məzhəbcə müttəhid olaraq qədimdən bəri şahların hökumətinə qarşı böyük bir ehtiram bəsləmişlərdir. Nəsrəddin şah zamanına qədər nə qədər iqtidarlı bir elbəgi olseydi Tehrandan gələn əmrə təxəllüf etmək cəsarətini göstərə bilməzdi. Əvvəla, mərkəzdə nizami qüvvə bugünkü dərəcədə zəif degildi. Saniyə, "hökm etmək istərsən ayır" üsuluna riayətkar olan Tehran şahlığı ellər arasında öylə qatı bir rəqəbat və ədavət toxumu səpmişdi ki, hər zaman üsyən fikrinə düşən bir elbəgiyə qarşı qomşusundakı ellərlə çıxar və az bir zaman içində asiləri tənqil edə bilər.

Əcnəbi müdaxiləsi artdı. Konsulların nüfuzu hakimlərə üstün gəlməyə başladı. Böylə olunca ibtidai bir zehniyyətlə yaşayan ellər nəzərində hökumət əvvəlki heybətini itirməyə üz qoydu. Hələ məşrutyyətlə qovqaları çıxıb da bilnibə cüzi bir dəstə mücahidlər tərəfindən şahın taxtdan endirilib də yerinə digər birisinin, həm bir uşağın təyin elidildiği fəqərəsi şahlığın etibarını ta kökündən sarıstımsı oldu. Şahlığın quru və boş bir qüvvətdən ibarət olduğuna görünərsə fitnədən azad və hər növ qeyd və nizama düşmənlər olan ellər, elbəgilər özlərini dərələrinin səhibi sandılar. İştə bu gündən etibarən Nəsrəddin şah dövründən əvvəl bilatərəddüd istədiyi elbəginin qafasını kəsdirmək iqtidarına olan şah hökuməti nadinc ellərlə sülük və rəftar etmək siyasətini müraciətə məcbur qaldı.

Hökumət ricalı daxili mübarizələrdə iki qismə bölündükləri kibi, ellər də ikiyə bölünmüş oldular. Bilxassə bəxtiyari elinin məşrutyyətpərvərlərlə mərtub olmasında digər ellərdən bir qismini onlara ədavətlə məşrutyyətlə zidd, bir qismində də hissi – rəqəbatlə dost olmağa vadar elədi. Daha ibtidai bir hissiyyətlə malik olan bu xalq üzərinə Nəcəf üləməsinin məşrutyyətpərvəranə fətvaları da az təsir etmiş olmadı.

Bunları yazmaqda məqsədimiz bunları anlatmaqdır ki, İran ellərini tarixlərdə görüldüğü kibi hal-hazırda çox da məttəhid və müttəfiq bir halda təsəvvür etmək olmaz.

Bunlardan bu günün hökmündə iki-üç yüz binlik bir ordu vücudə gətirmək bəlkə də imkan xaricində degildir. Fəqət bunu yalnız rəsmi hökumətə malik olmaqla vücudə gətirə bilmək şübhəlidir. Arada hər kəscə müsəlləm bir qüvvət və hər kəsa yetişəcək bir sərvət olmayınca ellərə çox da bel bağlamaq olmaz.

M.Ə.

"Açıq söz", 18 iyul 1916, №237

Müttəhidülamal – həmfikir

Şirü xurşid – aslan ilə günəş (İran dövlətinin gerbi)

Müməssil – təmsil edən, nümayəndə

Ürf – dəb, adət

Təxəllüf – ziddinə olma

Tənkil – başqalarına ibrət olacaq bir cəza vermə

Heybət – nüfuz, etibar

Süluk – rəftar, hərəkət tərzii

Rus - ingilis - İran etilafı

Tehrandan alınmış və bu nömrəmizdə dərc olunan bir teleqraf İran hökuməti-hazirəsilə rus və ingilis səfərləri arasında alınmış verilən notalar vasitəsilə bir etilaf əmələ gəldiyini xəbər veriyor. Bu etilafa görə Şimali İranda rus müəllim zabitlərinin ögrətməsi ilə kazak alayları təşkil olunduğu kibi, Cənubi İranda da ingilis müəllimləri vasitəsilə əsgər qitələri tərtib ediləcəkdir. Bundan əlavə İranın maliyyə cəhəti də iki ingilis bir İran məmurlarından ibarət olub da belçikalı xəzinədarın sədarət ilə təsis edən bir komisiyon tərəfindən baxılacaqdır.

Hazırdakı Sipəhsalar (səbiq sipəhdar) hökumətinin səmimi surətdə rus və ingilis tərəfdarı olduğu haqqında əvvəl təşkilindən bəri şayə olan xəbərlər artıq bağlandığı xəbər verilən bu rəsmi müahidəyə görə də kimsədən ötrü zərə qədəri şəkk və şübhə yeri buraxmıyır.

Sinəhsalar hökumətinin fəvqəlzikr etilafı imzalamasıyla şimal və cənub dostlarına qarşı nə kibi bir əlaqə göstərməsini yaxşıca anlaya bilmək üçün teleqraf qısa və qovraq bir surətdə verdiği yuxarıdakı iki xəbəri bir az açmaq lazımdır.

Bu gün İran-rus- ingilis etilafına əsas tutulan İran qüvvə-askəriyyəsi ümum maliyyəsinin məlum şəkkildə həlli 1907-ci ildə Balmural mülaqatından sonra Rusiya ilə İngiltərə arasında İran haqqında bağlanan məşhur etilafnamənin başlıca əsaslarından ibarətdir.

Alman təhlükəsini hiss etməyə başlayan ingilis liberalları bu günlərdə bir mükafat olaraq lordluq rütbəsinə nail olan ser Eduard Gerin mərifətilə əskidən bəri sıxışmaqda olan rəqibləri Rusiya ilə etilaf yolunu iltizam etdilər. Bu politikanın nəticəyi-məntəqiyəsi olaraq əskidən bəri aralarında bir "kuyi-səbqət" təşkil edən İranı "vəsileyi-məhəbbət" qərar verdilər. Arada heç bir ittilaf qalması – deyər İran xəritəsi nüfuz məntəqələrinə bölündü. Şimali İran rusların, Cənubi İranın Hindistana lahəq tərəfi ingilislərin məntəqəsi – deyər bəlləndi. Ortada ələlümdə boş və bayır səhralardan ibarət olan bir məntəqə qalıyor ki, o da məzkur iki dövlət arasında baqi-bitərəf bir məntəqə təşkil ediyor. Ölkəsi məntəqələrə ayrılmış olan Şiri-Xurşid məmləkəti, məzkur 1907 etilafnaməsinə görə borc etmək istərsə, Rusiya ilə İngiltərədən etməli, qüvvəyi-askəriyyəsinə artırımaq istərsə, qonşularının rəyini nəzərə almalı, islahat üçün xaricdən müəllimlər cəlb etmək istərsə, yenə hamilərinin məsləhətini dinləməlidir.

Daha bundan doqquz il əvvəl cızılmış olan bu himayə planının İran tərəfindən də rəsmən qəbulu dəfələrlə Tehran kabinəsinə təklif olunmuşsa da, fikri-məsrutiyyət və meyli-istiqlal ilə müttəhic olan millətərarəstlər tərəfindən hər dəfə rədd olunmuşdur. Hətta rus və ingilis tərəfdarlığı ilə məşhur olan sədri-Əzəm Atabəqin qətlə belə 1907 etilafnaməsinin imza edildiyi günə təsadüf eləmişdir.

Məmləkətin istiqlalı əlindən keçməməsi üçün inqilab yaparaq hökumət cilovunu əllərinə almış olan İran məsrutiyyətpərvərləri İran istiqlalının iki böyük və qədim qonşuları tərəfindən təhti-himayəyə alınmasını məqsədə müvafiq görmədilər. Ona görə dəxi məclisi-ali, qüvvəsi çatdığı qədər 1907 etilafının İran haqqındakı məzmununu hər münasibət gəldikcə protesto etdi. 1907 etilafından qurtarmaq İran millətçilərinin amalını təşkil etdi. Buna görə də onlar Amerikadan maliyə işləri üçün İsveçrədən jandarma təşkilatı üçün müstəşarlar gətirdilər. Möhtac olduqları halda para borcundan boyun qaçırdılar. Çünki borcu böyük qonşularından olmağa məcbur idilər. Onlar da borc şəraitinə olaraq 1907 etilafından çıxan bəzi mətləblərin qəbulunu iləri sürüyörlərdi.

London ilə Petroqrada hər nə qədər 1907 etilafnaməsinin İran İstiqlal və tərəqqisi üçün bir nemət olduğunu iranlılara anlatmaq istiyörlərdisə, olmuyordu. Ən nüfuzlu İran diplomatları belə bu xüsusda "müfrit" millətçilərə məram anlada bilmiyor, anlatmaq istədikdə nüfuzlarını fəda etmək və səmimiyyətlərinə şübhə edilmək cəzasına uğrayırlardı.

Əski Daraları, Keyxosrov və Nadirlərinin yadi-ehişami ilə ruhlanıb da derəşş kavyaniələrini bu kəsin qaldırmaq romantisi ilə ruhlanan bunlar istədiklərini arzu və əməldən işə mübəddəl etmək istərkən daima acı haqiqətlərə rast gəliyor, təqdirlərinin Rusiya ilə İngiltərə əlində olduğunu acı-acı görüyörlərdi. Bu görmək onlardan bir qismini haqqayıqı-əhvalə təslim-ətdiriyördü. Digər qismi isə "əhval böylə qalmaz, yaxında Avropa müharibəsi çıxar" - deyə ümidlər bəsliyörlərdi. Bu ümidlər boşuna gəlmiyördü. 1907-ci ildə Petroqrada ilə London arasında bağlanan etilafnamə Berlinin xoşuna gətirməmişdi. Berlinin buna xoşnudluğunu isə İrandaki alman agentləri "Nəşr və təbliğ" etməyə kahallıq etmiyördülər. Nəticədə İranın təmamiyyəti-məmləkətiyə ilə istiqlalını rus və ingilis dövlətlərinin "himayəti-dostanə"lərində degil, üçüncü qüvvətli bir dövlətin İrana nüfuz etməsində gören dövlət ərləri ilə bir taqım siyasi heyətlər vücudə gəldi. Böyük dünya müharibəsi patlayıb, Türkiyə dəxi müharibəyə qarışınca alman mübəlligləri açıqdan-açığa təbliğatə, yalnız təbliğat degil,

təhrikatə başladılar və "Qum müdafiəyi-milliyə cəmiyyəti"ni təşkil edən məbuslarla hökumət ərləri "İran Nacisi" olacaq üçüncü nüfuzi "Almaniya-Türkiyə" hökumətlərinin İrana gəlmələri keyfiyyətinə gərdülər. Fəqət 9 ilin ərzində gərdükləri mütəəddid müvəffəqiyyətsizliklərə birisi daha əlavə edildi. Müstovfi Əlməmalik hökuməti istehfayə məcbur olub, "müdafiəyi-milliyə" komitəsi də "Qum"dan Bağdada səfər etmək məcburiyyətinə qaldı.

Son günlərdə hər nə qədər "Qum" komitəsi təkrar öz yerinə doğru iləriliyorsa da, "Qum"çuların qorxdığı şey 1907 etilafının İran hökumətinə də rəsmən qəbulu bir əmri-vaqə halını alır. Çünki İran-rus-ingilis arasında əqd edildiyi xəbər verilən etilaf 1907-ci ildə Rusiya ilə İngiltərə arasında bağlanan etilafnamənin İranda da təsdiqindən başqa bir şey degildir.

Bu təsdiqin hüquqca təyin və təşxis elədigiyi halə aydın bir misal göstərmək lazım gəlirsə, Misir idarə və əhvalını göstərmək olar. Fəqət bu qədər bir fərq var ki, Misirin hamı və müəllimi yalnız ingilislər ikən İranda İngiltərə ilə Rusiya olacaq.

Əqd olunduğu xəbər verilən etilafın mənaiyi-siyasisi bu mərkəzdədir. Səmərsi isə şübhəsiz ki, notaların mübadiləsindən ziyadə müharibə səhnələrində vaqə olacaq təbəddülata bağlıdır.

M.Ə.

"Açıq söz", 28 iyul 1916, №244

Kuy – oyun topu
Səbkət – önə keçmə
Lahiq – əlavə
Müfrit – həddən artıq
Dərəş – bayraq

İran ilə Türkiyə münasibəti

Düni sayımızda İran-İngiltərə-Rusiya arasında tazələklə bağlanmış olduğu xəbər verilən etilafı mütəlimə edərəkən bunun İranın İngiltərə ilə Rusiya himayəsi altına düşdüyündən ibarət olduğunu söyləmişdik. Bu gün varid olan teleqraflardan anlaşılıyor ki, Moskva və Petroqraddə siyasəti məhəlləri daxili bu xüsusda eyni fikir və mülahizədədirlər.

Rəsmi İranın himayəyi qəbul dərəcəsinə Rusiya və İngiltərə ilə dostlaşdığını bittəb Sipəhdar hökumətini İran toprağı daxilində vuruşmaqda olan iki düşmən qüvvətə qarşı bitərəf buraxmazdı. Sipəhdarın bütün el rəislərinə göndərdiyi xəbər verilən teleqrafda bunu göstərirdi. Bu teleqrafında İran hökuməti türklərin İrana doğru hərəkət edib Gırmanşahdan Şərçə irəlilədiklərini İran əleyhinə bir hərəkət tələqqi edərək bütün ellərə tövsiyə ediyordukı rus sərkərdələrə ilə bərabərlikdə osmanlıların axınına mane olsunlar. Bu günki teleqraf qismində də Tehran hökumətinin hamiləri Rusiya ilə İngiltərə lehinə digər mühüm bir qədəm gətürdüyünə dəxi xəbər veriliyor. Bu xəbərdə denilir ki, İstanbuldakı İran səfəri şəxsən osmanlı xariciyyə vəziri ilə görüşərək türk əsgərlərinin İrandan çıxarılmasını istəmişdir. Muxabirin rəvayətinə inanmaq olursa, türklər bu tələbə əməl etməzlərsə, o zaman səfir İstanbulu tərk edəcək və bu surətlə İran Türkiyə ilə hali-hərbdə bulunacaqdır. Zətən İran hökumətinin Türkiyə ilə qəti münasibət edəcəyi haqqında şayə olan xəbərlərin bu əvvəlcisində degildir, əvvəlcə də bu xüsusda bəzi rəvayətlər ediliyordu. Hətta İran xariciyyə naziri Zalaslanzadə Əkbər Mirzənin Osmanlı tərçümanı Şövkət bəgi hüzuruna çağırılıb da türklər İrana doğru hərəkətlərini dayandırmazlarsa İran hökuməti bu hali kəndi istiqlal əleyhinə bir iş tələqqi edəcəyi ilə bunun iki dövlət münasibətinin kəsilməsinə bir vəsilə ola biləcəyini bildirmişdi (məqalənin böyük bir qismi sensor tərəfindən çıxarılmış, yeri ağıdır - Ş.H.).

M.Ə.

"Açıq söz", 29 iyul 1916, №245

Unudulmuş sürgünlər

Kars və Batum ətrafında müharibədən zərər görmüş olan hərzbədalələr Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsinin kömək elədiyi və bu köməklik imdi də davam etdiyi məlumdur. Cəmiyyət məmur və köməkçiləri fəlakət sovuşduqdan sonra yerlərində yersiz, yurdlarında daldalanacaqsız qalan dul arvadlara, yetim uşaqlara qardaşlıq, atalıq etdi. İnsanlardan yurtdan qorxan kibi qorxub ahu kibi sərəsimə olan bu xələq üns və ülfət göstərən kəndilərinin "adamsız" olmadıqlarına aid onlarda bir hissi-ətimad oyandı.

Qalanlara, qaçanlara az-çox himayət olduğu halda heç bir müavinət görməyib hərzbədalərin tamamilə unudulmuş bir qismi qaldı:

- Sürgünlər.

Bu zavallıları kimsə xatırlamadı. Bunlar, bu "quru oduna yamış yaşlar" müharibə zamanının ıqtizası ilə Qafqasiyanın isti yerlərindən qaldırılıb Sibiryanın soyuq bucaqlarına atıldılar. Bu "administrativni" nəfə edilmişlərin sayı az degildir. Məlum olduğu üzrə bunlar oralarda Tabolski və Tomski quberniyalarının həcra guşələrində, ancaq hökumətin verdiyi payka ilə dolanıyorlar. Bu payların miqdarı ayda 9 manat 50 qəpikdən ibarətdir. Yabancı bir yerdə, ilin bu bahalığında öylə cüzi bir payla dolanmaq necə olur? Bu xüsusda sürgündəkilərin özlərini dinliyelim: İşdə karslı bir sürgünün Tomski quberniyası Narımski qəryəsindən göndərdiyi məktub:

"Sibiryada, Tomsk quberniyasında Narımski qəryəsində olan Qafqasiya administrativni sürgünlər Bakı müsəlman cəmiyyəti - xeyriyyəsinəndən əlindən gəldiyi qədər yardım diliyorlar. Yəhudi, polyak, gürcü sürgünləri öz ianə komitələrindən yardım gördükləri halda biz onlar arasında atasız, anasız, yetimlərə bənziyoruz. Sizlərə əyandir ki, bizlərdən çoxumuz ev və yurd sahibləri idik. Qəza bizi Sibiryanın əzici bir bucağına atmışdır. Buraya atılmış zavallılar evlərinəndən bir kömək gözləyə bilmiyorlar. Çünki evləri xərəb evdəkiləri də müflisdir. Hər kəs öz evindən Bakı cəmiyyəti tərəfindən idarə olunduqlarına aid cavab alıyor. Buna qarşı əlbəttə cəmiyyətə təşəkkür edəriz. Fəqət nə olurdu ki, cəmiyyət bir azda biz qəriblərə kömək etsəydi.... Çünki 9 manat 50 qəpiklə dolanmaq mümkün degildir".

Məktub səmimənə yazılmışdır. Məcburi qürbətdən hasil olan sıxıntının təsəvvür oluna biləcək bütün əlvah fəcayə ədəbi bir qələmlə təsvir olunmamışsa da, "atasız, anasız yetimlər kibi" yiz cümləsində sadə,

fəqət tək qüvvətli bir ifadə ilə məcburiyyətlə hasil olan qürbətın bütün acıları təsvir olunmuşdur.

Əcaba soyuq Sibiryanın donuq bir guşəsindən gələn bu acı qardaş fəryadına, fəryad istimdadına "ləbbeyk" demək imkanı yoxmudur? Cəmiyyət bu xüsusda bir tədbir görə bilməzmi? Bizə öylə gəlir ki, bu xüsusda necə düzlü tədbir görmək mümkündür. Əvvəla əksərinin şübhə və böhtan üzərinə sürüldüğü müsəlləm olan bu fəlakətçələlər haqqında hüquqi təşəbbüslər edilib azadlıqlarını aid olan məqamlarından istəmək olar. Məlum olduğu üzrə sürgün olunmuşlardan bir qisminə təkrar öz yurdlarına dönmək ixtiyarı verilmişdir. Bəylə bir ixtiyarı yerdə qalanlarından qismi-mühümmi üçün də təhsil etmək qeyri-mümkün olmasın gərək.

Saniyən sürgündəkilərə maddi kömək etmək olarki, bu da məktub sahibinin istədiyinə əməl etməkdən ibarətdir. Bunun əməli cəhətinə gəlincə yəhudi, polyak və gürcü qaçqınlarına müavinət edən komitələrdən məlumat hasil edib də onlar kibi rəftar etmək ola bilər. Ehtimal ki, qaçqınlıq nizamnaməsini bu zavallı sürgünlərdə təbiiq etməyə mümkündür.

Xülasə arzu və həmiyyət olursa müavinət etmənin yolları bulunur, ümidindəyiz.

Qoy "sürgün" sözü bizi qorxutmasın. Tərəhhüm və şəfqət hər hanki bir şəxs haqqında olsa da məmnun degildir. Həbsxanalərdəki siyasi mücrimlərə belə ianə etmək, hər b əsirlərinə belə şəfqət göstərmək məmnun degildir. Yalnız bilməli, icabatını əmələ gətirməlidir.

Yuxarıdakı sətirlərin cəmiyyəti-xeyriyyə əzası tərəfindən oxunmasını arzu edərək bu xüsusda bir fikir və tədbir etmələrini ummaqla unudulmuş sürgünlərimizin arzu və ricalarına törcüman oluyuruq.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 5 avqust 1916, №251

Nəhy – sürgün etmə
Həcr – yasaq, qadağa
Əlvah – lövhələr
Tərəhhüm – rəhm etmə
Məmnun – qadağan edilmiş
Mücrim – günahkar

Bizdə kooperativ təşəbbüsləri

Yaxşılığı mütəzəmmın olmayan bir yamanlıq yoxdur. Cəməat fəlsəfəsini naql edən bu cümlədə böyük bir hikmət vardır. Bu hikməti hər şeydən artıq əlamətləri sarsan bu böyük müharibə isbat etmiş oldu. Böyük müharibə böyük fəlakətlər, ehtiyaclar doğurdu. Müharibə, ehtiyacı bəcəran bərəkətli bir topraqdır. Bu dəfə də öylə oldu. Pulun əyari düşdü. Lazım olan şeylərin, ərzaq və məkulatın bahası qalxdı. Bahalıq hökmüfərma olmaya başladı. Müharibədən doğma təbii səbəblərlə yenə müharibədən doğma süni səbəblər biri-birinə kömək edərək həyatı çəkilməz bir hala gətirdilər. Möhtəkiqlər üçün bir meydan açıldı. Doymaq bilməz təməllər ağız açdılar. Qazanmaq hirsı susmaq bilmədi. Binlərlə malik olan tacir şagirdlər on binlərlə, on binlərlə malik olanlar isə milyonlara sahib oldular.

Yenə köhnə əvəm fəlsəfəsi der ki: "biri ölməzsə, biri dirilməz". Hər zaman olduğu kibi bu dəfə də "ölən" xəlq oldu. O xəlq ki, təşkilatsız idi; o xəlq ki, yaşaya bilmək üçün necə rəftar etmək lazım olduğunu bilmirdi. Rusiya xəlqləri arasında həyat üçün yaşamaq, ehtiyacı dəf üçüm təşəbbüs etmək yollarından ən qafil olanı şübhəsiz ki, müsəlmanlardır. Müharibə yox ikən belə qeyri-müslüm vətəndaşlarımızdan əqil və dərrakəcə irəli gələnləri gəlirlərini qənaətlə xərcləmək və xırdalarını ucuz vasitələrlə əmələ gətirmək üçün təşkilatlar qurub qəsəbələrdə, kəndlərdə xırda borc şirkətləri, istiqraz mütəqabilə cəmiyyətləri, şəhərlərdə cəməat dükənləri və sair müəssisələr vücudə gətirmişlərdi. Müharibə düşdükdə bu müəssisələrin nə qədər fəidəli şeylər olduğu gün kibi aşkar olmağa başlayınca, bilxəssə cəməat dükənləri ürtüyüb artı. Cəməat dükənləri axır bütün məmləkəti sarməğa başladı. Ehtikar pəncəsində əzilən xəlq bir yerə yığışib əlbirliyi ilə bahalığa çərasaz olmaq lüzumunu dərk etdi. Bahalıq beləsi artıqca cəməat dükənləri təşkilatı da artmağa başladı. Coşan xuruşan bir surətdə gələn bu sel bizim durgun batdağımızı da hərəkətə gətirdi. Bizdə cəməat dükənləri açılmaq fikiri və təşəbbüsü başlandı. Şimali Rusiyadakı qardaşlarımız bu xüsusda biza səbqət etdilər. Volqaboyu müsəlmanları tərəfindən açılmış olan cəməat dükənlərinin ömrü bir-iki ilə varmaqdadır. Keçən il açılmış olan Ufa "cəməat kibiti"nin işləri gözəl getdiyinə aid "Turmuş" rəfiqimiz də bəzi parçalar dərc edildiyi görülməkdədir.

Qafqasiyaya gəlincə ilk təşəbbüs Bakı əməlləri tərəfindən görüldü "qənaət" cəməat dükənlərinin müsəidəsi alınmış, ondan sonra Sabuncuda "el dükəni"nin icazəsi təhsil olunmuşdur. Bu iki cəmiyyət artıq qövildən-fələ

keçməkdədirlər. "El dükanı" avqustun 8-dən etibarən alış-verişə başlamış, "qənaət"də elanında görüldüğü vəchlə keçən gündən etibarən əzalarını şəkar ilə qənd buraxmağa başlamışdır. "Qənaət" ilə "El dükanı" ndan sonra Tiflisdən dəxi "yardım sədasi" gəlir. Ora müsəlmanları da "Yardım" adında bir cəmaət dükənini açılması üçün qubernatordan müsaidə istəmişlərdir.

Demək ki, gec də olsa, müsəlmanlar iqtisadi təşkilatın əhəmiyyətini anlamağa başlamışlardır. Fəqət müvəffəqiyyət ancaq o zaman tamam olardı ki, bu anlayış geniş bir meydan alıb cəmaətin bütün təbəqələrini əhatə eləsin. Bunun üçün də yeni başlamış iqtisadi cəmiyyətlərimizə işləmək lazım gələcək. Anlatmaq vacib olacaq ki, xəlq beş yaxud on manatını verməklə işinin, vəzifəsinin bitdiyinə qane olmasın. Cəmaət və el dükanı ancaq o zaman adına layiq olar ki, oraya üzv yazılmış olan şəxslər var qüvvələri ilə orada mövcud olan şeyləri başqa yerdən almamağa çalışsınlar. Oranı bənimsəsinlər, oranın özlərinə nə kibi maddi və mənəvi fəidələr təmin elədiyini lüzumunca fəhm etsinlər. Yalnız böylə ağıllı və dərrakəli beynlərlə üzvlərə malik olan iqtisadi müəssisələridir ki, xəlqi mühtəkiqlərin cəngalından qurtara bilər. Yoxsa, yalnız halva deməklə ağır şirin olamaz.

Kooperativ tərbiyəsi özü cəmaət işində mühüm bir bəddir. Başlanmış cəmiyyətlərimiz ümid edəriz ki, görəcəkləri maddi və mənəvi işləri ilə millətimizin tərbiyəyi-ictimaiyyə və iqtisadiyyəsi nöqtəyi-nəzərindən böyük əhəmiyyətə malik olan bir tərbiyə uğrunda var qüvvələrini sərf edərlər. Böylə bir ümidlə yeni təsis edən cəmiyyətlərimizin işə başlamlarını təbrik və müvəffəqiyyətlərini arzu edəriz.

M.Ə.

"Açıq söz", 14 avqust 1916, №258

Mütəzəmmnin – əhatə edən; zəmin
Təmə – tamah, acgözlük
Hirs – tamah

Türkiyədə ermənilər

Qəzetə xəbərlərindən anlaşıldığına görə Türkiyə hökuməti ermənilərin kəlisə işlərində fəidəmənd olduqları ixtiyar və səlahiyyətlərini əndazəyə salıb kəlisə tərtibat və ixtiyaratını özü bildigi kibi islah etmişdir. Bu islahın nədən ibarət olduğu haqqında "B.V." qəzetəsindən nəqlən dünkü nömrəmizdə bir az məlumat verilmişdi. Fəqət erməni millətinin həyatında kəlisə məsələsi adətən milliyət məsələsi demək olduğundan bu xüsusun daha ziyadə aydınlaşdırılması lazımdır.

Ermənilər istiqlallarını itirdikdən sonra hər məhkum millət kibi dördöllü olaraq kəlisələrə sarılmışlardır. Erməni qovmləri adətən birer məktəb təşkil edib kəlisənin baş nümayəndəsi olan katalikos cənaqları da yalnız din nümayəndəsi degil, eyni zamanda vətən və millət nümayəndəsi məqami-mənəvisində bulunmuşdur. Erməni keşişləri, bilxassə erməni millilikləri münqəriz olduğdan sonra, millətin ənanatını, dilini, adətlərini, mənqəbə və ədəbiyyatını mühafizə edərək xəlqin birer mirisi kəsilmişlərdir. Erməni millətinin tarixi kəlisəsinin, erməni kəlisəsinin tarixi isə millətinin tarixindən ibarətdir. Mühəribədən bir-iki il əvvəl əlifbasının beş yüz illiyini mədəni bayram saxlayan erməni xəlqi eyni zamanda serob keşişin şanlı xatirəsini yad ediyordu. Sonra erməni hərəkəti-milliyəsinin tarixi nəzərdən keçirilərsə, millətin iadəyi-istiqlalı yolunda çalışan siyasət ərlərinin əksəri haman keşişlər, yepiskoblar və katalikoslar olduğunu görürük. Kəlisələrinin müstəqil qalıb da məhkum olduqları hökumətlərin müdaxiləsindən kənarında bulunmaq erməni mədəniyyətinin tamamiyyəti üçün mühüm idi. Buna görə də erməni millətəpərəstlərinin ilk təşəbbüsləri bu xüsusun təmininə münhəsir olmuşdur. Bu xüsusda ermənilər müsəlman hökumətlərindən, bilxassə Türkiyədən müzahirət görmüşlərdir. Ermənilər avropalıların Türkiyə ümuri-daxiləsinə qarışmadıqları zaman qədar Türkiyədə rahatcasına yaşamış, daime İstanbul hökumətinin məzhəri-iltifati olmuşlardır. Əski zamandan bəri ermənilər hökumət qulluqlarında bulunub sultanların etimadını və iltifatlarını cəlb ələmişlər, Osmanlı dövlətinin vəzirliyində belə bulunmuşlardır. Hətta "Təngər" fəmiyalı erməni xanədanı əsrlərlə Osmanlı ümuri-maliyyəsinə rollar oynamış, dövlətin ümuri-sərafiyyəsi onlarda bulunmuşdur. "Arnaudlara qılinc, ermənilərə qələm" düsturu 1890 tarixinə qədər idarəyi-osmaniyyədə cari ən nəfiz düsturlardan idi. O zamanə qədər dəvairi-mühəkim və sair mümtəna idarələrin əksərində erməni məmurları

bulunduruluyordu Ordu və mühüməti-əskəriyyə müttəhidləri (postavşikləri) əksərən ermənilərdən ibarət oluyordu.

1870-ci ildə erməni milliiyyət təmini-mövçudiiyyət etmək məqsədilə bir növ erməni qanuni-əsasını tənzimə müvafiq oldu. Bu "qanuni-əisasi"ca erməni əfradi ilə kəlisasının, İstanbul patriki ilə partikxanə yanındakı məclisi-ümumiyyənin vəzifələri təyin olunuyordu. Türkiyə erməniləri tərəfindən dörd yüzə qədər nümayəndə seçilib fəvqəzəkir qanun mövcubincə bu dörd yüz adam İstanbulda bir məclisi-ümumi təşkil ediyordular. Məclisi-ümumi biri ruhani, biri də cismani olmaq üzrə iki məclis itixab ediyor. Məclisi-ümumi millətin bütün ruhani, mədəni və milli işlərinə bəxib onun ehtiyaclarını rəfə çalışıyor. Cismani və ruhani məclislər isə hərə öz vəzifəsinin qövldən-fələ gətirilməsinə nəzarət ediyorlar. Bütün Türkiyədə erməni yepiskoplarının hökumət nəzdində Sultan hüzuruna çıxmaq ixtiyarına malik nümayəndə sifətli bulunan patrikin itixabı erməni kəlisə məktəblərinin heyyyəti-idarəsini seçmək, proqramını yazmaq, üsuli-tədris və ələlümüm bütün idarəsinə baxmaq tamamilə bu məclisi-ümumiyyənin vəzifəsidir. Bu qanun əsasınca katalikos ümum ermənilərin rəisi-ruhanisi tanınmışdır.

Ermənilərə bir növ milli avtonomiya bəxş edən bu qanuni-əisasi 1863-cü ildə martın 17-də Babi-Ali tərəfindən təsdiq olundu. Bu təsdiq Sultan Həmidin cülusundan əvvəl Sultan Əziz zamanında vəqə olmuşdur.

Bundan sonra ermənilərin xaricə meylləri və xaricin ermənilər lehinə müdaxilələri nəticəsində Əbdülhəmid politikasının iqtizası olaraq bir-biri arıdından gələn erməni qitalları məlumdur. Bittəb qitallı mücib olan "səbəblər" erməni "muxtariyyətinə" də təsirsiz buraxmadı. Fəqət bununla bərabər Türkiyə erməniləri yenə əvvəldə olduğu kibi özləri bildigi kibi məktəblər açıq, ermənəcə tədris ediyor, kilisələrində azad bulunuyor, patrik haman əskisi kibi məqam və nümayəndəliqi mühafizə ediyordu. Katalikos da ümum ermənilərin rəisi-ruhanisi tanınıyordur. Məşrutiiyyət elan olunduqda erməni hürriyyətinin əsasları bir az da genişləndi, yalnız mədəni və milli degil, bütün məmləkətə elan olunan siyasi hürriyyətlərdən də ermənilər kəmalı ilə istifadə etməyə başladılar. Erməni inqilab fırqası "daşnaksütyun" hökumətə tanınmış siyasi klub şəklini aldı. Bəg oğlu cəhətində "Azadamard" idarəsi cünbində mərkəzi komitəsini təsis edib lövhəsini əsdi. Osmanlı məclisi-məbusanında 10-a qərib məbusları vardı. Qəzetləri azad, məktəbləri hər növ təzyiqəndən məhfuz idi.

Ermənilərin Türkiyədə gördükləri bu mədəni və milli azadlıq sayəsindədir ki, erməni lisanının osmanlı şiyyəsi daha zəngin olub və

osmanlı erməniləri Qafqaz ermənilərinə nisbətə daha sağlam qalmışlardır. Qafqasiyadakı ermənilər ruslaşmış olduqları halda Osmanlı erməniləri əski ənənəti-milliiyyət və ədəbiyyələrini əhya etməklə təmayiz etmişlərdir. Erməni ədəbiyyati-cədidəsində Türkiyə ermənilərinin gördükləri xidmət isə Qafqasiya ermənilərində də müsəlləmdir.

1877-ci ildən bəri Balkan millətlərinin xoşbəxtliklərinə uyub da xarici təsirlər vasitəsilə azad olmaq istəyən Türkiyə erməniləri İstanbul hökumətinin həqlərində bəslədiqi etimadı itirib əvəzinə türklərin qəzəblərini qəzandılar. Nəhayət, imdiki böyük ələm müharibəsində aldıqları vəziyyəte qarşı isə 1863-cü ildə təsdiq olunan erməni qanuni-əsasının ilqasını gördülər.

Yeni türk hökuməti yalnız ermənilərin degil, ələlümüm bütün patrikxanələrin (yunan patrikxanəsi də kəza) əleyhində idi. Çünki patriklər xəlqlərinin yalnız məzhəb işlərinə degil, siyasetə də qarşıyor. Hər neçə zəmandan bir Babi-Aliyə müxtərelər yağdınyorlardı. Bu isə hökumət içində bir hökumət təşkil ediyordu. Türkiyə hökuməti bir fürsət bulub da erməni kəlisə təşkilatını "islah" etməklə özünü bir nöqtəyi-nəzərdən də bu hökumət içində hökumətdən xilas ələmiş, digər tərəfdən dəxi Türkiyə ermənilərini xarici siyaset nüfuzundan birdəfəlik qurtarmaq istəmişdir.

Məlum olduğu üzrə katalikos Eçmiyazində oturub kəndisi də həzrət imperator tərəfindən təsdiq olunuyor. Eçmiyazın əvəzinə Türkiyə hökuməti ermənilərə Beytül-müqəddəsədəki Yaqubiyyə sovməəsini nişan verib katalikos və yepiskopların əzl və nəşəbini də ədyan nəzarətinə məhvəl ediyor.

Ermənistanın rus ordusu təhti-işğalında ikən Türkiyə hökumətinin erməni kəlisə məsələsini bu surətlə həll etməsi ilk nəzərdə vəqəələrin məntiqinə doğru gəlmiyor. Əvət, sair məsələlər kibi erməni məsələsi ümumən və kəlisəsi məsələsi də xüsusən ancaq müharib tərəflərdən hankısının qalib və ya məğlub çıxacağı bilindikdən sonra qəti surətdə həll olunacaqdır.

M.Ə.

"Açıq söz", 15 avqust 1916, №259

Sovməə – monastır, ibadətqah

Mənfəqə – ləyaqət, fəaliyyət

Müzahir – kömək, hamı

Sədəfraz – vüqar, məğrur

Mümtəni – imtina edən, mümkün olmayan

Məzhəb – nail olma, təzahür

Mirisi – başcısı

Cülus – taxta oturma

Təmyuz – təfavüt

Vüsuqüddövlə kabinəsi

Türklərin İran səhnəyi hərbindəki müvəffəqiyyətləri üzərinə Tehrandan çəkilmək məcburiyyətində qalan Sipəhdar kabinəsi əvəzinə Vüsuqüddövlənin riyasət ilə yeni bir kabinə təsis olunduğu xəbər verilmişdi. Vüsuqüddövlənin müxtəsər tərcümeyi-halı ilə məsləki-siyasiyyəti haqqında "Açıq söz" qəzetəsində əvvəlcə məlumat verilmişdi. Oxucuların xatirində olmalıdır ki, Vüsuqüddövləyi məsləki – siyasətə pək təxsis etməmiş dəyə tərif eləmiş və millətperəstlərin etimadını qazanmadığını söyləmişdik. Bu korə alınan teleqraflar Vüsuqüddövlənin əksəri etidalyuna mənsub olub da rus və ingilis siyasətinə mail adamlarından mürəkkəb bir kabinə təşkil elədiyini bildirmişlərdir. Kabinəyə daxil olanların müxtəsər tərcümeyi-halı böylədir: daxiliyyə nəzarətinə təyin olunan Sərdar Mənsur, Rəşt mülkədarlarından olub, məşrutyyətpərvəran firqəsi arasında ruspərstliyi ilə məşhurdur. Gilan tərəflərində böyük malikanəyə malikdir. Əksər kabinələrdə əksərən poçt və teleqraf vəzirligində olmuşdur. Məhəmmədli Şahid istibdadı zamanında o da mərdudindən hesab olunaraq Avropaya mühacirət eləmiş, təkrar məclis açıldıqda Tehrana övdat edərək məşrutyyətpərvərlər tərəfindən təşkil olunan kabinədə poçt və teleqraf vəziri olmuşdu. Ədliyyə vəzəratinə təyin olunan Şahzadə Firuz Mirzə yeni məktəb iskəmləsindən qurtarmış şahzadələrdəndir. Atası Fərmanfərmanın keçənlərdə kabinə rəisi olduğu münasibətilə tərcümeyi-halını yazmışdıq. Hiyləkarlığı, müxtəlif üzvlülüğü və türk düşmənligi ilə məşhur olan Fərmanfərmanın bu şahzadəsi Fransada təhsil edib, bir-iki il Fransa ordusunda xidmət dəxi etmişdir. Züllülsultanın oğlu xariciyyə vəzəratinə qədər tərəqqi etdikdən sonra görünür ki, məktəb sırasından çıxıb da vəzərat kürsüsünə atılmaq İranda artıq bir moda oluyor. Məarif vəziri Mümtazülmülkün müxbiri familyasına mənsubdur. Bu familya əski zamandan bəri dövlət qulluğunda olmuşlardır. Aralarından sahib-iqtidar bir çox ricali-dövlət yetişmişdir. Mümtazülmülk Paris səfiri məşhur Mümtazülsəltənənin qardaşdır. Məclis məbusluğunda və hətta heyati-rəisəsi əzalığında dəxi bulunmuşdur. Siyasi məsləki etidalyuna maildir. İranın böyük və qüvvətli qonşuları ilə hüsni-rəftar və mədari tərəfdardır. Avropa təhsili görmüşdür. Maliyyə vəziri Müxtarülmülk yeni yetişmələrdən, yaxud ləqəbi dəyişmişlərdən olmalıdır. Poçt və teleqraf vəziri Əminülmülk əski İran ricalından məduddur. Novicad bir

vəzərat olan nafeə vəziri Qovamüddövlə baş vəzir Vüsuqüddövlənin kiçik barədəri olub müstövfi ikən məşrutyyətdə dövrəsinin şəraiti ilə məqami-vəzəratə yetişmişlərdəndir. Dövrə-istibdadda Eynöldövlənin katibi və müstövfiyi olub sonralar vəzir müavinliginə, bədə daxiliyyə və hətta hərbiyyə vəziriliginə seçilmişdir. Vəzəratı əsnasında fəaliyyətdə və təşəbbüs, eyni zamanda da siyasi partiyalarla yola gedə bilmək istedadını göstərmişdir.

Teleqrafın fəvqüzziqr şəxslər haqqında əksərən mötədil olduqlarını söyləyişi həqlidir. Fəqət bunu da əlavə etməlidir ki, ikinci və üçüncü, hətta tamamilə yeni adamlardan təşəkkül edən bu kabinə İran xəlqi üzərinə icrayi-nüfuz edəcək bir halda degildir. Bu kabinənin müvəqqəti olaraq az ömür edəcəyi mühəqqəqdır. Çünki xaricə qarşı nüfuzsuz olacağı mühəqqəq olan bu heyətin daxilən dəxi ittihad və etilaf edəmiyyəci aşkardır. İranda hökmfərma olan hazırki böhran bir az aydınlaşınca Vüsuqüddövlə kabinəsi ya tamamilə türkpərest və ya daha müəyyən və ciddi bir ruspərest kabinəyə təbdil ediləcəkdir.

M.Ə.

"Açıq söz", 21 avqust 1916, №264

Mərdud – rədd olunmuş

Mədar – dairə

Müstövfi – müavin

Təbdil – dəyişdirmə

Müsəlmanların dövətdən azadlığı

25 iyul Fərmani-humayuni mucibincə müsəlmanların 19 yaşından tutub 43 (bir rəvayətə görə 45) yaşına qədər dava qulluğuna dövət olunmaları haqqında sadir olan Fərmani-hümayun bu vəqtə qədər əsgərlik vəzifəsindən azad qalan müsəlman xəlqindən ötrü böyük bir qayğı təşkil etmişdi. Əlbəttə bu qayğı sair Rusiya vətəndaşları kibi müsəlmanların da bu dəhşətli qıtalı-ələmdə vəzifeyi-vətəniyyələrinə dövət olunmaları üzündən degil idi. Çünki məmləkətin ögəy degil, doğma və bərabər hürr bir hüquqda müsəvi vətəndaşı olmaq amalında olan müsəlmanlar vəzifeyi-vətəniyyədə dəxi tən şərikin olmanın hikməti-siyasiyyə və ictimaiyyəsidən bixəbər degillərdir. Fəqət hər hanki bir tədbiri-siyasiyyə və qanuniyyə olsa da qövldən-fələ götürülmək üçün bir çox hazırlıqlara, ölçülüb-biçilməyə, xəlqin üsuli-məişət və ehtiyacatını nəzərə alaraq o sürətlə rəftar edilməyə möhtacdır. İngiltərə kibi mədəni bir millət belə hissiyyati-vətəniyyənin son dərəcə mükəmməlinə malik olmaqla müftəxir olan əfradını əsgərlik vəzifəsi ilə mükəlləf etmək üçün aylarla vaxtlar, günlərlə əməklər sərf edib təkrarən ölçüyə vurulan nəticələrdən sonra ancaq müəyyən bir nizam və qaidə qoya bildi.

Bu xüsusda layihələr, qanunlar yazıldı. Məclislər, mitinqlər təşkil edildi. Heyəti-büzərə dəgişdi. Tanki böyük ingilis milləti zərurəti dərk ilə mənafei-vətəni nəzərə alaraq öz rahatını, illərdən bəri bəslədiyi ənənətini fədaya hazırlaşdı.

Bir çox məhrumiyyətlərlə bərabər Rusiyada yaşayan qeyri ruslar arasında Türkiyə, Qırğızistan və Qafqasiya müsəlmanları bəda əsgərlik vəzifəsini görmək haqqından da məhrumdurlar. Onlar bu vəzifələrini "bədal-əsgəri" olaraq nəqdən ifa ediyörlər. Vəzifəyi-mühümmələrinin bu şəkil ilə ifası məlumdur ki, müsəlman həyati-ictimaiyyəsidə kəndisinə məxsus xüsusiyətlər meydana gətirmişdir. Bu surətlə hadis olan süni xüsusiyətlərlə bərabər üsuli-məişətimiz başqa bir əsas üzrə qurulmuş, qadınlarımızın tərziməlum üzrə həyat sürmələri, olduğumuz yerlərdə vəsaiti-ümran və mədəniyyətin sair Rusiya vilayətlərinə nisbət daha naqis bir surətdə bu-lunması şübhəsiz ki, mükəlləfiyyəti-əskəriyyə qanununun bizə tətbiqini bir

taqım xüsusi qeydlərlə məşrut qılmalıdır. 25 iyul fərmənin ələ surətdə elan olunuşu nə əsas etibarilə müsəlmanların arzusuna müvafiq gəlmiş, nə də müsəlman həyat və məişətinin xüsusiyətini nə dərəcədə etinay alacağı bilinmişdi. (yazıdan böyük bir hissə çıxarılıb, yeri ağdır – Ş.H.)

Məzkur Fərmani-humayunun nə kibi əsaslarla tətbiqi məmül olduğu haqqında müsəlman əfkari-amməsinin nə yolda mərkəzləşdiyi məbuslarımızdan Qutluğ Məhəmmədmirzə Təvəkkilov ilə Məhəmməd Yusif Cəfərov cənablarının baş vəzirə yazdıqları məktublarından aşkar edildiyi kibi, Türkiyə ilə Kazak (Qırğız) vəkillərinin müraciətlərində də göstərilmişdir.

Məzkur müraciətlərin haqlı olduğunu əmi-etibara alan ali hökumət dairələrinin səvəbidə ilə Türkiyəyə Kuropatkin kibi batədbir və kar əşinə bir ricali-siyasi təyin olunub, dövəti-tərtib və nizamə salınmaq üçün sentyabrın 15-ə qədər təxir etdirildi. Bu təxir bir dərəcəyə qədər 25 iyul fərmənin tələb elədiyi vəzifəyi yüngüllədacəgi haqqında əmniyyət hasil etdirmiş ikən, dün əlahəzrət Qafqasiya Cənabının, Qafqasiya müsəlmanlarından ötrü fəvqələdə bir şad xəbəri nəşr olundu. Aşağıda dərc olunan bəyannamələri ilə əlahəzrət Cənabın Əlahəzrət imperatorun "yeni bir əltəfi mülkanələrini" bütün Qafqasiya əhalisinə elan etməklə "kəsb-iftixar" ediyörlər. Bu "böyük mərhəmət" isə Qafqasiya müsəlmanlarının 25 iyul fərmanı-müqtəziyatından azad olmalarından ibarətdir. Qafqasiya müsəlmanları artıq tərtibi-məlum üzrə əlavə qulluğuna aparılmayacaqlardır.

Əlahəzrət Cənabının tədbiri-kəyəsəti sayəsində sadir olan bu fərmandan sonra müqəddəmətən əşylədigimiz qayğılar tamamilə rəf olunuyor. Mərhəməti-mülkanəyi mütəzəmmin olan bəyannaməyi-alilərinin axırında Nikolay Nikolayeviç həzrətləri "dəvəti-mülkanə sadir olunca mühəribənin ibtidasından bəri düşmənlə vuruşan şanlı Qafqasiya müsəlman polkları kibi bütün müsəlmanların vəzifeyi-vətəniyyətlərini ifa edəcəklərinə" ümidvar oluyörlər. Heç şübhə yoxdur ki, Cənabın həzrətləri bu ümidlərində yanılmıyörlər. Biz də ümidvar olalım ki, ikinci dəfə sadir olacaq "dəvət" əmri vətənin mənafeyi, millətin arzusu, əməli, şəraitihəyatiyyə və xüsusiyəsi ilə həməhəng olur.

M.Ə.Rəsulzadə.

"Açıq söz", 22 avqust 1916, №265

Müftəxir – təkəbbürlü
Hadis – baş verən, üz verən
Məmul – arzu olunan
Səm – eşitmə
Əltaf – lütfər
Mülukan – şahana
Kəyasət – uzaq görünlik

Təarüf məsələsi

"Açıq söz" ün keçən sayılarında birində Sabircan Ayagözü cənablarının Volqaboyundakı qardaşlarımızı bizə, bizi də Volqaboyundakı qardaşlarımıza tanımaq məqsədi ilə Azərbaycan ədəbiyyatı–milliyyəsinin sərəmədlərindən, türk səhneyi-təmaşasının piri Mirzə Fətəli Axundov mərhumun məcmueyi-əsərini tatarcaya tərcümə etməkdə olduğu xəbər verilmişdi. Sabircan əfəndinin kəndisilə vəqə olan görüşümüzdə məcmueyin tərcümə edilib tamam olunduğu dəxi bilinmişdir. Eyni zamanda Ayagözü cənabları tatarcadan dəxi nümunə olmaq üzrə Şimalı qardaşlarımızın bugünkü üstadəyi-ədibindən sayılan sayğılı Məhəmməd Ayaz İlasəhaqi cənablarının dramalarından bəzini azərbaycancaya tərcümə etmək fikrillə möhtərəm ədibin kəndisindən müsaidə istədiyi və müşapünileyhin dəxi öylə bir müsaidəyi verdiyi fəvqüz-zikrin "Açıq söz" sayısında qeyd olunmuşdu.

Neçə ay bundan müqəddəm bir münasibətlə Rusiya müsəlmanlarının ümumiyyətlə bir cinsə mənsub millətin müxtəlif şiyvələrilə təkəllüm edən qollarından təşkil elədiklərini zikr edərək bunlar arasında daha sıxı bir irtibat və təarüfə ehtiyac olduğunu və bu ehtiyacın getdikcə böyük bir şiddətlə hüsn olunduğunu yazmışdıq. O zaman biz bu təarüfün qövildən-fələ gətirmək üçün vasitə olaraq mətbuatın on illiyi münasibətlə "Söz" qəzetəsi tərəfindən ortaya qoyulan müsəlman mətbuatı syezdi ilə bu syezdin daimi bir büro intixabi fikrini bəyan eləmiş, məhəlli türkcələrdən birisi də bizim bu fikrimizə iştirak eləmiş idi.

Ayagözü əfəndi işə daha əməli bir surətdə iqdəm ediyor. O öz əlindən gəldiyi qədər təarüf işinə başlayır və babda tikiləcək binanın ilk təməl daşını atıyor. Təarüf üçün biri-birinin ədəbiyyatını bilməkdən və həyatın bir aynası olan bədii qələmiyyəyi mütailə qılmaqdan səhih bir vasitə yoxdur. Ədəbi əsərlərin mütəqabilən tərcümə və nəşri biri-birindən uzaq və hətta biri-birinə düşmən millətləri yaxınlaşdırıb barışdırmaq qüvvəsinə caiz ikən bir millətin müxtəlif qollarını biri-birinə qaynadıb qarışdırmaq üçün daha nüfuzlu və səmərəli bir rol oynaya bilər. Əgər Mirzə Fətəli Axundovun Qafqasıya dağlarının yüksək şahqələri qədər uca olan təbinin məhsulu qafqasıyalılar qədər volqalılara da aşına olsa və eyni zamanda qafqasıyalılar Volqa qədər geniş olan tatar əsəri ədəbiyyəsinin mahiyyətinə aşına olsalar şübhəsiz ki, bu gün gördüğümüz mənzərəyi-

ittihad tamamilə başqa bir şəkil alır və tarixin "tarik" nəticələri sayəsində arada mövcud olub qalan ən cüzi anlaşılmazlıqlar belə rəf olub gedər.

Biz çox kərə özümüzlü ruslara tanımaqdan, gürcüləri ögrənmək lüzumundan Aqaqinin əsərlərini öz dilimizcə tərcümədən bəhs edəriz. Şübhəsiz ki, bunlar lazımdır da. Fəqət nədənsə, onlar qədər lazım, bəlkə, daha ciddi düşünülürsə, onlardan da vacib olan təarifi-nəfsi unuduyoruz. On ilin ərzində Volqaboyundakı irqdaşlarımız arasında ələmlərcə tərəqqilər olmuş, yenidən bir millət oyanmış, ayaq tutub gediyor. Biz yeni ayaqlanmış zində irqdaşlarımızın nə kibi bir hal keçirməkdə olduqlarından bixəbər yaşıyor, tatar həqqindəki təsəvvürümüz haman "çatər rükət namaz oyuram" kibi qayət saçma və naqis bir məlumatdan ibarətdir. Ehtimal ki, Əqsayi-Şarqa və Qərbə yayılmaqda olan tatar tacirlərinin də Qafqasiyaya az gəldiyi haman əskidən bəri "qızılbaşlar" həqqində mövcud olan təsəvvürün tamamilə təshih edilib də keçməmiş olduğundan iləri gəliyor.

Hissiyat etibarı ilə bu gün tatarlıq qızılbaşlıq təsiri əlbəttə ki, ortadan qalxmışdır. Fəqət bu hissiyyat işlə, biliklə, doğru və vasitəsiz məlumatla təyid və tabid olunmazsa istənilən fayda tamamilə əldə edilə bilərmi?...

Əlbəttə yox!...

Fəqət bu qədər mühüm olan əmri-təarüfi kim əmələ gətirəcək? Şübhəsiz ki, bu xüsusda vəzifə millətin pişrovları olan əhli-məarif ilə mətbuat əhlinə, qələm ərbabına məəlluq ediyor. Bunlar çalışmalı, bütün vasitəyi-təarüfi istifadə etməlidirlər. Fəqət bu iş yapılkən gözləməlidir ki, səlahiyyətli müəssisələrin nəzarəti altında olub iqtidarlı və etimadlı əllər vasitəsilə görülsün. Talışxanov ismilə bütün Türküstanı, Tatarıstanı dolaşib buraca bəlli olmadığı halda özünü Qafqasiyanın "məşhur artisti" qələmə verən zəvətə qalırsa onların Qafqasiya drama, teatro və sənəti naminə tanıtdırdıqları şeyi "daşım-daşım"dan ibarət olub qalar ki, bu da "Vəqt" rəfiqimizdə görüldüyü vəchlə qayət fəna təsir icrasından başqa bir şeyə yaramaz. Talışxanov nam "artistin" Orenburqlulara tamaşa etdirdiyi "qırt-qırt" taslağı "daşım-daşım"ın "Vəqt" mühərriri üzərində hasil elədiyi təsirin nə olduğunu bundan anlaya bilərik ki, mühərrir "böylə mübtəzil, mənasız və boş əsərlər tatar səhnəsinin dövr-i-ibtidasında belə oynamamışdır" – deyə yazıyor və qafqasiyalı artistdən Orenburq tamaşaçılarına ehtiram etməsini tələb ediyor.

Qafqasiyadan gələn bir artistin oynunu tamaşa üçün Orenburq teatrosu dolursa – demək xəlqdə bir təarüf ehtiyacı var, bəridəki qardaşlarını, onların sənətini bilmək istiyor. Fəqət təəssüf ki, bu təarüf arzusunu təhmin üçün Talışxanov ilə "daşım-daşım"dan başqa bir vasitə

bulunmuyor. Ayagözü cənanları təşəbbüs elədiyi tərcümələrində müvəffəq olursa bu xüsusda görülən boşluğu bir dərəcə doldurmuş olur. Fəqət bu yalnız bir Ayagözü gücü ilə görülecək iş degildir. Qeyratlı və iqtidarlı cavanlarımız bu xüsusda əhəmiyyət verməli, meydanı "daşım-daşım" lara buraxmamalıdırlar.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 30 avqust 1916, №272

Təarüf – bir-birini tanıma
Təköllüm – danışma
Tarik – tərək edən, əl çəkən
Nəfs – ruh
Zində – diri, diribaş
Təyid – qüvvətləndirmə, kömək
Mübtəzil – bayağı, şit

Tərbiyədə mühüm bir nöqtə

Orenburq zemstvosunun müsəlmanların təlim və tərbiyəsi xüsusunda bir təqım ciddi təşəbbüslərdə olduğu haqqında qəzetəmizdə ara-sıra məlumat verilmişdir. Başda zemstvo idarəsində inorodeslərə (müsəlmanlara) məxsus bir məarif şöbəsi açılmışdır ki məktəb, mətbuat, qiraətxana, müəllimlər kursu kibi xüsusu bu şöbə idarə ediyor. Şöbənin müdiri təcrübəli müsəlman olduğu kibi, məzkur şöbə işinin səmərəli olması üçün müsəlman ürfəsindən ibarət bir heyətlə dəxi daimən rabitədə bulunub tətbiqati haqqında onlarla müşavirədə bulunuyor. Məzkur zemstvo müsəlman ibtidai məktəblərinin çox olması, məzkur məktəblər üçün müəllim təhyəsi, xüsusi məktəblərə yardım etməsi və sair bu kibi işlərdən sonra imdi müsəlmanlar üçün südəmər uşaqlara məxsus "yasli-priyutlar", "uşaq bağçaları" və "meydanları" təşkil və tərtibi ilə məşğuldur.

Orenburq zemstvosunun bəzi uyezdlərdə gördüğü bu gözəl təşəbbüs "Vəqf" mühərrirlərindən K.Bəkir Əfəndiyi gözəl bir fikirə sövq etmişdi. Məlum olduğu üzrə uşaq bağçaları ilə meydanlarında uşaqlara məxsus oyunlar, əyləncələr tətbiq olunuyor və uşağın təhəmmül edə biləcəği məlumat bu "baş alladıcı" cocuqca vasitələrlə təhsil və tədris etdirilir. Bu oyunlar növnə görə cocuğun bədənini, ruhunu, zəhnini tərbiyəyə mədar olub tərbiyədə böyük bir bab təşkil ediyor.

Tərbiyə və tədrisin başqa cəhətlərində olduğu kibi bu xüsusiyyətdə də milliyət gözəddilmək lazımdır. Bizim uşaqlara məxsus min dürlü oyunlarımız var ki, bir yerə toplansa, tərtibə salınsa, tənzim edilsə uşaq baxçalarında, meydanlarında öyrəddilmək və oynadılmaqla bu baxca və meydanlara milli bir rəng və ruh verilmiş olur. İştə bu mühüm nöqtəyi K.Bəkir Əfəndi mövzui-qərar verərək Volqa Boyunun müxtəlif yerlərində, müxtəlif şəkl və növdə olan bu kibi milli oyunlarla, onların nə surətlə icra edildiklərini və icra edildikləri əsnada oxunan mahnı və nəğmələri toplamağı müəllimlərə, mühərrirlərə bir fərz biliyor. Çünki: "məktəbdəki təlimin milli və mədəni ruhda olması nə qədər mətlub isə, məktəbə qədər təlim işinin bu ruha yaxın olması ondan da mühümdür" diyor.

Bu mühüm nöqtəyə, Avropa üsuli-tərbiyəsinin həyat və məişətimizə tətbiqi qayət ciddi addımlarla iləriləyən Şimallı qardaşlarımıza baxaraq bizim müəllimlər də əhəmiyyət verməli, bu xüsusda əmək sərf

etməlidirlər. Müəllim yalnız tərbiyəsinə verilən uşağa "əlif be" ögrətməklə iktifa etməyib, tərbiyənin ələlümüm bütün hikmət və qəvvamizini ögrətmək və ögrətməklə də məşğul olmalıdır. Həqiqi müəllim və səmimi cəmaət xadimi olan ürafalarımız bir nəzəri istehza ilə yaramaz şey kibi atılan milli oyunlarımızın unudulub aradan gətməsinə dözməyib guşeyi-nisyanə atılan bu milli oyunların əvəzinə "tərbiyəli" evlərdə qurulmaya başlanan "yolka"ları ürək acısı ilə görməli, bunu millətdən çıxmaq kibi təlqin edərk o yolda var himmətlə çalışmalıdırlar.

M.Ə.

"Açıq söz", 2 sentyabr 1916, №275

"Allah xofu"

Möhtərəm müəllim və mühərrirlərimizdən Soltan Məcid Qənzadə cənablarının 1326-cı ildə "Dəbistan" məqaləsində basılmış "Allah xofu" nam hekayəsi bu dəfə "Məktəb" mətbəəsində kitab şəklində çap olunub satışa çıxarılmışdır. Hekayədən bir nüsxəsi müəllif tərəfindən bu sətirləri qaralayan acizə göndərilib, təqdimi istənilmişdir.

Bu istəyiş bənə möhtərəm müəllimimizin məktəbdə ikən mövzui verib də inşa istəməsini xatırlatıyor və bu sətirləri qaralamaya başladığıda etiraf edəlim ki, haman məktəb rəhli-tədrisində oturub da "imtahan vərəqəsini" yazarkən duyduğum bir hiss duyudum.

Allah xofu!...

Bunu bən daha şagird ikən Soltan Məcidin sevə-sevə okuduğum "Gəlinlər həmayilində" də görmüşdüm. Orada da Göytəpənin aydın səması altında, aydınlıq bir gecədə, gözəl bir qadının tamamilə təslim olmaq dərəcəsinə gəldiği bir anda Şeyda bəyi xof-i-leyhi bürüyor" - "Bu ay bizi gördüğü kibi Məkkeyi-müəzzəməyi də seyr ediyor" - deyə dini bir həyəcana qapılaraq nəfsini tədib və müxalif ismət meylinə bulunan qadını müaxizəyə başlıyor.

Bəlkə də bir takım realizmə (məsləki-həqiqiyyun) tərəfdarı olanlar Soltan Məcid üslubundakı oynaqlıq, hekayəsindəki şux və şənglik ilə hürrularının təbiətindəki bu ruhaniligi təbii bulamazlar. Fəqət bu kibi münəqqidlər "gəlinlərə" bəxş olunacaq ən gözəl "həmayilik" ismətdən başqa bir şey olacağına nə kibi bir dəlil iqamə edə bilərlər?

"Gəlinlər həmayilində"ki xof "Allah xofunda" daha açıq bir surətdə təsvir olunmuş, "Əvvəlinci şərəbçi" mütercimi öylə görünüyor ki, tamamilə Tolstoy məənəviyyətinə təslim olmuşdur.

"Allah xofu", qolu sındığından ötəri qulluqsuz qalmış bir muzdurun başına gələnə təsvir ediyor. Yetim böyüyüb də sonra muzdurluğa getmiş olan Əskər "xozeyn"i Ağərəsulun dürtüş rəftarından sonra qolu kibi könlü də sınıq olduğu halda maaş yolu, rizq çərəsi aramaqda ikən vəğzalda özünə iş tapmaq meylinə düşüyor. Vağzaldan çıxan bir "kuşbirə papağa" bələdlük edib də "qastinsa" göstərmək müqabilində bir manat almaq təkliflə Bakının qarənliq və tozanaqlı bir küçəsində rəhbər olduğu adamın əlindəki çantaya təmə edərək oğurlayıb qaçıyor. Ani bir vəsvəse nəticəsində icra elədiği bu cinayətdən sonra yürəgi Allah xofu ilə dolu olan muzdur Əskər haman peşiman olub çantayı sahibinə qaytarmaq istiyor. Bu məqsədlə dönüb dolaşıyor. Nəhayət, 72 bin manat əskinasla qızıla dara olan çantayı

müstəntiq Sədrəddin bəyə götürüb macərəsini nəql ediyor. Bədə Sədrəddin bəy bu pulun dərbəndli bir tacirdən oğurlanan pul olduğuna qənəət gətirərək prokurorun mərifəti ilə bir hiylə quraraq çanta sahibini buluyor və bu vasitə ilə pulun oğrusunu yakalıyor; nəhayət pul sahibinin elan elədiği vəcə və məhkəmənin qərarı ilə bu pulun 12 bin dörd yüz manatı məshədi Əskərə hədiyyə olunuyor və bu gündən etibarən məshədi "Allah xofu"nun bərkətilə özünə barkaz alıb qazaniyor və axırda mötəbər bir tacir olan hacı Əskər uşaqlarına da zəmanə tərbiyəsi verərək tamamilə "adam" olub ortaya çikiyor.

Hekayənin xülasəyi-məzmunu bu!... Aşkardır ki, müəllif "Allah xofu"ndan gələn fəidəyi tərvic etmək istəmişdir. İştə, hekayələrindəki bu moralistliyi ilə Qənzadə cənabları qraf Tolstoyun xəlq üçün yazdığı xırda hekayələrində gözətdiği üsula çox yakınlaşmış oluyor.

Fəqət üsuli-mövzui ətrafında yürütdüğü fəlsəfə və aldığı nəticələrində bizə öylə gəliyor ki, müəllif çox da müvəffəq olamamışdır. Məsələ, "kuşbirə papaq əcnəbi"nin nə tipcə bir adam olması ətrafı ilə bəlli degilə də, hər halda Avropanın çox da oku-yazıdan məhrum olmayan çalak "julik" ilə olduğunda şübhə yok. Halbuki muzdur və dəstmalçı Əskər tamamilə avam. Birincisi oğru, ikincisi doğru ikən, Sədrəddin bəyin dili ilə həsbhal edən müəllif əcəba hanki dəlil ilə okuyucularını oğurluğun məhzən cəhalətdən ləri gəldiyinə və məktəblər çoxalarsa "sarıqla sarqaların əlləri kəsiləcəyinə" inandırmaq istiyor? Bizə öylə gəliyor ki, oğurluğun hikməti-ictimaiyyəsi Əskərin o surətlə işsiz qaldıqdan sonra çanta qəpməyə tənəzzül etdiyi ilə bir höv anlatılmışdır. "Xofu-ileyhi" isə ancaq böylə düşkünləri tövbə və inabəyə vadar edər; fəqət Amerikanın məktəbdən çikmiş və gözləri açıldıqca maddiyun məsləkinə sui-təvil ilə bir quldur kəsilmiş oğrularla nat pənkər tonlarla Şorlok Holmsların belə mübarizədən aciz qaldıqlarını müəllif əlbəttə bilməz degildir; bu kibi sarqların "əli kəsilmək" üçün ibtidai əmrdə hökumətin daha müvafiq üsullarla təşkili, bir az da əmiq düşünülsə üsuli-ictimaiyyə və iktisa deyənəin tə kökündən münqəlb olması lazımdır.

Sonra hekayədə digər bir qərəz (тенденция) dəxi görülyor. Sədrəddin bəyin vəzifəşünaslıq və həqiqətpərvərliyi təsvir olunduqdan sonra "şapu" ilə "əmmamə" arasında haman bir müvazinə başlıyor. Məshədi Əskər, nə olaydı Allah Sədrəddin bəyi rövzəxan yarada idi, deyə özü ilə əllahı arasında bir minacət ediyor. Fəqət gecə bu fikirlə yatib yuxuda görüyor ki, Sədrəddin bəy başına əmmamə qoyub rövzəxan olmuş, fəqət tamamilə dəğmişdir. Fikri, zikri ancaq pul almaq, xəlqi soymaqdır.

Odur ki, qalkıb elədiği dualarda əzcümlə "Allah, o cürə silisçilərdən heç biri dönüb mərsiyəxan olmasın!" deyir.

Əmmaməlilərin bu millətə yetirdiyi zərər, bilxəssə mərsiyəxanların dokundurdukları ziyan "varəsteyi-şərhü-bəyandır". Fəqət silisçilərin haman Sədrəddin bəgdən ibarət olduqları həradən məlum. Görünüyər ki, burada müəllif yalnız silisçilər böylə olmalıdır, deyə ideal bir tip yaratmış və böylə ideal bir silisçinin real mərsiyəxandan bin dəfə əfzəl olduğunu isbat etmək istəmişdir ki, bunda əlbəttə heç bir bəhs olamaz.

Hekayənin məzmun və həvəşindən, haiz olduğu fəlsəfə və qayədən keçib də üslub və yazılışına gəlincə, hər şeydən əvvəl, məqaləmizin ibtidasında qeyd etdigimiz kibi, mirzənin sevilə-sevilə okunur yazısına, ləzzətli və şirin bir surətdə hekayə edə bilmək istedadına sənəxan olmamaq əldə degildir. Fəqət nə gözəl olurdu ki, bu gözəlliklə bərabər imlaya da bir ə: etina ediləydi, "klubin" kibi pək əski olub hal-hazırda mövcud şivələrin heç birində həqqi-bəqası olmayan rabitə və tərkiyələrdən vaz keçilə idi, o vəqt Nureli nur olacaqdı. Bakı xəzrisi kibi dəli ünsürü məharətli təsvir ilə seyr ediləcək sənətkarənə bir lövhə şəklinə qoyan müqtədir bir qələmədən böylə etina və diqqəti gözəlmək haqq və səlahiyyətinə malik olduğumuzu şübhəsiz ki, "xof mübəlligi" kəndiləri də təslim edərlər.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 7 sentyabr 1916, №279

Rəhl – üzərinə kitab qoyub oxumaq üçün açılıb-örtülən alçaq və kiçik miz

Tədib – ədəb öyrətmə, tərbiyə vermə

Dürüst – sət, qaba

Şəng – gözəl ədalı, göyçək

Varəstə – xilas olmuş, qurtulmuş

Mübəllig – təbliğ edən

İnabə – tövbə etmə

Hollandaya nə oluyor?

Avropanın bitərəf və kiçik dövlətlərindən olan Hollandaya axırkı zamanlarda əsl mahiyyəti örtü altında olan bəzi hallarda məruz qalmış kibi görünüyər. İki-üç gün əvvəl Kopenhagenə gələn teleqraflar İngiltərə ilə Hollandaya arasında teleqrafların işləmədiyi, ingilis bargahlarının qapandığı ilə Hollandanın da kəməli-surətlə əskər toplamaqda olduğunu bildiriyorlardı. Hətta Hollandanın ilk firsətdə 350 min əsgər çıxartıb meydana göndərə biləcəyi ilə 250 minlik müstəmləkət əsgərinin də yaxında hazırlaşma biləcəyini yuxarıda məzkur teleqraflar haman təsrih ediyorlardı.

İngiltərə ilə bu müxabirat nəçün əsgər tədarükü hanki səbəblədir? Bu xüsusda teleqraflar ağızlarına su almış, "səmmü-bəkəm" duruyorlardı. Bu gün gələn teleqraflarda Hollandaya nə oluyor? sulana cavab verəcək vəqələrdən birisi zikr olunmuşdur. Demilir ki, Almaniya Belçika ilə Hollandaya sərhəddində olan səngərləri, istehkamları və məftul hasarları qaldırıb Hollandaya ilə gəl-gedi hər növ qeydlərdən azad etmişdir. Bunu xəbər verən teleqraf nemsə dövlətinin bu tədbirinin cəhəti nə olduğu məlum degildir, deyir.

Şübhəsiz ki, bu vəqələrin sərih mənası budur, deyə söz söyləmək müşkül bir əmrdir. Fəqət yuxarıda məzkur fəqərələri nəzərə alaraq Hollandaya nə oluyor? sualı ilə məşğul olmaq lazım gəlirsə, bu kiçik dövlətin müharibə münasibətilə nə kibi bir vəziyyətdə qaldığını metalə etmək lazım gəliyor.

Hollandaya demək, bərəkətsiz yer deməkdir. Bu bərəkətsiz məmləkət qonşusu Belçika kibi Şimal dənizi sahilində səthi-dəryadan aşağı bir dərəcədə vəqə olub, dəniz suyuna qarşı qayıрма sədlərlə müdafiə olunuyor. Məzkur məmləkətin ümdə yaşayışı gəmiçilik, ticarət və baxşus tranzitçilikdir. Hollandaya tranzitinin nə dərəcədə olduğu həqqində bir fikir hasil etmək üçün bu günlərdə nəsr olunan Amerika ixracat statistikinə baxmaq faydasız degildir. Bu statistikə görə müharibədən əvvəl Amerika malı Danimarka dövlətinə ildə 19.000.000 dollar, İsveçə 12.000.000 dollar miqdarında gəlməkdə ikən Hollandaya 126.000.000 dollar miqdarında gəliyormuş. Öz ehtiyacından dəfələrlə artıq olan bu idxalatı Hollandaya məmləkəti tranzit olaraq qəbul ediyor və sonra Almaniyyəyə keçirməklə ticarət ediyordu.

Müharibə başladı. İngiltərə Almaniyyə düşmənlərinin başında durdu. Almaniyyəni dənizdən mühasirəyə almaq, Britaniyyə

bəhriyyəsinin baş vəzifəsini təşkil etdi. İngiltərə bəhriyyəsi yalnız doğrudan-doğruya Almaniya gedən gəmiləri mən deyil, bitərəf məmləkətlərə üzən gəmiləri də təftiş altına aldı ki, bu vasitə ilə Almaniya qaçaq mal aparılımasın. İngiltərənin bu fəşarından bittəb hər hankı bitərəf məmləkətdən ziyadə Hollandada məmləkəti mütəzərrər oluyordu. Bu zərərin nədən ibarət olduğu isə yenə haman yuxarıdakı Amerika statistikindən anlaşıyor.

Müharibədən sonra Danimarkanın, İsveç dövlətinin Amerikadan gətirdikləri ticarət malları nisbət qəbul etməyəcək dərəcə artmış. Sonra İngiltərə tədbiri ilə azalmışsa da, hər halda müharibədən əvvəlki miqdarından yenə çox qalmışdır. Halbuki, Hollandada varidatı müharibədən əvvəlki miqdarından da yüzdə 30 əksilmişdir. Bu hesabdən görülüyor ki, müharibə bilxassə İngiltərə əbluqəsi Hollandaya xəsarət vermişdir. Bu xəsarət üzündən Hollandada ilə İngiltərə arasında imdi deyil, müharibənin əvvəlindən bəri bəzi soyuqluqlar olmuşdur. Müharibənin ibtidasında idi ki, Hollandada tacirlərinə məmləkətlərinə mal gətirmək müsaidəsi verilmiş və söz alınmışdı ki, bu mal Almaniya keçirilməsin. Fəqət, verdiyi sözə rəsmən əməl edən Hollandada hökuməti digər tərəfdən Almaniya sərhəddinə əmələ gələn qaçaqçılığa və bu qaçaqçılığın hədd və əndazədən çıxmasına barmaq arasından baxmışdı. Nəhayət, bu hal İngiltərə ticarət palatasının nəzarəti-qıqqətini cəlb etmiş və İngiltərə mətbuatı bəhriyyə idarəsinin bu küskülügündən şikayət edərək bu xüsusda ciddi tədbirlər görülməsini şiddətli bir lisanla tələb eləmişlər. İngiltərə mətbuatı o zaman diyordu ki, hollandiyalılar pambıq daşıyıb qaçaqlar vasitəsilə və sair vasitələrlə bu pambığı Almaniya keçiriyorlar və kəndi ehmalımızla Almaniya qaçırılan bu pambıq sonra məvadi-müştəilə halına gələrək kəndi başımızda patladılır. İngiltərə mətbuatı ilə əfkari-amməsinin keçən il qopardığı bu etiraz nəticəsində İngiltərə əbluqəsi Hollandiyaya nisbət daha qatı bir hal alıb, digər tərəfdən də Hollandada hökuməti qaçaqlara aid bəzi ciddi tədbirlər görmək məcburiyyətində qaldı.

İngilis-Hollandada münasibəti-ticariyyəsi bu mərkəzdə ikən hər nə surətlə olsa da, doğrudan da, bitərəf qalmaq istəyən Hollandada ilə Almaniyanın münasibəti haqqında qəzetlərdə bir taqım məlumat görülüyordu. Bu məlumatlara görə Almaniya Hollandada dövlətinin qaçaqçılığı təzyiqa düşər etdigindən xoşlanmayaraq kəndisini daima təhdiddə bulunuyordu.

İştə, əhval bu mərkəzdə ikən Hollandadan qımıldanmaq xəbəri gəldikdə bu xəbərin, əcəba, hankı tərəfə olduğu sualına qarşı fikir əsa-

ğrdakı nöqtələr ətrafında dönüb dolayıyor. Əcəba, İngiltərəyə qarşımı çıxıyor? Bu halda müstəmləkələrini, dəniz yolunun tamamilə üzünə bağlamasını düşünmüyormu?... Almaniya üzünəmi xürc etmək istiyor? – o halda Belçika ilə fəlakətdəş olmağımı istiyor? Əlavə Bern böylə bir fikri varsa, o halda Almaniya Hollandada sərhəddini neçün boşaldıb gəl-get qeydlərini qaldırsın?... İştə, bir taqım suallar ki, əhval daha ziyadə anlaşılmayınca cavablarını vermək müşkülətsiz degildir.

Əcəba, Lahədəki sülh konfransı ilə itxıflaflı məsələləri hökm vasitəsilə həll etdirmək surətilə əbədi sülh payıdar etdirməyə çalışan rəsmi sülhiyyəyə mizban olan məmləkət, yoxsa kəndisidəmi mərəkəyi-cəng və cidələ atılmaq istiyor?!...

M.Ə.

"Açıq söz", 8 sentyabr 1916, №280

Səmm – zəhər, ağı
Müştəil – əlovlanmış
Əbluqə – öhdəlik, təəhhüd
Mizban – tərəzi, meyar

Bakı seminariyası

Məktəblər müəllimisizdir. Bu məsələ bizdəki məsələlərin məsələsidir. Bu "məsələlər məsələsi" mövzusunda söylənmiş söz, yazılmamış yazı qalmamışdır. Məlumdur ki, məktəb bazılarının əvamanə təsəvvürü kibi filan qədər mükəəb həvayə malik işiq otaqlardan və nizamla tərtib edilmiş skamyalardan ibarət degildir. Məktəbi ruhlandırın, onu farsların dedigi kibi "kargahi-adəmsazi" halına gətirən alil oradaki müəllimdir. Müəllim ruhlu olur. Müəllim uşaqlarına dərs verdigi xəlqin dilinə, adətinə əşinə və onu sevər ruhlu və faal bir xadim olursa, ancaq o zamandır ki, naqis də olsa, bizi təbriyyəyə mədar olan rus-müsəlman məktəblərindən faidə görəcəgiz. Yoxsa ortadaki kəndiligidən bixəbər "uçitellər"-dən yarımçıq "uçeniklər"-dən başqa bir şeyi gözləmək əbəsdir.

Bu, bu gün, təbriyyə və təhsil məsələləri ilə az-çox əşinə və əlaqədar olanlarımızın istidlatları müxtəlif olsa da, nəticə etibarilə qəbul və ətiraf elədikləri bir haqiqətdir.

Şübhəsiz ki, milli təbriyyəmizin milli qaim əsaslar üzərinə dikilməsi üçün arzu olunacaq darülmüəllimin bu məqaləməzlə bəhsini etdigimiz "Seminariya"-dan əlbəttə ki, başqadır. O "mədrəsə"-dir. O mədrəsə ki, idareyi-ruhaniyyə ilə müsəlman cəməətinin öz idarəsində olub, rusca ilə rus tarix və coğrafiyası məcburi olmaqla bərabər, bütün dərsləri türkçə oxudulacaq və oradan çıxanlar xəlqimizin müəllimi ilə mollasını təşkil edəcəklərdir. Fəqət millətin ürəgində bəslədiyi bu əməlinə yetişincəyə qədər mövcud tipdə seminariyaları dəxi rus-müsəlman məktəblərinə yarar bilnisbə mətlub müəllimlər yetişdirəcək bir halə qoymaq məmkündür. Bu imkan xatirasinə vəqt və münasibət olduqca müsəlman cəməəti Qori seminariyasında türkçənin mükəmməl bir dərəcəyə qoyulmasını tələb eləmiş, bu xüsusda, hətta Bakı bələdiyyəsi Qori darülmüəlliminə verilmək üçün idə 1000 manat ayırması və bu pulu 1905-ci idən bəri verməkdə davam eləmişdir. Bakı bələdiyyəsinin bu məsrəfi müqabilində gördüğü faidə varmı? Bu sualın cavabı Qori seminariyasının haman əvvəlki kibi türkçə "piyada" müəllimlər buraxması ilə mənfı bir surətdə verilmisə oluyor. Fəqət yalnız mövcud seminariyalarda türkçəyi mükəmməlləşdirməklə degil, "yerilərə", bilxəssə müsəlmanlara məxsus xəlq məktəblərinə müəllim yetişdirmək üçün yeni seminariyalar açılması tələbi də mövcud idi. Bu tələb yalnız cəməat nümayəndələrinin istədiyi degil, Qafqasiya məarif müdiri

Rudolf cəanblarının da hər münasibətlə söylədiyi arzusu idi. Əz cümlə, əksərən müsəlman məktəblərinə müəllim hazırlamaq üçün Bakıda bir seminariya açılması təsəvvür olunuyordu. Fəqət, seminariyanın bir an əvvəl qovldən-felə gəlməsi üçün Bakı bələdiyyəsinə 10.000 manat ayırması istənilirdi. Bakı əsasən bu fikrə müvafiqət elədi. Seminariyanın da açılıb qovldən-felə çıxarılması tərtibatı Qafqasiya məarif-ümumiyyə müdiri cəanblarından Bakı məarif müdiri cəanblarına tapşırıldı. Məsələ götürüldü, qoyuldu, qoyuldu, götürüldü. Nəhayət, öylə məsləhət görüldü ki, açılacaq Bakı seminariyası qarışıq bir seminariya olsun, yəni burada ham müəllimlər, həm də müəllimlər hazırlansın. Daha sonra məsələ gəzişə-gəzişə hərəkətdə bulunub, əksərən müsəlman məktəblərinə məxsus müəllimlər hazırlamaq fikir və təşəbbüsü ilə vücudə gətirilmək istənilən seminariya həyuləsi tamamilə başqa bir şəkil qəbul edərək qəlp mahiyyət etmiş oldu. Bəylə məsləhət görüldü ki, bu seminariya ünəs seminariyası olsun. Aşkardır ki, ünəs seminariyasına müsəlman ünəslərindən gedəcək adam olmayacaq. Olsa da yüzdə bir ancaq tapılacaq. Buna görə də müsəlman xəlq məktəblərində yerli müsəlmanlardan müəllimlər hazırlamaq fikri tamamilə gömülüb, su, yəni köprünün o tayında qalacaq.

Əştidigimizə görə "Bakı ünəs seminariyası"-nın açılacağı münasibəti ilə Bakı direksiyası şəhər məarif heyətinə müraciətə yuxarıda məzkur on min manat təxsisatı istiyor. Əcəbə, məarif heyəti bu təklifi nasıl tələqqi ediyor. Məsələnin ilk şəkli təsiri altında qalaraq imdiki surətinə heç etinə etmiyəcəkdir? Yerli məktəblərin, yerli xəlqin ehtiyacı bir kənarında qaldığını görüb də bu xüsusda diqqət vermiyəcəkdir?

Bizə öylə gəliyor ki, on min manatını verəcək olan yerli dümə, açılacaq seminariyadan yerli xəlq üçün böyük bir faidə gözləməli və bu müəssisənin yerli məktəblərin ehtiyacı nöqtəyi-nəzərindən lüzumini dərklə rəftar etməlidir. Bunun üçün də Bakı bələdiyyəsindən təxsisat alacaq Bakı seminariyası sırf qadınlara məxsus olmayıb, yerli məktəblərə yerli müəllimlər, həm də faidəli müəllimlər yetişdirə biləcək bir halə qoyulmalıdır. Bakı seminariyasına gircək olan tələbədən başqa, ümumi məlumatla bərabər yerli dildən də müəyyən dərəcədə hazırlıq istəməlidir. Bununla bərabər tələb eləməlidir ki, seminariyanın türkçə və sair yerli dil proqramı qüvvətli olsun, bu proqram eyni zamanda qüvvətli, bacarıqlı müəllimlər tərəfindən ögrənilsin. Bəylə müqtədir bir müəllim cəlb edə bilmək üçün də seminariyadakı dil müəllimlərinin məəşi kafi dərəcədə olmalı və kafi dərəcədə məəşə dəvət olunmuş müqtədir yerli dil müəlliminin verəcəgi dərindən mətlub

nəticə ala bilmək üçün bu dilləri də rusca və sar dərslər kibi "ştatni" hesab etməli, ruscadan zəif olan bir seminarist kibi türkcədən zəif olanlara da öyləcə məktəbdən məzun olmaq səlahiyyəti verilməlidir.

Xülasə, açılacaq seminariyanın yerli məktəblərə bilnisbə dəgərli müəllimlər hazırlayacaq şəraitinə haqqında təminatı-lazım olmadan verilən şəhər pulu bir qəpik də olsa, hədərdir? Ümumi tıpdə, onda da, učitelnisalar hazırlayacaq bir seminariyanın xərcini ümumi mənbədən vermək mümkündür. Xüsusi mənbədən alınacaq təxisat müqabilində xüsusi fəidəli də təmin olunmalıdır. Ələlxüsus ki, bu xüsusiligin faideyi-ümumiyyəsi aşkar və hərgiz qabili-inkar degildir!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 9 sentyabr 1916, №281

İstidlal – nəticə çıxarma, deduksiya

Xəyula – qeyri-adi, əcayib

Mükəəb – kub şəklində olan

Fənn və ixtira üçün

Bugünkü sayımızda "Kəndli" imzası ilə idarəmizə göndərilən kiçik bir məktub dərc olunuyor. Məktub sahibi yazısıyla bərabər ayroplan icad və ixtira ilə məşğul olan müəllimi Kazım bəy Səlimxanova verilmək üçün iyirmi manat da pul göndərmişdir. Səlimxanovun "Oxranitelni list" olmasına sevinən bu "Kəndli" keçəndə – Səlimxanovun təşəbbüsü haqqında qəzetələrdə xəbər çıxdığı zaman – dəxi otuz manat göndərmişdi. Bu "Kəndli"dən əlavə Culfada çalışan müsəlman əmələləri də kəndi aralarından 16 manat yığb idarəmizə göndərmişlərdi.

Səlimxanov, fikrində olduğu ayroplanı qövldən-fələ çıxaracaq və bu gün model halında gördüğümüz uçuqçu ilə, özü inandığı kibi göglərdə pərvaz edə biləcəkmiz? Kəndisinə böylə bir müvəffəqiyyəti arzu edəlīm...

Fəqət məsələ Səlimxanovun göglərdə uçub da kəndi ixtira ələmiş olduğu uçuqçu ilə həvəgərdlik ələmində bir təbəddül vücuda gətirə bilməsindən əvvəl, böylə bir fikir və təşəbbüs ərdində olmasındadır.

Cavanlıq (gənclik) bir millətin istiqbalını göstərir. Bir millətin cavanları əksərən nə kibi təmayüllərə əludə nüməyəndələr yətirsələr, məzkur millətin gələcəginə haman nüməyəndələrə baxılaraq hökm verilər. Bir fərz, ixtisas və fənn zəmanəsi olan böylə bir həngəmədə cavanları yüngül məşrəbli operet taslakları, "şəir" məsxərələri, gülgü və həzi adillikləri ilə məşğul olursa, münhəsərən öylə bir gəncligə malik olan heyəti-cəmənin bu dəhşətli millətlər imtəhanı nəticəsində ələcəgi nömürü şübhəsiz ki, "2"-dən yuxarı çıxamaz.

İştə, bu mülahizəyi göz qabağına gətirərək biz daima cavanlarımızda gördüğümüz ciddi təmayülləri ələqşlayır, nəticəsini gözləmədən məzkur təmayüllü bizzat qiymətdar bir əsər kibi tələqqi ediyoruz. Çünki bu meyldə mühitimizin bir nov rüşd əsəri göstərməsini görüyor, gəncligimizin artıq bəisi-ümid bir "gələcək" təşkil etməgə başladığını hiss ediyoruz.

Fəqət bizi nikbin edib də gələcəgə ümidlə feyzəb edən vəqəə yalnız bir müəllimin fənni bir məsələyə uyub da bir ixtira əşiqi olması degildir. O dərəcə, bəlkə ondan daha ümidvar bir vəqəə qarşısında dəxi bulunuyoruz ki, bu da bir kəndli ilə bir neçə əmələnin fənn və ixtira məsələsindəki əhəmiyyəti dərklə fəvqəlzikr müəllimə yardıma tələsdikləridir. Doğrudur ki, bu ianələr məsələnin əhəmiyyəti ilə

mütanasib degil, çox azdır. Cəmən 66 manatdır. Bu 66 manat isə çıxarılmış "Oxranitelni list"-in məsarifi-rəsmisini belə ödəməz. Halbuki bir aeroplan modelini qayırmaq onlara degil, minlərlə bağlı bir işdir. Fəqət iş verilən ianənin kəmiyyətində (miqdarında) degil, keyfiyyətindədir. İanə edən bir kəndlidir. İanə edənlər əmələlərdir. Milyonlar içərisində bütün bir şəhərdə Kazım bəyin ixtirası ilə maraqlanan tapılmadı. Bunun nə kibi mühüm bir şey olduğunu isə bir kəndli dərk etdi. Gecədə minləri havaya sovuran Bakı milyonerlərinin bu xəbər boş bir söz kibi qulaqlarında vızıldadı. Fəqət alın tərilə, ol qabarı ilə çalışın və gündəliklərini min müşkülə qazana bilən Culfa əmələləri "balkə bundan bir şey çıxar" - deyə düşündülər. Boğazlarından kəsib 16 manat topladılar. "Bərg səbzist töhfeyi-dərviş" deyə, bu dəğərli töhfələrini "Fənn və ixtira" naminə təqdim etdilər.

Bu kiçik fəqərə bizə böyük bir aləm açıyor. Göstərir ki, xəlqimizdə dərin bir intibah, tərəqqi var. Böylə bir intibahın xəvəsində azlığı yasmızı mövcib oluyorsa da, kəndlilərimizlə əmələlərimizdə, millətin kütləyi-külliyəsini təşkil edən bu iki kötük də görünən gögərmək əlaməti "millət ağacının" tazədən yarpaqlanıb da çiçəklənəcəğini təbşir etməzmi?

Hərbəzədlər həqqində xəlq ianəyə dəvət olundu – qəpik-qəpik yığılan xəlq parası yüz minlərlə vardı. "Hophop"namə də camaətin şahırlarla yığılan xırdalıqları ilə təb olunmuşdu. Hər hankı möhtac ianə bir fəqərə həqqində türkçə mətbuatda neçə sətir yazılsa, xəlqin o xüsusdəki icabəti daima görölüyor. Bəzi xüsuslarda bu icabət görölmüyorsa, səbəbini ərazi bir taqım şortlərdə aramalıdır. Fəqət bu vəqtə qədər xəlq tərəfindən olunan ianələrə nisbətən aeroplana olunan ianənin mənaca əhəmiyyəti birə on, bəlkə də birə yüzdür. Çünki, xəlqimiz arasından tapılan bu ərbabi-himmət millətimiz arasında elm və fənn dostları yetişdini göstərir. Görünüyor ki, kəndlilərimiz və əmələlərimiz arasında belə bir millətin millətlər arasında möhtərəm mövqə tutub da dünyada həqqi-bəqa sahibi olmaq üçün ələmi-mədəniyyət və bəşəriyyətə dəğərli fəzələlər verməsi fərz olduğunu qananlar var. Əvət, mədəniyyət sərgisində ziqiyət bir əsər dühəsi olmayan millət vücudini isbatda müşkilət çəkəcək. Halbuki o sərgidə asari-dəhəsiylə böyük bir elm, fənn və sənət köşkü vücudə gətirə bilmiş bir millətin bütün ələmi yığılsa da vücudini inkar etməz! Böylə qeyri-qabil inkar olan bir vücud isə dünya durduqca durar, mədəniyyət mövcud olduqca yaşar. Yaşar da dühasının fəidə və səmərəsini görür.

Bakı quberniyasından ianə göndərən bir kəndli ilə Culfa əmələlərinin ianəsi göstərir ki, millətlərin bu böyük hikməti-bəqasını

avamızın dəxi qanmağa başlamışdır. Təəssüf olunacaq məsələ varsa, o da bu qanacaq daireyi-şümülünün məhdud olmasıdır. Kəndli arzu edərki ki, cavanlarımızla məarifməndlərimiz arasında əli elm və fənni niyyət və məqsədlərini duyanlarımız çoxalsın və yenə arzu edərki ki, bu məqsəd və niyyətə dalanları təqdir edə bilən "Kəndli"lərimizlə "əmələlər"mizin sayı "bir" lərlə degil, "min"lərlə ölçülsün!

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 12 sentyabr 1916, №283

Həzl – lətifə
Rüşd – inkişaf
Xəvas – əsilzadələr
Təbşir – şad xəbər
Bəqa – varlıq
Şümül – əhatə etmə
Ərəz – əlamət

Sülh məsələsi

Bütün dəhşətlərinə məruz qaldığımız Böyük Dünya müharibəsindən əvvəl keçən illərdə hər tərəf və hər yanda daima sülhdən, beynəlmiləl məsələlərin hökm vasitəsilə hallından bəhs ediliyor, bəşəriyyət sülh və salah qəsədlər oxuyordu. Hər kəs sülhə arzukeş olub "sülhi-əkber" ideali əksər müfəkkirləri məşğul ediyordu. Fəqət bütün meyl və arzular sülhi arzu etməkdə ikən münasibati-beynəlmiləl sanki qəddar bir əl ilə idarə olunub dünyan arzusuna rəğmən sülhə degil, cəngə tərəf meyl ediyor və haman bir təmin ziyası və əskəri mütəxəssislər çıxıb böyük dünya müharibəsinin yaxınlaşdığını təxmin ediyorlardı. Nəhayət cəməatin arzu elədiyi "sülhi-əkber" degil, xəlqin qorxduğu, təsəvvüründən belə dəhşət götürdüğü "hərbi-əkber" təxmini doğru çıkdı.

Artıq bəşəriyyət üçüncü ildir ki, "hərbi-əkber" in nə kibi bir "əjdaha" olduğunu hiss ediyor. Başlandığı zaman Avropanın bu mərkəyə üç ay olsa da təhəmmül etməyəcəyi təxmin edilmişkən hala müharibələrin "son qələbəyə qədər" cidalə amadə olduqlarını eşdiyoruz. On dörd müharibə dövlətin heç birisi bu günə qədər sülh sözü danışmamış, rəsmi surətdə bütün bu dövlətlər haman son damla qanlarına qədər vuruşacaqlarından bəhs edib durmuşlardır. Hər kəs elədiyi hərbin nəticəsini yalnız düşmənin tamamilə bitib düşməsində görüyor. Müharibədən əvvəl "sülhcu"luq rəsmi və nim rəsmi ağzılarda nə qədər mod idisə imdi də "hərbcu"luq o dərəcədə moddur. Fəqət sülh zamanına müqabilə bilməsəl olaraq hər bə zamanın da qəribə xasiyyəti görünməkdədir.

Bütün dünya sülh arzu etməkdə ikən müqəddəratı-tarixiyyə kəndisini istər-istəməz dəhşətli hərblə üz-üzə gətirib onu bir əmri-vaqə qarşısında bulundurduğu kibi deyəsən ki, hər tərəfin "qurra" çəki meydanı-vaqəyə hazırlaşmasınla rəğmən dünya hər b əleyhində bir əmri-vaqə qarşısında bulunmaqla məsud olacaq. Müharibədən əvvəl diplomatların sülhamiz bir surətdə bulunan ifadə və bəyanlarına rəğmən qeyri-rəsmi qələmlər millətlərin hər b aşxamında olduğunu söylüyorlardı. İmdi də əksinə olaraq sülh aşxamına yaxınlaşdığımızı təbşir ediyorlar.

Müharibənin şiddəti, müharibələrin inadı və müharibə meydanlarının genişliyi artdıqca sülh şayiələri də çoxalıyor. Bu şayiələr rəsmi və nimirəsmi məqamlara belə nisbət veriliyor. Bəzi ricalı-dövlət hətta əqd olunacaq sülhün vəqt və günlərini də təyin ediyorlar. Ara-

sıra mətbuata keçən bu şayiələrin rəsmi məhfillərdən çıxdığı həqiqətdə təxminlər olunuyor. Gah İspaniya kralının, gah Amerikanın müdaxilə edib sülh üçün vasitə olduqları və ya olacaqları söylənilir. Romaniya çıxışı bu kibi xəbərlərə bir az da rəng və rəvnəğ vermish oluyor. Almaniya sülh istiyormuş, fəqət müttəfiqlər razı degillərmiş. Sülh məsələsi ara-sıra məclisi-məbusanlara keçiyor. İngilis vəzirindən sual olunuyor, "müttəfiqlərsiz sülh icra etməyiz" - deyə cavab alınıyor. Fransa məclisi-məbusanında sosialistlər "bəsdir, Fransa qanı töküldü" - diyorlar. Fəqət hökumət rəisi Bariyan tərəfindən ən şiddətli ibarələrlə rədd cavabı aliyorlar. Nəhayət, sülh haqqında şayiə olan xəbərlər o qədər qarışıq, o qədər biri-birini nəqiz olub qalıyor ki, bunların içindən çıxmaq müskül oluyor. Hətta sülh istəyən kimdir? - məsələsi qalıb, əsla sülh istəyən varmı? - fəqərəsi şübhəyi mocib oluyor.

Bu vəqtə qədər sülhə dair çox layihələr, proqramlar, şərait - sülhiyyə maddələri nəşr olunmuşdur. Fəqət rəsmi olaraq bir tərəfdən sülh təklifi vaqə olduğu haqqında bu günə qədər bir söz olsa da, eşidilməmişdir. Nəhayət, bu da eşidildi. Məqsədimiz Skandinav dövlətləri vəzirlərinin bu günlərdə vaqə olan konfransları nəticəsində nəşr etmiş olduqları qətnamələridir. Bu qətnamədə əzcümlə deyilir ki: "Vaqə olan bəzi təklifləri müzakirə edərək Skandinav dövlətləri bu qərarə gəldilər ki, sülh miyançılığı və ya ona yaxın məsələlər haqqında hal-hazırda öhdələrinə heç növ təşəbbüs qəbul etməzlər" təklifi-vaqəin nədən ibarət olduğu ilə kimlər tərəfindən vaqə olduğu bu cümlədə təsrih edilməmişsə də, hər halda onun müharibə dövlətləri barışdırmaq məsələsi ilə əlaqədar olduğu və müharibələrdən hankusunun isə tərəfindən vaqə olduğu şəksizdir.

Bu, ilk vaqədir ki, bizə qayət şübhəli bir surətdə olsa da, sülh üçün təşəbbüs edilmiş olduğunu bildiriyor. Fəqət, eyni zamanda bunu da bildiriyor ki, hökumət ricalı olmaları hesabı əhval və vaqəyə-hərb haqqında daha səhih məlumat alan Skandinav vəzirləri hazırkı əhvali sülh təşəbbüslərinə vasətət üçün müvafiq görməmişlərdir.

Bu çoxları tərəfindən intizar olunan sülh üçün vasətət etmək zamanı bu gün gəlməmişsə də, bu vəqtə və bu kibi vaqələr sülhün uzaq degil, qapı dahında olduğunu məşər bir əlaməti ola bilərmı?

M.Ə. Rəsulzadə

"Açıq söz", 14 sentyabr 1916, №285

Əvar – nöqsan, eyib
Həşbi – əvəzsiz
Təsrih – aydınlaşdırma

Vəsətət – vasitəçilik
Məşər – duyğu, hiss

da, türkçə tədrisinə müqtədər türkçədə "səvar" müəllimlər yetişdirməyə kifayət etməz, zənnindəyiz.

Firidun bəy Köçərli məktubuna aid

"Bakı seminariyası" ünvanıyla yazdığım məqalədə bir münasibətə Bakı bələdiyyəsi tərəfindən Qori darülmüəlliminə verilən sənəvi 1000 rubl təxsisatdan bəhs eləmiş və cümleyi-mötərizə qəbiləndən məzkur müəssəsinə hala da türkçədən "piyada" müəllimlər buraxmaqda olduğunu qeyd eləmişdim. Məzkur darülmüəlliminin türkçə müəllimi Firidun bəy Köçərli cənabları görünüyor ki, məqaləmizdəki bu fəqərədən dilgir olmuşlardır. "Açıq söz"ün dünənki nömrəsində çıxan məktublarında Bakı bələdiyyəsi tərəfindən verilən təxsisatın nəticəsi ancaq bu axır illərdə görünə bilər, diyorlar. Bu, əvvəla. Saniyəm də ki: Qori darülmüəlliminin çıxan müəllimlər öz ana dillərini "lazım olan dərəcədə" biliyorlar və üsuli-təlimdə də "bir qüsurları" yoxdur. Bir çoxunun həttə mətbu əsərləri də vardır ki, "adlarını zikr etməyə belə ehtiyac yoxdur". Bu, "ana dilini lazım olan dərəcədə bilən qüsursuz müəllimlər" in məarif intişarı bəbindəki xidmətlərini danmaq "haqqı itirib insafdan kənar olmaq" imiş. Bunu isə Firidun bəy cənabları bizdən gözləmişlər.

Firidun bəy təxsisatın tarixinə aid olan səhvimizi təshih etdikdə bunun nəticəsi axır illərdə görünə bilər, diyor ki, onunla əvvəlki illərdə Qori müəllimlərinin "piyada"lığını etiraf etmiş oluyorlar. Bununla bərabər bəyan və israr ediyorlar ki, Qoridən çıxan müəllimlər ana dillərini "lazım olan dərəcədə" bilirlər. Fəqət bu "lazım olan dərəcə" nədir? Bəlkə bizim "piyada" tələqqi etdiyimiz dərəcə "lazım olan dərəcə"nin özüdür. Hər nə qədər Firidun bəy Qori şagirdlərini tərif edərkən qəti cümlələr işlətmisə də, biz doğrusu bu cümlələrə tamamilə isinəmiyoruz. Çünki "üsuli-təlimdə bir qüsurları" yoxdur, iddiasını Firidun bəyin qətiyyətilə ingilis müəllimləri belə söyləyəməzlər. Qori şagirdlərindən bir çoxunun sahibi-əsər olduqları məlumumuzdur. Firidun bəy cənabları hər nə qədər Qoridən yetişən bu mühərrirlərin adlarını "müstəğni əzbəyan" görüyorsa da məəttəəssüf biz bunların hamısını xatırlıyamıyoz. Xatırladığımız bir neçəsi varsa onların da Qori seminariyasına "yarım molla" olaraq getdiklərini bilməz degiliz.

Möhtərəm Köçərlinin həftədə 8-dən 18-ə çıxarılan saatların nə müəllimlər və nə də şagirdlər tərəfindən boş və bekar keçirilmədiyi haqqındakı bəyanına hüsnü-zənnimiz vardır; fəqət toplu bir yerdə çox görülmə 18 saati seminariyanın siniflərinə bölünmə hər sinifə də üç dərs qədər bir şey gəliyor ki, bu da "qüsursuz" degil, metodist bir dərəcədə olsa

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 23 sentyabr, 1916, №290

Müstəğni – ehtiyacı olmayan

Dilgir – incik, incimış

Səvar – minmiş, minici

Qurban

Qurban kəsmək Adəm övladının köhnə adətidir. Bu gün belə bir çox məchulətdən ibarət olan kainat ta ibtidadən bəri insanın məvəccöhünü cəlb etmiş Adəm övladını kəndisilə məşğul etmişdir. İnsan vaxtilə rədu bəqləri, zəlzələ və tufanların və sair dəhşətli asari görərək təbiətdən qorxmış təəbbüd hasil olmuşdur.

İnsan təəbbüd elədiyi təbiəti dərk etmək istəmiş – qurban olmuş, qurban kəsmişdir. Qurban bir din (kult) təşkil etmişdir.

Daha ibtidai bir hal və mənəviyyat zamanı keçirən bəşəriyyət, təbiətin yaxşılıq və yamanlıqlarını birer büt şəklində təcəssüm etdirərək onları təbəddüdə başlamış və bu ibadəti də müxtəlif şəkillərdə vermiş, qurbanlarla ədə etmişdir. İnsan idrakından ən çox uzaq olan ünsür təbiətə, gününü dərkədən aciz olan hadisələrə daha çox qurban vermişdir.

Bütperəstlərin illə-deyə təsəvvür elədikləri heykəllərə qurban olduqları, saiblərin asimanı səiqələr qarşısında qarşısında övladlarını zibh etdikləri, Həzrəti-İbrahimə qədar bəni-İsrailin də insan qurbanı kəsmək müqtəzəbatı-diniyələrindən olduğu məlumumuzdur.

Mədəni insan nəzərində məfövqi təsəvvürə gəlməyən bir vəhşət kibi görünən bu hal bədəvi insan üçün ən müqəddəs bir vəziyyət idi. O bu qurbanları, tökdüğü, bu qanlar ilə həqiqəti dərk etmək istiyor, təsəvvür elədiyi, iləyhini razı salmaq, ona irmək istiyordu. O, təbiəti, onda gizlənməmiş olan həqiqətləri dərk üçün qurban kəsməyi bir vəsətə biliyordu.

İnsan tərəqqi etdi. Zəhnən yüksəldi. Yüksəldikcə üfiqi-nəzəri genişləndi. Əsrəri-təbiət yavaş-yavaş dərk olunmağa başladı. Fəqət bu qədərdə var ki, hikmətin biri açılda kəndisilə bərabər açılmağa möhtac nəhayətəz yeni hikmətlər doğurdu. Hər şeyi bilmək istəyən, qarşısında məchulət görmək görə bilməyən əqli-bəşər sakit duracaqmıdır?.. O sirrində davam etdi. Həqiqi künyənin müxtəlif və bipayan olduğunu dərk etməklə bərabər bunun tamamilə qeyri-müdrək olub da əl vurulmayacaq bir "sirr" olmadığına da qənaət gətirdi. Təbii idi ki, öylə düşünən insan təbiəti dərk üçün veriləcək qurbanın bütperəstlərin tələqqi elədikləri vəchlə olamayacağını da anladı...

Həzrəti-İsmayıl qoyuna əvəz edildiyindən sonra heyvan kəsmək təbiətə qarşı təəbbüdüün şəkli-mazisini andırır bir rəmz olub qaldı!...

Fəqət insan övladı tamamilə insan qurbanı verməkdən xilas oldumu?... Heyhat!... Saheyi- həyatdakı əməllərinə irmək üçün insan yenə qurban vermək məcburiyyətində idi. Hankı bir dindir ki, əkdiiyi həqiqətlər

dahilərinin qanı ilə suvarılmamış olsun? Fəqət yalnız dindir. Xarəqələr ehtas edən elm və fənn bu günki dərəcəsinə irmişsə "ileyhie elm və fənn" az qurbanlarını vermiş? Bu gün hər kəsə qəbul olunub da təbii görülan hərəkəti-ərzi-iddia edə bilmək üçün Qaliləy başından keçməli idi. Din və elm öylə olduğu kibi millətlərin həyatı-siyasiyyə və ictimaiyyələri də böylədir. Bir millət, bir cins və ya bir sinif bəslədiyi amal və arzularına irmək üçün mütləqə qurban vermək, bugünkü tələqqimizlə bütperəstlərin ibtidai halda icra elədikləri o "müstəkrə" ibadətlərini pək parlaq sandığımızı bu əsri-təməddündə dəxi icra etməlidir!

Əvət, kəndi məxluqları olan bütələrə qarşı qurban kəsmək adəti biməna bir şey kibi ortadan atılmış. Fəqət qurban olmaq adəti atılmamışdır. Atılmaz da. Onsuz övladı-bəşər iləriləyənəz. Onsuz bütün varlığı bir mübarizədə ibarət olan insan cəhdlərində müvəffəq olamaz.

Əski zamanlarda insanlar müdhış bir div heykəli və ya yirtıcı bir heyvan şəkli yonuyor da, sonra buna qurban oluyordadı. İndiki mədəni insanlar dəxi bundan başqa bir şey yapmıyorlar. Bunlarla kəndi xəlq-kərdələri olan mənəviyyata qurban oluyor. Həyatı-camianin xəlq etdiyi əsas və əqñumalara fəda oluyorlar. Vətən fikri, milliyət məfkurası, hüriyyəət və müsavət amilləri işte hazırki insanlardan minlərlə, milyonlarla qurbanlar istəyən bütələr!

Mövçudatdan hər hankı növünü alsanız əvvəlki şəklini dəğişərək əsasən həlli-bədavətdə bulunan surətinin mütəkamil şəklindən başqa bir şey olmadığını görürsünüz. Qurban da öylədir. İnsan daima qurban vermiş, bəşəriyyət hər zamanda qurban kəsmişdir. Türk şairi-süxəndanı Tofik Fikrət bəy dediği kibi:

"Din şəhid istər, asiman qurban!

Hər zaman, hər məkanda qan, qan, qan!"

İndi üçüncü qurbanıdır ki, dünya, şairin dediği qanlar içində qəltandır. Millətlər təəbbüd etdikləri amallarına irmək üçün qurbanlar veriyorlar. "Mülkül-mal"ın qana susamış bu zamanında verilən qurbanları övladı-bəşər heç bir zamanda verməmişdir. Dünyada həqqi-bəqa qazanmaq istəyən millətlər Kəbeyi-amanlarını təvafə gələrkək Mina səhrasında bulunuyor, işte üç ildən bəridir ki, qurban kəsiyorlar. Nə dəhşətli qurbangah!

Bu meydanda kəsilən qurbanlar iki növdür: Bəziləri öz arzusu, eşqi və iradəsi ilə bilərək, tanıyaraq, təəbbüd etdiyi ilahisinə qurban oluyor. Digərləri isə bizim kəsəcəgimiz qurbanlar kibi başqalarının amal və arzularına fəda olub boğazlanıyorlar.

Bu qurbangahda biz də varız. Boğaz boğaza gələn milyonlarlıq insanın bir kaç milyonunu dəxi müsəlman millətləri təşkil etməkdədir. Bu milyonlar hanki bir "malikül mala" qurban olduqlarını bilərəkmə qanlarını axıtıyor, yoxsa qurbanlıq qurban kibi boğazlanıyorlar.

İştə, qurbanlarımızı kəsəcək dəqiqədə düşünləcəkdir bir məsələ!...

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 25 sentyabr 1916, №291

Təvəccöh – rəğbət, meyl

Rədu bərq – ildirim və göy gurultusu

Təəbbüd – ibadətə məşğul olan

Zibh – qurbanlıq

Müqtəza – vacib, lazım gələnlər

Quldur məsələsindəki münafiqlikə münasibət

Qafqasiyanın bəzi quberniyalarından əksik olmayan qurdurluq son günlərdə yeni bir şiddət kəsb etmişdir. İran sərhəddini keçən şahsevən çapaovlular ilə Qafqasiya daxilində, Gəncə quberniyasında yaşayan bəzi qaçaqlar hərəkətə gəlib rahat əhaliyə əziyyət veriyor, onları çapıyor, poçtaya hücum ediyor, kəndlərə saldııyorlar.

Məlumdur ki, oğrunun milliyyəti olmaz. Quldur məzhəb tanımaz. Oğurluq özü bir məzhəb, quldur özü bir millətdir. Daha doğrusu bir təbirlə quldur qaçaqlıq özünə məxsus bir növ "bəynəlmilləyyə"dir. Doğruluq bilafərq millət və məzhəb adam övladının şərikli və əsil bir xasiyyəti olduğu kimi, oğurluq da eyni dərəcədə müştərək irzi bir alət və xəstəlikdir.

Məsələnin künh və şümubati ilə əşina olmayan oxuyucular baş məqalədə böylə bir kəscə məlum bir xüsusdan bəhs etməyə nədən lüzum görüldüyünə əlbəttə heyrət edərler. Fəqət son günlərdə Tiflisdə ermənəcə çıxan "Horizon" və Bakıda rusca nəşr olunan "Baku" qəzetələri ilə "Yeni İqbal" qəzetəsi arasında davam edən münafiqliyi oxumuş olanlar, yuxarıdakı müqəddiməyi yazmaya həqli olduğumuzu təsdiq edərler.

Məzkur münafiqliyin surəti- cəriyanı isə böylə olmuşdur: erməni qəzetələri quldur qaçaqlara dair nəşr etmiş olduqları fəqərələrində bu quldurların əksəriyyətlə, bəlkə də, tamamilə müsəlmanlardan ibarət olduğunu yazıyorlardı. Müsəlmanlardan təşəkkül edən Süleyman xan və sair bu kibi quldurbaşları dəstəsi əcnəbi-ovqat cavanları əsgərliyə gətmiş olan erməni kəndlərinə hücum ediyor, erməni yolu və karxanalarını soyurlarmış. Hətta Dilicanda "namus" üstündə vəqə olan bir fəqərəyi sui-təvil edərək müsəlman quldurlarının erməni soldatlarını belə öldürdüklerini yazmışdılar. Bundan əlavə quldurlarda Türkiyə tufəngi görüldüyü ilə, məzkur quldurların soyduqları adamlar arasında soyulanlardan birisinin "nemes" olduğunu bilincə mallarının kəndisinə qaytarıldığı və kəndisindən üzr istəndiyi, xüsusi bir iddia ilə, zikr olunaraq "alman intriqasının Qafqasiyadakı müsəlman qaçaqları arasına dəxi sirayət elədiyi" anlatılmaq istəndiyi sızlıyordu. Qəzetələrin xəbər qismində, müxəbirat bulmasında birtərəfli surətdə dərc olunan bu fəqərələr vaxtilə bizim dəxi nəzər-diqqətimizi cəlb etmişdi. Fəqət hər cüzi bir qəzetə xəbərindən ötrü zamanın böylə həssas vaxtında "məsələ" ehdasını pək də müvafiq görmədiyimizdən,

müntəzir bir vəziyyətdə qalmışdıq. Nəhayət, xırda-para xəbərləri "Horizon" qəzetəsinin bir məqaləsi təqib etdi. Bu məqalədə cavanları müharibəyə getmiş erməni kəndlərini qəddar müsəlman quldur və qaçaqlarından mühafizə etmək üçün erməni kəndlərinin silahlandırılması tələb olunuyordu. Böylə olmazsa, pərəstarsız və kəmsəksiz erməni köylüləri kəndlərini qonşuları müsəlmanların nadinc ünsürlərinə qarşı müdafiə edəməzlər, halbuki, bu müdafiə hökumət mənafehi nöqtəy-nəzərindən dəxi vacibdir, degilyordu. Bu sırada idi ki, bu il yayı Qarabağda keçirməsi və bilzət oralı olması həsbilə bəhs olunan yerlərə və oradaki əhvala daha yaxından bələd olan C. Dağistani cəvabları "Yeni İqbal"da bəhs açaraq erməni qəzetələri ilə münəqişəyə girişdi. Dağistani diyordu ki, əksəri müsəlmanlardan olan quldurlardan müsəlmanlar daha çox mütəzərrər oluyorlar, millət və məzhəb tanımayan quldurlar, təşkilatı-ictimailəri həsəbilə müdafiəy-nəfsə erməni kəndlərindən daha aciz olan müsəlman köy və obaları daha çox qapıyorlar və haqlı olaraq Dağistani cəvabları erməni qəzetələrinin bu quberniyanın bütün dinc xəlqindən ötrü ümumi olan bir beləyə "milliyyət" rəngi vermək istədiklərindən kəlayə ediyor. Ümumi belə ilə ümumi surətdə çalışmayı tövsiyə eliyordu. "Horizon" "İqbal"ın bu məqaləsinə cavab verərkən dönüb-dolaşib axırı sözü bu yerdə tamam eləmişdi ki: ümumi çalışmaq fəqərəsində qoy müsəlman ürfəsi ilk qədəmi götürüb də kəndi cinslərindən olan quldurlara icrayi-təsiri etsinlər ki, bu surətlə bir yerdə çalışmaq imkanı hasil olsun. "Yeni İqbal" bu fəqərədən bəhs edərkən onu "Horizon" kibi erməni qəzetələrinin ədəmi-səmimiyyətinə çıxmışdı və böylə bir səmimiyyətsizliğin yaxşı nəticə verə bilməyəcəgini yazmışdı ki, nədənsə "Baku" qəzetəsi dəxi özünü bu məsələdə "Horizon"la bir xəttə üzərində görüb müdiri Bulqakov imzası ilə məsələyə qarışmışdır. Bulqakov da "Horizon" kibi "müsəlman ürfəsi əvvəlcə öz quldurlarına icrayi-təsiri etsin" təklifindən "müsəlman ürfəsi ilə quldurları əlbirdirlər" mənasına kinayə çıxarmayı həqsiz və səbəbsiz bir suyi-zənn tələqqi edərkə diyor ki, bu cümlədən məqsəd, müsəlman ürfəsi ilə müsəlman mətbuatı quldurlar yetişdirən müsəlman cəməati ilə "dostanə müsahibə" də bulunsun – deməkdir. Bulqakov "biz ruslar, gürcülər, ermənilər öz cəmətimiz arasında çalışıb sülhculuq fikrini nəşr edəcəgimiz kibi, siz müsəlman ürfəsinə də öz xəlqinizi buna dəvət ediniz!" - deyə ürfən dərsi verdikdən sonra "yoxsa bir milləti, cəməati və xəlqi ədəmi-səmimiyyətə təhmətləndirmək əqlsizlikdir" - diyor. Münəqişə duraya qədər gəlmiş, Bulqakova "Yeni İqbal" yeni bir cavab vermişdir. Fəqət, cavab idarəyə aid olmayan səbəblə natəmam çıxdığından zati məsələ haqqında

qəzetənin nə mütəlimədə bulunduğu idarəsinin "sirrini" təşkil etmişdir. Münəqişənin müxtəsər xülasəyi-cəryanı bundan ibarətdir.

"Yeni İqbal" erməni qəzetələri müsəlman quldurları ilə müsəlman xəlqinin ayırmalıdırlar, quldurlar əleyhində tələb elədikləri tədbirləri bütün müsəlmanlara təşmil etməməlidirlər, misalında bəhs ediyor. Erməni qəzetələri biz böylə təklifdə bulunmadıq, bu bizim fikrimizi suyi-tavildir - diyorlar. Fəqət madam ki, "Horizon" və ya onun fikrini iltizam edən Bulqakov quldurları müsəlmanlardan ayırıyor və quldurlardan müsəlmanların da xristianlar qədər mütəzərrər olduqlarını qəbul ediyorlar. O halda nəçün və "insafsız"lara qarşı bütün cəməati degil, yalnız erməni kəndlilərinin silahlandırılması tələb ediyorlar? Əgər bu silahlanmaq quldurlara qarşı isə, qoy ələlümüm bütün kəndlərin silahlandırılması istənilsin. Yox yalnız erməni kəndləri silahlandırılmaq istənilsə, o halda bu arzuuy böyan edən qəzetənin "müsəlman ürfəsi qoy əvvəlcə öz quldurlarına icrayi-təsiri etsin" təklifində mövcud olan kinayədəki bu kinayədəki səmimiyyətsizlik görülməyə bilməz. Və bunu görmək degil, görməmək əqlsizlik olurdu.

Fəqət Bulqakov "Horizon" ilə "Baku" qəzetəsinin ismət və səmimiyyətini isbat üçün diyor ki, İrən şahsevənlərinin arası kəsilməyib də, daima vaqə olan qarətəgərliklərdə bulunduğu xəbəri bütün Qafqasiya və Rusiya mətbuatını bürümüşdür. Bu quldur dəstələrinin istər əjnəklərə belə qalib gəldikləri məlum ikən biz 500 nəfərlik quldur dəstəsi mücüdünə inana bilməzmiyiz? "Nemes" məsələsinə gəlincə "Baku" vüdiri diyor ki, əqlən İrən müsəlmanlarından bir qismi arasında nemeslərin intriqalar çevirdiyi məlum olub və "nemes" adının İrən müsəlmanları arasında nə kibi hissiyyət oyandırdığı məlumdur. Binaəniləy quldurların bir "nemes"ə qarşı hörmətləri keyfiyyəti də vaqə ola bilər.

Qafqasiyada mötəd olan quldur məsələsinə qurcalıyib də onu böyük, qüvvətli, müsəlman bir asi müsəlman dəstəsi və "nemeslərə" əlaqədar kibi göstərmək erməni qəzetələrinin "günahı" idi. İmdi bu "günah"dan bədtər bir üzr göstərilir. Kinayə və istiarə ilə, nə var ki, deyilir, 500 dəstəlik bir şahsevən tapılmazmı? İrən müsəlmanları arasında "nemes" yoxmu? Var. Siz də müsəlman və şahsevənə həmcins degilmisiniz?... Əvət, o halda nədən inanılmasın ki, müsəlman qaçaqları bir partizan dəstəsi düzəltmişlər, həm də "nemes"lərə mailmişlər...

İştə, görülüyormu, icab elədiyi zaman Ərdəbil vilayəti şahsevənlərinin quldurları ilə İrən "avanturistlər"inin hesabını da biz verməliyiz. Gəl də bundan sonra ağaların səmimiyyətinə şübhə etmə!...

Bulqakov diyor ki, erməni köylüləri qəzaya tən verib də özlərini quldurlara kəsdirəmməzlər. Səfərbərlikdən sonra erməni kəndlərində müdafiəyə müqəddir adamlar azalmış, halbuki, müsəlmanlar yerlərində qalmışlar, quldurlarsa mükəmməl surətdə müsəlləhdirlər. Buna görə də erməni kəndlərinə silah paylamaqdan başqa çarə yoxdur.

Müsəlman kəndlərində erməni kəndləri qədər quldurlar çapıldıqları təsdiq edildikdən sonra mükəmməl surətdə müsəlləh olan quldurlara qarşı erməni qonşuların müsəlləh olduğu bir zamanda müsəlman kəndlərinin yalnız əsgərliyə getmədikləri kafimi?..

Erməni kəndliləri üstlərinə gələn quldurları tufənglərlə qarşılayarkən müsəlman köylüləri yalnız sinələrinimi quldurlar gülləsinə sipər edəcəklər? Yoxsa yüz sinə sipərinin müdafiə qüvvəsi ön vintovka atəşinin işini görəmi təsəvvür olunur?..

Hər şeyi ermənilərdən görmək kibi bir dar gözlüklə ittiham olunmaq üçün haydı bir rus mühərririnin bu təklifini müəyyən bir təsir məhsulu degil, qənaəti-vidcaniyyə səmərası – deyə tələqqi edəlim. O halda böylə bir "vidcanə" verəcəgimiz qiymət "həqiqi rus" vidcanından artıq olamaz. Çünki yalnız "Znamya" ruhudur ki, misalda məşhur qaynana kibi damdaki bir havayı gəlini üçün istı, qızı üçün isə soyuq təsəvvür edər.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 28 sentyabr 1916, №292

Uğab – qartal

Kəlal – üsanma

Üzr – bəhanə, səbəb

Əğləb – daha qüvvətli, ən çox, əksəriyyət

Təslim – etiraf etmə

İqlal – azaltma

Qurama

Höcətəlaşıyorlar ki:

- Görən quldurlardan kim zərər görür.

"Horizon" diyor ki:

- Əlbəttə, ermənilər.

Türk qəzetələri də diyorlar ki, müsəlmanlar.

Bu höcət Bakı mühərrirləri demokrat S-svin xoşuna getmiyor. Bu nə höcətdir, diyor. Hər şeyə də millətpərəstlik soxmaq olarmı? Buna nə danışıq diyor: məlumdur ki, Cənubi Qafqasıyada quldurluq edən müsəlmanlardır. Bu da məlumdur ki, bu quldur müsəlmanlar ermənilərlə bərabər müsəlmanları da çapırlar.

İş burasında degil. Burada danışığa dəgər bir şey də yoxdur. Canı çıxсын qafqasıyalı müsəlmanın da, erməninin də, öz quldurlarıdır, özləri bilsinlər. İş buna qalsaydı heç mübahisəyə də dəgəməzdi. Ancaq...

Ancaq dərd orasındadır ki, Rusiyadan köçürülmüş mühacir kəndlərini çapırlar. Burası yamandır. Xəbər var ki, muğandakı bir neçə mühacir kəndləri tamamilə qaçırırlar. Buna çarə etməli, bunun qabağını saxlamalıdır. Hər nə vasitə ilə olsa da saxlamalıdır. Nə şiddət, nə cəbr lazımsa görməlidir. Yoxsa "Rusiya mənafeı-alıyyəsi naminə Qafqasıyaya köçürülən zavallı rus köylüsü quldurlara kəsilmək üçün mü Qafqasıyaya gətirilər?"

S-svin diyor ki, heç nə olmasa da yalnız rus mühacirlərinin halı bəsdir ki, quldurların basılması üçün lazım olan tədbirlər görülsün.

Erməni kəndləri çapılır, müsəlman əkinçiləri soyulur. Bunun o qədər əhəmiyyəti yoxdur. Canları cəhənnəm, onların hankisinin çox çapıldığından ötrü höcəşmək deyil, bunun sözünü də danışmamalı...

Ancaq ruslara əl atırlar, orası fəna!

İştə demokrat bir rus mühərririnin səviyyəyi-izani!

Erməniyə, müsəlmana quldur məsələsində höcətəlaşmaq həqqini vermədiyi halda, özü sezmədən ruspərəstlik icra ediyor, adını da "dövlət mənafeı-alıyyəsinə himayə etmək" qoyur, diyor ki, demokrat Rusiyanın vəqtilə etiraz elədiyi maddələrdən birisi də "mühacirət politikasında mənafeı-alıyyəyi-dövlət görmək" təsviri idi...

Niş

"Açıq söz", 5 oktyabr 1916, №298

İzən – bilmə, tanıma

Getdigimiz yol ("Açıq söz"ün bir illik davamı münasibətilə)

1915-ci il oktyabrın ikisində (*) çıxan nömrəsində "Açıq söz" tutacağı yolunun istiqamətini göstərmək üçün üç nöqtə bəlləmişdi:

Türkləşmək, islamaşmaq, müasirləşmək.

Bu üç maddəyi təhlil etmək istərsək, ələləsul sonuncusu müasirləşməkdən başlamalıdır.

Müasirləşmək- işdə bütün millətləri səlah və nicat yoluna çıxaran böyük vasitə. Müasirləşməyən; yəni zaman və əsrindəki maddi və mənəvi vəsaitəyi-mədəniyyə ilə silahlanmayan bir camiiyyət-gərəkh qan, irq və dilcə birləşmiş milliiyyət və ya din, ruh və vicdanca tanınmış, beynəlmilliiyyət olsun-mümkün degil. Müdhiş və qanlı bir rəzmgah təşkil edən bu dünyada kəndi bənlığı, öz mənəvi ruhu və təbii qəlbii ilə yaşayamaz. Dünyanın həyatından, bu həyatın ən böyük feyz və nemətini təşkil edən istiqaldan, mədəni iqtidar və hürriiyyətdən məhrum olub qalar.

Bugünkü islam millətləri, əzcümlə biz Qafqasiya türkləri başqalarının iddiası, qədəhi-nəfsdə ifrat edən özümüzkilərdən bir qisminin dəxi etirafına rəğmən pək də mədəniyyətə bigənə bir xəlx degiliz. Biləks Qafqasiyadakı qonşularımızın hər hankısı ilə tutaşdırılırsaq (müqəisə edilərsək) mədəniyyət etibarii ilə onlardan geridə olmadığımız görülr. Biləks şeir, musiqi, adət və ənənələr tədqiq olunursa, qonşularımızın mədəniyyətə bizə borclu olduqları anlaşılar. Qafqasiyalı türk əsərlərindəki xəlx çalğılarının erməni tamaşaçılarını məftun etdiginin əsəb və hikmətini araşdıraraq "Mşaq" müdiri bu həli türk və İran mədəniyyət və çalğılarının erməni xəlxii iliklərinə qədər işlədiyii ilə izah ediyordu.

Əvət, ətrafımızdakı millətlərdə gördüğümüz parlaqlıq, bilgi, bacarıq, zindəlik və calaklıq mədəniyyətdən ziyadə müasirlikdir. Onların bu gün qibtəmizə mucib olan üsuli-məişətləri, təzvi-təfkir və təhrirləri, alış-verişdəki üsuli-aşnalıqları, cəməat işlərindəki baxış və gedışləri, ev tərbiyəsindəki üsul və rəftarları milli bir mədəniyyət məhsulu olmaqdan artıq müasir bir təqlid nəticəsidir. Onlar avropalılışmışlar. Məişətə uyğun olan yaşayışı asanlaşdırən müasir nə varsa, mümkün etdikləri qədər onları qəbulda təraddüd göstərməmiş, bu xüsusda bizdən iləri düşmüşlərdir.

(*) Mətbəəməzində vəqə olan əhval təsiri ilə bu məqalə bir az təxirli yazılmışdır

Qonşularımıza nisbətə biz şübhəsiz ki, geridəyiz. Əhvalımız pərişan, işlərimiz nöqsandır. Fəqət bu mədəniyyətsizligimizdən degil, müasir olmadığımızdan iləri gəlmiş bir həldir.

Müasirləşmək şüarını iki dürlü anlamaq mümkündür və iki dürlü anlayanlar da vardır. Bu anlayışlardan birisi sözüün doğru və təfsirindən çıxan mənadır. Bu mənaya görə müasirləşmək - məlum bir keçmişlə xüsusi bir mövcudiiyyətə malik ikən bu xüsusiyyəti saxlamaqla bərabər müasir olmaq, yəni, əsrdəki alat və ədəvətii qəbul etməkdir. İkinci anlayışa görə isə müasirləşmək keçmişə, ayrı bir mövcudiiyyət və bu mövcudiiyyətdəki xüsusiyyətə beş qəpik əhəmiyyət verməyib tamamilə fəna füləsr olmaq və biləşərt və qeyd Avropa mədəniyyəti denilən "sıyıq"ı qarışib qaynamaqdan, yalnız surətən degil, seyrətən dəxi təqlibi-mahiiyyət etməkdən ibarətdir.

Müasirləşmənin bu iki dürlü anlayışı dünyada iki növ siyasətə əsas təşkil etmişdir: demokratizm, imperializm.

Demokratizm, bütün millətləri kəndi ruh və mənəviyyəti dairəsində qalmaq şərti ilə müasir mədəniyyət sərgisinin tamam hüquqlu bir şəriki olmaq sifətilə görmək istər. Çünki müəyyən bir mədəniyyətə malik bulunan məlum bir camiiyyənin digər qüvvətli bir camii tərəfindən udulması, yəni təmsil ediləməsilə xüsusi bir "bənlığ"ın aradan itib getdiginə, bununla dəxi mədəniyyəti-bəşəriyyə sərgisinin naqış qalaraq böyük zərərlər çəkəcəyinə qənaət edər.

Halbuki daha ibtidai və ya inhitai bir dövrdə bulunan millətləri zor və ya tarixin rast gətirməsi ilə (sövqi-tarixlə) kəndi əsarət və təbətinə keçirmiş olan imperializm böylə yapmaz. O dərinde bir vəhşi kibi parçalayıb boğduğı millətləri kövsəyən heyvan kibi təkrar-təkrar çeynər, tanki təbiri-mərufla-həzmirəbedən ötürər. Daima "həll min məzid" çağırmaqda olan imperializm qələmrovundakı millətləri sortən kəndisi kibi "müasir" olmaya təşviq edər; yalnız hökm və cəbri altında bulunan millətlərin bu müasirləşməsinii ikinci mənada anlar; yəni onları bütün xüsusiyyətlərindən ayırıb mahiiyyətlərini dəğişdirər.

Fəqət millətlərdəki "bənlığ"lar, camiatlərdəki xüsusiyyətlər irq, din və dildəki təsirat nə qədər böyük və ölməz qüvvələrdir ki, onları nə qədər qüvvətli mədə olsa da həzm edəmyor. Mənəviyyəti təşxiz etmiş millətlərlə zində mədəniyyətlərin təmsilii əksərən imperializmin vücudunu zəhərləməklə nəticələnior.

Demək ki, imperializm əjdahası ağızından xilas olmaq və ya sühulətə həzm olunmamaq niyətilə müasirləşmək, mənəvi əsliyyətləri mədəniyyəti-bəşəriyyə nöqtəyi-nəzərindən böyük bir zaid (plyus) təşkil edən, millətlər

üçün tamamiyyəti-milliyə və istiqlalı-mədəniyyətlərini hər növ əzici təsirlərdən mühafizə etmək məqsədi-aliyyəsi qədər zəruri bir vasitədir.

Fəqət müasirləşməyə başlayan oxşar millətlər kibi biz də əvvəlcə bunu bir vasitə deyil, bir məqsəd olduğunu zənn etdik. Müasirçilərimiz şkola, şkola deyib bizi mədəniyyəti-hazirəyi qəbula çağırırdılar. Fəqət başqalarında olduğu kibi bizim müasirçilər də qəbulunu tövsiyə etdikləri mədəniyyəti tövsi qıldıqları müasirliyi tədqiqə başlayınca, bu gedişlə millətin təqlibi-mahiyyət edəcəgini gördülər. Bunu gördüncə düşündülər. Halbuki bunlardan əvvəl müasirliyin düşmən canisi olan mütəəssiblər bu əndişəyə daha əvvəl düşmüş, fəqət düşünməyə yanaşmadan təhdis etmiş. Müasirlikdən qorxmışlardı, o qədər qorxmışlardı ki, "alləmu aulədəkum biğeyri zamanikum"(*) deyən böyük pişvalarını idrakdan belə aciz qalmışlardı.

Zaman keçdi. Müasirliyə biləşərt və qeyd məftun olan qism minurla yenə biləşərt və qeyd müasirlikdən tənfir edən sənufun toqquşmalarından bir həqiqət doğdu. Bu həqiqətə görə "bənlig"imizi itirməyərkə müasir olmalıydıq.

Fəqət "bənlig"imizi təmin edərkən yenə yanılmışdıq. Müasirliyi bizzat alqışlayan və bizzat rədd edən ifratla təfrit aradan qalxınca müasirliyin "bizei-islam"ı mühafizə üçün lazım olduğu etiqatına gəlmişdi. Daha sonra müasirlikdəki üsul və fənuna aşinalıq artıqca "bənlig"imizi təyin üçün qəbul olunan "islamiyyət" təbirinin həqiqətə müvafiq olub-olmadığı mübahisəyə bais oldu. Tənfiirlərindən sonra müasirliyi qəbul edənlər mədəniyyəti-hazirəyənin "milliyyət" deyə tanıdığı cəmiətin cəhətini dində gördülər. Buna görə də "islamiyyət" in bir milliyyət əsası vəzəh etdigində ısrarla "milliyyəti-islam" deyib durdular. Müasirliyə məftunluqlarından ayrılarək "islamiyyət"i bulan qism minur isə tədqiq və tətəbbüh nəticəsində bunun bir milliyyət təşkil etməyəcəgini iddia ilə milliyyət cəmiəsinin cəhətini dində deyil, dildə gördülər. Buna görə millət olaraq islamiyyətdən deyil, türklük, ərəblik, farslıq və sairədən bəhs etməgi daha doğru buldular. Yenə bir mübahisədir başladı. Bu dəfəki təsadüm aradan çıxan bariqeyi-həqiqət isə din cəmiəsinin bir milliyyət deyil, bir beynəlmiləliyyət təşkil etdigini isbat etdi. Yeni doğulan bu həqiqətin gürüyədələri "dil"də bir "milliyyət", "din"də də bir "beynəlmiləliyyət" xassəsi olduğuna iman gətirdilər. Demək ki, bu növvad qüvvətin təyin elədiği istiqamət mücərrəd olaraq dil, din və zamandan müəyyən olaraq türkləşmək, islamaşmaq və müasirləşməkdən ibarət oldu.

(*) "Övladlarını öz dövrünədən qeyri təlim verin".

Mütəəssib dinçilər, ölçüsüz liberallar və darış millətçilərdən ötrü üç bərişməz və mütəzad əsaslardan ibarət olan bu ikononmlar "yeni cərəyan" a görə bir-birilə etilaf edə bilər və hətta biri-digərini ikmal edər mütəvafiq qüvvələr şəklində görüldü.

Bir qolunu təşkil etməklə müftəxir olduğumuz türk-tatar millətinin tarixi yolunu təqiblə, bu əsasları Qafaqsiya türk mətbuatında ilk dəfə olaraq möhtərəm Əli bəy Hüseynzadə cənabları bəyan edərək Rusiya inqilabının bir əsəri-feyzi olaraq ərəseyi-şühudə gələn "Həyat" qəzetəsi ilə "Füyuzat" məcmuasində yazdığı məqalələrində kəndilərinə məxsus istiarə ilə "türk qanlı, islam imanlı, firəng qiyafəli olalım" demişlərdi. Türk-tatar ələminə təsiri mühəqqəq olan digər inqilablardan sonra meydana çıxan nəzəriyyəçilərsə bu fikri "türkləşmək, islamaşmaq, müasirləşmək" kibi açıq və aydın düstur halına qoydular.

Bu mübəcəllə düsturun istiarə yolu ilə bəyanındakı xasseyi-şərif hər nə qədər "Həyat" ilə "Füyuzat" a aid isə də onun Qafqasiya mətbuatındakı açıq və sərih bir surətdə elanı ilə "Açıq söz" iftixar edə bilər. Şübhəsiz ki, "Açıq söz" var qüvvəsi ilə bu yol ilə getmək əzmində xasseyi-müfəxxərətdən məhrum olunmamaq arzusunu bəslər.

Əcəba, xüsusi bir vəcdlə getdigimiz bu yoldan 1915 oktyabrı ilə 1916 oktyabrı arasında ötən bu müddətdə müstəsna bir məsafəyi keçə bildikmi?

Olduqca müşkül şərait altında keçirdigimiz bu ağır ildə zaman və məkanın müsaid olduğu an ağıl və idrakımızın yetdiyi qədər çalışdıq. Bu bir ilin əzində "Açıq söz"ü oxumaq surət ilə "türkləşmək, islamaşmaq, müasirləşmək" həqiqətinə iman gətirən tək bir adam bulunca belə sayimizzi məşkur sanarız.

Bir sənəlik səyimiz məşkur olmuşmu, yokmu? – bunda əlbəttə bəhs oluna bilər; fəqət bütün duyğudaşlarımız fikirdəşlə bərabər icra edəcəgimiz səylərin qətiyyətin məşkur olacağından bizi heç bir qüvvə şübhənk etməz!...

İştə, böylə qüvvətli bir qəlb və sarsılmaz imanla yolumuza davam ediyoruz.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 9 oktyabr 1916, №299

Təsadüm – toqquşma, çarpışma
Zində – sağlam, diri
Sühulət – asanlıq
Məşkur – şükrə layiq

Qurama

Müdirimiz bir ovuc kağız alıb səbətə atdığı zaman əlini tutdum. Amandı atma – dedim. Bana lazımdı, ver görüm, - deyər israr etdim. Aldım. İştə sizə bəlli – başlı qurama; qurmanın ala-bəzəkliyini tamamilə saxlamaq üçün məktubların imla və inşasını da düzəltməyib eynən dərc ediyoruz:

1 – Cənab müdiri -möhtərəm!

Cənabınızdan xahiş edirəm ki, bəndeyi-həqir tərəfindən bu günlərdə "Hiyləgər arvad" namində beş pərdəli məzhəkə misalında nəsihətəməz operitqanun yazılıb qurtarmasını və Əlixan namində səkkiz pərdəli gözəl bir operanın yazılmağına şüru etməgimi mübarək qəzətənz vasitəsilə möhtərəm cəməətimizə xəbər verməgini təmənna edərəm.

Yusif Hacıyof Badkubə

2 – Möhtərəm müdir əfəndi!

Əvvəla dərc üçün dəfələrlə idarənizə göndərdigim ünvanlı şeirlərimin bu zəmanə qədər heç birini möhtərəm qəzətənzin açıq stunlarında görmiyoram və sənienə buna şairənə bir nöqtey-nəzərdən baxaraq yeni bir şeir risal etdim. Ümidvaram bu səfər dərcini əsirgəməyəcəksiniz...

Yoxsa, belə olmaz, sonra daş-daş üstə qalmaz... yazaram... "Tuti" var, "Babayi-Əmir" var... yazaram, ciddi-ciddi yazaram... son peşimanlıq nəyə yarar?...

Dağlar

Bu dağlar, ulu dağlar
Çeşməli, sulu dağlar
Dadını bilən olmaz,
Sinəsi dolu dağlar.

Bu yoldan ötən ağlar,
Murada yetən ağlar.
Dağlar gülsə də gülər,
Günündə yatan ağlar.

Bu çaylar gecə çağlar,

El yatar, becə məklər.
Hər evdə düşkin yatar,
Beşikdə tifil ağlar.

Bu kişi yara bağlar,
İlqarnı yara bağlar.
Hər kəs evinə, evsiz
Atını hara bağlar.

Belə dörd sinə dağlar,
Cuş clər yenə dağlar.
Dünya dənizə dönsün,
Yaşasın nənne dağlar!

Ehtiramla: Bəhram. Gəncə

Siz Allah bizim müdirin ehtiyatsızlığını görünüz. Bu məktubları səbətə atmaq istiyor. Əcəba xəlqi yeni yazılmaqda olan "Hiyləgər arvad" kibi "əxlaqi operatka" müjdəiligindən məhrum etmək olarmı?...

Varsın, müdirimiz də opera, operetka düşmənlərindən hesab olunsun. Əcəba, möhtəşəm binayi-millimiz olan "İsmailiyyə" ilə də ədavətmi var? Bilmiyormuki "şair"i dərc olunmadığından acığa gələn "şair" idarəmizin daşım-daş üstə qoymadıqda, yurdumuzun "İsmailiyyə" binasında olduğuna əhəmiyyət verməyəcək. Doğrusu "İsmailiyyə" dağılmasın deyər bən Bəhram pəhləvanın müktubunu öz quramamda dərc etdim. Çünki "son peşmanlıq nəyə yarar? "

Niş

"Açıq söz", 11 oktyabr 1916, №300

Nə Qafqasiya, nə də İran

Kazımoğlu cənabları İran azərbaycanlılarından Mirzə Abdullah cənablarının "Xosrov Pərviz" nam əsəri haqqında yazmış olduğu "Bir mütaliə"sində istirdad qəbilindən olaraq bir "İranlı qardaş"ın "Gaveyi-ahənkər" ilə "Xosrov Pərvizi" hər ikisi qədim İran tarixindən götürüldüğü üçün yekdugorilə müqayisə edərək: "Əgər Xosrov Pərvizin də müəllifi iranlı olmasa idi, o vaxt o da alqışlanar, haqqında mədhiyyələr yazılardı" hökmünü verdığını söyləyir və böylə (mələm olsa da) xüsusi söhbət əsnasında "əhalicəsinə" söylənilən bir mütaliəyi haman ümumə təşqil edərək "iranlı qardaşlarımızın ruhunda iftiraq və ixtilaf bir ibtila vardır. Əvami məhərrəmlikdə təkiyə açmaqda və təziyə saxlamaqda təbrizli, ərdebilli və həmədanlı gözləyən kibi bir az savadlısı da bəzi ümumi məsələlərdə iranlı və qeyri iranlı sözünü araya salmaqda haman bir ixtilaf çıxarmaq istiyor. Daha doğrusu qeyri-ixtiyari olaraq ruhu və aldığı tərbiyəsi ona bunu söylə diyor" hökmünü veriyor.

Kazımoğlunun bu cümləsi "iranlıların ruhundakı iftiraq"dan bəhs etdiğı üçün degil. İranlı deyə özündən ayırdığı "ərdebilli, təbrizli və həmədanlı"nın milliyətlərini təyindəki yanlışlıqdan bəhs etmək üçün iqtibas ediyoruz. Kazımoğlu cənablarının Aras çayının o tərəfində bulunan azərbaycanlılara başqa cinsdən bir xəlqə baxar kibi görünən fəvqəzzikr "mütaliəsi" yalnız olsa idi, şübhəsiz ki, biz onu mövzui-bəhs etməzdik.

Məttəəssüf, kəndimizi başqa bir cinsdən, qafqasiyalı tələqqi edib də Azərbaycanı iki hissəyə bölən Aras çayı məvərəsində yaşayan iranlılara (İran türklərinə) yuxarıdan aşağı bir nəzərlə baxmaq ələkəsə ruhumuza sirayət etmiş bir xəstəlikdir. Məlum bir taqım səbəblərlə Qafqasiyada türk ədəbiyyatı və mətbuatı tərəqqi etmiş, yaman-yaxşı bir yol tutub ilariləmişlərdir. Bu hal bizim bəzi cavanlarımızı Qafqasiya türklərinin kəndi başına etnoqrafik bir vücud təşkil etdiğı fikrinə salmış, əhvali-siyasiyyə icabi olaraq İrandakı qardaşlarını tanımamağa, onları iranlı sanmağa başlamışlardır. Məsələn, yuxarıda iqtibas elədigimiz fəqərədə bir təbrizli ilə ərdebilli iranlı tələqqi olunaraq kəndilərinə məxsus xüsusi bir "ruhi-iftiraq"da nisbət verilər. Dəlil olaraq Təbriz və Ərdəbil həmsəhrilərinin məhr mülklərdə ayrı təkyə saxladıkları göstərilir. Şamaxı, Qarabağ və qubalıların ayrı-ayrı olaraq məhərrəmlik təkyələri saxladıklarını göstərərək qafqasiyalıların da "ruhi-ixtilaf və infiraqla" xəstə olduqlarını iddia etmək olmazmı?...

Fəqət söz burasında degildir. Yanlışlıq kökü daha dərinədir. Qafqasiya türkü demək özü bir yanlışlıqdır. Çünki yuxarıda denildiyi vaxtlə böylə etnoqrafik bir kütlə olmadığı kibi türk şöbələri arasında da bu adla tanınmış bir şöbə yoxdur. Azərbaycan türkü, Azərbaycan şiyəsi, Azərbaycan ədəbiyyatı var. Ola da bilər. Fəqət Qafqasiya türkcəsi və Qafqasiya türkü olamaz. Bu gün nə "Xosrov Pərvizi" yazan Mirzə Abdullah iranlı, nə də Kazımoğlu qafqasiyalıdır. Onların ikisi də azərbaycanlılardır. Birincisinin əsəri, ikincisinin də mütaliəsi nə iranca yazılmış, nə də qafqazca. İkisi də türkcə yazılmışlar.

Biz, özümüzü qafqasiyalı sananlar bu həqiqəti bir kərə bilməli və anlamalıyıq ki, yurdumuzda mühacir və mehman sifətilə yaşayan "İran"lılar, az bir istina ilə İran Azərbaycanından gəlmiş iranlılardır. Onların dili də, məişəti də, adət və əxlaqları da bizimkinin eynidir. Başqa dürlü olamaz da. Çünki hamımız bir kütlənin (Azərbaycan türkünün) parçası, bir məcmuinin hissəsiyiz, xəlq təbirincə, "hamımız bir bezin qırağıyız", Aras çayının qismən bu, qismən də o tərəfində bulunan türklər, bir kərə bilməlidir ki, nə iranlı, nə də qafqasiyalı bəlkə: azərbaycanlılardır.

M.Ə.

"Açıq söz", 14 oktyabr 1916, №303

Mələm – işarə, əlamət

Təşqil – ağırlatma, ağırlığı artırma

İstirdad – geri istəmə, geri alma

İftiraq – ayrılma, fəraq

İbtila – mübtələ olma

Məhr – nikahlıq

Təkyə – mərasim, yığıncaq

Hicrətdən 1335

"Hicrət" müsəlmanlardan ömrü böyük və xilaskar bir vəpə təşkil etmiş idi. Şərə-müqəddəs, özünü degil, islamın işini Məkkədə zühurə gələn Əbu-Cəhlanə irtica nəticəsində xətrli görərək Mədinəyə köçməyi (hicrəti) təhti-qərara almış və bu günün mislində (məhərrəmin əvvəlində) bir neçə sadıq səhabə ilə bərabər Məkkəyi tərk etmişdi. Millətlərin, ümmətlərin, dövlət və məmləkətlərin tarixlərində öylə günlər və saatlar vardır ki, onların bu, ya o surətlə istifadəsi bütün tarixi alt-üst edər, özündən sora gələcək vəpə və hadisələrin bu, ya o məcrayə dönə bilər. Hicrət günü də islam tarixində öylə hökmü-nafiz qəti dəmlərdən birini təşkil etdi. Buna görə də müsəlman ərəblər o günü səbil ələrəm elmülfil kibi ərəblərcə məbdeyi-tarix təşkil edən əhəmiyyətli vəpəqələr dərcəsində əzhanə müəssir bir hadisə tələqqi etdilər və onu islam tarixinin məbdəi qərar verdilər. Həm həqiqətən də öylə idi. Həzrəti-Nəbi möhtərəm o "hicrət"i etməsəydi və yainki Mədinəyə degil, əvvəlcə düşündüğü vəchlə Həbəşistana hicrət etsə idi, ehtimal ki, "tarixi-islam" tamamilə başqa bir yolda cərəyan edəcəkdi.

İştə, islamıyyətin mövqeyini möhkəmləndirmək işində böyük bir əhəmiyyət və qiyməti olan "hicrət"dən bu gün qəməri hesabla 1334 il keçmiş oluyor.

Yuxarıdakı tarixi mütələama görə məhərrəmin əvvəli islam aləmindən ömrü bir sevinc günüdür. Hicrətdən 63 il keçincəyə qədər bu böylə idi və ondan sonra dəxi bu halıyla qalmışdı. Fəqət 63-cü ildə vəpə olan Kərbəla faciəyi-kəbirəsi islam tarixində mənəvi zərər və xəsarəti etibarı ilə ürəm seylanından, fil ilindəki düşmən istilasından daha bədtər bir hadisə təşkil etmiş oldu. Bu hadisə islam ürəfa və səlahəsini rəncur etmiş və idareyi-islamda zühur edən bu müəssif zülm hadisəsi ürəkləri dağdar etmişdi. Bu rəncur ürəklərdən bədə siyasi məqsədlər arxasında koşanlar istifadə edib "matəmi-şühədə" təzkar şəklindən çıxaraq bügz, kin və intiqam hisslərini becərən bir nümayiş şəklinə salınmış oldu. Nəticədə bütün aləmi-islam üçün sevincli bir gün təşkil edən cürrei-məhərrəm bu aləmin bir qismi-mühümündən ömrü ibtidai-matəm təşkil etdi.

İştə, buna görə də biz bu gün yeni sənei-hicriyə daxil olmaqla bərabər matəm günlərinə də daxil oluyor, əza məclislərinin açıldığını seyr ediyoruz.

Kərbəla haileyi-əzimesi yadına saxlanılan millətləri neçə ildən bəridir ki, qorxunc və qanlı hailələr daxilində bulduğumuz halda icra ediyoruz. Fəqət nə qədər diqqət olunacaq bir hikmət ki, dünya rəzməgahındakı sair millət və heyətlər təqdis və təqdir etdikləri pişvayan-islamın ehtiramını onlara bənzəməkdə, onların əzm və məqsədi yolunda çalışmaq və fəda olmaqda görüyorkən, biz bu vəzifəyi təhqiri-nəfs, təziri-vücut (özünü qırbaqlamaq) və təzibi-bədəndə görüyoruz... Fəqət nə qədər aldanyor nə qədər yanılıyoruz. Bu yanıldığımızı bir bilsəydik, bildirə bilsəydik işte əsl böyük məhərrəm savabını ancaq o zaman qazana bilərdik.

Ehtimal ki, vəpətilə ağlamaq, ağlatmaq, təzir və təziyyəti-vücut vasitəsilə xəliq həyəcan və gələyana gətirib də nəyi isə müdafiə etmək mümkün imiş; fəqət imdiki zamanda, mübarizəyi-həyatı cəhənnəm nümün mərəkələr şəklində təcəlli edən hazırkı həyatda faiq gələ bilmək üçün ruh təhqir degil, təşviq olunmalı, bədən təzir degil, təbriyə edilməlidir. Əfradi-millətdə əzm, mətanət və etimad nəfs xislətləri pərvərdə olunmalı, yerlərdə topraqlarda sürünməyib göylərə qalxmalı, yüksəlməlidir!

Böylə yapılırsa zənn edilməsin ki, məhəzən yerdə sürünməmək, nəfsini təhqir etdirməmək, irazla tabe olmamaq üçün fəda olan böyük şəhidin matəmi tutulmayıb qalacaq, yadlardan çıxacaqdır. Xeyr, o zaman bu matəm daha müvafiq və şühədəi-Kərbəla şəninə layiq və məqul bir tərzdə icra oluna biləcəkdir.

Bu ilki məhərrəmliklərdə arzu etdigimiz bu məcranın yol alacağını göstərir kiçik bir cığır görəsək, ona da sevinəriz.

M.Ə.

"Açıq söz", 16 oktyabr 1916, №304

**Məbdə - başlanğıc, mənsə
Şərə - qanun və nizam qoyan**

Müəllimlər toplandılar. 25 il kəndlilərinə yoldaş və rəhbər olmuş bir müəllimi artıq istefa edib getdiyi üçün yola saldılar. Nitqlər söyləndi. Ruscalar su kibi axıb getdi... Keçmişə aid söylənen sözlərdə az olsa da bir qüvvət vardı. Fəqət gələcəkdən kim bəhs edə bilərdi...

Burası bütün natiqlərin dilini qısıyırdı. Bən o məclisdə yoxdumsa da, o məclisi yuxuda görmüş, özüm də məktəbdən lambarda gedən zati-möhtərəmə qarşı nitq söyləmişdim. Nitqimin axırkı parçasından yadımda qalan fəqərəsi budur:

- Ay möhtərəm müəllim, sən çalışdın, yorulmadın, çünki yorulmuş olsaydın istirahətə çəkilərdin, halbuki daha məşəqqətli öngünlü bir işə, xəlqin malını girov alıb, axır günündə kəndisinə pul borj verən əhəmiyyətli bir idarəyə gediyorsan. Orada işlərin daha ağır olacaq. Fəqət, qəm etmə. Sən 25 illik müəllimlik həyatınla iləridəki ləmbardçılığını yüngüllətməmişsən, artıq müştərilərin savadsız degil, mallarını girov qoymaq istədikdə zavavleniyanı başqasına yazdırmaq ehtiyacında degil, nitqini yazar, özləri öz tərəflərindən qol da qoya bilərlər!

Nitqimi əl çalıb alqışladılar. Öllərin şaqçılısına oyandım...

Oyandım gördüm ki, əsl mərəkə "Nicat"dadır. Nitq deyən də buradadır.

Burada artıq bir müəllim degil, yubiləsi yapılan bir mühərrir idi. "Kaspi" mühərriri C.Dağıstani "Nicat"ın lütf və təqdirini qazanmış, şərəfinə bir ziyafət çəkilmişdir. Zətən "Nicat" bu il mövsümi təqdir və təşviqlə başlamışdır. Əvvəlcə Nizami, imdi də Cı...

Əcəba, heyratmi ediyorsunuz, münasibətləri yokmu?

Neçün? Birincisi Xəmsəsi ilə məşhur işə, ikincisi də "Siyahısı" ilə mərufdur.

Bundan başqa Dağıstani "yeganə mühərrir"dir ki, lazım olanda "xürc" edib rusca yazıyor və "milləti müdafiə ediyor".

Görünür ki, zamanəmiz xeyli ilərilənmiş Bakının həyati-təqdirində bir çox tərəqqiyyət vücudə gəlmişdir. Rusca və türkçə qələmi ilə bir qəhrəman kəsilib də atəşli və hərəratli yazılarıyla behəqqe-müdafeyi-millət kəsilən bir qələmin hörmətini vəqt ilə Bakı "todəhəni" ilə əta ediyor.

Bu böyük bir tərəqqi degilmidir?...

Niş

"Açıq söz", 18 oktyabr 1916, №306

Bizə nə kibi məktəb lazım?

Bu günlərdə Nuxu ticarətxanələrindən Əliyev ticarətxanasinin rəisi Məhəmməd Sadiq Əliyev cənablarının 100.000 manat ianəsiylə zükür gimnaziyasının binası qoyulduğu xəbəri qəzetələrdə nəşr olundu.

Əlbəttə ki, müsəlman və türk ticarətxana və tacirlərinin məarif yoluna bu surətlə bəzli-həmiyyət etmələri şayani təqdirir. Həm bu surətlə ümumi-məarif işinə kömək edən məarifpərvərlərimiz yox degildir. Bakıda möhtərəm Hacı Zeynalabdinin, Musa Nağyevin və sairlərinin mövcud edadilərə və sair dövrlətilərin də digər məktəblərə əl tutduqları məlumdur.

Biz, ümumi məktəblərə olunan bu məsrəflərin əsasən əleyhində degiliz. Fəqət, bu məsrəflər ümumi məktəblər əvəzinə milli məktəblərə edilsə idi, nə gizlədəlim ki, onu daha müvafiq bulur, fəidəsini də daha artıq görərdik.

Milli məktəb deyiruz. Bu nədir? İdarəyi-ruhaniyyət idarəsindəki məktəb və mədrəsələrimdir?

Biz, Rusiya müsəlmanlarına kəndimizi tərbiyəli və elmi etmək üçün üç növ məktəb vardır:

1 - Rəsmi hökumət məktəbləri. Yəni məarif nəzarətində, vəzarət programı ilə təsis edən məktəblər.

2 - İdarəyi-ruhaniyyət idarəsindəki məktəb və mədrəsələr və

3 - Xüsusi surətlə açılan milli məktəblər.

Bu məktəblərin hankısı bizə lazımdır? Bunların hankısıdır ki, bütün qüvvətimizi, köməgimizi ona verməliyiz?

Əgər biz bəlli-başlı bir millət olmaq istəyirsək, özümüzə öylə məktəblər təmin etməliyiz ki, bizi bir millət olaraq tərbiyə etsin, ruhumuzu, mənəviyyətimizi tamamilə mühafizə edib özümüzü özümüzlükdən çıxarmasın. Böylə bir məktəb şübhəsiz ki, milli məktəbdir, o məktəb ki, orada bütün dərslər türkçə olsun, programı öz tərəfimizdən tərtib edilsin. Müəllimlərinə özümüz təyin edək, dərsləri, dərsləkləri özümüz intixab edək. Böylə olursa, bu millətə istədigimiz müəllimi, mühərriri və əlimi hazırlaya bilər və bu surətlə hazırladığımız milli mədəniyyət xadimlərinə xəlqin içinə, köylərə, obalara göndərir, bütün milləti işıqlandırmağa böyük bir əmil vücudə gətirə bilərik.

Milli məktəbin nə dərəcədə millətə lazım bir şey olduğunu əlbəttə ki, uzun-uzadıya isbat etməgə belə ehtiyac yoxdur. Çünki bu, lazımsız

şey olsaydı dünyadakı millətlər onun istehsalı üçün qanlar tökməz, qovğalar etməz idi.

Fəqət Rusiya şəraiti-mövcudəsi daxilində böylə arzu olunur bir məktəb təsisinə imkan varmı? - deyə bittəb bir sual xatirə gəliyor. Bu imkan vardır. 1914-cü il iyulun əvvəlində təsdiq olunduğu üçün iyul qanunu namilə məşhur olub Dumadan keçmiş, sovetin təsdiqinə irmiş və zati-humayunun imzası ilə məşhun olmuş bir nizamnamə vardır ki, buna görə hər bir şəxs, cəmiyyət və cəmaət (idareyi-ruhaniyyələr, məscidlər dəxi buraya daxildir) istərsə öz xərcilə ibtidai, təali, edadi və ali məktəblər açə bilər. Bu məktəbləri istədikləri proqramla açmaq və bunlarda arzu elədikləri elmlərdən dərs verdirmək müəssislərin ixtiyarındadır. Məktəbdə hanki dildə istənilərsə, dərs verilə bilər. Yalnız rusca, Rusiya tarixi ilə coğrafiyası rusca oxudulmalıdır.

Bu surətlə açılacaq məktəb müəllimlərinin intixabı da müəssislərin özlərinə məhvəl olunuyor. Yalnız şu qədər varki, təyin olunacaq müəllimlərin siyahısı təsdiq üçün hökumətə verilməlidir.

Bu qanun sair Rusiya millətləri ilə bərabər müsəlmanların da arzu elədikləri milli məktəb təsisinə böyük bir imkan veriyor. Bu imkandan istifadə ilə hər bir millət mənsuqları istədikləri kibi milli ibtidai, edadi və hətta ali mərnəblər açə bilərlər. Şübhəsiz ki, Rusiya şəraiti daxilində fəvqüzikr qanun istifadə olunacaq böyük bir şeydir. Doğrudur ki, bu qanun dəxi bəzi nəvəqisdən azad degildir. Əzəmlə şəhər idarələri ilə zemstvoları bu tip məktəb təsisindən məhrum etməsi bir əliylə verdigini digər əliylə almaq kibi Rusiya qanungüzarlığına məxsus bir nəqisə və ya bir pölitikadır. Fəqət bununla bərabər Rusiya millətləri istərlərsə bu qanundan kəmalınca istifadə edə bilərlər. Həm ediyorlarda: gözümüzün qabağında Bakı yəhudiləri milli bir gimnaziya təsis ediyorlar. Bu gimnaziya haman məzkur iyul nizamnaməsi sayəsində vücuda gəlmişdir. Bizim gəflət etdigimiz bu qanundan Şimali qardaşlarımız dəxi istifadə ediyorlar. Ufada Yavuş və milyon bəradərlər bu qanundan istifadə edərək öz xərcilə milli bir dərilmüəllimnat təsis etmişlərdir.

Məzkur nizamnaməyə görə xüsusi surətdə açılacaq milli məktəblərin güşadi üçün müsaidə almaq dəxi böyük müşküləti-mövcib degildir. İbtidai məktəblərin güşadi üçün məhəlli məarif müdirliğinə, edadilərin təsisi üçün nahiyə məarif popeçitelstvosuna, ali məktəblər təsisi üçün isə məarif nəzarətinə birər ərzi-hal vermək kafildir. Ərzi-halı verdikdən sonra müəyyən bir zaman daxilində də mən edən bir əmr və cavab sadir olmazsa, arzu olunan məktəb təsis edilmiş ədd olunub, bu xüsusda məhəlli iadinə xəbər verməklə işə başlamaq mümkündür.

Demək ki, məzkur qanun mövcətinca xüsusi məktəb təsisi yalnız ihzar üsuli (yavoçni poryadok) ilə vaqə olur.

Biz işlə paralarımızı mövcud vəzarət məktəblərinə sərf edəcəgimiz yerdə xüsusi və milli məktəblər təsisinə sərf edib də, milli məktəblər vücuda gətirərk, daha müvəffəq bir iş görmüş oluruz.

Ümumi məktəbləri, ümumi proqramla hissəmizə düşən məarif məsələlərini tələb edəlim, istəyəlim, hökumət bizim ehtiyacımıza görə təsis etsin, dilimiz və dinimizin tədrisinə oralarda əhəmiyyət versin. Fəqət əsl nicatımızın orada degil, milli məktəblərdə olduğunu da unutmayaalım. Bunun üçün dəxi çalışalım, vərəcəgimiz minləri, yüzləri hər şeydən əvvəl milli məktəb təsisinə sərf edəlim.

Bu məsələ olduqca mühüm və sair məsələlərin məsələsi olduğundan bu mövzuya təkrar övdət edəcəgiz.

M.Ə.

"Açıq söz", 18 oktyabr 1916, №306

Züikur – kişilər

Məşhun – təsdiqlənmiş

Mən – qadağan etmə

Müəllimlər kursu

Bizə nə kibi məktəb lazımdır? Deyə yazdığımız bir məqalədə 1914-cü il iyul qanununun xüsusi məktəblərə verdiyi geniş həqq və ixtiyardan bəhslə sərf edəcəyimiz paraların "milli məktəblər"ə xərclənməsi arzusunda bulunmuşduq. Əzəmlə misal olaraq şəhərimizdə mövcud yəhudi gimnaziyasından, Ufada açılmış Yavuşov darülmüəllimatından da bəhs etmişdik. Bu gün bir gimnaziya ilə bir darülmüəllimat açmaq məsələsi bəzi mühüm tədarüklərə və külli məbləğlərin təhyyəsinə bağlı isə də bir müəllimlər kursu açmaq heç də böyük məsrəf və ayrı bir tədarükə möhtac degildir.

"Səfa" cəmiyyəti məsrəf ediyor. Xüsusi mülk veriyor. Bina yapıyor. Məhəllə xəlqinin bir ərizəsi ilə şəhər tərəfindən açıla biləcək ibtidai bir məktəb saxlayır. Əlbəttə inkar olunmaz ki, cəmiyyətin xüsusi surətdə vəqə olan nəzarəti və təyin elədiyi türkcədə müqtədir müəllifləri sayəsində türkcə təhsili burada başqa məktəblərdən fərqli ola bilər, fəqət, bu qədər kafimi? "Səfa" etdiyi bu məsrəflər, çəkdiyi bu zəhmətlər müqabilində daha faydəli bir iş görə bilməzmi?..

Bu daha faydəli işi "Səfa" idarəsi müsəlmanlara məxsus "ticarət məktəbi" açmaq təsəvvüründə görmüş, bu xüsusda bəzi təşəbbüslərdə də bulunmuş idi. "Ticarət məktəbi"ndən əvvəl "Səfa" cəmiyyəti bu faydəli işi "sənət məktəbi"ndə görmüş, hətta Nəcəf bəy Vəzirov yubileyindən qalan məbləği bu məqsədə sərf olunmaq üçün ayırmış idi. Halbuki, "Səfa" cəmiyyəti dostanə bir məsləhəti dinləsə, biz kəndisinə faydəsi böyük, məsrəfi yüngül bir iş "təklif" edəriz: nə sənət, nə də ticarət, məktəbi ilə "Səfa" müsəlmanlara başqa yanda tapa bilməyəcəkləri bir müəssisə verə bilməyəcək. Ticarət məktəbi hər yanda var. "Səfa"nın açacağı ondan mükəmməl olmayacaq. Sənət məktəbi dəxi nə qədər mükəmməl olsa da, şəhərimizdə mövcud sənət məktəbinə yetişməyəcək. Bunlara ehtiyac varsa da, bu ehtiyac o qədər kəskin bir halda degildir. Milli bir ehtiyac təşkil etməkdən uzaqdır. Halbuki, yaman-yaxşı açdığımız, açmaqda olduğumuz məktəblər müəllimsizdir, müəllim tapılmayıb. Bilxassə türkcə oxutmağa müqtədir müəllim yox. Şəhər məktəblərinə, kəndlərə "Nəşri-məarif" məktəblərinə müəllimlərin nə surətlə təyin olunduqları bir kərə nəzərdən keçirilsin. Müəllim məsələsi bizdəki oxutmaq və oxumaq məsələsinin canı, ruhudur. Bu ruhu diriltməlidir. Bundan ötrü əlbəttə, darülmüəlliminlər açmaq lazım. Həm də milli darülmüəlliminlər lazım. Fəqət, bu məsələ bəlkə

vəqət istər. Bəlkə artıq bəzaət və tavana istər ki, "Səfa" onun öhdəsindən gələ bilməz. Fəqət müəllimlər kursu təsisinə nə var? Bu kurslar iki-üç sənəlik ola bilər. Böylə bir kursun nə qədər faydəli olduğunu isbat üçün əldə təcrübə var. İki-üç il davam edən "Nəşri-məarif" kursu sayəsində nə qədər bacarıqlı xəlq müəllimləri yeşidigi kimsənin xatirindən çıxmamış. Əksər məhəllələrdə, kəndlərdəki əski üsul məktəblər bu az ömürlü fəqət, zində ruhlu kurs sayəsində üşuli-cadidə məktəbinə mübəddəl oldular. Bu kursları bitirmişlər arasından şəhər məktəblərində, "Nəşri-məarif" məktəblərində müvəffəqiyyətlə tədris edən türkcə müəllimləri də az degildir.

"Nəşri-məarif" in nədənsə davam etdirməyib də tərək etdiyi bu kursları "Səfa" dirildə bilər. Bu əhya, ticarət məktəbindən də sənət məktəbindən də artıq bir xidmət, faydəli xidmət təşkil edər. Böylə bir kursa hökumət də söz deməz. İyul qanuni mövcubincə hamın işə başlamaq mümkündür. Bu kurs üçün lazım olan cüzi məbləği "Səfa" cəmiyyəti hər zaman tapa bilər. Bakı kibi dövlətli bir şəhərdə iki-üç illik müəllimlər kursunu saxlamaqdan aciz bir cəmiyyət təsəvvür olunamaz. Böylə bir kurs təsisi təsəvvür edilərsə, sənət və ticarət məktəblərinə sərf olunacaq məbləğləri heç düşünmədən oraya sərf etmək olur. Buna kimsə bir söz deməz, hər kəs sənəxan olur.

Böylə bir təşəbbüs edərsə, "Səfa" russski-tatarski tipində bir məktəb saxlamaqla "bihudə məsrəf etmək" töhmətindən xilas olar, həm ibtidai məktəblərimizin möhtac olduqları müəllimlər hazırlamaqda faydəsi hər kəsə müsəlləm olan bir iş görər, həm də 1914 qanunini tətbiiqəki səbqət (birincilik) şərfəfini qazanar.

Xüsusi bir məktəb açmaq məqsədi ardından getdiyini bildigimiz üçün biz bu təklifi "Səfa" ünvanına tövcih etdik. Yoxsa, məsələ "Nəşri-məarif" in də, "Nicat" in da nəzər-diqqət və etinalarına vəz olunacaq ümumi bir məsələdir. Əlbəttə, onlar dəxi bu məktəbin bir an onun qövldən – fələ gəlməsinə səy edərlər. Bu səy bilxassə müəllimlər kursunun validi-əvvəli "Nəşri-məarif" cəmiyyətinə aiddir.

M.Ə.

"Açıq söz", 24 oktyabr 1916, №311

Darülmüəllimat – qadın müəllimlər institutu

Bazaət – sərmayə

Zində – canlı, ruhlu

Əhya – bərpa

Sənəxan – tərifiyləyən

Səbqət – ona keçmə

Mövc fih – üzünü bir tərəfə çevirmə

Həyatə dəvət

Bu dəvətin məscidlərdə və mollalarla mərsiyə cavanlar tərəfindən vəqə olduğu sizə müjdə əvər bir xəbər ola bilərmi?...

Şəhərimizin yuxarı tərəfi Şamaxı yolu degilən səmtində yeni tərzimemaridə tikilmiş zahiri gözəl kiçik bir məscid vardır. Hər dəfə yanından keçəndə tikilisdəki yeniliyə mail oluyor, bir neçə dəqiqə ayaq saxladım. Fəqət nə gizlədim, bu yeni məscidin içində söylənən sözlərdə də bir yenilik varmı? – deyə hər zaman düşünüyör, özüm özlüğümdə yasavər bir nəticəyə gəlirdim.

Tasua gecəsi idi; getdim. Məscidin daxili təmiratı daha tamam olmamışsa da ibadət və əza məclisləri bərpadır. Haman əski hamam, əski tas: zəngir vuranlar öz işlərində. Çay çənlər öz yerlərində. Papiros tüstüsü də dumanlanmaqda. Bunlar tamamilə dışı təzələnməmiş olan məscidin içi haman əvvəlki qərar ilə qaldığına bir dəlil degilmidir? Fəqət bən çox tələsənlərdən degiləm. İbadət və təziyyətlərimizi 6-7 saatdən bir-iki saatə əskiltməyincə məscid və məbədə lazımı ehtiramın gözlənməsinə rəayət etmək bittə mümkün olmayacağına qəncəm. Bu isə zəmanə bağlıdır. Zəncirin vurulması da birdən-birə götürülməz. İllərlə gələn şey şübhəsiz ki, illərlə də gedəcək. Əcəba rövzə necə, moizə nə haldadır?

İştə bu suala cavab gözlüyordum. Tazəlik varsa rövzəxanda görülmək. Onun söyləyəcəklərində həyatın tələb elədiyi yeni cərəyanların inikası varsa, fəbeha demək ki, məscidlərimizin yalnız tərzimemarisini degil, cəhəti-mənəviyyəsi də islah olunuyor...

Nəhayət, rövzəxan gəldi. Hacı molla Əbdüluəli o fəal, cəval yürüşilə o zində məşi və rəftarı ilə minbərə çıxdı.

İlk sözü zəngir vuranlara olmasınımı?

"Hə, zəncir vurur, əndamınızı gögərdirsiniz – dedi. Zənn etməyiniz ki, bununla behiştə satın alacağsınız" - dedi. Əlavə etdi: "Xayı, ittihad bilməz, mərhəmət anlamaz, halal gözləməz və haramdan ictinab etməz, müsəlman qardaşlarınıza qıymaqdan həzər eləməz, bütün məniyyəyə əludəlikdən çəkinməz, namaz qılmaz da, sonra gəlir özünüzü döğür, ağılsınız, yoxsa "hər kəs ağılata, ağılaya və ağılmasına behiştə gedəcəkdir" - deyənlərəmi inandınız! Heyhat, səhv etdiniz! Hər şeydən əvvəl vacib olan qardaşlıq, yoldaşlıq, həq-əlnəsi gözləmək, adam olmaqdır. Zəncir vurmaq, göz qoraması sıxıb ağılamaq isə sonrakı işdir. Birincilər olduqdan sonra inşallah bəlkə bu birilər də qəbul olunar".

Bən artıq vəcdə gəlmiş, vicdan rahatlığı bulmuşdum. Demək ki, zahirdəki dəyişiklik nə tovr olsa da, batinə dəxi icrayi-təsir ediyormuş. Qalibdəki təcəddüd qəlbəki təbəddülə bir nümünə imiş. Məscidlərimizin yalnız memarlığı degil, vaizkarlığı da dəyişiyormuş.

Neçə il əvvəl xüsusi surətdə belə tənqid olunmayan bədən incitmək əzasi imdi minbərdən, mərsiyəxan ağzından, zəncir vuranın dik gözü içinə nə cəsarat, nə şiddətlə tənqid olunub da söyləniyor!...

Ey qədri-küll olan zaman, sən nələz yapmaz, nələz yapamazsan!

Fəqət təcəddüd daha artıqdır. Yalnız təziyələrin şəkli degil, "tələfsifat degilsə" də tənqid olunuyor. Həm də nə şiddətlə! Bax qovzəxan nə söylüyor:

"Aləm tamam yol tutub getdi. Xəlq göylərdə uçuyor. Biz hələ yerdədə yürüyə bilməyib sürükləniyörüz. "Minbər şeytan" da sizə diyor ki, bu sürüklənmək şanımdzandır. Çünki Allahın mömin bəndəsi zəlil gərək olsun. Fəqət aldanmayınız bu əməməli münafiqə, o yalan diyor. Şahidim isə Quran. Qurani-məcəd: "Əlizətüllə və əlrəsulə və əlmöminin (yəni izzət ullah, rəsuli və mominlərinin şanıdır) dedikdən sonra kimin nə ağzıdır ki, zillət və miskinəti mömin sifətidir – deyə tərif etsin. Yox, mömin zəlil degil, əziz olar. Başı qapazlı, gözü əllərdə, özü zillət və miskinətdə, topraqlar üstündə sürünmək hərgiz yaşamaq degil, min dəfə degildir. Öylə bir yaşayış mömin yaşayışı, müsəlman həyatı degildir. "Allah dünyanı kafirlərə, axirətə isə möminlərə vermişdir" - deyənlər, şübhəsiz ya xüsusi bir qərəz güdənlər və ya Allahın dedigini bilməyönlərdir. Ay müsəlmanlar, biliniz, dünyada yaşamaq, izzət və şərəflə yaşamaq üçün bilikli olmaq, bir olmaq gərək!"

Hələ "bilikli və bir olmaq" üstündə Əli, Ömər və Abubəkr həzrətləri ilə sair əshabi-giramın səvənəh həyatından gətirdiyi misallar nə qədər müfid, nə dərcədə müəssər idi!...

İştə, həyatə bundan daha qüvvətli bir dəvət ola bilərmi? Fəqət siz deyə bilərsiniz ki, "bir gül ilə bahar olmaz". Olmaz. Fəqət gül bir degildir. İştə, sizə digər bir daimi həyat: Mirzə İbrahim. O da Hacı Molla Əbdüluəli kibi dünyayi zəm edən mollaları məzəmmətliyor. O da möminin zillət degil, izzəti-şanıdan olduğunu iddia ediyor! Bu, eşidənlərinin ruhuna qədər nüfuz edən natiq, kəndinə məxsus mətin bir məntiqlə elm ilə din ehkamını təhlil ediyor da izzətlə yaşamaq üçün çarə olaraq müasir olmayı, "külli-yövm hüvafi şan" hökmünə tabe olaraq zəmanə elm və fənnlərini təhsil ilə əvvəlcə elm, sonra da sərvət və saman sahibi olub məzəllət və miskinətdə təhəmmül etməməği tövsiyə ediyor. Hər zaman ögrənməli, çünki Sokrat elm üçün zaman yoxdur

söyləmiş. Çünki Peyğəmbəri-xüda dəxi bu mənayə təsdiqlə "itləbəl-elm mən ləməhəd əli ələlhəd" demişdir – diyor. Sair minbərçilərə rəğmən cəmaəti sırf o dünyayə və yalnız din elminə degil, həyatə, dünya həyatinə dəvət edən bu zat qulaq asanlarına diyor ki: dünya elmi, zaman və əsri-sənayeci ögrənsinlər, əqillərini işlətsinlər, dünya beş qəpigə dəgməz deyə vəz edən cəhalə etinə etməyib yaşamağa əzm etsinlər. Zəmanə adamı olsunlar. Düadan bir şey çıxmıyacağına inanıb, təşəbbüs eləsin, hər şeyi Allahdan gözləməsinlər. Çünki iş yalnız Allaha qalıyorsa, "adamın atasını yandırarlar".

Bu bənim bizzat gördüğüm və bu yolda vəz etdiklərini eşitdiyim həyat dahilləridir, digər və rovzələrdə dəxi az-çox bu ruh müşahidə olunmuş, ruhlarda bir oyanıqlıq görülmüşdür.

Həttə, Qazi Hacı Mir Məhəmmədkərim ağa cənabları həyatə dəvət movzuində bir az ifratə varmış, sərvət və saman təhsilini elmə belə müqəddəm tutmuş imiş.

Məlumdur ki, insanları həyatə dəvət etmək əqli bir taqım mövhumat əsarətindən xilas edərək zəkayə-bəşərə hürr və azad bir surətdə tərəqqi etmək imkanı vermək deməkdir. Zəka isə "hökmədar və ədəbiyyat" sahibi Alfyerinin dediyi kibi, sərvət və samandan müavinət alar, fəqət, heç bir zaman onun tabe və münqadı olamaz! Bu nöqtəyi-nəzərdən yaşamaq üçün elmi sərvətə müqəddəm tutan Mirzə İbrahim həyatə dəvət yolusunun ən doğrusunu tövsiyə ediyor.

Minbər vəzlərində görülən bu hallar "bahar" olmasa da, "bahar"ın gəlməsini göstərən günlərdir. Bu günlərdən daha münasibi, bu gül aşıqı bülbüllərdən imdi hər şəhərdə bir-ikisi tapılar ki, bu da intibah dövrünün sürətlə başa gəlməkdə olduğuna dəlalət edər.

"Əmr bəmərufə və nəhyiəz münkər" və cübbəsini ifa etmək üçün qəzetələrin ən müvafiq bir vəsilə olduğunu minbər üstündən söyləyən bir molla, şübhəsiz ki, həyatə dəvət misalında söylədiyi həqiqətləri zəmanənin hökmü və qəzetələr vasitəsilə yapılan elmi və müsbət nəzəriyyələrin təsiri ilə söyləyir. Müntəzəm bir mədrəsəmiz olsa da, əhvali-zamanə bələd, fənni-hazirəyə aşına, ehtiyacatı-əsrədən anlar əməlpərvər müəllimlərlə mollalar yetişdirsək və bunları yalnız böyük şəhərlər degil, qəsəbələrə, köylərə qədər yaysaq, o vəqt hər tərəfdən çağrılan əvəm istər-istəməz başını qaldırub baxacaq, baxınca şahrah həyat və mədəniyyəti görəcəkdir, hamən səmti-amala yönələcəkdir.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 24 oktyabr 1916, №312

Fəbəha – daha yaxşı
Həqqünnas – özgə malı
Dai – duaçı, iddia
Münqad – boyun əyən, itaət edən
Avər – gətirən
Alferi Vittorio (1749-1803) İtalyan dramaturq və şairi (bax MSE
1933, c.1.səh.249)

Anadolunun istimdadi

Bu günki nüsxəmizdə "Kaspi" qəzetəsindən mənqul bir məktub dərc ediyoruz. Məktub sahibinin imzası hər nə qədər məlum degilsə də, yazısından bir zabit və ya əsgər olduğu anlaşılıyor. Bu zabit rus ordusu istilasında olan Anadolu çöllərində minlərlə müsəlman uşaqlarının canlı cənazələr kibi gəzişib, aclıqlarını rəf etmək üçün ordu mətbəxindən atılan sür-sümüklərdən yeyinti axtarıdıklarını, yanmış, yaxılmış xərəbələrin külləri, topraqları içində yuvarlanıb da yatdıqlarını, üzlərində cocuqluq şərət və tərəvətdən bir əsər belə qalmadığını, kiçikdən qocaldıqlarını, amansız soyuq, mərhəmətsiz qışa qarşı müdafiəsiz olub tamamilə məhv olacaqlarını xəbər veriyor da, müsəlmanlara, müsəlman cəmətlərinə müraciət ediyor. Allah üçün istimdad ediyor. Biz soldatlar, "mümkün olduğu qədər öz payımızı onlarla bölüşüyoruz. Fəqət bu iktifa etməz. Ehtiyac böyükdür" dedikdən sonra "tələsiniz" - deyər ricasına təkid ediyor.

Ürəgi hissi-mərhəmətlə qabaran və bigünah uşaqların fəlakətini soyuqqanlıqla görə bilməyən bu şəfqətli cənabdan əvvəl də Türkiyədən alınmış yerlərin, Anadolu müsəlmanlarının ehtiyac içində olduğunu bizə bildirmişlər. "Əgri dağ" səyahəti noticəsində dağılmış Kürdüstanın qəddar ehtiyac içində olduğunu, Rzaqulu Nəcəfzadə cənabları müəssər bir məqaləsilə "Açıq söz"də təsvir etmişdi. Bundan sonra İksirdəki cəmiyyəti-xeyriyyə nümayəndəsi Əhməd bəy Pepinov cənabları Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsinə çəkdiyi teleqrafında Türkiyədən gələn müsəlman qaçqınların cəmiyyət şöbəsini əhatə edərək çörək istədiklərini bildirmişdi. Nəhayət, Məlv uyezdindən Ağamusa Nağıyev naminə çəkdiyi bir teleqrafda pristav Qasım bəy "cənnəti almaq istərsəniz, bu zavallılara müavinət ediniz" demişdi. Haman gün eyni misedə bir teleqraf dəxi Bakı cəmiyyəti-xeyriyyə idarəsinə gəlmişdi...

İştə, aylardan bəri gələn istimdad fəryad və əminlərə imdi "Kaspi" vasitəsilə nəşr olunan bu dilxərəş sətirlər dəxi əlavə olunuyor...

Bu məktubda bütün müsəlmanlara, müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyələrinə, mərhəmətli və şəfqətli cənablara müraciət olunuyor. Fəqət bu müxatiblər əllərindən gələn müavinətdən böyük və səmərəli bir faidə almaq üçün bütün verə biləcəklərini Bakı müsəlman cəmiyyəti - xeyriyyəsinə vermişlərdir ki, o da bu böyük vəzifənin icrasını öz öhdəsinə almışdır.

Əcəba, cəmiyyəti-xeyriyyə bu istimdadları nəzəri-ətinayə almış, bu xüsusda bir tədbir görmüşmü?...

Bizə məlum olan budur ki, cəmiyyət tərəfindən Ərzurum kibi Türkiyədən alınmış nöqtələrə qədər getmiş, az-çox müavinət göstərmişdir.

Əcəba, cəmiyyət göstərdiyi müavinətin bu qədərində iktifa etmişmi, yoxsa daha ziyadə müavinətə kəndisində imkan görməmişmidir? İştə, bir sual. Vaqtilə cəmiyyəti-xeyriyyə nümayəndəsi Sultanov ilə qaçqınlara nəzarət edən nümayəndə Tamamşov arasında təbəddül edən mükatibə və danışığa baxılarsa, bu xüsusda cəmiyyət günahı özündə degil, hökumət təxsisatının Anadolu müsəlmanlarına düşən hissəsinin təxirə uğramasında təəvvür ediyor.

Məlum olduğu üzrə Qafqasiyadakı hərbdə müsəlmanlarla qaçqınlara müavinət üçün hökumət tərəfindən cəmiyyəti-xeyriyyə idarəsinə külli məbləğ verilmişdir. Gözləniyorduk ki, Türkiyədən alınan yerlərdəki müsəlman hərbdələrinin inəsi də bu qaidə ilə cəmiyyətə veriləcək. Fəqət bu intizar bu vaqte qədər qövldən-fələ keçməmiş. Son xəbərlərə görə hökumət tərəfindən Türkiyədən alınan yerlərdəki müsəlman qaçqınlara 400 min manat təxsis edilmişsə də, bu pulun cəmiyyət əliiləmi, yoxsa istila edilmiş yerlər qubernatorluğu vasitəsiləmi sərf olunması məsələ itxtilafli bir məsələ təşkil etmişdi.

Bu itxtilafli məsələnin nə yolda həll olduğu isə daha bəlli degildir. General Tomaşovun canişin dəftərxanasına vaqe olan son müraciəti nəzərə alınarsa, o zaman müşarileyhin bu pulun "soyuz qorodov" əlilə sərf olunması tərəfində olduğu anlaşılır.

Əlbəttə, yaxşı və faydəli olardı ki, bu vaqte qədər gecikmiş olan bu müavinət müsəlman cəmətinə daha yaxın dura bildiyi mühəqqəq olmuş müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsinin əlilə icra edilə idi.

Bununla bərabər cəmiyyəti-xeyriyyənin bu vaqte qədər yalnız gözünü hökumət əlinə tikib də, kəndi qüvvəsilə, cəmət parası ilə, qardaş qəpigi ilə olsa da, müavinət etməkdəki gəfləti, əlbəttə ki, nəzəri-müsəmihə ilə görülməz!

Hökumət təxsisatı öz yerində. Fəqət ürəkləri cərihədar edən nalələri biz də dinləməli, bir qardaş ürəgi ilə cusa gəlib köməqə getməliyiz ki, bu da ancaq cəmiyyətin borcudur.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 3 noyabr 1916, №318

İstimdad – imdad, kömək istəmə

Mənqul – köçürülmüş

Müəssir – təsirli

Müxatib – kitab edən

Ənin – inilti

Şərət – şuxluq

Dilxərəş – çox faciəli

Müsəmihə – başı soyuqluq

Darülmüəllimlərdə inorodislər

Rusiya üsuli-idarəsini təşkil edən binanın köşə daşlarından birisi də inorodis politikasıdır. Bu siyasətə, ruslar, provasvlıqlar əsl, onlardan qeyri-olan inorodislər isə fərdirlər. Daha dünən idi ki, böyük bir vilayətin böyük qubernatoru ruslara böyük, - qeyri-ruslara da kiçik oğul deyirdi. Məlum olduğu üzrə böyük bir məmur ağzından nəzakətlə çıxan bu "tərif" sifət Rusiya ilə müqəyyəd olmayan dillərdə isə "doğma və ögey" sözlər ilə təşxis olunuyor.

Ögeylərin, daha rəsmi təbirlə kiçiklərin ailədəki mövqeyi məlumdur. Suya, çölə, küçə dükanına, hamama boğca aparmağa bunlar göndərildiyi halda, doğmalarla böyüklərin köhnəsini geyor, süfrənin aşağısında oturdular, "can" əvəzinə "yaman" eşidirlər.

Başqadan doğma mənasına gələn inorodislər Rusiya qanunları nəzəridə hər daim bu ögey vəziyyətində bulunmuşlardır. Bu vəziyyət bilxəssə məktəb işlərində gözə çarpmış və təsirini göstərmişdir.

Bu dəfə дума məarif komissiyasında darülmüəllimlər haqqında tərtib verilmiş layihə müzakirə olunuyormuş. Məarif naziri İqnatov dəxi əsnayi-müzakirə də hazırlamış. Darülmüəllimlər layihəsi hökumət tərəfdən təsis olunacaq bu məktəblərə yalnız provasvlıqların daxil ola bilmələri qeyd edilmişdir ki, komissiyonun nəzər diqqəti dəxi bilxəssə bu nöqtəyə cəlb olunmuşdur. Moskva qəzetələrində göründüyü vəchlə kadet fırqasının nümayəndəsi Uvrunkov təklif eləmişdir ki, məzkur maddə tamamilə qaldırılıb, darülmüəllimlərin qapısı bilaistisna hər kəs üçün açıq buraxılsın. Uvrunkovdan başqa müsəlman fraksiyasının nümayəndəsi Yenikeyev cənabları təklifdə bulunub inorodislərə, əzəmlə müsəlmanlara məxsus darülmüəllimlərin açılması cəhətini tələb eləmişdir.

Birinci təklif rədd edildiyi halda Yenikeyev təklifi komissiyonca qəbul edilmişdir.

Demək ki, ögeylər – doğmalar üçün açılmış darülmüəllimlərə girə bilməzlər. Rus həyatı vüzərasının məişəti ilə rus duması məarif komissiyonuna məsləhəti budur. Fəqət inorodislərə, əz cümlə müsəlmanlara, məxsus olmaq üzrə ayrı darülmüəllimlər təsis oluna bilər.

Bu ayrı müsəlman darülmüəllimini məzkur layihəyə girdirilən məsih maddə mövcubincə əcəba nə kibi bir şəkil alacaq?

"N.V." qəzetəsində oxuduğumuza görə Yenikeyev təklifində istənilən darülmüəllimində rus tarixi, coğrafiya və dilindən başqa bütün dərslər ana dilində oxudulacaqdır. Demək Yenikeyevin təklifinin qəbul etməsilə дума məarif komissiyonu inorodislər üçün açılacaq (seminariya) darülmüəllimlərin milli bir şəkildə olmalarına müvafiqət etmişdir.

Burada "R.V." ilə "R.Si" qəzetələrinin verdiyi xəbərlər arasında bir az fərq vardır ki, həqiqət əhvalda o bir az fərqlənən həyatı-milliyəmiz nöqtəyi-nəzəridən böyük təsiri ola bilər. "R.V." qəzetəsində Yenikeyev "müsəlmanlara məxsus darülmüəllimin açmanın imkanı" haqqında bir təklifdə bulundu deyilir, halbuki "R.S."da "inorodislər və əzəmlə müsəlmanlara darülmüəllimlər açılması təklifində bulundu" ibarəsi işlənmişdir.

Fərq məlumdur. Birinci şəkildə məsələ xüsusi bir şəkil alıyor. Burada müsəlmanlar özləri istərlərsə, kondilyorına məxsus tədrisati öz dərhalında olmaq üzrə darülmüəllimlər açə bilər, hökmü çıxarılır. Bunun isə əhəmiyyəti yox və bu yeni kəsb olunmuş bir ixtiyar dəxi degildir. Çünki 1914-cü il iyul qanununun hökmünə görə inorodislər, əzəmlə müsəlmanlar bu tipdə darülmüəllimlər açmaq imkandır.

İkinci şəklın hökmü isə başqadır. Burada anladığımızı görə, xüsusi surətdə degil, rəsmi surətdə hökumət tərəfindən inorodislər, əzəmlə müsəlmanlara məxsus darülmüəllimlər açmaq tələbi vardır. Böylə bir tələbin əhəmiyyəti və bu tələb mövcubincə açılacaq darülmüəllimlərdə bütün tədrisatın ana dilində olması cəhətində böyük mənası vardır. Çünki 1914-cü il qanununu hər nə qədər inorodislərə xüsusi məktəblər və əzəmlə darülmüəllimlər açmaq imkanı veriliyorsa da, bu müəsisələrin tamami-məsrəfini də onların öz öhdəsinə təhmül ediyor.

Böylə məktəblərə xəzinə, zemstvo və ya şəhər idarələrdən bir qəpik sərf olunarsa, o zaman məzkur məktəblər tamamilə vəzərat idarəsinə keçib və ümumi proqramla idarə olunmalıdır. Ümumi dövlət vergilərinə kəməllə iştirak edən inorodis xəlqinin əleyhidə olaraq kəndi milli məktəbləri haqqında ayrıca bir məsrəfə mütəhəmmil olmaları isə aşkardır ki, ağır bir vəzifədir. Bundan əlavə 1914-cü il qanununa müvafiq açılan xüsusi məktəblər ümumi hüquq və ixtiyardan da məhrumdurlar.

İştə, Yenikeyev təklifini "R.S." daki şəkildə, bu şəklin təfsiri də bizim anladığımızı müvafiq isə və bu təshih дума ilə şüradan keçib

qanun gücünə minərsə, o zaman həyatı-milliyəmizi sıxan zəngir həlqələrindən biri açılmış olur.

Bununla bərabər komisiyonun kadetlər təshihini rədd etməsilə inorodislər, əzcümlə müsəlmanların böyük bir ziyana uğradıqlarını görməmək də mümkün degildir.

Məzkur layihə indiki halı ilə gücə mindikdən sonra demək ki, darülmüəlliminlər yalnız provaslavınların tabeliyində (inhisarında) olacaq. Bunun nəticəyi-təbiiyyəsi isə ümumi məktəblərdəki müəllimlərin inorodislər üzünə qapanmasından ibarət olub qalacaq. Başqa sözlə, yəni ögeylər doğmalara məxsus açılan süfrə başına qoyulmayacaqlardır.

Əcəba, bütün Rusiya millətləri ayrı-seçgi salmadan köks-köksə dayanıb da vətən müdafiəsində bir vücud olduqlarını isbat etməkdə olduqları böylə bir zamanda olsun Rusiya millətləri arasında ayrı-seçginlik salmaq politikasından əl götürülməyəcəkmi?

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 11 noyabr 1916, №325

**İnorodis – özgə xalqdan olan, ögey
Fər – ikinci dərəcəli, əsas olmayan
Məişət – istək, iradə**

Yenə o məsələ

Yenə o məsələ – məktəb məsələsi!

Fəqət bilirəm: müharibə xəbəri axtaran oxucu deyəcək ki, canım nə məktəbbazlıqdır. Fəqət o müharibə xəbərindən bu dərəcədə maraqlanan oxucu, əgər həqiqi bir oxucu isə, oxuya-oxuya zamanın mütləq məktəb zamanı, bütün qələbə və zəfərlərin də mütləq məktəb və məarif nəticəsi olduğunu əlbəttə dərk edər. Və əlbəttə həyatı-milliyəmizə daxil olan məktəb məsələsinə Civ dərəsindəki qanlı müharibələr qədər əhəmiyyət verər.

Yenə o məsələ: darülmüəlliminlərin məsələsi. Hazırda дума məarif komisiyonunda olan vəzərat layihəsinə görə Rusiyada mövcud olub bundan sonra Rusiyada təsis olunacaq institutlara, seminariyalara (iki növ darülmüəllimin) inorodislər qəbul olunmayacaq. Bu qanun zətən bu vəqtdə qədər də böylə idi. Fəqət bununla bərabər Zaqafqazski seminariya Daşkənd, Kazan və bəzi bu kibi yerli əhalisi qeyri-rus çox olan şəhərlərdə qismən məxsusi şöbələr açmaq surətilə, müsəlmanlar bu məktəblərə qəbul olunuyordular. Axır illərdə, əzcümlə Qafqasiyada bu təhdidat bir az azalmağa üz qoymuş, müsəlmanlar institutlarla seminariyalara yol tapmışlar idi.

Yeni düşünülməkdə olan qanun bu xüsusda nə kibi istisnalara malik olacaq, burası – əldə məlumat kafi olmadığından – bizə naməlumdur. Fəqət qəzetələrdən ögrəniyoruz ki, yerinə görə institutlarla seminariyalarda inorodis dilləri oxudulacaqdır.

Darülmüəlliminlərə inorodislər buraxılmayacaq. Darülmüəlliminlərdə inorodis dilləri də oxudulacaq. Bu iki zahirə biri-birinə zidd görünən əsas – qarşı-qarşıya qoyulub diqqət olunursa, haman nə kibi bir məktəb politikasının nəzərdə olduğu meydana çıxar. Apaşkara görüldür ki, bu iki əsas biri-birinə zidd olmayıb biləks biri o birini təkmil ediyor.

Məktəblərin rusluq nöqtəyi-nəzarindən milliləşməsi (nasyonalizasiya şkol) – işinə bu iki əsası doğuran və onları biri-birinə bağlayan hökumət qeyri-ruslardan seminariyalara adam qəbul olunmadıqda: məntiq hökm ediyor ki, qeyri-ruslar müəllim ola bilməyib müəllimlik, xəlqi tərbiyə etmək, fəqət rus millətinin imtiyazati-hakimiyyəsidən olacaq. O halda qeyri-rus olan vilayətlərdə, o vilayətlərin dilini bilməyin rus müəllimlər müşkülət çəkməyəcəklərmi?... İştə, bu müşkülətə məhəl qalmamaq üçün rus müəllimlər qeyri-rus uşaqlarından ibarət məktəblərdə dərs verə biləcək bir hala qoyulmaq istənilir. Onlara yerli dillər ögrədilmək planı hazırlanıyor.

Bakı qoçubazlığı haqqında

Pəncənbə günü oktyabrın 17-də məşvərət vardı. Müsəlmanlardan müdafiə işlərinə könüllü əmələ çağırılmaq münasibətilə kənd və şəhər nümayəndələri qradonaçalıq dəftərxanasına yığışmışlardı.

Əsl məsələ danışıldıqdan sonra qradonaçalıq cənabları məqami münasib görərək cəməatə xitabən demişlər ki: Bakıda davam edən qoçubazlıq, adam öldürmək bəni çox düşündürüyor. Ürəyim ağrıyır. İğirəndə əsrə də kibi vəhşət əsərlərini görmək eyib degildir? Siz müsəlmansınız. Quran qətl nəfsi mən etmiyormu? Doğrudur, başqa yanda, başqa yerlərdə də adam öldürmək vəqəssi olur. Fəqət qan cəşə gəlib, təbiəti-müvazinədən çıxıb, yüzə-yüz ölüb-öldürmək başqa. Bakı qoçubazlığı başqadır. Burada pul ilə adam öldürüyorlar. Siz özünüz bunun fikrinə qalınız. Aranızda cəmiyyətlər düzəldiniz, bu kibi fəsad adamları ortanızdan çıxarınız. Yoxsa biliniz ki, bən böylə adamları çox da "sud"lara verməyəcəm. Çünki sudlardan qurtarıb yenə fəsadlarında davam ediyorlar. İxtiyarımda olan qanunun qüvvətilə bu kibi müqəssirləri tərd və nəf edib bəlalarnı xəlqin başından dəf edəcəgəm. Siz bu xüsusda hər dəfə bənə gəlib söyləyə bilərsiniz.

Qradonaçalıq cənabları Bakı xəstəliyinin ən dərdli bir yerinə barməqlərini basmışlardı. Bu xüsusda bir çarə olmaq üzrə də bir tərəfdən cəməat təşəbbüsü lazım olduğunu, digər tərəfdən də hökumətin şiddətli hərəkət edəcəgini bildirmişlərdi.

Doğrudan da Bakı qoçuluğu bakılıların üzünü qızardacaq ictimai bir məzədir. Cüzamli bir adam nə qədər cəməat arasına çıxmaqdan utanarsa, qoçubazlığı ilə məlum bir cəmiyyət dəxi o dərəcədə utanmalıdır.

Bakı həyatı-ictimaiyyəsinin bu cüzam dərəcəsindəki müzür xəstəliyi ilə mübarizənin özünəməxsus bir keçmişi vardır.

Bakıda gün yoxiydi ki, küçələr qoçubazların atışmasına meydan kəsilməsin. Bu qoçular adları ilə, sanları ilə, adamları ilə bəlli olub onları himayət edən ağalar dəxi pərdə altında degil idilər. Sonra "Hidayət" cəmiyyəti, bu cəmiyyətin ilk təşəbbüsündə himməti, bədzəfi, Martınovun şiddəti - işlə məsələnin ən yaxın tarixcəsi. Ondan əvvəlki tarixində dəxi qoçubazlıq qərübə vəqəələr, əcaib həkayətlərlə məlamaldır.

Fəqət bu vəqte qədər qoçuluğa, qoçubazlığa qarşı görülən çarələrin hamısı, ən müəssər olanları belə, müvəqqəti olub, "Bakı cüzamı" haman təxribatında davam edib durmuşdur.

Əvət, məktəb bütün dövlət binasının dayanacağı bir özüldür. Dövlət binası hankı üsuli-siyasətlə tikilmək istənilirsə, binanı saxlayacaq olan məktəb də məzkur siyasətin müqtəziyatına görə olmalıdır. Bu vəqte qədər davam edən idarənin, yəni bütün millətləri bir qazana töküüb nə təvri olsa da, rus aşu bişirmək istəyən bürokrat millətlərin tikmək istədikləri bina Rusiya binası degil, rus binasıdır.

Məlumdur ki, Rusiya binası deyincə rus millətinin taxti-hakimiyyətində, müxtəlif millətlərin kəməli-azadlıqla ittihadlarından mürəkkəb müşfiq bir vətən, rus binası təbirində isə (senzor sətri çıxarıb - Ş.H.) bütün müəllimləri ancaq ruslardan olmaq üzrə qoyulan məktəb özülünün üstündə tikiləcək binanın hankı növdən olacağını artıq siz özünü biliniz!

Proqramları, Rusiyayı "müşfiq bir vətən" halına qoymaq əməli ilə tərtib olunan kadet firqəsinin təklifini, yəni darülmüəlliminlərlə bilafərq millət və məzhəb hər kəsin qəbul edilməsini дума məarif komiyonu rədd eləmişdir. Fəqət bununla bərabər müsəlman fraksiyasının nümayəndəsi Yenikeyevin təklifi qəbul olunmuşdur. Bu təklifə görə müsəlmanlara məxsus müsəlman darülmüəlliminləri təsis olunacaq.

Keçən məqaləmizdə bu qərarın bundan ötrü nə dərəcədə mühüm bir şey olduğunu zikr etmişdik. Artıq o cəhəti təkrar etmiyəcəgiz. Yalnız bizi maraqlandıran bir cəhət vardır: görəsən müsəlmanlar üçün açılacaq milli darülmüəlliminlər hökumətin xərcinəmi açılacaq (xəbərin məntiqi böylə olacağına ehtimal veriyor) və görəsən bu darülmüəllimlərdə oxuyub müəllimlik şəhadətnaməsi alacaq müsəlmanlar digər seminaristlər dərəcəsində sahibi-hüquq olacaqlarmı?...

Olacağı, yoxmu? Bu, əlbəttə, cərəyani-əhvalə və Dövlət duması ilə Şurayı-Dövlət rəyinə bağlı bir məsələdir. Arzu etməklə olursa, əlbəttə, sahibi-hüquq olmaları mətlubdur. Aşkardır ki, müsəlmanlara məxsus darülmüəllimlərdə hazırlanıb çıxan müəllimlər milli müsəlman məktəbləri ilə, xüsusi surətdə açılan məktəblərə müəllim olacaqlar. Bu məktəblərlə, məzkur məktəblərdə dərs oxudacaq müəllimlərin hüquqca dövlət məktəbləri dərəcəsində hüquqlu və səlahiyyətli olmaları görmək əməlimizdir. Bunu yalnız biz degil, digər inorədislər də arzu və tələb etməkdədirlər. Bu tələbdən bəhs edən məqalələrdən birisinə erməni mühərrirlərindən birisi pək həqli olaraq "böyük məsələ" ünvanını vermişdir. Bu böyük məsələnin həlli isə ən böyük arzumuz, ən əziz diləgimizdir.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 15 noyabr 1916, №328

Təhdidat – hədd təyin etmə

Şəhərimiz həyatındaki tərəqqiyati-mədəniyyə və iqtisadiyyə bu mərzin şiddətini bilnisbə azaltmışsa da, mərzə tamamilə sağalmamışdır. Çünki bu mərzə doğuran səbəblər tamamilə ortadan qaldırılmamışdır. Bu səbəblərdən birincisi əlbəttə ki, cəhalətdir. Cəhalətin rəfi üçün nə kibi təşəbbüslər edilmiş. Bakı kibi qızıl axıdan dövlətli bir şəhərin belə otuz iki para kəndi tamamilə cəhalət içindədir. Bunlardan yalnız bir neçəsində, o da bir neçə ildən bəridir ki, məktəblər qoyulmuş. Şəhərin müsəlman hissəsini məarifləndirmək üçün görülmə təşəbbüs dəxi bundan çox o yana gedilməmişdir. Əgər Bakı və sair Qafqasiya vilayətlərində icra olunan cinayətlərlə bu vilayətlərdəki məktəblər və məarif müəssəsaləri haqqında bir statistik tutularsa, bu iki haln məngusən mütanəsib olduğu haman gözə çarpar.

İkinci mühüm səbəbdən qradonaçalnik cəvabları kəndiləri də bəhs eləmişlər. Sud qərarlarının kafi gəlmədiyini göstərmişlərdir. Sud (məhkəmə) qərarları qoçubazlıq qabağını alamıyor. Çünki sudların təşkilatı ilə cəməətin təbiət və ehtiyacı arasında böyük uçurum vardır. Çünki ədaləti-nəticə etibarı ilə mahiyyətləri bəlli bisavad mütercimlərdə ucuz qiymətli şahidlərin əlində əsir bir halda qalmışdır. Mühakimi - ədliyyədə əsaslı surətdə təbəddül olmazsa, şübhəsiz ki, ədalət istənilidigi kibi təbiiq olunamaz. Bu olınaymca da "intiqaq" atəşlərini söndürmək müşkül olacaq.

Üçüncü səbəbdən qradonaçalnik cəvabları bəhs buyurmamışlarsa da, o məclisdə bəhs edən bulunmuşdur. Məmurini-idarənin ciddi adamlardan seçilməsi lüzumu iləri çəkilmişdir. Əlbəttə, kimsə inkar etməz ki, gözüaçıq, qəlbi saf bir məmur təmini-ədalətin möhtac olduğu ən böyük bir istinadgahdır. Bunun işə çox dəxli vardır. Bunu Bakı tarix icarəsi rəna vəqəclərlə isbat edə bilər.

Fəqət azarın əsasən sağalması üçün əsaslı tədbirlərlə bərabər qradonaçalnik cəvablarınının Bakı müsəlman xəlqinə təklif elədigini fəaliyyəti-ictimaisinin müvəqqəti olsa da, böyük təsiri inkar olunmaz. Binaənileyh mədam ki, hakim özünün qoçubazlıq mərzəsinə sağaltmağa mühəyyə olub, icab edərsə, cərrahlıq edib də fəsad əzalari kəsib atmağa mühəyyə olduğunu bəyan ediyor. Bu haldan istifadə edərək vəzifeyi-mədəniyyə və milliyəmizi ifayə çalışması, qoçubazlıq əleyhinə var qüvvətimiz və hüsni-niyyətimizlə elani-hərb etməliyiz!

M.Ə.Rəsulzadə.
"Açıq söz", 20 noyabr 1916, №332

Mənkus - tərsinə dönmüş

"Tariq ibn Ziyad"

Tariq ibn Ziyad. İslam tarixinin şanlı səhifələrindən birisinin sərdəftəri, mücahidi-islamdan adlı bir qəhrəman, öylə bir qəhrəman ki, əzmini nə dəryələr dayandıra bildi, nə də dağlar.

Hicrətin 92-ci ilində idi. Xəlifəyi bəni Əmriyyədən Əbdülməlik tərəfindən Afrikayı almağa Musa bin Nəsir məmur idi. Musa Şərq Afrikayı almış, məmaliki-islamiyyəyə qoşmuş idi. Nəhayət, ərəblərcə Qərb məmləkəti adlanan imdiki Mərakeşi də tutmuş, Bərbəristanı da fəth eləmişdi. Burada ərəb əmiri öz azadlılarından Bərbər təifəsinə mənsub Tariq ibn Ziyadı dəryanın o biri tərəfindəki İspaniya məmləkətini fəthə göndərmiş, özü Təncəyə dönmüşdü. Tariq otuz min qədər bərbər və bir miqdar da təcrübəli ərəb əskərlə gəmilərlə minib imdi adıyla məşhur olan Tariq dağına çıxmışdı. Kənara çıxınca ordusuna geri qayıtmaq ümidi qalmamış deyə gəmilərini yandırtmışdı. Bu surətlə dəryayı atlamış olan ərəblər ilk dəfədə cənubi İspaniyada vəqə "Andalusiya"yı almışlardı. Buna görə də ondan sonra fəth elədikləri məmləkətlərin hamısına haman Əndəlis (Əndəlüs) adını vermişlərdi. Az zamanda mücahidini-islam bir çox məmləkətləri almışlar; İspaniyanın təfəssüs və mütəfərriq feodalları bunlara müqavimət gətirə bilməmişlərdi. Nəhayət, kral Odrıq Tariqin əlində qətl olunmuşdu. Musa bin Nəsir bütün təqva və zöhdinə rəğmən hissi-bəşərisinə məğlub olmuş, azadlısının müvəffəqiyyətinə həsədli tutmuşdu. Nəçün İspaniyanın fəthi Musanın degil, Tariqin adına denilsin, deyə ürəyinə vəsvəə gəlmişdi. Budur ki, alıb Tariqə dayanmaq əmiri göndərmiş, özü isə haman Portəgiz səmtindən "İbreyə" Şibbə-cəzirəsinə saldırmışdı. Fəqət nəşeyi-fütuhatla sərməst olan Tariq "atımı bəhri-mühit sularına girdirməyincə dayanmayacağım" - deyə cavab göndərmiş və nəhayət, İspaniyanın paytaxtı Talyəttədə iki komandan (Musa bin Nəsir ilə Tariq ibn Ziyad) bir-birinə qovuşmuşlardı. Musa məmur ikən amirinin hökmünü "dinləməyən" Tariqi kralın qətlinə göstərdigi şiddətlə ittihad edərək haman həbs etdirmiş idi. Bunu xəbər alan xəlifə Əbdülməlik isə Musanı izhar edərək Tariqə bəraət vermiş, Musa bin Nəsiri isə günəş altında özündən gedincəyə qədər saxlatdıqdan sonra tovbi və müaxizə etmişdi.

İştə vəqt ilə İspaniyada parlaq bir mədəniyyəti-islamiyyə vücudə gətirən ərəblərin buraya nə surətlə, nə kibi bir əzm və rəşadətə keçdiklərini tarix böylə qeyd ediyor.

Qərİbədİr: bu gün o parlaqlığı, fənni, elmi-hürriyyət və təşkilatı ilə dastanı- zaman olan Amerikanın ilk kaşifi İspaniyadan çıxmışdı. Kolumb yeni bir dünya kəşf eləmişdi. Bu dünyayı İspaniyaya bağışlamışdı. Fəqət İspaniya kralı mükafat olaraq bu neməti kəndisinə verən adamı zəncirlərə vurdurmuşdu. Tariq də ərəblərə, səltənəti-İslamiyyəyə bir Kolumb qədər xidmət ediyor. Zamanına görə tərəqqiyatı-Amerika qədər parlaq bir məmləkəti fəth edib xilafətə bağışlayor. Nəhayət, İspaniyanın bu böyük fətehi, böyük kaşifin gününə düşüb zəncirlərə çəkiliyor.

İştə keçən cümə gecəsi Tağıyev teatrosunda yalnız İslam tarixi degil, ümumi tarixdə belə böyük bir hadisə təşkil edən bu macərə səhneyi-tamaşaya qoyulmaq istənilmişdi. Bu böyük vəqəə eyni zamanda böyük bir şairin əsərindən, Əbdülhəqq Hamiddən iqtibas edilmişdi. Və yaxud müqtəbisin öz təbirincə Azərbaycan şivəsinə təbdil olunmuşdu.

Təbdilmidir, iqtibasmidir, nə dersə bilməm. Fəqət bu qədər bilirəm ki, cümə günü Tağıyev teatrosunda gördüğümüz "tamaşa" nə Əndəlüs fəthi kibi tarixi böyük bu vəqəyə, nə Tariq ilə Musa kibi o böyük əşxasi-tarixə, nə də Əbdülhəqq Hamid kibi böyük bir şairə yarasırdı (yaxınsırdı).

Abbas Mirzə Şərifovun benefisi, nədənsə Hacıbəyovlar müdiriyyətinin əksərən ikinci dərəcə artistləri vasitəsilə oynanıyordur və çox da ağır gediordu. Artistlərimizin "dilsiz"ligi bir az da "müqtəbis"in "ədəbiyyat"ı ilə qarışıyor (artistinmi, müqtəbisinmi günahıylədir bilməm), "rahi-nicat yolu", "düşməniyyat" və "əndəlis" kibi sözlər işləniyordur. İnsan bu şeyləri görəndə "əcəba, bu əsər Əbdülhəqq Hamiddənmi iqtibas olunmuş?" - deyər düşünüyor; fəqət əldəki proqrama baxınca məsələyi anlıyor: iqtibasın Əbdülhəqq Hamiddən degil, "Əbdülhəqq Həmid"dən olduğunu görüyordur.

Əlbəttə, bir "abdal"dən bundan artıq "ədəbiyyat" çıxmaz.

M.Ə.

"Açıq söz", 20 noyabr 1916, № 332

Təfəssüs – parçalanma

Mütəfərriq – dağılıq

Zəhd – vaxtını ibadətə sərf etmə

Bəhri-mühit – okean

Tovbix – məzəmmət etmə, danlama

Zavallı kürdlər

Ermənistan dağılmış. İki inadlı düşmənin ölüm-dirim vuruşmasına meydan olan bu məmləkətin "daşı-daş üstə qalmamışdır". Tufan gəlmiş, çəkilmmiş. Yerini atəş, qan tutmuşdur. Yurdlar, xanımlar dağılmış; əhali yerindən olmuş, qismən bu, qismən də o tərəf qaçmışdır. Bir məhşər bərpə olmuş, Ərəsat gününün andırılmışdır.

Fəqət, bu dəhşətli hallara məruz qalan yalnız Ermənistanmıdır? Bu cəhənnəm içində yanan yalnız ermənilərimdir? Bu qanlar içində boğulan yalnız hayıstanmıdır?

Bu günki Ermənistan. Eyni zamanda da Kürdistanıdır. Buna görə də Ermənistan nə çəkmişə Kürdistan da çəkmişdir. Əlbəttə, qulaqları erməni ahvazları ilə dolan oxucu kürdün fəlakətinə inanmayacaq. Çünki, kürdü başqa dürlü bəlləmiş, kürd deyincə qarətəkar bir yırtıcı təsəvvür etmişdir. Kürd yıkar, dağıdar, aparar. Zehinlərdə böylə bir sifətlə təriflənen şəxsin artıq fəlakətlərə məruz qaldığına kim inanar.

Halbuki, kürd fəlakəti bir haqiqətdir. Kürd bədbəxtidir. Məzlumdur. Ən dəhşətli məzlumluğu isə məzlumiyyətinin örtülü qalmasıdır.

"Bu müharibədə ermənilər fəlakətə uğramışlarsa, kürdlər onlardan az belə çəkməmişlərdir" bu sözləri biz degil, kürd zülmündən dad və fəryadı göylərə çıxan erməni qəzetəsi yazıyor.

Kürdlərin nə kibi zavallı bir hal içində bulduqlarını bilmək istəyənlər "Açıq söz"ün dünki nüsxəsində dərc olunan bir rus zabitinin məktubini oxusunlar. Məktub sahibi Kürdistanı səlamət qalmış yerlərindəki xəlqin, sözün bütün mənası ilə çılpaq qaldıqlarını söylüyor. Qışa qarşı istənilməkdir degil, sətri-övrətə lazım paltarda tapa bilmiyorlar – diyor. Müsəlmanları imdada dəvət ediyor.

Zavallı kürdlər. Haqiqətən zavallıdırlar. Çünki həm dağılır, çapılır, müharibənin bütün dəhşət və fəlakətlərinə məruz qalıyorlar, həm də üstəlik bir müsibət dəxi çəkiliyor: başqa hərzbəzələrin gördükləri şəfqət və mərhəmətə layiq görüləmiyorlar.

Oxucularımızın xatirində olsa gərək ki, keçənlərdə qaçqunlara baxan xüsusi şura tərəfindən Türkiyədən alınmış yerlərdəki müsəlman hərzbəzələlərə sərf olunmaq üçün 400.000 manat buraxılmışdı. İstila olunan yerlər general qubernatoru Peşkov idarəsinə buraxılan bu pulun kürdlərdən başqa Türkiyə təbəəsi müsəlman qaçqunlara sərf olunacağı da ayrıca qeyd olunmuşdu. Müsəlman kürd hərzbəzələrinin

mərhəmət və şəfqət xaricində tutu/duqları haqqında əvvəlcə də məlumatımız vardı. Bu günə qədər bir qapık da olsa, bir kəs tərəfindən ianə olunmadığı fəqərəsi dəxi bunu isbat edər, zənnindəyiz.

Erməni qaçqınlarına milyonlar sərf olunuyor. Buna sözümlüz yox. Onlar Rusiya siyasətinin qurbanıdır. Kəndlərinə qarşı mehmandarlıq bir vəzifə, bir borcudur. Fəqət rusiyalıları yalnız siyasi borcunu ödəyəcəklər? İnsanlıq, şəfqət, mərhəmət borcu yoxmudur? Sayları (türki, kürdi) 200.000-ə varan istila olunmuş osmanlı yerli müsəlmanlarına sərf olunmaq üçün bu vəqtə qədər ancaq dörd yüz min rublə buraxılmış. O da ancaq buraxılmış. Çünki buraxılan bu paralar bu günə qədər sərf olunmayıb, haman atil bir halda qalmışdır. Sərf olunsada, bundan kürdlərə bir hissə yoxdur.

Əli silahlı düşməni dəf etmək vacibdir. Fəqət bu düşmən dəf olunduqdan sonra yerdə qalan dinc əhaliyi, əlsiz-ayaqsız, yersiz-yurdsuz, paltarsız, çörəksiz qarı-qocaları, çoluq-cocuqları gözləmək də lazımdır. Onlara şəfqət və məhəbbət göstərmək dəxi o dərəcədə borcudur. (senzör tərəfindən bundan sonra gələcək 4 xətt çıxarılıb, yeri ağdır - Ş.H.)

Məlulilər haqqında bir təşəbbüs olunmuşdu. Bu xüsusda Əlahəzrət canişinə müraciət olunduğu məlumdur. Bu müraciətdə istənilmişdir: məlulilərə icazə verilsin ki, gəlib Zazul mədənlərində işləsinlər. Böylə bir müraciəti nədən kürdlər, bu bədbəxt müsəlman hərbdədlər haqqında etmək olmasın. Neçün, hanki məntiqlə bigünah kürd körpəsi, təqsirsiz kürd qarısı, əlindən heç nə gəlməyən səfdil kürd qocası qanuni-şəfqət xaricində qalsın?!...

Son xitabımız yenə cəmiyyəti-xeyriyyə olacaq. Cəmiyyət bu məsələyə diqqət etməli, vəqə olan nidalara qulaq verib kürdləri də düşünməlidir.

Kürdlərə mənəvi və maddi kömək yetirmək bizim insanlıq və həm də müsəlmanlıq borcumuzdur. Bir rus zabiti bizi bu borcumuzu etayə dəvət ediyor. Ən səmimi bir ruh səmərəsi olan bu xalis nida ən hassas əsəblərimizə toxunmalı, cəmaət və cəmiyyətimizi diksindirməli, həpəkətə gətirməlidir.

M.Ə.

"Açıq söz", 24 noyabr 1916, №336

Sətri – övrət – bədənin məhrəm yerlərinin örtülməsi
Atıl – bihudə, boş
Məlul – kədərli, usanmış
Ərsat – qiyamətdə dirilən ölümlərin toplanacağı meydan

Açılacaq mədrəsə haqqında

Qafqasiya canişini dəftərxanəsinin hüsurunda olacaq məarif şurasının qurulacağı yaxınlaşır. Bu şura məlum olduğu üzrə, əvvəla Tiflisdəki "Əli" və "Ömər" məktəblərini məarif müdiriyyəti təbirinə görə ruhani darülmüəllimin şəklinə qoymaq üzrə qurulacaq - deyə bilinmişdi. Sonra həmin bu məclisə təqdim olunmaq üçün, Rudolf cənabları tərəfindən Qafqasiya müsəlmanlarının məarifi yolunda görülən təşəbbüslər haqqında hazırlanan materiallara, yenə haman Rudolf tərəfindən "Qafqasiya müsəlmanlarının məarif ehtiyaclarını yoluna qoymaq üçün yığılacaq məclisə aid materiallar" adı verilmişdir.* Bu "materiallar"ın ehtiva elədiyi "məlumat" haqqındakı mütləməzi başqa bir məqaləyə buraxaraq, burada məzkur "materiallar"la verilən ünvanın nəzər-diqqəti cəlb etməyə bilməyəcəgini qeyd edəcəgiz. "Əli" və "Ömər" məktəblərinin proqram və nizamnamələrini dəyişmək məsələsi ilə "Qafqasiya müsəlmanlarının məarif ehtiyaclarını yoluna qoymaq" arasındakı fərq, əlbəttə ki, görülməyəcək bir şey degildir. Əlbəttə, arzu olunardı ki, yığılacaq "məarif şurası" bu ikinci məqsədlə yığılmuş olaydı. Və şübhəsiz ki, böylə bir məqsədlə yığılacaq şuranın imdikindən daha geniş və səlahiyyətli bir surətdə yığılması mətlub idi.

Fəqət əsl məsələyə keçəlim. Məarif şurası nə ünvanla yığılacaqsa, yığılsın – şübhəsizdir ki, müsəlmanlara həm molla, həm də müəllim yetişdirmək üçün təsis olunacaq bir mədrəsə binasının layihəsini müzakirə edəcəkdir. Müzakirəyə qoyulacaq layihələrdən birisi məarif müdiri Rudolf cənabları tərəfindən tərtib olunmuşdur. Bu layihənin xülasəsi ilə məzkur layihəyə əlavə olunan qərəzalud məruzə vəqtilə "Açıq söz"də nəşr və tənqid olunmuşdur. Bu layihəsi ilə Rudolf cənabları imdiki ibtidai "Əli" və "Ömər" məzhəbləri (?) məktəblərindən 1912-ci il nizamınə görə birər ali ibtidai məktəb vücudə gətirmək istəyir ki, bu məktəblərə üç illik ilahiyat və üsuli tədris kursları əlavə etməklə məqsəd hasil olub da müsəlmanların istədikləri üləma ilə müəllimlər yetişəcəkmış.

*(Bu materiallar "Açıq söz"də nəşr edilmişdir)

Vəqilə "Açıq söz" Rudolf cənablarının bu layihəsi əleyhində yazaraq bu yazısı ilə bütün müsəlman əfkari-amməsinə tərcüman olmuşdu. Milli məhfillərimizin bu xüsusdakı mütaliələrini də nəql eləmişdi. Həyatı-ictimaiyyə və ədəbiyyətimizi qara və qorxunc boyalarla təsvir edən Rudolf layihəsi haqqındakı müsəlman əfkari-amməsinin hökmü qısa və aydın idi.

Zatən ali ibtidai şkol bitirən bir uşenin başına beş arşın sarıq sarımaqla haman dönüb də əlləməyi-zaman olamayacağını dərk etmək çətin bir məsələ degil idi.

Fəqət "abbasını bəgənməyən beş şahı çıxardar". Müsəlmanların əzlərinə məxsus layihələri varmıdır? İştə Rudolf münəqqidlərinin bittəb cavabını vermək məcburiyyətində qaldıqları bir sual.

Bu sual cavabsız degildir. Layihə var. Hətta bir degil, bir neçəsi var. Bir neçəsi var deyincə, müsəlmanlar arasında müttəhid bir cavab yoxdur – deyə düşünülməsin. Əsas etibarı ilə milli layihələr haman birinin eynidir. Yalnız cüziyyətdə fərqlidirlər ki, o da hər tərəfdən gələn müsəlman nümayəndələri arasında olacağı təbii olan xüsusi məşvərət məclisində düzəlib uyşulacaq və mövcud layihələrdən ən mükəmməli qəbul olunaraq rəsmi məarif şurasına təqdim olunacaqdır. Hər kəsin ittihadla dilədiği əsaslar isə dünki nüsxəmizdə bir məsləhət məclisi haqqında verdığımız xəbər cüzində yazılmışdır. Nəşr elədigimiz bu fəqərə müsəlman əfkari-amməsinin ta on sənələrdən bəri tələb edə gəldiği, arzu və idrak bəslədiği amallardır. Bu amal yalnız Qafqasiya müsəlmanlarının degil, bütün Rusiyadakı türk-tatar millətinin dəfələri tələb elədiği məarif əsaslarıdır.

Oxuculara asanlıq olmaq üçün bu əsasları bir daha təkrar edəlim: müsəlmanlara üləmə ilə türkçə müəllimləri yetirəcək olan mədrəsə, müsəlman əfkari-amməsinə görə: 1) müsəlmanlara ciddi mollalar və bacarıqlı türkçə müəllimlər hazırlamaq qəsdilə təsis olunacaq. Buna görə dəxi mədrəsədə yalnız ümumi-ruhaniyyə degil ümumi elmlər də oxunacaqdır. 2) Rusiyada və əzcümlə Qafqasiyada yaşayan müsəlmanlar bir dinə və bir qövmə mənsub olduqlarından bu mədrəsədə cüzi məzhəb ittilafı nəzərə alınmayaraq bilafərq bütün müsəlman uşaqları okutdurulacaq. 3) Bütün dərslər türkçə-azərbaycanca olacaq. 4) Burada ilahiyyət, üsuli-tədris və ümumi elmlərlə bərabər dillərdən: türkçə, rusca, ərəbcə ilə farsca dəxi oxudulacaq. 5) Bu mədrəsə fəriqültəhsillərinə mollalıq ilə müəllimlik etməgə hökumət tərəfindən səlahiyyəti-qanuniyyə təmin olunacaq. 6) Məzkur mədrəsənin əvvəl əmrdə Bakı ilə Gəncədə açılmasına çalışib bütün məsarif dəxi mövqufat ilə sair milli gəlirlərdən ödəniləcək. 7) Dağıstanlı

dindəşlərimizin dəxi bu mədrəsədə oxumalarına imkan veriləcək. 8) Bu mədrəsələr idareyi-ruhaniyyələrin idarəsi və daxiliyyə vəzəratinin nəzarəti altında olub məarif nəzarətinə tabe olmayacaq.

İştə, bütün Rusiya müsəlmanlarının, əzcümlə Qafqasiya müsəlmanlarının ən böyük məarif ehtiyaclarından olan bu tələbatı şübhəsiz ki, məarif şurasına gedəcək vəkillərimiz kəndilərini dinləyəcək hökumət adamlarına deyəcək və bu diləklərin nə dərəcədə məşruh və icrası mətlub olduğunu dəxi ərz və isbat edəcəkləridir.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 29 noyabr 1916, №340

Qərz – borc
Alud – bulışıq
Vəch – üz
Fəriq – fərqləndirən
Mövqufat – vəqf üçün ayrılmış mülk, mal

Q.Sovet seçkiləri və bizdəki suyi – intiqad

I

Əksər Avropa məmləkətlərində olduğu kibi Rusiya məmləkətində də məsrutiyyət iki məclisli üsuldadır. Bu məclislərdən biri "Qosudarstvennaya Duma", o birisi də "Qosudarstvenniy Sovet"dir. Bu iki ad mətbuatımıza Dövlət duması və Dövlət şurası adları ilə yazılmaq adət olmuşdur. Fəqət bu adlar bir növ ismi xass təşkil etdikləri nəzər diqqətə alınsa da, heç tərcümə edilməsə daha müvafiq olur. Necə ki, Reystaq, Sobraniya, Lordlar palatası, Avamlar kamerası sözləri tərcümə olunmuyor. Öylə də, Duma ilə Soveti tərcümə etmədən qəbul etmək mümkündür. Yalnız ixtisar üçün Q.Duma və Q.Sovet şəklində yazmaq daha münasib olsa gərəkdir.

Q.Dumanın nə kibi bir müəssisə olduğu cəmaətimizcə bəllidir. Burasının milləti vəkili təərəfindən təşkil olunmuş bir məclis olduğunu qəzetə oxuyanlar bilirlər və bilirlər ki, burada müsəlman vəkili, müsəlman fraksiyası da var. Fəqət Rusiya parlamentinin yuxarı məclisi olan Q.Sovet (Dövlət Şurası) həqqində oxucularımızda, yalnız oxucularımızda degil, mətbuat moqutəmizi oxurkən belə bir növ vüqufsuzluq görülüyor. Buna görə də bu xüsusda bir az məlumat verilməsi fəidsiz olmaz, fikri hasil olur.

II

"Q.Sovet" in ömrü dumadan çoxdur. Hüquq və təşkilatının tarixi müfəssəldir. Fəqət дума açıldıqdan, başqa təbirlə Rusiyada məsrutiyyət elan olunduqdan sonra aldığı hüquq və səlahiyyət etibarilə iki məclisli məsrutiyyət üsulu ilə idarə olunan Avropa dövlətlərinin mislinə Q.Sovetin mövqei haman parlamenin yuxarı məclisi olmaq əyarındadır. İngiltərədə lordlar kamerası nə isə, Rusiyada da Q.Sovet odur. Q.Soveti Dövlət Şurası deyə tərcümə etdikdə əksərən bu sözü Türkiyədəki mənasına alıyolar. Halbı ki, oradakı Dövlət Şurasının vəzifəsi Rusiyadakı "senat" in vəzifəsidir. Q.Sovetə müqabil olan parlamenin yuxarı məclisinə Osmanlıda-məclisi-məbusana müqabil məclisi-əyan diyorlar. Q.Sovet demək, Rusiyanın məclisi-əyani deməkdir.

Q.Sovetin vəzifəsi дума və hökümət tərəfindən tədvin olunan qanun layihələrini nəzəri-tədqiqdən keçirib müzakirə, təsdiq və ya rədd etməkdən,

eyni zamanda da yeni qanunlar layihəsi təklif etməkdən ibarətdir. Q.Sovet mülahizəsindən keçməyən qanun, zati-hümayun imzasına verilməz. Bir qanun dumadan keçməklə tamamilə olmayıb sovetin tədqiq və mülahizəsinə verilmək və onun mütaliəsilə hesablaşmaq məcburiyyətindədir. Demək Q.Sovet qanun qoyan bir məclisdir. Ray və səlahiyyəti dumadan daha ötkün olan bir məclis.

Öylə bir məqsəd və səlahiyyətə malik olan Q.Sovet:

- 1) Sənsinom təşkilatı tərəfindən seçilmiş altı provaslavni ruhanidən;
- 2) Hər quberniya zemstvo sobraniasından seçilən birer nümayəndədən;
- 3) Dvoryan təşkilatları tərəfindən seçilən on səkkiz nümayəndədən;
- 4) İmperator akademiyası (darülfünun) ilə Rusiya darülfünunlarının seçdikləri 6 professorndan;
- 5) Petroqrada, Moskva və sair böyük sənət və ticarət mərkəzi şəhərlərdəki (əzəmlə Tiflis ilə Bakı) ticarət və manufaktura komitələri və birja nümayəndələrinin iştirakı ilə ticarət və sənət tərəfindən seçilən 12 nümayəndədən; və
- 6) bunların məcmui qədər zati-imperatori tərəfindən təyin olunan əzadan təşəkkül ediyor. Q.Sovet əzaları 9 ilə seçilir, fəqət hər üç ildən bir sayının intixabı təzələnərək əvəz olunuyorlar. Q.Sovet əzalıqına seçilmək və ya təyin olunmaq üçün qırx yaşında bulunmaq və əcəllən edadı təhsil görmüş olmaq şərtidir. Q.Sovet rəisi ilə müavini təyinlə nəsb olunan sovet əzası arasından da iradəyi-hümayun təyin olunuyor. Seçildikləri müddət keçmədən Q.Sovet əzalıqından istefa edən, yəni ölmək və ya başqa surətlə əzalıqdan çıxan əşxas əvəzinə o şəxsin mənsub olduğu silk nümayəndələri yığışib başqa birisini seçiyorlar. İştə keçəndə dvoryanlar tərəfindən seçilən gürcü zadəgan nümayəndəsi Abxazi bu surətlə seçilmişdi; imdi də ticarət və sənət nümayəndələri tərəfindən seçilən Actaxov ölümü ilə əzalıqdan çıxmış olan Rotvand əvəzinə bu tərtiblə seçildi. Astaxovla bərabər Vermişovun namizədliyi dəxi bu qayda ilə vəzə olunmuşdu.

III

Q.Sovetdə bir danə də olsa müsəlman yoxdur. Yuxarıda zikr olunan sovet təşkilatına diqqət olunursa o zaman bunun nəçün böylə olduğu öz-özünə anlaşılır. Müsəlmanlardan olacaq sovet əzasını şübhəsiz ki, seçki ilə göndiriləcəklər arasından arayacağız. Əvvəlincidə ruhanlərimiz bu həqdən məhrumdurlar, çünki ortodoks degildirlər. İkinci də Qafqasiya ilə Türküstanda zemstvo təşkilatı yoxdur. Volqaboyu ilə Krımda bu təşkilat varsa da quberniya zemstvo sobranialarında müsəlmanlar əksəriyyət təşkil etmiyolar. Buna görə zemstvo və quberniya sobranialarından

nümayəndə olaraq sovet əzəliyinə keçmək imkanında degildirlər. Üçüncü də: müsəlmanlarda dvoryan (bəy silki) varsa da, dvoryan təşkilatı (dvoryanskaya orqanizasiya) yoxdur. Buna görə də dvoryanlıq hesabla nə kibi cəza və tədbir varsa hamısına təhəmmül etdikləri halda Qafqasiya müsəlman bəyləri dvoryanlıq təyin elədiyi hüquq və səlahiyyətdən istifadə edəmiyorlar. Və buna görə də Q.Sovet seçkilərinə iştirakları yoxdur. Krım xanları hər nə qədər bu təşkilatə malik olsalar da ədədə az olub bütün Rusiya dvoryanları arasında əriyib qalacaqları təbiidir. Dördüncü də: müsəlmanlardan nə imperator akademiyasında, nə də dvoryanlar və professor yoxdur. Müsəlman olduqları üçün professor olamazlar da. Buna görə də darülfünun nümayəndəsi sifətli sovet əzası seçsinə iştirak etməzlər. Bu surətlə yalnız bir yol qalıyor ki, o da ticarət və sənəət naminə sovet əzası olmaqdır. Burada da məsələ nəzərə gəldiyi kibi maneəsiz degildir. Əvvəla, müsəlman tacirləri əksərən ticarət təşkilatlarına girmiyorlar. Bu xüsusda ətalət, vüqufsuzluq göstəriyorlar. Məsələn, Bakıda bu qədar "pervi gildi" tacirlər varkən və bu tacirlər əksərən müsəlmanlardan ibarət ikən tüccar təşkilatı və komitəsi yoxdur. Birjələrdə əzəliq edən adamlarımız yox dərəcəsinədir. Məsələn, Bakıda Bakı neft birja komitəsində müsəlman nümayəndələri ancaq bir-iki adamdan ibarətdir. Bir bir-iki ticarət və ya birja komitəsindən seçkici keçə biləcək adam tapılsa belə bu adamın bütün Rusiyadan toplanan ticarət və sənaye nümayəndələri arasından seçilə biləcəyi məhal dərəcəsinə müşkül bir əmrdir.

IV

Q.Sovetdə bir danə də olsa müsəlman nümayəndəsi olmamaq dedik ki, böyük bir nöqsandır, fəqət bu nöqsanın illəti görüldüyü kibi Q.Sovetin təməlini təşkil edən əsaslardadır. Bu əsaslarda ki Türküstan boyda böyük bir məmləkəti dumaya vəkil göndərmək həqqindən məhrum buraxmış. O əsaslarda ki, sayları rəsmi statistikaya görə 20 milyona bəliq olan bir cəmətə ancaq 7 nümayəndə vermişdir. Bu nöqsan rəf olmaq üçün onu iltizam edən üsul dəyişməli, əsas qanunlarda islahat əmələ gəlməlidir. Bir tərəfdən müsəlmanlar həqqində mövcud olan hüquqsuzluqlar qalxmalı, digər tərəfdən də müsəlmanlar mütəəbbüs və gözüaçıq olmalıdırlar. Yoxsa Q.Sovet sənəət və ticarət tərəfindən bu "erməni"ni degil, o biri "erməni" seçilməsi ilə bu nöqsan düzələcək degildir. İvan və ya Xristoforun sovetə keçməsi ilə hüquqi-milliyəmiz nə var olur, nə də yox.

V

İştə, bu əsaslı nöqtələri nəzəri-ətinaya alaraq "Açıq söz" "Vermişov məsələsi"ndə mətləbin künhünə varmadan məsələni əsasilikdən çıxarıb da şəxsiyyətə salmaqdan fəidə görmüşdü. Bu kibi məsələlərdə əsl mətləbi kənarə buraxıb ölçmədən, biçmədən söylənən sözlərdən "xoşlanmamışdı".

İlk məqaləsində Q.Sovet ilə "məkulat" həqqində toplanacaq bir şurayı qarışdırən "Sovqat" rəfiqimizin guşənişini "Açıq söz"ə cavabən yazdığı ikinci məqaləsində bu əsaslı və ciddi məsələyi "təsəvvür" elədiyi bir "müdafiə" keyfiyyəti ilə qarışdırmışdır. "Açıq söz" "Baku" qəzetəsinin "qara qəbli" müdirini müdafiə ediyormuş... Halbuki müdafiə olunacaq zat zavallı Bərbərov imiş. O Bərbərov ki namizədiliği Vermişov xatirəsi üçün afrikanlar tərəfindən fəda edilmişdir. Fəqət "Bərbərov"un "ağ qəbli" olduğu mühərrir əfəndiyə hardan məlum....

"Açıq söz" mühərriri Vermişovu müdafiə ediyor deməklə "Sovqat" mühərririnin mizrabı hankı tellərə vurduğu aşkardır. "Musiqişünaslar"dan ötrü bu çalğının "qazını sögür" havasında olduğu əyandır. Fəqət məqsədimiz münəqişeyi-qələmiyyə degildir. Arada hüquqi-milliyəmizə aid ciddi bir məsələ olmasaydı, bu xüsusda hər növ bəhsi belə artıq görərdik.

Bəyandan müstəğni dərəcədə əyandır ki, "Açıq söz" kimsəyə hücum etmədiyi kibi kimsəyi də müdafiə etməmişdir. Burada rol oynayan "kimsə" degildir. Çünki bəhs şəxs üstündə degil, prinsip üzərindədir. "Açıq söz"ün nəyi müdafiə elədiyi məlumdur. O, mətbuatımızı prinsipsizlik, məsləksizlik bəlasından müdafiə etmək istəmişdir. İstəmişdir ki, cəmətimizi tərbiyə etməklə vəzifədar olan mətbuatımızı "lənətullah əleyhim əcməin" zehniyyəti ilə xəstələnməş qaba təəssiblərdən, dərəcə və təhəmmülsüz nəzərlərdən uzaq görstün. Hüquq və qəvaninə təəllüq edən milli və növi məsələlərdə vüqufsuz bir surətdə göstərilən hiddət, məqsədin hüsuluna yarar yaxşı bir vasitə degildir. Məhdud baxışlarla geniş üfqiqlər görülməz. Milli mübarizə var. Bu varlıq millətin varlığı ilə təvəmdir. Fəqət bu mübarizə adabi-ümmiyyəyi xələdar edəcək qaba və nazakətsiz bir tərzdə olursa bərabərəcə ümumi cəməət işləri görmək olduqca müşkil, bəlkə də qeyri-mümkün olur. Arayı fəsad bürür böylə bir suyi-intiqadla çox da ilərilərə gedilməz!

Əvət, əlacı görülecək "vaqə"lərimiz çoxdur. Onlardan birisi də budur: Q.Sovet məsələsi. Bu xüsusda çarələrə təvəssül etməlidir və şübhəsiz ki:

"Əlacı-vaqə piş əz vaqə bayəd kərd"

Vəli:

"Surax dəvarə həm nə bayəd kəm kərd!"

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 6 dekabr 1916, №345

Məqutə – çox məhdud

Tədvin – qanunları sistemə salma, məcmuə tərtib etmə

Əqəllən – ən azı, heç olmazsa

Vüquf – xəbərdar olma, anlama

Məhal – qeyri mümkün

Müstəğni – ehtiyacı olmayan

Hadisənin əlacını onu baş verməzdən əvvəl edəsən
Dairədən dəliyi kiçiltmək lazım deyil

Dağistanın məarif ehtiyacı

339 və 340 nömrəli "Açıq söz"də müsəlman əfkəri-amməsinin açılacaq mədrəsə haqqında bəslədiyi niyətləri Bakıda bir məhsildə vəqə məzkurat nəticəsində bəyan olunan arzular şəklində nəşr olunmuşdu. 7-8 maddədən ibarət olan bu arzular cümləsində "dağistanlı dindəşlərimizin dəxi bu mədrəsədə (yəni əvvəl əmrdə Gəncə və ya Bakıda açılacaq mədrəsədə) oxumalarına imkan veriləcək" degilmişdi. Həmin məna daha əvvəlki nüsxəmizdə xəbər qismində "Şimali Dağistan üçün xüsusi bir mədrəsə açmağa lüzum yoxdur. Onların bu təərəflərdə açılacaq mədrəsələrdə oxumasına imkan verməli" şəklində çıxmışdır. Bu, yuxarıdakı cümlə ilə ifadə olunan mənanı tamamilə ifadə etməyən cümlədən bir əsəri-zühul olaraq "hələlik" kəlməsinin süqutu cümlənin mənasını tamamilə dəyişmişdir.

Məlum işdir ki, müsəlmanlar açmaq arzusunda olduqları mədrəsələri əvvəl əmrdə Gəncə ilə Bakıda açmaq dilədikdə, mədrəsə yalnız bu iki nöqtəyə münhəsir olsun, demək istəmiyorlar. Bəylə bir tələb "əvvəl əmrdə" qeydində və "hələlik" mötərizəsindən dəxi anlaşıldığı üzrə, hər işdə gözənilməsi təbii olan tədric qanununa riayətə qəbul olunmuşdur. Yoxsa Dağistan tələbələrində bu məktəblərdə təhsil etmək imkanı verdirmək tələbilə iktifa etmək başqa bir mülahizəyə bağlı degildir.

Bizə bu izahatı yazdırtan yuxarıdakı yanlışlıq səbəbilə Teymur-xanşura müəllimlərindən Məhəmməd Dibirov cənablarının yanlış bir fikrə zəhab olduqlarıdır. Dibirov cənabları bizə yazdığı bir məktubda "Dağistan üçün xüsusi bir mədrəsə açmağa lüzum yoxdur fəqərəsi"ni mucibi-heyrat görərək, öz yanında bəylə "heyratəngiz" bir qərarı doğura biləcək "mülahizələr"i araşdırıyor və haman o mülahizələri cərh və rədd etmək istiyor. Fəqət yuxarıdakı müqəddiməmizi degil, "Açıq söz"ün 340-cı nömrəsini oxuduqca belə yəqin kəndisini təşvişə salan mülahizələrin qeyri-varid olduğunu görməklə rahat bulmuşlardır. Əvət, hələlik Bakı ilə Gəncədə mədrəsə açılmasına qənaət etmək nə dağistanlıların "fəqirliyindən" nə "onların avamlıqlarından", nə də "dağistanlıların müxtəlif şivələrdə danışıqlarından" iləri gəlmişdir. Məlumdur ki, üləma və müəllimlər hazırlaşdıracaq bir mədrəsə açılması, yalnız paraya, əmin bir mənbəi-vardata mənət degildir. Bu mədrəsələri idarə edə bilmək üçün hər şeydən əvvəl bacarıqlı müdərrişlər, müəllimlər və müdirilər tapmalı, dərslilər və sair vəsəiti-tədrisiyyə hazırlamaladı. Bunlar işə birdən-birə olamaz. Tədriclə, təcrübə ilə olur.

Dibacəyi-sülhdə ikinci vərəq

İmdiki halda sülh olacaqmı, olmayacaqmı? İştə, bütün dünyanın nəzər diqqətini və etinasını cəlb edən bir məsələ.

Hər tərəfdən gələn səsələr, bilxəssə Rusiya ilə müttəfiqləri tərəfindən yüksələn nidalar, bu dəmdə sülhə yanaşmaq mümkün olmayacağını anlatmaqda; London, Paris hökumətləri daha ciddi surətdə vuruşmaq üçün hökumətlərini yenidən təşkil etməkdə və Rusiya dəxi daxil olduğu halda bütün müttəfiq dövlətlərin hökumət ərləri son qələbəyə qədər hərba davam edəcəklərini söyləməkdədirlər.

Almaniya ilə müttəfiqlərinin noyabrın 23-də Romanyadakı qalibiyyətlərinin təsiri – fəvqəladəsi sayəsində verdikləri sülh notasının inikasatı davam edib durmaqda iken bu dəfə də böyük Amerika dövlətinin rəisi Vilson işə müdaxilə edərək hər bədən bütün dövlətlərə təklif ediyor ki, dünyayı xarab etməkdə olan bu dəhşətli müharibəyi bitirsinlər və sülh əsasını təşkil edəcək şərtlərini müəyyən surətdə söyləsinlər.

Sənəldən bəri paydar olan beynəldüvəl təməül (işdə hasil olan qaidə və adət) siyasi işlərdə Amerika ilə Avropayı bir növ biri-birindən ayırmış və "Amerika amerikalılarındır" şüarına sadıq qalan mavərayimühit cəmahiri-müttəfiqəsi Avropa işlərinə qatışmamaq cəhətilə tanınmışdı.

Vilsonun notasında denildigi kibi əmsali tarixlərdə görülməyən bu məhşərnümun müharibə dünyanın rəayət eladigi bir çox adət və təamülləri alt-üst etdigi kibi bu təamülü də xələldər etmiş oldu.

İki il yarımə yaxındır ki, bəşəriyyəət cəhənnəmnümun hadisələr içində qovrulub yanıyor, əsirlər noticasında vücudə gətirilən Avropa məmurləri xərabəzərə döndəriliyor. Amerikanın sülhpərvər rəisi isə yalnız imdidi ki, "Avropa işlərinə qarışmamaq təamülünü qırmaq cəsarətini peydar ediyor. Əcəba, bu qədər gecikmə "təamül"ün qüvvətindənmi, yoxsa mavərayi-mühit cümhuriyyətinin fəzlə ehtiyatpərvərliyindənmi iləri gəliyor?

Q.Dumanın cəngəvər məbusları ilə Petroqrad məhafilinın bərişmaz diplomatları Amerika Cümhuriyyəət rəisinin ricasına rəğmon onun sülh xüsusundaki təşəbbüsünü Almanıya dövlətinin notası ilə əlaqədər görmək istiyor, hətta Vilson ya Almanıyanın təzyiqi ilə, ya Qeyserin xahişi ilə və Amerikada qüvvətli olan Almanıya partıyasının nüfuzu ilə hərəkət etmişdir – deyən ağzıgöyçəklər tapılacağına da

Buna görə də mədrəsənin birini, ikisini açmaq lazım gəlir. Məlum işdir ki, işin müvəffəqiyyəti üçün bu ilk təcrübə və sail müddətində daha müvafiq, daha zəngin bir nöqtədə ancaq səmərədar ola bilər. Gəncə ilə Bakıyı qabağa salmaqda bundan başqa bir mülahizə olmamışdır. Haşə Dağıstan unudulmamış və oranın mənafeyi Gəncə ilə Bakıya fəda edilməmişdir. Edilməz də: biləks dağıstanlıların bu mədrəsələrdə oxumalarına imkan verdirmək maddəsini unutmamaqla Qafqasıya müsəlman əfkari-amməsi dağıstanlı qardaşlarımızın fikrində olduğunu isbat eləmişdir. Məlumdur ki, Rudolf cənabları məşhur məruzəsində Dağıstanlı Azərbaycandan ayrımaq istəmişdir. Tiflisdə açacağı təsəvvür elədigi "Əli" və "Ömər" mədrəsələrində dağıstanlılara türkçə oxutmamaq məqsədini iləri sürmüş, dağıstanlılara şəriəti ərəbcə, digər elmləri də rusca oxutmaq arzusunu bəsləmişdir.

İştə, Dağıstanla Azərbaycan ayrılmasın deyə Bakıda, Gəncədə açılacaq mədrəsələrdə dağıstanlıların oxumasına müsəidə istəniliyor.

Dibirov cənabları açılacaq mədrəsədə təhsilatın münhəsirən türkçə – azərbaycanca olmasını da o qədər məqbul görmiyor. Çünki "şəriətimiz" ərəbcədir – diyor. Fəqət Dibirov cənablarını təmin edə bilərik ki, dərslərin türkçə olması ilə ərəbcə mütəzərrər olmayacaq, ərəb dili təkmilən oxunacaqdır. Fəqət hesab, riyaziyyəət olmayacaq, ərəb elmlər türkçə olmazsa, ərəbcə də olamaz. Rudolf layihəsində olduğu kibi rusca olar. Bu isə milli bir mədrəsə proqramını təşkil etməz.

Dağıstanın mərifət olan ehtiyacı böyükdür. Bu ehtiyac bütün Qafqasıya ilə şərik olaraq əvvəl əmrdə gözüaçaq mollarla və üsul-tədris bilər müəllimlərdədir. İləridə Dağıstanın hər böyük şəhərində Qafqasıyanın sair böyük şəhərləri kibi bir mədrəsə açılması mətlub olmaqla bərabər, bu gün Bakıda və ya Gəncədə açılacaq mədrəsəyə dağıstanlıların da qəbulu təmin olunarsa, Dağıstan mərifətinə az xidmət olunmaz.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 8 dekabr 1916, №347

Zühül – çıxma, əmələ gəlmə

Zəhəb – yola düşmə, getmə

Cərlh – sancma, biabır etmə

Varid – gələnlər, çatan

Mənət – asılı

Sail – hücumçuluq

söylüyorlar və əlavə ediyorlar ki, etilaf dövlətləri Almanıyanın sülh notası haqqındakı rəddiyyələrini qəti surətdə söylədikdən sonra, Vilson söylənən bu nitqləri oxumamış belə olsa, notasının Almanıya notasından artıq bir cavab almayacağı mühəqqəqdir.

Amerika notasının eyni zamanda Londonda fəna təsir hasil elədiyi dəxi xəbər veriliyor. Halbuki, Almanıya qəzetləri böyük cümhuriyyətin bu xüsusdaki qədəmini təbriklər və təhniqlərlə qəbulitələqqi eləmiş kəndilərinin bu xüsusda bir kərə bəyani-rəy etmiş olduqlarını söylüyərək, imdi söz söyləmək növbətinin düşmənlərinə gəldiyini qeyd ediyorlar.

Fəqət bu sözlər hamısı qeyri-məsul məhfillərlə çox da səlahiyətdar olmayan ağızlarla qələmlərdən çıxan sözlərdir. Notanın müxatib qaldığı rəsmi dairələrin bu xüsusda verəcəkləri cavab şübhəsiz ki, siyasətə tabe bir qəzetə məqaləsi və ya bir məclis məbusi kibi düşünmədən veriləməz. Amerika millətinin nümayəndəsi notasını verirkən bunun "yalnız bir dost degil, eyni zamanda bu müharibə üzündən dirilik mənfəətləri xələldar olan bitərəf bir millət və dövlət tərəfindən çıxmasına etina olunmasını" dəxi istəmiş və bundan sonra bihudə yerə davam edəcək olan hər bə laqeyd qalamıyacağını nazikənə bir surətdə bildirmişdir.

1914-cü ildə hər tərəfdə sülh, sülh – deyər səslər ucalmaqda ikən tarix öz hökmünü icra eləmiş, istər-istəməz müharibə partlamışdır. İllər keçdi. Bəni-Adəm övladı hər bə adət edər dərəcəsinə gəlmiş oldu.

İmdi hər tərəfdən hər bə, hər bə degildiyi bir zamanda sülh nidaları eşidiyoruz. Əcəba, bütün hər bə və zərbi-əzəmlərinə rəğmən bəşəriyyətə suya kibi susadığı böyük sülh ərafəsindəmidir?

Sülh təklifi ortaya gəldikdən sonra Yaponiyada müdafiə işlərinə işləyib külli mənfəətlər götürən əsgəri zavodlar əshaminin düşməsi kibi vəqələr Almanıya və müttəfiqləri tərəfindən verilən sülh notası ilə yazılmaya başlayan dıbaçəyi-sülhün birinci səhifəsinə aid sərtləri təşkil ediyordu. İmdi Amerika rəisi-cümhuri müharibə dövlətlərə verdiyi bu notası ilə dıbaçəyi-məzkurun ikinci vərəqini yazmaya başlamışdır. Bu gün gələn teleqraflar İsveçrə hökumətinin dəxi bu vərəqi yazmaqda Amerika müavinəti-təhririyyəsinə başladığını göstəriyorlar. "N.V."-nin aldığı məlumata baxılırsa, Roma Papası dəxi bu səhifənin parlaq sətirələrini yazmaq üçün qələm-davatını hazırlayırmış.

Əcəba, yazılmaqda olan bu dıbaçə müvəffəqiyyətlə tamam olub təbdən çıxacaq "kitabı-sülh"ün baş vərəqlərini edəcək, yoxsa natamam bir kitabın yırtılmış vərəqləri cüzində dəftərxanəyi-hər bədə atılıb qalacaqdır.

İştə, müztərib qaliblərin döğünərək cavabını aradığı bir sual!..

M.Ə.

"Açıq söz", 14 dekabr 1916, №351

Dıbaçə – müqəddimə
Müstərib – məchul
Müxatəb – xıtab olunan

Teatr və musiqi İki benefis

Pəncşənbə günü dramaktyorlarımızdan Hüseyn Ərəblinski cənablarının benefisində doktor Nəriman Nərimanov cənablarının "Bahadır və Sona"sı, cümə günü də komiklərimizdən Mirzə ağa Əliyev cənablarının benefisində Üzeyir bəy Hacıbəyov cənablarının "O olmasın, bu olsun"u oynandı.

Birinci benefisdə adam çox idi. İkincidə isə çoxdan da çox idi.

Birinci benefisdəki drama Nərimanov cənablarının haman addakı romanından səhnəyə nəql olunmuşdur. Bu roman xüsusində vaxtilə yazmaq imkanında olduğum üçün dramasının ehtiva elədiyi məzmun və fikirlərdən bəhsə lüzum görmüyürəm. Fəqət bu qədər var ki, "Bahadır və Sona" oynanıldığına "drama"lığından daha münasib və daha müvafiq idi. Səhnə üçün dəyişdində yazanının təcrübeyi-qələmiyyəsinə rəğmən çox "quru" və "kənl sığıcı" çıxmış, hər bir romandan dəyişdirilən əsər kibi səhnəyə uymayan nidaqlarla dolmuşdur.

Oyuna gəlincə Sona rolunu Gülsabah xanım müvəffəqiyyətlə oynadı və bilxassə axırıncı dəli pərdəsini yaxşı bitirdi. Bahadır rolundakı xeyir bir (benefisçi) Ərəblinski cənabları isə müvəffəq ola bilmədi, hətta rolunu belə necəki lazımdır əzbərləməmişdi.

İkinci pərdədə müəllif əfəndi tamaşaçılar tərəfindən səhnəyə çağırıldı. Ərəblinski cənablarına da qiymətli təhəfələr təqdim olundu.

Mirzə ağanın benefisi "O olmasın, bu olsun" hamışəki kibi müvəffəqiyyətlə keçdi. Xəlq gülhəgüldə idi. Benefis sahibinə qiymətli təhəfələr təqdim olundu, alqışlandı.

M.Ə.

"Açıq söz", 18 dekabr 1916, №354

Orta məktəblərdə məhəlli dillər

Tiflis duması mühüm bir qərar almış. "Böyük məsələ"nin əhəmiyyətli bir fəslini həll etməyə üçün şayani-təqdir bir qədəm götürmüşdür.

Tiflis şəhər idarəsi əzasından Atabəyov təkliflə Duma əksəriyyətlə qərar vermişdir ki, şəhər idarəsi hökumət hüzurunda lazım gələnlər məqamlar qarşısında təşəbbüsdə bulunuyorlar. Təinki orta məktəblərdə, məsələn, gimnaziyalarda, realnılarda və sair tipdəki məktəblərdə məhəlli dillərin oxudulması məcburi olsun və bu dilləri oxudan müəllimlər sair müəllimlər dərəcəsinə hüquq və imtiyaz sahibi olub hökumət xidmətində rəsmi müəllim hesab olunsunlar. Maaşları da təmini-maaş edəcək dərəcə məktəblər smetasına daxil edilsin.

Tiflis dumasının bu nidası bütün Qafqasiya millətlərinin, əzəmlə, Qafqasiya türklərinin sənələrdən bəzi bəslədikləri amallarından bir parçası, mətbuatın hər münasibətlə təkrar edə gəldiyi "böyük məsələ"nin əhəmiyyətli qismlərindən birisidir.

Qafqasiyada yaşayan müsəlmanlar, gürcülər və ermənilər Rusiyaya sadiq bir vətəndaş olmaq üçün öz doğma milli mədəniyyət və xüsusiyyətlərindən ayrılmağa ən birinci şərtlərdən ədd edərlər. Bunun üçün də milli məktəblər tələbində bulunuyorlar. Fəqət milli məktəblər vücudilə bərabər onlar kəndilərini dövlət məktəblərindən dəxi tamamilə müstəğni görəməzlər. Milli məktəblərimiz olsun, onlara hüquq, vilsət və ixtiyar verilsin. Oralarda millətin doğma övladını bəsləmək, millət oğlu tərbiyə etmək imkanı hasil olsun... Bu, işte "böyük məsələ"nin ən böyük rükünü! Fəqət xəyal degil, həqiqət üzərinə fikirlərini işlədənlər bilərlər ki, milli məktəblərlə bərabər ümumi məktəblər dəxi Rusiya vətəndaşı erməni, gürcü və müsəlmana xidmət edəcək və Rusiya millətləri bu məktəblərə hər zaman möhtac olacaqlardır. Bir qism əhali, sünufi-məxsusə övladı haman bu ümumi məktəblərə davam edəcəklərdir. Bu xeyli mühüm bir məsələdir, bu, bir ehtiyacdır. Bunun qabağını almaq nə mümkündür, nə də fəidəlidir. Bu gün ortada görünən əhli-məarif, bilxassə ümumi işlər başında olan "intelligensiya"ımız əksərən bu ümumi məktəblərdən yetişmişlərdir, bundan sonra da ümumi məktəblərdən yetişən əhli-məarifə möhtac olacağız. Bundan sonra dəxi millət ümumi məktəblər məhsulu oxumuşlardan xidmətlər görəcək. Elmi, fənni xidmətlər, ixtisas və texnika xidmətləri gözləyəcəkdir.

Milli məktəblərimizdən çıxacaq müəllimlər, mollalar, ibtidai və təali təhsilə dara millətədaşlar, eyni zamanda doktora, mühəndisə, texnika, tacira

və sairərbabi-elm və fənnə möhtac olacaqdır. Buna şübhə yoxdur. Şübhəsiz ki, bu kibiərbabi-elm və fənn hələ bir çox zaman münhəsirən rus məktəblərindən, ümumi məktəblərdən çıxacaqlardır.

İştə ümumi məktəblərdən gözlədigimiz bu mütəxəssis və mütəfənnin millətədaşlarımızı milliyət və mədəniyyət xüsusiyyətlərindən ayrılıb da özünə bigənə görməmək çarəsini Rusiyada yaşayan millətlər, əzəmlə Qafqasiya millətləri, orta məktəblərdə məhəlli dillərin lüzumi dərəcədə ögrədilməsində görüüorlar. Bir gimnaziya və ya realni məktəbində oxuyan millət balası digər elmlərlə bərabər öz dili, ədəbiyyatı, tarix və ənənəti, din və adətı haqqında kafi dərəcədə məlumat ala bilsə - şübhəsiz ki, ümumi məktəblərin "milliyətdən çıxarmaq" "zəhri"nə qarşı bir "padzəhr" təşkil edər.

Qafqasiyadakı orta məktəblərdən bir qisminə bu vəqə qədər məhəlli dillər tədrisi yox degil, vardır: fəqət varlığı yoxluğa bərabər olan varlardan, məhəlli dil var, fəqət o dilin mövqeyi başqa dərslər dərəcəsinə olməyib lüzumsuz və ixtiyari bir şey kibi durmaqda "əzbərayi-xali nəbudən ərizə" hökmünü saxlamaqdadır. Məhəll dil müəllimi kəza, oxutduğu dərslər kibi məktəbin bir "cüzü layətcəzza"sı kibi degil, nəyə isə göz örtmək üçün yapan quru bir müqəvvadan ibarətdir. Bu müəllim, nə sair müəllim arkadaşları kibi rəsmi bir rütbəyə malikdir, nə də onlar qədər bir maaş alır. Məlum eşidər ki, yaxşı maaş olmayınca ciddi müəllim də tapılmıyır. Ciddiyyətsiz bir müəllim əhəmiyyətsiz bir proqram və rəsmiyyətsiz bir dərslərdən ibarət olan məhəlli dil oxutması da bittəbii arzu olunan səmərəyi verəmiyir.

Bu cəhətləri nəzəri-etinayə alınca Tiflis dumasının bu xüsusda aldığı qərarın nə dərəcədə mücbət olduğu anlaşılır. Tiflis duması gərək məmləkət və gərək millətlərə böyük bir əhəmiyyətə malik olan bu məsələyi qaldırdığından ciddiyyət əsəri göstərərək eyni zamanda şəhər idarəsinə təklif eləmişdir ki, sair Qafqaz şəhər idarələrində dəxi müraciət edib təklif eləsin ki, bu xüsusda Tiflis tələbinə iştirak eləsinlər. Zənn etməyiz ki, Qafqasiya şəhərləri üçün də bu lüzumlu təklifə "ləbbeyk" sədası verməyən birisi tapılınsın. Bu təklifə hər yerdən əvvəl Bakının cavabi-müvafiqət verməsi məlumdur.

M.Ə.Rəsulzadə
"Açıq söz", 15 dekabr 1916, №352

Padzəhr - zəhərin təsirini məhv edən şey
Kəza - həmçinin, bunun kimi
Layətcəffa - bölünməz, son dərəcə

Mövlüdi-Nəbi **Türkcəsi: Yalavacın doğulduğu**

Doğulmaq var ki, ancaq bir evi sevindirər. Doğulmuşlar var ki, yalnız bir qəbiləni şad edirlər. Bir millət və ya dövlətə mucibi məsərrət olan vələdlər dəxi çoxdur.

Fəqət bu günün mislinə doğulan Yalavac bunların fəvqündə, hamısından uca, hamısından mümtəzdir.

Öz doğulması ilə o, bir ailə, bir qəbilə və ya bir millətdə degil, bütün dünya deyəcək qədər geniş üfüqlərdə, müxtəlif millətlərdə, daha mühümmü, kəndisindən çox sonralara qədər davam edən əsrlərdə ən səmimi - sevinclər doğurmuşdur.

Əvət, ələmi-başəriyyət bu gün dünyanın heyətlərlə gördüğü, tarixin şan və şərəflərlə qeyd elədiği düha sanı alma siparələrindən bir "düri yetim" bulmuşdur. Bu "düri" Ərəbistanın əvvəlcədən dəxi şöləgahi-imani olan Kəbəullahda parlayınca, bu nuri-qüdsiyyətə qarşı atəşgədələr işığından qaldılar. Günəş çıxınca yıldızlar necə sönörlərsə, öyləce söndülər.

Mövlud mənqəbələrindən ən mənalısı olan bu fəqərə bilxəssə şayani-diqqətdir. Atəşin (odun) tarixi-mədəniyyətdə ən böyük amillərdən birisi olduğu, hətta ailənin belə atəş səbəbinə vücudə gəldiği bəllidir. Tarixin qəsəm tarixində, mədəniyyəti-başəriyyətin ibtidai zühurunda yaşayan insanlar oda fəvqələdə əhəmiyyət vermiş, ona sitayiş etmişlərdir. Necə ki, yolçular gecələrdəki yıldızları əzizlər, onlara fəvqələdə əhəmiyyət verərlər... Çünki hər tərəfi qaplayan qorxulu qaranlıqda ancaq bu yıldızlar vasitəsilə yol alıb gedə bilərlər.

Günəş tülu edincə yıldızlar artıq görülməz olur. Fəqət bu, yıldızlar yox olur demək degildir.

Bəncə, atəşgədələr haqqindəki mənqəbəyi də böylə anlamalıdır: atəşgədələr söndü demək - dini - Məhəmmədinin zühuri üzərinə xəlqin zəhn və fikirlərində öylə bir işıqlıq əmələ gəldi ki, artıq atəşgədələrə ehtiyac qalmadı - deməkdir.

Bu gecə misalı ilk baxışda bəlkə də mətləbi anlatmağa kafi görülməz. Hər gecənin axırı günüzsə də, hər gününün sonrası yenə gecədir, - deyə bilərlər. Əvət, öylədir. Gecə-günüzə, günüz də gecəyə əvəz olunur. Fəqət mədəniyyəti - başəriyyə dövrələri dəxi böylə degilmidir? Tarixi-ədyan biri-digəri ardından gələn gecə və günüzlərdən ibarət degilmidir?

Vəhdaniyyəti-ilahiyyə günəşinə nisbət qaranlıq gecə yıldızları kibi görünən atəşgədlər büt-pərəst gecələrə müqabil parlaq günəşlər idi. Bu günəşlər get-gedə gürubə yaxınlaşdılar. Nəhayət qaranlıq gecənin əvvəlcə bərraq, fəqət sonra yeni bir sabaha doğru yaxınlaşdıqca sonük yıldızlarını təşkil etdilər.

Əcəba, bütün atəşgədləri təhti-səmaində buraxan və göz qamaşdırıcı nuru ilə bəşəriyyəte yeni bir sabahi-təməddün açan islam günəşi bu gün biladi-islam gögündə tərəkülüm edən qara buludlar arxasında qalaraq qaranlıq gecədəki bir yıldızdır ki, sənə enməmişmidir?...

- Enmiş!...

Bunu etiraf etməli, bunu qanmalıyıq. Fəqət bu idraki-ümidimizi qırmamalıdır, bilməliyiz ki, hər gecənin bir sabahı var.

Zatən sabah əsldir. Günəş hər zaman yakıdır. Hətta gecələri kəndimizə rəhbər etdigimiz asimani işıqlar belə onun inikasıdır.

Lisani-rəmzi buraxalım da aşkar danışalım: dinimizdəki həyati əsasları ehmal etdigimizdən həyatımız qaranlıqlaşdı. Mədəniyyəti-islamiyyənin gecəsi gəldi. Qaranlıqda gözlər görməz oldu. Din ilə həyat yanaşa degil, qarşı-qarşıya gəldilər. Hər şey üçün gögə baxdıq. Fərsiz yıldızlardan rəhbərlik ümid etdik. Fəqət düsturi-ittixaz etdigimiz hökmləri daima dəyişməkdə olan zamanəyə uyğun görməyincə "hiylə"yə başladıq. Əxlaqsızlıq hasil oldu. İmanla əməl ayrıldı. İmanə zəif, əmələ ətalət gəldi...

Atəşgədləri söndürək günəş atəşpərəstlərin qatı bir əxlaqsızlığa tutulduqları, digər tərəfdən də Ərəbistanda hənifəlik məsləkinin rəvac bulduğu bir zamanda doğmuş idi. Əvamımızdaki hali-inhitat ilə xassəmizdəki hali-intibah dəxi bu halə bənzəməzmi?...

İslam günəşi, Ərəbistanın ələmlülfil kibi dəhşətli bir zaman keçirdiyindən sonra doğmuş idi. Hal-hazırda ələmi-islam daha dəhşətli bir "fil ili" keçiriyor. Əcəba, bu hal təkrar bir səadət günəşinin tüluini təbşir etməzmi? Ələmlülfil dəhşətilə kitləyi-ərəbi sarımsı hənəflər dəxi nəsihətləri ilə intibahi-əfkarə səbəb olmuşlardı. Ki bu iki amili müəssərin nəticəsində islam zühur etmişdi.

Ələmsümül müharibə durğun kütleyi-islamiyyəyi fil ilindən az sarsılmamışdır. Məsail və əxlaqi-diniyyə sahəsində intibahi-əfkar nəşr edən üləma zamanəmizin hənifələridir. İştə bu iki hal-mədəniyyəti-islamiyyə gecəsinin sabaha yaxınlaşdığını və nəyyiri-islamın təkrar bütün şüa ilə tülu edəcəğini təbşir etməzmi?...

İştə, bütün ələmi-islamın, əzəmlə ələmi bir dini-milli kibi qəbul etmiş olan türk ələminin böylə bir səadət sabahında olmasını təfəül edərək bu günkü mövlud münasibətilə bayramlaşalım!...

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 25 dekabr 1916, №360

Vələd – övlad

Dürri-yetim – çox iri mirvari

Məsərrət – sevinc, şadlıq

Qəsəm – and, and içmə

Tarik – qaranlıq

Mənqəbə – mədh, mədhiyyə

Büraq – adam başlı, at bədənli heyvan

Bilad – ölkə

Təriküm – toplanma

Sin – "bismillah" sözünün ixtisarı

İnhitat – tənəzzül

Təbşir – şad xəbər gətirmə

Nəyyir – nurlu, parlaq, işıqlı

Nə xəbər var?

- Davadan, barışıqdan nə xəbər var? İmdiki zamanda bu suala cavab vermək kibi asan bir şey təsəvvür olunmayı. Məlum a, dünya başdan-ayağa dava-döğüşlə dolduğu bir zamanda "davadan nə xəbər var?" sualına cavabı tapmaq olmaz.

Olmaq – diyərsəm, heyrət etməyiniz.

Məsələn, birisi sizi yaxalıyor. Davadan, barışıqdan nə xəbər var? – deyə soruyor. Sizin xəbər bildiginiz mənbə qəzetələr isə bunlara baxıb da verəcəyiniz cavab Rasputindən başqa ola bilməz.

- Nə xəbər var?

- Rasputin!...

Rasputin, ba istilah, dövrü dibindən qaçmış, anasının əmcəgini kəsmişin birisi ki, vaxtilə at oğrusu olmuş, yalandan şahid durmuş kəlisə üçün pul yığıb da "bilet" payının "həzmi-rəbe" fəslindən də ötürmüş imiş. Bu, piyanskə balıqçının oğlu, mujik, bu mujikdə nə kibi bir qüvvət və təsir varmış ki, birdən Tumen quberniyasından hoppanıb böyük Rusiyanın əzəmətli paytaxtına düşmüş. Əvvəl faytonçuqdan başlamış. Ravi rəvayət eliyor, günlərin bir günündə "izvozçik" Rasputin, keşiş "Feofani" şəhər kənarındakı sovməəllərdən birinə aparırmış. İzvozçik ruhani atanın xoşuna gəlmiş. Onu müqəddəs məhfillərlə aparmış. Nəhayət, nə olmuş, nə olmamış, Rasputin sovməəllərə mücavir olmuş. Rahibələrə əl atmış. Həm əli boş da çıxmamış. Sovməənin birindən qovulmuşsa da, o birisində yer tapmış. Xülasə, hər yanda "üz ağartıqdən" sonra sovməə qapıları üzünə bağlanmış. Fəqət bu "cəsur əyyaş" qapıların bağlı olduğundan məyus olmamış. "Axtaran tapar" şüarını virdi-zəban edərək istədiyini axtarmış. Petroqraddan Moskvaya səfər eləmiş. Burada özünə məxsus olan "məslək"ini dəvətə başlamış. Bu məsləkə "şəhvətpərəstliyi arxadan qaldırmaq üçün" arvadlarla kişilər bir hamada çimməməli imiş. Hərif Moskvada çox da tikiş tutduramamış. Təkrar Petroqrada övdət eləmişdir. Bu sıralarda məşhur baş vəzir dəmir Stolpin ilə məarifə peyda etmiş. Vəzirin inqilab zamanında ali dairələrdən birində patlamış cəhənnəm makinası hadisəsində fəlc olmuş əlini "sağaltmışdır". Bundan sonra artıq sahibi-kəşf və kəramət bir "starotes" (şeyx) olub qalmışdır. Kaşvü-kəramət sahibi bu bülhəvas Şeyxin müridləri gündən-günə artmaqda, hələ müridləri Şeyxin məhəbbətini qazanmaq üçün adətən rəqabətə çıxmaqda imişlər.

Daima əyyaşlıqda, keyfdə, zövqdə olan bu yeni moda "müqəddəs", zənn etməyiniz ki, əvəm xəlqi tovluyormuş. Xeyr. Adını zor-bələ ilə yazı bilən bu alimi sırf aristokrat məhfillərini, paytaxtın kübar ailələrini, vəzirləri, vəkilləri, keşişləri, rahibləri seviyor, kübar xanımlar arasında adətən bir cadugər, bir sahir işini işliyorumuş. Xülasə, öylə işlər, öylə kələklər, o qədər inanılmaz mənəqəbələr ki, Hindistan fakirləri, İran falçıları, Şərq rəmməlləri və "ünfisi yalan".

Rasputinin gördüğü rəzalət o qədərdir ki, onun eladiklərini degil, qəzetələrin onun haqqında yazdıqlarını belə yazmaq qurtarmaz. Rasputinin kim olduğunu müsəlman oxuculara başa salmaq üçün misal tapmaq da müşküldür. Bu cəsur şarlatana bir nümunə axtarmaq fikrile düşünürkən xəyalə "Ölümlər"dəki "Şeyx Nəsrullah" gəlir. Şeyx Nəsrullah ölümləri dirildirmiş. Fəqət həqiqətdə "zəndə induli mürdə, mürdə induli zəndə"lərin başını piyləyib irz və namuslarına toxunuyormuş. Məhəmmədçuluza də cənablarının o əsərinə səhneyi-tamaşada seyr edənlərdən bir qismi "Şeyx Nəsrullah"ların mövcud olduğunu mübaligəli görmüşlər desə də, bir qismi eşqinin təzəki "təbərrük" kibi daşınan "şeyxlər" bildiklərini söyliyorlardı. Şübhəsiz ki, şərqin nuri-mədəniyyət və məarifindən uzaq və qaranlıq guşələri bu kibi cəhalət şəbərələrindən xali degildir. Məgərə "Şeyx Nəsrullah"lar təsəvvür olunduğu kibi Naxçıvanda degil, Petroqradda imiş və özlərini "bərai təbərrük" siğə etdirən xanımlar çarşaflar altında hüviyyəti itib də əqilləri korşalmış "Tükəzban"lar degil, paytaxtın nazu-neməti içində bəslənən "dəqaişünas" incə xanımlar, dilbər "mariya"lar, rəna "liza"larmış.

Qəzetə oxucularından birisi diyordu: "bən öylə bilirdim ki, "göbək yazanlar" ancaq bizdədir. "Keşişin" əhvalatını oxuduqdan sonra doğrusu gördüm ki, bizdə də dəliləri varmış, bu "oxucu"nun təsvirinə görə qəzetələr nahaq yera bu adamın nə dərcə razil olduğunu açıyorlarmış. Çünki onun rəzaləti açıldıqca onu yetirən mühitin səfahəti də o nisbətdə isbat edilmiş olur. Əlbəttə bu onun fikridir. Fəqət mühitin səfahətini gizlətmək "siflis"ə tutulan oğlanın "utancaqlığına" bənzər. Mətbətə haln bütün rüsvaçılığını bilə-bilə azarı gizlətmək istəmiyor. "Utananın oğlu olmaz". Halbuki hamilə bir vəziyyətdə olan Rusiya cəmaətçiliyi oğlu doğmaq istəyor. Bir də "oxucu"nun mülhəzinasinə çox da riayət olunmamış degildir. Qəzetələr bir neçə gün "Rasputin" kəlməsi əvəzinə "şəxs" deyə məchul bir ism xüsusində eyhamlı şeylər yazmaq məcburiyyətində qaldılar. Bunu özbaşına etmədilər. Bir "utanan" vardı ki, eyibli azarını birdən-birə açmaq

casarətini göstərə bilmiyordu... Hələ kim bilər bu "utancaqlıq" sayəsində nə qədər gizli şeylər qalmışdır...

Siz yenə deyə bilərsiniz ki, çox acəb, deyəlim ki, Rasputin bir Şeyx Nəsrullahmış... Əcəba bu, tarixdə misli görülməyən müharibəyi unutduracaq qədər bir "hadisə" ola bilərmi?...

Bir nöqtə ərz edim də, özünüz düşününüz:

Cəməat tərəfindən seçilmiş millət nümayəndələri hökumət və vəzirlər arasındakı münasibəti bilirsiniz. Düma çağırıyor, çağırıyor. Bir vəzirin istefasını tələb edib duruyor. Fəqət səs səhrada çağırılan səda kibi havaya gediyor. İstefa degil, istizayə çağırılan vəzir belə keyfi istədikdə gəlmiyor. Halbuki, Rasputinin qapısı vəzirlər ziyarətگاهی...

Düma istizahları etinasız qalıyor. Cəməat müəssisələrinin qətnamələrinə bəxan olmuyor. Halbuki Rasputin kart viziti üzərində yazılan hər bir "əmr" haman icra olunuyor. Demək ki, böyük Rusiya qərribə bir "dəccal" cadusinə giriftar olan kibi bir səfil dərbədərin qara həvasatınə qurban olub gediyor...

Vətənpərvərəne bir hissə ürəkləri od tutub yanan tərəqqipərvər qəzetələr işi böylə görünəcə təbiidir ki yanyıyor, yaxılıyır və "Kefli İsgəndər" kibi sayıqlıyorlar.

Doğrusu Moskva və Petroqrada qəzetələrinin Rasputin haqqında yazdıqlarını oxuduqca teatr səhnəsi nəzərimə gəlir Mirzə Ağa Əliyevi kefli İsgəndər rolunda görüyorum ki, diyor:

- Ölülər!

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 27 dekabr 1916, №361

Sovməcə – ibadətqah

Müicavir – qonşu; məscid xidmətçisi

Dəccəal – fırıldaqçı

Həvas – hissələr

Hüviyyət – şəxsiyyət

Səfalət – səfehlik, ağılsızlıq

Bir mədrəsənin bayramı

Biz qafqasiyalılar bu günə qədər arzu elədigimiz bir mədrəsə vücudə gətirə bilməmişik. Bir mədrəsə ki, yeni üsuli-tədris ilə idarə olunsun. Bir mədrəsə ki, bizə istədigimiz müəllimi, mollanı, müdərrişi, mühərriri, millət və cəməat xadimini hazırlasın. Bu xüsusda təşəbbüslər olmamış degildir. Amalımız budur. Ən böyük amalımız mədrəsədir. Təşəbbüsümüzdə olmuş: Gəncədə mədrəsəyi-ruhaniyyə və məqsədlə təsis olunmuşdur. Bakıda "Səadət" bu arzu ilə bina edilmişdir. Gəncə mədrəsəsi ilə Bakı "Səadət" ilk illərdə məqsədə müvafiq bir yolda dəvam belə etmişlərdir. Gəncə mədrəsəsinin bir neçə il intizamlı dəvamının səmərəsi meydandadır. Fəqət Gəncədə maddi müavinət yoxluğu, Bakıda mənəvi şəşqınlıq, hər iki yerdə də rəsmi təzyiq və bu təzyiqlərə qarşı köks gərəcə müəssisələrin yoxluğu bu gün bu iki mədrəsənin vücudini məəttəəssüf əvvəlki əhəmiyyət və mənasından salmışdır.

Qafqasiyalıların həsrət qaldıqları "mədrəsə"yə şimalı qardaşlarımız, Volqa Boyu müsəlmanları malikdirlər. Bu xüsusda bir dərcəyə qədər mütəsəlli ola bilərlər. Orada bir də degil, bir neçə mədrəsələr vardır. Ən məşhurları Orenburqda Hüsiniyyə, Kazanda Məhəmmədiyyə, Ufada aliyyə mədrəsələridir. Məzkur mədrəsələr bizim bir nəzəri-ehmal ilə gördüğümüz qərardadı-ruhaniyyənin müsaide elədiyi icazə ilə "mədrəsə" ləfzinin hüquqca təmin elədiyi ixtiyardan istifadə edərək açılmışlardır. Buralarda yalnız ülumi-şəriyyə və üxrəviyyə degil, ülumi-müfideyi-dünyəviyyənin ən mühümləri də oxuduluyor. Tarix, coğrafiya, hüquq kibi elmlərlə bərabər tatar dili, ədəbiyyatı, tarixi, türkçə ilə ədəbiyyatı, ərəb dili və qəvaidi, fiqh, məntiq və sair elmlər dəxi tədris olunuyor. Buradan çıxan tələbələr sonra millətin müəllimi, müdərrişi, mollası, pişvazi oluyorlar.

Yuxarıda zikr etdigimiz mədrəsələrdən Ufadaki mədrəsəyi aliyyə bundan on sənə əvvəl, Rusiyada elan olunan hürriyətdən bilaistifadə açılmış mədrəsələrdəndir. Məəttəəssüf bu mədrəsənin proqramı və on illik fəaliyyəti haqqında kəmahı məlumat vermək imkanında degiliz. Mədrəsə müdiri möhtərəm Ziyaəddin Kəmalı cənablarından aldığımız iltifatnamədə hər nə qədər mədrəsənin proqramı ilə hesabnaməsinin dəxi ayrıca postaya verildiyi qeyd olunursa da, posta bu vəqə qədər gözümüzü yolda buraxmış, hətta bu intizar qaraladığımız bu sətirlərin təxirinə belə mucib olmuşdur. Bu xüsusda bir təfəsil məlumat verməgi,

ayrı bir vəqtə buraxaraq imdilik bəzi qəzetələrdən ala bildigimiz müxtəsər məlumat ilə iktifa edolim. Aliyə bu biçimdəki mədrəsələr içindən ən müterəqqisidir. Müdiri Ziyaəddin Kəmalî Əfəndi gözəl zəmanə təhsili görmüş, müasir fikirlər sahibi, Misirdə oxumuş əməlpərvər üləmadandır. Kəndisi çalışqan, mütəşəbbüs və məsləkinin aşığı fədakar bir zəttir. On ildən bəri davam etdirdiyi mədrəsədə Rusiyanın çar ətrafından tələbələr bulunuyor. Hal-hazırda burada Kırmdan, Şimali Qafqasiyadan, Türkistandan və Volqa Boynun hər tərəfindən tələbələr vardır. Şagirdən mərifəti bütün Rusiya türklüğüne dağılmış olan bu zati-möhtərəm aliyə yolunda min dürlü məşəqqətlərə təhəmmül eləmiş. Maddi və məənəvi halları qaldırmışdır. Nə Ufa baylarının təğallübi, nə danosçuların şeytanəti, nə hökumətin lütfisizliyi, nə həbsxanənin rütubəti və qaranlıq hücrəsi bu çalışqan adamı yolundan döndərə bilməmiş, tutduğu yolunu başa çıxarmaq əzmində olan bu xadim bunlardan daha böyük bir müşküləti dəxi bu vəqtə qədər rəf edə bilməmişdir. Məktəbi saxlamaq üçün adətən qarı-qarı gəzərək inanə toplamışdır. Digər manəələr hər nə qədər artıq məzkur mədrəsəni düşündürmüyorsa da, maddətən təmin olunmadığı hala bir qayğı təşkil eləmişdir. Digər mədrəsələr (Hüseyniyə və Məhəmmədiyyə) banilərini həmiyyətəndənə vəqfiləri ilə təmin edilmişkən, aliyə bu təamətdən məhrumdur. Bu məhrumiyət işte aliyyəi bilənləri, onu sevənləri həqiqətən də düşündürüyor. Aliyənin on illiyi münasibətilə sabiq şagirdlərindən birisi "Vəqt" rəfiqimizdə yazdığı bir məqaləsində bu sırada aliyə üçün ən dəğərli təqdiri-möhtərəm müdirini bundan sonra artıq inanə toplamaq məşəqqətindən xilas etməkdir – diyor və aliyə madətən təmin edilməzsə, atisi əndişəli olduğunu bəyan ediyor.

Fəqət on il bir boyuna davam edib ağıllı, idraklı, millətine mərbut, müasir adamlar tərbiyə edib geniş Rusiya türklüğünün hər tərəfinə yayan bir müəssiseyi-ürfan hər halda bəqasını təmin cəhətindən əndişə etməyə bilər.

Aliyə kibi mədrəsələr bizim kibi məhkum millətlərin atəşparəyi-ümidlərini sönməyə buraxmayan ocaqlardır. Bulduqları odu söndükdə bir daha yandırmaq imkanında olmayan ibtidai insanlar üçün ocaq nə isə, qayeyi – millilərinə doğru yeni yürüşə başlayan millətlər üçün mədrəsələr odur. On ildən bəri hər növ müxtəlif illərdən qorunub da şölələnməkdə olan aliyə atəşgədeyi-ürəfanın on illik bayramını ən səmimi qəlblə təbrik edərək ümid ediyoruz ki, ürəkləri istiqbali-millət işığı ilə ziyadar olan həmiyyətəndlər bu, qafiləmizə cəhalət

qaranlıqlarında rəhbər olan məşəlin bir daha sönməmək üzrə yağ ehtiyatını təhiyyə edərler.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 28 dekabr 1916, №362

Aliyə – yüksək, uca
Üxrəvi – axirətlik
Pişvaz – qarşıya çıxan
Kəmahî – olduğu kimi
Çar – dörd
Şakir – şükər edən
Təğallüb – zorakılıq
Təhiyyə – xeyir-dua, salam
Mərbut – bağlı

Mövlud bayramı xüsusunda

Bu ayın adına rəbiüləvvəl əvəzinə rubiülmövlud da deyirlər. Vələdati-nəbaviyyenin hankı gündə olduğu haqqında rəvayətlər müxtəlifdir. Əksəriyyəti islam ayın 12-sini, qismi-digəri isə 17-sini yəvmi-vələdati-nəbavi olmaq üzrə etibar etmişlərdir. Bu günlərdən başqalarını dəxi mövlud hesab edənləri var. Buna görə də bu ay başdan-baş mövlud ayı hesab olunur. Rəsmən mövlud günü ayın 12-si hesab olunsa da, məsələn İstanbulda bu mübarək ayı başdan-baş mövludi-şərif ayınları tərtib olunub bu günə məxsus inşa edilmiş Nəbi-Nəbidən ibarət "Mövludi-şərif"lər oxunmaq adəti vardır.

Mövlud bayramı "mövludi-şərif" qiraəti bütün islam aləmində çoxdan vardır. Yalnız vələdatləri deyil, vəfatları bəlləmiş, sevinc günlərini unudub da ağlamağa güc vermiş bizim aləminiz idi ki, Mövludi-Nəbi bayramının şərəfini dərkədən məhrum qalıb mövlud-ümüm bir bayram şəklində saxlanıyordur.

Dövri-intibah ilin təsirilə hissiyati-diniyyəyi təhrik edərək başladı. Şüayiri-islam əhya olunmaya başlanınca bu ağlargozlü "aləm" in dəxi üzü "gülmək" istədi. Mövlud bayramına təvəssül etdi.

Bakının yaxın tarixinə aşına olanlar on il əvvəl rəbbiülmövludin 12-sində köhnə dum zalında qurulan mövlud məclisinin nə dərəcədə hissli, ruhlu, parlaq bir məclis olduğunu yəqin ki, xatırlarlar. Aramızda peyğəmbərin 12-sində deyil, 17-sində doğulduğuna qənaət edənlər çox olduğuna rəğmən ilin mövlud məclisini vücudə gətirmiş olan mütaşəbbislər qəsdən bu vücudi-müqəddəsin birləşdirdigi böyük aləmdən ayrılmaq istəməmişlərdir. Bilkəssə ki, bu ixtilaf zəruriyyəti-din və məzhəb üzərinə çıxmış "iki sözlülük"lərdən olmuyub tarixə aid bir şey idi. Bilkəssə ki, bu ixtilaf yalnız müxtəlif məzhəblərə mənsub əşxas arasında deyil, bir məzhəbdən olan üləmə və müvərrixlər arasında da var idi. İlk mövlud məclisini təsis edən həmiyyətməndlərin əsl məqsədləri sənələrdən bəri ayrı düşmüş qardaşları birləşdirmək idi. Ona görə onlar 12-çilər, 17-çilər deyə xəlqi ikiyə ayırmaq istəməmiş, mövcud bir əksəriyyətə güzəşt edərək cəmaəti "pişvalarının doğduğu gündə belə ittihad edəmməz" dərəcədə ammə göstərmək istəməmişlərdir.

Sənələr keçdi... Mövlud "moda" olmağa başladı. Nüfuz peyda etdi. "Mövlud" nə olduğunu düşünəmiyən "əşxas" tapılıb mövlud olmalı, fəqət 12-sində deyil, 17-sində olmalıdır dedilər. Dedilər və

sözlerini yeritdilər. Bu xüsusda neçün israr etdilər? Bələmiyoruz, bilmək də istəmiyoruz. 17-çilikdə israr edənlər "səadət"çilər oldular. Fəqət bununla millətin səadətini qazandırmı? Müşkül, fəqət nə zərəri var. Səadət və səadətə bərabər bütün Bakı üləması vələdati-nəbinin 12-sində deyil, 17-sində vəqə olduğuna inanmış olduqlarından həqiqəti-tarixiyyəyə qarşı, varsın, xilaf hərəkət etmək istəməsənlər. Kimsə onları cəbrləmək istəməz. Yalnız ayın 12-sini "boykot" etdiklərinə nə mənə verməli? Neçün 12-sində qurulan mövlud məclislərində 17-ci üləmə görülmüvər. 12-çilərdə bu inad yox, onlardan ötrü bütün bu ay mövlud ayıdır. Hər tərəfdə mövlud məclisi olursa, gedər, feyziyab olurlar. Keçən il "Səadət"ə mənsub olan bəzi möhtərəm şəxslərdən eşitdik ki, bu il "Səadət" cəmiyyəti dəxi mövludu ayın 12-sində icra edəcək. Bildir ayın 12-sində müxtəlif məcmulərdə bayram edən müsəlmanlar, bu il bir yerə yığışdılar. Məna-yi-ittihadi dübala etdilər. Fəqət təvəssül olunur ki, 12-çilərlə 17-çilər yenə anlaşı bilmədilər. Yenə ixtilaf baqi qalmış oldu. Biz buna ixtilaf namı verməzdik, əgər görəydik ki, 17-çilər öz günlərindən əl çəkəmələrdə, 12-çilərin məclisini də bəitina buraxmayırlar.

Əski zamanlarda, məşhur adamların vələdati bəlli olmamışdır. Əksər şairlər, övliyalər, soltanlar, fatehlər və qazilərin tarix ancaq öldükələrini qeyd etmişdir. Buna görə də mövlud haqqında hər zaman və hər məkanda ixtilaf çıxmışdır. Xristianlıq ələmi dəxi dörd-bəş əsr müddətində bu ixtilaf azarlı olmuş, miladi-Məsih Əleyhissəlam mərasimi məsihiçilər tərəfindən müxtəlif günlərdə icra edilmişdir. Ermeni kəlisəsi ilə ortodoks kəlisəsi arasında bu ixtilaf hətta imdi də baqidir.

Bən bəşəxsə islamlaşmaq tərəfdarı ikən müsəlmanların birləşməsinə bəzi xəyalçı ittihadçıların bütün müsəlmanların bir məzhəb şəklində birləşməsi şəklində görmüvörəm. Məzhəblər, tərqiqlər məslək və fəlsəfə kibi daima mövcud olacaq; fikiri-bəşər tərəqqi etdikcə onlarda təşəüb edərək artacaqlardır. İslamın evini yuxan, islam millətlərini bərbad edən şey "bir dinin 72 yerə bölünməsi" və yainki islamda müxtəlif məzhəblər zühuri olmamışdır. Ortayı fəsada verən bu məzhəblərdəki təhəmmülsizlik, fikirlərdəki məsahilətsizlik və həriyyəti yoxluğu olmuşdur. Dörd məzhəb arasında bir növ təhəmmül və məs-ahilə təmin olunduğundan bu məzhəb tərəfdarları heç biri-birlərinə düşmən kəsiləmişlərdir. Halbuki digər məzhəblər rəsmən tanınmayıb rafizi – deyə elan olunduqlarından hərsi bir parça ədəvət kəsilmişdir. İslamı dağdan məzhəb çoxluğu deyil, həriyyəti yoxluğuudur. Məzhəb əhillərini mütaəssib edən şey məzhəblərin biri-birinə qarşı

ehtiramsızlığı, məsahiləsizliqidir. Bu gün ittihadın bəhs olunursa, bu ittihad mövcud olan müxtəlif məzhəbləri bir məzhəbə ürcəh etmək mənasında anlaşılmamalıdır. Bu həm bir xəyali-xam, həm də tədbiri bədənəcamdır.

Mövlud məsələsində də böylədir: qoy 12-sini həqiq bəlon 12-sində bayram ələsin, 17-sini daha müvafiq həqiqət gərəon də 17-sini saxlasın. Fəqət nə bu o birisinə, nə də o biri bu birisinə ziddiyyət və təhəmmülsizliklə baxmasın. Bu onun məclisinə getsin, o da bunun məclisinə gəlsin. Arada ülfət, ünsiyyət, məsahilə olsun. Böylə bir hərəkət mövlud gününün mənasına uyacağı kibi, nəhayət mətlub bir nəticə ilə də qurtara bilər.

M.Ə.Rəsulzadə

"Açıq söz", 29 dekabr 1916, №363

Vələdət – doğum, dünyaya gəlmə

Nət – tərif

Ammə – kütləyə

Məvadd – mədələr

Dübala – iki qat

Təşəüüb – şöbələrə ayırma

Məssah – ölçü

Rafizə – kafir

Müvalad – dostluq, qardaşlıq

Mündəricat

Ön söz	3
Məhəmməd Əmin Rəsulzadə	5
Yaponiya məsələsi	16
Qurama	20
"Əsli və Kərəm"	24
Avstriya əhvalı	27
Azərbaycan xatiratından. Təbriz	30
Qurama	36
Milli bir vəzifə qarşısında	40
Tarixi vəqəələr qarşısında. Qonşuluq münasibəti	44
Bu gün münasibətilə. İşıqlı bir gün – mövludi Nəbi!	48
Arşın mal alan"	51
Hərbzədə müsəlmanlar üçün	52
Müharibənin altı aylığı	54
Əndişəli əlamətlər	58
Bir münaqişə münasibətilə	61
Almaniya ilə İngiltərə	64
Gürcüstamın böyük şairi	68
Möhtəşəm və milli bir gün. Gürcü şairi Akakinin mərasimi – dəfnindən	70
Müsəlman mətbuatı nümayəndəsi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin nitqi	73
Şeyxülislamın təsdiqi münasibətilə	74
Tarıqlıyevin benefisi	77
Bayramın yaxınlaşması münasibətilə	78
Cəmiyyəti-xeyriyyə rəisinin izharı münasibətilə	81
Müslim bəyin benefisi	84
Vəliəhdin Təbrizə gəlməsi münasibətilə	85
Novruz	88
"Qardaş köməgi" nəşri münasibətilə	91
Bayram təəssürlərindən	94
Bəzi yazılar münasibətilə	97
"Yəhudi istiqlalı"	100
Dəlil və sübut arxasında	104
Bakı darülmüəllimini münasibətilə	108
Boğazlar məsələsi	112
Gələcək дума seçkiləri	116

İran əhvalından bir az	121
Yenə darilmüəllimin haqqında	125
İran böhranı	128
Müdhış rəqəmlər, acı həqiqətlər!	133
Məcburi qəraradlar haqqında	137
Yaponiyanın qələbəsi	141
Bəstəkarımızın benefisi	144
"İqbal" idarəsi tərəfindən (İdarəyə məktub)	146
Duma intixabları	147
Məcburi qəraradlar haqqında	150
Qurama	152
Qardaş günü!	155
Bu gün	157
"Qardaş köməgi"nin müvəffəqiyyəti	159
Təbib köməgi gərək	163
Qurama	165
Qurtuluş	169
Tutacağımız yol	171
Yeni daxiliyyə vəziri	175
İmdiki əhdlər	178
Xristian olmayan dəva vəkilləri haqqında	180
Ehtiyaclarımız	182
Bahalıq və qəhət	184
Müsəlman dəva vəkilləri haqqında	186
Berlin – Bağdad	188
Vaqon məsələsi	191
Məkulat məsələsi (Duma iclası münasibətilə)	193
Polşa müsəlmanları	195
Bugünkü günlər	198
İki yol ayrıcında	200
Milliyyət və bəşəriyyət	202
Acaralılar və karşılıqlar işi	205
Balkan əhvalı. Etifaq kabinələri və sülh xəbərləri	207
Bugünkü seçkilər	210
Ürəksiz doktor	212
Hicrətdən 1334	214
İran böhranı içində	216
Müftilik məsələsi	218
Bir moizə münasibətilə	221

Bayramlar məsələsi	224
İcmali – əhval	226
Cəmiyyəti-xeyriyyənin on illigi	229
Bu işləri kim görsün?	234
İran üsyanı içində	236
İcmali-əhval	238
Milli qəzələr	241
Dumanın açılacağı münasibətilə	243
Qurama	246
Müəllimlər ictimai	247
Qurama	249
İcmali-əhval	251
İran uzatması	254
İran qatışdı	256
Qafqasiyanın ehtiyaclarından	258
İcmali – əhval	260
Türkiyə üçün mühüm bir arzu	264
İcmali-əhval	268
Yenə müəllimlər ictimai haqqında	270
İngilislərə qarşı	272
İcmali – əhval	275
Qurama	277
Blok və fraksiya məsələsi	279
Qafqasiya millətləri münasibatından	283
İcmali – əhval	286
Miladdan 1916	288
İngiltərənin bir qərarı	290
Mübarək mövlud	293
Böyük bir xəta. Mövlud günü təssüratından	295
Qurama	297
Yenə fraksiyanın müraciəti haqqında	299
On illik bir həyatı düşünürkən. Volqaboyu mətbuatının bayramı münasibətilə	301
Çin əhvalı	304
Dövlət dumasının açılması	307
Gürcü məsləkdaşımızla bəhsimiz	309
Bir az da tarixdən. "Ənuşirəvani-adil" pyesi münasibətilə	314
Həşim bəy Vəzirov	319
Dumanın açılışı münasibətilə	322

Qurama. "Yeni İqbal"ın tərcüməsi	325
Dəməvənd ilə Nevadan iki avaz	327
Bəst	331
Dumamızın son qərarı. Dövlət degil, şəhər dumamızın	334
Qurama	337
Yeni şəhər qərarı	339
Qurtuluş bayramı. Novruz – yeni gün!	342
İbn Sina yurdunda	346
Qurama	350
Tövbə edildimi?	352
"Nicat" intixabı haqqında	356
Zemstvo Şurası	362
Məarif Şurası	364
Zemstvo	366
Qurama	369
Yenə də müftilik məsələsi	371
Zemstvo II (Asan müsahibələr)	374
Büro qurulmaqdadır	378
Qurama	381
Zemstvo III	383
Molla Nəsrəddin	386
Zemstvo Şurası	391
Anlaşılması lazım bir nöqtə	394
"Ölümlər"	397
Qurama	402
Zemstvo Şurası	403
Şuradakı ürfamızın bir xətası	406
Siyasi intriqlar	409
Qafqasiya zemstvosu və müsəlman fraksiyası	412
Qurama	415
Lord Kiçner	417
Erməni demokratizmi haqqında	
(Dəyişik bir tərcümə münasibətilə)	420
Bugünkü yığınaq	425
Məktəb və mədrəsə	427
Bir münasibətlə	458
Sabantuy	460
Qurama. Məsələlər	463
Qurama	465
Qurama. İki pəhlivanın mübarizəsi (Lotuluq aləmindən	

<i>götürülmə bir hekayə)</i>	467
<i>Qurama</i>	469
<i>Oruluq xatirəsi. İstanbulda ramazanlıq</i>	471
<i>Qurama</i>	477
Qurama. Yol ötən müxbir (Xəyal degil, həqiqət)	478
İran əhvali-siyasiyyəsi	480
İran elləri	482
<i>Rus - ingilis - İran etilafı</i>	485
<i>İran ilə Türkiyə münasibəti</i>	488
Unudulmuş sürgünlər	489
Bizdə kooperativ təşəbbüsləri	491
<i>Türkiyədə ermənilər</i>	493
<i>Vüsuqüddövlə kabinəsi</i>	496
Müsəlmanların dövətdən azadlığı	498
Təarüf məsələsi	501
<i>Tərbiyədə mühüm bir nöqtə</i>	504
"Allah xofu"	506
<i>Hollandaya nə oluyor?</i>	509
<i>Bakı seminariyası</i>	512
<i>Fənn və ixtira üçün</i>	515
<i>Sülh məsələsi</i>	518
Firidun bəy Köçərli məktubuna aid	520
Qurban	522
<i>Quldur məsələsindəki münasibət</i>	525
<i>Qurama</i>	529
Getdigimiz yol	
("Açıq söz"ün bir illik davamı münasibətilə)	530
Qurama	534
<i>Nə Qafqasiya, nə də İran</i>	536
Hicrətdən 1335	538
Qurama	540
<i>Bizə nə kibi məktəb lazım?</i>	541
<i>Müəllimlər kursu</i>	544
<i>Həyatə dəvət</i>	546
<i>Anadolunun istimdadi</i>	550
<i>Darülmüəllimlərdə inorodislər</i>	552
<i>Yenə o məsələ</i>	555
<i>Bakı qoçubazlığı haqqında</i>	557
"Tariq ibn Ziyad"	559

<i>Zavallı kürdlər</i>	561
<i>Açılacaq mədrəsə haqqında</i>	563
Q.Sovet seçkiləri və bizdəki suyi – intiqad	566
<i>Dağıstanın məarif ehtiyacı</i>	571
<i>Dibaçəyi-sülhdə ikinci vərəq</i>	573
Teatr və musiqi. İki benefis	576
Orta məktəblərdə məhəlli dillər	577
<i>Mövludi-Nəbi. Türkcəsi: Yalavacın doğulduğu</i>	579
<i>Nə xəbər var?</i>	582
<i>Bir mədrəsənin bayramı</i>	585
<i>Mövlud bayramı xüsusunda</i>	588

Direktor:
Texniki redaktor:
Bədii tərtibat:

Şirindil Alışanlı
Tariq Ağayev
Səbuhi Qəhrəmanov

Formatı 60x84 1/16. Həcmi 37.25 ç.v.
Tirajı 500. Sifariş № 12
Qiyməti müqavilə əsasında.

“Elm” RNPM-nin mətbəəsində çap olunmuşdur
(İstiqalyyə, 8)

Ar 2012
367



471